

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA

31.

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA

31.

Szerkesztette:

Maticsák Sándor

Keresztes László

Kelemen Ivett

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press

2024

A DEBRECENI EGYETEM FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
LEKTORÁLT KIADVÁNYA

Szerkesztőbizottság:

Csepregi Márta (Budapest), Csúcs Sándor (Budapest),
Riho Grünthal (Helsinki), Honti László (Budapest),
Lars-Gunnar Larsson (Uppsala), Harri Mantila (Oulu),
Sirkka Saarinen (Turku), Tõnu Seilenthal (Tartu),
Oleg Szergejev (Joskar-Ola), Eberhard Winkler (Göttingen).

A tanulmányokat lektorálta:

Csepregi Márta (Budapest), Csúcs Sándor (Piliscsaba), Riku Erkkilä
(München), Gugán Katalin (Budapest), Kelemen Ivett (Debrecen), Keresztes
László (Debrecen), Tomi Koivunen (Turku/Debrecen), Kubitsch Rebeka
(Szeged), Petteri Laihonen (Jyväskylä), Maticsák Sándor (Debrecen), Ruttkay-
Miklán Eszter (Budapest), Sipőcz Katalin (Szeged), Szabó Melinda
(Veszprém), Tamás Ildikó (Budapest), Zaicz Gábor (Budapest).

ISSN 0239-1953 (print), ISSN 2732-3803 (online)

© A szerzők, 2024

© A Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli
elektronikus terjesztés jogát, 2024.

A kötet a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar
Tudományos Alapjának támogatásával készült.

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított Magyar
Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.

Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi

Technikai szerkesztő: Maticsák Sándor

Borító: Deli-Nagy Tünde

Készült a Debreceni Egyetem nyomdájában.

TARTALOM – CONTENTS – INHALT –
SISÄLLYS – СОДЕРЖАНИЕ

Antal M. Gergely: Elfeledett kincsek – 20. századi permi etimológiák mai szemmel	7
Baksa Máté: A finn igeragozás standardizálódása Agricolától az 1642-es Bibliáig	27
Bíró Bernadett: Finn és észti episztemikus-evidenciális jelölők vizsgálata ...	45
Csepregi Márta – F. Gulyás Nikolett: Valenciaorientáció és valencia- váltás a szurguti hantiban: a műveltetés (előzetes közlemény)	63
Juhos Meri: Igei személyragok Urbanus Rhegius <i>Sieluin vahvistus</i> című művében	85
Kacs Kovics-Reményi Andrea – Sipos Mária: Schmidt Éva gyűjtési módszereiről a felső-kazimi oktatóanyag alapján	97
Kelemen Ivett: <i>How can a stranger know what a squirrel eats?</i> Possibilities for examination of North Saami proverbs with zoonyms	119
Koivunen, Tomi: Удмуртское модальное слово <i>кулэ</i> – имя прилагательное?.....	137
Kormos Erik: A dél-észti esetragozásról	155
Maticsák Sándor: Egy 18. századi mordvin ima nyelvészeti elemzése	175
Németh Szilvia: A <i>l'ül'i 'áll'</i> testtartásige használata az észti manysiban	199
Pukánszky Alexandra: A nemekre vonatkozó szóhasználat a finn anyanyelvi beszélők körében	229
Sipőcz Katalin: A <i>nasat'i</i> miratív partikula az észti manysiban	245
Sivonen, Jari: <i>Kakkupohjasta leipoutuu hyvä</i> . Tarkastelussa suomen tuloslause	261
H. Varga Márta: A (denominális) diminutívumok funkciói	283
Vedernikova, Elena: The collective identity of the Mari	297

Ismertetések – Reviews – Rezensionen – Katsauksia – Рецензии

Daniel Abondolo – Riitta-Liisa Valijärvi (eds): The Uralic languages. Second edition (<i>F. Gulyás Nikolett</i>)	319
Pusztay János: Nyelvben mért veszteség (<i>Maticsák Sándor</i>)	338
Csepregi Márta (szerk.): Tanulmányok az obi-ugor folklór köréből. Schmidt Éva írásai (<i>Rusvai Julianna</i>)	345
Szeverényi Sándor – Várnai Zsuzsa (szerk.): „a te Columbusod, Vespuccid”. Tanulmányok Sajnovics Jánosról és a 250 éves Demonstratióról (<i>Ludvig Ádám</i>)	368
Juha Kuokkala: Saamelaskielten verbijohdostyypien historiasta ja variaatiosta (<i>Kelemen Ivett</i>)	373
Say István: Izsór nyelvtan (<i>Kormos Erik</i>)	376
Agyagási Klára – Eberhard Winkler (Hrsg.): August Ahlqvist, Tschuwaschisches Dialektwörterbuch (<i>Dallos Edina</i>)	382

In honorem

Zaicz Gábor 80 éves (<i>Keresztes László</i>)	387
Danilo Gheno 80 éves (<i>Keresztes László – Maticsák Sándor</i>)	391
Szij Enikő 80 éves (<i>Maticsák Sándor</i>)	394

In memoriam

150 éve született Artturi Kannisto (<i>Maticsák Sándor</i>)	399
100 éve született Erdélyi István (<i>Zaicz Gábor</i>)	403

Elfeledett kincsek – 20. századi permi etimológiák mai szemmel¹

ANTAL M. Gergely

ELTE, Budapest –

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézet, Budapest
antalm.gergely@gmail.com

1. Mi számít „kincznek”? A permi etimológiai kutatások rövid története

A bölcsészettudományok művelői számára elengedhetetlen, hogy kutató-sainkhoz kézbe vegyük a korábbi, akár egy évszázaddal korábban született szakirodalmat, hiszen – a természettudományokkal ellentétben – a kutatói elődök munkái számos olyan ötletet, elméletet tartalmazhatnak, amelyeket azóta újragondoltak, átértelmeztek, elfelejtettek, ám az idő múlásával elképzelhető, hogy a kutató kénytelen visszanyúlni ezekhez a régebbi anyagokhoz. Szintén kár volna azt feltételeznünk, hogy egy-egy ilyen „meghaladott” ötlet „zsákutca”, vagyis fölösleges még csak megemlíteni is – éppen ellenkezőleg, a kutató elődök effajta írásai, teljesítménye fontos és tiszteletre méltó mérföldkő a tudománytörténetben. E lépcsőfokok nélkül nem juthatunk el az újabb eredményekhez.

Ilyen szemmel tekintve valóban tele van kincsekkel a 20. század – mind tanulmányokkal, mind pedig bőséges nyelvi anyagot, forrásokat biztosító gyűjtésekkel, lejegyzésekkel az uralisztikában is, azon belül többek között a permisztikában: akár az udmurt nyelvjárási szövegmutatványokra, akár a zürjén nyelvjárási monográfiákra gondolunk.

Ha az uráli etimológiai kutatásokra tekintünk a 20. században, a század második feléig egyes szerzők megjelent tanulmányaival számolhatunk. Az

---

¹ Ugyanezzel a címmel előadásként elhangzott 2024. október 15-én a Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasó ülésén Szij Enikő 80. születésnapja alkalmából. Jelen cikk és az előadás doktori értekezésem (ld. Antal M. 2024) 4. fejezete (Dialektológiai lexikális izoglosszák a permi nyelvekben) szemelvényein alapul, azok átdolgozott, kibővített és javított változata.

első nagy mérföldkövek: *Suomen kielen etymologinen sanakirja* (1955–1981), a DEWOS (*Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*, 1966), *A magyar szókészlet finnugor elemei* (1967–1978), *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (1967–1992), majd pedig a máig legátfogóbb etimológiai mű az uralisztikában, az UEW (*Uralisches etymologisches Wörterbuch*, 1986–1989).

E műveknek már akkor is voltak természetesen permi vonatkozásai, ám a 20. század második feléig a permi etimológiák szintén az egyes szerzők tanulmányain keresztül jelentkeztek (a teljesség igénye nélkül pl. Kalima, Alatirjev, Hausenberg, Rédei, Csúcs, Lytkin, Tarakanov, Naszibullin, Igusev stb. ilyen tárgyú írásai). Az első nagy fordulópontra Lytkin és Guljajev 1970-ben kiadott *Краткий этимологический словарь коми языка* című, hiánypótló komi etimológiai szótára volt. Ezt követte udmurt oldalról Alatirjev 1988-as műve, az *Этимологический словарь удмуртского языка*, amely csak az А és Б betűkig terjed, a további kötetek nem láttak napvilágot – így nincs is igazi udmurt etimológiai szótár, bár néhányan próbálkoztak vázlatos összeállításokkal (pl. Mikola Tibor).

A 21. században még további, monografikus fejleményeket sorolhatunk a permi etimológiák terén, úgy mint a *Die Rekonstruktion der permischen Grundsprache* (Csúcs 2005), a *Дуалектологический атлас удмуртского языка* (2009–2018), Szergej Makszimov észak-udmurt–permjék komi dialektális kölcsönhatásairól szóló monográfiája (2018), vagy Sampsa Holopainen (2019) és Niklas Metsäranta (2020) etimológiai tárgyú doktori értekezései. Legújabbban pedig Maticsák Sándornak az orenburgi expedíciók szóanyagát feldolgozó kötete tartalmaz udmurt etimológiákat (2024).

Doktori értekezésemben több dialektológiai lexikai izoglosszát vizsgáltam meg a permi nyelvterület egészében (tehát az udmurt, zürjén és permjék nyelvjárásokban),² amelyekhez magam is igyekeztem etimológiai magyarázatokat fűzni. A szavak forrásai a már emlegetett, változatos 20. századi (és kisebb részben 21. századi) nyelvjárási szöveggyűjtések, szójegyzékek. Az egyes szócsaládok szétszalazásakor jócskán akadtak olyan dialektális szóala-

² Értekezésemben az egyszerűség kedvéért a két komi nyelvet (vagy nyelvváltozatot) zürjénnek és permjéknek hívom a hosszabb (és oroszos szórendet tükröző) komi-zürjén és komi-permjék elnevezések helyett. Adataimat továbbá a nemzetközi fonetikai ábécé (IPA) jeleivel is igyekszem megadni, mivel a permisztikában használt egységes dialektológiai lejegyzés miatt több eltérő hangot ugyanaz a graféma jelöl, így kevésbé láthatók az egyes nyelvjárások hangtanában rejlő különbségek (az összefoglaló IPA-táblázatokat ld. Antal M. 2024: 256–264).

kok, amelyeknek az eredetét nem találjuk az etimológiai szótárakban, így további kutatásokra ösztönöztek. Ezek eredményeképpen sikerült potenciálisan újabb, uráli/finnugor vagy finn-permi örökségbe tartozó permi szavakat fölmutatni.³

2. Elfeledett etimológiák, előlről elkezdett etimológiák

Először néhány olyan etimológiát mutatok be, amelyeket 1) a korábbi szerzők már megírtak, az etimológiai magyarázat némi kiegészítéssel ellátva ma is tartható, azonban a későbbi szakirodalom egyáltalán nem foglalkozik vele; 2) a korábbi etimológiai magyarázat nem bizonyult tartósnak, kiegészítésre vagy átdolgozásra szorul.

'Sárga'

Külön figyelmet érdemel a luzai-letkai zürjén nyelvjárásban a *číž* [tʃiʒ] 'желтый; sárga' szó, amely egyébiránt az alsó-ezsvai (alsó-vicsegdai) nyelvjárásban 'ярко-рыжий; világos vörös' jelentésben él. A kétféle közül a 'sárga' jelentést tartanám eredetibbnak. A szó szerepel Lytkinék szótárában az udmurt *čyж* szóval összekapcsolva (КЭСК 305), ám az UEW anyagában nem (vö. FP **čoša* 'gelb', UEW № 1221). Szemjonov szerint is (az alsó-ezsvai szó említése nélkül) a zürjén szavak etimológiailag megegyeznek az udmurt *čyж*, erza-mordvin *t'uz'a*, moksa-mordvin *t'uzä* 'gelb; sárga' szavakkal (vö. Szemjonov 2009: 124).

Ezt a megfelelést azzal tudnám magyarázni, hogy a szókezdő, nem palatális **č-* a zürjénben a szintén nem palatális *-ž* hatására disszimilálódott, és palatálissá vált (**č-* > *č-*). Az udmurt első szótagi *u* és komi *i* megfelelésére pedig csupán egyetlen (bizonytalanak ítélt) példát találunk (udmurt *śús* ~ komi *śís* < PP **śístz* < FP **śikštz* 'Wachs',⁴ Csúcs 2005: 76), viszont a mordvin *u* < **i* ~ **ü* megfelelésre vö. erza, moksa *kuj* < U **kije* ~ **küje* 'Schlange' (UEW № 302). Így az ősspermi korra PP **čiz*, a finn-permi korra FP **čiša* vagy **čüšä* alapalakot rekonstruálnék.

³ A lehetséges rokon nyelvi kapcsolatok feltérképezéséhez segítségemre volt az UEW digitális, kereshető változata, az Uralonet. A rekonstrukciók során igyekeztem az UEW módszereihez, és az abban alkalmazott rekonstrukciós elvekhez igazodni – bár az elmúlt évtizedekben a finnországi uralisztikában többféle új elmélet is napvilágra látott mind az uráli nyelvcsalád felosztásával, mind a rekonstrukciós elvekkel kapcsolatban, saját munkámban a Magyarországon és Oroszországban bevett eljárásokat alkalmaztam.

⁴ Az UEW-ben **śístz* vagy **śikštz* alakban találjuk a finn-permi rekonstrukciót (UEW № 1615).

'Hiúz'

Az állatnevek közül a 'hiúz' jelentésű izoglosszák két csoportját érdemes újraértelmezni. A zürjén nyelvjárásokon belül (Hausenberg összefoglalásában) a *вөркань* és *вөркась* alakok vetélkednek az oroszból kölcsönzött *рысь* szóalakkal, bár a beszélők számára népetimologikusan szóösszetételként értelmezhetők (*вөр* 'erdő' + *кань, кась* 'macska'). Az előbbi két változat egyaránt valamiféle indoiráni átvétel (vö. szanszkrit *vr'kas*, avesztai *vehrka*), mivel a *вөркась* és a *кась* szavak előfordulása nem esik egybe a nyelvterületen (Hausenberg 1972: 35–36). A *вөркань* [vɔrkän] és *вөркась* [vɔrkäɕ] megtalálható még a permják irodalmi nyelvben is, valamint a *вүркáнь* [vɯr'käŋ] forma van meg a jazvaiban.

Annyiban vitatnám Hausenberg indoiráni etimológiáját, hogy míg a *вөркась* valóban indoiráni átvétel lehet, addig a *вөркань* ~ *вүркáнь* inkább tűnik az indoiráni szó által befolyásolt, már az ókomiban meglévő, a későbbiekben sem elhomályosult szóösszetételnek – mivel a jazvai komi szó előtagja ugyanúgy 'erdő' (*вүр* [vɯr]). A zürjén *ö* [ə], permják *ö* [ə] megfelelője a jazvai komiban hangsúlytalan helyzetben általában *ø* [ʌ] (vö. Lytkin 1961: 24–30). Tehát ha nem szóösszetételről lenne szó, akkor ennek a jazvaiban inkább **вөркань* [*vɔrkän] szóalaknak kellene lennie.⁵

Az irodalmi udmurtban és a középudmurtban a 'hiúz' megnevezése a törökségi eredetű *бялян*, amely törökségi (tatár) jövevényszó (Alatirjev 1988: 152–153). Rédei a Munkácsinál is adatolt, jelabugai [déludmurt] nyelvjárásban meglévő *val'an* [vaʎan] 'hiúzmacska' (párhuzamosan *bal'an* alak is, Munkácsi 1896: 650) változatot nem a tatárból eredezteti, hanem szerinte itt a két szóalak kontaminálódott. A *val'an* formát a fiktív **val'al-* 'fénylik, csillog; leuchten, glänzen, schimmern' igetöből magyarázza, ez az állat csillogó szemére utal (párhuzamba vonva az indoeurópai 'hiúz' jelentésű szavak **leuk-* 'leuchten, licht, sehen' töből való származásával; Rédei 1969: 110–111). A jóval későbbi UEW-ben már nem szerepel a 'hiúz' jelentésű szó, de a *val'k* 'glänzend, schimmernd, leuchtend', *val'i* : *čil'i-val'i* 'Glanz, Schimmer; glänzend, schimmernd' alakok igen (UEW № 1112).

Úgy vélem, a 'csillogó szem' helyett a bunda fénylő volta sokkal kézenfekvőbb magyarázat lenne (mint azt a Rédei által idézett indoeurópai etimológia is sugallja), azonban az egész etimológiát az adat hitelessége teszi kérdésessé, ugyanis a csak Munkácsinál előforduló szóalak nagy valószínűséggel lehet egy hapax, amely a *бялян* téves értelmezése.

⁵ Érdekes párhuzam, hogy a beszermánban használatos kifejezés, a *lud pišaj* [ʎut piɕaj] nem erdei, hanem 'mezei hiúz' jelentésű szóösszetétel.

'Nyérc'

A nyérc ritka állat, így a megnevezésére használt szóalakok is marginális jelentőségűnek tűnhetnek, azonban a permi nyelvekben egészen változatosan jelentkeznek.

Hausenberg részletesen foglalkozott a nyérc komi megnevezéseivel, és a következő megállapításokat tette: a zürjén *аньча ~ анча* (Lytkin ötlete alapján) lehet szóösszetétel, melynek előtagja vagy az *ань* 'nöstény-' jelző, vagy egy determinatív-diminutív képző; a második tag (*ча*) pedig összefügghet az udmurt *чайы* 'nyérc' szóval. Másik lehetőségként említi Guljajev elméletét, aki szerint a nyenyec *аньэ* 'vizelet; savanyú, sav' szóval azonos eredetű, *-a* képzővel ellátott uráli szó, és a nyércek (a görények rokonaként) jellegzetes szagára utal. Ugyanakkor a szerző fölveti és el is veti egy esetleges törökségi-tatár származás lehetőségét. A *чyu* típusú szavakat (egy korábban fölvetett ősspermi igei származtatás és törökségi párhuzamok ellenére) végső soron a finn *häähkä* 'vidra', karél *tšihk* 'nyérc', számi *čäške* 'menyét' (mari *šäške* 'vidra' – ez lehet a forrása több baskír, csuvas és tatár szónak), hanti *sos* 'hermelin' szavakkal tartja azonos eredetűnek, amelyek tükrözik az uráli alapnyelv nyelvjárási különbségeit (Hausenberg 1972: 49–53).

Néhány ponton vitatnánk Hausenberg feltevéseit. Először is valószínűbbnek tartom az *анча* összetett szóként való értelmezését, hiszen az uráli nyelvekben számos, a 'nöstény' vagy 'nő, hajadon' jelentésű szóból származik különféle kisebb testű emlősállatok megnevezése, illetve különösen a menyétfélék 'nő' jelentésű szóvá válhattak (csak a magyarban az előbbire pl. a *menyét*, az utóbbira ld. a *hölgy* szavunkat).

A *чyu* etimológiájához a КЭСК szerkesztői a következő szavakat kapcsolják: lúd *tšihk*, livvi karél *čihki* 'норка; nyérc'; számi *čacke, tšässkē*; hanti *сac* 'горноста́й; hermelin' (КЭСК 314). Itt és Hausenberg munkájában sem szerepel, de az udmurt nyelvjárásokban megtaláljuk a (buji-tanüpi udmurt) *č'aškī* [tšaškī] 'норка; nyérc'⁶ és a (dzsuvai/krasznoufimszki udmurt) *чаи́кь* [tšaškɨ] szóalakot, ez utóbbit 'хо́рек; görény'⁷ jelentésben. A permják irodalmi nyelvben a *чyuа* [tšuä] 'amerikai nyérc' és *чyu* [tšuɨ] 'európai nyérc' alakokat találjuk még.

Mintegy egy évtizeddel később az U ?*šäškä 'Otter; vidra' (UEW № 1001) rekonstruktum alatt láthatjuk a finn *häähkä* (egyéb, finnségi megfelelőivel együtt), mari *šäškə* stb., szölkup *töötə* stb. 'Otter' és kamassz *ča? ~ čaʔn*

⁶ A szó forrása: Naszibullin 1972: 36.

⁷ A szó forrása: Naszibullin 1978: 144.

'Fischotter; vidra' szavakat, de a permi adatokat az UEW nem említi, a hanti *V sas*, DN *sos*, O *sas* hermelin szavakat pedig elveti.

Úgy gondolom, a szölkup szót leszámítva⁸ a fölsorolt lúd, karél, számi, mari, hanti és permi adataink talán egy közös U **čäškä* 'vidra' szóalakra vezethetők vissza. Az egyeztetés a szókezdő affrikáta szempontjából szabályosnak mondható, viszont a finn *häähkä* (és az olonyeci *heähkŭ*, lúd *heähkäine*, vepsze *hähk*) talán a számi szavak korai, még közfinn kori átvételei lehetnek,⁹ mivel ezek egységes szókezdő *h*- hangja nem egyezik a lúd *tšihk* és livvi karél *čihki* szókezdő affrikátájával (ezek ugyanis szabályos folytatói az uráli vagy finnugor **č*- hangnak).¹⁰ A hanti szövégi *-s*, illetve a számiból finnségibe, mariból törökbe történt kölcsönzések további magyarázatokat igényelnének, ezek pontos elemzésére viszont most területi okokból nincs lehetőségem, de a teljes szócsalád (beleértve a feltételezett jövevényszavakat is) külön kutatást és rövidebb tanulmányt érdemelne.

'Eb'

Az 'eb, kutya' jelentésű izoglosszák között a jazvai komiban fordul elő a vadászati (titkos) szókincs részét képező *нөпък* [pɒ'ruk] alak, amelynek eredete tisztázatlan (Hausenberg 1972: 13).

E szó véleményem szerint az izsmai zürjén *perk* [pɛrk] 'Filz-, Schamlaus; Phthirus pubis; lapostetű' rokona. E szóhoz korábban PP **perk* alakot rekonstruáltak (Csúcs 2005: 366) – végső soron finnugor eredetű lexemáról van szó: < FU **perkz* ~ **perkkz* 'Wurm; féreg' (UEW № 748). A 'kutya' jelentés közel áll a magyar nyelvjárási *férög* 'egér, patkány, görény, farkas, medve' jelentéséhez, de van általánosan 'vadállat, kártékony állat' jelentése is (ld. ÚMTSz. 2: 423–424; ÚESz; a *kutya*, *eb* szitokszóként való használatához vö. Antal M. 2023: 70–71). Összességében a jazvai szóval kiegészülve a finnugor kori jelentést is újrarekonstruálnám: 'kártékony állat (pl. féreg); vadállat (pl. farkas, medve)'. A jazvai komiban véleményem szerint a 'vadállat' → 'fenevad, farkas' → 'vad kutya' → 'kutya, eb' jelentésváltozás is lejátszódhatott.

⁸ A szölkup szavak talán egyeztethetők lennének a FW **tika* 'Schwein; sertés, disznó' (UEW № 1644) rekonstrukcióval, ám a kérdést még nem tudnám eldönteni.

⁹ Ezt a felvetésemet esetleg kiegészítheti a finn és karél első szótagi hosszú magánhangzó megléte, mivel az a rokon nyelvi szavakhoz képest szintén szabálytalannak mondható.

¹⁰ Vö. pl. FU? **čökčz* 'schwarze Johannisbeere – Ribes nigrum' > lúd *čihoj* (UEW № 83); FU **čonča* 'Floh' > olonyeci *tšondžoi*, lúd *tšondžoi* (UEW № 68) stb.

A kétféle permi adat *-k* eleme a két eltérő finnugor rekonstruktmra lenne kikövetkeztethető (*perk* < **perkkz* és *nəpʸk* < **perkz*). Ráadásul az izsmai szóalak igen hasonló a manysi *pēr̄k* alakokhoz (ezek különféle 'fereg' jelentésűek), így föl kell vetnem annak a lehetőségét, hogy az izsmaiban egy korai manysi jövevényszóval van dolgunk, amelyben a 'fereg' → 'tetű' metaforikus változás játszódhatott le. Így hangtani okokból egyedül a jazvai szóalak lenne a finnugor korból megmaradt örökség része.

'Domb' ~ 'erdő'

Az ősspermi **vör* 'Hügel mit Wald bedeckt' (Csúcs 2005: 396; < FU ?U **were* (**wōre*) 'Berg', UEW № 1144) folytatása az udmurtban 'domb', míg a komi nyelvjárásokban 'erdő' jelentésű (vö. КЭСК 67).

Kivételes esetnek számít a bavli udmurt *jpm* [ʈrt] 'erdő'¹¹ jelentésű szóalak. Ez a szókezdő *j̄*- ellenére (az eltűnt **v*- miatt; az *j̄* vokálishoz vö. Tarakanov 1959: 6; Csúcs 2005: 73–75), úgy tűnik, hogy a szócsalád tagja, és a szóvégi *-m* inetimologikusan, talán a szintén 'erdő' jelentésű *cj̄p̄ð* [sʈrd] szó hatására jelenhetett meg. Ha elfogadjuk, hogy a bavli *jpm* is a PP **vör* szó családjába tartozik, ez lenne az egyetlen olyan udmurt megfelelő, ahol nem 'domb', hanem 'erdő' jelentés adatható – ez a komi szavak jelentésével egyezik meg.

'Mocsár, láp'

A 'mocsár, láp' jelentésű izoglosszák bőséges változatosságot mutatnak a permi nyelvjárásokon belül. Ezek között találjuk az udmurt *күд* szót és komi megfelelőit, amelyek eddigi, Lytkin – Guljajev-féle és a recens szakirodalom által megadott származtatását újra kellene értelmezni.

Az udmurt nyelvjárás atlasz magyarázó részében az előbbi szócsaládot Sarajeva a КЭСК alapján a manysi *kel*, hanti *kal* 'болото; mocsár' és magyar *halap* [sic!] 'мокрый луг' szóval rokonítja (КЭСК 114; Sarajeva 2018: 63). A rokonítás azonban nem fogadható el, mivel az obi-ugor szavak az U? FU **kälz* '(versumpfter) See, Bucht; (elmocsarasodott) tó, öböl' (UEW № 261) rekonstruktmra vezethetők vissza, melynek permi megfelelői szóbelseji *-l*-hangot tartalmaznak, pl. udmurt (déli) *kalem* [kaʈəm] 'Busen, Bucht im Flusse; folyóöböl' ~ pecsora zürjén *tj-kela* [tʰkəʈä] 'kleiner Waldsee; kis erdei tó' stb.¹²

¹¹ A szó forrása: Kelmakov 1998: 261.

¹² A magyar *halap* szó egyébként ismeretlen eredetű, ld. TESz 2: 33.

A szókezdő *k*-, szóbeli *d* és a szóbelseji magánhangzó miatt szerintem az udmurt *кyð* ~ zürjén *каð* < PP *kɔd 'Moor, Sumpf; mocsár, láp' (Csúcs 2005: 348) szavak sokkal inkább a FU *kanta 'Rand, Kante, Ufer; szél, perem, part' (UEW № 236) rekonstrukciójához lennének köthetők.¹³ Az őssperi korra a 'mocsár' jelentés kialakulhatott a 'szél, perem' jelentésből, minthogy a mocsaras vidékek gyakran egy adott terület peremét, szélét jelölték ki nehezen áthatolható tulajdonságuk miatt, vagy pedig a 'part' jelentésből metonimikus érintkezéssel: 'part (mocsáré, lápé)' → 'mocsár'. A jelentésösszefüggésre vö. még az U *kanɜ 'Rand, Ufer; szél part' > ?magyar *hany* 'Moosumpf, Sumpf, Sumpfwiese; mohos mocsár, mocsár; mocsaras rét' (UEW № 238) megfelelést. Az udmurt és komi szavak így tovább erősítik a csupán számi és manysi megfelelőekkel rendelkező, ez idáig inkább bizonytalan, mint biztos besorolású etimológiát.

3. Új etimológiák

Több olyan nyelvjárási szót találhatunk a permi nyelvjáráson belül, amelyeknek korábban nem írták meg az etimológiáját. Némelyek csupán kiegészítésre szorulnak, egy-egy meglévő szócsaláddal kapcsolódnak, mint például az önyi (onykovszki) permjék nyelvjáráson szinonimaként szereplő *ış* [iʃ] 'hideg' szó, amelynek előzménye vagy a FP *jakša 'kühl, kalt; kühl, kalt werden; hűvös, hideg; hűvösödik, (le)hűl' (UEW № 1238), vagy a FU *jakšɜ 'ua.' (UEW № 165) lehet.¹⁴

Hasonlóképpen, a jazvai komiban csak egy *сáӥкӧм* ['säjklɔ] 'холодный; hideg' szó adatolható, amely szerintem a FP *sojɜ 'kalt, kühl; kalt, kühl werden, erkalten; hideg, hűvös; kihűl' (UEW № 1566) folytatása, és létezik udmurt megfelelője is (*sijal*- 'kühl werden, erkalten').¹⁵

Láthatunk azonban olyan etimológiákat is, amelyek a fenti két példánál bőségesebb magyarázatot igényelnek.

'Mocsár, láp'

A 'mocsár, láp' témakörnél maradván mutatok be két szócsaládot, amelynek etimológiáját sem a КЭСК, sem a korábbi szakirodalom nem tárgyalja.

¹³ Makszimov fölvetette továbbá, hogy az udmurt megfelelők esetleg átvételek vagy a komiból vagy pedig a beszermánból (Makszimov 2018: 122–123).

¹⁴ Esetleg mindkettő, mivel a két szócsalád nagyon hasonlóknak tűnik; a finnségi, számi és mordvin adatok palatális-veláris vokalizmusa korai szóhasadás eredménye lehet. A kérdést jelenleg nem tudom megválaszolni.

¹⁵ Azt kizárhatjuk, hogy a FP *saja 'Schatten; árnyék' (UEW № 1531) folytatásáról lenne szó.

A beszermán *s̄met* [s̄met] 'топь; láp' (BES.ru) és udorai zürjén *seneg*¹⁶ [s̄nəŋ] 'топь, трясина; талый снег; снежура; láp, ingovány; olvadt hó; hóvihar'¹⁷ szerintem nagy valószínűséggel uráli származású, és visszavezethető az U *suŋe 'Sommer ← eine milde Jahreszeit, Tauwetter, tauen (Schnee); nyár ← *enyhe évszak, hóolvadás időszaka; olvad (hó)' alapalakra (UEW № 914). Hozzájuk tartozik még a felső-ezsvai (felső-vicsegdai), izsmai, luzai-letkai, pecsorai, sziktivkari és középső-szüktüvi (középső-sziszolai) *cōnik* 'талый снег; снежура; olvadt hó; hóvihar',¹⁸ és az önyi (onykovszki) permják *seneg* [s̄nəŋ] 'наледь; jégréteg, jégvárta; vízréteg (a jég tetején)' (a szó forrása: Batalova 1990: 41).

A szóeleji szabályosan megmaradó *s- szibiláns mellett a szóbelseji **-ŋ* > *-m* ~ *-n*- változás is szabályos (vö. udmurt *pum* 'Ende, Grenze, Spitze' ~ jazvai *pon* 'Ende' < U *pāŋe 'Kopf, Haupt; fej, fő'; UEW № 729). A beszermán és komi szavak végén a *-t* és a *-g* névszóképző. Az önyi permják szó jelentése őrzi az olvadás körül játszódó (ellentétes) folyamatokat, amikor a jégréteg tetején megolvad a víz.¹⁹ A beszermán és az udorai szó szemantikai változásához vö. magyar *nyár*: *'mocsár' → 'nyár (évszak)' (UEW № 639); az olvadás időszakában a tajga gyakorta mocsárrá válik. Az ősermi korra *seŋ alakot rekonstruálhatunk 'olvadás; olvadás után kialakult mocsár' jelentéssel.

A felső-szüktüvi zürjén *nuškanin*²⁰ [nuškänin], *nuškan mesta*²¹ [nuškän meštä] 'трясина, топь; ingovány, láp' szóról elképzelhetőnek tartom, hogy finnugor kori örökség, melyet a FU *načkz 'naß, feucht, roh; nedves, nyirkos, nyers' (UEW № 609) alapalakra vezetnék vissza. A szóban a **-č-* < *-š-* változás a *k* hang előtti pozíció miatt játszódhatott le. A szóbelseji **-k-* szabályosan eltűnne, ezért a *-k-* elemről feltételezzük, hogy nem a tő része, csupán képzés útján került a szótóhoz.

'Téli szállás'

Ha magát az 'ősz' jelentésű szavakat vetjük össze a permi nyelvterületen, akkor itt a komi *ap* mellett az udmurtban kizárólag a FU *sikše ~ *sükše 'Herbst; ősz' (UEW № 899) finnugor kori szó leszármazottjait látjuk, azonban úgy vélem, hogy az izsmai zürjén kolai alnyelvjárásában előforduló

¹⁶ <https://dict.fu-lab.ru/term?tid=924623>

¹⁷ <https://dict.fu-lab.ru/term?tid=924623>

¹⁸ <https://dict.fu-lab.ru/term?tid=924614>

¹⁹ Az orosz *наледь* magyarul egyaránt 'vízréteg' és 'jégréteg'.

²⁰ <https://dict.fu-lab.ru/term?tid=908579>

²¹ <https://dict.fu-lab.ru/term?tid=908580>

сузимка (*sužimka*) [sužimkā] ’место зимовки оленей; rénszarvasok téli szálláshelye’²² az előbbi udmurt szónak lehet a párja.

A *сузимка* szóösszetételként értelmezendő: a *-ka* elem jelentése ’hely’ lehet (vö. *кeр-ка* ’ház’ < FU **kota* ’Zelt, Hütte, Haus; sátor, kunyhó, ház’; UEW № 370). A *сузим* elem *-m* névszóképzővel ellátott megfelelője lehet a FU **siksé* ’Herbst; ősz’ (UEW № 899) rekonstrukciónak, így ez a zürjén nyelvjárási szó őrizné az őspermi ’Herbst; ősz’ jelentésű szót, melyet Csúcs **sijl* alakban rekonstruált (2005: 375). Mind a szóeleji (nem palatális), mind a szóbelseji (palatális) szibilánsok szabályosan illeszthetők a rokon nyelvi szavakhoz. Az udmurttal összevetve az őspermi alak inkább **sizi* lehetett; a szóvégi képzők az udmurt és komi szétválása után jelenhettek meg. A *сузим* eredeti ’ősz’ jelentése általános ’hideg évszak’ jelentésűvé válhatott, a szóösszetétel így fejezheti ki a ’téli szálláshely’ jelentést.

A lexéma marginális előfordulása és a szóösszetétel minden valószínűsége ellenére a származtatást bizonytalanoknak kellene tekinteni.

’Csillag’

A permi nyelvek ’csillag’ jelentésű szavai közül különleges példa, hogy a dzsuvai (krasznoufimszki) udmurtban a *куз’ьл’у* [kuzʲɛɫʲu] kizárólag a fényes csillagok megjelölésére használatos az adataink szerint, a halvány csillagok megnevezésére viszont a *чэру* [tʃerʲʂ] szót alkalmazzák. E szó eredete kérdéses; a törökségi nyelvekben nincs közelíthető lexéma.²³

Egyik lehetőség, hogy a *чэру* mordvin jövevényszó (ld. erza *meume*, moksa *мяуме* ’csillag’). Mivel a dzsuvai nyelvjárásban nincs meg a [c] hang (vö. Naszibullin 1978: 93–95), így [c] > [tʃ] hangváltozás történt (mint a dzsuvai *чамъш* [tʃamʲʂ] ~ irod. udmurt *тямыс* [camʲs] esetében, vö. Naszibullin 1978: 97), az átvétel azonban nem tűnik valószínűnek a kontaktusok hiánya és a mordvin szavakhoz képest a szóvégén eltűnő magánhangzó miatt.

Másik lehetőségként inkább azt mondanám, hogy a *чэру* valójában a mordvin szavak őсібől származik (< FW **täštä* ’Zeichen, Merkmal </~ Stern; jel(zés), jelölés, ismertetőjel </~ csillag’ [UEW № 1635]), ám a szóeleji **t-* > *ч-* [tʃ] változáshoz egy köztes **t'* [c] állapot lenne szükséges. Ez azonban igen ritka (hasonló hangtani összefüggés a ’béka’ jelentésű szavak *m* ~ *ч* megfelelése, ld. Antal M. 2024: 107), ám az etimológia így is bizonytalan, mivel a szóbelseji *-r-* hang rendkívül kérdésessé teszi az összevetést. Elképzelhetőnek tartom, hogy a szóbelseji *-r-* elem inetimologikus,

²² <https://dict.fu-lab.ru/term?tid=925559>

²³ A szavak forrása Naszibullin 1978-as művében közölt szólistája.

spontán változás eredménye.²⁴ A szóalak a nyelvjáráson belül homoníma a черш 'веретено; orsó' (< чершнь 'прясть; pörögni') szóval, ez viszont csupán véletlen egybeesés lehet,²⁵ vagy pedig az 'orsó' jelentésű szó alaki behatása miatt jelent meg az *-r-* hang a 'csillag' jelentésű szóban.²⁶

'Pók'

A 'pók' jelentésű szavak a permi nyelvjárásokban ugyanarra az ősspermi *čerani ~ *čeňari 'Spinne; pók' szóra (Csúcs 2005: 324) vezethetők vissza. Makszimov több nyelvjárásból hoz példát e szócsaládra, és fölveti az északi udmurt adatok esetében a komi kontaktushatást (bár ezek az alakok önállóan is kifejlődhetnek, ld. Makszimov 2018: 133–134). A kétféle rekonstrukció oka, hogy a komi nyelvjárásokban a *čerani típusú adatok maradtak fenn.

Úgy vélem azonban, hogy a *čeňari alakból kellene kiindulni, amennyiben a szócsalád kapcsolható az Ug ?*čëηkə- 'Knoten; einen Knoten knüpfen; csomó; csomót köt' (UEW № 1738)²⁷ rekonstrukciójához. Ez csak akkor lehetséges, ha az ősspermi egy fiktív 'szó, fon; köt, csomóz' igéből jöhetett létre *-r* névszóképzővel a 'pók' jelentésű szó (mint '(hálót) szövő') – az ige és névszó összefüggésére vö. német *Spinne* 'pók' ~ *spinnen* 'fon'. Mivel a komi adatok szóvégi *-i* hangja hiányzik, és csak az udmurtban jelenik meg, az ősspermi korra inkább *čeňar alakot rekonstruálnék, és az udmurt önálló életében járulhatott az *-i* elem a szóvégre (talán kicsinyítőképzőként?). Míg az udmurt nyelvjárásokban szóbeljei helyzetben **-η* > *-n-* ~ *-ń-* (ld. чон 'apu ~ чонапу), addig az ókomiban az átszótagolás miatt szóvégi **-η* > *-ń* hangváltozás történt. A finnugor korra *čëηə- 'szőni, fenni; kötni, csomózni' alakot tennék föl. Az ugor alapnyelvben fortíció eredménye a szóbeljei **-ηk-* hangkapcsolat, vö. magyar *jég* ~ manysi *jāηk* ~ hanti *jěηk* 'Wasser' < FU *jäηe 'Eis; jég' (UEW № 171); magyar *egér* ~ manysi *tāηkə* ~ hanti *jōηkə* < FU *šijə-re 'Maus; egér' (UEW № 1006). – Ezek alapján az ősspermi korra re-

²⁴ A nyelvcsaládon belül hasonló spontán változás figyelhető meg a magyar *hárs* ~ *hass* szócsalád esetében (UEW № 350; ÚESz).

²⁵ Kevésbé tűnik valószínűnek, hogy az 'orsó' és 'halvány csillag' között asztronómiai jellegű összefüggés húzódik meg a halványan pislákoló csillag pulzáló (pörgő) volta kapcsán.

²⁶ Elképzelhetőnek tartom, hogy az *-r-* megjelenése ejtéskönnyítő célzatú is lehetett: a palatális szókezdő affrikáta és a nem palatális (retorflex vagy kakuminális) szóvégi szibiláns közé beékelte tremuláns segíti a két (szókezdő és szóvégi) mássalhangzó tisztább megkülönböztetését.

²⁷ Az itt található magyar adatok is csak akkor fogadhatók el, ha a *göcs* alak hangátvetéssel jött létre.

konstruált *čęnar alak talán az eredetibb, és csupán az ókomiban történt meg az átszótagolás.

'Falu'

A müszilupi permjék *c'ukm* [ɕikt] 'falu', a zürjénben középső-szüktüvi (középső-sziszolai), luzai-letkai, felső-ezsvai (felső-vicsegdai) és udorai *śik* [ɕik] 'деревня; falu'²⁸, irod. *cukm* [ɕikt] 'falu', illetve az észak-udmurt és középudmurt nyelvjárásban előforduló *c'uk* 'erdő' (a két szócsalád lehetséges kapcsolatait Wichmann is fölvetette más finn és mordvin szavakkal, ám ezt később elvetették, vö. Makszimov 2009a: 81–82) egyaránt az ősspermi *śik 'Gruppe (von Häusen, Bäumen usw.); csoport (házaké, fáké)' (Csúcs 2005: 379) szóra vezethetők vissza; a komi szavak szóvégi *-t* hangja tehát nem permi kori.

E szócsalád esetében szerintem az ősspermi szót továbbá hozzákapcsolhatjuk a FU?/Ug *śukkez 'Stück, Teil; darab, rész' (UEW № 924) rekonstrukciójához, amely hangtanilag elfogadható (PP *śik > *śik). A rekonstruált jelentések viszont újragondolásra szorulnak: ha a finnugor kori 'darab, rész' jelentés időbeli (mint a magyar *szak* 'darab idő') és térbeli, területi is lehetett (mint a permi adatok esetében), akkor 'csoport' helyett az ősspermi korra inkább 'egy terület része: fás rész, falurész, lakott terület'²⁹ jelentést adnék meg.³⁰ A 'fás rész' → 'erdő' jelentésváltozás már az udmurtban, a 'lakott rész' → 'falu' a pedig már komiban jöhetett létre.

Ezt a magyarázatot tovább erősíti, hogy a felső-ezsvai, izsmai és udorai nyelvjárásokban a szó 'часть населённого пункта; lakott terület része', vagyis feltételezhetően az eredetibb jelentésben maradt meg.

'Utca, udvar'

A komi nyelvjárások 'utca' jelentésű szavait áttekintve láthatjuk, hogy a permjék *ömöp* és jazvai *эмөр* [ʲetʌr] egyaránt jelenthet udvart is: 'улица; двор (пространство вне дома)',³¹ ám nem szerepelnek az etimológiai szótárakban.

²⁸ <https://dict.fu-lab.ru/term?tid=923037>

²⁹ Vagyis ha a tájat térben szeretnénk felosztani, akkor 'egy nagyobb terület fás része = erdő', 'egy nagyobb terület lakott része = falu'.

³⁰ A 'csoport' helyett a lehet önmagában egy egész, de egy nagyobb egység része is; a metaforikus jelentésváltozásra ld. még magyar *szak* 'rész' → *szakasz* 'hadtest' (ÚESZ). Az indoeurópai nyelvekben előfordul a 'rész' jelentésű szavaknak 'group inside a group' jelentése is, pl. angol *part*, norvég *del*, cseh *část*, velszi *rhan*.

³¹ <https://dict.fu-lab.ru/term?tid=1256583>

A szóvégi *-r* valamiféle képző lehet, talán megegyezik a *котыр* szó *-r* képzőjével (ld. Antal M. 2024: 114). E szócsalád eredetére kétféle magyarázattal szolgálhatok:

1. a zürjén *отар* ~ *отөр* 'одна сторона; один (из двух)', *отдор* 'кроме, за исключением; посторонний, чужой; заодно' stb., a komi *ömi* 'egy' szóból származó szavak megfelelője;

2. a zürjén szavaktól függetlenül az uráli U **utka* 'Spur' (UEW № 1096) hangalakilag szabályos leszarmazottja a tő, szóvégi *-r* képzővel.

Az első lehetőség mellett szól az 'udvar' és 'házon kívüli terület' jelentés megléte a permjékben – ez kapcsolható össze a zürjénben lévő 'másik oldal' jelentéssel (tehát valami más, ami nem a ház: 'odakint'). A második lehetőség akkor fogadható el, ha a permjék és jazvai szócsalád eredeti jelentése 'út, utca' lehetett, és ebből jött létre a 'házon kívül', majd az 'udvar' jelentés, de mivel ezek egyike sincs meg a zürjén szavakban, ezért ez a megoldás tűnik valószínűbbnek.

4. Néhány példa jövevényszavakra

Az eddigi etimológiák mindegyike uráli, finnugor vagy finn-permi örökségbe tartozó lehet. Az egyes nyelvjárási izoglosszák között azonban számos olyan jövevényszó is szerepel, amelyek egyáltalán nem jelentkeztek az etimológiai szótárakban vagy a meglévő etimológiai munkákban.

Nyenyec jövevények?

A vizsgált izoglosszák között néhány olyan zürjén nyelvjárási szót találtam, amely más lehetséges kapcsolat híján gyanúsán a nyenyecből származik. Ez a kölcsönzés azonban nem minden esetben egyértelmű, így némi magyarázatra szorul – és nem is mindig bizonyult helyes felvetésnek. Ezekből mutatok most három példát:

1. Az udorai *l'apa*³² [л'әрә] 'зыбун, трясина, топь; ingovány, láp' nyelvjárási szó feltevésem szerint a nyenyec *лябта* 'alacsony, széles' szó (forrása: NyeMaSz 58) kölcsönzéséből született; a jelentésváltozás itt az 'alacsony' → 'süppedő' → 'ingovány' összefüggésben jöhetett létre.

2. A felső-szüktüvi (sziszolai), luzai-letkai, felső-ezsvai, alsó-ezsvai (vicségdai), peccorai, sziktivkari zürjén *йудж* [jidʒ] 'облако, туча на горизонте; felhő a láthatáron' szóról úgy tűnt a számomra, talán korai nyenyec jövevényszó lehet (vö. nyenyec O *jomće?* 'dünnere spärlicher Schneefall'; a szó

³² <https://dict.fu-lab.ru/term?tid=901807>

forrása: UEW № 513). A szó mégsem lehet nyenyec jövevényszó,³³ hanem inkább a nyenyec szó ősének, az U **l'oméz* '(gefroener) dünner Schnee; (fagyott) vékony hó' a folytatása, bár a szóeleji **l'- > j-* hangváltozásra ez lenne az egyetlen példa a komiban (és az egyetlen, **l'-* kezdetű alapnyelvi szó megfelelője is egyben). A szemantikai változás talán 'vékony hó' → 'gyér hóésés' → 'hófelhő' → 'közelgő felhő' → 'felhő a láthatáron' lehetett, a komi szó jelentése mindenesetre távolabb esik a rekonstrukciójához tartozó többi rokon nyelvi szótól. A *йудж* nem szerepel a komi etimológiai szótárban, sem udmurt megfelelője nincs.

3. A jemvai (vimi), udorai és felső-ezsvai (vicsegdai) zürjén *jilem*³⁴ ~ *jilem*³⁵ 'дети; детский; gyerek; gyermeki' szócsaládról eleinte azt feltételeztem, hogy esetleg nyenyec jövevényszavak, vö. nyenyec *илебей* 'friss, zöld; fiatal', *илгы* 'fiatal; молодой (о животных)' (NyeMaSz; PHS 134). A komi szópár azonban képzés eredménye a *йывмыны* 'выродиться; размножаться' szóból, amely az udmurt *йылон* 'размножение' stb. szócsaládjával függ össze (vö. KЭСК 113; < PP **jili-* 'sich vermehren', ld. Csúcs 2005: 338).³⁶ A permi szavak ezért inkább éppen a nyenyec szavakkal azonos eredetűnek tűnnek: a 'friss, zöld; fiatal' jelentések összekapcsolhatók a 'szaporodik' jelentéssel. A nyenyec és permi szavak közös őse egy U? **jile-* 'fiatal; termékeny; szaporodik', bizonytalan alapalak lehetne. Mivel azonban a szócsaládnak nem találtam más rokon nyelvben megfelelőit (pl. Janhunen 1977-es munkájában sem szerepel a nyenyec szó), így az etimológia továbbra is kérdéses.

Esetleges mari jövevényszó

Az északi permjék nyelvjárásokban megtalálható *нагрac* [pägräs] 'облако; felhő' szó (Ponomarjova 2016: 24), amelyet Rakin is példaként hoz az időjárással kapcsolatos komi kifejezésekre, etimológiát azonban nem közöl hozzá (Rakin 2015: 77).

Úgy sejttem, a szó átvétel lehet az ősmariból, vö. mari nyj. *purγâz* 'Schneegestöber, Schneewehe; hózápor' < ?U/FP **purkz* 'Schneegestöber; stöbern' (UEW № 819; a mari etimológiai szótár belső keletkezésű szóként

³³ Egyik lektorom hívta föl rá a figyelmemet, hogy a szó nem lehet nyenyec jövevényszó, ugyanis mire a komik a nyenyeccekkal kapcsolatba léptek, addigra már mind a zöngésedés és a denazalizáció lezajlott a komiban. Így visszatérek korábbi ötletemhez, vagyis hogy a *йудж* uráli kori örökségbe tartozó szó lehet.

³⁴ <https://dict.fu-lab.ru/term?tid=890060>

³⁵ <https://dict.fu-lab.ru/term?tid=890631>

³⁶ Erre szintén lektorom hívta föl a figyelmemet, amelyért hálás köszönettel tartozom!

kategorizálja a mari szót, ld. EWTsch 204–205.)³⁷ Az átvétel akkor történhetett, mikor még az ősmari szóban nem zajlott le a szóvégi *-s > *-š ~ *-ž változás (amely már csak a vjatkai mari nyelvjárásban őrződött meg, vö. Bereczki 1990: 15), valamint a permjákban hangátvetés és hanghelyettesítés történt: *-rɣ- > *-gr-; ősmari (vagy vjatkai mari) *puryas → (északi) ópermják *pörgas > *pógras. A jelentésváltozás talán 'hózápor' → 'hófelhő' → 'felhő' lehetett, ahogy a fentebbi nyenyec *jomće?* szó átvétele kapcsán láthattuk.

Egy-két orosz átvétel

A valóban nagy mennyiségű orosz jövevényszó közül most csupán pár olyan esetet hozok példaként, amelyek valamiféle meglepő, szokatlan adaptációs folyamatot vagy jelentésváltozást tükröznek.

'Kígyó'

Különös jelentésváltozás figyelhető meg az egyik 'kígyó' jelentésű nyelvjárási szó esetében, ahol az eredeti orosz átadóalak egyértelműnek látszik, a szemantikai megfelelés azonban kérdéses.

Néhány zürjén nyelvjárásban fordul elő a *вижля* (*viž'la*)³⁸ 'змея; фольк. дракон; kígyó; (népr.) sárkány', amely a zürjén irodalmi nyelvben elsősorban a kutyára használt szitokszó, bár van 'kígyó' jelentése is, és az orosz *выжля* [*vɨz'lja*] 'vadászkutya' átvétele (Kalima 1911: 167).

A szemantikai fejlődés tehát az, ami meglepő: '(vadász)kutya' → 'kígyó' → 'sárkány', de a 'kutya' szitokszóként való használata más nyelvekben is megvan (vö. Antal M. 2023: 70–71). Ez az eset további magyarázatot kíván; legalábbis akkor lehetne megnyugtatóan tisztázni a szó élettörténetét, ha az orosz nyelvjárásokból is sikerülne megtalálni a 'kígyó'-hoz köthető jelentést.

'Béka'

A 'béka' sokféle elnevezése mellett az oroszból átvett *лягушка* változatain túl találjuk a jazvai *mámka* ['mätkä] és a luzai-letkai *matka*³⁹ [mätkä], *matóčka*⁴⁰ [mätotčkä] szóalakokat.

³⁷ Bereczki elvetette az UEW etimológiáját, helyette belső keletkezésű szónak tartja a mari szót és megfelelőit. Véleményem szerint azonban az EWTsch által a *puryäž* szóalakkal egy helyen tárgyalt *purya* 'locker, bröckelig' és a *puryem* 'fliegen, wehen (Staub, Schnee im Wind)' szavak tövei inkább a *puryeda-* 'aufwühlen, graben' ige tövével egyezhetnek (vö. UEW № 1514; EWTsch 205); a *puryäž* 'hófúvás' jelentésű alakok pedig mégis inkább összefügghetnek az ?U/FP *purkz alapalakhoz tartozó uráli szavakkal.

³⁸ <https://dict.fu-lab.ru/term?tid=875584>

³⁹ <https://dict.fu-lab.ru/term?tid=902467>

Ezek nagy valószínűséggel az orosz *мать* [matʲ] 'anya' szóból származnak. E különös jelentésváltozáshoz vö. a Permi határterület egyik orosz nyelvjárásából (a permjások lakta körzetből) adatolt *мать русалка* 'русалка; ruszalka' kifejezést (СРГКпо 147). Feltételezem, hogy egy ehhez hasonló konstrukció alapján, vagyis a mitológiai víziszellem elnevezéséből metaforikusan jöhetett létre a 'béka' jelentés.

'Falu'

További három, 'falu' jelentésű szó(változat) jelentkezik a luzai-letkai zürjénben: *žile* [zilə] ~ *žile* [zi:lə], *kureń* [kureɲ], *plant* [plänt], amelyek orosz jövevénytörzseknek tűnnek.

A *žile* ~ *žile* az orosz nyelvjárás *жило* 'густо населенная местность' (СРНГ 9: 175) szó kölcsönzése. A *kureń* a (dél)orosz *курень* 'казацкое селение, пекарня, будка, шалаш; kozák település, pékség, bódé, kunyhó' átvétele (ez csagatáj jövevénytörz; VSO).⁴¹ A *plant* kései délorosz jövevénytörz lehet abból az időszakból, amikor már a Szovjetunió egész területéről érkeztek oroszajkú „telepesek” a komi területekre, vö. délorosz nyelvjárás *плант* 'ряд домов, составляющих одну сторону улицы; az utca egyik oldalát alkotó házsor' (СРНГ 27: 82).

A kanyini zürjénben a *velešt* [vələʂt] 'falu' (Vászolyi fordításában másszor 'község')⁴² szó az orosz *волость* szó átvétele. Mivel a kanyini rénpásztorok nem éltek szervezett faluközösségben, a szó jelentése valószínűleg úgy alakult ki, hogy a 'járás, voloszty' jelentésű, közigazgatásban meglévő szót kezdték el a kisebb települések megnevezésére használni (szemben a komi *kar* 'város' szóval).

5. További kutatási lehetőségek

Az általam bemutatott etimológiákon keresztül is látható, hogy bőven van még mit földolgozni a permi nyelvek dialektális szókincsének eredetével kapcsolatban. E szemelvények csupán annak bizonyítékai, hogy továbbra is érdemes nemcsak permi, hanem bármiféle uráli etimológiákkal foglalkozni, hiszen a 20. századhoz képest immár sokkal terjedelmesebb nyelvi anyag áll rendelkezésünkre. Az udmurt és komi szavak eredetének kereséséből indulva más, rokon nyelvi szavak és szócsaládok eredete is bekerülhet a képbe. A jö-

---

⁴⁰ <https://dict.fu-lab.ru/term?tid=902475>

⁴¹ <https://vasmer.slovaronline.com/6451-KUREN>

⁴² A szó forrása: Vászolyi 1961: 29–30.

vevényszavak alaposabb feltérképezése és vizsgálata pedig hozzájárul a nyelvi kontaktusok és adaptációs stratégiák alaposabb megismeréséhez.

A jövőben mindenképpen újra kellene foglalkozni a komi és udmurt etimológiai szótárak kérdésével. Talán úgy is mondhatnám, hogy a bibliafordítás mellett a 21. században egy nyelv presztízse szempontjából mindenképpen fontos egy nagy volumenű etimológiai szótár megléte. Ezért is bízom benne, hogy a permi etimológiai kutatások elősegíthetik a majdani (újabb) etimológiai szótárak születését.

Irodalom

- ALATIRJEV, V. I. [Алатырев, В. И.] 1988: Этимологический словарь удмуртского языка. Буквы А, Б. Научная библиотека. Удмуртский государственный университет, Ижевск.
- ANTAL M. GERGELY 2023: Szófejtések: Nyolc magyar szó lehetséges uráli kapcsolatai. *Nyelvtudományi Közlemények* 119: 55–86.
- ANTAL M. GERGELY 2024: A permi nyelvek szókészletének rétegei a nyelvi változatoság és a nyelvi kontaktusok tükrében. Doktori disszertáció. ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- BATALOVA, R. M. [Баталова, Р. М.] 1990: Унифицированное описание диалектов уральских языков. Онковский диалект коми-пермяцкого языка. Москва.
- BERECZKI GÁBOR 1990: *Chrestomathia Ceremissica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BES.ru = <http://beserman.ru/>
- CSÚCS, SÁNDOR 2005: Die Rekonstruktion der permischen Grundsprache. *Bibliotheca Uralica* 13. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DEWOS = Steinitz, Wolfgang 1967–1991: Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache. 1–14. Lieferungen. Akademie Verlag, Berlin.
- EES = Metsmägi, Iris – Sedrik, Meeli – Soosaar, Sven-Erik (koos. ja toim.) 2012: *Eesti etimoloogiasõnaraamat*. Eesti Keele Instituut, Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn.
- EWTsch = Berezki, Gábor – Agyagási, Klára – Winkler, Eberhard (Hrsg.) 2013: *Ety-mologisches Wörterbuch des Tscheremissischen (Mari)*. Der einheimische Wortschatz. Veröffentlichungen der Societas Uralo-altaica 86. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Fu-Lab = <https://dict.fu-lab.ru/>
- HAUSENBERG, ANU REET 1972: Названия животных в коми языке. (Сравнительно-исторический аланиз.) Академия наук Эстонской ССР, Таллин.
- HOLOPAINEN, SAMPSA 2019: Indo-Iranian borrowings in Uralic. Critical overview of sound substitutions and distribution criterion. *Väitöskirja*. Helsingin Yliopisto, Helsinki.

- IGUSEV, JE. A. [Игушев, Е. А.] 1973: Русские заимствования в ижемском диалекте коми языка. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Тартуский государственный университет, Тарту.
- JANHUNEN, JUHA 1977: *Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien. Castrenianumin toimitteita 17.* Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- KALIMA, JALO 1911: *Die russischen Lehnwörter im Syrjänischen. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne XXIX.* Druckerei der finnischen Litteraturgesellschaft, Helsingfors.
- KELMAKOV, V. K. [Кельмаков, В. К.] 1998: Краткий курс удмуртской диалектологии. Введение. Фонетика. Морфология. Диалектные тексты. Библиография. Учебное пособие для высших учебных заведений. Удмурт вераськетъёс 3. Издательство Удмуртского университета, Ижевск.
- KELMAKOV, V. K. [Кельмаков, В. К.] 2003: Диалектная и историческая фонетика удмуртского языка. Часть 1. УдГУ, Ижевск.
- ЛЫТКИН, В. И. [Лыткин, В. И.] 1961: Коми-язвинский диалект. Издательство Академии Наук СССР, Москва.
- MAKSZIMOV, SZ. A. [Максимов, С. А.] 2009a: Комментарий к карте «Лес». In: Насибуллин, Р. Ш. – Максимов, С. А. – Семёнов, В. Г. – Отставнова, Г. В., Диалектологический атлас удмуртского языка. Карты и комментарии. Выпуск I. Научное издание. НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», Ижевск. 74–87.
- MAKSZIMOV, SZ. A. [Максимов, С. А.] 2009b: Комментарий к карте «Кошка». Насибуллин, Р. Ш. – Максимов, С. А. – Семёнов, В. Г. – Отставнова, Г. В., Диалектологический атлас удмуртского языка. Карты и комментарии. Выпуск I. Научное издание. НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», Ижевск. 144–154.
- MAKSZIMOV, SZ. A. [Максимов, С. А.] 2013: Понятия «мать» и «обращение к матери» в удмуртском языке (ареальный и историко-этимологический аспект). In: Мусанов, А. Г. (отв. ред.), Вопросы пермской диалектологии и полевые исследования: традиция и перспективы. Сборник научных статей. ИЯЛИ КомиНЦ УрО РАН, Сыктывкар. 94–104.
- MAKSZIMOV, SZ. A. [Максимов, С. А.] 2018: Северноудмуртско-коми ареальные языковые параллели – лексика, фонетика, морфология. УИИЯЛ УдмФИЦ УрО РАН, Ижевск.
- MATICSÁK SÁNDOR 2024: *Megtalált szavak. Az orenburgi expedíció (1768–1774) Volga-Káma-vidéki finnugor anyaga.* Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- METSÄRANTA, NIKLAS 2020: *Periytyminen ja lainautuminen: Marin ja permiläisten kielten sanastontutkimusta. Väitöskirja.* Helsingin Yliopisto, Helsinki.
- MUNKÁCSI BERNÁT 1896: *A votják nyelv szótára. A Röck Szilárd Alapítvány segítségével kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.* [Reprint kiadás: *Az Uralisztika Tanszék Kiadványai 1.* Pécs, 1990.]

- NASZIBULLIN, R. S. [Насибуллин, Р. Ш.] 1972: Закамские говоры удмуртского языка. Приложения к диссертации. Академия наук СССР Институт языкознания, Москва.
- NASZIBULLIN, R. S. [Насибуллин, Р. Ш.] 1978: Наблюдения над языком красноуфимских удмуртов. In: О диалектах и говорах южноудмуртского наречия. (Сборник статей и материалов.) Научно-исследовательский институт при совете министров Удмуртской АССР, Ижевск. 86–155.
- NyeMaSz = Pusztay János 2003: Nyenyec–magyar szótár. Savaria University Press, Szombathely.
- PONOMARJOVA, L. G. [Пономарёва, Л. Г.] 2016: Речь северных коми-пермяков. Языки народов мира, Москва.
- RAKIN, A. NY. [Ракин, А. Н.] 2015: Метеорологическая лексика коми-пермяцкого языка (названия атмосферных явлений). Вестник урovedения 21/2: 76–81.
- RÉDEI KÁROLY 1969: Szófejtések. Nyelvtudományi Közlemények 71: 101–112.
- SARAJEVA, JA. M. [Шараева, Я. М.] 2018: Комментарий к карте «Болого». In: Насибуллин, Р. Ш. – Арзамазова, О. А. – Городилова, В. Г. – Семёнов, В. Г. – Шараева, Я. М., Диалектологический атлас удмуртского языка. Карты и комментарии. Выпуск VI. Научное издание. Институт компьютерных исследований, Ижевск. 61–68.
- SSA 1 = Itkonen, Erkki (toim.) 1992: Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1. A–K. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- SZEMJONOV, V. G. [Семёнов, В. Г.] 2009: Комментарий к карте «Морковь». In: Насибуллин, Р. Ш. – Максимов, С. А. – Семёнов, В. Г. – Отставнова, Г. В., Диалектологический атлас удмуртского языка. Карты и комментарии. Выпуск I. Научное издание. НИЦ «Регулярная и хаотическая динамика», Ижевск. 123–125.
- TARAKANOV, I. V. [Тараканов, И. В.] 1959: Фонетические особенности бавлинского диалекта удмуртского языка (в свете экспериментальных данных). Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Тартуский государственный университет, Тарту.
- TARAKANOV, I. V. [Тараканов, И. В.] 1982: Заимствованная лексика в удмуртском языке. (Удмуртско-тюркские языковые контакты.) Издательство «Удмуртия», Ижевск.
- TESz. = Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1976: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ÚESz. = Gerstner Károly (szerk.) 2011–2022: Új magyar etimológiai szótár – online kiadás. MTA Nyelvtudományi Intézet – ELKH Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest. <https://uesz.nyttud.hu/>

- ÚMTSz. 2. = B. Lőrinczy Éva (főszerk.) 1988: Új magyar tájszótár. Második kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- UEW = Rédei Károly (Hrsg.) 1986–1989: Uralisches etymologisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest. Internetes változata: Uráli Etimológiai Adatbázis. <http://uralonet.nytud.hu/>
- VÁSZOLYI ERIK 1964: Zürjének a Kanyin-félszigeten. Híradás egy ismeretlen zürjén népcsoportról és nyelvjárásról. Nyelvtudományi Közlemények 66: 17–34.
- VSO = Vasmer Slovar Online. <https://vasmer.slovaronline.com/>
- КЭСК = Лыткин, В. И. – Гуляев, Е. С. (ред.) 1970: Краткий этимологический словарь коми языка. Издательство Наука, Москва.
- PHC = Пырерка, А. П. – Терещенко, Н. М. – Мещанинов, И. И. 1948: Русско-ненецкий словарь. Огиз, Москва.
- СРГКпо = Словарь русских говоров Коми-пермяцкого округа. Пермский государственный педагогический университет – Издательство Поницаа, Пермь. 2006.
- СРНГ = Филин, Ф. П. (сост.) – Сороколетов, Ф. П. (глав. ред.) 1965–1992: Словарь русских народных говоров. Наука, Ленинград (Санкт-Петербург).

*

Forgotten treasures – 20th century etymologies from a 21st century viewpoint

The present article (based on extracts from a chapter of my PhD dissertation) deals with 20th century Permic etymologies from a fresh perspective through the lenses of the available literature and materials in the 21st century. As well as 1) giving a brief overview of the research history of Permic etymologies, I also explain a few examples of 2) Udmurt and Komi (both Zyrian and Perm-yak) etymologies previously suggested by other authors, but forgotten in later etymological dictionaries or articles, and other existing etymologies that require new approaches, moreover 3) newly created etymologies. The lexemes presented in chapter 2 and 3 are (most likely or possibly) of Uralic or Finno-Permic origin. Among these inherited dialectal words, we can find equivalents for colours ('yellow'), animal terms ('lynx', 'mink', 'dog/ hound', 'spider'), natural phenomena ('hill', 'forest', 'swamp', 'star'), and man-made topics ('winter shelter for reindeers', 'village', 'street', 'courtyard'). Besides, I present 4) a few instances of potential loanwords ('cloud', 'blizzard', 'children', 'snake', 'frog', 'village') from Nenets, Mari, and Russian in the Permic dialects (chiefly in Komi dialects).

Keywords: Permic, new etymological approaches

GERGELY ANTAL M.

A finn igeragozás standardizálódása Agricolától az 1642-es Bibliáig

BAKSA Máté

Debreceni Egyetem, Nyelvtudományok Doktori Iskola
Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Intézet
nihilpotestesse@gmail.com

Írásomban a finn nyelvű bibliafordítások első száz évének igerendszerét és annak változásait vizsgálom. Az igerendszer bemutatását az igemódok és igeidők szerint csoportosítva ismertetem.

A vizsgált korpusz elemei: Mikael Agricola: *Dauidin Psaltarit* [Dávid zsoltárai, 1551], Jaakko Finno: *Yxi wähä rucous kiria* [Egy kis imádságoskönyv, 1583 k.], Hemminki Maskulainen: *Yxi Wähä Suomenkielinen Wirsi-kirja* [Finn nyelvű kis zsoltárkönyv, 1605], és az Eskil Petraeus teológiai professzor által vezetett bibliafordító biztoság által fordított 1642-es *Coco Pyhä Raamattu Suomexi* [Az egész szent Biblia finnül].¹ A pontosabb összevethetőség érdekében csak a négy fordítás mindegyikében megtalálható zsoltárokat használtam fel. Ezek a következők: 1., 2., 15., 20., 23., 46., 51., 67., 82., 103., 110., 120., 124., 127., 128., 130. és a 147. zsoltár. A használt korpusz elérhető a kaino.kotus.fi honlapon (hivatkozásait ld. az irodalomjegyzékben, ld. még Häkkinen 2016: 122, 145, Rapola 1969: 29–33).

1. Indicativus praesens. A vizsgált szövegben a jelen idejű kijelentő mód fordul elő a legnagyobb számban. A mai alakokhoz képest a legnagyobb eltérést a szóvégi vokális eltűnése jelenti.² A Vx1Sg *-n* ragja mind a négy for-

¹ A bibliafordítókról bővebben: Baksa 2019.

² A 16–17. századi finn nyelvű szövegek fonetikai szerkezetének legszembetűnőbb sajátossága a *loppuheitto* vagy apokopé jelenség, ami a szóvégi magánhangzók lekopásának tendenciáját jelenti. Ez egy jellegzetes délnyugati (*lounaismurre*) nyelvjárási vonás, ami a fordítások keletkezési helye (Turku és környéke) miatt a korai szövegmélek mindegyikét áthatja. Leginkább a birtokos személyragozásban figyelhető meg, de a nyelv minden részét érintheti (Häkkinen 2016: 87–88, Ikola 1984: 119–121).

dításban domináns.³ A Vx2Sg standard *-t* formájától csak Agricola és Maskulainen ortográfiai sajátosságai miatt láthatunk eltéréseket. A Vx3Sg archaikus ragja a *-pi* (más formákban: *-bi*, *-p*).⁴ Ez az elsősorban a nyugati nyelvjárásokra jellemző alak gyakori a fordításokban. A Vx1Pl ragja Agricolánál és Finnónál a *-mme* forma mellett *a* és *ä* magánhangzót is tartalmazhatott, Maskulainen és Petraeus fordításában azonban már következetesen *e* jelöléssel találkozhatunk. Hasonló a Vx2Pl helyzete is, ahol az első három fordításban a *-tte* mellett *-tta/-ttä* jelölés is előfordul. A Vx3Pl alakokban csak ortográfiai eltérés figyelhető meg. (Amennyiben a vizsgált szövegben nem szerepel az adott igealak, más zsoltsfordításokból hozok példákat. Az ilyen eseteket *-gal jelölöm. A mai alakokat lábjegyzetben adom meg, az azonos oldalakon ismétlődően előforduló adatokat csak egyszer közlöm. A jelentések kontextusa terjedelmi okokból nem kerül közlésre.)

Agricola

Vx1Sg	<i>-n</i>	<i>olen, iloitzen</i> ^{*5}
Vx2Sg	<i>-d, -t, -dh</i>	<i>olet, asetat</i> [*] , <i>osotadh</i> ^{*6}
Vx3Sg	<i>-VV, -bi, -pi</i>	<i>ombi, puhupi, toiuottaa</i> ^{*7}
Vx1Pl	<i>-ma, -mma, -mme, -m</i>	<i>olema, kijtemme</i> [*] , <i>osotamma</i> [*] , <i>weisam</i> ^{*8}
Vx2Pl	<i>-tta, -tte</i>	<i>sanotta</i> [*] , <i>vnodhatte</i> ^{*9}
Vx3Pl	<i>-uat/vät, -uet</i>	<i>ouat, keuet</i> ¹⁰

Finno

Vx1Sg	<i>-n</i>	<i>olen</i> [*] , <i>sanon</i> ^{*11}
Vx2Sg	<i>-t,</i>	<i>olet, ravitset</i> ^{*12}
Vx3Sg	<i>-bi, -p, -pi</i>	<i>on, ombi, lackap, manapi</i> ^{*13}

³ A teljes Bibliában ritkán *-m* forma is előfordul, ami a nazálisok lejegyzésének problémájára vezethető vissza.

⁴ Bár a vizsgált szövegben nem fordul elő, Agricola más fordításaiban található példa *-pi* > *-VV* változásra is, pl. *sanou* 'mondja' (Häkkinen 2016: 99, Lehikoinen – Kiuru 2009: 110–111).

⁵ mai alakok: *olen* (*olla* 'van'), *iloitsen* (*iloita* 'örül')

⁶ *olet, asetat* (*asettaa* 'tesz, rak'), *osoitat* (*osoittaa* 'mutat')

⁷ *on, puhuu* (*puhua* 'beszél'), *toivottaa* (*toivottaa* 'kíván')

⁸ *olemme, kiitämme* (*kiittää* 'megköszön'), *osoitamme, veisamme* (*veisata* 'zsoltsárt énekel')

⁹ *sanotte* (*sanoa* 'mond'), *unohdatte* (*unohtaa* 'elfelejt')

¹⁰ *ovat, käyvät* (*käydä* 'jár')

¹¹ *sanon*

¹² *ravitset* (*ravita* 'táplál')

Finno

Vx1Pl	<i>-n, -m, -mme, -mma, -ma</i>	<i>olen, olem, rucolem*, teemme*, olemma*, rucolema*¹⁴</i>
Vx2Pl	<i>-tta/ttä, -t</i>	<i>tadhotta, teettä, cuolet¹⁵</i>
Vx3Pl	<i>-vat/vät, -uat/uat, -wat/-wät*</i>	<i>ovat, nauravat, sotiivat, vscowat*¹⁶</i>

Maskulainen

Vx1Sg	<i>-n</i>	<i>olen*, sanon</i>
Vx2Sg	<i>-d, -t,</i>	<i>jaat*, oled¹⁷</i>
Vx3Sg	<i>-Ø, -bi, -p, -pi</i>	<i>soima*, on, ombi, sanop*, sanopi*¹⁸</i>
Vx1Pl	<i>-m, -me, -mme</i>	<i>tahdom*, olem, tunnustame*, saamme¹⁹</i>
Vx2Pl	<i>-tte, -tt, -tta</i>	<i>cuolett, seisotte*, oletta*²⁰</i>
Vx3Pl	<i>-vat/vät, -vad/väd</i>	<i>ovat*, kiittävät*, seisovat*, ovat, pelkäväd*²¹</i>

Petraeus

Vx1Sg	<i>-n</i>	<i>olen, menen*²²</i>
Vx2Sg	<i>-t, -d</i>	<i>olet, valmistat, tahdhod*²³</i>
Vx3Sg	<i>-Ø, -p, -pi</i>	<i>tahto*, on, sanop*, istupi*, woip*²⁴</i>
Vx1Pl	<i>-m, -me, -mma, -mme</i>	<i>tahdom*, olemma, tunnustame*, kerskumme²⁵</i>
Vx2Pl	<i>-tt, -tte*</i>	<i>walmistatte, pyydhätt*²⁶</i>
Vx3Pl	<i>-wat/wät</i>	<i>owat, pelkävät²⁷</i>

Tagadás során a finn nyelv tagadó segédigét használ. A vizsgált korpuszban csekély számú tagadó forma fordul elő, a más zsoltárokból kiegészített adatok jelentős különbségeket mutatnak a mai formákhoz képest. A Vx1Sg

¹³ *lakkaa* (*lakata* 'véget ér'), *manaa* (*manata* 'átkoz')

¹⁴ *rukoilemme* (*rukoilla* 'imádkozik'), *teemme* (*tehdä* 'tesz')

¹⁵ *tahdotte* (*tahtoa* 'akar'), *teette*, *kuolette* (*kuolla* 'meghal')

¹⁶ *nauravat* (*nauraa* 'nevet'), *sotivat* (*sotia* 'háborúzik'), *uskovat* (*uskoa* 'hisz')

¹⁷ *jaat* (*jakaa* 'megoszt')

¹⁸ *soimaa* (*soimata* 'szemrehányást tesz, vádol'), *sanoo* (*sanoa* 'mond')

¹⁹ *tahdomme*, *tunnustamme* (*tunnustaa* 'beismer'), *saamme* (*saada* 'kap')

²⁰ *seisotte* (*seisoa* 'áll'), *olette* (*olla* 'van')

²¹ *kiittävät* (*kiittää* 'megköszön'), *seisovat*, *pelkävät* (*pelätä* 'fél')

²² *menen* (*mennä* 'megy')

²³ *valmistat* (*valmistaa* 'készít'), *tahdot*

²⁴ *tahtoo*, *istuu* (*istua* 'ül'), *voi* (*voida* 'tud, -hat/-het')

²⁵ *tahdomme*, *tunnustamme*, *kerskumme* (*kerskua* 'henceg')

²⁶ *valmistatte*, *pyydätte* (*pyytää* 'kér')

²⁷ *pelkävät*

Agricolánál és a teljes Biblia esetén többségében *em* formában jelenik meg (elsősorban a mondatfonetikai helyzet miatt, a rákövetkező szóval hasonulva, vö. *em mine*). Finnónál az *em* mellett sporadikusan az *emb* alak is szerepel (aminek *-b* tagja a *-pā* enklitikus partikula), míg Maskulainennél a maival megegyező *en* alak kerül túlsúlyba. A Vx2Sg és a Vx3Sg esetén csak az írásmódban akad eltérés a mai formához képest. Finno és Maskulainen fordításában a nazálisok lejegyzése ingadozik a szórványosan előforduló Vx1Pl-ban. A Vx2Pl-ban egyaránt megfigyelhető a magánhangzók írásmódjának ingadozása és a szóvégi vokális eltűnése. Ilkka Savijärvi 1988-as kutatása szerint Agricola kései munkáiban (pl. *Psaltarit*, *Weisut*) gyakrabban használta az *evät* formát, amit a jelenlegi vizsgálat is alátámaszt. A másik három fordításban viszont elszórtan sem található *eivät* vagy *evät* forma, helyettük a Vx3Sg-vel megegyező alakokat használták.

Agricola

Vx1Sg	<i>en, em</i>	<i>en ole*</i> , <i>en aua*</i> , <i>em mine sala</i> ^{*28}
Vx2Sg	<i>et</i>	<i>et sine tadho</i> ^{*29}
Vx3Sg	<i>ei</i>	<i>ei cuki*</i> , <i>ei ole</i> ^{*30}
Vx1Pl	<i>emme</i>	<i>emme me tiedhe</i> ^{*31}
Vx2Pl	–	–
Vx3Pl	<i>euet</i>	<i>euet ole, euet pysy</i> ^{*32}

Finno

Vx1Sg	<i>en, emb</i>	<i>en tottele*</i> , <i>emb ano</i> ^{*33}
Vx2Sg	<i>edh</i>	<i>edh tahdo, edh catu</i> ^{*34}
Vx3Sg	<i>ei, ey</i>	<i>ei käyskele, ey loppu</i> ^{*35}
Vx1Pl	<i>em, emb</i>	<i>em tiedhä, en pitä*</i> , <i>emb pysy</i> ^{*36}
Vx2Pl	<i>ett, et</i>	<i>ett tule*</i> , <i>et hucku</i> ^{*37}
Vx3Pl	<i>eij, eip</i>	<i>eij tydhy*</i> , <i>eip ymmärdhä</i> ^{*38}

²⁸ *en ole* (*olla* 'van'), *en avaa* (*avata* 'kinyit'), *en salaa* (*salata* 'titkol, rejt')

²⁹ *et tahdo* (*tahtoa* 'akar')

³⁰ *ei kuki* (*kukkia* 'virágzik'), *ei ole*

³¹ *emme tiedä* (*tietää* 'tud')

³² *eivät ole, eivät pysy* (*pysyä* 'marad')

³³ *en tottele* (*totella* 'engedelmeskedik, behódol'), *en ano* (*anoa* 'könyörög')

³⁴ *et tahdo, et kadu* (*katua* 'megbán')

³⁵ *ei käyskele* (*käyskellä* 'jár'), *ei loppu* (*loppua* 'végződik')

³⁶ *emme tiedä, emme pidä* (*pitää* 'kedvel'), *emme pysy*

³⁷ *ette tule* (*tulla* 'jön'), *ette huku* (*hukkua* 'megfullad')

Maskulinen

Vx1Sg	<i>en, em</i>	<i>en mahdhu*</i> , <i>en ole*</i> , <i>em tahdho</i> ^{*39}
Vx2Sg	<i>edh</i>	<i>edh tahdo</i> , <i>edh vasta</i> ^{*40}
Vx3Sg	<i>ei, ey</i>	<i>ei löytä</i> , <i>ei ole</i> , <i>ey täytä</i> ^{*41}
Vx1Pl	<i>en, emb</i>	<i>en taedha*</i> , <i>emb pysy</i> ^{*42}
Vx2Pl	<i>edh</i>	<i>edh hucu</i> ⁴³
Vx3Pl	<i>ei, eip</i>	<i>ei nähdhä*</i> , <i>eip löytty</i> ^{*44}

Petraeus

Vx1Sg	<i>en, em</i>	<i>en tiedä*</i> , <i>en odotta</i> ^{*45}
Vx2Sg	<i>et</i>	<i>et pelkä*</i> , <i>et hylkää</i> ⁴⁶
Vx3Sg	<i>ei</i>	<i>ei ole</i> , <i>ei wie</i> ^{*47}
Vx1Pl	<i>en</i>	<i>en ole*</i> , <i>en pelkä</i> ⁴⁸
Vx2Pl	<i>ette, et</i>	<i>ette häpiä*</i> , <i>et ole</i> ^{*49}
Vx3Pl	<i>ei</i>	<i>ei pidä*</i> , <i>ei tiedä</i> ^{*50}

2. Indicativus imperfectum. A vizsgált korpuszban csak nagyon korlátozott számban állnak rendelkezésre példák (Agricola és Petraeus fordításában egy sincs). A legszembevetőbb eltérés a Vx3Pl-ban tapasztalható, ennek eredeti ragja *-t* volt, majd a jelen idejű kijelentő mód mintájára változott *-i-vat/-i-vät* formává a múlt idejű alakokban is. Azonban ez az analogikus változás még nem fejeződött be a vizsgált időszakban, így leggyakrabban *-id* vagy *-it* rag található a fordításokban.

³⁸ *eivät tottele* (*totella* 'engedelmeskedik, behódol'), *eivät työdy* (*työtyä* 'megelégszik; belenyugszik'), *eivät kuule* (*kuulla* 'hall'), *eivät ymmärrä* (*ymmärtää* 'ért')

³⁹ *en mahdu* (*mahtua* 'fér'), *en ole* (*olla* 'van'), *en tahdo* (*tahtoa* 'akar')

⁴⁰ *et vastaa* (*vastata* 'válaszol')

⁴¹ *ei löydä* (*löytää* 'talál'), *ei ole*, *ei täytä* (*täyttää* 'tölt')

⁴² *emme taida* (*taitaa* 'tud, -hat/het'), *emme pysy* (*pysyä* 'marad')

⁴³ *ette huku* (*hukkua* 'megfullad')

⁴⁴ *eivät näe* (*nähdä* 'lát'), *eivät löydä*

⁴⁵ *en tiedä* (*tietää* 'tud'), *en odota* (*odottaa* 'vár')

⁴⁶ *et pelkää* (*pelätä* 'fél'), *et hylkää* (*hylätä* 'elhagy')

⁴⁷ *ei ole*, *ei vie* (*viedä* 'visz')

⁴⁸ *emme ole*, *emme pelkää*

⁴⁹ *ette häpeää* (*hävetä* 'szégyell'), *ette ole*

⁵⁰ *eivät pidä* (*pitää* 'kell'), *eivät tiedä*

Agricola

Vx1Sg	-in	<i>nukuin*</i> , <i>macasin</i> ^{*51}
Vx2Sg	-idh, -it	<i>istuidh*</i> , <i>ylesastuit</i> ^{*52}
Vx3Sg	-i	<i>pysi*</i> , <i>oli</i> ^{*53}
Vx1Pl	-ime, -imme, -imma	<i>istuime*</i> , <i>idkimme*</i> , <i>synditeimma</i> ^{*54}
Vx2Pl	-itte	<i>mainitzitte*</i> , <i>pyhitte</i> ^{*55}
Vx3Pl	-it	<i>rucolit</i> ^{*56}

Finno

Vx1Sg	-in	<i>olin</i> , <i>puhuin</i> ⁵⁷
Vx2Sg	-id, -it	<i>näid*</i> , <i>valmistit</i> ^{*58}
Vx3Sg	-i	<i>oli*</i> , <i>puhui</i> ⁵⁹
Vx1Pl	-im	<i>olim*</i> , <i>saim</i> ^{*60}
Vx2Pl	—	—
Vx3Pl	-it	<i>olit</i> ⁶¹

Maskulainen

Vx1Sg	-in	<i>puhuin</i> , <i>olin</i> ⁶²
Vx2Sg	-id	<i>olid</i> , <i>tulid</i> ^{*63}
Vx3Sg	-i	<i>puhui</i> ⁶⁴
Vx1Pl	-im, -imme	<i>tahdhoim*</i> , <i>näimme</i> ^{*65}
Vx2Pl	-itte	<i>voitte*</i> , <i>pyritte</i> ^{*66}
Vx3Pl	-id	<i>sanoid</i> ^{*67}

⁵¹ *nukuin* (*nukkua* 'alszik'), *makasin* (*maata* 'lefekszik')

⁵² *istuit* (*istua* 'ül'), *astuit ylös* (*astua ylös* 'fellép')

⁵³ *pyysi* (*pyytää* 'kér, könyörög'), *oli* (*olla* 'van')

⁵⁴ *istuimme*, *itkimme* (*itkeä* 'sír'), *teimme synnin* (*tehdä* + *synti* 'bünbeesik')

⁵⁵ *mainitsitte* (*mainita* 'megemlít'), *pyhitätte* (*pyhittää* 'megszentel')

⁵⁶ *rukoilivat* (*rukoilla* 'imádkozik')

⁵⁷ *olin*, *puhuin* (*puhua* 'beszél')

⁵⁸ *näit* (*nähdä* 'lát'), *valmistit* (*valmistaa* 'készít')

⁵⁹ *oli*, *puhui*

⁶⁰ *olimme*, *saimme* (*saada* 'kap'),

⁶¹ *olivat*

⁶² *puhuin*, *olin*

⁶³ *olit*, *tulit* (*tulla* 'jön')

⁶⁴ *puhui*

⁶⁵ *tahdoimme* (*tahtoa* 'akar'), *näimme*

⁶⁶ *voitte* (*voida* 'tud'), *pyritte* (*pyrkää* 'akar')

Petraeus

Vx1Sg	-in	<i>olin</i> ^{*68}
Vx2Sg	-id	<i>tahdhoid</i> ^{*69}
Vx3Sg	-i	<i>tahdhoi</i> ^{*70}
Vx1Pl	-im, -imme	<i>istuimme</i> [*] , <i>olim</i> ^{*71}
Vx2Pl	-itte	<i>estelite</i> [*] , <i>näitte</i> ^{*72}
Vx3Pl	-it	<i>cuolit</i> [*] , <i>olit</i> ^{*73}

Tagadás. A vizsgált szövegben nem szerepelnek tagadó formák. Olyan ritkán használt szerkezeetről van szó, hogy még más zsoltárok anyagával egészítve sem alkotható teljes paradigma. A mai formáktól eltérést a Vx3Sg *ei* alak szinte általánosnak mondható használata jelenti Agricola és a Biblia esetén. Ennek azonban nincs nyoma Finno és Maskulainen fordításaiban. Emellett ingadozás figyelhető meg az egyes számú *-nut/-nyt* és a többes *-neet* használata során.

Agricola

Vx1Sg	<i>en</i>	<i>-nut/-nyt</i>	<i>en nähnyt</i> ^{*74}
Vx2Sg	–	–	–
Vx3Sg	<i>ei</i>	<i>-nut/-nyt</i>	<i>ei pitenyt, ei mennyt</i> ^{*75}
Vx1Pl	–	–	–
Vx2Pl	–	–	–
Vx3Pl	–	–	–

Finno

Vx1Sg	–	–	–
Vx2Sg	<i>edh</i>	<i>-nut/-nyt</i>	<i>edh wieronut</i> [*] , <i>edh tainut</i> ^{*76}
Vx3Sg	<i>ei, ej</i>	<i>-nu/ny, -nut/-nyt</i>	<i>ei wetäny</i> [*] , <i>ei tehnyt</i> ^{*77}

⁶⁷ *sanoivat* (*sanoa* 'mond')

⁶⁸ *olin* (*olla* 'van')

⁶⁹ *tahdoit* (*tahtoa* 'akar')

⁷⁰ *tahtoi*

⁷¹ *istuimme* (*istua* 'ül'), *olimme*

⁷² *estelite* (*estellä* 'marasztal, tartóztat'), *näitte* (*nähdä* 'lát')

⁷³ *kuolivat* (*kuolla* 'meghal'), *olivat*

⁷⁴ *en nähnyt* (*nähdä* 'lát')

⁷⁵ *ei pitänyt* (*pitää* 'tart'), *ei mennyt* (*mennä* 'megy')

⁷⁶ *et vieronut* (*vieroa* 'kerül, idegenkedik'), *et tainnut* (*taitaa* 'tud, ért; lehet')

⁷⁷ *ei vetänyt* (*vetää* 'húz'), *ei tehnyt* (*tehdä* 'tesz')

<u>Finno</u>			
Vx1Pl	<i>emb</i>	<i>-nut/-nyt</i>	<i>emb me tainnut</i> * ⁷⁸
Vx2Pl	–	–	–
Vx3Pl	–	–	–
<u>Maskulainen</u>			
Vx1Sg	<i>en</i>	<i>-nu/-ny</i>	<i>en nähny*</i> , <i>en tainu</i> * ⁷⁹
Vx2Sg	<i>edh</i>	<i>-nud/-nyd</i>	<i>edh tehnyd*</i> , <i>edh tainud</i> * ⁸⁰
Vx3Sg	<i>ei</i>	<i>-nu/-ny, -nud/-nyd</i>	<i>ei käiny*</i> , <i>ei vetänyd</i> * ⁸¹
Vx1Pl	–	–	–
Vx2Pl	<i>edh</i>	<i>-ned</i>	<i>edh tehned</i> * ⁸²
Vx3Pl	–	–	–
<u>Petraeus</u>			
Vx1Sg	<i>en</i>	<i>-nut/-nyt</i>	<i>en tundenut</i> * ⁸³
Vx2Sg	<i>et</i>	<i>-nut/-nyt</i>	<i>et ottanut</i> * ⁸⁴
Vx3Sg	<i>ei</i>	<i>-net</i>	<i>ei puhunet</i> * ⁸⁵
Vx1Pl	–	–	–
Vx2Pl	–	–	–
Vx3Pl	<i>ei</i>	<i>-net</i>	<i>ei pitänet</i> * ⁸⁶

3. Perfectum. A négy fordításban időrendben egyre több példa fordul elő. A szóvégi magánhangzó eltűnése miatt a Vx2Sg és Vx2Pl forma egybeesett (főleg Maskulainennél). Többes számban a mai irodalmi *-neet* helyett *-nut/-nyt* és *-nuet* változatok is szerepelnek. Finnónál és Maskulainennél is megfigyelhető a Vx1Pl mai forma felé való elmozdulása (vö. *sighinyt* > *sighined*).

⁷⁸ *emme tainneet* (*taitaa* 'tud, ért; lehet')

⁷⁹ *en nähnyt* (*nähdä* 'lát'), *en tainnut* (*taitaa* 'tud, ért; lehet')

⁸⁰ *et tehnyt*, *et tainnut*

⁸¹ *ei käynynt* (*käydä* 'jár'), *ei vetänyt*

⁸² *ette tehneet*

⁸³ *en tuntenut* (*tuntea* 'érez')

⁸⁴ *et ottanut* (*ottaa* 'vesz, elvesz')

⁸⁵ *eivät puhuneet* (*puhua* 'beszél')

⁸⁶ *eivät pitäneet* (*pitää* 'tart')

Agricola

Vx1Sg	<i>olen</i>	<i>-nut/-nyt</i>	<i>olen sanonut</i> ^{*87}
Vx2Sg	<i>olet</i>	<i>-nut/-nyt</i>	<i>olet alaheittenyt</i> ^{*88}
Vx3Sg	<i>on</i>	<i>-nut/-nyt</i>	<i>on neuuonut</i> ^{*89}
Vx1Pl	–	–	–
Vx2Pl	–	–	–
Vx3Pl	<i>ouat</i>	<i>-nuet</i>	<i>ouad woinuet</i> ^{*90}

Finno

Vx1Sg	–	–	–
Vx2Sg	<i>oled, olet</i>	<i>-nut/-nyt</i>	<i>oled saanut</i> ^{*91}
Vx3Sg	<i>on, ombi</i>	<i>-nut/-nyt</i>	<i>on ollut, ombi tehnyt</i> ^{*92}
Vx1Pl	<i>olem</i>	<i>-nut/-nyt</i>	<i>olem sighinyt</i> ^{*93}
Vx2Pl	–	–	–
Vx3Pl	<i>ouat</i>	<i>-net</i>	<i>ouat nähnet</i> ^{*94}

Maskulainen

Vx1Sg	<i>olen</i>	<i>-nut/-nyt</i>	<i>olen uscaldanut</i> [*] , <i>olen syndynyt</i> ^{*95}
Vx2Sg	<i>oled, olet</i>	<i>-nut/-nyt</i>	<i>oled luonud</i> [*] , <i>oled edzinyt</i> [*] , <i>olet valmistanut</i> ^{*96}
Vx3Sg	<i>on</i>	<i>-nut/-nyt</i>	<i>on tehnyt, on tullut, on adanut</i> ^{*97}
Vx1Pl	<i>olem</i>	<i>-ned</i>	<i>olem sighined</i> [*] , <i>olem tarvined</i> ^{*98}
Vx2Pl	<i>oled, oletta</i>	<i>-nud/-nyd, -ned</i>	<i>oled luonud</i> [*] , <i>oled suonud</i> [*] , <i>oletta tehned</i> ^{*99}
Vx3Pl	<i>ovad</i>	<i>-ned</i>	<i>ovad nähned</i> ^{*100}

⁸⁷ *olen sanonut* (*sanoa* 'mond')

⁸⁸ *olet heittänyt alle* (*heittää alle* 'aládob')

⁸⁹ *on neuvonut* (*neuvoa* 'jvasol')

⁹⁰ *ovat voineet* (*voida* 'tud, -hat/-het')

⁹¹ *olet saanut* (*saada* 'kap')

⁹² *on ollut* (*olla* 'van'), *onpa tehnyt* (*tehdä* 'tesz')

⁹³ *olen siinnyt* (*siitä* 'megfogan')

⁹⁴ *ovat nähneet* (*nähdä* 'lát')

⁹⁵ *olen uskaltanut* (*uskaltaa* 'mer'), *olen syntynyt* (*syntyä* 'születik')

⁹⁶ *olet luonut* (*luoda* 'teremt'), *olet etsinyt* (*etsiä* 'keres'), *olet valmistanut* (*valmistaa* 'készít')

⁹⁷ *on tehnyt, on tullut* (*tulla* 'jön'), *on antanut* (*antaa* 'ad')

⁹⁸ *olemme siinneet, olemme tarvinneet* (*tarvita* 'szüksége van, kell')

⁹⁹ *olet luonut, olet suonut* (*suoda* 'ad, adományoz'), *olette tehneet*

Petraeus

Vx1Sg	<i>olen</i>	<i>-nut/-nyt</i>	<i>olen syndynyt, olen ymmärtänyt</i> * ¹⁰¹
Vx2Sg	<i>olet</i>	<i>-nut/-nyt</i>	<i>olet särkenyt, olet pannut</i> * ¹⁰²
Vx3Sg	<i>on</i>	<i>-nut/-nyt</i>	<i>on sijnyyt</i> *, <i>on tehnyt</i> ¹⁰³
Vx1Pl	<i>olemme, olem</i>	<i>-net</i>	<i>olemme tutkinet</i> *, <i>olem ymmärtänet</i> * ¹⁰⁴
Vx2Pl	<i>olette</i>	<i>-net</i>	<i>olette ruwennet</i> * ¹⁰⁵
Vx3Pl	<i>owat</i>	<i>-net</i>	<i>owat langennet, owat rickonet</i> * ¹⁰⁶

Tagadó formájú befejezett múlt idejű alakokra csak az 1642-es biblia más énekeiben kutatva található elenyésző számú példa: *en ole kiöldänyt** (Sg1); *et sinä ole tehnyt** (Sg2); *ei ole tainnut** (Sg3); *en ole unhottanet** (Pl1); *et ole puhunet** (Pl2); *ei ole sotcunet** (Pl3).¹⁰⁷

4. Plusquamperfektum. A vizsgált korpuszban csak Maskulainen és Petraeus fordításában fordul elő egy-egy példa, amit a szerzők más zsoltárfordításai segítségével sem lehet hiánytalanul kibővíteni.

Agricola:	<i>oli sotinut</i> * (Sg3)
Finno:	<i>oli ollut</i> *, <i>oli sanonut</i> * (Sg3)
Maskulainen:	<i>oli pääsnyd</i> *, <i>oli sanonud</i> *, <i>oli voittanut</i> * (Sg3)
Petraeus:	<i>oli ottanut</i> *, <i>oli käynyt</i> (Sg3), <i>olit ollet</i> * (Pl3). ¹⁰⁸

5. Conditionalis praesens. A mai irodalmi *-isi-* alak mellett a vizsgált fordításokban *-is* és *-s* is előfordul. Az 1642-es Bibliától eltekintve a többi szerzőnél ritkán szerepel, de más zsoltárok anyagának felhasználásával Finno kivételével mindenhol teljes paradigma alkotható. A szóvégi magánhangzó eltűnésének és a következtelen írásmódnak köszönhetően több alaki egybeesés is megfigyelhető, leginkább a Vx2Sg és Vx2Pl formákban. Agricolánál

¹⁰⁰ *ovat nähneet* (*nähdä* 'lát')

¹⁰¹ *olen syntynyt* (*syntyä* 'születik'), *olen ymmärtänyt* (*ymmärtää* 'ért')

¹⁰² *olet särkenyt* (*särkeä* '(össze)tör, zúz'), *olet pannut* (*panna* 'rak')

¹⁰³ *on siinnyt* (*siitä* 'megfogan'), *on tehnyt* (*tehdä* 'tesz')

¹⁰⁴ *olemme tutkineet* (*tutkia* 'megvizsgál, kutat'), *olemme ymmärtäneet*

¹⁰⁵ *olette ruvenneet* (*ruveta* 'kezdődik')

¹⁰⁶ *ovat langenneet* (*langeta* 'bukik, leesik'), *ovat rikkoneet* (*rikkoo* '(el)török')

¹⁰⁷ *kieltää* 'megtilt', *tehdä* 'csinál', *taitaa* 'tud, ért, lehet', *unohtaa* 'elfelejt', *puhua* 'beszél', *sotkea* 'bepiszkol, összekavar'

¹⁰⁸ *sotia* 'háborúzik', *olla* 'van', *sanoa* 'mond', *päästä* 'jut, kerül', *voittaa* 'győz', *ottaa* '(el)vesz', *käydä* 'jár'

a nazálisok kiforratlan jelölése miatt sporadikusan a Vx1Sg és a Vx1Pl jelölése is megegyezhet. A Vx3Pl-ban még nem alakult ki az indicativus analógiájára a *-vat/-vät* elem használata, ezért legtöbbször a *-t* (Maskulainennél *-d*) többesjel fordul elő a fordításokban.

Agricola

Vx1Sg	<i>-isin, -isim</i>	<i>puhdastusin, olisin*</i> , <i>näkisim</i> * ¹⁰⁹
Vx2Sg	<i>-isit</i>	<i>caunistuisit, olisit</i> ¹¹⁰
Vx3Sg	<i>-isi</i>	<i>taipuisi</i> * ¹¹¹
Vx1Pl	<i>-isimma, -isim</i>	<i>olisimma*</i> , <i>olisim*</i> , <i>loottaisim</i> * ¹¹²
Vx2Pl	<i>-isit</i>	<i>hukkuisit</i> * ¹¹³
Vx3Pl	<i>-isit</i>	<i>langeisit*</i> , <i>madhaisit</i> * ¹¹⁴

Finno

Vx1Sg	<i>-isin</i>	<i>langeisin</i> * ¹¹⁵
Vx2Sg	<i>-isit</i>	<i>avaisit</i> * ¹¹⁶
Vx3Sg	<i>-isi</i>	<i>soisi</i> * ¹¹⁷
Vx1Pl	<i>-isimme, -isim</i>	<i>pysyisimme*</i> , <i>välttäisim*</i> , <i>madhaisimme</i> * ¹¹⁸
Vx2Pl	–	–
Vx3Pl	<i>-isit</i>	<i>kääntäisit</i> ¹¹⁹

Maskulainen

Vx1Sg	<i>-isin</i>	<i>astuisin</i> * ¹²⁰
Vx2Sg	<i>-isid</i>	<i>tiedhäisid</i> ¹²¹
Vx3Sg	<i>-isi</i>	<i>avaisi*</i> , <i>soisi</i> * ¹²²

¹⁰⁹ *puhdistuisin* (*puhdistua* 'megtisztul'), *olisin* (*olla* 'van'), *näkisin* (*nähdä* 'lát')

¹¹⁰ *kaunistuisit* (*kaunistua* 'megszépül'), *olisit*

¹¹¹ *taipuisi* (*taipua* 'meghajol')

¹¹² *olisimme* (*olla* 'van'), *loottaisimme* (*luottaa* 'bizik')

¹¹³ *hukkuisit* (*hukkua* 'megfullad')

¹¹⁴ *lankeisit* (*langeta* 'elbukik'), *mahtaisit* (*mahtaa* 'tud, lehet, képes')

¹¹⁵ *lankeisin*

¹¹⁶ *avaisit* (*avata* 'nyit')

¹¹⁷ *soisi* (*suoda* 'ad, adományoz')

¹¹⁸ *pysyisimme* (*pysyä* 'marad'), *välttäisimme* (*välttää* 'elkerül') *mahtaisimme*

¹¹⁹ *kääntäisit* (*kääntää* 'fordul')

¹²⁰ *astuisin* (*astua* 'lép')

¹²¹ *tietäisit* (*tietää* 'tud')

¹²² *avaisi* (*avata* 'nyit'), *soisi* (*suoda* 'ad, adományoz')

Maskulainen

Vx1Pl	<i>-isim, -sim</i>	<i>puhuisim*</i> , <i>olsim</i> ^{*123}
Vx2Pl	–	–
Vx3Pl	<i>-isid</i>	<i>cohtaisid*</i> , <i>kiusaisid</i> ^{*124}

Petraeus

Vx1Sg	<i>-isin</i>	<i>wastaisin*</i> , <i>waellaisin</i> ¹²⁵
Vx2Sg	<i>-isit</i>	<i>olisit</i> , <i>tulisit</i> ^{*126}
Vx3Sg	<i>-is</i>	<i>vaipuis</i> ^{*127}
Vx1Pl	<i>-isimme, -isime, -isim</i>	<i>tundisim</i> , <i>tulisim*</i> , <i>mahdhaisime</i> ^{*128}
Vx2Pl	<i>-isitte</i>	<i>hukkuisitte</i> , <i>hyppäisitte</i> ^{*129}
Vx3Pl	<i>-isit</i>	<i>kiusaisit*</i> , <i>palaisit</i> ^{*130}

A vizsgált korpuszban nincs adat **tagadó** formákra. Azonban más zsoltárok tartalmát is bevonva, időrendben egyre több példa fordul elő.

Agricola: *en sanoisi** (Sg1)

Finno: *en saisi** (Sg1)

Maskulainen: *en voisi** (Sg1), *et olisi** (Sg2), *ei soisi** (Sg3)

Petraeus: *en voisi** (Sg1), *et olisi** (Sg2), *ei olisi** (Sg3)¹³¹

6. Conditionalis perfectum. Szintén csak más zsoltárok segítségével rekonstruálható a négy fordító feltételes befejezett múltidős szerkezete. Ebben a néhány esetben javarészt Vx3Sg formákat láthatunk.

Agricola: *olis ollut** (Sg3)

Finno: *olis tullut** (Sg3)

Maskulainen: *olis astunut** (Sg3), *olisim huckuned** (Pl1)

Petraeus: *olis cuollut**, *olis ollut**, *olis tehnyt** (Sg3)¹³²

¹²³ *puhuisimme* (*puhua* 'beszél'), *olisimme* (*olla* 'van')

¹²⁴ *kohtaisitte* (*kohdata* 'találkozik'), *kiusaisisitte* (*kiusata* 'bánt, kínozt')

¹²⁵ *vastaisin* (*vastata* 'válaszol'), *vaeltaisin* (*vaeltaa* 'bolyong, vándorol')

¹²⁶ *olisit*, *tulisit* (*tulla* 'jön')

¹²⁷ *vaipuisi* (*vaipua* 'merül, süllyed')

¹²⁸ *tuntisimme* (*tuntea* 'érez'), *tulisimme*, *mahtaisimme* (*mahtaa* 'tud, lehet, képes')

¹²⁹ *hukkuisitte* (*hukkua* 'megfullad'), *hyppäisitte* (*hypätä* 'ugrik')

¹³⁰ *kiusaisit*, *palaisit* (*palata* 'visszatér')

¹³¹ *sanoa* 'mond', *saada* 'tud, lehet', *voida* 'lehet', *olla* 'van', *suoda* 'ad, adományoz'

Tagadó formákra csak a korpuszon kívüli adatok állnak rendelkezésre.

Finno: *et olis suonut* (Sg2), *eij hän olis astunut, eij hän olis ylös mennyt* (Sg3), *et olis suonut* (Pl2)
 Maskulainen: *edh olis suonut* (Sg2), *ei olis ylösmennyt* (Sg3)
 Petraeus: *en olisi pannut* (Sg1), *ei olis loppunut* (Sg3).¹³³

7. Imperativus. Számos példa található a korpuszban, azonban ezek nagy része Vx2Sg vagy Vx3Sg alak, ezért teljes paradigmát nem lehet felállítani.

Agricola: *anna* (Sg2), *andacon, lehettekön, neuritteköön* (Sg3), *kijtteket, sanocat te** (Pl2)
 Finno: *saattacon, tulcon, kijttäkön* (Sg3)
 Maskulainen: *nähkön* (Sg3)
 Petraeus: *olcon, cuulcon, nöyryttäkön* (Sg3), *auttacat* (Pl2).¹³⁴

A **tiltás** leggyakrabban Vx2Sg és Vx3Sg, ritkábban Vx2Pl alakban található meg a korpuszban, de teljes paradigma itt sem állítható fel.

Agricola: *älä ota, ele vnodha* (Sg2)
 Finno: *älä anna* (Sg2), *älkän andacon* (Sg3), *älkäm olcom* (Pl1), *älkät vihottacat* (Pl2)
 Maskulainen: *älä anna, älä unhodha* (Sg2), *älkän andacon* (Sg3), *älkäm olvo [olco?]* (Pl1), *älkätt vihoittaca* (Pl2)
 Petraeus: *älä ota, älä unohda* (Sg2).¹³⁵

8. Potentialis. A négy vizsgált szövegben csak Maskulainennél van rá egy példa: *pettävä ... lienee* 'elárulhatna, becsaphatna' (Sg3).

¹³² *olla* 'van', *tulla* 'jön', *astua* 'belép', *hukkua* 'megfullad', *kuolla* 'meghal', *tehdä* 'tesz, csinál'

¹³³ *suoda* 'ad, adományoz', *astua* 'belép', *mennä ylös* 'felmegy (a mennybe)', *olla* 'van', *panna* 'rak, tesz', *loppua* 'végződik, lejár'

¹³⁴ *antaa* 'ad', *lähettä* 'küld', *nöyryttää* 'megaláz', *kiittää* 'megköszön', *sanoa* 'mond', *saattaa* 'kísér', *tulla* 'jön', *kiittää* 'köszön', *pelätä* 'fél', *nähdä* 'néz', *olla* 'van', *kuulla* 'hall', *auttaa* 'segít'

¹³⁵ *ottaa* 'vesz', *unohtaa* 'felejt', *antaa* 'ad', *olla* 'van', *vihoittaa* 'megharagít'

9. Összegzés. A 16–17. századi igeragozás legszembevetőbb különbségei a többes számú alakokban figyelhetők meg. A legtöbb fordításban a Vx3Pl archaikus *-t* formában szerepel. Meglepő módon csak Agricolánál találunk a mai alakkal megegyező *-vat/-vät* ragokat. Ekkor még nem indult el a standardizáció irányába a *-nut/-nyt* és a *-neet* formák használata, ezek mind a négy fordításban következtelenek. A Vx3Sg archaikus *-pi* változata esetén megindult a standardizációs folyamat, ez az *olla* létige esetén a legszembevetőbb, ennek formája az 1642-es Bibliában egységesen *on*.

Időrendben haladva az *ei* Vx3Sg tagadó segédige általános használatát felváltották a maival megegyező alakok.

A különböző igemódok közül az indicativus és az imperativus széles körben használatos volt, a conditionalis esetében a példák kis számából adódóan csak óvatos következtetéseket lehet levonni.

Tehát a konjugáció fejlődésében nem figyelhető meg olyan szembevető fejlődés, mint például az ortográfia terén,¹³⁶ de minden mai igeidő és igemód használatos volt.

Az alábbi táblázatokban a négy szerző fordításainak különbségeit foglaltam össze:

Indicativus praesens				
	Agricola	Finno	Maskulainen	Petraeus
Sg1	<i>-n</i>	<i>-n</i>	<i>-n</i>	<i>-n</i>
Sg2	<i>-d, -t, -dh</i>	<i>-t,</i>	<i>-d, -t,</i>	<i>-t, -d</i>
Sg3	<i>-VV, -bi, -pi</i>	<i>-bi, -p, -pi</i>	<i>-Ø, -bi, -p, -pi</i>	<i>-Ø, -p, -pi</i>
Pl1	<i>-ma, -mma, -mme, -m</i>	<i>-n, -m, -mme, -mma, -ma</i>	<i>-m, -me, -mme</i>	<i>-m, -me, -mma, -mme</i>
Pl2	<i>-tta, -tte</i>	<i>-tta/ttä, -t</i>	<i>-tte, -tt, -tta</i>	<i>-tt, -tte</i>
Pl3	<i>-uat/vät, -uet</i>	<i>-vat/vät, -uat/uat, -wat/wät</i>	<i>-vat/vät, -vad/väd</i>	<i>-wat/wät</i>
Indicativus praesens tagadás				
	Agricola	Finno	Maskulainen	Petraeus
Sg1	<i>en, em</i>	<i>en, emb</i>	<i>en, em</i>	<i>en, em</i>
Sg2	<i>et</i>	<i>edh</i>	<i>edh</i>	<i>et</i>
Sg3	<i>ei</i>	<i>ei, ey</i>	<i>ei, ey</i>	<i>ei</i>
Pl1	<i>emme</i>	<i>em, emb</i>	<i>en, emb</i>	<i>en</i>
Pl2	–	<i>ett, et</i>	<i>edh,</i>	<i>ette, et</i>
Pl3	<i>euet</i>	<i>eij, eip</i>	<i>ei, eip</i>	<i>ei</i>

¹³⁶ A kor ortográfiai hagyományairól bővebben: Baksa 2020, 2021.

Indicativus imperfectum

	Agricola	Finno	Maskulainen	Petraeus
Sg1	<i>-in</i>	<i>-in</i>	<i>-in</i>	<i>-in</i>
Sg2	<i>-idh, it</i>	<i>-id, -it</i>	<i>-id</i>	<i>-id</i>
Sg3	<i>-i</i>	<i>-i</i>	<i>-i</i>	<i>-i</i>
Pl1	<i>-ime, -imme, -imma</i>	<i>-im, in</i>	<i>-im, -imme</i>	<i>-im, -imme</i>
Pl2	<i>-itte</i>	–	<i>-itte</i>	<i>-itte</i>
Pl3	<i>-it</i>	<i>-it</i>	<i>-id</i>	<i>-it</i>

Indicativus imperfectum tagadás

	Agricola	Finno	Maskulainen	Petraeus
Sg1	<i>en -nut/-nyt</i>	–	<i>en -nu/-ny</i>	<i>en -nut/-nyt</i>
Sg2	–	<i>edh -nut/-nyt</i>	<i>edh -nud/-nyd</i>	<i>et -nut/-nyt</i>
Sg3	<i>ei -nut/-nyt</i>	<i>ei, ej -nu/-ny,</i> <i>-nut/-nyt</i>	<i>ei -nu/ny,</i> <i>-nud/-nyd</i>	<i>ei -net</i>
Pl1	–	<i>emb -nut/-nyt</i>	–	–
Pl2	–	–	<i>edh -ned</i>	–
Pl3	–	–	–	<i>ei -net</i>

Perfectum

	Agricola	Finno	Maskulainen	Petraeus
Sg1	<i>olen -nut/-nyt</i>	–	<i>olen -nut/-nyt</i>	<i>olen -nut/-nyt</i>
Sg2	<i>olet -nut/-nyt</i>	<i>oled, olet -nut/-nyt</i>	<i>oled, olet -nut/-nyt</i>	<i>olet -nut/-nyt</i>
Sg3	<i>on -nut/-nyt</i>	<i>on, ombi -nut/-nyt</i>	<i>on -nut/-nyt</i>	<i>on -nut/-nyt</i>
Pl1	–	<i>olem -nut/-nyt</i>	<i>olem -ned</i>	<i>olemme, -net</i> <i>olem</i>
Pl2	–	–	<i>oled, -nud/-nyd,</i> <i>oletta -ned</i>	<i>olette -net</i>
Pl3	<i>ouat -nuet</i>	<i>ouat -net</i>	<i>ovad -ned</i>	<i>owat -net</i>

Perfectum tagadás

	Agricola	Finno	Maskulainen	Petraeus
Sg1	–	–	–	<i>en ole -nyt</i>
Sg2	–	–	–	<i>et ole -nyt</i>
Sg3	–	–	–	<i>ei ole -nut</i>
Pl1	–	–	–	<i>en ole -net</i>
Pl2	–	–	–	<i>et ole -net</i>
Pl3	–	–	–	<i>ei ole -net</i>

Plusquamperfektum				
	Agricola	Finno	Maskulainen	Petraeus
Sg1	–	–	–	–
Sg2	–	–	–	<i>olit -nut</i>
Sg3	<i>oli -nut</i>	<i>oli -nut</i>	<i>oli -nud, -nut, -nyd</i>	<i>oli -nyt, -nut</i>
Pl1	–	–	–	–
Pl2	–	–	–	–
Pl3	–	–	–	–

Conditionalis praesens				
	Agricola	Finno	Maskulainen	Petraeus
Sg1	<i>-isin, -isim</i>	<i>-isin</i>	<i>-isin</i>	<i>-isin</i>
Sg2	<i>-isit</i>	<i>-isit</i>	<i>-isid</i>	<i>-isit</i>
Sg3	<i>-isi</i>	<i>-isi</i>	<i>-isi</i>	<i>-is</i>
Pl1	<i>-isimma, -isim</i>	<i>-isimme, -isim</i>	<i>-isim, -sim</i>	<i>-isimme, -isime, -isim</i>
Pl2	<i>-isit</i>	–	–	<i>-isitte</i>
Pl3	<i>-isit</i>	<i>-isit</i>	<i>-isid</i>	<i>-isit</i>

Irodalom

- BAKSA MÁTÉ 2019: Az első bibliafordítók. *Folia Uralica Debreceniensia* 26: 17–28.
- BAKSA MÁTÉ 2020: A zárhangok lejegyzése a 16–17. századi finn zsolnárfordításokban. *Folia Uralica Debreceniensia* 27: 5–20.
- BAKSA MÁTÉ 2021: Hemminki Maskulainen és a finn nyelv standardizálódása. *Folia Uralica Debreceniensia* 28: 29–42.
- FORSBERG, ULLA-MAIJA – KOVÁCS MAGDOLNA – KOVÁCS OTTÍLIA – MANNER, SANNA – MARKUS, KAIJA 2015: *Suomi–unkari-sanakirja. Finn–magyar szótár.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LEHIKONEN, LAILA – KIURU, SILVA 2009: *Kirjasuomen kehitys.* Helsingin yliopiston Suomen kielen laitos, Helsinki.
- HÄKKINEN, KAISA 2016: *Spreading the written word. Mikael Agricola and the birth of literary Finnish.* *Studia Fennica Linguistica*, Helsinki.
- IKOLA, OSMO 1984: *Suomen kielen historia.* In: Paunonen, Heikki – Rintala, Paavo (toim.), *Nykysuomen rakenne ja kehitys.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1969: *Vanha kirjasuomi.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SAVIJÄRVI, ILKKA 1988: *Agricolan kieltolause.* In: Koivusalo, Esko (toim.), *Mikael Agricolan kieli.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Internetes források:

http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/agricola/agri3ps_rdf.xml

http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/virret/finno_rdf.xml

http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/virret/hemm1605_rdf.xml

http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/biblia/vt3_job_rdf.xml

*

**Standardization of conjugation
from Agricola to the 1642 Bible**

The current research aims to outline the conjugation system of the period using texts from Finnish Bible texts of the 16th and 17th centuries. The translators of the four works under study are Mikael Agricola, Jaakko Finno, Hemminki Maskulainen and the 1642 Bible translation committee led by Eskil Petraeus. The research takes the individual verb tenses and verb modes as authors. In addition to the corpus data from other psalm translations, it attempts to present complete paradigms. The most pronounced changes in conjugation are observed in the plural forms. In most cases, Vx3Pl is still in the archaic, *-t* form (Agricola is an exception). In the case of Vx3Sg, *-pi* disappeared completely by the 1642 Bible. The differentiation of the negation auxiliaries has also progressed significantly chronologically. In terms of verbal modes, imperativus and indicativus had sufficient examples to draw deep conclusions, while conditionalis had only sporadic occurrences. However, conjugation did not show the same striking development as orthography.

Keywords: language history, conjugation, Bible translation, Mikael Agricola, Jaakko Finno, Hemminki Maskulainen, Eskil Petraeus

MÁTÉ BAKSA

Finn és észt episztemikus-evidenciális jelölők vizsgálata¹

BÍRÓ Bernadett

Szegedi Tudományegyetem
birobernadett9@gmail.com

1. Bevezetés

Az evidencialitásnak számos értelmezése létezik, ezek közül az egyik legtöbbet idézett Aikhenvald (2004) definíciója, amely szerint az evidencialitás elsődlegesen az információ forrását fejezi ki. Grammatikai kategória, melynek használata kötelező. A grammatikalizálódott evidenciális mellett létezik evidenciális stratégia is, ilyenkor az információ forrását más módon fejezik ki, lexikális elemekkel vagy olyan grammatikai elemekkel, amelyeknek elsődleges funkciója nem az információforrás jelölése (Aikhenvald 2004: 144–145).

Jelen tanulmány egy nagyobb projekt része, amelynek célja az uráli nyelvek evidencialitásának vizsgálata, valamint az eddigi ismeretek összegzése (NKFIH, Evidencialitás az uráli nyelvekben, K139298, 2021–2024). Az uráli nyelvek nagy változatosságot mutatnak az evidencialitás rendszerét és az evidenciális jelölőket illetően. Grammatikalizálódott evidenciális található az észt, lív, mari, permi, obi-ugor és a szamojéd nyelvekben, míg a balti finn nyelvek többségében, a számi nyelvekben, valamint a mordvinban és a magyarban csak evidenciális stratégiák használatosak (Skribnik – Kehayov 2018: 529). Az uráli nyelvek evidencialitásáról számos tanulmány született az utóbbi időben, melyek között vannak átfogó (Kubitsch – Szeverényi 2023, Skribnik – Kehayov 2018, Tamm et al. 2018, Bradley et al. 2022, Szeverényi 2022; többek között), valamint egyes nyelvekre, nyelvcsoportokra koncentrááló művek is (észt: Kehayov 2002, 2004 és egyéb munkái, mari: Spets 2021, permi nyelvek: Kubitsch 2023 és egyéb munkái, Leinonen 2000, Szabó 2022, 2023, obi-ugor nyelvek: Csepregi 2014, Sipőcz 2014, szamojéd nyelv-

---

¹ Jelen tanulmány a Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatással, a K 139298 azonosítójú, *Evidencialitás az uráli nyelvekben* című projekt keretében készült.

vek: Siegl 2016, Szeverényi 2020, Usenkova 2015, Vojter 2023; többek között). A leírások általában a grammatikai jelölőkre koncentrálnak, de emellett a lexikai jelölők vizsgálata is elkezdődött (É. Kiss 2023, Jaakola 2012 és egyéb munkái, Kaiser 2022, 2024, Kazajeva et al. 2023, Kittilä 2019, 2024, Kugler 2012 és egyéb munkái; többek között).

A tanulmány a két legnagyobb balti finn nyelv, a finn és az észet bizonyos lexikális episztemikus-evidenciális² jelölőire irányul, és a vizsgálathoz egy olyan kérdőívet használ, melyet a fent említett projekt során dolgoztak ki, és több uráli nyelvre is lekérdeztek (vö. pl. Kazajeva et al. 2023). A finn és az észet egyrészt közeli rokon nyelvek, másrészt viszont az evidencialitás tekintetében eléggé különbözőek. Az észetben grammatikalizálódott evidenciális található, mely az indirekt, reportatív evidenciális jelöli (Skribnik – Kehayov 2018), míg a finn pusztán evidenciális stratégiát alkalmaz. A lexikális jelölők vizsgálata azért is indokolt, mert mint fentebb említettem, a kutatások általában a grammatikai evidenciálisra fókuszáltak, míg az evidenciális lexikális jelölőinek vizsgálata kevesebb figyelmet kapott. Különösen igaz ez az olyan nyelvek esetében, amelyekben van grammatikalizálódott evidenciális (mint pl. az észet).

A vizsgált lexikális jelölők kiválasztása némiképpen szubjektív, de a következő szempontok motiválták: a) igyekeztünk olyan lexikális elemeket választani, amelyeket nem, vagy kevésbé kutattak eddig;³ b) valamint olyan párokat összeállítani, amelynek tagjai egymás megfelelői a két rokon nyelvben.⁴ Az így kiválasztott lexikális jelölők a következők: finn *ilmeisesti* '1. nyilvánvalóan, biztosan; 2. valószínűleg', *tiettävästi* 'köztudottan', *arvattavasti* 'feltehetőleg, valószínűleg', *nähtävästi* 'nyilván, bizonyára, valószínűleg, feltehetően', *kuulemma* 'állítólag' (Forsberg – Kovács 2015), valamint észet *ilmselt* 'láthatóan, nyilvánvalóan', *teatavasti* 'közismerten, állítólag', *arvattavasti* 'valószínűleg, bizonyára, nyilván', *nähtavasti* 'valószínűleg', *kuuldavasti* 'állítólag' (Lutsar – Nurk – Pusztay 2011).

² Az evidenciális és az episztemikus modalitás kapcsolata igen sokat kutatott terület, hiszen az evidenciális jelölők egyúttal az adott információ megbízhatóságát is implikálják, vagyis azt, hogy a beszélő hogyan vélekedik az adott tényállásról, mennyire tartja azt valószínűnek (vö. pl. Kaiser 2024, Kehayov 2008, Kubitsch – Szeverényi 2023).

³ Habár ez alól kivétel a *kuulemma* (vö. Kaiser 2022, 2024, Kittilä – Sandman 2013), a *tiettävästi* (Jaakola 2012) és a *teatavasti* (Jaakola 2012).

⁴ Természetesen nem „egy-az-egyhez” megfelelésre kell gondolni, hiszen, mint látni fogjuk, a finn és az észet szavak nem tökéletes fordításai, szinonimái egymásnak. Pusztán arról van szó, hogy egy azonos jelentésű tőnek a származékai, és morfológiai felépítésük (nagyreszt) hasonló a két nyelvben.

A vizsgálat célja a kiválasztott elemek funkcionális leírása (milyen típusú evidenciát, illetve milyen episztemikus tartalmat jelölnek), valamint a finn és az észti jelölők hasonlóságainak, illetve különbségeinek feltárása. Mint fentebb említettem, a kutatáshoz egy a projekt során kidolgozott kérdőívet használtam fel, mely a *Függelékben* tekinthető meg. A kérdőívet kitöltőknek egyrészt a vizsgált episztemikus-evidenciális jelölőket tartalmazó minimálpárokhoz kellett megadniuk a lehetséges szituációt, vagyis megmondani, hogy az adott mondat milyen beszédhelyzetben használható, illetve meg kellett jelölniük egy lehetséges információforrást is. Másrészt pedig egy egytől hatig terjedő skálán kellett értékelniük a jelölőket arra vonatkozóan, hogy a beszélői bizonyosság milyen fokát fejezik ki. A kérdőívet nyolc észti és nyolc finn adatközlő töltötte ki,⁵ ezért az eredmények csak óvatos következtetésekre adnak lehetőséget, és mindenképpen további megerősítést igényelnek.

2. A vizsgált episztemikus-evidenciális jelölők funkcionális leírása

2.1. Finn *ilmeisesti* 'nyilvánvalóan, biztosan; valószínűleg' – észti *ilmselt* 'láthatóan, nyilvánvalóan'

Mindkét elem a 'világos, szemmel látható, nyilvánvaló, nyilvános' jelentésű melléknévből (finn *ilmeinen*, észti *ilmne*) képzett határozószó.

A két episztemikus-evidenciális jelölő igen hasonlóan viselkedik a vizsgált nyelvekben, mindkét nyelvben jellemzően olyan megnyilatkozásokban szerepelnek, melyek igazságértékében a beszélő nem biztos, de valamilyen okból feltételezi vagy következtet rá, hogy a megnyilatkozás igaz. A feltételezés, illetve következtetés alapulhat valamilyen vizuális evidencián (1) vagy korábbi tapasztalaton, ismétlődő rutinon (2):

(1) Észti

Rong on ilmselt saabunud.

'A vonat *ilmselt*⁶ megérkezett.'

Beszédhelyzet: Kinézek az ablakon, és hirtelen sokan jönnek ki az állomás épületéből. Tudom, hogy ez általában azt jelenti, hogy megjött a vonat.⁷

⁵ Ezúton szeretnék köszönetet mondani Anna Oravának és Kai Tiislärnek a kérdőívek mondatainak ellenőrzéséért, valamint Gerson Klumppnak, Kubitsch Rebekának, Prause Istvánnak, Anna Oravának, Elli Savisaarinak, Sipőcz Katalinnak és Susanna Virtanennek a segítségükért.

⁶ A példák fordításában a vizsgált episztemikus-evidenciális jelölőket nem fordítom magyarra, hogy a magyar fordítás semmiképpen ne befolyásolja a mondat értelmezését.

⁷ A példák esetében a kérdőívet kitöltők által megadott lehetséges beszédhelyzetet, magyarázatot közlöm.

(2) Észt

Mu isa oli ilmselt pubis.

'Apám *ilmselt* a kocsmában volt.'

Beszédhelyzet: Apa rendszeresen jár kocsmába, ezért feltételezhető, hogy ott volt.

A határozószók ezen kívül jelölhetnek értesülés, hallomás útján szerzett információt (3), illetve nem vizuális evidenciát is, ld. (4):

(3) Finn

Minun isäni on ilmeisesti baarissa.

'Apám *ilmeisesti* a kocsmában van.'

Beszédhelyzet: Lehet, hogy apa üzenetet hagyott, hogy elment kocsmába, vagy a beszélő valaki mástól hallotta.

(4) Finn

*Ilmeisesti sataa vettä.*⁸

'*Ilmeisesti* esik az eső.'

Beszédhelyzet: A beszélő maga nem látja az esőt, de pl. hallja az eső kopogását.

Több adatközlő is hangsúlyozta (mind észt, mind pedig finn anyanyelvűek), hogy az *ilmeisesti*, illetve az *ilmselt* kifejezések használata bizonytalan tudásra vagy sejtésre utal.⁹ Ahogyan az egyik észt kitöltő fogalmazott az 'Apám *ilmselt* a kocsmában van.' mondat kapcsán: „Apára jellemző, így nagyon biztos vagyok benne. Lehet, hogy tévedek, szóval az *ilmselt*-et használom.”

2.2. Finn *tiellävästi* 'köztudottan' – észt *teatavasti* 'közismerten, állítólag'

Mindkét episztemikus-evidenciális jelölő passzív folyamatos melléknévi igenévből képzett partikula, melyek töve a *tiet-/tea-* 'tud' ige. E partikulák szemantikáját Jaakola (2012) is vizsgálta sajtószövegek alapján, és megállapította, hogy a két episztemikus-evidenciális partikula nem pontos szinonimája egymásnak a két nyelvben, jelentésükben lényeges eltérések találhatók. Míg a finn partikula határozottan értesülés révén szerzett tudást implikál (re-

---

⁸ Ezek a mondatok (bármelyik episztemikus-evidenciális jelölőt is tartalmazzák) – mind a finnben, mind pedig az észtben – jelen időre és jövő időre is vonatkozhatnak, mivel sem a finnben, sem az észtben nincs morfológiailag jelölt jövő idő. Az adatközlők válaszaiból azonban egyértelműen kiderült, hogy milyen idővonatkozást tulajdonítanak az adott mondatnak, illetve bizonyos esetekben mindkét eshetőségre adtak meg beszédhelyzetet.

⁹ A beszélői bizonyosság fokáról a 3. fejezetben lesz részletesebben szó.

ported knowledge), aminek következtében gyakran bizonytalanság, pontatlanság („slight hedging”) is kapcsolódik hozzá, addig az észtpartikula azt jelöli, hogy az adott információ biztos. Emellett az észtpartikula azt is jelöli, hogy az információ elérhető a diskurzusban résztvevők számára, illetve az információ közös, megosztott (shared knowledge) (Jaakola 2012).

A kérdőíves vizsgálat nagyrészt megerősítette Jaakola (2012) eredményeit. Az észtpartikulával kapcsolatban az adatközlők túlnyomó többsége a megosztott és elérhető tudást hangsúlyozta: „köztudott”, „általános tudás, és feltételezem, hogy a hallgató is tudja”, „mindenki által ismert, általános cselekvés”, „mindenki tudja”, „a beszélő feltételezi, hogy a többiek is tudják”. Emellett megjelent az értesülésből származó tudásra utalás is, gyakran hangsúlyozva, hogy az információ forrása (nagyon) megbízható, és az információ biztos:¹⁰ „tudom, mert valaki mondta”, „biztos vagyok benne, mert apa maga mondta” [hogy holnap *teatavasti* kocsmába megy], „a beszélő nagyon megbízható forrásból kapott erről információt”.

A finn jelölővel kapcsolatban – Jaakola (2012) eredményeivel – összhangban az adatközlők gyakran értesülés révén szerzett tudásra hivatkoztak, vagy olyan beszédhelyzeteket adtak meg, amelyekben az adott megnyilatkozás valamilyen következtetésen alapul, ld. (5)–(6).

(5) Finn

Minun isäni on tiettävästi baarissa.

’Apám *tiettävästi* a kocsmában van.’

Beszédhelyzet: Ebédidő van, és apának szokása a kocsmában ebédelni.

(6) Finn

Juna on tiettävästi saapunut.

’A vonat *tiettävästi* megérkezett.’

Beszédhelyzet: 12 óra van, a vonat érkezési ideje 11 óra.

A kérdőíves vizsgálat is azt mutatja, hogy a finn jelölőhöz valóban kapcsolódik egyfajta bizonytalanság, a partikula használata azt is implicálja, hogy a megnyilatkozó tudása, információja vagy következtetése bizonytalan (7):

(7) Finn

Minun isäni oli tiettävästi baarissa.

’Apám *tiettävästi* a kocsmában volt.’

¹⁰ Mindössze egyetlen adatközlőnél jelent meg kétely az információ igaz voltát illetően a ’*Teatavasti* esik az eső.’ mondat kapcsán: „valaki mondta, de én nem vagyok erről meggyőződve”.

Beszédhelyzet: A beszélőnek az az elképzelése, hogy az apja kocsmában volt, de ez az elképzelés értesülésen alapul, és a beszélő a sorok között elismeri, hogy nincs rá bizonyítéka. Talán apa korábban maga mondta, hogy kocsmába megy majd, vagy valaki más említette, hogy ott volt.

2.3. Finn *arvattavasti* 'feltehetőleg, valószínűleg' – észt *arvatavasti* 'valószínűleg, bizonyára, nyilván'

Mindkét partikula – az előző pontban tárgyalt *tiittävästi* – *teatavasti* párhoz hasonlóan – passzív melléknévi igenévből képzett szó, melynek töve az *arva-* 'vél, gondol, sejt, feltételez' ige. A vizsgálat alapján használatuk nagyrészt megegyezik a 2.1. pontban tárgyalt finn *ilmeisesesti* 'nyilvánvalóan, biztosan; valószínűleg' és észt *ilmselt* 'láthatóan, nyilvánvalóan' episztemikus-evidenciális jelölők használatával, vagyis általában olyan következtetés kifejezésekor jelennek meg, amelynek alapja lehet valamilyen vizuális vagy nem vizuális evidencia (8), illetve korábbi tapasztalat vagy ismétlődő rutin, szokás.

(8) Észt

Arvatavasti sajab vihma.

'*Arvatavasti* esni fog az eső.'

Beszédhelyzet: Egész nap sütött a nap, de most szürke az ég, és sűrű a levegő, ezért arra következtetek, hogy lehet, hogy esni fog.

A reportatív evidencia kifejezésére – a kérdőíves vizsgálat szerint – azonban csak az észt *arvatavasti* 'valószínűleg, bizonyára, nyilván' partikula alkalmas, a finn *arvattavasti* 'feltehetőleg, valószínűleg' nem.

A finn partikulával kapcsolatban az egyik adatközlő megemlíti azt is, hogy lehet a partikulának ironikus vagy szarkasztikus használata is, ld. (9):

(9) Finn

Arvattavasti sataa vettä.

'*Arvattavasti* esni fog az eső.'

Beszédhelyzet: A beszélőnek például most kezdődik a szabadsága, és azt reméli, hogy nem fog esni, de pont az következhet be, amit nem szeretnénk.

Érdekesnek tartom még megemlíteni, hogy egy észt adatközlő az *arvatavasti* 'valószínűleg, bizonyára, nyilván' partikulát minden mondat esetében az *ilmselt* 'láthatóan, nyilvánvalóan' és a *nähtavasti* 'valószínűleg' szinonimájának tartotta; egy másik válaszadó viszont éppen azt emelte ki, hogy az *ilmselt* 'láthatóan, nyilvánvalóan' használata nagyobb fokú beszélői bizonyosságot fejez ki, mint az *arvatavasti* 'valószínűleg, bizonyára, nyilván' használata („elég biztos vagyok benne, de nem annyira, mint az *ilmselt*-nél”). Ez utóbbi véleménnyel cseng egybe Kehayov (2008: 8–9) besorolása is: az észt

(és bolgár) episztemikus-evidenciális jelölőknek a beszélői bizonyosság mértéke szerinti osztályozásánál az *ilmselt* 'obviously, apparently' és a *nähtavasti* 'apparently, evidently' partikulák a „strong certainty” (erős bizonyosság) kategóriába kerültek, míg az *arvatavasti* 'possibly, presumably' a „medium certainty” (közepes bizonyosság) kategóriába.

2.4. Finn *nähtävästi* 'nyilván, bizonyára, valószínűleg, feltehetően' – észt *nähtavasti* 'valószínűleg'

Morfológiailag ezek a partikulák is a 2.2 és 2.3 pontokban tárgyaltakhoz hasonlóan épülnek fel, tövük a *näh-* 'lát' ige. Ennek megfelelően elsősorban a vizuális evidencia, illetve a vizuális evidencián alapuló következtetés kifejezésére szolgálnak mindkét nyelvben. Az 'Apám *nähtävästi/nähtavasti* a kocsmában van/volt.' mondatok esetében például az adatközlők a következő beszédhelyzeteket adták meg: a beszélő saját szemével látta vagy látja az apját a kocsmában, valós idejű videót, képet kapnak az eseményről, a közösségi oldalon látják, látták/látják pl. apa kocsiját, biciklijét a kocsmá előtt, valami apa viselkedésében erre utal (részegnek tűnik). A vizuális evidencia, mint a következtetés alapja a jövő idejű mondatoknál ('Apa holnap *nähtävästi/nähtavasti* a kocsmában lesz.') is meghatározó: „a beszélő épp most lát valami olyat, ami alapján nagyon valószínű”, „a beszélőnek szilárd bizonyítéka van, apa üzenetet küldött erről, vagy konkrét előkészületeket tett”, „látható bizonyítékom van, pl. egy bejegyzés a családi naptárban”. Egy finn adatközlő a jövő idejű mondattal kapcsolatban megjegyezte, hogy ennek használata valószínűtlen, illetve ritka, hiszen a *nähtävästi* használata éppen történő dologra utal.

A két utolsó mondat ('Esik/esni fog az eső.' és 'A vonat megérkezett.') esetében megadott beszédhelyzetek szintén azt mutatják, hogy a két partikula a vizuális evidencia, illetve a vizuális evidencián alapuló következtetések kifejezésére alkalmas, habár az egyik finn adatközlő szerint a partikula használata lehet ironikus is:

(10) Finn

Nähtävästi sataa vettä.

'*Nähtävästi* esik az eső.'

Beszédhelyzet: Lehet ironikus is, annyira esik, hogy nem lehet nem észrevenni.

Ugyan ritkábban, de mindkét partikula jelölhet értesülés révén szerzett információt is (ami szintén vizuális evidencián alapul), az 'Apám *nähtävästi/nähtavasti* a kocsmában volt.' mondatnál egy finn és egy észt adatközlő a következő beszédhelyzetet is megadta: valaki más látta.

Megjegyzendő még, hogy az egyik észtt adatközlő szerint a *nähtavasti* partikula használata „kicsit erősebb”, azaz nagyobb fokú beszélői bizonyosságra utal, mint az előző pontban tárgyalt *arvatavasti* ’valószínűleg, bizonyára, nyilván’ episztemikus-evidenciális jelölőé. Ezzel összhangban egy másik adatközlő szerint ha a beszélő a *nähtavasti* szót használja az ’Esni fog.’ és ’A vonat megérkezett.’ mondatokban, akkor biztosan tudja, hogy így van, míg a többi partikula esetében nem biztos benne. (Vö. a 2.3 pontban említett besorolással (Kehayov 2008: 8–9): *nähtavasti* ’apparently, evidently’ – „strong certainty” (erős bizonyosság).)

2.5. Finn *kuulemma* ’állítólag’ – észtt *kuuldavasti* ’id.’

Mindkét partikula töve a *kuul-* ’hall’ ige.

A finn *kuulemma* ’állítólag’ partikulát többen is vizsgálták (Kaiser 2022, 2024, Kittilä – Sandman 2013), és a következőket állapították meg:

A partikulát elsősorban értesülés révén szerzett információ kifejezésére használják (hearsay), de nem használják direkt auditív evidencia esetén. A beszélők abban az esetben választják, ha kevésbé szembetűnő bizonyítékokra kell támaszkodniuk (Kittilä – Sandman 2013). Kaiser (2022) szerint a *kuulemma* használata a beszélő elköteleződését tekintve neutrális, a beszélő gondolhatja, hogy az értesülésből szerzett információ igaz, vagy kételkedhet benne, vagy nem derül ki, hogy mit gondol. Kittilä és Sandman (2013) szintén megjegyzi, hogy a *kuulemma* lehetővé teszi a beszélő számára, hogy eltávolítsa magát a megnyilatkozástól, valamint hozzáteszi, hogy a partikula nem használható, ha direkt evidencia áll a beszélő rendelkezésére, illetve akkor sem, ha a beszélő által szándékosan kezdeményezett cselekvésekről van szó.

A kérdőíves vizsgálat eredményei megerősítik a fenti megállapításokat, a finn *kuulemma* partikula elsősorban tehát hallomáson alapuló, mástól, más forrásból származó értesülés, információ kifejezésére szolgál. Az adatközlők általában megjegyezték, hogy a megnyilatkozás nem saját észlelésen alapul („én nem láttam és nem hallottam”, „valahonnan tudom”, „nincs saját észlelés”), valamint azt is, hogy az információ nem teljesen biztos. Többen hangsúlyozták azt is, hogy direkt auditív evidencia kifejezésére a partikula nem használható (vö. fentebb Kittilä – Sandman 2013), pl. ’A vonat *kuulemma* megérkezett.’ mondat esetén a vonat hangja mint jel nem elfogadható, vagy a ’*Kuulemma* esik az eső.’ nem mondható abban az esetben, ha a beszélő csak az esőcseppek hangját hallja.

Ezzel szemben az észtt *kuuldavasti* ’állítólag’ partikula egyaránt használható értesülés révén szerzett információ, valamint direkt auditív evidencia kifejezésére is (11).

(11) Észt

Rong on kuuldavasti saabunud.'A vonat *kuuldavasti* megérkezett.'

Beszédhelyzet: Mások mondják, vagy hallom például a vonat hangját vagy a kalauzt.

Az 'Apám *kuuldavasti* a kocsmában volt.' mondat kapcsán az egyik adatközlő megjegyezte, hogy a *kuuldavasti* használatának itt negatív konnotációja is lehet, például ha a beszélő pletykál valakinek.

2.6. Összegzés

A vizsgált finn és észt episztemikus-evidenciális jelölők funkcionális leírásának összegzését az 1. táblázat tartalmazza.

	vizuális evidencia	nem vizuális evidencia	következtetés, feltételezés	általános tudás	hallomás, értesülés
ilmeisesti	–	+	+	–	+
ilmselt	–	+	+	–	+
tiättävästi	–	–	+	–	+
teatavasti	–	–	+	+	+
arvattavasti	–	+	+	–	–
arvatavasti	–	+	+	–	+
nähtävästi	+	–	+	–	(+) ¹¹
nähtavasti	+	–	+	–	(+)
kuulemma	–	–	–	–	+
kuuldavasti	–	+	–	–	+

1. táblázat

A vizsgált finn és észt episztemikus-evidenciális jelölők összehasonlítása az evidencia típusa szerint

Összegzésként elmondható, hogy a vizuális evidencia kifejezésére a vizsgált jelölők közül – nem meglepő módon – a 'lát' jelentésű igéből képzett *nähtävästi* – *nähtavasti* partikula használatos mindkét nyelvben. Nem vizuális – elsősorban auditív – evidencia kifejezésére mindkét nyelvben alkalmasak az *ilmeisesti* – *ilmselt* és az *arvattavasti* – *arvatavasti* partikulák, valamint az észtben ezeken kívül alkalmas még a *kuuldavasti* is (melynek töve a 'hall' jelentésű ige). Következtetésen, feltételezésen alapuló megnyilatkozásokban az összes vizsgált partikula szerepelhet, kivéve a *kuulemma* – *kuuldavasti* párost. Általános tudás kifejezésére kizárólag az észt *teatavasti* partikula használatos. Végül hallomáson, értesülésen alapuló információt jelölhetnek

¹¹ A zárójelek azt jelzik, hogy mindössze egy adatközlőnél jelent meg ez az evidenciatípus.

az *ilmeisesti* – *ilmselt*, a *tiettävästi* – *teatavasti*, a *kuulemma* – *kuuldavasti* partikulák, valamint az ész *arvatavasti* partikula (de ennek finn „párja” nem).

3. A vizsgált episztemikus-evidenciális partikulák a beszélői bizonyosság alapján

Az elemzett partikulák episztemikus tartalmának vizsgálatakor az adatközlőknek egy egytől hatig terjedő skálán kellett értékelniük az adott jelölőket arra vonatkozóan, hogy azok a beszélői bizonyosság milyen fokát fejezik ki. (A vizsgálathoz használt mondatok a *Függelék*ben szerepelnek.) A kapott válaszokból számolt átlagok alapján az alábbi skálák rajzolódtak ki.¹²

Finn

← egyáltalán nem biztos → teljesen biztos →

1	2	3,416	3,833	4,166	4,375	4,625	5	6
		<i>arvattavasti</i> 'feltehetőleg, valószínűleg'	<i>tiettävästi</i> 'köztudottan'	<i>ilmeisesti</i> 'nyilvánvalóan, biztosan; valószínűleg'	<i>kuulemma</i> 'állítólag'	<i>nähtävästi</i> 'nyilván, bizonyára, valószínűleg, feltehetően'		

Észt

← egyáltalán nem biztos → teljesen biztos →

1	2	3,714	4,125	4,708	5,238	6
		<i>arvatavasti</i> 'valószínűleg, bizonyára, nyilván'	<i>nähtavasti</i> 'valószínűleg', <i>kuuldavasti</i> 'állítólag'	<i>ilmselt</i> 'láthatóan, nyilvánvalóan'	<i>teatavasti</i> 'közismerten, állítólag'	

A kapott válaszok alapján a mondatok idővonatközása nem befolyásolja nagymértékben az egyes partikulák episztemikus tartalmát. Az *ilmeisesti* – *ilmselt* partikulákét egyáltalán nem, a *tiettävästi* – *teatavasti*, valamint az *arvattavasti* – *arvatavasti* párosoknál pedig csak kisebb különbségek mutathatók ki az eltérő idővonatközású mondatok esetén. A finn *tiettävästi* 'köztudottan' partikula egyértelműen erősebb beszélői bizonyosságot fejez ki múlt időben, mint jelen és jövő időben (4,125 vs. 3,625 és 3,75), az *arvattavasti* 'feltehetőleg, valószínűleg' partikula használata pedig jövő idejű mondatok

¹² Igyekeztem úgy megjeleníteni az adatokat, hogy a finn és az ész *partikulák* a lehető legjobban összevethetők legyenek.

esetén nagyobb bizonytalanságot sugall, mint a jelen és a múlt idejű mondatoknál (3 vs. 3,625). Az észti *teatavasti* 'közismerten, állítólag' nemcsak múlt időben, hanem jelen időben is jóval erősebb beszélői bizonyosságot jelez, mint jövő időben (5,571 és 5,428 vs. 4,714), az *arvatavasti* 'valószínűleg, bizonyára, nyilván' viszont jelen időben fejez ki nagyobb bizonytalanságot, mint akár múlt, akár jövő időben, habár itt a különbség igen kicsi (3,571 vs. 3,857 és 3,714).

A skálán jól látszik az is, hogy az észti *teatavasti* 'közismerten, állítólag' partikula használata valóban azt jelzi, hogy az információ szinte biztos (ahogyan Jaakola 2012 is kimutatta, ld. 2.2.), hiszen az észti episztemikus-evidenciális jelölők közül ez áll a skála 'teljesen biztos' végpontjához legközelebb, valamint az adatközlőktől ez kapta a legtöbb 6-os értéket. (A jelen és a múlt idejű mondatok esetén két adatközlő kivételével mindenki 6-os értéket adott a partikulának.) Az eredmények emellett alátámasztják Kehayov (2008) besorolását, valamint egyes adatközlők megjegyzéseit is arra vonatkozóan, hogy az észti *ilmselt* 'láthatóan, nyilvánvalóan' és a *nähtavasti* 'valószínűleg' erősebb beszélői bizonyosságot fejeznek ki, mint az *arvatavasti* 'valószínűleg, bizonyára, nyilván' (ld. még 2.3.). Az adatközlők válaszai alapján a beszélői bizonyosság szempontjából a legegységesebb képet a finn *ilmeisesti* 'nyilvánvalóan, biztosan; valószínűleg' és az észti *ilmselt* 'láthatóan, nyilvánvalóan' mutatja, a legtarkábbat pedig az észti *nähtavasti* 'valószínűleg' és *kuuldavasti* 'állítólag', amelyek az 1-es kivételével gyakorlatilag mindenféle értéket kaptak az adatközlőktől a vizsgálat során.

A legszembeötlőbbben viszont azt szemlélteti a két skála, hogy ha a kifejezett evidenciatípusok esetében nincsenek is túl nagy különbségek a finn és az észti episztemikus-evidenciális jelölők között – vagy nem mindegyik páros esetében vannak –, a jelölők episztemikus tartalma azonban meglehetősen különböző, azaz ebben a tekintetben valóban nem tekinthetők egymás szinonimáinak. A legfeltűnőbb különbség a már többször említett finn *tiettävästi* 'köztudottan' – észti *teatavasti* 'közismerten, állítólag' páros tagjai között mutatható ki, de ugyanígy érzékelhető különbség van az *ilmeisesti* 'nyilvánvalóan, biztosan; valószínűleg' – *ilmselt* 'láthatóan, nyilvánvalóan', valamint a *nähtävästi* 'nyilván, bizonyára, valószínűleg, feltehetően' – *nähtavasti* 'valószínűleg' jelölők között is. A finnben a *nähtävästi* erősebb beszélői bizonyosságot fejez ki, mint az *ilmeisesti*, míg az észti ez „fordítva van”: az *ilmselt* jelöli a biztosabb információt, míg a *nähtavasti* a kevésbé biztosat. Ebből az is következik, hogy a párosok tagjait összevetve a finn *nähtävästi* nagyobb fokú beszélői bizonyosságot sugall, mint észti párja, a *nähtavasti*, a

másik páros esetében viszont az észti *ilmselt* fejez ki erősebb bizonyosságot, mint a finn *ilmeisesti*.

4. Összegzés

Jelen tanulmány olyan finn és észti episztemikus-evidenciális jelölőpárokat vizsgált, amelyek tagjai egymás szinonimáinak tűnnek, hiszen azonos jelentésű tő származékai, és (nagy részt) hasonló morfológiai felépítésűek a két nyelvben. A vizsgálat célja a kiválasztott lexikális jelölők funkcionális leírása volt (milyen típusú evidenciát, illetve milyen episztemikus tartalmat jelölnek), valamint a finn és az észti jelölők hasonlóságainak, illetve különbségeinek feltárása. Jelen kutatás egy nagyobb projekt része, és a kiválasztott episztemikus-evidenciális jelölők vizsgálatát egy olyan kérdőív alapján végeztem el, amelyet ehhez a projekthez dolgoztak ki.

Az adatközlőkkel végzett kérdőíves vizsgálat alapján megállapítható, hogy az adott episztemikus-evidenciális jelölők nem tekinthetők egymás szinonimáinak a két nyelvben. Már a kifejezett evidencia-típusok tekintetében is található különbségek a finn és az észti jelölők között, az igazán hangsúlyos eltérés azonban a beszélői bizonyosság tekintetében mutatkozik.

*

Függelék

A) Finn kérdőív

Sukupuoli (Nem):

Ikä (Kor):

Koulutus (Iskolai végzettség): peruskoulu (általános iskola), lukio tai ammattikoulu (érettségi), alempi korkeakoulututkinto (BA diploma), ylempi korkeakoulututkinto (MA diploma), tohtorin tutkinto (PhD).

Asuinpaikka (Lakóhely):

Jos joku lause on väärin tai sitä ei voi sanoa näin sitten ole hyvä ja korjaa se! [’Ha valamelyik mondat nem jó, vagy nem lehet így mondani, akkor kérem, javítsa ki!’]

Missä tilanteissa voisi sanoa seuraavat lauseet? Mistä puhuja tietää, missä hänen isänsä oli? [’Milyen helyzetben lehet mondani a következő mondatokat? Honnan tudja a beszélő, hogy hol volt az apja?’]

Minun isäni oli ilmeisesti baarissa.

Minun isäni oli tiettävästi baarissa.

Minun isäni oli nähtävästi baarissa.

Minun isäni oli arvattavasti baarissa.

Minun isäni oli kuulemma baarissa.

’Apám a kocsmában volt.’

Missä tilanteissa voisi sanoa seuraavat lauseet? Mistä puhuja tietää, missä hänen isänsä on? [’Milyen helyzetben lehet mondani a következő mondatokat? Honnan tudja a beszélő, hogy hol van az apja?’]

Minun isäni on ilmeisesti baarissa.

Minun isäni on tiettävästi baarissa.

Minun isäni on nähtävästi baarissa.

Minun isäni on arvattavasti baarissa.

Minun isäni on kuulemma baarissa.

’Apám a kocsmában van.’

Missä tilanteissa voisi sanoa seuraavat lauseet? Mistä puhuja tietää, missä hänen isänsä on huomenna? [’Milyen helyzetben lehet mondani a következő mondatokat? Honnan tudja a beszélő, hogy hol lesz holnap az apja?’]

Huomenna minun isäni on ilmeisesti baarissa.

Huomenna minun isäni on tiettävästi baarissa.

Huomenna minun isäni on nähtävästi baarissa.

Huomenna minun isäni on arvattavasti baarissa.

Huomenna minun isäni on kuulemma baarissa.

’Apám holnap a kocsmában lesz.’

Missä tilanteissa voisi sanoa seuraavat lauseet? Mistä puhuja tietää, että sataa vettä? [’Milyen helyzetben lehet mondani a következő mondatokat? Honnan tudja a beszélő, hogy esik/esni fog az eső?’]

Ilmeisesti sataa vettä.

Tiettävästi sataa vettä.

Nähtävästi sataa vettä.

Arvattavasti sataa vettä.

Kuulemma sataa vettä.

’Esik/esni fog az eső.’

Missä tilanteissa voisi sanoa seuraavat lauseet? Mistä puhuja tietää, että juna on saapunut? [’Milyen helyzetben lehet mondani a következő mondatokat? Honnan tudja a beszélő, hogy a vonat megérkezett?’]

Juna on ilmeisesti saapunut.

Juna on tiettävästi saapunut.

Juna on nähtävästi saapunut.

Juna on arvattavasti saapunut.

Juna on kuulemma saapunut.

'A vonat megérkezett.'

Mitá mieltä olet, kuinka varma puhuja on siitä, että väite on totta? ['Ön szerint mennyire biztos a beszélő abban, hogy ez az állítás igaz?]

1 = ei ole yhtään varma, 6 = täysin varma [1 = egyáltalán nem biztos, 6 = teljesen biztos]

Minun isäni on ilmeisesti baarissa. 'Apám *ilmeisesti* a kocsmbában van.'
Ilmeisesti tulee sadetta. '*Ilmeisesti* esni fog az eső.'

Juna on ilmeisesti saapunut. 'A vonat *ilmeisesti* megérkezett.'

Minun isäni on tiettävästi baarissa. 'Apám *tiettävästi* a kocsmbában van.'

Juna on tiettävästi saapunut. 'A vonat *tiettävästi* megérkezett.'

Tiettävästi tulee sadetta. '*Tiettävästi* esni fog az eső.'

Minun isäni on arvattavasti baarissa. 'Apám *arvattavasti* a kocsmbában van.'

Juna on arvattavasti saapunut. 'A vonat *arvattavasti* megérkezett.'

Arvattavasti tulee sadetta. '*Arvattavasti* esni fog.'

Minun isäni oli nähtävästi baarissa. 'Apám *nähtävästi* a kocsmbában volt.'

Minun isäni oli kuulemma baarissa. 'Apám *kuulemma* a kocsmbában volt.'

B) Észk kérdőív¹³

Sex:

Age:

Highest level of qualification: primary school, high school, bachelor's degree, master's degree, PhD

Residence:

If a sentence is wrong, if you cannot say that then please correct it! In what situations could you say the following sentences? How does the speaker know that where his/her father was?

Mu isa oli ilmselt pubis.

Mu isa oli teatavasti pubis.

Mu isa oli nähtavasti pubis.

Mu isa oli arvatavasti pubis.

Mu isa oli kuuldavasti pubis.

'Apám a kocsmbában volt.'

---

¹³ A kérdőívet észkül is ki lehetett tölteni, az adatközlők többsége észkül töltötte ki.

In what situations could you say the following sentences? How does the speaker know that where his/her father is?

Mu isa on ilmselt pubis.

Mu isa on teatavasti pubis.

Mu isa on nähtavasti pubis.

Mu isa on arvatavasti pubis.

Mu isa on kuuldavasti pubis.

'Apám a kocsmában van.'

In what situations could you say the following sentences? How does the speaker know that where his/her father will be tomorrow?

Mu isa on ilmselt homme pubis.

Mu isa on teatavasti homme pubis.

Mu isa on nähtavasti homme pubis.

Mu isa on arvatavasti homme pubis.

Mu isa on kuuldavasti homme pubis.

'Apám holnap a kocsmában lesz.'

In what situations could you say the following sentences? How does the speaker know that it is raining?

Ilmselt sajab vihma.

Teatavasti sajab vihma.

Nähtavasti sajab vihma.

Arvatavasti sajab vihma.

Kuuldavasti sajab vihma.

'Esik/esni fog az eső.'

In what situations could you say the following sentences? How does the speaker know that the train has arrived?

Rong on ilmselt saabunud.

Rong on teatavasti saabunud.

Rong on nähtavasti saabunud.

Rong on arvatavasti saabunud.

Rong on kuuldavasti saabunud.

'A vonat megérkezett.'

In your opinion how certain is the speaker of that this statement is true?
(1 = not certain at all, 6 = completely certain)

Mu isa on ilmselt pubis. 'Apám *ilmselt* a kocsában van.'
 Ilmselt hakkab vihma sadama. '*Ilmselt* esni fog az eső.'
 Rong on ilmselt saabunud. 'A vonat *ilmselt* megérkezett.'
 Mu isa on teatavasti pubis. 'Apám *teatavasti* a kocsában van.'
 Rong on teatavasti saabunud. 'A vonat *teatavasti* megérkezett.'
 Teatavasti hakkab vihma sadama. '*Teatavasti* esni fog az eső.'
 Mu isa on arvatavasti pubis. 'Apám *arvatavasti* a kocsában van.'
 Rong on arvatavasti saabunud. 'A vonat *arvatavasti* megérkezett.'
 Arvatavasti hakkab vihma sadama. '*Arvatavasti* esni fog az eső.'
 Mu isa oli nähtavasti pubis. 'Apám *nähtavasti* a kocsában volt.'
 Mu isa oli kuuldavasti pubis. 'Apám *kuuldavasti* a kocsában volt.'

Irodalom

- AIKHENVALD, ALEXANDRA YURIEVNA 2004: Evidentiality. Oxford University Press, Oxford.
- BRADLEY, JEREMY – KLUMPP, GERSON – METSLANG, HELLE 2022: TAM and evidentials. In: Bakró-Nagy, Marianne – Laakso, Johanna – Skribnik, Elena (eds), The Oxford Guide to the Uralic Languages. Oxford University Press, Oxford. 904–923.
- CSEPREGI, MÁRTA 2014: Evidentiality in dialects of Khanty. *Linguistica Uralica* 50/3: 199–211.
- FORSBERG, ULLA-MAIJA – KOVÁCS MAGDOLNA (päätoim.) 2015: Suomi–unkari sanakirja. Finn–magyar szótár. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- JAAKOLA, MINNA 2012: Displaying knowledge in journalistic texts: A contrastive analysis of an evidential particle in Estonian and Finnish. *Lähivõrdlusi. Lähivertailuja* 22: 43–70.
- KAISER, ELSI 2022: Evidentiality in Finnish: On the communicative functions of the reportative evidential *kuulemma* and the dubitative marker *muka*. *Journal of Uralic Linguistics* 1: 67–120.
- KAISER, ELSI 2024: Evidentials and dubitatives in Finnish: perspective shift in questions and embedded contexts. *Folia Linguistica* <https://doi.org/10.1515/flin-2024-2002>
- KAZAJEVA, NYINA – KUBITSCH REBEKA – SZEVEÉNYI SÁNDOR 2023: Az *erza-mordvin* evidencialitás nyomában. *Folia Uralica Debreceniensia* 30: 83–104.
- KEHAYOV, PETAR 2002: Typology of grammaticalized evidentiality in Bulgarian and Estonian. *Linguistica Uralica* 38: 126–45.
- KEHAYOV, PETAR 2004: Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon. *Keel ja Kirjandus* 2004/11: 812–829.
- KEHAYOV, PETAR 2008: Interactions between grammatical evidentials and lexical markers of epistemicity and evidentiality: a case study of Bulgarian and Estonian. In:

- Plungian, Vladimir A. – Wiemer, Björn (eds), *Lexikalische Evidenzialitäts-Marker in slavischen Sprachen*. Wiener Slawistischer Almanach. Sonderband 72, Wien. 165–201.
- É. KISS, KATALIN 2023: Evidencialitás a moldvai magyar nyelvváltozatban. In: Cser András – Nemesi Attila László (eds), *Nyelvelmélet és diakrónia 5*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Budapest. 9–30.
- KITTILÄ, SEPPO 2019: Evidentiality. In: Östman, Jan-Ola – Verschueren, Jef (eds), *Handbook of Pragmatics Online*. Handbook of Pragmatics 22. John Benjamins, Amsterdam. 93–114.
- KITTILÄ, SEPPO 2024: Inference versus assumption in light of the Finnish evidential-modal adverbs *näköjään* and *varmaan*. *Folia Linguistica* 58/1: 119–155.
- KITTILÄ, SEPPO – SANDMAN, ERIKA 2013: The particles *näköjään* ('I see/seemingly') and *kuulemma* ('hearsay') of Finnish as evidential markers. (Konferencia előadás absztraktja.) University of Alberta.
https://sites.ualberta.ca/~iclc2013/ABSTRACTS/Kittila%CC%88_et_al.pdf
- KUBITSCH REBEKA 2023: Evidencialitás az udmurt nyelvben. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- KUBITSCH, REBEKA – SZEVERÉNYI, SÁNDOR 2023: Az evidencialitás fogalma uralisztikai szempontból. *Nyelvtudományi Közlemények* 119: 7–53.
- KUGLER, NÓRA 2012: Az evidencialitás jelölői a magyarban, különös tekintettel az inferenciális evidenciátípusra. <http://hdl.handle.net/10831/10531>
- LEINONEN, MARJA. 2000: Evidentiality in Komi Zyryan. In: Johanson, Lars – Utas, Bo (eds), *Evidentials: Turkic, Iranian and neighbouring languages*. Empirical Approaches to Language Typology 24. Mouton de Gruyter, Berlin. 419–440.
- LUTSAR, KRISTIINA – NURK, ANU – PUSZTAY JÁNOS 2011: *Észt–magyar kisszótár*. Eesti–ungari sõnastik. Savaria University Press, Szombathely.
- SIEGL, FLORIAN 2016: Evidentiality in the Samoyedic Languages – a reply to Usenkova. *Ural-Altische Jahrbücher* 26: 190–214.
- SIPŐCZ, KATALIN 2014: A manyisi evidenciálisról. *Folia Uralica Debreceniensia* 21. 121–141.
- SKRIBNIK, ELENA – KEHAYOV, PETAR 2018: Evidentials in Uralic languages. In: Aikhenvald, Alexandra Y. (ed.), *The Oxford Handbook of Evidentiality*. Oxford University Press, Oxford. 525–555.
- SPETS, SILJA-MAIJA 2021: Marin kielten menneen ajan tempusten evidentialisuudesta ja modaalisuudesta. *Virittäjä* 125/2: 248–257.
- SZABÓ DITTA 2022: A komi-permják evidenciális vizsgálata elicitált adatokon keresztül. *Nyelvtudományi Közlemények* 118: 137–162.
- SZABÓ DITTA 2023: Az evidencialitás történeti-tipológiai vizsgálata az udmurtban. Doktori értekezés. ELTE, Budapest.

- SZEVERÉNYI SÁNDOR 2020: Az evidencialitás kulturális magyarázatának lehetséges történeti vonatkozásai az északi szamojéd nyelvekben. *Folia Uralica Debreceniensia* 27: 283–306.
- SZEVERÉNYI SÁNDOR 2022: Az evidencialitás alakulásának egy lehetséges forráskönyve az uráli nyelvekben. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (eds), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei XI*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 403–415.
- TAMM, ANNE – ARGUS, REILI – SUURMÄE, KADRI 2018: Uralic perspectives on experimental evidence for evidentials. In: Foolen, Ad – de Hoop, Helen – Mulder, Gijs (eds), *Evidence for Evidentiality*. John Benjamins, Amsterdam. 145–172.
- USENKOVA, ELENA 2015: Evidentiality in the Samoyedic languages: A study of the auditive forms. *Acta Linguistica Hungarica* 62/2: 171–217.
- VOJTER, KITTI 2023: The functions of inferential evidential in first and second person in Nganasan. *Finnisch-ugrische Mitteilungen* 47: 97–130.

*

Finnish and Estonian epistemic-evidential markers

The present study examines pairs of Finnish and Estonian epistemic-evidential markers whose members seem to be synonymous with each other, since they are derived from a stem with the same meaning and have (largely) similar morphological structure in the two languages. The aim of the study was the functional description of the selected lexical markers (what type of evidence and epistemic content they denote), as well as the exploration of similarities and differences between the Finnish and Estonian markers. The present research is part of a larger project, and I conducted the examination of the selected epistemic-evidential markers based on a questionnaire that was developed for this project.

On the basis of the questionnaire survey conducted with the informants, it can be established that the given epistemic-evidential markers cannot be regarded as synonyms of each other in the two languages. There are already differences between the Finnish and Estonian markers in terms of the types of evidence expressed, but the most pronounced difference is in the speaker's certainty.

Keywords: evidentiality, epistemic modality, lexical markers, Finnish, Estonian

BERNADETT BÍRÓ

Valenciaorientáció és valenciaváltás a szurguti hantiban: a műveltetés (előzetes közlemény)

CSEPREGI Márta – F. GULYÁS Nikolett

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest
csepregi.marta@nytud.hun-ren.hu;
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest – nikolett.fgulyas@btk.elte.hu

1. Bevezetés

A műveltető igeképzés, melynek során változik az igék argumentumszerkezete, inspiráló kutatási téma mind leíró nyelvészeti, mind nyelvtipológiai szempontból. Az ötven évvel ezelőtti eredmények (Nedyalkov – Silnitsky 1973, Shibatani 1976, Comrie 1976, 1985) közlése óta folyamatos az érdeklődés a kérdéskör iránt.

Az utóbbi két évtizedben új lendületet kapott ez a kutatási terület. Ennek egyik kiváltója Johanna Nichols, David A. Peterson és Jonathan Barnes tanulmánya (Nichols et al. 2004) volt, melyben 18 prototipikusnak vélt igei jelentéspárt vizsgáltak abból a szempontból, hogy azokat milyen morfológiai eszközökkel fejezik ki a nyelvek, ha kifejezik egyáltalán. Így elsősorban tranzitíváló és detranzitíváló nyelveket különböztetnek meg. Ez a lista további vizsgálatoknak is alapja lett: kiterjesztették többek között az uráli (Grünthal – Nichols 2018, Grünthal et al. 2021) és a Volga–Káma-vidék finnugor és török nyelveire is (Bradley et al. 2022).¹

¹ A Helsinki Egyetemen 2017–2019 között folyó kutatás keretében 22 uráli nyelvet és nyelvváltozatot vizsgáltak. Ehhez a kutatáshoz a jelen tanulmány szerzői a szurguti hanti adatokat szolgáltatták. Mivel a helsinki projektum eredményeiről szóló közleményekben a mi anyagaink alig szerepelnek, szükségesnek látjuk ezeket a tudományos közösség elé tárni. A kutatás során a nyomtatott források (szótárak, szövegek, tanulmányok) mellett három anyanyelvű adatközlőtől gyűjtöttük elicítált mondatokat, munkájukért ezúton is köszönetet mondunk. Az adatközlők 30–70 év közötti nők, a mondatok mellett személyüket nevük kezdőbetűjével jelöljük. Hálásak vagyunk a tanulmány lektorának inspiráló és konstruktív meglátásaiért. – Jelen tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal Fiatal kutatói kiválósági program (NKFIH FK 143242) keretében készült.

Tanulmányunk két nagyobb részből áll: előbb általánosságban szólunk a valenciaorientációról és a műveltetésről, majd pedig a Nichols és munkatársai (2004) által használt igelista alapján mutatjuk be a szurguti hanti műveltetési stratégiát.

2. A műveltetés tipológiája

2.1. Terminológiai kérdések

A magyar nyelvű grammatikai irodalomban különböző terminusokat használnak a műveltetéssel kapcsolatos jelenségekre és szereplőkre. A terminológiai tisztázást Komlósy András végezte el (2000: 216–228), s mi azt a szóhasználatot követjük, melyet ő ajánlott. Szemantikai szempontból a műveltetőnek nevezett szerkezetek három csoportra oszthatók: kauzatív (okozó, előidéző, pl. *tisztít, forgat*), faktitív (tétető, pl. *írat, táncoltat*) és permisszív (megengedő, a magyarban csak kvázipermisszív, pl. *éheztet, áztat*). A „köznyelvi” magyar értelmezés a faktitív igéket tartja műveltetőnek, melyek nemcsak azt fejezik ki, hogy a cselekvés valamire irányul, valamilyen változást okoz (*causing*), hanem amelyeknek argumentumai között megjelenik egy másik cselekvő is, a késztetett (*causee*), mellyel a késztető (*causer*) végezteti a cselekvést. Jelen tanulmányban a műveltetés terminust általános értelemben használjuk, mely lefedi mindhárom szemantikai tartalmat, a vele gyakran szinonimaként kezelt kauzatív terminus pedig itt a szűkebb értelemben vett okozó igére vonatkozik.

2.2. A műveltető szerkezetek típusai

A műveltető szerkezetek egy olyan komplex szituációt fejeznek ki, amelyek egy okozó és egy okozott eseményből állnak. Az előbbiben az okozó vagy késztető végrehajt vagy előidéző egy eseményt, amit az okozott vagy késztetett végrehajt, illetve ami miatt az állapotváltozáson megy keresztül. A műveltetésnek három fő típusa van: a lexikális, a morfológiai és a perifrasztikus. Az első típusba olyan példák tartoznak, ahol a műveltetést önálló lexémával fejezik ki, tehát a műveltető ige a nem-műveltető szuppletív alakja, mint az angol és a neki megfelelő magyar *die* ’meghal’ és *kill* ’megöl’. A második típusban az igrén valamilyen morfológiai jelölő fejezi ki a műveltetést, a magyarban a *-(t)at/-(t)et* képző, ez a két típus alkotja a nem-perifrasztikus szerkezetek csoportját (Song 2001: 257–260). A perifrasztikus szerkezetben az okozó és az okozott esemény önálló tagmondat, amelyben vagy egy véges és egy nem véges, vagy két véges ige jelöli a műveltetést. Az ilyen szerkezetben a késztetőt tartalmazó tagmondat általában a főmondat, az eredetileg ’csinál’, ’hagy’ stb. jelentésű ige a szerkezetben teljesen grammatikalizálódott és kizárólag a műveltetést fejezi ki (vö. Kulikov 2001):

(1) *Elizabeth made the chef eat the leftovers.*

'Elizabeth megetette a séffél a maradékokat.' (Song 2001: 257)

Comrie (1976) a morfológiai műveltető szerkezeteket az alapige tranzitivitása és az igék argumentumszerkezete alapján vizsgálta. A szerkezetek egy főmondatból és egy beágyazott mondatból állnak, a főmondat alanya a késztető, a beágyazott mondaté a késztetett. Ha a műveltetés alapigéje intranszítív, akkor a késztetett tárgyként szerepel (2), ha tranzitív, akkor közvetett tárgyként (részeshatározóként) (3), ha pedig ditranzítív, akkor valamilyen – affixummal vagy adpozícióval kifejezett – függő határozóként (4).

(2) *Ali Hasan-ı öl-dür-dü.*
 Ali Hasan-ACC meghal-CAUS-PST.3SG
 'Ali megölte Hasant.' (intranszítív alapige)

(3) *Dişçi mektub-u müdür-e imzala-t-ti.*
 fogorvos levél-ACC igazgató-DAT aláír-CAUS-PST.3SG
 'A fogorvos aláírta a levelet az igazgatóval.' (tranzitív alapige)

(4) *Dişçi Hasan-a mektub-u müdür tarafından göster-t-ti.*
 fogorvos Hasan-DAT levél-ACC igazgató által mutat-CAUS-PST.3SG
 'A fogorvos megmutattatta az igazgatóval a levelet Hasannak.'
 (ditranzítív alapige; török, Comrie 1976: 263)

Másképpen megfogalmazva Comrie (1976) az általa vizsgált nyelvek alapján azt találta, hogy ha műveltető szerkezetben a (beágyazott) igének nincs tárgya, akkor annak alanya a műveltető szerkezetben tárgyként jelenik meg (2), ha van, akkor indirekt tárgyként (3), ha pedig direkt és indirekt tárgya is van, akkor valamilyen függő esetben szerepel (4). Mindezek alapján a grammatikai viszonyok alábbi hierarchiáját állította fel:

(5) alany > tárgy > közvetett tárgy > egyéb függő mondatrész (Comrie 1976: 263)

Ahogy a (3)–(4)-es példák magyar fordításaiából is látszik, a hierarchia nem érvényes minden nyelvre. A magyarban ugyanis a tranzitív és a ditranzítív alapigéjű műveltető szerkezetekben a késztetett egyaránt függő esetben szerepel. A hierarchiával szembeni érvekről ld. Song (2001).

2.3. A műveltetés mint az igeképzés egy típusa

Nedyalkov és Silnitsky (1973) a műveltetést – ahogyan azt később például Song (2001) is kifejti – egy olyan makroszituációnak tartja, amely két mikroszituációból áll, az okozásból és az okozott eseményből. A nem művel-

tető és a műveltető igék közötti különbségek alapján az általuk vizsgált nyelvek igéi négy típusra oszthatók. Az első csoportba tartoznak azok a műveltető igék, amelyeket egy nem műveltető alakból hoznak létre és morfológiailag jelöltek, például *olvas* és *olvastat*. Vannak olyan műveltető igék, amelyek morfológiailag jelöletlenek és a nem műveltető alak számít jelöltnek, például az oroszban *učit'* 'tanít' és *učit'sja* 'tanul'. A harmadik csoportba azok az igék tartoznak, amelyeknek mind a nem műveltető, mind a műveltető alakja jelölt. A magyarban ide tartozik például a *gurul* és a *gurít*. Az utolsó típus a már említett szuppletív párokat – mint a *die* 'meghal' és *kill* 'megöl' – foglalja magába.

Ez a csoportosítás alapozta meg Nichols és munkatársai (2004) tipológiáját, amely jelen kutatás egyik alapját képezi.

Nichols és munkatársai (2004) azt vizsgálták, hogy 18, alapvetőnek tartott igéi jelentést a fenti igeképzési típusok közül az általuk áttekintett 80 nyelvben melyikkel jelölnek. Az igepárok alapvető cselekvéseket jelölnek, amelyek közül az egyik tag inkább intranszitivnak számít, ezt nevezik alapnak (*plain*), míg a másik inkább tranzitív, ezt pedig előidézettnek (*induced*) hívják. Ilyen párok például az *eszik – etet*, *tanul – tanít*, *fél – megijeszt*, ahol a második tag kauzatív, illetve faktitív jelentésű. Fontos hangsúlyozni, hogy egy adott nyelvben egyszerre többféle típus is előfordulhat, ugyanakkor a preferált stratégia határozza meg a nyelvre jellemző valenciaorientációt. Eszerint a világ nyelvei négy fő típusra oszthatók (Nichols et al. 2004: 152–155):

a) A tranzitiváló nyelvekben az alapige általában jelöletlen, míg az előidézett morfológiailag jelölt, ezeket növelt (*augmented*) alaknak címkézik. Ide tartoznak általánosságban az uráli nyelvek (Grünthal et al. 2021), valamint a Volga–Káma-vidék törökségi nyelvei (Bradley et al. 2022), de tipológiailag is ez a legelterjedtebb típus (Nichols et al. 2004: 182).

b) A detranzitiváló nyelvek fordítottan viselkednek: a növelt alak az, amely morfológiailag jelöletlen, míg az alap jelölt. Az indoeurópai nyelvek többsége ebbe a típusba tartozik. Ezen nyelvekre jellemzők a rendhagyó intranszitiv igei paradigmák, valamint a szuppletív alakok használata is (Nichols et al. 2004: 189). Tipikusan detranzitiváló nyelv az orosz, amely az utóbbi időben az általunk vizsgált hantira erős hatással van.

c) Az úgynevezett semleges (*neutral*) nyelvekben az ige-töveknek – akár az olyanok, mint a korábban már bemutatott fiktív tövek a magyarban – nincs belső tranzitivitásuk, mind az alap, mind az előidézett alakjuk morfológiailag jelölt. A döntően ilyen stratégiát használó nyelvekben gyakori a segédigés szerkezetek alkalmazása (Nichols et al. 2004: 198).

d) Az utolsó típusba – Nedyalkov és Silnitsky (1973) csoportosításától eltérően – azok a nyelvek tartoznak, amelyek döntően ambitranszitiv igepárokat használnak, azaz az igék tranzitivitása csak a tágabb kontextusból állapítható meg. Ilyen például az angol *break*, amelynek ’török’ és ’tör’ jelentése is van.

A valenciaorientációt az uráli nyelvekben a legutóbbi időkig nem kutatták szisztematikusan. Grünthal és munkatársai (2021) végezték el az első ilyen vizsgálatokat, ebben pedig szurguti hanti adatok is szerepelnek. Ugyanakkor a kutatásban mindössze hat igepár megformálását tekintették át, ezek közül három élő alanyú – ’eszik / etet’, ’lát’ / ’mutat’, ’fél’ / ’megijeszt’ –, három pedig élettelen alanyú: ’ég’ / ’éget, meggyújt’, ’szárad’ / ’szárit’, ’kiegyenesedik’ / ’kiegyenesít’. Adataik szerint a szurguti hanti elsősorban tranzitív, kauzatív, kisebb részben szuppletív és analitikus alakokat használ (Grünthal et al. 2021: 209, 215).

A mi adataink ennél jóval árnyaltabb képet nyújtanak a szurguti hanti valenciaorientációról, ahogyan azt a 3. fejezetben bemutatjuk.

2.4. Műveltetés az obi-ugor nyelvekben

A hanti nyelvjárásokban az igeképzés többszörösen vizsgálat tárgya volt (Ganschow 1965, Honti 1984, Kakszin 2001, 2007, Gugán 2013, Koskarjova 2014, Sipos 2022, Schön – Gugán 2022, Csepregi 2023).

A manysi nyelv műveltető szerkezeteit Dolovai Dorottya vette górcső alá (1994, 1996, 2001, 2006). Kutatásaiban saját gyűjtése mellett biztosan építhetett a manysi anyanyelvű Je. I. Rombangyjejeva közleményeire (1962, 1973, 1979), valamint tanárának, Mikola Tibornak az útmutatására, aki az egész uráli nyelvcsaládra kiterjesztette vizsgálatait (1995).

Az ugor nyelvek tipológiai adatbázisában (Havas et al. 2015) több paraméter is foglalkozott a kérdéssel (Havas 2015a, 2015b, 2015c). Az adatbázis a magyar mellett az északi, színjai hanti (F. Gulyás 2015a, 2015b, 2015c) és a keleti, szurguti hanti (Csepregi 2015a, 2015b, 2015c), valamint az északi manysi (Németh 2015a, 2015b, 2015c) nyelvjárás szerkezeteit vizsgálta.

3. Valenciaorientáció a szurguti hantiban

3.1. Alapvető igei jelentéspárok jelölése

Az alábbiakban összefoglaljuk az általunk gyűjtött, részben korábbi forrásokból, részben elicitált szurguti hanti adatokat. Az igei jelentéspárokat a Nichols és szerzőtársai (2004) által megadott sorrendben, magyar és szurguti hanti megfelelőikkel együtt közöljük. A táblázat I. oszlopában a jelentéspár alapja (*plain*) szerepel, a III. oszlop tartalmazza a magyar, az V.

pedig a szurguti hanti megfelelőt. A II. oszlopban az előidézett (*induced*) ige jelentése, valamint a magyar (IV.) és a hanti (VI.) alakok következnek.

	I	II	III	IV	V	VI
	Élő alany					
	<i>angol</i>		<i>magyar</i>		<i>szurguti hanti</i>	
1.	'laugh'	'make laugh'	<i>nevet</i>	<i>nevettet</i>	<i>nǎγ-</i>	<i>nǎγəɬə-</i>
2.	'die'	'kill'	<i>meghal</i>	<i>megöl</i>	<i>suraɬ-</i>	<i>(suraɬə-), wǎɬ-</i>
3.	'sit, seat'	'have sit'	<i>ül</i>	<i>ültet</i>	<i>áməs-</i>	<i>ámət-</i>
4.	'eat'	'feed'	<i>eszik</i>	<i>etet</i>	<i>ɬi-</i>	<i>ɬapət-</i>
5.	'learn'	'teach'	<i>tanul</i>	<i>tanít</i>	<i>õnəɬəγəɬ-</i>	<i>õnəɬə-</i>
6.	'see'	'show'	<i>lát</i>	<i>mutat</i>	<i>(wu-),</i> <i>ɬejəɬ-</i>	<i>ɬejəɬə-</i>
7.	'be/get angry, anger'	'make angry'	<i>haragszik</i>	<i>megharagít</i>	<i>pyt-</i>	<i>pytəɬə-</i>
8.	'fear, be afraid, scare'	'frighten'	<i>fél</i>	<i>megijeszt</i>	<i>pəɬ-</i> <i>(qǎnt'əqint-)</i>	<i>pəɬaptə-</i> <i>(qǎnqəmt-)</i>
9.	'hide'	'hide'	<i>elrejtőzik</i>	<i>elrejt</i>	<i>qǎni-</i> <i>(qǎnəɬə-)</i> <i>(čewiɬə-)</i>	<i>qǎnəɬə-</i> <i>(qǎni-)</i> <i>(čewi-)</i>
	Élettelen alany					
	<i>angol</i>		<i>magyar</i>		<i>szurguti hanti</i>	
10.	'boil'	'boil'	<i>forr</i>	<i>forral</i>	<i>kewər-</i>	<i>kewərt-</i>
11.	'burn'	'burn'	<i>ég</i>	<i>éget</i>	<i>ɬi-</i>	<i>ɬapət-</i>
12.	'break'	'break'	<i>török</i>	<i>tör</i>	<i>ári-</i>	<i>kös-</i>
13.	'open'	'open'	<i>nyílik</i>	<i>nyit</i>	<i>punč-</i>	<i>punč-</i>
14.	'be/get dry'	'dry out'	<i>szárad</i>	<i>szárít</i>	<i>sár-</i>	<i>sárəɬə-</i>
15.	'straighten (out)'	'straighten (out)'	<i>kiegyenesedik</i>	<i>kiegyenesít</i>	<i>nörəkkə jə-</i>	<i>nörəkkə wər-</i>
16.	'hang'	'hang (up)'	<i>lóg</i>	<i>felakaszt</i>	<i>ɬojɬəɬ-</i>	<i>ɣɣət-</i>
17.	'turn over, overturn'	'turn over, overturn'	<i>fordul</i>	<i>fordít</i>	<i>kirəɣɬə-</i>	<i>kirəɣtə-</i>
18.	'fall'	'let fall, drop'	<i>(le)esik</i>	<i>(le)ejt</i>	<i>körəɣ-</i>	<i>paɣət-</i>

Nichols et al. 2004 igelistájának magyar és hanti fordítása

3.2. A szurguti hanti igék mondatbeli szerepe

A táblázat I. oszlopa elsősorban intranszítív igéket tartalmaz, a IV. pedig tranzitívakat. Ez a felosztás ugyanakkor már az angol eredetiben sem teljes, hiszen a listán szerepelnek ambitranzítív igék is (I/10)–(I/13), (I/15)–(I/17). Tranzitivitás szempontjából a *ńǎγ-* 'nevet' (V/1) inkább intranszítív, mivel mellette a tárgy kitétele nem kötelező (6), ugyanakkor lehetséges. Az igének lehet határozói komplementuma is (10), de ilyenkor már nem vehet fel tárgyat. A *łi-* 'eszik' *őnǎłtǎγǎł-* 'tanul' és *wu-/łejǎv-* 'lát/néz' igék esetében az alapigének lehet tárgyi (7)–(9) vagy határozói bővítménye (11)–(14), utóbbiak azonban nem vonzatok.

Tárgyi bővítménnyel:

- (6) *miša mǎńi-ł ńǎγ.*
 Misa öcs-3SG nevet.PST.3SG
 'Misa kinevette (az öccsét).' (LNK)
- (7) *ma sup nǒq łiw-ǎm.*
 én leves fel eszik-PST.1SG
 'Megettem a levest.' (LNK)
- (8) *ma anglijskij jasǎŋ čǎwǎ őnǎłtǎ-γǎł-ł-ǎm.*
 én angol nyelv változat tanul-FREQ-PRS-1SG
 'Angolt tanulok.' (LNK)
- (9) *maša (miša) sǎm-nat wu-ł-tǎγ.*
 Mása Misa szem-COM lát-PRS-3SG.OBJ
 'Mása látja (Misát).' (LNK)

Határozói bővítménnyel:

- (10) *miša ńǎγ-tǎ jasǎŋ łti ńǎγ.*
 Misa nevet-PTCP.PRS beszéd -rŐl nevet.PST.3SG
 'Misa nevetett a viccen.' (LNK)
- (11) *ǎškola-nǎ ńewrem-ǎt ǎj kūrǎm-nǎ łi-ł-ǎt.*
 iskola-LOC gyermek-PL egy lépés-LOC eszik-PRS-3PL
 'Az iskolában a gyermekek egyidőben esznek.' (VS 50)
- (12) *walja ǎnǎł wǎč-nǎ őnǎłtǎ-γǎł.*
 Valja nagy város-LOC tanul-FREQ.PST.3SG
 'Valja nagy városban tanult.' (VS 91)

- (13) *maša qoq-qə-nam wu-Λ.*
 Mása hosszú-TRA-APR lát-PRS.3SG
 'Mása messzire lát.' (LNK)
- (14) *ma tyΛəs-nam ΛejəΛ-Λ-əm.*
 én hold-APR néz-PRS-1SG
 'Nézek a holdra.' (VS 80)

Az ige párok többsége viszont valóban az intranszitiv – tranzitiv mintázatnak felel meg, s ezen belül is előfordulnak mindazok a képzési módusok, melyeket a tipológiai szakirodalomból ismerünk.

- A legtöbb esetben az a jellemző, hogy az intranszitiv ige valamilyen tranzitiv (kauzativ) képzőt kap (1, 2, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 14. sor);
- viszonylag gyakoriak a két különböző ige-tövet felmutató, szuppletív párok (2, 12, 16, 18. sor);
- előfordul ún. ambitranszitiv igealak, mely egyszerre lehet tárgyias és tárgyatlan használatú (9, 13. sor);
- egy esetben az intranszitiv alak a továbbképzett (5. sor);
- és van fiktív tövű alak, melynek esetében mindkét alak képzett (3, 17. sor);
- egy esetben ragozott melléknév + segédige szerkezet a megoldás (15. sor).

Az alábbiakban nyomon követhetjük ezen igék mondatbeli működését. Természetes nyelvről lévén szó, több helyen kiderül majd, hogy nincsenek tiszta típusok, keverednek a stratégiák.

3.2.1. Intranszitiv > tranzitiv ige-képzés

A tranzitiv alakok *-t(ə)-*, *-(ə)Λtə-*, *-pt-*, *-(ta)ptə-*, *-γtə-* képzőkkel bővültek.

[1] *ńăγ-* 'nevet' – *ńăγəΛtə-* 'nevettet'

(az alapige példamondatait ld. (6), (10) mondatok)²

- (15) *miša ńəŋi-Λ mǎńt'-nat ńăγ-əΛtə-Λ.*
 Misa hűg-3SG mese-COM nevet-CAUS-PRS.3SG
 'Misa mesével szórakoztatja/nevetteteti a hűgát.' (LNK)

[4] *Λi-* 'eszik' – *Λapət-* 'etet'

(az alapige példamondatait ld. (7), (11) mondatok)

² A [ ] szögletes zárójelbe tett számok az ige párok táblázatbeli sorszáma utalnak.

Első látásra úgy tűnik, mintha nem azonos tövű igékről lenne szó, pedig igen. A *lapət-* 'etet' ige első szótagjában magánhangzováltakozás ment végbe, a *-pt-* kauszatív igeképző mássalhangzói közé pedig ejtéskönnyítő hang került.

- (16) *aŋki*   *ńewrem-əλ*   *λa-pt-λ*.
 anya   gyermek-3SG   eszik-CAUS-PRS.3SG
 'Az anya eteti a gyermekét.' (LNK)

A múlt idejű, passzív igealak már jobban emlékeztet az alapigére:

- (17) *aŋki-nə*   *ńewrem-əλ*   *sup-at*   *λi-pt-i*.
 anya-LOC   gyermek-3SG   leves-INSF   etet-CAUS-PST.PASS.3SG
 'Az anya levestel eteti a gyermekét.' (LNK)³

A 18 igepár között előfordulnak homonim alakok is:

[11] *λi-* 'eszik, ég' – *lapət-* 'etet, (tüzet táplál)'

Az 'ég' jelentésű ige is lehet intranszitiv és tranzitiv egyaránt:

- (18) *naj*   *at*   *märə*   *λiw*.
 tűz   éjszaka   idő   eszik-PST.3SG
 'A tűz egész éjszaka égett.' (LNK)
- (19) *qât*   *naj-nə*   *nõq*   *λiw-i*.
 ház   tűz-LOC   fel   eszik-PST.PASS.3SG
 'A ház leégett (lit: a ház megégett a tűz által).' (LNK)
- (20) *sârəm*   *juγ-ət*   *naj-nə*   *sârɣa*   *λi-λ-at*.
 száraz   fa-PL   tűz-LOC   gyorsan   eszik-PRS-PASS.3PL
 'A száraz fák gyorsan égnek.' (VS 32)

Ahogy a gyermeket, a tüzet is táplálni kell:

- (21) *iki-nə*   *sârəm*   *juγ-ət*   *naj-a*   *λa-pt-λ-at*.
 férfi-LOC   száraz   fa-PL   tűz-LAT   eszik-CAUS-PRS-PASS.3PL
 'A férfi száraz fával táplálja a tüzet.' (LNK)

³ A továbbiakban többször fogunk találkozni olyan mondatokkal, melyekben – információszerkezeti megfontolásból – az ige passzív ragozása. A passzív állítmányú mondatokban az ágens (vagy a cselekvés előidézője) lokativuszraggal van jelölve.

[6] *wu-*, *wuji*_Λ- 'lát' – *Λejə*_Λ- 'néz', *Λejə*_Λ*tə*- 'mutat'

Ez az ige pár a *wu-* 'lát' ige miatt kerülhetne a szuppletív csoportba is, viszont a 'néz' jelentésű ige nek szabályos kauzatív derivátuma a 'mutat' jelentésű. Az alapigének határozói bővítménye van, ld. (14) mondat, a képzett ige azonban tranzitív:

- (22) *anjki* *ńewrem-ə*_Λ*-a* *kartinka-γət* *Λejə*_Λ*-tə*_Λ.
 anya gyermek-3SG-LAT kép-PL mutat-CAUS-PRS.3SG
 'Az anya képeket mutat a gyermekének.' (LNK)

[7] *pyt-* 'haragszik, bosszankodik' – *pytə*_Λ*tə*- 'megharagít, bosszant'

Az SOV szórendnek megfelelően a (23)-as mondatban az 'anya' áll a mondat élén, a (24)-es példában a 'szófogadatlan gyermek'.

- (23) *anjki* *kö*_Λ*-nam* *qo*_Λ*əntə-Λəγ* *ńewrem-nam* *pyt-ə*_Λ.
 anya szó-APR hallgat-PTCP.NEG gyerek-APR haragszik-PRS.3SG
 'Az anya haragszik a szófogadatlan gyermekre.' (LNK)

- (24) *kö*_Λ*-nam* *qo*_Λ*əntə-Λəγ* *ńewrem* *anjki*_Λ *pyt-ə*_Λ*tə*_Λ.
 szó-APR hallgat-PTCP.NEG gyermek anya-3SG haragszik-CAUS-PRS.3SG
 'A szófogadatlan gyermek bosszantja az anyját.' (LNK)

[8] *pə*_Λ- 'fél' – *pə*_Λ*taptə*- 'megfélemlít, riogat'

A 'fél' ige nek ugyanúgy ablatívuszi vonzata van, mint a magyarban, tehát intranszitiv:

- (25) *aj* *ńewrem* *lekər-i* *pə*_Λ_Λ.
 kicsi gyermek orvos-ABL fél-PRS.3SG
 'A kisgyermek fél az orvostól.' (LNK)

A belőle képzett ige viszont már tranzitív:

- (26) *miša* *măni*_Λ *pə*_Λ*tapəη* *jasηə-t-nat* *pə*_Λ*-taptə*_Λ.
 Misa öcs-3SG félelmetes történet-PL-COM fél-CAUS-PRS.3SG
 'Misa félelmetes történetekkel riogatja az öccsét.' (LNK)

A másik, ebbe a szemantikai mezőbe illeszkedő ige pár a *qăntəqint-* 'ijed', *qăñqəmt-* 'ijeszt', melyeknek mindkét alakja képzett:

- (27) *ńewrem* *paj-i* *qăñtə-qint*.
 gyermek mennydörgés-ABL ijed-MOM.PST.3SG
 'A gyerek megijedt a mennydörgéstől.' (LNK)

- (28) *miša-nə māñi-Λ sūj-əŋ wiγ-nat qāñqəm-t-i.*
 Misa-LOC öcs-3SG zaj-ADJ kiáltás-COM ijed-CAUS-PST.PASS.3SG
 'Misa egy hangos kiáltással megijesztette az öccsét.' (LNK)

[10] *kewər- 'forr', kewrəm- 'felforr' – kewərt- 'forral'*

- (29) *jəŋk jeŋ minut mārə kiwər.*
 víz tíz perc idő forr.PST.3SG
 'A víz tíz percig forrt.' (LNK)
- (30) *jəŋk wät minut mārə (noq) kewr-əm-əγ.*
 víz öt perc idő (fel) forr-MOM-PST.3SG
 'A víz öt perc alatt felforrt.' (LNK)
- (31) *aŋki-nə jəŋk qow mārə kiwər-t-i.*
 anya-LOC víz hosszú idő forral-CAUS-PST.PASS.3SG
 'Az anya hosszú ideig forralta a vizet.' (LNK)

[14] *sār- 'szárad' – sārəΛtə- 'szárít'*

- (32) *pös-əm sōw-ət kemən sār-Λ-ət.*
 mos-PTCP.PST ruha-PL kint szárad-PRS-3PL
 'A mosott ruhák kint száradnak.' (LNK)
- (33) *jəŋk-i sārək-kən ma-nə qātəΛ-nam sār-əΛtə-Λ-iyən.*
 víz-ADJ csizma-DU én-LOC nap-APR szárít-CAUS-PRS-PASS.3DU
 'A két nedves csizmát a napon szárítom.' (VS 84)

3.2.2. Szuppletív alakok

A szuppletivizmus példájául sok nyelvben a 'meghal' – 'megöl' jelentésű ige párt hozzák föl. A hantiban, mint számos más nyelvben, a halál tabusítva van, ezért inkább körülírással beszélnek róla ('nincské vált', 'előre ment', 'medvévé vált').

- (34) *ma a'e-m mǎqi ǎΛ-nə suraΛ-əγ /*
 én apa-1SG múlt év-LOC meghal-PST.3SG /
əntem-γə jəγ / sar-a mən /
 NEG.PRED-TRA válik.PST.3SG / elő-LAT megy.PST.3SG /
memi-γə jəγ.
 medve-TRA válik.PST.3SG /
 'Apám a múlt évben meghalt.' (LNK)

Van viszont két ősi eredetű ige, melyeknek a megfelelőit megtaláljuk a rokon nyelvekben is: a fentebb már szereplő *suraλ-* 'meghal (ember)' és az inkább állatokra használt *qǎλ-* 'elpusztul'. A szótárak szerint mindkettőnek van kauzatív párja is: *suraλtə-* (Ter. 441) 'губить, умерщвлять, elpusztít, elől, kiöl'; *qǎλtiptə-* (DEWOS 471) 'töten, sterben lassen, meghalaszt', vö. még *λiλəγ qǎλtiptə-* 'verhungern lassen, hagy éhen halni'. A szuppletív pár (*wǎλ-* 'megöl, állatot elejt') eredetileg valószínűleg vadász-halász tevékenységre vonatkozott:

- (35) *ma*   *sǎrt*   *wǎλ-əm.*
 én   csuka   öl-PST.1SG
 'Csukát fogtam.' (Csepregi 1998: 68)

De ma egyéb gyilkolást is jelent:

- (36) *ənəλ*   *λaλ-nə*   *ar*   *qo*   *wǎλ-i.*
 nagy   háború-LOC   sok   ember   megöl-PST.PASS.3SG
 'A nagy háborúban sok embert megöltek.' (VS 88)

[12] *ǎri-* 'eltörik', *kös-* 'eltör'

- (37) *əstakan*   *iλə*   *ǎri-jəγ.*
 pohár   el   török-PST.3SG
 'A pohár eltört.' (LNK)

- (38) *λiw-nə*   *əstakan*   *iλə*   *kös-i.*
 ő-LOC   pohár   el   tör-PST.PASS.3SG
 'Eltörte a poharat.' (LNK)

A legfiatalabb adatközlő (OJS) szerint a *kös-* ige intranszitiv és tranzitív használata egyaránt lehetséges. Az argumentumkiosztást igeképzőkkel lehet egyértelműsíteni: *kösəγ-* 'eltörik', míg *kösəγtə-* 'eltör'.

[16] *λojγəλ-* 'lóg' – *γγət-* 'akaszt'

- (39) *sǎq*   *jǎŋk*   *owti-nə*   *λojγəλ-λ.*
 kabát   szög   felszín-LOC   lóg-PRS.3SG
 'A kabát a szögön lóg.' (LNK)

- (40) *ma*   *sǎq*   *jǎŋk*   *owti-ja*   *γγət-λ-əm.*
 én   kabát   szög   felszín-LAT   akaszt-PRS-1SG
 'A kabátot a szögre akasztom.' (LNK)

[18] *körəγ-* 'esik' – *payət-* 'ejt'

- (41) *pew-ət*   *məγ-nam*   *körəγ-Λ-ət*
 toboz-PL   föld-APR   esik-PRS-3PL
 'A tobozok a földre esnek.' (LNK)

- (42) *ʔeʔi*   *kurəška*   *γΛə*   *piyət*
 nagymama   bögre   le   ejt.PST.3SG
 'A nagymama leejtette a bögrét.' (LNK)

3.2.3. Ambitranszitiv igealakok
**[9] *qāñi-* 'elbújik, eldug' – *qāñaytə-* 'elbújik, eldug';
čewi- 'eldug' – *čewiΛə-*, *čewəksəγΛ-* 'elbújik'**

Az 'elbújik, elrejtőzik' vs. 'eldug, elrejt' jelentések kifejezésére két ige szolgál. Az adatközlők egymásnak ellentmondó állításaiból arra lehet következtetni, hogy a tranzitivitás megítélésében nyelvjárási, vagy akár idiolektikus különbségek is lehetnek. Úgy tűnik, hogy a *qāñi-* igető és a belőle képzett *qāñaytə-* ambitranszitiv, a *čewi-* inkább tranzitiv, de a *-ksə-* képzős alakja is bővíülhet tárgygal.

- (43) *amp*   *pəsan*   *γΛi-ja*   *qāñij-əΛ*
 kutya   asztal   alja-LAT   bújik-PRS.3SG
 'A kutya bebújik az asztal alá.' (LNK)

- (44) *min*   *kājji-t-i*   *əΛəp-a*   *qāñaytə-mən*
 mi.DU   szűnyog-PL-ABL   szűnyogsátor-LAT   elbújik-PST.1DU
 'Mi ketten a szűnyogok elől a szűnyogsátorba bújtunk.' (VS 82)

- (45) *ne*   *iki-Λ-i*   *ət-Λ-aΛ*   *qāñij-əΛ* / *čewij-əΛ*
 nő   férj-3SG-ABL   dolog-PL-3SG   eldug-PRS.3SG   eldug-PRS.3SG
 'Az asszony eldugja a dolgait a férje elől.' (LNK)

- (46) *ne-nə*   *köčəγ*   *əškəp-a*   *čewəks-i* / *qāñayt-i*
 nő-LOC   kés   szekrény-LAT   eldug-PST.PASS.3SG   eldug-PST.PASS.3SG
 'Az asszony eldugta a kést a szekénybe.' (LNK)

[13] *punč-* 'nyílik, nyit' vagy: *punč-* 'kinyit', *punčiΛ-* 'kinyílik'

Az egyik fiatalabb adatközlő (OJS) szerint a *punč-* igető ambitranszitiv, az idősebb (LNK) szerint az alapjelentést kifejező ige reflexív képzőt igényel.

- (47) *owpi jǎq məɣ pälək-nam pončə-qsə-ʌ.*
 ajtó dél föld irány-APR nyit-REFL-PRS.3SG
 'Az ajtó déli irányba nyílik.' (LNK)
- (48) *owpi jǎq məɣ pälək-nam ponč-ʌ-i.*
 ajtó dél föld irány-APR nyit-PRS-PASS.3SG
 'Az ajtó déli irányba nyílik.' (LNK)
- (49) *iki-nə owpi (iʌə) punč-i.*
 férfi-LOC ajtó (el) nyit-PST.PASS.3SG
 'A férfi kinyitotta az ajtót.' (LNK)

3.2.4. Detranzitivizáció

[5] *őnəʌtəɣəʌ-* 'tanul' – *őnəʌtə-* 'tanít'

Mindkét ige képzett, a képző nélküli igező *őnəʌ-* 'hozzászokik, megtud, kitalál'. Ez kapott előbb tranzitív ige-képzőt:

- (50) *ma anglijskij jasəŋ_čəwə őnəʌ-tə-ʌ-əm.*
 én angol nyelv változat megtud-CAUS-PRS-1SG
 'Angol nyelvet tanítok.' (LNK)

A tárgyi funkciót főnévi igenév is betöltheti:

- (51) *maša anki-ʌ-nə jǎntəqsə-ta őnəʌtə-ʌ-i.*
 Mása anya-3SG-LOC varr-INF tanít-PRS-PASS-3SG
 'Mását az anyja varrni tanítja.' (VS 90)

A 'tanul' jelentésű ige esetében az *őnəʌtə-* 'tanít' relatív töhöz járult egy gyakorító képző. Elgondolkoztató, hogy éppen ez az ige-pár szolgál a detranzitiválás példájául. Lehetséges, hogy ebben része van az orosz hatásnak is, vö. a fentebb már idézett *učit'* 'tanít' és *učit'sja* 'tanul'.

3.2.5. Fiktív tövű ige-pár, kettős képzés

[3] *áməs-* 'ül' – *ámət-* 'ültet, tesz, helyez'

Az *ám-* fiktív igező esetében a paradigmatiság magánhangzováltakozás, valamint a képzők gazdagsága által egész szócsalád jött létre az ÜLÉS jelentés kifejezésére. Az első ige-pár 'ül' – 'ültet' jelentésű:

- (52) *ma yttənwəs qu'təŋ-nə áməs-ʌ-əm.*
 én ablak közel-LOC ül-PRS-1SG
 'Az ablaknál ülök.' (LNK)

- (53) *aŋki   ŋewrem   ǎntǎp-a   umǎt.*
 anya   gyerek   bölcső-LAT   ültet.PST.3SG
 'Az anya a bölcsőbe ültette a gyereket.' (LNK)

Az *ǎmǎt*- igének 'tesz, helyez, ad' jelentése is van:

- (54) *iki   naj-nam   jǎŋk-i   witra   umǎt.*
 férfi   tűz-APR   víz-ADJ   vödör   ültet.PST.3SG
 'A férfi vizesvödröt tett a tűzre.' (VS 23)

- (55) *ma   ǎnǎltǎ-tǎ   imi-nǎ   ŋǎǎ-ǎt   umt-ǎj-ǎm.*
 én   tanít-PTCP.PRS   nő-LOC   négy-INSF   ültet.PST-PASS.1SG
 'A tanítónő négyest adott nekem.' (Pokacseva–Peszikova 2006: 46.)

A szócsalád másik része: *ymǎǎ-* 'leül' – *ymǎǎtǎ-*, *ymǎǎptǎ-* 'leültet'

- (56) *ma   yttǎnwǎs   qu'tǎŋ-a   ymǎǎ-ǎm.*
 én   ablak   közel-LAT   leül-PST.1SG
 'Leültem az ablakhoz.' (LNK)

- (57) *aŋki   kartopka   ymǎǎt-ǎǎ.*
 anya   burgonya   leültet-PRS.3SG
 'Az anya krumplit vet.' (LNK)

- (58) *aŋki   ŋewrem   ǎntǎp-a   ymǎǎ-tǎ-ǎ /   ymǎǎ-ptǎ-ǎ*
 anya   gyermek   bölcső-LAT   leültet-CAUS-PST.3SG /   leültet-CAUS-PST.3SG
 'Az anya beültette a gyereket a bölcsőbe.' (LNK)

[17] *kirǎǎǎ-* 'fordul' – *kirǎǎtǎ-* 'fordít'

Az alapige *kari-* 'forog', a fiktív tö **kar-*, ehhez járul az intranszítív *-ǎǎ-* és a tranzitív *-ǎtǎ-* képző, *a ~ i* magánhangzó-váltakozást is kiváltva egyúttal.

- (59) *qǎtǎǎ   ittǎn-nam   kirǎǎǎ-ǎ.*
 nap   este-APR   fordul-PST.3SG
 'A nap estébe fordult.' (VS 66)

- (60) *iki-nǎ   ryt   pa   pǎlǎk-nam   kirǎǎ-t-i.*
 férfi-LOC   csónak   másik   oldal-APR   fordít-CAUS.PST-PASS.3SG
 'A férfi a másik oldalára fordította a csónakot.' (LNK)

3.2.6. Segédigés szerkezet

[15] *nǒrakkə jə-* 'kiegyenesedik' – *nǒrakkə wūr-* 'kiegyenesít'

Ez a kifejezéspár nem illik a hanti igepárok közé. Az intranszitiv szerkezetben a transzlatívuszragos melléknévhez 'válík vmivé' jelentésű segédige kapcsolódik, a tranzitívban pedig 'csinál' jelentésű segédige:

- (61) *wǎγ pǎnə nǒrəq-qə jəγ.*
 vas zsinég egyenes-TRA válík.PST.3SG
 'A drót kiegyenesedett.' (LNK)
- (62) *iki-nə wǎγ pǎnə nǒrəq-qə wūr-i.*
 férfi-LOC vas zsinég egyenes-TRA csinál-PST.PASS.3SG
 'A férfi kiegyenesítette a drótot.' (LNK)

3.3. Műveltető szerkezetek

A fenti mondatok alapján megállapíthatjuk, hogy a szurguti hantiban két-féle módon jönnek létre a műveltető szerkezetek. Intranszitiv > tranzitív ige-képzés esetén a tranzitivitást, ezen belül a kauzativitást is maga a képzett ige fejezi ki. A késztető (alany) és a késztetett (tárgy) is alapalakban áll, mivel az alany és a tárgy esete egyaránt nominatívusz, vö. például a (63)-as, képzetlen ígét tartalmazó és a (64)-es kauzatív képzős ígés mondatpárt. A szemantikai funkcióknak a felszíni szerkezetben való megkülönböztetését szolgálja a passzivizáció, amikor a késztető lokatívuszraggal van jelölve, vö. például (60) mondat, ld. még (Csepregi 2015a).

- (63) *kür-əŋ wǎjəγ jǎwən uʌti nǎry-əʌ.*
 láb-ADJ állat folyó át úszik-PRS.3SG
 'A jávorszarvas átússza a folyót.' (VS 66)
- (64) *iki weʌi-t jǎwən uʌti nǎry-əʌtə-ʌ.*
 férfi rénszarvas-PL folyó át úszik-CAUS-PRS.3SG
 'A férfi átúsztatja a rénszarvasokat a folyón.' (ASZP)

Morfológiai műveltetés előfordulhat tranzitív > faktitív képzés esetén is, bár ritkábban (66).

- (65) *aŋki-nə pǎγ opət iʌə ʌōrt-i.*
 anya-LOC fiú haj el vág-PST.PASS.3SG
 'Az anya levágta a fiú haját.' (LNK)

- (66) *pǎγ*   *atʰiʌ*   *sǎγit*   *opət*   *ʌǔrt-əptə-ʌ*.
 fiú   apa-3SG   módon   haj   vág-CAUS-PRS.3SG
 'A fiú az apja példáját követve haját vágat.' (LNK)

A fenti példák ellenére a szurguti hantiban a tranzitív igék esetében a műveltetés elsősorban perifrasztikus szerkezettel valósul meg, amelyben a műveltetett cselekvést a főnévi igenév jelöli (67)–(69), a ragozott ige pedig a főige *part-* 'parancsol' megfelelő alakja. Aktív ragozású ige mellett a főnévvel kifejezett késztető, valamint az azt követő késztetett is nominatívusban áll (67). Ha a késztetett résztvevőt személyes névmással fejezik ki, akkor az akkuzatívuszi esetalakban szerepel (68).

- (67) *aŋki*   *ma*   *tʰeʈope-m*   *jǎrnas*   *jǎnt-tayə*   *part-əʌ*.
 anya   én   nagynéni-1SG   ruha   varr-INF   parancsol-PRS.3SG
 'Az anya a nagynémével ruhát varrat.' (LNK, Csepregi 2015b)

- (68) *aŋki*   *mant*   *jǎrnas*   *jǎnt-tayə*   *part-əʌ*.
 anya   én-ACC   ruha   varr-INF   parancsol-PRS.3SG
 'Az anya ruhát varrat velem.' (LNK, Csepregi 2015b)

Passzív ragozású ige mellett a késztető ágens lokatívuszraggal van jelölve:

- (69) *brigadir-nə*   *kǎlyos*   *jǎγ*   *pom*   *sǎwər-tayə*   *part-ʌ-at*.
 brigádvezető-LOC   kolhoz   nép   fű   vág-INF   parancsol-PRS-PASS.3PL
 'A brigádvezető szénát kaszáltat a kolhoztagokkal.' (VS 16)

A fenti két mondat állítmányát összehasonlítva megfigyelhetjük, hogy a második esetben a *part-* ige még őrzi eredeti jelentését (a brigádvezető parancsol), de az első esetben megfigyelhető a szemantikai kiüresedés, amikor az ige pusztán a faktitív jelentést szolgálja – életszerűtlen lenne, hogy ruhavarrás ügyben az egyik rokon parancsol a másiknak. A Kulikov (2001) szerinti teljes grammatikalizálódás azonban nem megy végbe.

4. Összegzés

Visszatérve a Nichols és munkatársai (2004) által javasolt osztályozásra, megállapíthatjuk, hogy a szurguti hanti is elsősorban tranzitíváló nyelv, a 18 ige pár fele, kilenc ebbe a csoportba tartozik. Ennek megfelelően a detranzitíválás sokkal kisebb arányú, a mostani listában egyetlen ige pár képviseli. Viszonylag gyakoriak a két különböző ige-tövet felmutató, szuppletív párok, ilyenekkel négy esetben találkoztunk. Fiktív tövű ige párok is előfordulnak (a mi listánkban kettő), valamint ambitranzitív igealakokból, (egyszerre tárgyas

és tárgyatlan használatú ige-párból) is kettőt találtunk. Éppen ez utóbbiak esetében vált nyilvánvalóvá, hogy még egy nyelvjáráson belül is lehetnek egyéni különbségek a beszélők között, melyeknek a kutatására a továbbiakban érdemes figyelmet fordítani. A különbségek lehetnek területiek, de akár generációsak is. Az a kép, mely eddig elénk tárult, mindenesetre árnyaltabb, mint az, ami az eddigi szakirodalomban megjelent.

A fentiekből következően a műveltetés három típusa (lexikai, morfológiai és perifrasztikus) közül a morfológiai a legelterjedtebb, de a szuppletív ige-párok révén jelen van a lexikai műveltetés is. A vizsgált adatok alapján megállapítható, hogy a faktitív (tétető) ige-képzés ritka a szurguti hantiban (ellen-tétben például a magyarral és a manysival) ezt a szemantikai tartalmat perifrasztikusan, segédigés szerkezettel fejezi ki a beszélő.

Irodalom

- BRADLEY, JEREMY – F. GULYÁS, NIKOLETT – CZENTNÁR, ANDRÁS 2022: Causatives in the languages of the Volga-Kama Region. *STUF – Language Typology and Universals* 75/1: 99–128.
- COMRIE, BERNARD 1976: The syntax of causative constructions: Cross-language similarities and divergences. In: Shibatani, Masayoshi (ed.), *The grammar of causative constructions*. Academic Press, New York. 259–312.
- COMRIE, BERNARD 1985: Causative verb formation and other verb deriving morphology. In: Timothy Shopen (ed.), *Language typology and syntactic description 3. Grammatical categories and the lexicon*. Cambridge University Press, Cambridge. 309–348.
- CSEPREGI MÁRTA 2015a: Morfológiai műveltetés. Szurguti hanti. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/szurguti-hanti/morfologiai-muveltetes/suffcc>
- CSEPREGI, MÁRTA 2015b: Perifrasztikus műveltetés. Szurguti hanti. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/szurguti-hanti/perifrasztikus-muveltetes/intpfrc>
- CSEPREGI MÁRTA 2015c: Készített kódolása (tranzitív). Szurguti hanti. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/szurguti-hanti/kesztett-kodolasa-tranzitiv/trceep>
- CSEPREGI, MÁRTA 2023: Khanty. In: Abondolo, Daniel – Valijärvi, Riitta-Liisa (eds), *The Uralic languages*. Second edition. Routledge, London. 703–752.
- DEWOS = Steinitz, Wolfgang 1966–1993: *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*, 1–15. Lieferungen. Akademie Verlag, Berlin.
- DIXON, R. M. W. 2000: A typology of causatives: Form, syntax and meaning. In: Dixon, R. M. W. – Aikhenvald, Alexandra Y. (eds), *Changing valency*. Cambridge University Press, Cambridge. 30–83.

- DOLOVAI DOROTTYA 1994: A vogul nyelv műveltető szerkezeteinek típusai. *Néprajz és Nyelvtudomány* 35: 3–16.
- DOLOVAI DOROTTYA 1996: Műveltető igeképzés az obi-ugor nyelvekben. *Néprajz és Nyelvtudomány* 37: 193–207.
- DOLOVAI DOROTTYA 2001: A többszörös műveltető szerkezetek az obi-ugor nyelvekben. *Acta Universitatis Szegediensis. Sectio ethnographica et linguistica* 41: 77–93.
- DOLOVAI DOROTTYA 2006: A műveltetés és a műveltető szerkezetek. In: Kozmács István – Sipőcz Katalin (szerk.), *Uralisztika. Uráli nyelvészet. Bölcsész Konzorcium, Budapest*. 147–164.
- GANSCHOW, GERHARD 1965: *Die Verbalbildung im Ostjakischen. Ural-Altäische Bibliothek XIII*. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- GRÜNTAL, RIHO – NICHOLS, JOHANNA 2018: Transitivity-detransitivizing typology and language family history. *Lingua Posnaniensis* 58/2: 11–31.
<https://doi.org/10.1515/linpo-2016-0008>
- GRÜNTAL, RIHO – ARJAVA, HEINI – LEHTINEN, JYRI – NICHOLS, JOHANNA 2021: Basic causative verb patterns in Uralic: Retention and renewal in grammar and lexicon. In: Luraghi, Silvia – Roma, Elisa (eds.), *Valency over time: Diachronic perspectives on valency patterns and valency orientation*. De Gruyter, Berlin. 209–234.
<https://doi.org/10.1515/9783110755657-007>
- GUGÁN, KATALIN 2013: *Aspektus és akciómínőség a hantiban (szurguti nyelvjárás)*. PhD értekezés. Szeged.
- F. GULYÁS NIKOLETT 2015a: Morfológiai műveltetés. Szinjai hanti. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/szinjai-hanti/morfologiai-muveltetes/suffcc>
- F. GULYÁS NIKOLETT 2015b: Perifrasztikus műveltetés. Szinjai hanti. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/szinjai-hanti/perifrasztikus-muveltetes/intpfrcc>
- F. GULYÁS NIKOLETT 2015c: Készített kódolása (ditranzitív). Szinjai hanti. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/szinjai-hanti/kesztetett-kodolasa-ditransziv/ditrceep>
- HAVAS FERENC 2015a: Morfológiai műveltetés. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/content/morfologiai-muveltetes>
- HAVAS FERENC 2015b: Perifrasztikus műveltetés. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/content/perifrasztikus-muveltetes>
- HAVAS FERENC 2015c: Készített kódolása (tranzitív). In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/content/kesztetett-kodolasa-tranzitiv>
- HAVAS FERENC – CSEPREGI MÁRTA – F. GULYÁS NIKOLETT – NÉMETH SZILVIA 2015: *Ugor nyelvek tipológiai adatbázisa*. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest. <https://utdb.elte.hu>
- HONTI LÁSZLÓ 1984: *Chrestomathia Ostiacica*. Tankönyvkiadó, Budapest.

- KAKSZIN, ANDREJ [Каксин, Андрей] 2001: Глагольное словообразование в хантыйском языке как система. In: Seilenthal, Tõnu (red.): *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars V. Linguistica II*. Tartu. 23–29.
- KAKSZIN, A. D. [Каксин, А. Д.] 2007: Казымский диалект хантыйского языка. Полиграфист, Ханты-Мансийск.
- KOMLÓSY ANDRÁS 2000: A műveltetés. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Stukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 215–292.
- KOSKARJOVA, N. B. [Кошкарёва, Н. Б.] 2014: Глагольное словообразование в сургутском диалекте хантыйского языка (по материалам «Словаря восточнохантыйских диалектов» Н. И. Терешкина). *Вестник угроведения* 16/1: 23–45. <https://vestnik-ugrovedenia.ru>
- KULIKOV, LEONID I. 2001. Causatives. In: Haspelmath, Martin – König, Ekkehard – Oesterreicher, Wulf – Raible, Wolfgang (eds): *Language typology and language universals. An international handbook 2*. De Gruyter, Berlin – New York. 886–898.
- MIKOLA TIBOR 1995: Kausative Konstruktionen in den uralischen Sprachen. *Néprajz és Nyelvtudomány* 36: 251–265.
- NEDYALCOV, VLADIMIR P. – SILNITSKY, GEORGIJ G. 1973: The typology of morphological and lexical causatives. In: Kiefer, Ferenc (ed.), *Trends in Soviet theoretical linguistics*. Springer, Dordrecht. 1–32.
- NÉMETH SZILVIA 2015a: Morfológiai műveltetés. Északi manysi. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/eszaki-manysi/morfologiai-muveltetes/suffcc>
- NÉMETH SZILVIA 2015b: Perifrasztikus műveltetés. Északi manysi. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/eszaki-manysi/perifrasztikus-muveltetes/intpfcc>
- NÉMETH SZILVIA 2015c: Készített kódolása (ditranzitív). Északi manysi. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/eszaki-manysi/kesztett-kodolasa-ditranszitiv/trceerc>
- NICHOLS, JOHANNA – PETERSON, DAVID A. – BARNES, JONATHAN 2004: Transitivity and detransitivizing languages. *Linguistic Typology* 8/2: 149–211.
- POKACSEVA, JE. R. – PESZIKOVA, A. SZ. [Покачева, Е. Р. – Песикова, А. С.] 2006: Русско–хантыйский разговорник (сургутский диалект). Полиграфист, Ханты-Мансийск.
- ROMBANGYEJEVA, JE. I. [Ромбандеева, Е. И.] 1962: Каузативные глаголы в активных и пассивных синтаксических конструкциях мансийского языка. In: Серебренников, Б. А. (ред.): *Вопросы финно-угорского языкознания*. Издательство Академии Наук СССР, Москва – Ленинград. 236–256.
- ROMBANGYEJEVA, JE. I. [Ромбандеева, Е. И.] 1973: Мансийский (вогульский) язык. Наука, Москва.
- ROMBANGYEJEVA, JE. I. [Ромбандеева, Е. И.] 1979: Синтаксис мансийского (вогульского) языка. Наука, Москва.

- SCHÖN, ZSÓFIA – GUGÁN, KATALIN 2022: Eastern Khanty. In: Bakró-Nagy, Marianne – Laakso, Johanna – Skribnik, Elena (eds), *The Oxford guide to the Uralic languages*. Oxford University Press, Oxford. 471–486.
- SHIBATANI, MASAYOSHI 1976 (ed.): *The grammar of causative constructions. Syntax and semantics 6*. Academic Press, New York.
- SIPOS, MÁRIA 2022: North Khanty. In: Bakró-Nagy, Marianne – Laakso, Johanna – Skribnik, Elena (eds), *The Oxford guide to the Uralic languages*. Oxford University Press, Oxford. 582–607.
- SONG, JAE JUNG 2001: *Linguistic typology: Morphology and syntax*. Pearson Education, Harlow.
- ТУЕРЈОСКІН, НҮ. І. [Терёшкин, Н. И.] 1981: *Словарь восточнохантыйских диалектов*. Наука, Ленинград.
- VS = Volkova, A. Ny. – Szolovar, V. Ny. [Волкова, А. Н. – Соловар, В. Н.] 2016: *Краткий русско-хантыйский словарь. Югорский формат, Ханты-Мансийск*.

Rövidítésjegyzék

1	1. személy	LOC	lokatívusz
3	3. személy	MOM	momentán képző
ABL	ablatívusz	NEG	tagadás
ACC	akkuzatívusz	OBJ	tárgy
ADJ	melléknévképző	PASS	passzív
APR	approximatívusz	PL	többes szám
CAUS	kauzatív képző	PRED	predikatív
COM	komitatívusz	PRS	jelen idő
DAT	datívusz	PST	múlt idő
DU	kettes szám	PTCP	participium
FREQ	frekventatív képző	REFL	reflexív képző
INF	infinitívusz	SG	egyes szám
INSF	insztruktívusz-finálisz	TRA	transzlatívusz
LAT	latívusz		

Adatközlők

ASP	Agrafena Szemjonovna Peszikova
LNK	Ljudmila Nyikolajevna Kajukova
OJS	Oleszja Joszifovna Szopocsina

**Valence orientation and valence change
in Surgut Khanty: Causation
(a preliminary study)**

Surgut Khanty belongs to the group of transitivity languages because it morphologically marks transitive verbs in contrast with intransitive ones (cf. Grünthal et al. 2021). The present paper provides a detailed overview of a set of 18 verbal pairs expressing basic concepts like 'to fear' / 'to frighten', 'to eat' / 'to feed' in Surgut Khanty following Nichols et al. (2004). Our results show that while native speakers prefer transitivity strategies to detransitivizing ones, they also use suppletive forms to express such meanings. Additionally, we found examples for ambitransitives with unproductive stems that are inherently not sensitive to transitivity. However, there is a variation between transitive and intransitive usage among them, which can be a result of dialectal or idiolectal preferences. Thus, it is not surprising that morphological causation is common in Surgut Khanty, however, it is mainly restricted to intransitive verbs. Our data elicited from native speakers show that transitive verbs can also serve as basis for such encoding. It is worth mentioning that another common strategy is periphrastic causation, which contains the auxiliary-like verb *part* 'to order' and an infinitive verb that bears the lexical meaning. The lexeme *part* has, however, not fully grammaticalized into a causative verb. Finally, lexical causation expressed by suppletive forms are also known in the language.

Keywords: valence orientation, transitivity, detransitivization, causation, Surgut Khanty

MÁRTA CSEPREGI – NIKOLETT F. GULYÁS

Igei személyragok Urbanus Rhegius *Sieluin vahvistus* című művében

JUHOS Meri

Debreceni Egyetem, Nyelvtudományok Doktori Iskola
Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Intézet
juhos.meri@arts.unideb.hu

Bevezetés

Az úgynevezett *esiagricolalainen*, azaz az Agricola előtti írásos dokumentumok a finn írásbeliség kezdeteibe adnak betekintést. Ezeknek a nyelvemlékeknek az egyike a *Westh-kódex* néven ismert, többféle egyházi szöveget tartalmazó kézirat, amelynek keletkezési ideje az 1540-es évekre tehető. A kódex egyedülálló része egy, az *Ars moriendi* műfajába tartozó lélekgyógyító kézikönyv, amelynek egyetlen finn nyelven elérhető példánya ebben a kódexben őrződött meg számos imádság, egy mise leírása és egy templomi kézikönyv mellett.

A *Sieluin vahvistus* címmel finnre átültetett mű eredeti szerzője Urban Rieger (1489–1541) protestáns lelkész és prédikátor, aki később Urbanus Henricus Rhegius néven több, a reformációhoz kapcsolódó művet adott ki. Az eredetileg *Seelenn artzney für gesund und krancken zu disen gefärlichen zeyten* [A lélek gyógyírja az egészségre és betegségekre ezekben a veszélyes időkben] címen, 1529-ben megjelent kézikönyv a haldoklók gondozását volt hivatott megkönnyíteni a papok számára. Maga az *Ars moriendi* műfaj olyan gazdagon illusztrált kiadványokat takar, amelyek bibliai példázatok és imádságok segítségével készítik fel a haldoklókat az elkerülhetetlenre.

A kézikönyv a finn fordításban a következő címet viseli: *Sieluin vahuistos lohutos ia läkitys aina kyllän kehuolinen, mutta caicken enimmän cooleman tuskas*¹ [A lelkek megerősítése, vigasztalása és gyógyítása mindig nagyon szükséges, de leginkább a halál fájdalmában]. A *Westh-kódex*ben található

---

¹ Mai finn átírásban: *Sieluin vahvistus, lohutus ja lääkitys aina kyllin kelvollinen, mutta kaikkein eniten kuoleman tuskassa.*

egyetlen finn nyelvű fordítás láthatóan piszkozat, jelentős mennyiségű hibát, elírást és jegyzetelést tartalmaz. A kézírások különbsége elárulja, hogy legalább két fordító dolgozott rajta, de rájuk utaló név vagy megjegyzés sehol sem található a kódexben. Egyedül a kézirat tulajdonosának, Mathias Westhnek a kézjegye látható két helyen, ezen kívül a későbbi könyvtári leltárbejegyzések pecsétjei adnak támpontot a kódex további utazásáról (a kódexről, annak keletkezési körülményeiről, Rieger munkásságáról ld. Juhos 2020, 2021, további irodalommal).

A Westh-kódex lehetséges keletkezési helye a délnyugati nyelvjárasterülethez (finnül *lounaismurre*) tartozó Turku és Rauma környéke (Kallio 2012: 11–12). Kutatásom szempontjából a nyelvjárás legfontosabb jellemzője az ún. *loppuheitto*, azaz a szóvégi rövid magánhangzók eltűnése, amely a 16. századi szövegekben gyakori volt (Rapola 1965: 105–109).

Korábbi írásaimban (Juhos 2021, 2022) a *Sieluin vahvistus* hangjelölését és birtokos személyragjait vizsgáltam, jelen tanulmányomban pedig a kiejelentő mód jelen idejű, állító igeragozással foglalkozom. A példák fordítása során az eredeti szöveg minél teljesebb visszaadására törekedtem. A bibliai idézeteket szöveghű módon, míg a papoknak szánt magyarázatokból és párbeszédkekből származó részleteket a mai finn nyelvnek megfelelően fordítottam.

Az igeragok

a) Sg1

Egyes szám első és második személyben a korpuszban található igeragok megegyeznek a mai finn nyelv ragjával, eltérés csak hangjelölésbeli különbség vagy elírás esetén tapasztalható.

Egyes szám első személyű igeragból összesen 21 fordul elő a szövegben, egy kivétellel mindenhol *-n* ragot találunk.

SV:	<i>Minä vaiuainen londocappale seison sinun kädhes alla</i>
Mai finn:	<i>Minä, vaivainen luontokappale, seison sinun kätesi alla</i> 'Én, nyomorult élőlény, kezeid alatt állok'
SV:	<i>Sentähdhen ios Christus eläpi nin tactolen mine mös elä</i>
Mai finn:	<i>Niin kuin Kristus elää, niin tahdon minä myös elää</i> 'Ahogy Krisztus él, úgy akarok és is élni'
SV:	<i>O Jsä Sinun Käβihis minä annan minun hengen</i>
Mai finn:	<i>O Isä, sinun käsiisi minä annan hengen</i> 'Ó Atyám, kezedbe adom lelkemet'

Az egyetlen eltérő példában az első személyt jelölő névmás után a második személyű *-t* igeragot találjuk. Ez valószínűleg elírás, másolási hiba lehetett.

SV: *O herra minä **ruckoelet** sinua sinun laupiudhes cautta*
 Mai finn: *O Herra, minä **rukoilen** sinua sinun laupeutesi kautta*
 'Ó Uram, imádkozom hozzád a te irgalmadért'

b) Sg2

A ragok itt is nagymértékben megegyeznek a mai todalékkal. Ez a rag összesen 64 ízben fordul elő, háromféle alaki variációban: 59 esetben (92%) a mai finn alakkal megegyező *-t* rag szerepel, 4-szer *-tt*, egyszer *-th* forma. Mivel a korabeli helyesírásban még nem volt egységes hangjelölés, a változatok a *t* hang eltérő lejegyzésének tudhatók be. Ez utalhat arra, hogy a szöveg különböző részeit más-más ember írta, fordította, vagy történetelt néhány javítás, ahol a javító személyek a saját maguk által megszokott hangjelölést alkalmazták. Az eltérő ragváltozatok jellemzően a többségben lévő változattal egyazon mondatban fordulnak elő. Az *uskoa* 'hisz' ige alakjai mindhárom jelen lévő változatban megtalálhatók a szövegben: *vskott*, *vscot* és *vskoth*.

-t

SV: *Sen pyhen hengen sanoista **culet** sine*
 Mai finn: *Pyhän hengen sanoista **kuulet** sinä*
 'a szentlélek szavaiból hallod'

SV: *Jos sinä vaiuoin **vscot** Jesusen Christusen paelle*
 Mai finn: *Jos sinä vaivoiin **uskot** Jesus Kristusseen*
 'ha erősen hiszel Jézus Krisztusban'

SV: *Usco se vaguasti nin sine **elet** ijanikaickisesta*
 Mai finn: *Usko vahvasti, niin **elät** iankaikkisesti*
 'Higgy erősen és örökké élsz majd'

-tt

SV: ***Saatt** vissist synnis antexi*
 Mai finn: ***Saat** varmastis syntisi anteeksi*
 'Bűneidről bizonyosan bocsánatot nyersz'

SV: *Ninquin sen sairān edeses oleuan neghet, **madhatt** puhella hänen cansans*
 Mai finn: *Niin kuin näet sairaan edessäsi, **mahdat** puhua hänen kanssaan*
 'Ahogyan azon beteget magad előtt látod, úgy tudsz beszélni vele'

SV: *Ios sinä vaiuoin **vs**kott tämen euang(eliumin)*
 Mai finn: *Jos sinä vahvasti **uskot** tähän evankeliumiin*
 'ha erősen hiszel ebben az evangéliumban'

-th

SV: *Ios sina vaiuoin **vs**koth ette Christus on cuoluth nijh hyuin sinun edhestäs*
 Mai finn: *Jos sinä vahvasti **uskot** että Kristus on kuollut niin hyvin sinun edessä*
 'Ha erősen hiszed, hogy Krisztus elötted (érted) halt meg'

c) Sg3

A vizsgált szöveg jellegéből adódóan az egyes szám harmadik személyű igei személyrag fordul elő a legtöbbször a korpuszban. 314 esetben a létigéről van szó, amelyet ennél a ragnál a nagy számú előfordulás miatt külön vizsgáltam.

Míg a mai finn nyelvben a harmadik személyű igeragot az igei utolsó magánhangzójának megnyúlása adja (kivétel a 2. igei típus, ahol nem hosszabodik a magánhangzó), a korpuszban vizsgált igék esetében a régen általános *-pi* és az *-u/-y* alakokat használták.² A *-pi* 74 ízben fordul elő, 38 esetben az *-u* található, 80 helyen *-y* és annak változata, az *-j* (68 és 12 előfordulás).

-pi

SV: *Christusen colema **tulepi** sinun vs*calloxes ia sinun awxes
 Mai finn: *Kristuksen kuolema **tulee** sinun uskallukseksi ja sinun avukseksi*
 'Krisztus halála a te bátorításodra és segítségedre történt'

SV: *Jsä sen tekey ioka caikisa paicoissa **kiendäpi** hänen silmensä meidhen polen*

Mai finn: *Isä sen tekee joka kaikissa paikoissa **kääntää** hänen silmänsä meidän puoleen*
 'Atyánk teszi azt, aki tekintetét mindenhol felénk fordítja'

SV: *Jos hen vaiuoin **tunustapi** christusen henen vapattaiaxenß*

Mai finn: *Jos hän vaivoin **tunnustaa** Kristuksen hänen vapahtajaksi*
 'Ha bizonyosan vallja Krisztust az ő szabadítójának [megváltójának]'

-u

SV: *Hen Christusta site oickeata wapactaija **wastan ottau***

Mai finn: *Hän Kristusta, sitä oikeaa vapahtajaa **vastaanottaa***
 'Krisztust, az igazi szabadítót befogadja'

---

² Az *-u*, *-y* ragváltozat végső soron a *-pi* rag gyenge fokából (*-vi*) rövidült a tövégi *-i* lekopásával. Az *u*, *y* és *j* eredetileg a /v/ hangot jelölte (*cuoleu* [kuolev] < *kuolevi*), majd félhangzóvá váltak, és szóvégi diftongus lett belőlük.

SV: *Nin mös **cuoleu** meiden cuolemanna*
 Mai finn: *Niin [Kristus] myös **kuolee** meidän kuolemana*
 'Így hal meg Krisztus a mi halálunkként [érettünk]'

SV: *Sentehdhen **lohdhuttau** Pauali Corintin canþa*
 Mai finn: *Niin **lohduttaa** Paavali Korinthin kanssa*
 'Így vigasztal Pál a korinthusiakkal [a Korinthusiaknak címzett levélben]'

-y / -y̆

SV: *Nin **ylesheittaey** hänenssä vaiua ia tuska*
 Mai finn: *Niin **ylösheittäü** hänessä vaiva ja tuska*
 'Így feltámad benne a baj és a bánat'

SV: *Ioss hen waiuoin edhes **tuley** ennen quin elämä loppunu on*
 Mai finn: *Jos se vaivoin edes **tulee** ennen kuin elämä loppunut on*
 'Ha ő biztosan megjelenik, mielőtt az élet véget ér'

SV: *Cosca cuolema sinua **peliettäy***
 Mai finn: *Koska kuolema sinua **peljättäü***
 'Mert a halál megfélemlít téged'

SV: ***Tekey** sen wißisti meidhen parhaxenna*
 Mai finn: ***Tekee** sen vissisti meidän parhaaksemme*
 'Ő bölcsen a mi jobbulásunkért teszi'

Ø

A szövegben 70 helyen találtam olyan egyes szám harmadik személyű alakot, amely nem kapott személyragot (ezek között nem volt 2. igetípusba tartozó ige). Mivel abban a korban a hangok hosszúságának a jelölése esetleges (és ritka) volt, nem lehet eldönteni, ezekben az esetekben a szó végén rövid vagy hosszú magánhangzó állt-e. Mivel egyes nyelvjárásokban a múlt időben az időjel nélküli forma használatos (pl. *sanoi* helyett *sano*), így sokszor azt sem világos, jelen vagy múlt idejű alakokról van-e szó (ebben a szövegkörnyezet lehet segítségünkre). Minden bizonnyal múlt idejű alak:

SV: *Sendaedhen **sano** christus*
 Mai finn: *Sen tähden **sanoi** Kristus*
 'Ezért mondá Krisztus'

SV: *Nin se quitengin **tapactu***
 Mai finn: *Niin se kuitenkin **tapahtui***
 'Így ez [a feltámadás] mindenképpen megtörtént'

Valószínűleg jelen idejű alak:

SV: *Jos ioku sýndiä **teke** siiten meille on edhesuastaia Jumalan tükönä*

Mai finn: *Jos joku syntiä **tekee**, sitten meillä on edesvastaaja Jumalan luona*
 'Ha valaki bünt követ el, ezután vádlottként áll Isten előtt'

SV: *Mutta tuley sencaltainen itku ia tuska **tule** sydhämen*

Mai finn: *Mutta tulee senkaltainen itku ja tuska **tulee** sydämeen*
 'De eljö afféle sírás, és bánat jő a szívre'

SV: *Tuska ia vaijua, iocaitzen inhimiseri sielum pälle **peliettü** quin paha tekepi*

Mai finn: *Tuska ja vaiva, jokaisen ihmisen sielun päälle **peljättää**, kun pahaa tekee*
 'Bánat és kín rémiszti minden ember lelkét, ha rosszat cselekszik'

A korabeli korpuszokban a *-pi* és *-v* [-u, -y, -y̆] ragok használata általános volt. A Westh-kódex mellett megfigyelhető Agricola műveiben és az Uppsalai kódexben³ is, az arányok azonban eltérnek. Míg Agricolánál a magánhangzó kiesése után létrejött *-v* csak elszórva (az összes művében együttvéve 19 alkalommal) fordul elő, a teljes Westh-kódexben az előfordulási arány 30%, az Uppsalai kódexben pedig 20%, a rag tehát a korábban keletkezett művekben sokkal gyakrabban megtalálható. Az Agricola utáni művekben egyáltalán nem fordulnak elő, magánál Agricolánál pedig már 1550 előtt megszűnik ennek a ragtípusnak a használata.

A *-pi* rag a korabeli korpuszokban kisebb százalékban fordul elő, mint a *Sieluin vahvistus*-ban, a teljes Westh-kódexben és az Uppsalai kódexben is 20% körül van az arányuk. A későbbi szövegekben ritkán található meg, az 1600-as évek műveiben, beleértve az 1642-es Bibliafordítást is, csak a mai finn nyelvre is jellemző magánhangzónyúlás (-V), ill. a hosszú magánhangzóra végződő igetöveknél a ragnélküliség az általános (VVKS, Nikkilä 1985: 101–104; Kiuru 1988: 7–76).

A **létige** ragozása nem mutat változatosságot, Sg3-ban mind a 314 esetben a mai nyelvben megtalálható *on* forma szerepel. Emellett a perfectum segédigéje 14-szer *ombi* (< *on* + *pi*), pl. *ombi ollut*, *ombi maxanut*. Agricola az *onopi* formát is használta. A VVKS adatai szerint az írásbeliség korai szakaszában mintegy 40%-os az *ompi*, *onpi* előfordulása.

³ Uppsalában őrzik, hivatalos neve B-28-as kódex, misét és egyházi kézikönyvet tartalmaz.

- SV: *Tämä on totinen ios me sen waiuoin wscō taidhamme*
 Mai finn: *Tämä on totuus, jos me sen vaivoin uskoa taidamme*
 'Ez az igazság, ha ebben meggyőződéssel hinni akarunk'
- SV: *Nin quin colema on sȳnin palka eli rangaiustus*
 Mai finn: *Niin kuin kuolema on synnin palkka eli rangaiustus*
 'Ahogyan a halál a bűnnek egyaránt fizetsége és büntetése'
- SV: *Hen on souittaia meidhen sȳndein edhest*
 Mai finn: *Hän on sovittaja meidän syntien edestä*
 'Ő az, ki vezekel bűneinkért'

d) P11

A többes szám első személyű igerag összesen 32 alkalommal jelenik meg a szövegben, változatosságát pedig a ragban lévő mássalhangzó hosszúsága, a magánhangzó jelölése, illetve annak hiánya adja.⁴ A kieső magánhangzó leggyakrabban *a*, *ä*, *i*, de ritkábban az *e*, *u* és *y* is kieshetett. Ez a jelenség az ún. délnyugati nyelvjárási terület (*lounaismurre*) jellegzetessége, ahová a vizsgált korpusz feltételezett keletkezési helyeként azonosított Turku, Rauma és környéke is tartozik, így a kutatás szempontjából a hangkiesés kiemelt jelentőségű (Rapola 1965: 105–109).

Az előfordulások közül legnagyobb számban a *-mma* jelölést találjuk, 24 alkalommal, ez az összes előfordulás 81,2%-át teszi ki. Öt esetben (15,6%) a rag magánhangzója palatális: *-mme*, *-mmæ*, *-mmä*. Két helyen rövid nazálisal, *-ma* alakban szerepel (de a gemináta jelölésének bizonytalansága miatt nehéz megítélni, hosszú vagy rövid mássalhangzó áll-e a ragban). Egyetlen esetben szerepel magánhangzó nélküli alak (*-m*), ez a loppuheitto korabeli elterjedéséhez viszonyítva nagyon kevés.

-mma

- SV: *Sille aighalla quin me appu taruítzemma*
 Mai finn: *Sillä ajalla kun me apua tarvítsemme*
 'Abban az időben, amikor segítségre van szükségünk'
- SV: *Sille joß me vscomma ette Jesus on cuollu ia ylõsnosnut*
 Mai finn: *Sillä jos me uskomme, että Jeesus on kuollut ja ylõsnoussut*
 'Ezáltal ha hisszük, hogy Jézus meghalt és feltámadott'

⁴ A szó végi rövid magánhangzó eltűnése a *loppuheitto* vagy más néven *apokope*.

SV: *Jos me **cuolemma** christusesen cansa, nin meiden pitey mös elämen henen cansans*

Mai finn: *Jos me **kuolemme** Kristuksen kanssa, niin meidän pitää myös elää hänen kanssa*

'Ha meghalunk Krisztussal együtt, úgy élünk is kell vele együtt'

-ma

SV: *Haruoin **ajjattelema** me sen oikean tuleuaisen elämen*

Mai finn: *Harvoin **ajjatelemme** me sen oikean tulevaisen elämän*

'Ritkán gondolunk a valódi eljövendő életre'

SV: *Ia quinga hyuin me hänen pällens **vskoma***

Mai finn: *Ja kuinka hyvin me hänen päälle [häneen] **uskomme***

'És mennyire hiszünk öbenne'

-mme, -mmæ, -mmä

SV: *Ios me sen waiuoin wscō **taidhamme***

Mai finn: *Jos me sen vaivoin uskoa **taidamme***

'Ha ezt igazán hinni tudjuk'

SV: *Me **tiedhämme** ette me olemma cuolemasta wiedhyt elämähen*

Mai finn: *Me **tiedämme**, että me olemme kuolemasta viedyt elämään*

'Tudjuk, hogy a halálból az életbe vitettünk'

SV: *Jos me **kärsimmä** henen cansans nin meiden pitey mös hallitzeman henen cansans*

Mai finn: *Jos me **kärsimme** hänen kanssansa, niin meidän pitää myös hallita hänen kanssansa*

'Ha vele együtt szenvedünk, úgy uralkodnunk is kell vele együtt'

-m

SV: *Sentedhen me me **madham** aina nein sanoa*

Mai finn: *Sen tähden me **mahdamme** aina näin sanoa*

'Ezért mindig mondhatjuk'

A korabeli korpuszokban az *-mma* és a *-mme* (*-mmä*) rag fordult elő általánosan, akkor még a rag részt vett a palatoveláris illeszkedésben (a korpuszban kivétel a *taidamme* alak). A vizsgált szövegben a *-mma* jelentős túlsúlyban van. A palatális magánhangzós változatok oka az *e/ä* féle magánhangzók jelölésének akkori bizonytalansága. A geminált nazális rövidülése szintén gyakori volt a korban, ennek ellenére a szövegben csak egyetlen esetet találunk. A szóvégi magánhangzó eltűnése az 1500-as évek kezdetén a délnyugati dialektusban általános volt, Agricola munkáiban is és az 1642-es biblia-

fordításban is kifejezetten gyakori (Rapola 1965: 105–109). Ehhez képest a *Sieluin vahvistus*-ban talált egyetlen előfordulás azt mutatja, hogy a fordító nem használta azt, valószínűleg azért, mert olyan területről származott vagy olyan területen végezte tanulmányait, ahol a magánhangzó kiesése igeragok esetén nem volt általános.

e) P12

A többes szám második személyű igeragból van a legkevesebb a szövegben, ami annak jellegéből adódik. Összesen hat alkalommal található meg, ebből négyszer *-tta*, 1-1 alkalommal pedig *-ttä* és *-ta* alakban, tehát ez a rag is részt vett a palatoveláris illeszkedésben. A korban a magánhangzós változatok voltak általánosak, a magánhangzókieés ebben a ragban csak ritkán fordult elő (VVKS). A vizsgált korpusz a kevés minta ellenére is ehhez igazodik, mivel magánhangzó nélküli forma nem volt a találatok között (hiszen akkor egybeesne az Sg2 alakkal).

SV: *Tulkatta minun tykeni caicki te quin tötä **teghettä** ia raskoitetudh **oletta** ia minun tacton teidhen virgoitta*

Mai finn: *Tulkaa minun luokseni kaikki te, kun työtä **teette** ja raskotetut **olette** ja minun tahtoni teidät virvoittaa*
 'Gyertek hozzám, kik megfáradtatok és terhet hordoztok, az én akaratom felüdít titeket'

SV: *Tö **oletta** cuolluet, ia teiden elämenna on salattu iumalasa christusen cansa*

Mai finn: *Te **olette** kuolleet ja teidän elämänne on salattu Jumalassa Kristuksen kanssa*
 'Meghaltatok de az életek elrejtözött Istenben, Krisztussal együtt'

SV: *Nin vßein quin te sen **Iota**, tehettä minun muistoxeni*

Mai finn: *Niin usein, kuin te sitä **juotte**, tehkää minun muistokseni*
 'Valahányszor isztok ebből, cselekedjétek az én emlékezetemre'

f) P13

A többes szám harmadik személyű igerag összesen 60 alkalommal található meg a szövegben, kivétel nélkül *-uVt* formában. A különbséget a korban jellegzetes hangjelölések adják: a *v* hangot *u*-val, a magánhangzót *a*-val, *ä*-vel és *e*-vel egyaránt jelölték. 56 esetben (93,3%) a *-uat* van jelen, 2-2 esetben pedig előfordul a *-uet* és *-uät*.

- SV: *Ja vnodhamma poiss ne quin jäncaikiset ouat*
 Mai finn: *Ja unohdamme (pois) ne kuin iankaikkiset ovat*
 'És elfeledjük azokat, akik örökkévalók'
- SV: *Sitä lehinä tuleuat sÿmnit, quin me iumalata vastoin tehnyet olemma*
 Mai finn: *Sitä lähinnä tulevat synnit kuin me Jumalaa vastaan tehneet olemme*
 'Ennélfogva következnek bűnök, amelyeket Isten ellen vétettünk'
- SV: *Colme cappaletta pijnauat ia peliettauet hirmuisesta meite cuoleman tuscasa*
 Mai finn: *Kolme kappaletta piinaavat ja peljättävüt hirmuisesta meitä kuoleman tuskassa*
 'Három fejezet⁵ kínoz és megijeszt minket a szörnyűtől a halál fájalmában'
- SV: *Nämä cappalet peliettauet sen vanhan inhimisen hirmuisen mäsen ia vaiuan cansa*
 Mai finn: *Nämä kappaleet peljättävüt sen vanhan ihmisen hirmuisen melun ja vaivan kanssa*
 'Ezek a fejezetek megijesztik az öreg embert a rémület zajával és kínjával együtt'

Összefoglalás

A ragjelölések esetében a magánhangzóra végződő alakok mutatnak nagyobb változatosságot, aminek részben a palatoveláris illeszkedés, részben a korabeli hangjelölés bizonytalansága az oka. Ettől eltekintve a mai finn nyelvben található raggal javarészt azonos formákat találunk az egyes szám első, egyes szám második, valamint a többes szám második és többes szám harmadik személyben.

A legegységesebb az egyes szám első személy, ahol az egyetlen eltérő eset valószínűleg elírás következménye. Mivel a rag nem tartalmaz magánhangzót, nem volt bizonytalanság a jelölésben. Majdnem teljesen egységes a raghasználat az egyes szám második személyben is.

Egyes szám harmadik személyben a korban általánosnak számító *-u/-y* és *-pi*, valamint a ragnélküliség egyaránt megjelenik, az arányok azonban mások, mint a korabeli egyéb korpuszokban (Agricola művei, Uppsalai kódex). Míg Agricolánál az *-u/-y* ragok csak elszórva fordultak elő, a *Sieluin vahvis-*

---

⁵ A példázatnak az a fejezete, amit a pap éppen olvas a betegnek.

tus-ban ez az arány 30%, ami az Uppsalai kódex 20%-os előfordulási arányát is meghaladja. A létige egyes szám harmadik személyű ragozása kivétel nélkül a mai formával egyezik meg.

A létige szempontjából érdekes, hogy míg a korabeli korpuszokban egyes szám harmadik személyben jellemző volt az *onpi/ompi* használata, a *Sieluin vahvistus*-ban kizárólag *on* formában jelenik meg. Egyes forrásokban az *ompi* a 40%-ot is elérte, Agricola szívesen alkalmazta az *ompi* mellett az *onopi* formát is (ez délkeleti jellegzetesség) (VVKS).

A ragok előfordulásai közül a legnagyobb változatosságot a többes szám első személyű igerag adta, ennek oka a hangok hosszúságának bizonytalan jelölése. Itt nem mutatható ki a palatoveláris illeszkedés, magas hangrendű toldalék csak ritkán fordul elő. A többes szám második személy esetében még nincs jelen a mai *-tte* alak, túlnyomórészt mély hangrendű toldalék kapcsolódik. Többes szám harmadik személyben a magánhangzó palatoveláris illeszkedést mutat.

Ahogy a korabeli korpuszok egészében, úgy az igeragokban is ingadozó az *ā* és *e* hang jelölése.

A korpusz feltételezett keletkezési helye a nyugati nyelvjárás területe, emiatt ennek a nyelvjárásnak a jellegzetessége, a magánhangzókieés várható volt a szöveg elemzésekor. Ennek ellenére csak egyetlen esetben van jelen a szövegben, többes szám első személyben (aminek az is lehet az oka, hogy a következő szó elején magánhangzó áll). Hasonlóképpen a geminált nazálisok korabeli korpuszokban gyakori rövidülése is csak két helyen található meg, egyszer többes szám első, egyszer többes szám második személyben.

Sg1	Sg2	Sg3	létige	PI1	PI2	PI3
21	64	192	314	32	6	60
n 20	t 59	y/ÿ 80	on 314	mma 24	tta 4	uat 56
t 1	tt 4	pi 74		mme 3	ttä 1	uet 2
	th 1	u 38		ma 2	ta 1	uät 2
				mmæ 1		
				mmä 1		
				m 1		

Irodalom

- JUHOS MERI 2020: A Westh-kódex keletkezési körülményei. *Folia Uralica Debreceniensia* 27: 125–138.
- JUHOS MERI 2021: Hangjelölés Urbanus Rhegius 16. századi könyvének finn fordításában. *Folia Uralica Debreceniensia* 28: 163–178.
- JUHOS MERI 2022: Birtokos személyragok Urbanus Rhegius *Sieluin vahvistos* című művében. *Folia Uralica Debreceniensia* 29: 55–166.
- KALLIO, MARIA 2012: Westhin koodeksin kodikologiaa. In: Häkkinen, Kaisa (toim.), *Tutkimuksia Westhin koodeksista. Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineen julkaisuja* 2. Turku. 10–28.
- KIURU, SILVA 1988: Agricola *tulepi*, ios henen *tule*. Ind. preesensin yks. 3. persoonan muodot Mikael Agricolan kielessä. In: Kalliokoski, Jyrki – Leino, Pentti – Pyhtilä, Pertti (toim.), *Kieli* 3: 7–76. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- NIKKILÄ, OSMO 1985: Apokope und altes Schriftfinnisch. Zur Geschichte der *i*-Apokope des Finnischen. Groningen.
- RAPOLA, MARTTI 1965: Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I. Vanhan kirjasuomen kirjoitus- ja äänneasun kehitys. SKST 197. Helsinki.
- VVKS = Virtuaalinen Vanha Kirjasuomi. <http://vvks.it.helsinki.fi/index.html>

*

Personal suffixes in Urbanus Rhegius's *Sieluin vahvistos*

Urbanus Rhegius's work titled *Sieluin vahvistos* [Strengthening the soul] is one of the oldest hand-written texts of Finnish literacy. The corpus is found in the Westh Codex (written in the 1540's) along with several various religious texts. The present paper examines personal suffixes in the text. Given that Finnish phonetic notation was not yet consistent at the time of the translation, the suffixes show a variability due to the different ways of spelling and palatovelar alignment. In the Sg3 form, there are the usual forms of the period, but the proportion of occurrences differs from other works of the period. The verb of existence is similar to the present Finnish language, while the other corpora written in the same period used commonly the *-pi* suffix. The phenomenon of vowel deletion (*loppuheitto*) is characteristic of the Western dialect, which is also analysed in the paper.

Keywords: Finnish language, language history, Westh Codex, conjugation

MERI JUHOS

Schmidt Éva gyűjtési módszereiről a felső-kazimi oktatóanyag alapján¹

KACSKOVICS-REMÉNYI Andrea – SIPOS Mária

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest
remenyi.andrea@nytud.hun-ren.hu, sipos.maria@nytud.hun-ren.hu

*Azok a népek, melyek nem rendelkeznek
gazdag régészeti forrásokkal és korai írásbeliséggel,
csak a nyelvükön keresztül tudják megismerni a múltjukat.*
Schmidt Éva²

*Az egész beszélgetés sikere azon múlik,
mennyire vagy képes odafigyelni a másakra.*
(Tóth 2011: 148)

1. Bevezetés

Schmidt Éva 1991 nyarán tekintélyes mennyiségű szöveget gyűjtött egy 20 éves hanti lánytól, Anasztaszija Alekszejevna Moldanovától.³ Amint az adatközlővel ezt előre egyeztetette, a gyűjtött szöveget oktatási célokra szánta, és fénymásolatban már a kilencvenes évek elején is több tanítványának küldött belőle. A munka mind etnológiai, mind nyelvészeti szempontból igen értékes anyagot eredményezett. Ennek a gyűjtésnek mintegy felét Schmidt Éva mintaszerűen feldolgozta, gyakorlatilag közlésre készítette elő. A szöveg 2025–2026 folyamán kétféle formában lesz elérhető: egyrészt készül egy hagyományos kötet a gyűjtés maradéktalanul feldolgozott részéből, amelynek szerkezete hűen követi Schmidt Éva elképzeléseit,⁴ másrészt hanganyaggal együtt meg fog jelenni a Schmidt Éva Archívum honlapján is.⁵

¹ Írásunk az ELKH Kiemelt Téma pályázatán elnyert SA-106/2021 számú projekt keretében készült.

² Csepregi Márta fordítása, lásd a 4. számú lábjegyzetet.

³ A gyűjtésben megfigyelőként részt vett Oszkó Beatrix és Ruttkay-Miklián Eszter is.

⁴ Az SA-106/2021 számú projekt keretében.

⁵ Az NKFIH 2020-2.1.1-ED-2021-00189 számú projekt keretében.

Írásunk célja feltárni, hogy (a) a szövegből rekonstruálható gyűjtési módszerek hogyan írhatók le a nyelvészeti terepmunka, a nyelvjárásgyűjtés, az interjúkészítés stb. módszertanának tükrében; (b) ez a gyűjtés Schmidt Éva dokumentálásról való gondolkodásában milyen helyet foglalhat el.

Cikkünkben elsősorban nyelvészeti és kommunikációs szempontból tárgyaljuk a gyűjtés módszertanát. Ugyanakkor tisztában vagyunk azzal, hogy e terepmunka jellemzése a néprajz tudománytörténetének ismerete és etnográfiai szempontok érvényesítése nélkül nem lehet teljes.

1.1. A szöveg jellemzése

Tartalmi szempontból a négy és fél szöveg 188 változatos hosszúságú fejezetből⁶ áll, és a hanti univerzum leírását tűzte ki célul. A szövegek a természeti környezet nagyon sok elemét mutatják be a természeti erőktől, az állatok különböző csoportjaitól a növényekig, kiegészítve az ezekhez kapcsolódó szokásokkal, mesékkel, történetekkel.

A fejezetekből 95-nek van magyar fordítása. A hanti szöveget összesen 384 jegyzettel egészítette ki Schmidt Éva, a magyar fordításokhoz pedig 102 kiegészítést fűzött.⁷ A feldolgozás tehát négy részből áll: a gyűjtőfüzet jobb oldalán olvasható a hanti lejegyzés, bal oldalán pedig a szöveghez fűzött, számozott kommentárok. A magyar fordítás külön lapokra készült, az ehhez tartozó, számozott kommentárok pedig szintén külön köteggént vannak meg.

Nyelvészeti szempontból a gyűjtés sok jellemzője a műfajból fakad: folyamatos, alapjában véve spontánbeszédnek tartható, változatos terjedelmű, leíró részekből álló anyag, helyenként folklórszövegekkel kiegészülve, amelyek általában (állat)mesék, de előfordul például dalocska is. Dialektológiai szempontból az északi hanti nyelv kazimi dialektusának felső-kazimi alnyelvjárását képviseli. Szociolingvisztikai aspektusból mindaz elmondható róla, ami a hanti mint kisebbségi nyelv 20. század végi helyzetéből adódik: a nyelv több szintjén érzékelhető a többségi orosz nyelv hatása. A szöveg jellemzői az adatközlő adottságaival is összefüggésben vannak: hantitudása biztos, a szöveg a szintaxis és a szókincs tekintetében is változatos. Moldanova nyelvhasználatában néhány egyedi jelenséget, valamint gyermeknyelvi szavak vagy jelentések gyakori használatát is megállapította a gyűjtő.

Schmidt Éva általában idősebb adatközlőkkel dolgozott. Ennek a nyelvjárásgyűjtésben egyébként ismert és indokolt stratégiának (Chambers – Trudgill

---

⁶ A felvétel audiokazettákra készült, jelzetük: 91.Б-Я.5/А-tól 91.Б-Я.9/А-ig.

⁷ Az összes számszerűsített adatért Schön Zsófiát illeti a köszönet, aki a szöveg ELAN-feldolgozását végzi.

2004: 29) a kutató specifikusan az obi-ugorok történelmében rejlő okát fogalmazza meg, lásd alább (Schmidt 2001).⁸

Az alábbi írás nem egy esetlegesen kiválasztott gyűjtés részletes bemutatása. A szóbanforgó anyag jelentőségét főként az adja meg, hogy Schmidt Éva a későbbiekben nem készített ilyen jellegű vagy részletességű feldolgozást prózai szövegekből.⁹ Vagyis az A. A. Moldanovától 1991-ben felvett szövegek (a továbbiakban: Moldanova-szövegek) fordításának, jegyzetelésének metodológiája megkerülhetetlen a későbbi hagyaték-feldolgozás során.

1.2 A dolgozat felépítése

A továbbiakban először [2] felvázoljuk, hogy a gyűjtés célja Schmidt Éva tudományos gondolkodásában hogyan jelenik meg, illetve összefoglaljuk a kutatónak az obi-ugor archiválásra kidolgozott tervét. Majd [3] áttekintjük a gyűjtés jellemzéséhez szükséges fogalmakat, vagyis az interjútipusokat és a hozzájuk tartozó kérdésfajtákat. Ezután [4] sorra vesszük a Moldanova-szövegek gyűjtésére jellemző módszertani megoldásokat. Majd [5] bemutatjuk a szövegfeldolgozás jellemzőit. Végül [6] az írást összefoglalás zárja.

2. Schmidt Éva az obi-ugor gyűjtések céljáról és módszeréről

Az obi-ugor nyelv és kultúra dokumentálásáról vallott nézeteit a kutató az általa megtervezett obi-ugor archívum részletes leírásában fejtette ki (Schmidt 2001, Schmidt et al. 2001)¹⁰. Az írás az azonnali dokumentálás és archiválás szükségességének drámai felismeréséből fakadt:

Világos, hogy az a kultúra, mely évezredek során természetes úton kifejlődött, a nyelvvel és hagyományos információs alappal együtt viszonylagos teljességben már csak legkésőbb az 1940-es évek elején született nemzedéknél van meg. Ha ez az információ most eltűnik, elvész az etnikum információs alapja (Schmidt 2001).

A tervezetben a dokumentálás folyamata a gyűjtéstől az archiválásig a hanti és a manysi népek történetének, valamint kulturális és szociolingvisz-

⁸ A cikk írása idején folynak a Schmidt Éva Könyvtár sorozaton belül annak a kötetnek a munkálatai, amely a kutató nem folklorisztikai tárgyú munkáit gyűjti egybe. Az eredetileg oroszul megjelent cikkeket Csepregi Márta fordította magyarra, és ő bocsátotta rendelkezésünkre cikkünk megírásához, amit ez úton is megköszönünk.

⁹ Jelenlegi tudásunk szerint korábban elsősorban énekes folklórt gyűjtött, és prózai gyűjtései is inkább folklór műfajok voltak.

¹⁰ Az írásokat nem zárja hivatkozásjegyzék, ami arra enged következtetni, hogy a tervezet Schmidt Éva teljes egészében maga alkotta meg.

tikai kondícióinak maximális figyelembe vételével, a legapróbb lépésekig ki lett dolgozva (ld. az alfejezetek címeit: *Ki? Honnan? Kitől? Mit? Mivel? Kinek? Minek?*). A tervezet középpontjában az az együttműködés áll, amelynek a tudomány és az etnikus információk hordozói, gyűjtői és feldolgozói között kell létrejönnie az eredményes terepmunka érdekében, illetve később az archívum optimális működése végett. Noha a megőrzött tudásanyag a későbbiekben nyilvánvalóan sokféle feladatot betölthet, Schmidt Éva kiemelten fontosnak tartotta, hogy a hantik önazonosításának alapját is biztosíthatja.

2.1. A dokumentálás specifikumai

A terv részletesen leírja, hogy a tradicionális tudás (Schmidt Évánál: etnikus információ) átörökítésének módja miként változott meg a 20. század nagy társadalmi és gazdasági fordulatainak következtében. A gyűjtést azért tartotta sürgetőnek, mert a legjobb adatközlők már idősek voltak: a hagyományos életmód szétzilálása után az ipartelepítés, a gazdálkodás és a települések átszervezése, az internátusi oktatás általánossá válása folytán a fiatalabb nemzedékek már kevésbé vettek részt a tudásanyag továbbhagyományozásában.

A kutató pontosan látta az etnikus információk továbbhagyományozásának újabb műfajait, formáit és motivációit is.

Mások (...) élettapasztalatukat új eszközökkel hátra akarják hagyni „a történelemnek”, vagy előadói képességeiket akarják megmutatni, s maguk keresik a kutatót, riportert. A legjobbak a mester attitűdjét veszik fel, de megválogatva a tanítványt: csak megbízható személyeknek magyaráznak és adnak elő (Schmidt 2001).

A Moldanova-szövegek esetében az elsődleges cél nem a tudás hantik számára történő megőrzése volt. Ruttkay-Miklián Eszter különböző korszakokat állapított meg Schmidt Éva munkásságában: ezek alapvetően a célközönségben különböztek (azzal is nyilvánvaló összefüggésben, hogy Schmidt Éva hol tartózkodott és dolgozott), de mindez természetesen befolyásolta a feldolgozás módját és nyelvét is (Ruttkay-Miklián 2022: 65). Az írásunkban tárgyalt terepmunka ilyen értelemben nem tartozik Schmidt Éva prototipikus gyűjtéseihez. A Moldanova-szövegeket kimondottan oktatási célokra szánta: készüljön egy enciklopédia-szerű szöveganyag a hanti élet és természeti környezet legfontosabb vonatkozásairól hanti nyelven, magyar fordítással, magyarázatokkal, hogy a közeljövőben (azaz az 1990-es évektől) érkező diákok és kutatók a legfontosabb ismereteket hanti nyelven sajátíthassák el.

Az alapvető eltérés ellenére az 1991-es Moldanova-szövegek és a 2001-es tervezet közti különbséget érdemes megvizsgálni módszertani szempontból.

2.2. A gyűjtési módszer

Fent említett művében (Schmidt et al. 2001) a kutató egyértelműen a szótári alapú gyűjtést tartotta optimálisnak a nyelvi-kulturális információk megörökítésére. Ez a hanti nyelvre nézve a gyakorlatban azt jelenti, hogy a gyűjtő a hanti nyelv dialektológiai és etimológiai szótárából (DEWOS = Steinitz 1966–1991)¹¹ a releváns szócikkeinek címszavát megadja stimulusként, és az adatközlőt hagyja szabadon gondolkodni, asszociálni és beszélni. Ez a módszer – olyan volumenű szöveg birtokában, mint amelyet a szótári szócikkek lekérdezése eredményez – nézetei szerint elvezet a beszélők tudásához. Ez az alaposan átgondolt módszer szolgált később alapul Ruttkay-Miklián Eszter színjai gyűjtésének (Ruttkay-Miklián 2011),¹² valamint a Schmidt Éva által elkezdett többi hasonló gyűjtésnek is. A gyűjtés koncepcióját a tervezethez kapcsolódó Függelékben a következőképpen adja meg:

Az „extrém” program koncepciója különbözik a terepi anyag „akadémiai” lexikológiai gyűjtésétől:

- a szócikkekben a szavak jelentése mellett részletesen ki kell fejteni a fogalmat úgy, mint az értelmező szótárakban,
- dokumentálni kell az adatközlő *természetes asszociációs szféráját* is.

A tudományos lépések (például a szemantikai mező és a képzett szavak lekérdezése) sorban a következő feladat. Az egyik legfontosabb cél: minél több *megszakítás nélküli spontán beszéd* felvétele. Az információs gyűjtemény neve lehet „Beszélgetés a szókincsről”, de ez ugyanakkor a különböző lokális csoportok *enciklopédikus világnézetének* rögzítése is. (Schmidt et al. 2001 – eredeti kiemelések).

¹¹ A manysi esetben a gyűjtés alapjául a Munkácsi – Kálmán-szótár (1986) szolgált.

¹² „A feldolgozandó anyag egyelőre egyedülálló a hanti nyelv kutatásában. Egy, a Szinja folyó mentén használt nyelvjárást beszélő asszony, Róza Makarovna Rohtimova (szül. Taligina) magyarázza és kommentálja saját nyelvén a hanti nyelv jelenleg legteljesebb szótárát. E szótár (Wolfgang Steinitz *Dialektologisches und Etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*. Akademie Verlag, Berlin, 1966) tartalmazza a készítéséig publikált hanti szövegeket, a gyűjtések helyszíneinek megfelelően a lehető legszélesebb nyelvjárási skálából. Színjai szövegeket azonban alig publikáltak (maga Steinitz gyűjtött, illetve jegyzett le 1935-ben), így a szótár színjai adatokban, példákban hiányos. (...) A lejegyzett anyag több szempontból hasznosítható. Az értelmező szótáron túl a szöveg nyelvészetileg mint élőnyelvi szöveg, néprajzi szempontból mint tematikus adatbázis használható fel.”

E módszer kidolgozásához vélhetőleg tapasztalati alapot szolgáltatottak mások mellett az 1991-es Moldanova-szövegek. E gyűjtésben a stimulust nem egymástól szemantikailag független szótári címszók, hanem előzetesen csoportosított nagyobb kategóriák jelentik (pl. természeti erők, állatok, ezen belül pl. erdei állatok, madarak). A sorra vett témák részben előzetes megbeszélésen alapultak, részben a beszélgetés gondolatmenete alakította őket.

Noha írásunk elején kimondtuk, hogy etnográfiai szempontból nem tervezzük a gyűjtési módszer értékelését, egy megjegyzés erejéig érintjük ezt a tudományterületet is. Habár Schmidt Éva nem használja a *folk science*, *folk knowledge*, *folk biology*, *népi taxonómia*, *hagyományos tudás* stb. fogalmakat, a 2001-es írás bizonyos pontjait nyilvánvalóan ennek a fajta tudásnak a respektálása motiválta. A népi tudás kutatásán belül külön területet képvisel a környező világ sokféleségének megragadását, illetve az élővilág osztályozását vizsgáló *folk biology*, *folk taxonomy* (Atran 1999). Ennek nagyon sokféle, környezethez, kultúrákhoz szorosan kapcsolódó szempontja lehet (ehető, vadászható, természetesítő, tenyészthető stb.). Arra, hogy a kérdések feltevésének módját ez az érdeklődés is befolyásolja, az említett gyűjtési tervben az alábbi részlet tanúskodik:

Lekérdezéskor először arra kell törekedni, hogy az adatközlő adja meg a fogalom meghatározását vagy különböző jellemzők alapján történő besorolását (például meg kell kérdezni „mit jelent...?” aztán „milyenek szoktak lenni?”, „és ezen kívül még milyenek?”) és az ő rendszere alapján kérdezni tovább, mivel maga a gondolkodás, világszemlélet megismételhetetlen értékkel bír (Schmidt 2001).

3. Interjútipusok és kérdésfajták

A terepmunka módszertani leírásaiban általában¹³ nem szerepel olyan feladat, amelyet Schmidt Éva adott hanti adatközlőjének, azaz a kisebb témák

---

¹³ Chelliah és de Reuse monográfiájában (2011) a terepmunkákon tradicionálisan gyűjtött műfajok között szerepelnek az alábbiak: Creation stories or myths; Folk stories or fairy tales; Genealogies; Legends; Parables, sayings, proverbs, riddles, and jokes; Ritual ceremonial texts or prayers; Procedural texts such as: how to cook X, how to build or make X, how to catch X...; Songs; Poems; Plays. A nem hagyományos témákra pedig a következő példákat hozza: Anecdotes; Life experiences (...); Biographies or autobiographies; Stories about professional activities; Descriptions of pictures or video-clips; News broadcasts from radio or TV; Tapes with messages; Letters, good wishes (...); Re-tellings of stories; Religious or moralizing sermons; Conversations; Any kind of

megadása nyomán elmondandó narratíva. A végeredmény olyan, a hanti kultúrát és környezetet leíró szövegek füzére, amelyek irányított interjúhoz hasonló szituációban keletkeztek.

A beszédkutatók megkülönböztetik azokat a beszédprodukciókat, amelyek tervezettek, és amelyek valóban spontán módon jönnek létre. Mivel a tervezettség mértéke és megvalósulása többféle lehet, Wacha megkülönböztet (a) spontán, kötetlen beszédet, (b) felolvasást, (c) reprodukív vagy interpretatív beszédet, valamint (d) fél-reprodukív beszédet. Alapvető különbség a kötetlen beszéd és a felolvasás között van (Wacha 1974: 209).

Az interjú műfaja kommunikációs szempontból a monológ (narratíva) és a dialógus sajátos keveréke. Gósy meghatározása szerint narratívának tekinthető az, amikor a beszélő egy vagy több témáról beszélgetőtárs nélkül közöl szöveget. A prototipikus dialógust pedig az jellemzi, hogy két személy felváltva osztja meg gondolatait, méghozzá egymás közléseit figyelembe véve (Gósy 2009: 71–72). Interjú esetén a két beszélgetőtárs szerepe nem egyforma. Az interjúkészítés eredményessége abban nyilvánul meg, hogy az egyik beszélőnek sikerül a kívánt tartalmak előadására rábírnia a másikat.

3.1. Az irányított interjú

A Moldanova-szövegeket tematikus / félig strukturált / irányított interjúk eredményének tarthatjuk. Ilyen interjúk során a kérdések előre meghatározott, illetve egyeztetett témakörben mozognak (Kiss 1995: 43, Géring et al 2019). Ez a fajta gyűjtés több tudományterületen használatos, és a meghatározások, ajánlások stb. meglepően egy irányba mutatnak, csak kisebb különbségeket lehet köztük felfedezni.

Iványi (2009) egy nemzetközi projektről¹⁴ számol be, amelyben több tudományterület szakértői, nyelvészek, politológusok, szociológusok együtt dolgoztak ki irányelveket a hatékony interjúkészítéshez. Ennek megvalósulásához kívánatosnak tartották, hogy ne előre, szigorúan lefektetett kérdések sora határozza meg a beszélgetést. Az interjúkészítő adjon teret a téma rugalmas alakulásának, tegye lehetővé az elkalandozást, történetek, adomák közbeszúrását, és a kérdések lehetőleg igazodjanak az interjúalany gondolatmenetéhez.

---

non-traditional literature, songs, poems, plays, sayings, proverbs, riddles, or jokes (Chelliah – de Reuse 2011: 425).

¹⁴ PARADYS (Participation and the Dynamics of Social Positioning) 2001–2004. A projekt keretében a géntechnikai szabályozások döntéshozó mechanizmusa során fellépő kommunikációs folyamatokat vizsgálták.

A McClatchey által felsorolt módszerek lényege az, hogy az adatközlő befolyásolása nélkül elicitálják a vizsgált kategorizálást (2012: 288–294). Közülük egy hozható rokonságba a Moldanova-szövegekben megfigyelhető módszerrel, de ez is csak érintőlegesen. McClatchey javasolja egy bizonyos konkrét tárgy vagy szerszám bemutató leírását, mivel egy általánosabb kategória bemutatása nehezebb lenne (McClatchey 2012: 289), vagyis egy entitás bemutatása a feladat. A lényegi eltérés azonban az, hogy McClatchey konkrét, jelen lévő, kézzel fogható tárgy leírásáról beszél, a Moldanova-szövegek az élővilág egy-egy ismert, de jelen nem lévő elemét mutatják be, ami az asszociációknak is nagyobb teret enged.

Claire Bower, a terepmunkában igen nagy tapasztalatokkal rendelkező kutató kevésbé leíró feladatokat, inkább nagyobb szellemi aktivitást és kihívást igénylő szituációkat javasol (pl. problémamegoldás, erkölcsi véleményalkotás) a félig strukturált interjúk készítéséhez (Bower 2008).

A népi tudás (folk science, ezen belül folk biology¹⁵) lekérdezésére is terjedelmes mennyiségű módszertani irodalom ad útmutatást. Mivel a Moldanova-szövegek gyakorlatilag a hantikat körülvevő világot célozzák meg, bennük az állatok, növények, továbbá a természeti jelenségek bemutatásával, a népi tudás lekérdezésére kialakult módszerek és ajánlások is relevánsak. Tartalmilag az elicitáció az állatok esetében lehetne jól kidolgozott, amint ezt egy évtizedekkel ezelőtti kérdőív is mutatja (Thomas 1992: 521–556). Schmidt Éva gyűjtésében azonban a felsorolt kérdések nem szisztematikusan, hanem alkalmoszerűen fordulnak csak elő – követve azt az elvet, hogy a beszélő asszociációnak kibontakozását kell segíteni.

3.2. Kérdésfajták és ösztönzés

Az interjúk eredményessége nagyon sokban a kérdések jellegén és megformálásán múlik, ezért a kérdésfajtákkal szinte mindegyik metodológiai munka, illetve fejezet foglalkozik.¹⁶ Számos alpmű hivatkozik Mann kategorizá-

---

¹⁵ „Folk biology is the cognitive study of how people classify and reason about the organic world” (Atran 1999: 316).

¹⁶ Áttekintésünkben az újságírás interjúkészítési módszertanával azért nem foglalkozunk, mert az alaphelyzetben lényegi különbséget látunk. Míg a nyelvészeti terepmunka során az interjúkészítést minimum közös értékek mentén való gondolkodás és jó esetben felismert érdekazonosság alapozza meg, a zurnalisztikában az újságíró és az interjúalany között ez nem feltétlenül áll fenn. Ugyanakkor érdekes felfedezni az egyezéseket a kérdésfajták megítélésében az egyik széles körben használt kézikönyv idevágó fejezete alapján: „A jó kérdések arra ösztökélik az interjúalanyt, hogy ő beszéljen, ne a riporter. Rövid, egyszerű, érthető kérdésekkel kell megnyitni az utat a beszélő előtt, olya-

lására (Mann 2016: 123). Ennek magyar fordítása elérhető Géring és szerzőtársai kutatómódszertani segédletében (Géring et al 2019: 16/45), ezért magyar fordításban tőlük idézzük.

Kérdések típusa	Példák
Nyitó kérdések (interjú elején)	<i>Tudna nekem arról beszélni, hogy...</i>
Bevezető kérdések (új téma felvezetésekor)	<i>El tudná magyarázni, mit ért az alatt, hogy...</i>
„ Follow up ” – továbbvivő kérdések (további információ közlésére ösztönzés)	Ez lehet bólogatás, elhangzott fontos szavak ismétlése, „ühüm” típusú közbeszólás vagy: <i>Azt mondja, hogy... Tudna esetleg még többet mondani arról, hogy...</i>
Ellenőrző, reflektáló kérdések (ha a kérdező bizonytalan az elhangzott választ illetően)	<i>Pl.: Nem kap tanácsot, támogatást a tanári szobában?</i>
Puhatolózó kérdések (részletek és példák szerzése céljából)	<i>Körül tudná még pontosabban írni, hogy mi történt?; Erre tudna más példát is mondani?</i>
Pontosító kérdések (még több részlet kinyerése céljából)	<i>Mit tett, amikor azt érezte, hogy...?; Hogy történt pontosan...?</i>
Direkt kérdések (az interjúalany saját nézeteire, véleményére vonatkozik)	<i>Pl.: Kapott valaha pénzt azért, mert jó jegyet kapott?; Amikor a versenyt említette, a sportra gondolt, vagy inkább a verseny destruktív (romboló) formáira?</i>

nokkal, amelyeket nem lehet elintézni igennel vagy nemmel. – Kerüld az eldöntendő kérdéseket. – Az előbbiekből következik, hogy az esetek túlnyomó részében az olyan kérdések, amelyekre igennel és nemmel lehet válaszolni, egy interjú során nem célra-vezetők” (Tóth 2011: 143). Ugyancsak tanulságos a szórakoztató, közérthető stílusban megírt tankönyvben az interjúkészítés fortélyait bemutató alfejezetek címeit áttekinteni, amelyek a tudományos célú interjúkészítésben is értelmezhetők: „Egyszerű, nyílt végű kérdések – Egyszerre csak egyvalamit kérdezz – Kerüld a hosszú kérdéseket – Ne használj állítást kérdés helyett – Ne add a szájába a saját szavaidat – Vigyázz az általánosítással – Ragaszkodj a válaszhoz – Kétkeljedj – Ha nem érted, kérdezd meg – Kutasd az anekdotákat – Nem te vagy a sztár – Ne csak azt halld meg, amit hallani akarsz – Ne tudálékoskodj – Tartsd meg magadnak a véleményed” (Tóth 2011: 143–146).

Indirekt kérdések (mások nézeteire, véleményére vonatkozik)	Pl.: <i>Mit gondol, más tanulók hogyan tekintenek az érdemjegy alapú versenyre?</i>
Strukturáló kérdések (váltások, szakaszok jelzésére)	Új téma esetén: <i>Átmehetünk most már a...?</i>
Interpretáló (értelmező) kérdések (az interjúalany álláspontjának verbalizálására)	Pl.: <i>Akkor ezt úgy érti, hogy...?; Jól értem, hogy azt érzi, hogy...?; A „...” jól írja le, amit kifejezett?</i>

1. táblázat

Kérdéstípusok példákkal Mann 2016: 123 szerint (Géring et al. 2019: 16/45)

Mann kérdéstípusozása a kérdés és az elhangzó / elhangzott szöveg relációjából indul ki, egy másik típusú felosztás inkább a kérdések nyelvi megformálására és a várható válaszra koncentrál. Több metodológiai, illetve gyakorlati mű megkülönbözteti a kérdéseken belül a zárt (eldöntendő) és nyitott (kérdőszavas) kérdéseket. Az előbbieket sokkal direktebbek, céljuk elsősorban az információszerzés, egyértelműsítés stb.), míg a kérdőszóval kezdődő kérdések természetüknél fogva hosszabb, kifejtettebb választ igényelnek. A *Miért ...?* kérdőszóval kezdődő kérdések kicsit eltérnek a többitől, hiszen nem egy-egy körülményt (idő, hely) adnak meg, hanem összefüggések keresésére is készíthetők a beszélőt (Comrie – Smith 1977, Csákvári et al. 2017).

Sunstein szintén két kérdésfajtát különböztet meg: „closed-ended és „open ended” (kb. lezáró és nyitott végű) kérdéseket, azonban nála a határ másutt húzódik. Nézete szerint az eldöntendő kérdések mellett az alapinformációra kérdezők (*Mi a neve a szülővárosának? Hol állomásozott a háború idején? Mikor érkezett a családja az Egyesült Államokba?*) sem ösztönöznek mesélésre, vagyis a kérdőszóval kezdődők sem feltétlenül célravezetőek. Az olyan jellegű kérések és kérdések, mint például: *Meséljen a bányában szerzett tapasztalatairól! Milyen érzés volt hátra hagyni a családját?* sokkal inkább ösztönzik hosszabb válaszra az interjúalanyt (Sunstein 2019: 11).

A kérdések kategorizálása mellett az empátiás odafigyelés különféle megnyilvánulásait is felsorolják tankönyvükben Csákvári és szerzőtársai (2017). Ezek szintén a társalgás irányításának eszközei: lényegében a konzultáció zökkenőmentességét, továbbhaladását támogató visszajelző közlések, olyan válaszviselkedések, melyek nem fejeznek ki semmi különösezt. Arra szolgálnak, hogy a beszélőpartner folytassa a mondandóját, biztosítsák a beszélgetés folytonosságát (pl. *Mondja csak. Értem.*). A minimális ösztönzés megerősítés lehet a beszélőpartner részére ahhoz is, hogy részletesebben fejtsse ki mondan-

dóját (Csákvári et al. 2017: 37–38). Ugyancsak az empátiás odafigyelés eszközeként szerepel az idézett műben a bátorítás, átfogalmazás vagy összefoglalás, de ez utóbbiak a tárgyalt szöveggyűjtés vizsgálatában nem relevánsak.

4. A Moldanova-szövegek gyűjtésének metodológiája

Az alábbiakban azt tekintjük át, hogy Schmidt Éva hogyan alkalmazta a kérdéstípusokat a minél eredményesebb interjúkészítés érdekében. Alapjában véve a terepmunkás igyekezett háttérben maradni, és csak rövid megszólalásokkal befolyásolni a beszélgetés menetét.

4.1. A kérdéstípusok alkalmazása

Mann kérdéstípusai néhány kivétellel megfigyelhetők a Moldanova-szövegekben. A nyitó kérdések vélhetőleg a magnó bekapcsolása előtt hangzának el, az interpretáló kérdések pedig nem jellemzőek. Minden olyan kérdésfajta megtalálható azonban, amellyel a kutató a narratíva tartalmát befolyásolni tudta, pl. témát bevezető kérdés (1), ellenőrző, reflektáló kérdés (2), puhatózó kérdés (3), strukturáló kérdés (4):

- (1) *Napnyugta után mit nem szabad csinálni?* (HU-12)¹⁷
- (2) *Éppenséggel a Szent-városi bácsika?* (HU-10)
- (3) *A felső égben még ki van?* (HU-3)
- (4) *És a szél ... hány[féle] szél van?* (HU-18)

Ha a kérdésre adandó válasz felől közelítjük meg a terepmunkás megnyilvánulásait, elmondható, hogy zárt vagy eldöntendő kérdésből kevés van (5), és ezek egy részének pragmatikai szerepe felhívás is lehet (6):

- (5) *(– És a húását eszik <pass>?)*¹⁸ – *A rókahúst nem eszik <pass>, nem, nem.* (HU-70)
- (6) *(Neki nincs meséje?) – A rókát én ... én nem tudom. [Hogy] a rókának van meséje vagy sem, nem hallottam.* (HU-69)

A kutató kérdéseinek túlnyomó többsége kérdőszóval kezdődő, nyitott kérdés, ezek többségében sejthető, hogy konkrét dologra kérdez (7–8):

¹⁷ A hanti szövegből nem idézünk, a magyar fordításra a „HU” rövidítés utal. A jegyzeteket („comm” rövidítés) megkülönböztetjük aszerint, hogy a hanti (KHA) vagy a magyar (HU) szöveghez tartozik-e. Ennek értelmében a következő rövidítés, (KHA-1/comm5) így oldható fel: a hanti lejegyzés 1. oldalához fűzött 5. számú kommentár

¹⁸ A példákban – az eredeti lejegyzést követve – Schmidt Éva megszólalásai kerek zárójelben szerepelnek.

- (7) (*– Napnyugta után mit nem szabad csinálni?*) – *Kopácsolni nem szabad, varrni nem szabad, incéernát csinálni nem szabad, énekelni nem szabad, füttyülni nem szabad.* (HU-12)
- (8) (*– És mit kell csinálni, ha a „tunguz” beleköt [az emberbe]?*) – *Ha „tunguz” jön... te imádkozz. Ha otthon van medvéd, a medvéhez imádkozz. A Szent-városi bácsikát hívjad. Ők [a „tunguzok”] félnek igen-csak a szellemtől. Akkor eltakarodnak.* (HU-10)

Amikor Schmidt Éva *Miért...?* kezdetű kérdéseket tesz fel, rendszerint akkor is számára korábbról ismert ok-okozati kapcsolatokra kíváncsi. Jellemzően hiedelmeket mondhat ki segítségével (9):

- (9) (*Miért kér a Tűzasszony világoskék kelmét?*) – *Miért kér a Tűz asszony világoskék kelmét? [Így] léteben te Tűz asszonyt gyújtasz. Neki van [egy] saját világoskék láng-magja. Ő vágyik hát a világoskék kelmére. És ezért világoskék kelmét is adnak<pass> [neki].* (HU-34)

Emellett az állatokra vonatkozó kérdések között sejthető, hogy konkrét elképzelések felé akarta terelni a beszélgetés menetét, ezekben az esetekben meg is kapta az állatok hasonlóságára vonatkozó elképzelést a válaszban. A népi taxonómia iránti érdeklődésére több ponton is fény derül (10) (11) (12):

- (10) (*– És a [nyúl] farka miért rövid?*) – *A farka? A farka rövidségéért, [az] azért [van], [mert] a rénszarvas<dim> az ő rokona. A rénszarvasoknak is rövidek a farkaik<dim>, a jávornak szintén. A farkaik<dim> tisztára egyformák. Aztán a medvéé is. A farkaik tisztára egyformák. Ők rokonok. Rokonoknak számítanak.* (HU-64)
- (11) (*– Ő miért kutya formájú, a farkas?*) – *A farkas? Az szintén kutya <dim>, az ő rokona. Régen nekik egy legöregebb[?] apjuk volt bizonyára. Én [azt] gondolom. Ezért egyformák hát.* (HU-68)
- (12) (*– A coboly milyen állat rokona?*) – *A coboly, az rokona a macskának. Ami a macska, az a coboly. (Az) mindenképp egy állatnak ... egy állatként vannak. Csak a macska az embernél él, a coboly, ő csak erdővidéken él. A coboly, az szintén a Kazimi Úrnő ... Úrnő asszony alakja. A „Szent köves, szentséges köves anya” alakja, a szellemnagyanya alakja. A macska úgyszintén. Ők, a macska és a coboly ... csak a szőreik ... az alakjaik egyformák, a szőreik másfélék [tkp. többfélék]. Mindenképp egy vércseppek [= rokonok]. Ennyi.* (HU-75)

Természetesen folytatásra, ösztönzésre is vannak példák (13):

- (13) (*– És kűræk, nincs ilyen madár?*) – *kűræk az nincs. A kűræk [nyílfarkú réce] az... – (A Kurikovok neve...) – A Kurikovok. – (Hát a szárnyas bácsi.) – Hát a szárnyas bácsi. – (Aha, az.) – kűræk nép, ... kűræk nép, én nem tudok erről. Erről én nem hallottam. Én csak a kűræk [nyílfarkú récét] ismerem. A nyílfarkú réce az réceforma madár.* (HU-50)

Emellett helyenként az interjú szinte dialógusba vált át, és pontról pontra végigkérdezi a gyűjtő, amire kíváncsi. Nyilvánvaló, hogy a kérdéstípusok ilyen hajlékony, rugalmas alkalmazása nemcsak jó kommunikációs érzéket, hanem kiváló nyelvtudást is megkíván (14):

- (14) (*És hogyan? Várj csak, ... a medve ha nem kerül az ember házába, a lelke tán nem is megy fel?*) – *A lelke ... magától később [ha] Kaltes [istennő] rendelte korában magától valahol elpusztul, a lelke felmegy bizony... felmegy a lelke. – (És az ember által elejtett medve is?) – Az ember [által] elejtett „fiúcska” ugyanúgy, a medve ugyanúgy felmegy.* (HU-26)

A gyűjtő terelő kérdése esetenként nem vezet eredményre (minden bizonytalansággal a fajok dürgése mint sajátos állapot és a sámánrévülés közötti hasonlóságról szeretett volna hallani). Az előzményekben Moldanova már beszélt a fajokról, és a hasonlóság konkrét felvetésére sem tér el saját gondolatmenetétől (15):

- (15) (...) *A fajdkakasok, fajt[tyúk]ok. Enni lehet, az[ok] jó állatok. – És miért szokásuk dűrögni? – szokásuk dűrögni, a fővényen ők... a fővényen szép jó kavicsocskák vannak, hát ott is dűrögnek. Kavicsot éve, kavicsot kaparva. – Miért csinálnak így? – Hát a fővény alatt kavicsok vannak. Nekik élvezetes a fővényen dűrögni. Ők fenyőtűt esznek. A fenyvesben is szokásuk dűrögni. Ugrálva járnak, játszva. Így is hívják<pass>: dűrögnek. Vörös áfonyát... – Mint a sámán [ti. dűrégéskor a táncuk].) – Aha, tényleg. A fajdkakasok, fajt[tyúk]ok vörös áfonyát esznek, fekete áfonyát esznek, kék áfonyát esznek, fenyőtűt esznek. Fenyőtűt esznek, az – tél idején. Tél idején meg a fajdkakasok, fajt[tyúk]ok, nyírfajok nyírfabarkát esznek. Ennyi.*

5. A Moldanova-szövegek feldolgozása

5.1. A hanti szöveg szerkesztése

Schmidt Éva írásai arról tanúskodnak, hogy különös respektussal viszonyult az elmondott hanti szövegekhez: változtatásokat kizárólag indokolt esetben hajtott rajtuk végre.

5.1.1. Törlés

A módosítások egyik fajtája az elhagyás, szövegrészek törlése. Erre nagyon ritkán kerül sor. A csillagképek ismertetésekor a hagyományos hanti elnevezések közé bekerültek idegen, asztrológiai elemek, ezért ezt a részt Schmidt Éva – amint jegyzetben indokolja – kihúzta (16):

(16) Megjegyzés: a csillagok közt A. A. Moldanova felsorolta az asztrológiai csillagképeket is, osztjákra fordított nevekkal és értelmezésekkel. Az alábbiakban közlésének csak azokat a részeit adom, melyek valóban az osztják világgépet tükrözik. (HU-22/comm47)

5.1.2. Kiegészítés

Emellett a pótgyűjtések során rákérdezett további információkra is, amelyeket egy végleges változatra gondolva „MAGNÓ-INZERT” jelöléssel beszerkesztett az alapgyűjtés szövegébe.¹⁹

5.2. A gyűjtés jegyzetelése

A kéziratos füzetek világosan megmutatják a dokumentálás elveit: a kutató pontosan rögzíti a hanti beszélő által elmondottakat, a módosítások pedig a megbízható információk optimális közlését szolgálják.

A tárgyalt gyűjtés oktatási célokra jött létre. Ennek egyik megnyilvánulása a szöveganyaghoz fűzött nagyszámú magyarázat. Ezzel Schmidt Éva voltaképpen a finnugrisztikában megszokott hagyományokat (tárgyi és nyelvi magyarázatok) követte. A hanti lejegyzéshez elsősorban nyelvészeti magyarázatokat kapcsolt, a magyar fordításhoz pedig jellemzően olyan háttérmagyarázatokat fűzött, amelyek a hantik anyagi és szellemi kultúrájának a szöveg megértéséhez fontos részleteire világítanak rá.²⁰ A néprajzi témájú kommentárokból esetenként a gyűjtő saját ismereteivel pótolja azt, ami a szövegből nem derül ki, vagy ott tévesen, hiányosan szerepel.

---

¹⁹ A gyűjtés majdani internetes publikálása a felvétel sorrendjét őrzi meg, míg a kötet Schmidt Éva szerkesztési műveleteit fogja követni.

²⁰ Ebből a szempontból vannak hasonlóan feldolgozott gyűjtései: az 1980-as és 1982-es énekgyűjtésekhez ugyanígy készített jegyzeteket.

5.2.1. Nyelvi magyarázatok

A nyelvi kommentárok igen nagy mennyiségben vannak jelen a kezdeti fejezetekben. Ezekben a gyűjtőfüzet bal oldalán jóval sűrűbb szöveg található, mint a jobb oldali hanti lejegyzésen. Kezdetben ugyanis a hanti nyelvnek, illetve az adatközlő egyéni nyelvhasználatának számos olyan jellemzőjére kellett rámutatni, amelyek végig segítik az olvasót a befogadásban. A szöveg későbbi részeiben a nyelvi magyarázatok megritkulnak.

A kommentárok spektruma igen széles. Találunk hangtani (fonetikai, fonológiai) vonatkozásúakat (17–18):

- (17) A. A. Moldanova a *mŷj* 'mi' szó magánhangzóját gyakran illabiálisan ejti, miként mások is a Felső-Kazimon. A továbbiakban ez jelölve lesz: *mŷj* alakban. (KHA-1/comm5)
- (18) A. A. Moldanova a *jeŋta* 'kerek, gömbölyű' szó *ε*-jét sokszor olyan nyíltan ejti, hogy szinte *a*-nak hallatszik. (KHA-3/comm5)

A – következő példában morfológiai – tévesztést, nyelvbotlást, a megszo-kottól eltérő megformálást Schmidt Éva mindig észrevételezi (19):

- (19) Fr. *sām* 'szív' + (Px) + (lat) *mōst-* 'tetszik, megfelel; illik' = 'tetszik, kedvel'. A megszokottal ellentétben itt a *sām* 'szív' szó lat. helyett loc-ban áll. (KHA-65/comm1)

Frazeológiai egységeket szintén gyakran tárgyalnak a kommentárok (20):

- (20) fr. *sem* 'szem' + (Px) *pawətti* 'vet, dob' = 'tekintetet vet' (KHA-8/comm4)

Vannak szintaktikai vonatkozású megjegyzések is. Szószerkezetek magyarázata éppúgy jellemző (21), mint a mondat szórendjét tárgyaló (22–23):

- (21) Part.impf + [Px] + *-ən* (loc) – egyidejűséget kifejező particípiumos szerkezet. Kb. mint magy. *jártában-keltében*. Fordítható *(a)mikor* kötőszós mellékmondat, *-ás/-és* képzős nomen actionissal, esetleg gerundiummal. Általánosító kijelentésnél a Px hiányzik. (KHA-1/comm16)
- (22) Az itt következő mondatok ún. „dative-movement”-es transzformációk: a Subj-Obj-Dat szerkezetű alapmondatból Dat1→Obj2, Obj1→Instr2 lesz, az így keletkezett mondat kerül Pass.-ba. (KHA-64/comm2)

- (23) Érdeemes megfigyelni ennek a mondatnak a szórendjét, mely jócskán eltér a szabályostól. A *ნოჯ* 'fel-, meg-' igekötő távol kerül az igétől (bár az igei bővítmények máskor is állhatnak az igekötő és ige közt). Az *აჲ* 'ajtó' elszakítva birtokosától, a *ჩის ჯოტ* 'régii ház'-tól, a szabályos ige előtti pozíció helyett az ige mögött áll. Az osztyák szórend szabadabb, mint gondoljuk, de 3 változtatás egy mondatban már szokatlan. (KHA-8/comm3)

Különösen érdekesek a diskurzusjelölőkről szóló kommentárok, hiszen ezeknek nincs nagy irodalma az obugrisztikában (24):

- (24) *ლოპალ* 'mond(ja)' – elbeszélésben rendkívül gyakori tartalmas kötőszó, kb. „aszongya”. (KHA-5/comm7)

Emellett dialektológiai észrevételeket is találunk a jegyzetek között (25):

- (25) ა: *ჩაწლა*, *ჩაწლაა* 'rajzoltatik'. A *ჩაწლა* alsó-kazimi alak. (KHA-84/comm4)

Kimondottan gyakori, hogy az orosz nyelv (lehetséges) hatására is rámutat, ritkábban hangtani (26), gyakrabban szemantikai vonatkozásban (27):

- (26) *სისტამ* 'tisztá (fizikailag; szakrális szempontból)' – *ჩისტამ*: *č*, *č'* nem fonéma, az or. *чистый* analógiájára ejtődik. (KHA-76/comm6)
- (27) *ჩუჲ* 'hosszú; távol(i); hosszán, sokáig' > *ჩუჲათ* 'hosszúság'; postp: 'mentében, hosszában (főleg helyváltoztatást jelentő igékkel ~ or. *no*)'; 'nyomán, szerint'; *ჩუჲათიჲან* 'nyomán (postp)'. A *ჩუჲათ*, *ჩუჲათიჲან* jelentésköre kb. azonos az or. *no* postp-val. (KHA-78/comm1)

A jegyzetek tabunyelvi jelenségeket is tárgyalnak (28) (29):

- (28) Moldanova a medve tabunévét általában *პუპი ეჲი(ე)* 'medve lány(ka)' alakban használja, ha hímről van szó, a megfelelője *პუპ პოჩიე* 'medve fiúcska'. (KHA-10/comm4)
- (29) *პიტი ჲეჲი (აკი)* 'fekete madár (bácsika)' – tabuszó a *ჩოლჲ* 'holló' helyett. (KHA-77/comm1)

Végül a következő két példa a már említett gyermeknyelvi jelenségekre mutat rá (30–31):

- (30) *anana!* indulatszó fájdalom esetén, kb. 'jaj'. Gyereknyelvben: 'bibi', pl. *jəšem anana təjəλ* 'a kezem bibis', *anana + jiti* 'jön, válik' = 'meghal', *anana + werti* 'csinál' = 'megöl'. A. A. Moldanova állandóan e gyereknyelvi kifejezéseket használja, ami felnőttnél elég meglepő. (KHA-5/comm10)
- (31) *kaki* 'madárka' – gyermeknyelvi szó bármilyen madárra (*kaki – aj nawrem jasəηη ʔsa təχləη wəjət*) (KHA-81/comm6)

A kommentárok egy része olyan adatokat tartalmaz, amelyek nem szerepelnek a DEWOS-ban sem (Steinitz 1966–1991) (32–33):

- (32) *kür* 'láb (asztalé, szané stb. is); lábbeli' – pl. *kürηəλan nəχ eηχəλən tīw pənalən!* 'vesd le a cipőidet, tedd ide!'. *ləmətti kür* 'felöltő lábbeli' = 'lábbeli'. (KHA-73/comm5)
- (33) A *ləηəptəti* (pass) 'feléled', *lələηəz:ti* 'túlél (??)' alakok nincsenek dokumentálva a DEWO²¹-ban: DEWO 751 *lələηətə-* 'wiederleben (Ni), das Bewusstsein wiedererlangen, ins Leben zurückgerufen werden; *lələət-* 'оживиться, wiederbeleben'. (KHA-69/comm3)

A nyelvészeti megjegyzések tehát további ismeretanyagot tesznek hozzá az önmagában is értékes szöveghez: egyrészt praktikus nyelvészeti háttérismertetek találhatóak köztük a szöveg jobb megértéséhez, didaktikai szempontok szerint elhelyezve. Másfelől a szakirodalomban korábban ismeretlen adatok (például szójelentések) is fellelhetők köztük.

5.2.2. Tárgyi magyarázatok

A magyar fordításhoz kapcsolt kommentárok legfontosabb funkciója tehát, hogy a szellemi vagy a tárgyi kultúra egyes részleteit megvilágítsák.

Ha a szöveg megértéséhez szükséges tudni, hogyan néz ki egy hanti sír, illetve mit jelent a „kisházás dolog”, a kutató ezt a jegyzetben részletesen kifejti (34–35):

- (34) A föld örökfagyott rétege miatt a sírokat ½ méternél mélyebbre nemigen lehetett ásni. Ezért a koporsót (régén átalakított csónak volt, újabban pedig deszkaláda) nem fedték be földdel, hanem kis, ház alakú gerendaépítményt emeltek föléje. Ezen ablakszerű nyílás volt hagyva, hogy az emlékünnepen a halottnak szóló ételt betehessék. (HU-36/comm71)

²¹ Schmidt Évánál a Steinitz-szótár (1966–1991) rövidítése DEWOS helyett DEWO volt.

- (35) *aj χῶτ* 'kis ház'. Hagyományosan a település szélén volt egy kis kunyhó, ahova a nők „tisztátalanságuk” idejére, ti. menstruáció és szülés idejére elvonultak. Az *aj χῶτ* 'kis ház' terminus jelentésátvitellel egyike lett a menstruációt kifejező eufemizmusoknak (pl. *aj χῶτα πῆττι* 'kis házba kerül' = 'menstruál', *aj χῶταη ἰμι* 'kis házas asszony' = 'havibajos asszony' stb.) – NB. újabban, különösen a nők, az árnyékszékét is *aj χῶτ*-nak nevezik. A „kis ház” intézménye tulajdonképpen a nők érdekeit védte, mikor fiziológiailag terhelt időszakokban felmentette őket minden munkától, a családi élet feszültségétől. A „kis házat” férfiember meg sem közelíthette, viszont bármelyik nő, akár „tisztátalanság” nélkül is, bármikor elvonulhatott oda. (HU-33/comm67)

Ha az adatközlő nem mondja ki, amire a gyűjtő kíváncsi volt, jegyzetként jelenhet meg ez az információ.

Az alábbi példában Schmidt Éva egy szólásra (fehér lóról sötét lóra száll) kérdez rá, és erre a beszélő az alábbi választ adja (36):

- (36) (*– És nem mondják először csónakba szálltukkor, hogy fehér lóra, sötét lóra kerültünk?*) – *Mondják: a régi öregeknek szokásuk mondaní. (– És hogy van ez?) – Most fehér lóról a sötét csónakra szálltunk mi. A télen fehér [=világos] ~ szánon, fehér rénökrökkel jártunk mi egész télen. És nyár lett, és csónakra szálltunk mi. Sötét csónakra.* (HU-39)

A gyűjtő nem találta kielégítőnek a hallottakat, ezért a szöveghez fűzött kommentárból derül ki a hiányolt információ, mint ahogy a magyarázat is: a Kazim-torkolat környékén jellemző lótartáshoz kapcsolódik a szólás (37):

- (37) A lótartó Kazim-torkolati osztjákoknál használatos e mondás az első vízre szálláskor: fehér ló = hó, sötét ló = víz. A rénszarvasos területről származó Moldanova szemlátomást nem ismeri az eredeti interpretációt. (HU-39/comm74)

Találunk olyan példát is, ahol Schmidt Éva finom iróniával igazította helyre Moldanova állítását (38):

- (38) A. A. Moldanova szerint a régi osztjákok tudtak a hal vitaminértékéről és előnyös összetételéről. Az agyműködést elősegítő foszfor hatásáról azonban lehet, hogy nem a hagyományokból értesült. (HU-40/comm75)

6. Összegzés

Írásunkban Schmidt Éva gyűjtési és feldolgozási módszertanát tekintettük át egy jelentős terjedelmű szöveg alapján. Témaválasztásunkat egyebek között az indokolta, hogy mindkettő megismerése hasznos a további munkálatok szempontjából.

A tárgyalt gyűjtés több szempontból is kiemelt jelentőségű.

- 1) Nagy terjedelmű, spontánbeszédnek minősülő, felső-kazimi szöveganyagról van szó.
- 2) Schmidt Éva tetemes mennyiségű, a nyelv összes szintjét érintő nyelvészeti információt kapcsolt hozzá.
- 3) E kommentárok között eddig dokumentálatlan nyelvi adatok is vannak.
- 4) A nyelvi jegyzetek nyelvészajátításhoz kiváló, didaktikai szempontból tudatosan megkomponált részei a feldolgozásnak.
- 5) A magyar fordításhoz etnográfiai kommentárok kapcsolódnak.

A bevezetőben megfogalmazott kérdésekre a következő válaszok adhatók.

(a) A Moldanova-szövegek esetében a kutató nem egy bizonyos műfajt választott gyűjtésre, hanem a hanti környezet és kultúra elemeinek bemutatására kérte interjúalanyát, ami változatos, sokféle műfajt tartalmazó, információban gazdag szöveganyagot eredményezett. Mivel a félig strukturált interjú viszonylagos szabadságot nyújt a beszélőnek, az interjúalany szinte kötetlenül mindent elmondhat, ami az adott témáról eszébe jut. A kérdező lehetőleg nyitott kérdéseket alkalmaz, a háttérben marad, kérdéseivel csak szükség esetén avatkozik bele a gondolatmenetbe. Mindez egybevág az interjúkészítés ajánlásaival, akár a különféle nyelvészeti, akár szociológiai vagy zszurnalisztikai területen kialakult metodológia felől közelítjük meg.

(b) Nem tudjuk, Schmidt Éva mennyire tartotta eredményesnek ezt a módszert. A dokumentálás elméletét és gyakorlatát kidolgozó írása 10 évvel a tárgyalt gyűjtés után jelent meg, így a beljarszkiji évek minden tapasztalata beleépülhetett. A Moldanova-szövegek az interjúalany szabadsága mellett a célzott, és néhány esetben célt nem érő lekérdezés technikáját is illusztrálják. A későbbiekben azonban a hasonló célú (azaz a beszélő világképét és nyelvi repertoárját rögzíteni törekvő) terepmunkák vonatkozásában Schmidt Éva extenzív, a beszélő vagy interjúalany tudását a saját gondolatmenete, saját asszociációi szerint prezentáló, nagy mennyiségű szövegre irányuló, szótár alapú gyűjtés mellett tette le a voksot.

Amint a lekérdezés, úgy a feldolgozás módja sem esetleges. A kommentárok alkalmazása összhangban van dokumentációs alapelvvel, hogy az erede-

ti szövegeket változatlan formában kell archiválni, az esetleges javítandókat az eredeti szöveg érintetlenül hagyása mellett kell korrigálni és magyarázni.

Végezetül megállapítható, hogy noha írásunkban Schmidt Éva terepmódszerének összetevőit egyezni láttuk számos más tudományterület útmutatóinak javaslataival, a jelek szerint saját elméletét és gyakorlatát a kutató lényegében szakirodalmi tájékozódás nélkül, saját tapasztalataira és a hanti kultúra mélyiséges ismeretére hagyatkozva alakította ki.

Irodalom

- ATRAN, SCOTT 1999: Folk biology. In: Wilson, Robert – Keil, Frank (eds), *The MIT encyclopedia of the cognitive sciences*. MIT Press. 316–317.
- BOWERN, CLAIRE 2008: *Linguistic Fieldwork*. Palgrave – McMillan, New York.
- CHAMBERS, J. K. – TRUDGILL, PETER 2004: *Dialectology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- CHELLIAH, SHOBHANA L. – DE REUSE, WILLEM J. 2011: *Handbook of descriptive linguistic fieldwork*. Springer, Dordrecht – Heidelberg – London – New York.
- COMRIE, BERNARD – SMITH, NORVAL 1977: *Lingua descriptive studies: Questionnaire*. *Lingua* 42: 1–77.
- CSÁKVÁRI JUDIT – CS. FERENCZI SZILVIA – HORVÁTH FRUZZSINA 2017: *A hatékony segítő kommunikáció. Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság*, Budapest.
- GÉRING ZSUZSANNA – KIRÁLY GÁBOR – FÜZI BEATRIX 2019: *Kutatásmódszertani segédletek*. Budapesti Gazdasági Egyetem, Budapest. https://publikaciotar.uni-bge.hu/id/eprint/1621/1/Kutat%C3%A1sm%C3%B3dszertani%20seg%C3%A9gletek_egybe.pdf
- GÓSY MÁRIA 2009: *Pszicholingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- IVÁNYI ZSUZSANNA 2001: A nyelvészeti konverzációelemzés. *Magyar Nyelvőr* 2001: 74–93.
- IVÁNYI ZSUZSANNA 2009: Interjú és nyelvészeti konverzációelemzés. A kommunikációs folyamat megteremtése. *Az Eszterházy Károly Főiskola tudományos közleményei*. (Új sorozat 36. kötet.) *Tanulmányok a médiatudományok köréből*. Eger. 49–55.
- KISS JENŐ 1995: *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- MANN, STEVE 2016: *The research interview. Reflective practice and reflexivity in research processes*. Palgrave MacMillan, Houndmills – Basingstoke – Hampshire UK – New York.
- MCCLATCHEY, WILL 2012: *Ethnobiology: basic methods for documenting biological knowledge represented in languages*. In: Thieberger, Nicholas (ed.), *Linguistic fieldwork*. Oxford University Press, Oxford.
- MUNKÁCSI BERNÁT – KÁLMÁN BÉLA 1986. *Wogulisches Wörterbuch*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- RUTTKAY-MIKLIÁN ESZTER 2011: Szinjai hanti értelmező szótár. Hanti módon: szinjai hanti nyelvészeti és néprajzi gyűjtemény. Multimédiás adatbázis a szerző szinjai hantik között végzett néprajzi-nyelvészeti terepmunkájának eredményeiből.
<http://hantisirn.nytud.hu/hu/bundle/szinjai-hanti-ertelmezo-szotar>
- RUTTKAY-MIKLIÁN ESZTER 2022: Beszámoló a Schmidt Éva Archívumról és megnyitásáról. Néprajzi Hírek 2022/3: 63–70.
- SCHMIDT ÉVA 2001 = Архетип „Архива”: размышления о новом типе учреждения и его актуальных проблемах. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 89: 267–280.
- SCHMIDT ET AL. 2001: Приложение: Проект создания центрального языкового фонда хантыйского и мансийского языков для диалектологических словарей (с Е. А. Немысовой и З. С. Рябчиковой). *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 89: 280–288.
- STEINITZ, WOLFGANG 1966–1991: *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*. Akademie Verlag, Berlin.
- SUNSTEIN, BONNIE S. (ed.) 2019: Art of the interview. *Journal of Folklore and Education* 2019/6.
- THOMAS, JACQUELINE M. C. 1992: Questionnaire 12: Ethnozoology. In: Bouqiaux, Luc – Thomas, Jacqueline M. C. (eds), *Studying and describing unwritten languages*. The Summer Institute of Linguistics. 521–556.
- TÓTH SZABOLCS TÖHÖTÖM 2011: Első leütés. Gyakorlati újságírás nem csak kezdőknek. Másfél Flekk Kiadó, Budapest.
- WACHA IMRE 1974: Az elhangzó beszéd. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 10: 203–216.

*

Éva Schmidt’s fieldwork methodology during the collection of the Upper-Kazym educational material

In 1991, Éva Schmidt recorded a considerable amount of prose material on a tape recorder from a 20-year-old Khanty girl. The texts represent the Upper Kazym subdialect. According to the agreement between the researcher and the speaker, the texts are intended for didactic purposes, i.e. they provide an introduction to the spoken Khanty language, as well as to many elements of everyday Khanty life, natural environment, beliefs, and tales. The audio recordings were transcribed, as well as translated into Hungarian by Éva Schmidt. The Khanty texts are accompanied by linguistic notes, which provide details of phonology, morphology, morphonology, syntax, and lexicology. In addition, they also draw attention to various manifestations of the influence of Russian. The commentaries accompanying the Hungarian trans-

lation provide mainly ethnographic information necessary for understanding, or supplementing what is heard.

This paper examines Éva Schmidt's interviewing technique used during this work. The original aim was to get the Khanty speaker to say whatever comes to mind about a given topic, without any influence or constraint. In doing so, especially at the beginning of the work, she interrupts her interviewee few times. Eva Schmidt's questions are usually so-called open questions (i.e. not yes/no questions), but, especially in the second half of the work, she also asked specific, targeted questions. In some cases, the fieldworker stayed little in the background and tried to get the desired information from the interviewer by asking repeated questions, with varying degrees of success.

Although Éva Schmidt later considered a different interviewing technique as optimal, her flexible interviewing technique is still remarkable in her fieldwork at the very beginning of the Beloyarsk mission. Since there is no evidence that she studied the methodology of fieldwork and interviewing techniques explicitly, we assume that her collection practices, which were in line with the recommendations of linguistic and dialect collections, sociological interviews, and interviews to collect folk knowledge and folk taxonomy, were developed intuitively on the basis of her own experience.

Keywords: Éva Schmidt, Khanty, fieldwork, interview, question types

ANDREA KACSKOVICS-REMÉNYI – MÁRIA SIPOS

How can a stranger know what a squirrel eats?
**Possibilities for examination
of North Saami proverbs with zoonyms**

Ivett KELEMEN

University of Debrecen
kelemenivett5@gmail.com

*"The proverb lives, so it endures, it renews,
and connects the past and the present,
pointing the way forward, while reminding us
where we came from"¹
Harald Gaski – Aage Solbakk*

Introduction

The timelessness of the motto characterises a language's collection of proverbs and sayings. The observations and experiences of our ancestors, the typical phrases of literary works, or even the pithy sayings of ordinary people are passed down from generation to generation and become a people's linguistic and folklore treasures.

Animals have always played a significant role in people's lives. The close relationship between man and animals has been the basis of many sayings and proverbs. From the earliest times, people have observed the behaviour, habits and individual or group characteristics of both wild and domesticated animals. Man has compared himself with the animal world around him to describe his feelings, appearance, characteristics, behaviour, traits, needs, etc. It is therefore no accident that many animal names appear in the phrases of different languages.

---

¹ Sátnevájas eallá, dan dihtii, dat bissu – ođasmuvvá ja čatná oktii ovddeža ja dáláža ču-juhettiin ovddosgvlui seammás go muittuha midjiide gos mii boahtit (Gaski – Solbakk 2003)

These animals are the semantic centre of sayings and proverbs, as they carry the metaphorical meaning (Yusupova – Kuzmina 2017: 17). Animals of the same species and their characteristic habits appear in the same form in the culture and language of many nations (e.g. the image of the *cowardly rabbit* or the *cunning fox*). Thus there may be a lot of overlap in the animal-derived phrases of some languages. However, as proverbs and sayings are closely linked to the culture, history, customs and traditions of a given people, they may also contain realities that make the phraseological unit 'unique' and have no equivalent in other languages.

In my study, I will present the proverbs containing animal names in the North Saami. I am looking for answers to the question of which animal-name-based proverbs/sayings reflect the nature-oriented, wandering way of life, which ones may be adopted (i.e. which ones are also found in other languages in more or less similar forms), and which ones are unique to the (North) Saami people.

1. Researching of the North Saami proverbs

The proverbs (North Saami *sátnevájas*)² of the Saami language were first written down in the course of the collection of Saami folklore texts, and later they were included in the grammatical descriptions of the Numic language as authentic texts and linguistic examples. The first transcribers of the Sumerian customs were Christian missionary priests (Högström 1747; Fellman 1844, 1906; Grundström 1946–54; Læstadius 1959).

The Norwegian linguist Jens Andreas Friis's 1856 *Lappiske Sprogprøver: en Samling af lappiske Eventyr, Ordsprog og Gaader: med Ordbog* [Lappish Language Studies: A collection of folk tales, proverbs and riddles with a dictionary] by Josef Calasanz Poestion, followed by *Lappländische Märchen, Volksagen, Räthsel und Sprichwörter* [Lappish fairy tales, folk tales, riddles and proverbs] (1886) and then by Just Knud Qvigstad in his collection *Lappische Sprichtwörter und Rätsel* [Lappish proverbs and riddles] (1922).

Nowadays we only rarely come across writings on the subject of Saami phraseology.

Anna Idström and Hans Morottaja are the editors of the fifth edition of the Inari Saami idiom dictionary (*Inarinsaamen idiomisanakirja*), available since

---

² In the compounds of SaaN *sátne|vájas* 'proverb, saying', the verbs *sátne* 'word' and *vájas* 'to wander' (not available in modern dictionaries, probably related to *vájuldit* 'to wander') can be found. (The other form used is *sátnelásku*, although this is a clear Finnish (*sananlasku*) adoption.)

its publication in 2006. However, the volume, which contains 600 idioms, only publishes material that is specific to the Inari Saami language, i.e. it cannot be used for contrastive analysis. Anna Idström has also published several smaller studies on phraseology (Idström 2008; 2010; 2012).

Their aforementioned fear of being forgotten inspired the North Saami language collection *Jodi lea buoret go oru: sámi sátnevádjasiid vejolaš mearkkašupmi otne* [Better to wander than to stay: possible meanings of Saami proverbs today], published by Harald Gaski and Aage Solbakk in 2003. The volume was published in Norwegian in 2004, and then in English in 2006 by Gaski. Gaski has thus exported the linguistic material, which is closely linked to the Saami folklore, from Scandinavia and has made it effectively internationally accessible by translating it into other languages: German (2015), Dutch (2018), Spanish (2020), French (2021) and Japanese (2016).

The most recent selection is Máret Sára's *Sámi sátnjeváđjasat* [Saami proverbs], published in 2009, which works with a much larger collection than the Gaski's collection of 140 items, presenting 1750 Saami proverbs with explanations.

There is an extremely rich corpus of descriptions of phrases in different languages and from various aspects. The study of phraseological units in Finno-Ugric languages is a popular topic from different points of view and is also a rich field for linguistic theses. The phrasemes of Saami (North Saami), on the other hand, have been less included in the international stream of paremiology³. All work on this subject has been preserved, primarily for the benefit of enthusiastic readers and researchers interested in the Saami culture of the mother countries (Norway, Sweden, Finland) and the Saami themselves.

Apart from the collections presented here, I am not aware of any specific linguistic studies on North Saami phraseology. My study aims to partially fill this gap in the light of the material available to me.

2. About the corpus

For my study, I used the above-mentioned 2003 North Saami volume (= GS) by Harald Gaski and Aage Solbakk, as well as the English version (= G) of this volume published in 2006 by Gaski. This was necessary because the translated volumes only present the original North Saami phrases in the

---

³ Paremiology: a discipline dealing with proverbs (< Greek *paroimion* 'proverb').

language (i.e. in translation),⁴ so both books are necessary for their study. Unfortunately, it is obvious that the primary purpose of these works is educational and not scientific since the explanations often do not explain the phraseological meaning of the phrase or the context in which it may occur, but only provide information about its origin.

3. North Saami proverbs containing animal names

The proverbs containing animal names are undoubtedly universal and well-known because of their dynamic use in speech. Such proverbs have a distinctive cultural component. According to the Saami worldview, man and nature were an organic unity. For the Saami, nature was home, a way of life, past and future.

The close relationship of the Saami with animals is demonstrated by the fact that, according to the traditional Saami worldview, people could become animals (and not only shamans, but also ordinary people), and many animals and their behaviour were particularly watched as they were seen as 'omens', which were omens of the future (most often death was predicted) (Kulonen et al. 2005: 12). Thus, the visual background of the proverbs of the North Saami can be found in the traditional way of life, in the world of beliefs, in nature and its phenomena.

4. Lexical-semantic analysis

The 18 North Saami phrasemes contain nine animal names. These can be divided into two major groups: 1. domestic animals: *beana* 'dog', *bussá* 'cat', *heasta* 'horse', *spiidni* 'pig'; 2. wild animals, including 2.1. mammals: *boazu* 'reindeer', *návdi* 'wolf', *njálla* 'fox', *oarri* 'squirrel'; 2.2. birds: *garjá* 'crow', *gáranas* 'raven', *giehka* 'cuckoo', *loddi* 'bird', *njukča* 'swan'.

---

⁴ Since I do not have any data on the definition of a proverb from the North Saami, and since the international literature does not have a single, uniform definition, I will refrain from presenting a broad literature on possible definitions and from giving a precise definition of the Saami proverbs in this paper. Although the Gaski consistently uses the term proverb, it is clear that some of the examples listed are 'out of the ordinary'. Therefore, in my writing, I will refer to the example given as a phraseme.

1. Domestic animals

1.1. *beana* 'dog'

<i>Ii</i>	<i>boares</i>	<i>beana</i>	<i>ciela</i>	<i>duššiid.</i>
NegSg3	old	dog	bark-ConNeg	in vain

Literal meaning: 'The old dog does not bark in vain' (GS 91, G 88).
 Phraseological meaning: it is worth listening to the opinions and advice of the old, experienced ones. It is also a well-known international proverb, but its structure varies from one country to another. The meaning of 'not barking in vain/accidental' in the phraseme in the Saami can be observed, e.g. in the following Eng. *An old dog barks not in vain*; It. *Vecchio cane non abbaia invano* 'The old dog barks not in vain'; Fr. *Jamais bon chien n'abbaie à faute*. In several languages, the form 'to look out of the window when the dog barks' appears: Hun. *Jó a vén eb ugatására kitekinteni* 'It's good to look out at the old dog barking' (O. Nagy 2019: 160), *Kétfelé tekints, mikor az agg komondor ugat* 'Look both ways when the old komondor⁵ barks' (Paczolay 2015: 41–42), Germ. *Wenn der alte Hund bellt, muss man hinaussehen* 'When the old dog barks, look out (the window)'; Sw. *När en gammal hund skäller, ska man titta ut genom fönstret* 'When an old dog barks, look out the window'; Norw. *Ein skal sjå ut når gammel-hunden gjøyr* 'Look out when the old dog barks' (Forgács 2005: 164–165).

<i>Beatnaga</i>	<i>ii</i>	<i>galgga</i>	<i>gulgii</i>	<i>geahččat.</i>
dog-GenAcc	NegSg3	should-ConNeg	hair-III	look-Inf

Literal meaning: 'You should not look at the hair/fur of the dog' (GS 92).
 Phraseological meaning: you should not judge a person by his appearance and assume bad things about him. The Norwegian equivalent of the Saami phraseme can be given in the following form: *Man skal ikke skue hunden på hårene* 'Don't judge a dog by its hair'; Sw. *Man ska inte döma hunden efter håren* 'You should not judge a dog by its hair'; Fi. *Ei ole koiraa karvoihin katsominen* 'You must not look at the dog's fur.' The same phraseological meaning is realised in German, but now in reference to the hair of human: *Man soll das Kind nicht nach dem Haar beurteilen* 'One should not judge a child by her/his hair'; while in English the appearance of an object is the initial imagery: *Don't judge a book by its cover*. The North Saami structure is thus similar to the phrasal structures of the mother tongues (especially

⁵ Hungarian sheepdog.

Finnish) and is probably modelled on them. Interestingly, the element of the North Saami imagery (dog, fur) is also found in Hungarian phrasemes, but they carry the opposite meaning: people judge each other by their appearance, eg. *Szőréről ismerni az ebet* [Knowing a dog by its fur], *Ebet szőréről, madarat tolláról, embert barátjáról ismerni* [To know a dog by its fur, a bird by its feathers, a man by his friend] 'people are judged by the way they look, the way they look says a lot about their personality' (Forgács 2005: 164–165); *Könnyen megismerni ebet a szőréről* [It is easy to know a dog by its fur] 'you find out quickly, who the bad person is' (O. Nagy 2019: 160).

<i>Beatnaga</i>	<i>njunis</i>	<i>ii</i>	<i>bistte</i>	<i>vuodja.</i>
dog-GenAcc	nose-Loc	NegSg3	keep-ConNeg	butter

Literal meaning: 'Butter does not stay on the dog's muzzle' (GS 109; G 107). Phraseological meaning: to run out quickly. According to Gaski's description, the Norwegian *Gå som varmt hvetebrød* 'It goes like hot wheat bread' is the equivalent of the phraseme in Saami. The structure 'runs out/goes like bread/cake/sugar etc.', which is also found in Norwegian, gives the same phraseological meaning in the few other languages I have examined: Eng. *Sell like hotcakes*; Port. *vender como/que nem água* (to sell like water); Est. *Lähevad (kaubaks) nagu soojad saiad* (they go (for sale) like warm rolls); Sp. *Se vende como pan caliente* (hot bread); Germ. *weggehen/sich verkaufen wie warme Semmeln or geschnitten Brot* (sell like hot cakes or sliced bread); Hun. *úgy visznek/vesznek/kapkodnak vmit, mint a cukrot* (they take/buy/grab something like sugar) (Forgács 2013: 52).

1.2. *bussá* 'cat'

<i>Maiddá</i>	<i>bussá</i>	<i>dáhttu</i>	<i>guoli</i>	<i>borrat</i>
also	cat	want-Sg3Prs	fish-GenAcc	eat-Inf
<i>muhto</i>	<i>ii</i>	<i>dáhto</i>	<i>gaccaidis</i>	<i>njuoskadit.</i>
but	NegSg3	want-Sg3Prs	claw-PlGenAcc PxSg3	get wet-Inf

Literal meaning: 'The cat also wants to eat fish, but does not want to get his claws wet' (GS 91; G 88). Phraseological meaning: some people want to enjoy the pleasures of life without having to take the risk of getting them (O. Nagy 2019: 454). Although it can be found in some collections,⁶ the form

⁶ *A macska is szereti a halat, de kerüli a vizet* 'The cat also likes fish, but avoids water'. See Paczolay 2015: 123–124, O. Nagy 2019: 454.

presented here is less known in Hungary today, but it is a very popular proverb internationally, with equivalents in many languages: Eng. *The cat would eat fish, but would not wet her feet*; Germ. *Die Katze frisst gern Fische, sie will aber nicht ins Wasser*; Czech *Ráda kočka ryby jí, ale do vody se jí nechce* 'The cat likes to eat fish, but doesn't want to go in the water'; Fr. *Le chat aime le poisson, mais n'aime pas à mouiller les pattes*; It. *La gatta vorrebbe mangiar pesci, ma non pescare* 'Cat likes fish but doesn't like to get its paws wet'; Fi. *Söisi kissakin kaloja, vaan ei kastaisi kynsiään* 'The cat would eat fish but not get its claws wet'; Norw. *Katten vil gjerne fisken eta, men han vil ikkje labben veta* 'The cat would like to eat the fish, but doesn't want its paws to get wet'; Sw. *Katten hade väl gärna fisken, men vill inte vata sina fötter* 'The cat really wants the fish, but doesn't want to get its feet wet'.

Comparing these with the North Saami phraseme, we can see that the Finnish version is the closest to the Saami form, in both languages the cat does not want to wet its claws (SaaN *gazza* ~ Fi. *kynsi*), while in the other languages, it wants to wet its feet/paws.

1.3. *heasta* 'horse'

<i>Heasta</i>	<i>baikkii</i>	<i>čáhcaí.</i>
horse	shit-Sg3Prt	water-III

Literal meaning: 'There the horse shat into the water' (GS 117; G 115).
Phraseological meaning: a phrase used to describe a person who praises himself, in English, *self-bragging reeks* best reflects its meaning.

1.4. *spiidni* 'pig'

<i>Ovdal</i>	<i>go</i>	<i>spiidni</i>	<i>buske.</i>
befor	when	pig	fart-Sg3Prs

Literal meaning: 'Before the pig farts' (GS 82; G77).
Phraseological meaning: early in the morning. In the North Saami phraseme, the activity of the natural bodily process of an animal with an essentially negative connotation (e.g. *drunken pig*, *lazy pig*) in the morning, which is initiated in the morning, gives the meaning back in vulgar form. The phraseological meaning takes a similar form in Finnish (*sianpierua* 'before the pigfarting'), but the morning activity of other animals can also appear in phrases with similar meanings: Norw. *opp for fuglene fiser* 'before the birds' fart', Eng. *sparrow's fart* 'sparrowfart' (= early). The same phraseological meaning is given

in Hungarian by *mielőtt a kakas kukorékol* 'before the rooster crows'.⁷ In the early morning meaning, other languages use a similar rooster crowing: cf. Germ. *ehe der Hahn kräht* 'before the rooster crows'; Sp. *al canto del gallo* 'at crowing, at dawn' (Forgács 2005: 121–122).

2. Wild animals

2.1. Mammals

2.1.1. *boazu* 'reindeer'

<i>Oarjin</i>	<i>lea</i>	<i>boazu</i>	<i>boahtán,</i>	<i>ja</i>
west-LocPl	be-Sg3Prs	reindeer	come-PrfPrc	and

<i>oarjjás</i>	<i>galgá</i>	<i>dat</i>	<i>luohpat.</i>
west-Loc	have to-Sg3Prs	PronDet	go away-Inf

Its literal meaning is: 'From the West the reindeer has come, and into the West it has to go away.' (GS 138; G 135). Its phraseological meaning is not clear. All we know from Gaski's description is that, according to old myths, the reindeer was a gift from the Sun to the Saami. And the west is such a mysterious area that determines the survival of the reindeer herding Saami.

2.1.2. *návdi* 'wolf'

<i>Návdi</i>	<i>ruohtta</i>	<i>ovtta</i>	<i>veaiggis</i>	<i>ovcci</i>	<i>vuomi</i>	<i>rastá.</i>
wolf	canter-Sg3Prs	one-GenAcc	dusk-Loc	nine-GenAcc	valley-GenAcc	through

Literal meaning: 'The wolf canters through nine valleys at one dusk' (GS 87; G 83–84). Inferred phraseological meaning: You have to work hard for the result.⁸ The wolf as a symbol represents courage and strength, while the nine valleys refer to the challenging path. This saying can remind you that if someone is determined, he/she can succeed even in the most difficult circumstances and be able to overcome difficulties. So it is about perseverance, overcoming difficulties and achieving goals. Gaski writes about the circumstances of the development of the proverb: when Jesus visited Saamiland, he

⁷ The early morning crowing of roosters also caught the attention of scientists. It was found that roosters have a very special internal clock, with which they always know exactly when it will be light, regardless of the light conditions, which were deliberately manipulated during the experiments.

⁸ I couldn't find any clear data on usage.

should have been carried across a flooded river. The wolf was chosen for this task, but the wolf said he couldn't do it because he had to go look for food. As punishment, since the wolf did not help Jesus, from that day on he must cross nine valleys before finding food. Since the bear helped Jesus across the river without any objection, his reward is to sleep in his den all winter. According to the saying, the Saami respect the wolf for its swift movement, and perhaps even regret the punishment. – A special Saami phraseme of mythological origin.

2.1.3. *njállá* 'fox'

<i>Dál</i>	<i>gal</i>	<i>veaját</i>	<i>njálaid</i>	<i>guossái</i>	<i>mannat.</i>
now	sure	feel-Sg2Prs	fox-PlGenAcc	guest-III	go-Inf

Literal meaning: 'It looks like you are going to visit the (mountain) foxes'. (GS 85; G 81). Phraseological meaning: according to Gaski, an euphemistic or indirect way of expressing that one should not go up into the mountains because of bad weather or other imminent danger; if you do, you risk becoming food for the fox.

2.1.4. *oarri* 'squirrel'

<i>Mas</i>	<i>amas</i>	<i>diehtá</i>	<i>maid</i>	<i>oarri</i>	<i>borrá.</i>
what-Loc	stranger	know-Sg3Pres	what-Acc	squirrel	eat-Sg3Prs

Its literal meaning is: 'How can a stranger know what a squirrel eats?' (GS 13; G 16). Phraseological meaning: how can we form an opinion about the thoughts and actions of others, if we don't even know them? The Saami also use this phraseme to reflect when non-Saami (e.g. Norwegians) want to say what is good/useful for the Saami.

2.2. Birds

2.2.1. *garjá* 'crow'

<i>Don</i>	<i>leat</i>	<i>dego</i>	<i>garjá,</i>	<i>nu</i>	<i>árrat</i>	<i>badjin.</i>
you	be-Sg2Prs	as	crow	so	early	up

Literal meaning: 'You are up as early as a crow' (GS 80; G 76). Phraseological meaning: someone will have an advantage if he does something immediately or before others do. Those who rise early can find good opportunities, while those who are lazy can miss them.

In other languages, the pictorial background is similarly realized in the form of a bird, e.g. Eng. *The early bird gets the worm*; Czech *Ramní ptáče dál doskáče* 'The early bird gets further jump'. The Hungarian equivalent is *Ki korán kel, aranyat lel* 'Who rises early finds gold.'

2.2.2. *giehka* 'cuckoo'

<i>Don</i>	<i>leat</i>	<i>oalle</i>	<i>giega</i>	<i>čotta.</i>
you	be-Sg2Prs	really	cuckoo-GenAcc	throat

Literal meaning: 'You are a real cuckoo-throat' (GS 82; G 78). Phraseological meaning: It is used for a person who likes to overindulge.

2.2.3. *loddi* 'bird'

<i>Juohkke</i>	<i>loddi</i>	<i>soajáidisguin</i>	<i>girdá.</i>
every	bird	wing-PlComPxSg3	fly-Sg3Prs

Literal meaning: 'Each bird flies with its (own) wings' (GS 119; G 117). Phraseological meaning: Don't chase goals that we can't achieve (because we don't have the talent). This seems to go against the nowadays fashionable principle 'everything is possible, you just have to want it, you have to try everything'.

<i>Juohkke</i>	<i>loddi</i>	<i>gielainis</i>	<i>lávlu.</i>
every	bird	language-ComPxSg3	sing-Sg3Prs

Literal meaning: 'Each bird sings in its own language' (GS 120; G 118). Phraseological meaning: on the one hand, it can be used in the same situations as the saying presented above (everyone should choose a goal according to their own knowledge and talent). But according to the descriptions, nowadays, e.g. a phrase also appears in political life, which is used when a politician repeats the same speeches and arguments. The phraseme can also be found in Norw. *Hver fugl synger med sitt nebb*; Sw. *Var fågel sjunger efter sin egen näbb*, whose phraseological meaning: 'everyone sings in their own way (how they can), and everyone does things in their own way'.⁹

⁹ <https://ordbokene.no/nob/bm,nn/enhver%20fugl%20synger%20med%20sitt%20nebb>

<i>Girdi</i>	<i>loddi</i>	<i>juoidá</i>	<i>gávdná,</i>	<i>muhto</i>	<i>dat</i>
fly-PrsPrs	bird	something-Acc	find-Sg3Prs	but	who
<i>guhste</i>	<i>orru,</i>	<i>ii</i>	<i>gávnna</i>	<i>maidige.</i>	
which	stay-Sg3Prs	NegSg3	find-ConNeg	nothing	

Literal meaning: 'The flying bird finds something, but the one that dwells there finds nothing' (GS 157). Phraseological meaning: it is easier for outsiders or those who look at things from a distance (like a bird in flight) to appreciate or discover something than for those who live there. Locals, because they experience their environment every day, may be used to it and thus not notice hidden values or opportunities.

2.2.4. *njukča* 'swan'; *gáranas* 'raven'

<i>Eai</i>	<i>heive</i>	<i>njuvvččat,</i>	<i>ja</i>
NegPl3	be appropriate-ConNeg	swan-NomPl	and
<i>gáranasat</i>	<i>seaivut</i>	<i>ovtta</i>	<i>sadjái.</i>
raven-NomPl	settles down-Inf	one-GenAcc	place-III

Literal meaning: 'Swans and ravens¹⁰ do not settle down on the same place' (GS 71; G 68). Phraseological meaning: Based on Gaski's description, the phraseme can be interpreted in several ways. Its origin is probably that the Saami observed that swans and ravens do not land in the same place. At the same time, the phraseme may be an ironic commentary on the Norwegian saying *folk og finn*¹¹ 'folk and Saami' that there is a difference between „the Norwegian people and the Saami” (the alliteration is lost in the English translation, and so is the negative connotation of *finn*).

According to Gaski as the Saami in the phraseme liken themselves to the graceful swan, the North Norwegian is wont to cry like a raven that they are more refined than the Saami.

For the Saami encounters with strangers and other ethnic groups have been filled with a negative connotation (see oppression, exploitation, etc.) (Tamás 2017: 107), which also appears at the language level. In Saami (as in other languages) there are words in which the bearer of the negative phenomenon is the name of another ethnic group or foreign element. For example the *ruošša* 'Russian' in reindeer names *ruoššajielva* 'dirty-coloured reindeer'. Another

¹⁰ Gaski translated the word as *crow* when giving the meaning.

¹¹ Former exonym for Saami as well as Lapp.

example is the goat – a domestic animal of the Swedes and Norwegians, but looked down upon by the Saami –, which also occurs with a negative connotation: anyone who can not yoik, 'sings like a goat' (Tamás 2017: 120–121).

2.2.5. *skirri* 'magpie'

<i>De</i>	<i>dál</i>	<i>gal</i>	<i>leat</i>	<i>skiremoni</i>	<i>borran.</i>
so	now	sure	be-Sg2Prs	magppie egg-GenAcc	eat-PrfPrs

Literal meaning: 'It's sure you have eaten a magpie's egg' (GS 146; G 142). Phraseological meaning: You were made fun of, you were beaten. According to Saami tradition, the magpie is easily fooled.

3. Connotation of animals appearing in phrasemes

3.1. Dog

The dog is man's oldest domesticated animal, so it is no coincidence that the dog appears in the largest number of sayings and proverbs related to animals. In addition to its typically positive connotations (loyalty, faithfulness, vigilance, obedience), its negative qualities can also come to the fore (flattery, biting, belligerence) (Forgács 2005: 160–172). The dog element can also be observed in different connotations in the phrases I have examined. The old dog (*boares beana*) possesses positive, significant knowledge acquired with age and is worthy of attention. The judgment of the dog is neutral, as long as it is about its hair. The third proverb, which contains a dog element, on the other hand, already refers to the dog's gluttony, since the dog licks off the butter on its nose with lightning speed.

3.2. Cat

Among the domestic animals, the cat appears quite often in phrases containing the zoonym, and the overwhelming majority of them have negative symbolism: they are not straightforward, they bring bad luck, and they are a constant „accessory” of witches. The proverb examined here refers to the caution of the cat (Forgács 2005: 246).

3.3. Horse

The horse is typically a symbol of positive qualities such as strength, work ethic, tenacity, endurance or speed. In well-known proverbs, the horse's appearance (big head, high back, four legs, etc.) also plays an important role (Forgács 2005: 216–230). That is why the image of a Saami horse defecating

is particularly strange. The horse does its work anytime and anywhere, even in the water, which becomes cloudy and not clean, just like self-praise. In this form, the horse carries a slightly negative meaning.

3.4. Pig

Few animals in Europe have such negative symbolism as the pig. It is primarily a symbol of impurity, gluttony, laziness and ignorance (Forgács 2005: 30). In the Saami phraseme I have examined, it is also not surprising that the abdominal processes of the symbol of impurity indicate the early morning time.

3.5. Reindeer

Although we do not know the figurative meaning of the phrase containing reindeer, reindeer carries a positive connotation in Saami culture. They were revered as sacred animals by the Saami and featured in many rituals and celebrations related to fertility, renewal and respect for nature. In Saami culture, reindeer can also form the border of the spiritual world, as they are believed to be able to connect people and spirits, as well as the earthly and transcendent worlds.

3.6. Wolf

Although the wolf has a rather negative connotation (robbery, savagery) (Forgács 2015: 65), here one can feel much more compassion and respect, which his vigilance, caution, and physical strength elicited from people. In the expression published here, regret and pity for the wolf can be caused by the knowledge that during the winter period, while the wild animals hibernate, the wolf finds it very difficult to get food.

3.7. Fox

Its most characteristic feature is its cunning, so in European culture, the insidiously cunning and deceitful fox has a mostly negative connotation. In the phrase presented above, the nature of the wild animal dominates, with which one must be careful because it can attack a person.

3.8. Squirrel

Squirrel occurs less often in phrases containing animal names. It has a fundamentally positive connotation: in addition to its cute appearance, it is also a rodent that diligently collects and prepares for winter. (For its role in the Saami phraseme, see below.)

3.9. Birds

Birds typically play a positive role in symbolism. In addition to the general symbols of freedom and carelessness, each species has its own symbolism and unique perception. The dark color and carrion-eating nature of the raven, the crow, the magpie that tends to steal, and the cuckoo that invades the nests of other birds clearly carry a negative connotation. In the presented Saami phrases, birds are (are) judged negatively and positively according to the flying-standing opposition. Here, too, the crow and the cuckoo are known for their negative side, although the cuckoo is probably included in the phraseme here because of its hurtful voice, as a judgment on speaking too much. The magpie is also seen in a negative way, but not on the basis of its usual, characteristic feature, but rather the observation of the Saami that the magpie is easy to deceive appears in the phrase. The graceful, snow-white swan is a positive symbol in Saami phraseme, and it is interesting that the crow also appears as a positive symbol of early awakening.

4. Grouping of phrasemes containing North Saami zoonyms according to origin

4.1. Proverbs based on observation

These include phrases that could have been created by observing the typical activities and properties of animals, e.g. *Ii boares beana ciela duššiid* 'The old dog does not bark in vain'; *De dál gal leat skiremoni borran* 'It's sure you have eaten a magpie's egg'; *Don leat dego garjá, nu árrat badjin* 'You're up as early as a crow.'

4.2. Phrases of religious/mythological origin

Oarjin lea boazu boahtán, ja oarjjás galgá dat luohpat 'From the West the reindeer has come, and into the West it has to go away'; *Návdi ruohtá ovttá veaiggis ovcci vuomi rastá* 'The wolf canters through nine valleys at one dusk.'

5. Groups of phrasemes based on their meaning

5.1. General truths, life wisdom, warnings, moral teaching

Juohkke loddi soajáidiguin girdá 'Each bird flies with its own wings'; *Girdi loddi juoidá gávdná, muhto dat guhte orru, ii gávnná maidige* 'A bird that flies finds something, but a bird that stays finds nothing'; *Máiddá bussá dáhttu guoli borrat muhto ii dáhto gaccaidis njuoskadit* 'The cat also wants

to eat fish, but does not want to get his claws wet' *Beatnaga ii galgga gulgii geahččat* 'You should not look at the hair/fur of the dog'; *Dál gal veaját njálaid guossái mannat* 'It looks like you are going to visit the (mountain) foxes'.

5.2. Social relations

The Saami–non-Saami opposition can be observed in phrases containing several animal names, which is also closely related to the connotations of animals: animals symbolizing the Saami typically have positive connotations, while animals representing non-Saami carry a negative connotation. As Gaski put it: the phrases show how the Saami viewed the colonizing Scandinavians, pl. *Mas amas diehtá maid oarri borrá* 'How can a stranger know what a squirrel eats?'; *Eai heive njuvvččat, ja gáranasat seaivut ovttá sadjái* 'Swans and ravens do not settle down on the same place.'

Summary

In my study, I wanted to draw attention to the hitherto unexploited area of Saami phrasemes for future linguistic studies. With the processing of the more modest material at my disposal, I have only flashed a few possible research directions and approaches, which, supplemented by additional (contrastive, cognitive, historical, sociolinguistic, etc.) studies, can serve as an interesting addition for professionals dealing with Saami languages.

Literature

- BÁRDOSI, VILMOS 2018: Itt van a kutya elásva! Állatneves magyar szólások, közmondások szótára. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- CALASANZ, JOSEF 1886: Poestion Lappländische Märchen, Volkssagen, Räthsel und Sprichwörter. Druck und Verlag von Carl Berold's Sohn, Wien.
- FELLMAN, JACOB 1844: Anteckningar under min vistelse i lappmarken: första och andra året. Widerholm, Borgå.
- FELLMAN, JACOB 1906: Anteckningar under min vistelse i Lappmarken 1–4. Finska Litteratursällskapets Tryckeri, Helsingfors.
- FORGÁCS, TAMÁS 2005: „Állati” szólások és közmondások. A felfuvalkodott békától a szomszéd tehenéig. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FORGÁCS, TAMÁS 2012: Bevezetés a frazeológiába. A szólás- és közmondáskutatás alapjai. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

- FORGÁCS, TAMÁS 2013: Magyar szólások és közmondások szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FRIIS, JENS ANDREAS 1856: Lappiske Sprogprøver: en Samling af lappiske Eventyr, Ordsprog og Gaader: med Ordbog. Cappelen, Christiania.
- GASKI, HARALD (ed.) 2006: Time is a ship that never casts anchor. ČálliidLágádus, Karasjok. = G
- GASKI, HARALD – SOLBAKK AAGE (doaim.) 2003: Jodi lea buoret go oru. Sámi sátnevádjasiid vejolaš mearkkšupmi otne. ČálliidLágádus, Karasjok. = GS
- GASKI, HARALD 2015: Die Zeit ist ein Schiff, das nie vor Anker geht. Saamische Sprichwörter. ČálliidLágádus, Karasjok.
- GASKI, HARALD 2018: Tijd is een schip dat nooit he tanker wert. Sami spreekwoorden. ČálliidLágádus, Karasjok.
- GASKI, HARALD 2020: Mejor en marcha que quieto. Rafranes y proverbios samis. ČálliidLágádus, Karasjok.
- GASKI, HARALD 2021: Mieux vaut passer que demeruer. Proverbes et dictons sámis. ČálliidLágádus, Karasjok.
- GRUNDSTRÖM, HARALD 1946–54: Lulelapsk ordbok I–IV. C1: Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Lundequist bokhandeln, Uppsala.
- HÖGSTRÖM, PEHR 1747: Beskrifning öfwer de til Sweriges Krona lydande Lapmarker: innehollande kort underrättelse så wäl om Landets belägenhet och beskaffenhet i gemen, Som Des Inwånares tilstånd och Husholdning, deras seder, maner och lefnadsart, samt laster och widskepelse, m.m. Stockholm.
- HUUSKONEN, MARJUT 2011: Näkökulmia saamelaiseen folkloreen. In: Seurujärvi-Kari, Irja – Halinen, Petri – Pulkkinen, Risto (toim.), Saamentutkimus tänään. SKS, Helsinki. 271–297.
- IDSTRÖM, ANNA 2008: Challenges of documenting the idioms of an endangered language: The case of Inari Saami. In: Korhonen, Jarmo – Mieder, Wolfgang – Piirainen, Elisabeth – Piñel, Rosa (Hrsg.), Phraseologie. global – areal – regional. Akten der Konferenz EUROPHRAS 2008 vom 13.–16. 8. 2008. in Helsinki. Narr Verlag, Langewiesen. 221–227.
- IDSTRÖM, ANNA 2010: What Inari Saami idioms reveal about the time concept of the indigenous people of Inari. Yearbook of Phraseology 1/1: 159–178.
- IDSTRÖM, ANNA – PIIRAINEN, ELISABETH 2012: The wolf – an evil and ever-hungry beast or a nasty thief? Conventional Inari Saami metaphors and widespread idioms in contrast. Metaphor and the Social World 2/1: 87–113.
- IDSTRÖM, ANNA – MOROTTAJA, HANS 2006: Inarinsaamen idiomisanakirja. Sämitigge, Inari.
- KOSKIMIES, AUGUST V. – ITKONEN, TOIVO I. 2018: Inari Sámi Folklore. Stories from Aanaar. The University of Wisconsin Press, Wisconsin.

- KRIKMANN, ARVO 2001: Proverbs on animal identity: typological memoirs. *Folklore* 17: 7–84. <http://haldjas.folklore.ee/folklore>
- KULONEN, ULLA-MAIJA – SEURUJÄRVI-KARI, IRJA – PULKKINEN, RISTO 2005: *The Saami. A cultural encyclopedia.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 925. Helsinki.
- LAESTADIUS, L. L. 1959: *Fragmenter i lappska mytologien.* Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- O. NAGY, GÁBOR 2019: *Magyar szólások és közmondások.* Akkord, Budapest.
- PACZOLAY, GYULA 2015: *Többnyelvű szólás- és közmondásgyűjtemény. 340 közmondás magyar, angol, észt, francia, német, olasz, lengyel, portugál, spanyol és latin nyelven.* Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- QVIGSTAD, JUST KNUD 1922: *Lappische Sprichtwörter und Rätsel.* A. W. Brøgers Boktrykkeri, Kristiania.
- SÁRÁ, MÁRET 2009: *Sámi sátnevádjasat.* Davvi Girji, Karasjok.
- TAMÁS ILDIKÓ 2017: Egy folklórműfaj megítélése és formálódása a találkozások kontextusaiban. In: Szász Antónia – Povedák István – Régi Tamás (szerk.), *The Anthropology of Encounters. A találkozások antropológiája.* Magyar Kulturális Antropológiai Társaság, Budapest. 106–124.
- YUSUPOVA, LIYA GAYAZOVNA – KUZMINA, OLGA DMITRIEVNA 2017: Quantitative analysis of proverbs and sayings with wild animal component in the Russian, German and Tatar languages. *Modern Journal of Language Teaching Methods* 7. Issue 9/1: 17–29. https://kpfu.ru/staff_files/F2129493707/modern_journal_of_language_teaching_methods_.pdf#page=17

Internet sources

- https://en.wikiquote.org/wiki/Swedish_proverbs#V
- https://no.wikiquote.org/wiki/Norske_ordtak
- <https://terebess.hu/english/proverbeng.html>
- <https://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:141498/FULLTEXT01.pdf>
- <https://ordbokene.no/nob/bm,nn/enhver%20fugl%20synger%20med%20sitt%20nebb>

Honnan tudja egy idegen, mit eszik a mókus?
Az állatneveket tartalmazó északi számi közmondások
vizsgálati lehetőségei

Tanulmányomban az északi számi állatneveket tartalmazó frazémák bemutatására vállalkoztam. A vizsgálat korpuszát a *Jodi lea buoret go oru: sámí sátnevádjasiid vejolaš mearkkašupmi otne* [Jobb vándorolni, mint maradni: számi közmondások lehetséges jelentése manapság] című, Harald Gaski és Aage Solbakk által 2003-ban közreadott frazéma-gyűjtemény biztosította. Az itt található, kb. 140 frazéma közül 18 tartalmazott valamilyen állatnevet, melyek a következők: *beana* 'kutya', *boazu* 'rénszarvas', *bussá* 'macska', *gáranas* 'holló', *garjá* 'varjú', *giehka* 'kakukk', *heasta* 'ló', *loddi* 'madár', *návdi* 'farkas', *njálla* 'róka', *njukča* 'hattyú', *oarri* 'mókus', *spiidni* 'disznó'.

A frazémák szerkezetének, frazeológiai jelentéseinek vizsgálata révén arra kerestem a választ, hogy a természetközeli, vándorló életforma tetten érhető-e ezekben a kifejezésekben, illetve eredetüket tekintve melyek lehetnek átvételek, és melyek azok, melyek csakis az (északi) számi nép sajátjai.

Kulcsszavak: északi számi, közmondások, állatnevek

Keywords: North Saami, proverbs, zoonyms

KELEMEN IVETT

Удмуртское модальное слово *кулэ* – имя прилагательное?

Tomi KOIVUNEN

Turun yliopisto – Debreceni Egyetem
tk.koivunen@gmail.com

1. Введение

В удмуртском языке есть модальное слово *кулэ* со значением ‘надо, необходимо, нужно, следует | необходимый, нужный’ (Удмурт–эуч кыллюкам 2008). Этимологические соответствия данного слова имеется и в других уральских языках: ср., например, инари-саамское *kolgâđ*, эрзянское *кельгемс*, лугово-марийское *кўлаш* и венгерское *kell*. Самым интересным соответствием с точки зрения этого исследования является этимологически то же слова ближайшего родственного языка удмуртского, также в составе пермских языков входящего коми языка – *ковны*.

Во всех других уральских языках, имеющих этимологически соответствующее слово, это слово очевидно является глаголом, который склоняется в лице, числе и времени, даже в другом пермском языке коми: *ме кола* ‘я нужен (нужна)’ (1 л., ед. ч., наст. вр.), *тэ колан* (2 л., ед. ч., наст. вр.), *сійö колö* (3 л., ед. ч., наст. вр.); *ми колам* (1 л., мн. ч., наст. вр.), *ті коланныö* (2 л., мн. ч., наст. вр.), *найö колöны* (3 л., мн. ч., наст. вр.); *ме колі* (1 л., ед. ч., прош. вр.), *тэ колін* (2 л., ед. ч., прош. вр.), *сійö коліс* (3 ч., ед. ч., прош. вр.) и т. п. Исключением является только удмуртский, где данное слово не изменяется, а оно всегда в форме *кулэ*, который исторически та же форма, как коми *колö* – третье лицо единственного числа настоящего времени.

В этом исследовании модальное слово *кулэ* настоящего удмуртского языка рассматривается с точки зрения вхождения в разные категории частей речи. До того мы разберём, что разные грамматики удмуртского языка рассказывают нам о части речи слова *кулэ*. После этого обсуждаются части речи удмуртского языка. Наконец, с помощью материала из корпуса я привожу конкретные примеры употребления слова *кулэ* в современном удмуртском языке и анализирую их.

2. Слово *кулэ* по мнению исследований и грамматик удмуртского языка

По изданию *Грамматика современного удмуртского языка: фонетика и морфология* (ГСУЯ 1962: 313) слово *кулэ* – «предикативное наречие», значит, не глагол, но тоже не имя прилагательное. Данная грамматика не обращает большое внимание на слово *кулэ*. По учебнику-грамматике удмуртского языка *Udmurtin kielioppia ja harjoituksia* (Keltakov – Hännikäinen 1999: 96) слово *кулэ* – просто «модальное слово», т. е., данное произведение не составит мнение о том, слово которой части речи оно. В грамматике удмуртского языка *Udmurtische Grammatik* (Winkler 2011: 144) слово *кулэ* считается «общим неизменяемым глаголом». В издании *Средства выражения модальности в удмуртском языке* (Кибардина 2012: 44) слово *кулэ* считается «безлично-предикативным словом».

На основании упомянутого выше можно прийти к выводу, что исследователи удмуртского языка не согласны о том, в какую часть речи модальное слово *кулэ* входит. Внимание обращает тот факт, что, хотя мнения отличаются друг от друга, ни один из грамматик или других исследований не считает слово *кулэ* именем прилагательным.¹

3. Глагол в удмуртском языке

Бесспорно, что исторически модальное слово *кулэ* – личная форма модального глагола со значением ‘быть нужным (-ой)’, но не бесспорно, что оно должно считаться такой и в сегодняшнем удмуртском языке. По грамматике, «[г]лагол есть часть речи, которая объединяет слова, выражающие действие или состояние лица или предмета». У глаголов есть спрягаемые и неспрягаемые формы. Спрягаемые – формы наклонения, времени, лица и числа, а инфинитив, причастие и деепричастие – неспрягаемые (ГСУЯ 1962: 188).

В удмуртском языке, правда, считается и группа безличных глаголов, которые не изменяются по лицам и не имеют категории лица. Однако, слово *кулэ* отличается от этой группы тем, что глаголы безличной группы употребляются 1) в формах на *-но* (*кызёно* ‘надо посеять’) и 2) в форме 3-го л. ед. ч. настоящего, будущего и прошедшего времени (*зоре* ‘дождь идёт’, *зороз* ‘будет дождь’, *зориз* ‘шёл дождь’). Безличные гла-

¹ Также большинство исследователей и студентов удмуртской и финно-угорской филологии Удмуртского государственного университета считают, что слово *кулэ* – (вспомогательный) глагол. – Личные сообщения.

голы делятся по семантике на группы глаголов 1) выражающих необходимость действия (например *дышетсконо* 'необходимо учиться'), 2) обозначающих явления природы (например *жардэ* 'светает') и 3) обозначающих физическое и психическое состояние человека (например *куа-лекъятэ* 'вызывает дрожь, лихорадит'). (ГСУЯ 1962: 195–196.)

Слова *кулэ* не имеет тех форм, которые есть у большинства глаголов, т. е. оно не имеет формы склонения, времени, лица и числа (по крайней мере числа глагольного типа), а также не имеет инфинитива, причастия и деепричастия. Хотя слово *кулэ* порой считается безличным глаголом, у неё нет форм на *-но*, будущего или прошедшего времени, так что оно во всяком случае сильно отличалось бы от других безличных глаголов. На основании этого, толкование о том, что слова *кулэ* является глаголом, не очень обосновано. Возражением можно считать то, что в языковом смысле многих носителей удмуртского языка слово *кулэ* является именно глаголом.

4. Наречие в удмуртском языке

Наречие в удмуртском языке обозначает различные признаки действия и признаки признаков, например *татын улыны* 'жить здесь', *усто ужа* 'хорошо работает', *туж чебер* 'очень красивый'. Наречия обязательно не отличаются морфологически от других частей речи, но могут иметь суффиксы *-ак/-як*, *-быт*, *-скын*, *-ой/-ёй*, *-ойскын/-ёйскын*; тем не менее, неизменяемость характерно для наречиях. Часто наречия сегодняшнего удмуртского языка представляют собой исторически застывшие формы творительного и местных падежей имен и местоимений, например *азьлань* 'вперёд', *кыдёкын* 'далеко, вдали'. Наречия употребляются в функциях 1) обстоятельства времени, 2) обстоятельства места, 3) обстоятельства цели, 4) обстоятельства образа или способа действия, 5) обстоятельства степени и 6) обстоятельства меры и количества. Наречия могут сочетаться посредством примыкания с глаголами, отглагольными существительными, прилагательными и другими наречиями (ГСУЯ 1962: 294–295). Модальное слово *кулэ* семантически не входит в эти группы. Кроме того, слово *кулэ* часто появляется в качестве сказуемого, в отличие от наречий. Кажется, что слово *кулэ* не соответствует условиям наречия.

5. Имя прилагательное в удмуртском языке

Имя прилагательное обозначает признаки предметов, например *чебер кышет* 'красивый платок', *сюртэм скал* 'безрогая корова'. Обычно

прилагательные выступают в предложении в роли определения, как в примерах выше. Кроме того, они могут употребляться в функции сказуемого (например *Зор бере омыр чылкыт луиз* 'После дождя воздух стал чистый'), но значительно реже, чем в функции определения. Имена прилагательные обычно не согласуются с существительными. Однако возможно, что определение согласуется с существительным в форме множественного числа, когда говорящий стремится обратить внимание на данный признак; тогда к прилагательному присоединяется суффикс *-эсь*, например *бадžым корка* 'большой дом' > *бадžымесь коркаос* 'большие дома'. Однако, такое согласование обязательно лишь в тех случаях, когда прилагательное выступает в функции сказуемого, например *Магазинлэн укноосыз бадžымесь* 'Окна магазина большие'. Если с прилагательным выступает выделительный суффикс (т. е. притяжательный суффикс 3-го л. ед. ч.) *-эз/-ыз*, тогда прилагательный всегда склоняется, как существительный например *бадžымез* > *бадžымезлэн* (родительный п.), *бадžымьёсыз* (именительный п. мн. ч.), *бадžымьёсылэн* (род. п. мн. ч.) и т. д. (ГСУЯ 1962: 127–130.)

Прилагательные в удмуртском языке делятся на группы качественных прилагательных, которые обозначают непосредственно воспринимаемые органами чувств, и относительных прилагательных, которые выражают признаки предметов посредством обозначения отношения их к другим предметам. Качественные прилагательные могут обозначать 1) цветовые признаки предметов, 2) объемно-пространственные признаки предметов, 3) вкусовые признаки предметов, 4) температурные признаки предметов и 5) признаки, определяющие характеры людей и животных. Относительные прилагательные могут обозначать 1) признак по обладанию предметом, 2) признак по необладанию предметом, 3) признаки частичного отношения к данному предмету другого предмета, 4) признак по материалу, из которого состоит данный предмет, 5) временные признаки, количественно-временные и количественно-пространственные признаки, 6) признаки, указывающие на место предмета, и 7) признаки по принадлежности предметов общественной группе, коллективу, объединению, признаки по назначению предметов и некоторые другие признаки (ГСУЯ 1962: 130–132).

Имена прилагательные могут напоминать наречия и существительные, и одну форму можно использовать как наречия и существительные аналогичной формы. Пример употребления прилагательного и наречия: *огвыллем куараоссы* 'одинаковые голоса', *огвыллем кырзало* 'одинаково поют'. Пример употребления прилагательного и существительного:

кӧй сӧль 'жирное мясо', *парсь кӧй* 'свиное сало'. Есть и прилагательные, одинаковые по форме и с наречиями и с существительными, например *пӧсь нунал* 'жаркий день', *пӧсь жӱа* 'жарко горит', *шунды пӧсь (шундылэн пӧсез)* 'солнечная жара'. Если имя прилагательное употребляется в значении существительного, прилагательное принимает формы существительного: *Тӧдъяс пушкаоссэс но пулемётъёссэс кӱяс пегӱизы но пегӱизы* 'Белые, бросая пушки и пулеметы, бежали и бежали' (ГСУЯ 1962: 133–136).

Качественные имена прилагательные могут употребляться в формах сравнительной и превосходной степени. Сравнительная степень выражает большую или меньшую степень качества предмета по сравнению с подобным же качеством другого предмета, например *Кислород капчи, нош кислородлэсь водород капчигес* 'Кислород легкий, а водород легче кислорода'. Превосходная степень обозначает самую большую или самую меньшую степень, например *Европаын трос кузесь но паськытэсь шурӧс, соос пӧлысь Волга шур самой бадӱмез луэ* 'В Европе много длинных и широких рек, среди них река Волга является самой большой'. Сравнительная степень образуется суффиксом *-гес* или *-гем*, который можно употребляться и в качестве формы других частей речи: наречий, существительных, глаголов и т. д. В конструкциях с именем существительным в разделительном падеже прилагательное может употребляться и без суффикса *-гес* или *-гем*, например *Юш лым язь лымлэсь ческыт* 'Уха из окуня вкуснее ухи из язя'. Превосходная степень может быть выражена повторением основ, например *ӱуж-ӱуж сяськаос* 'очень желтые (желтые-прежелтые) цветы'. Превосходную степень можно выражать и фразеологическими сочетаниями, например *ваньмызлэсь выль* 'новее всех', *котьмарлэсь дуно* 'дороже хоть чего', или другого типа: *улонлэсь дуноез номыр но өвӧл* 'дороже жизни нет ничего'. Есть ещё фразеологические сочетания типа *зӱбытлэсь но зӱбыт (адями)* 'скромнее скромного (человек)'. Часто употребляется и русское заимствование *самой* (ГСУЯ 1962: 136–141).

6. Анализ употребления слова *кулэ* в предложениях из корпуса удмуртского языка

В этом исследовании я использую *Корпуса удмуртского языка* (Архангельский – Медведева 2014–2021), в котором собрано 9,57 миллионов словоформ. Тексты в корпусе взяты из прессы, блогов, Википедии, Нового Завета и литературы. В большинстве случаев регистр языка –

нормативный письменный литературный удмуртский.² С поисковым словом *кулэ* из корпуса найдётся 27 761 появления. Для этого исследования я проанализировал первые сто предложений, случайно предоставленных корпусом, со словом *кулэ* (см. приложение). В предложениях появления слова *кулэ* – 103 штуки. Кроме того, я отдельно искал формы множественного числа *кулэсь*, всего их только семь, а также некоторые слова, производные от слова *кулэ*.

Слово *кулэ* можно использоваться как сказуемое или как определение. В большинстве случаев (88/103) оно выступает в качестве сказуемого либо самостоятельно (2), либо со вспомогательным глаголом, выражающим отрицание (13), число (3) или время (3, 23). Само слово *кулэ* не может склоняться в отрицательной форме, числе, временах и наклонениях, и все эти грамматические категории видны только во вспомогательном глаголе.

(2) *Кулэ-а асьмелы сомында?* 'Нужно ли нам так много?'

(13) *Паймытйз на мукетыз но: кышное, пе, өвёл, со мыным кулэ но өвёл.*
'Меня удивило и другое: у меня нет жены, она мне и не нужна.'

(3) *Соин ик матысь аръёсы отын нылпи садъёс, школаос кулэ луозы.*
'Поэтому в ближайшие годы там появится потребность в детских садах и школах.'

(23) *Озъы-а, тазы-а но, огъя йылпумъянъёс лэсьтыны кулэ вал судьяослэн коллегизы.* 'В любом случае окончательное решение оставалось за судебной коллегией.'

Во всех случаях, в которых слово *кулэ* выступает в качестве сказуемого, его можно толковать или как глагол или как прилагательное. Сравните со случаями, когда слово *кулэ* заменено прилагательным *умой* 'хороший':

(2a) *Умой-а асьмелы сомында?*
'Хорошо ли нам так много?'

(13a) *Паймытйз на мукетыз но: кышное, пе, өвёл, со мыным умой но өвёл.*
'Меня удивило и другое: у меня нет жены, она мне и не хороша.'

² Спасибо носителю удмуртского языка, магистру филологических наук Лукерье Шиховой, которая помогала мне в толковании некоторых предложений.

- (3а) *Соин ик матысь аръёсы отын нылпи садъёс, школаос умой луозы.*
 'Поэтому в ближайшие годы там детские сады и школы будут хороши.'

К предложению (23) слово *умой* так хорошо не подходит, но и в том случае перевод слова *кулэ* мог бы быть прилагательное, как на русском 'нужный', которое, конечно, подходит к каждому примеру. Таким образом, можно интерпретировать и так, что слово *кулэ*, подобно прилагательному, определяет подлежащее.

Однако, слово *кулэ* в предикативном употреблении имеет по крайней мере одну особенность, отличающая его от прилагательных: оно часто не получает окончание множественного числа прилагательных *-есь/-эсь* (12). В редких случаях окончание присутствует (*кулэсь* 1); таких случаев в корпусе всего семь. С другой стороны, окончание множественного числа всегда не присутствует и с бессорными прилагательными (*кулэтэм* 10). Тем не менее, кажется, что бессорные прилагательные гораздо чаще получают суффикс множественного числа *-есь/-эсь*, чем слово *кулэ*.

- (12) *Со понна миллиардъёсын коньдон но выліи квалификациен специалистъёс кулэ.* 'Это требует миллиардов долларов и высококвалифицированных специалистов.'

- (кулэсь 1) *Валэктійз гонэз шонер дасяны, сое уже кутыны, чебересь но кулэсь киужъёс лэсьтыны.* 'Он/она объяснил(а), как правильно заготовить шерсть, как ее использовать, как сделать красивые и полезные поделки.'

- (кулэтэм 10) *Валамон, отын ужасъёс кулэтэм луизы.* 'Конечно, работники там были бесполезны.'

Слово *кулэ* может быть и определение (51). Иногда, но довольно редко, оно получит окончание множественного числа прилагательных и в этой позиции (*кулэсь* 1). Часто слово *кулэ* выступает в качестве определения со вспомогательным глаголом *луыны* 'быть' в причастие.

- (51) *Со туж бадзым но кулэ уж.* 'Это очень большая и важная задача.'

- (61) *Кулэ упражнениос лэсьтйськом, выриськом, тупатйськом.*
 'Делаем необходимые упражнения, тренируемся, корректируем.'
- (кулэсь 1) *Валэктйз гонэз шонер дасяны, сое уже кутыны, чебересь но кулэсь киужсьёс лэсьтыны.* 'Он объяснил, как правильно заготовить шерсть, как ее использовать, как сделать красивые и полезные поделки.'
- (36) *Нош ик, навигатортэк, мырдэм шедьтйм кулэ луйсь дугдылонниез.*
 'И снова без навигатора мы с трудом нашли нужную остановку.'

Кроме того, от слова *кулэ*, как и от прилагательного, могут быть образованы производные. Возможны, например, производные с суффиксами *-лык* (кулэлык 7), который используется для образования существительных от прилагательных, и *-тэм* (кулэтэм 3), который обозначает отсутствие качества обозначенного корнем. Конечно, такие производные не могут быть выведены из других глаголов, особенно личных форм других глаголов.

- (кулэлык 7) *Но директорзы валаз кулэлыксэ.* 'Но директор понимал свою важность.'
- (кулэтэм 3) *Нунал кусын 30 мешок пала кулэтэм посуда бичамын вал.*
 'За день было собрано около 30 мешков ненужной посуды.'

К слову *кулэ* также можно добавить суффикс сравнительной формы, но в любом случае его использование не ограничивается только прилагательными. Тем не менее, кажется, что сравнительная форма используется чаще со словом *кулэ*, чем обычно с глаголами, хотя для данного исследования я не собирал никакой статистики по этому вопросу.

- (кулэгес 2) *Аэропорт кулэ, нош сюрес – кулэгес, ветлйсьёс уго лобасьёслэсь шёдскымон трогес.* 'Аэропорт важен, но дорога важнее, потому что пешеходов гораздо больше, чем авиапассажиров.'

Ещё стоит обратить внимание на падеж семантического субъекта слова *кулэ* (об этом см. Койвунен 2022). Если слова *кулэ* выступает в качестве сказуемого с инфинитивом, возможными падежами семантического субъекта являются и дательный падеж (94), как всегда в коми и в многих финно-угорских языках, и именительный падеж (64). В материа-

ле в таких случаях именительный падеж встречается гораздо чаще, чем дательный падеж. Семантический субъект также может быть опущен.

- (94) *Анай-атайёслы выль корказы кулэ луоз быдэс семьязэс гожтыны.*
 'Родителям необходимо будет зарегистрировать всю свою семью в новом доме.'
- (64) *Но нырысь ик Удмуртия вань ужъёсты ас укёеныз быдэстыны кулэ.*
 'Но в первую очередь Удмуртия должна провести все работы за свой счет.'
- (35) *Гуртысь потэм егит муртлы сётыны кулэ оскон, солэн юрттйесез вань шуыса.* 'Молодому человеку, покинувшему деревню, необходимо дать уверенность, что у него есть сторонник.'

Может быть, здесь видно влияние русского языка, в котором присутствуют модальные структуры и с дательным и с именительным падежами. В русском языке есть модальные слова – как *должный, нужный, надо, необходимо* – которые являются прилагательными и наречиями, между которыми в удмуртском языке обычно нет морфологической разницы. Когда слово *кулэ* впервые закрепилось в одной форме и так как оно действует как сказуемое, его могли интерпретировать как прилагательное, а также как глагол. В этом случае слово также могло начать использоваться как определение. По этой же причине в падеже смыслового подлежащего могла начать проявляться подобная, как в русском языке, вариация: *мыным* [дат. п.] *вераны кулэ* ~ *мне надо сказать*; *мон* [им. п.] *вераны кулэ* ~ *я должен сказать*. В первом предложении семантический субъект не является грамматическим подлежащим, а во втором – является.

Кроме того, в моем материале есть два предложения, где слово *кулэ* используется как часть глагольной структуры *кулэ карыны* (40), и одно, где оно склоняется в творительной форме, как существительное (38).

- (40) *Тужгес но бадӱым саклыкес кулэ каре... ныр.* 'Больше всего внимания требует... нос.'
- (38) *Туж кулээн ас поннам пусйи интернетысь «Он-лайн инспекция» сайтлэсь ужамзэ.* 'Я подчеркнул важность работы сайта «Онлайн-инспекция» в интернете.'

7. Заключение

Исследователи и пользователи языка не пришли к единому мнению относительно части речи удмуртского модального слова *кулэ*. Некоторые описания, а также многие носители удмуртского языка считают слово *кулэ* глаголом, чем оно, несомненно, исторически и является. Однако кажется, что слово *кулэ* имеет общие черты прежде всего с прилагательными (и подобными наречиями). Однако у слова *кулэ* есть некоторые особенности, отличающие его от других прилагательных, например, меньшее использование суффикса множественного числа, использование вспомогательного глагола в позиции определения и тот факт, что оно выступает чаще в качестве сказуемого, чем определения. Кажется, что форма *кулэ* развивается в прилагательное, но развитие ещё не совсем закончено. На развитие могло оказать влияние русский язык или, возможно, тюркские языки региона, но изучение влияния языкового контакта остаётся задачей будущих исследований. Кажется, что подобное явление не очень распространено в языках мира.

Литература

- Архангельский, Тимофей – Медведева, Мария 2014–2021: Corpus of literary Udmurt. Available online at udmurt.web-corpora.net.
- ГСУЯ 1962 = Грамматика современного удмуртского языка: фонетика и морфология. Удмуртское книжное издательство, Ижевск.
- Кибардина, Татьяна 2012: Средства выражения модальности в удмуртском языке. Издательство «Удмуртский университет», Ижевск.
- Койвунен, Томи 2022: *Кулэ* кыллэн семантической субъектэзлэн вошъетэз сярысь. Актуальные проблемы удмуртоведения в свете компаративистики, контактологии и типологии языков и литератур. Ижевск. 172–179.
- Удмурт-зуч кыллюкам. Удмуртско-русский словарь. Сост. Т. Р. Душенкова, А. В. Егоров, Л. М. Ившин, Л. Л. Карпова, Л. Е. Кириллова, О. В. Титова, А. А. Шибанов. Отв. ред. Л. Е. Кириллова. РАН. УрО. Удм. ин-т ИЯЛ, Ижевск, 2008.
- Kel'makov, Valentin – Hännikäinen, Sara 1999: Udmurtin kielioppia ja harjoituksia. Apuneuvoja suomalais-ugrialaisten kielten opintoja varten XIV. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Winkler, Eberhard 2011: Udmurtische Grammatik. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.

Приложение³

Кулэ

1. Вазиське, асьмеос ёош ужаны **кулэ**, ми юрттом. (У.д. 2014.10.24.)
2. **Кулэ**-а асьмелы сомьнда? (Иднакар 2012.03.06.)
3. Соин ик матысь арьёсы отын нылпи садъёс, школаос **кулэ** луозы. (У.д. 2017.03.31.)
4. Та центрлы луыса концернын ваньбур потгон матысь дыре 4 поллы жутскыны **кулэ**. (У.д. 2015.10.7.)
5. Татын ик ад 3 иськиз: литература урокъёсын кутйсько ни критика синмын учконэз азинтонъя выль технологиос, нош мастер-класс возматйз, кыће луыны **кулэ** литература геройлэн музеез. (У.д. 2010.08.10.)
6. Ижкарын улйсьлы тренировкаослы **кулэ** луись бызьылон дорожка вутгйзы. (ИА «Удмуртия» 2016.12.07.)
7. Матысь куинь ар куспын 3-7 аресъемёс пöлын черодъёс бырыны **кулэ**. (У.д. 2013.08.23.)
8. Со тйледлы **кулэ** ке, сюлэмзэ асьтэ пала берыктыны амал одно ик шедьтоды. (У.д. 2012.12.21.)
9. Сыће дыръя вöаз сылйсь воргоронъёс нылкышнолэсь малпанъёссэ **кулэ** öръя лэзьыны **кулэ**. (У.д. 2017.03.15.)
10. Ми сётыны **кулэ** выль местае сыће ик квадратура, кöня соослэн вал вуж коркаязы. (Мынам Удмуртие 2013.12.20.)
11. Со сяна, котькудмы, экономика, политика но граждан правоез пычатыса, азинтыны **кулэ** калыклэсь культуразэ но выжызэ. (У.д. 2010.11.03.)
12. Со понна миллиардъёсын коньдон но вылй квалификациен специалистъёс **кулэ**. (У.д. 2011.11.25.)
13. Паймытйз на мукетыз но: кышное, пе, öвöл, со мыным **кулэ** но öвöл. (У.д. 2008.10.17.)
14. Туэ покчи ужбергатонэз азинтонъя программа чотын федерал бюджетысь элькуэн коньдэтэ 63 миллион манет вуыны **кулэ**. (Иднакар 2017.03.10.)
15. Мукетыз но луэ на: ёапак туж **кулэ** вакытэ одйг эмчиез но уд шедьты. (У.д. 2008.07.23.)
16. Ужан **кулэ** культура вылын, но удмурт кылэз оло кытчы но пыртыны **кулэ**. (sankobatyr.blogspot.ru 2011)
17. Ар пумын 16 автобус вуыны **кулэ** на Россилэн бюджетэз чотын. (У.д. 2007.08.22.)
18. Та сярысь шонерак вера туннэ нуналэ школаын, вузын но мерлыко улонын удмурт кыльа туж **кулэ** луись изданиослэн тырмымтэзы. (У.д. 2008.12.10.)
19. Тани берпуметй дышетскон арлэн кутсконаз **кулэ** луиз малпаськыны творческий проект сярысь. (marjamoll.blogspot.ru Мария Векшина 2014)

³ Удмурт дунне = У.д.

20. Нырысь ик Лариса Ускова удмурт психологен ёош утказы командаын ужанъя туж **кулэ** валэктонъёсты. (Ошмес [Рассвет] 2013)
21. Туэ шаерамы 42 школа автобусъёс вуыны **кулэ**, — вера Удмуртиысь Правительстволэн Төрөезлэн воштысезлэсь ужзэ быдэсьяс Наталья Сударикова. (У.д. 2017.08.10.)
22. Пусйыны **кулэ**: басма юдэсэз мукет сямен но вандыны луоз. (У.д. 2010.04.07.)
23. Озы-а, тазы-а но, огъя йышпумъянъёс лэсьтыны **кулэ** вал судьяослэн коллегизы. (У.д. 2011.12.21.)
24. «Италмаслэсь», «Айкайлэсь», мукет ансамбльёслэсь адзем карыса, эктонъёс пуктыны выро, шуэ, нош покчиос понна соосты шудон пыр радъяны **кулэ**. (У.д. 2012.03.11.)
25. Квартиралэсь вуэмзэ егит семья ар пала возьманы **кулэ** луоз. (У.д. 2009.04.07.)
26. Али гурезь вылынгес улйськом, кыкетй нылмес возьмаку бадзымгес квартира утчаны **кулэ** луиз. (kepics.tumblr.com Ольга Игнатьева 2014)
27. Пересьмон вакытаз адями ас нунокъёсыз вёзын гинэ кыштыр улыны **кулэ** кадь. (У.д. 2007.12.11.)
28. Жаляса верано, таёе студиез возён понна коньдон **кулэ**. (У.д. 2007.09.11.)
29. Соосты адзыны **кулэ**, малы ке шуоно котькудйз отысь аслыз гинэ тупасьсэ шедьтоз. (У.д. 2011.09.09.)
30. Ёеч выжыысь пудо йырез Удмуртиысь возёсьёсын бюджетны **кулэ**, али со элькунъя 30 процент пала, Киров улосвылын – 60 процент котыр. (ИА «Удмуртия» 2016.04.19.)
31. Ватсаны **кулэ**, Правительствоын Николай Мусалимов кыл кутоз нациосын но егитъёсын ужан политика, дышетон удысьёс понна. (У.д. 2011.12.23.)
32. Со сяна, Россиын оппозиция выль кужымен ёашетыны одъяз: быръёнъёс зэмлыко луыны **кулэ**! (У.д. 2011.12.29.)
33. Мыным но пал кыным туж **кулэ**, перлаос кык палтй ик мед луозы шуыса. (ИА «Удмуртия» 2016.03.16.)
34. Адямиосты валаны но луэ: 50-100 сюрс манет гуртоос понна туж бадзым ныпъет – сомындагы усё ужъёс но талы **кулэ** луисъ тйрлык. (Иднакар 2012.08.30.)
35. Гуртысь потэм егит муртлы сётыны **кулэ** оскон, солэн юрттйесз вань шуыса. (У.д. 2016.09.23.)
36. Нош ик, навигатортэк, мырдэм шедьтйм **кулэ** луисъ дугдылонниез. (igoninamaria.ru Мария Игонина 2015)
37. Югдурез валан понна трос дыр **кулэ** өз луы. (У.д. 2007.01.19.)
38. Туж **кулэен** ас поннам пусйи интернетысь «Он-лайн инспекция» сайтлэсь ужамзэ. (Иднакар 2016.11.03.)
39. Нялтас вераны **кулэ**, уно аръёс ёоже ни йёл поттонъя «Колос» шаерамы азьмынйесз луэ. (Мынам Удмуртие 2012.12.21.)
40. Тужгес но бадзым саклыкесз **кулэ** каре... ныр. (У.д. 2011.09.14.)
41. Кузпальёс но асьсэды лякыт возыны **кулэ**. (Светлый путь 2011.04.28.)
42. Соосты документъёсын юнматон понна **кулэ** луоз 250 миллион манет. (У.д. 2012.05.29.)

43. Таёе улонлэсь бурмытскон темаос **кулэ** газетады. (У.д. 2009.04.28.)
44. Мукет кылын верано ке, та ужрад экзитпол нимаське, но калык, шөдске, дышымтэ на солы: лушкем куара сётон бере малы мон вераны кулэ кинэ бырйи, шуыса малпало. (Иднакар 2017.09.15.)
45. Ми валаськомы, та концерт туж усто луыны **кулэ** кадь шуыса, но сыёе «узыр» но «гочатйсь» анонстэс адзем бере... 24-тй толсурлы билетгёслэн туж чаляк октйськыса быремзы «Свежий воздух» сокем шумпоттйз, лэся, тазэ концертэс сюлэмшугъяськытэк лэсьто ни. (Ваньмон дыр 2014.12.22.)
46. Соос вылй зечлыкен луыны **кулэ** - кема дырлы мед чидалозы. (У.д. 2010.10.19.)
47. Таёе юдэсмы кык луыны **кулэ**. (У.д. 2010.04.07.)
48. Вераны **кулэ**, «Удмурт Элькунын мерлык но ужъя кусыпёсты азинтон но калыкы уже интыяськыны юрттон» кун программаез быдэсьяны, кылем арын сямен ик, 800 миллион манет пала кутыны чакламын. (ИА «Удмуртия» 2016.05.05.)
49. Соин ик элькунысьтымы ветеринарёс вазисько пудо вордйсьёслы, та ужрадэз одно ик ортчыны **кулэ** шуыса. (Мынам Удмуртие 2012.06.29.)
50. Солы 8 миллион 600 сюрс манет **кулэ**. (ИА «Удмуртия» 2017.02.15.)
51. Со туж бадзым но **кулэ** уж. (Мынам Удмуртие 2011.01.24.)
52. Мар гинэ солы **кулэ** өвёл! (kyshnomurt.ru 2010–2013)
53. Тон, пе, егит ай, монэн валлин тазы курадзйса улыны **кулэ** өвёл. (У.д. 2010.04.21.)
54. Со понна **кулэ** на вал чертёжъёс. (У.д. 2010.02.19.)
55. Республикалэсь бюджетэ эскерыку, пе, одно чаклано: та программаез быдэсьяны тросгес коньдон **кулэ**. (У.д. 2011.10.18.)
56. Озы ик **кулэ** но, соос ноыёе кризисёс шоры учкытэк, арысь аре кизё, будэто, ю-нянь окто. (Иднакар 2015.05.29.)
57. Асьмелы гинэ асьмеос зеч лэсьтыны **кулэ** өвёл: котькудмы асьмеос матысьмылы зеч лэсьтыны кулэ, умойлы, валэктон-дышетонлы. (Павел апостоллэн Рим карын улйсьёслы ыстэм гожтэтэз М. Г. Атаманов (берыктон) 1997)
58. Малпасько, со **кулэ** но өвёл. (У.д. 2008.03.04.)
59. Кузпалэныз ёш 2 аресъем пи будэтйзы, жоген вордскыны **кулэ** кыкетй пиналзы. (У.д. 2017.04.17.)
60. Со туж бадзым но **кулэ** уж. (Мынам Удмуртие 2011.01.24.)
61. **Кулэ** упражнениос лэсьтйськом, выриськом, тупатйськом. (У.д. 2013.05.31.)
62. Ми соосты яке таяз арын, яке вуонояз сэрттыны-пертчыны **кулэ**. (ИА «Удмуртия» 2017.07.18.)
63. Удмурт драматургиын война бере таёе **кулэ** луись, дышетйсь «Чукдор» пьеса нырысетйез луэ. (У.д. 2012.12.11.)
64. Но нырысь ик Удмуртия вань ужёсты ас уксееныз быдэстыны **кулэ**. (ИА «Удмуртия» 2016.04.14.)
65. Адымилэн аслыз осконэз, кыёе ке кышканэз ке вань, **кулэ** өвёл со ужлы дырдэ но коньдондэ быдтыны. (У.д. 2007.09.07.)

66. Афганистан пыр потэм воргоронъёслы ожысь ветеран ним юнматйзы ке, республикамылы ватсаса **кулэ** луоз эшшо 604 миллион манет. (У.д. 2011.02.15.)
67. Нимыз та шудонлэн зучысь берыктэмын бере, юанъёсыз сыче ик мынйсь последовательностен луыны **кулэ** кадъ вал, нокинлы кыче ке бодыос питран улэ тырыны **кулэ** өвёл кадъ, ваньмыз шонер, озыы ке но произношение ласянь, та юанъёс удмурт сямен чик но чебер уг кылйсько, соосты секыт озыы вераны. (inzhelka.tumblr.com Елизавета Шихова 2014)
68. Марлы ке со калыкез дышетыны **кулэ**. (burdjios.ru Мария Золотарёва 2010–2015)
69. Соловьев люкаськемъёс азын шуиз: лыз буртчин будэтонъя Удмуртия азыпалан луыны **кулэ**, арысь аре производствоез йылтоно. (У.д. 2016.07.01.)
70. Тросэзлэн бадзымъёслы тупась кырзанъёссы, соин вылды соос огвыллемесь, а котькытын пöртэмлык **кулэ**. (marjamoll.blogspot.ru Мария Векшина 2014)
71. Вераны **кулэ**, 25-тй южтолэзе Саранскын Удмуртилэн төроез мувöй вузьёслы акцизьёслэсь табышез пöртэм коньдэтъёс куспын люкылыны чөктйз. (ИА «Удмуртия» 2016.03.30.)
72. – Но визьмо кивалтйсь, пе, аслэсьтыз командазэ кылдытыны **кулэ**. (У.д. 2007.06.22.)
73. Тазэ выльдыны **кулэ** луоз ог 2 но жыны миллиард манет. (У.д. 2016.10.27.)
74. Вылаз ик **кулэ** ялан вошгяськись программа, нош театрёсын арысь аре одйг репертуар. (У.д. 2015.02.26.)
75. Вераны **кулэ**, тодмо удмурт кылбурчи көня ке аръёс талэсь азыло чиптэм-чаптэм ышиз. (У.д. 2017.04.28.)
76. Инъет чебер мед пöрмоз шуыса, **кулэ** пöртэм буёло но одйг быдзалаен зенеликъёс. (У.д. 2009.07.01.)
77. Спортсмен юн сямю луыны **кулэ** бере, улонын пумиськись шуг-секигыёсты вормыны дышетсконо. (У.д. 2013.03.22.)
78. Ныль ар **кулэ** луиз дйсьтон понна. (У.д. 2010.02.05.)
79. Вераны **кулэ**, ёпак Мирей Матъёен ёош ужаса Мориа аслэстыз тужгес усто пластинкаоссэ гожтыса кельтыны быгатэм. (Мориа, Поль Wikipedia 2013.03.07.)
80. Малпасько, со понна продюсерлы тау карыны **кулэ**. (У.д. 2015.02.26.)
81. Тросгес таёе бичаськонниос **кулэ** лэсьтылыны. (sankobatyг.blogspot.ru 2011)
82. Мыным асме серьёзногес возыны **кулэ** ни, нош мон ялан лöптылйсько. (Зечбур! 2014.08.06.)
83. Нош француз кылэз тодэмды бертыса **кулэ** луиз-а? (У.д. 2010.03.26.)
84. Но али ваньмыз **кулэ** ужкагазъёс вань, оскисько, со адямины коньдон тырон сярись пумкылъян матысь дыре кутэмын луоз», — вераз шунит сётйсь компаниясь ужез утёнъя инженер Гульнара Нуриева. (ИА «Удмуртия» 2016.09.07.)
85. Ма **кулэ** на мыным тулыслэсь, тулыслэсь. (Киям крезе, сюлмам – кырзанэ Т. А. Пояркова, Т. П. Четкарёва 2002)
86. И куддыръя **кулэ** библиотекаосы лыктылыны, татысь литература шедьтыны. (Мынам Удмуртие 2010.11.16.)
87. Малы со тыныд **кулэ**? – шуоз. (ladamiri-lari.livejournal.com Лариса Дмитриева 2014)

88. **Кулэ** но кадь. (У.д. 2008.01.15.)
89. Угось та рад вераськон уг мыны «кураськон» сярсь, та рад асьмеос визьмынымы вормыны **кулэ**. (Байгурезь [Новый путь] 2017.02.)
90. Кин толон синпелет доры өз вуы, но солы **кулэ** магнитик, жингыртэ яке гожтэ Алексей Шкляевлы. (Ваньмон дыр 2014.01.15.)
91. Удмурт кизилиос Кисьманы **кулэ**! (У.д. 2008.04.11.)
92. Улон азинскиз, лыдзись выль геройёсыз **кулэ** кариз. (Семён Александрович Самсонов Wikipedia 2013.04.26.)
93. – Аслам но сюлмы шуг, чакламъя вуыны **кулэ** ни вал. (У.д. 2015.02.09.)
94. Анай-атайёслы выль корказы **кулэ** луоз быдэс семьязэс гожтыны. (У.д. 2017.06.15.)
95. **Кулэ**: 500 грамм каун, жыны стакан каун тысь, 3 курегпуз, 3 пуньы майонез, ж жыны стакан сакыр, 1-2 стакан пызь, уксусэн кысэм 1 пичи пуньы сода. (У.д. 2010.10.13.)
96. **Кулэ**-а со кулэм муртлы? (У.д. 2016.03.09.)
97. Озыен, тйляд удысады ужасьёс котьмалы дась, жог вырзись луыны **кулэ**? (У.д. 2011.03.04.)
98. Кылсарсь, экзамен кутйсь инспекторлэн арлыдыз 25 ареслэсь ожыт луыны **кулэ** өвёл. (Мынам Удмуртие 2013.11.01.)
99. Со сяна, эшшо 80 миллион манет **кулэ** луоз на дышетон удысын тыршись мукет өнерчиослэсь уждунзэс йылэтыны. (Мынам Удмуртие 2012.08.22.)
100. 10 литр вулы **кулэ** 1 килограмм сылал. (У.д. 2013.03.05.)

Кулэсь

1. Валэктйз гонэз шонер дасяны, сое уже кутыны, чебересь но **кулэсь** киужёс лэсьтыны. (Иднакар 2016.10.28.)
2. Вакчи дыр куспын ваньмыз дась ни вал: кык эктон, соослы **кулэсь** выль костюмёс. (Иднакар 2014.11.21.)
3. Мугорлэн уката ик туж лябесь-кынартэмесь адзиськись люкетёсыз тужгес но **кулэсь** луо. (Павел апостоллэн Коринф карын ульсьёслы ыстэм нырысетй гожтэтэз М. Г. Атаманов (берыктон) 1997)
4. Уго соос соку гинэ кылдэмын но гурт котырын туж **кулэсь** вал. (У.д. 2017.02.06.)
5. – Кылдытэм программаосты туж **кулэсь**. (У.д. 2013.06.25.)
6. Джон Мроз – политик, тупаса улон понна нюръяське, бадзымесь но **кулэсь** ужрадъёсты президентъёс радын эскере. (У.д. 2007.08.28.)
7. Собере таёе ужпумез пусйысал на: Кун Думаен кутэм-юнматэм законъёс гурт понна, гуртын ульсьёс понна зэм но **кулэсь** но улонэ пычатымонэсь медло вал. (Иднакар 2016.04.22.)

Кулэлык

1. Ужмылэсь **кулэлыксэ** ваньзы тодо-валало, пол шестого ёкна татын ни соос, куате – уж дуразы. (Иднакар 2016.05.13.)
2. Огез дышетскисе – али со культура юртамы ужа ни – огпол шуиз: «Оломалы дышетэммы ёз потылы, **кулэлыксэ** ём валаллятэ, лэся. (Иднакар 2013.03.29.)
3. «Ми туннэ адзиськомы ни, трос патеръем юртёсысь огъя ваньбурез рос-прос тупатонъя вьль сёзнэтлэсь **кулэлыксэ** Удмуртиын ульсьёс валаны кутско. (ИА «Удмуртия» 2016.05.12.)
4. Лыдпусёс экономикаысь та удысэн кусыпёс юнматыны **кулэлыкес** возымато. (ИА «Удмуртия» 2017.06.01.)
5. Асьме дорын та проектэз пычәтонлэсь **кулэлыксэ** возымато таё лыдпусёс: шаерамы жуг-жаг возыны чаклактэ 568 интыосын силё гурезёс кылдэмын. (У.д. 2017.03.07.)
6. Та арберилэн **кулэлыкес** сярись Ижкарысь Медицина кун академия эскеронёс но ортчытэм вьлэм. (У.д. 2016.04.28.)
7. Но директорзы валаз **кулэлыксэ**. (У.д. 2015.11.11.)
8. Та учрежденислэн **кулэлыксы** элькунамы туж бадзым. (У.д. 2016.10.21.)
9. Озьыен, малпанмес азыланяз но ортчытом, солэн **кулэлыкес**, адзиське, бадзым. (У.д. 2016.09.07.)
10. Чәпак кун услугаосты сәтонэз капчытонэн ик герзаськемын электрон картаослэн **кулэлыксы**. (У.д. 2011.10.28.)

Кулэтэм

1. Тйни вот, **кулэтэм** дыръя ымы ваяк усът □ ське, нош кулэ ке – тунгонамын. (У.д. 2012.02.15.)
2. Удмуртлыксэс ыштэмёс, асьсэды калык визен умоятэм интые, **кулэтэм** удысэн герзасько. (У.д. 2009.12.08.)
3. Нунал куспын 30 мешок пала **кулэтэм** посуда бичамын вал. (У.д. 2008.04.28.)
4. Курдатэ мукетыз: пинальёс анай-атайёссэс, **кулэтэм** арбериез вьллем, бордысьтызы палэнтэ. (У.д. 2010.09.28.)
5. Огзэ усътйсько ке, ышисько ини отчы, **кулэтэм** темаосы но выжыса. (muketulon.tumblr.com Алина Крестьянинова 2014)
6. Со шайвъл котырын ульсьёс одйг дыре отчы **кулэтэм** арбериоссэс, стройматериальёссэс тырыны кутскизы вал. (muketulon.tumblr.com Алина Крестьянинова 2014)
7. Поездёс нуо соосыз отчы, кытын телефон кысэ возьдаськыса, аслэсьтыз **кулэтэм** луэмзэ валаса. (muketulon.tumblr.com Алина Крестьянинова 2014)
8. Кынартэм партиос **кулэтэм** луозы. (У.д. 2007.07.13.)
9. Нош шудтэм учырёслэн мугёссы лыдъянтэм: руль сёёрын сазь йырын ёд пуксьы, **кулэтэм** интыетй сюресэз выжид... (У.д. 2007.02.02.)
10. Валамон, отын ужасьёс **кулэтэм** луизы. (У.д. 2010.01.27.)

Кулэгес

1. Соослы **кулэгес** «Горе от ума» берыктыны но возматыны удмурт кылын, удмурт театрын нежели ас вашкала культуразэс возматыны. (udmurto4ka.blogspot.ru Марина Сергеева 2013–2016)
2. Аэропорт кулэ, нош сюрес – **кулэгес**, ветлйсьёс уго лобасьёслэсь шёдскымон тросгес. (У.д. 2017.07.08.)
3. Нокуно ой быгаты аслым бырйыны, мар мыным **кулэгес**, Крезьгур яке Суредаськон. (chudja-zheni.ru Евгений Бикузин 2013)
4. Милемлы жыт кыче ке ужрадэ мыноно ке, чакласьком ини: таяз Юралы пыриськыны **кулэгес**, сояз одно ик мыным вуоно. (У.д. 2009.01.23.)
5. Бырйы ачид, мар **кулэгес**. (У.д. 2012.08.08.)
6. Таоссэ мугор нырысь ик «позьтыны» кутске, угось солы глюкоза **кулэгес**. (У.д. 2016.01.12.)
7. Кинэ ке туж сюлмаськытэ ас урамьсытыз сюрес ку лэсьтйськоз, кинлы ке нош Кирове сюрес **кулэгес**. (Иднакар 2017.08.11.)
8. Кин **кулэгес**? (У.д. 2009.06.05.)
9. Патер сётыны туж кулэ, но эшшо но **кулэгес**, нылпи пыд вылаз мед султоз, бадзым улонын ассэ медь шедьтоз шуыса. (ИА «Удмуртия» 2016.07.05.)
10. Таچه учыре шыръям коньдон мыныны кулэ чапак соослы, кинлы со коньдон **кулэгес**. (Иднакар 2016.01.15.)

*

Is the Udmurt modal word *кулэ* an adjective?

The Udmurt language has a modal word *кулэ* 'must; necessary', which is historically a finite verb form. In modern language, the word occurs only in the fossilized third person singular form. Various sources consider the word to be a verb, an adverb, a "modal word" or do not take a position on its classification. *Кулэ* usually occurs as a predicate, but it can also occur as an attribute, unlike finite verb forms in general. In addition, it can acquire the plural form of adjectives and nouns can be derived from it with stems that are usually associated with adjectives, e.g. *кулэ* + *лык* > *кулэлык* 'need'. The article discusses whether it would be more meaningful to classify the word as an adjective rather than a verb or adverb. Based on the corpus data, it seems that *кулэ* does not function in the same way as other Udmurt verbs, but it does not meet all the characteristics of adjectives either.

Keywords: Udmurt language, grammaticalization, lexicalization, modality

TOMI KOIVUNEN

A dél-észt esetragozásról

KORMOS Erik

Debreceni Egyetem, Nyelvtudományok Doktori Iskola
Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Intézet
kormoserik16@gmail.com

Tanulmányomban a dél-észt nyelvjárások esetragozását vizsgálom. A finnugor nyelvek egyik sajátos jellemvonása, hogy igen gazdag esetragozással rendelkeznek. Nincs ez másképpen az irodalmi (észak-)észtben és a dél-észt nyelvváltozatokban sem. Utóbbihoz hivatalosan négy nyelvjárás tartozik: a vöru, a szetu, a mulgi és a tartui. Mindegyik nyelvjárás további alldialektusokra osztható, ezekben az egyes esetragok nem egyforma rendszert alkotnak (Pajusalu 2018a: 173).

A négy nyelvváltozat közül a vöru a legnagyobb, amelyet nyugati és keleti alldialektusokra lehet felosztani. A legdélkeletibb nyelvváltozatban, szetuban a nagyobb eltérések alapján három fő nyelvjárást különíthetünk el (északi, déli és keleti), a kisebb eltéréseket is figyelembe véve a nyelvészek tizenkét alcsoporttal számolnak.¹ A mulgi nyugati és keleti alldialektusra osztható. A mulgi az a déli diallektus, amely a legtöbb északi jellemvonást örzi, mivel évszázadokon át a dél- és az észak-észt határán helyezkedett el. A tartui diallektust tartják a központinak, mivel ez szolgált a régi déli irodalmi nyelv alapjául. Keleti, nyugati, északi és déli alldialektusokra osztható (HP 11, Pajusalu 2018a: 49, 175, 181, 197, 2021: 283–285, Vigh-Szabó 2021: 471–472).

Az alábbiakban részletesen szólok az esetragozás rendszeréről, valamint ismertetem az egyes dél-észt nyelvjárások nyelvtani esetragjait, összevetve őket az irodalmi észttel.

---

¹ Történelmileg a szetu közigazgatási rendszer alapja a 12 földterületet számláló *nulk*. Minden egyes *nulk* kisebb nyelvi eltéréseket is magában hordoz. Ezért külön-külön mindegyik „nulk nyelv” egy-egy szetu alldialektusnak tekinthető (Pajusalu 2018a: 197–198, Pajusalu 2021: 283).

Hány nyelvtani eset van pontosan?

Az irodalmi észak-észti tizennégy nyelvtani esettel rendelkezik. Közülük három grammatikai (nominativus, genitivus, partitivus), hat helyhatározói (elativus, inessivus, illativus, allativus, adessivus, ablativus), öt pedig egyéb adverbális eset: essivus, translativus, comitativus, abessivus, terminativus. Az észti tizenötödik esetének az instructivust tartják, azonban ez mára csupán néhány megkövesedett alakban maradt fent (EG 148, EKG 1: 195, ENE 208–209, Lingea 2015: 289–292, Metslang 2022: 353–354, Tuldava 1994: 41). Pusztay nyelvтанában zárójelben veszi fel az instructivust, viszont számol az észti grammatikákban nem szereplő accusativussal is (Pusztay 1994: 47–49, 58).

A dél-észti nyelvjárásokban általában eggyel kevesebbel, tizenhárom esettel számolnak; az eltérés az essivus hiányából adódik (EVS 820–824, HP 19, Pajusalu 2021: 285, 2022: 371, Viikberg 2020: 61). Ezzel szemben Hella Keem tizennégy esetet különböztet meg a vöruban, ő önálló esetként kezeli az essivust (Keem 1997: 24). Pusztay három folklórszöveg² alapján összeállított szetu nyelvтанában tizenöt nyelvtani esetet vesz fel, ő számol az accusativussal és a vocativussal, valamint ritkán előfordulóként az essivussal is. A translativust nem adatolják a folklórszövegek (Pusztay 2017: 12–18). Az egyes nyelvтанok az alábbi képet mutatják:

	Észak-észti	É-észti (Pusztay)	EKG	szetu (HP)	szetu (Pusztay)	vörü	vörü (Keem)	mulgi	tartui
Nom.	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Gen.	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Acc.	–	+	–	–	+	–	–	–	–
Part.	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Iness.	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Elat.	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Illat.	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Adess.	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Abl.	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Allat.	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Transl.	+	+	+	+	–	+	+	+	+
Term.	+	+	+	+	+	+	+	+	+

² A szetu nyelvтан alapja három epikus ének: a szetu eposz, a *Pekó*, *A leány haláldala* és a *Nagy nász*, amelyek a Nap Kiadó gondozásában jelentek meg 2017-ben.

	Észak-ész	É-ész (Pusztay)	EKG	szetu (HP)	szetu (Pusztay)	võru	võru (Keem)	mulgi	tartui
Comit.	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Abess.	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Essiv.	+	+	+	–	ritka	–	+	+	+
Instr.	ritka	ritka	ritka	ritka	–	ritka	ritka	ritka	ritka
Voc.	–	–	–	–	+	–	–	–	–

A dél-észti nyelvváltozatokban korábban több eset is élhetett, ezek ma már csak megkövesedett határozószavakban mutathatók ki. Ilyen volt az instructivus, a prolativus és az exessivus (HP 20, Keem 1997: 25, Metslang 2022: 353, Viikberg 2020: 61, 146–152). Az alábbiakban bemutatom az egyes nyelvtani eseteket.

1. Egyes számú alakok

Nominativus. Mind az észak-észti, mind pedig a dél-észti jelöletlen. A nominativust több hangzótörzés érintette, ezek közül legfontosabb a tövéghangzók lekopása³ az északi-észti, pl. **metsä* > *mets* 'erdő', **jalka* > *jalg* 'láb', **nainen* > *naine* 'nő', **seemen* > *seeme* 'mag'. Ez a jelenség, az egyes dialektusokban eltérően jelentkezik (EKG 1: 195, Maticsák 2020: 394, Pusztay 1994: 48, 180, 2017: 12, Prillop 2020: 137, Prillop – Saar 2020: 280, Tuldava 1994: 29, Viikberg 2020: 61). A mulgiban a tövéghangzók lekopása miatt a nominativusi alakok lerövidültek: É *hobune* > M *obun* 'ló', É *inimene* > M *inimen* 'ember'. A võruban az *-i* tövéghangzó eltűnt, de a nyomát őrzi a szóvégi konzonáns palatalizálódása: V *putõl'* ~ É *puđel* 'palack' (Viikberg 2020: 61–62).⁴

³ A folyamat a 13. századtól kezdődően követhető nyomon, de még a 16–17. század fordulójáról származó szövegekben is általános a tövéghangzós alakok használata. A lekopás akkor erősödött fel jelentősen, amikor a mellékszótágokban a hosszú vokálisok megrövidültek, és hangsúlyossá váltak, például **jal.kaa* > *jalga* 'láb'. Ez az észti nyelvtörténetnek az ún. *murrangueesti* 'forradalmi észti' korszakára tehető, amikor az észti nyelv fejlődése felgyorsult (Prillop 2020: 131–132, 134). Az észti nyelv periodizálásáról bővebben lásd Pajusalu 2020: 29–32.

⁴ É = észak-észti, M = mulgi, Sz = szetu, T = tartui, V = võru.

Genitivus. Az irodalmi észtbén megegyezik a névszótövekkel, mivel az ősi *-n* rag a 17. századra teljesen kiveszett a nyelvhasználatból ($*n > \emptyset$).⁵ A nominativustól a tövégi vokális alapján lehet megkülönböztetni, az ún. hosszúsági fokok segítségével, például *päev* [III. hosszúsági fok] 'nap' : *päev* 'Gen.' [II. hosszúsági fok]: *päev* 'Part.' [III. hosszúsági fok]. Alakilag megegyezik az accusativussal (egyres nyelvtenok ezért sem vesznek fel accusativusi ragot) (Bereczki 2000: 26, 70, EKG 1: 195, Hajdú 1989: 118, Maticsák 2020: 395, Metslang 2022: 354, Pusztay 1994: 49, Prillop – Saar 2020: 282, Tuldava 1994: 41, Viikberg 2020: 65).

A genitivusnak egyik észtbén dialektusban sincs ragja. A genitivusi tö mindig vokálisra végződik. Csupán a genitivusi töhöz járuló morfémákban és a tövégi magánhangzókban mutatkozik némi eltérés. Például a mulgira jellemző, hogy egybeeshet a SgNom, a SgGen és a PlNom, pl. *kala* 'hal, hálnak (a), halak'. Ez a folyamat (morfologizálódás) a PlNom-ot kivéve az irodalmi észtbén is jelen van, pl. *kala* : *kala* : *kala* (Bereczki 2000: 70, HP 19, Pusztay 2017: 13, Viikberg 2020: 67–68).

A tartui nyelvjárásban a rövid fokban álló szavak genitivusi alakjában a tövégi konzonáns geminálódik, pl. *ime* 'csoda' : *imme*. A *-ne* végű melléknévek genitivusa általában *-tse*, pl. *sinine* 'kék' : *sinitse*. A nyugati nyelvtérleten viszont mulgi hatásra *-se* jelentkezik: *roheline* 'zöld' : *rohelise*. Az *-s* végű szavak genitivusa *-sse*: *jänes* 'nyúl' : *jänesse* (Viikberg 2020: 68).

Accusativus. A mai észtbén grammatikák nem szólnak róla⁶ (egyedül Pusztay említi mind az északi-észtbén, mind pedig a szetu kapcsán). Ennek oka, hogy alakilag megegyezik a genitivussal mind singularisban, mind plularisban. Nyelvtörténetileg azonban kimutatható: $*m > n > \emptyset$ (Bereczki 2000: 27, 69–70, EG 151, Maticsák 2020: 395, Pusztay 1994: 47, 48–49; 2017: 12–13, 19).

Partitivus. Az irodalmi észtbén a partitivus ragja *-d*, *-da*, *-t*, de lehet ragtalan is. Ilyenkor vokálisra végződik, s csupán a hosszúsági fokok különböztetik meg a nominativustól és a genitivustól. Mindegyik rag a balti finn $*-tA$

⁵ Ez kizárólag egyetlen összetett szóban őrződött meg: *maantee* 'országút' (*maa* 'ország' + *tee* 'út', valamint a *mingi* 'valamilyen' névmás is őrzí. Emellett néhány helynév tanúskodik még róla, pl. *Soontaga* (*soo* 'mocsár' + *taga* 'mögött' (*Peantagusen* >) *Peantse* (*pea* 'fej' + *tagune* 'mögötti') (Hajdú 1989: 118, Prillop 2020: 137, Pusztay 1994: 49).

⁶ Az accusativussal mint önálló esettel Heinrich Stahl 1632-es első észtbén grammatikájától egészen az 1920-as évekig számoltak. Első ízben Eduard Ahrens (1803–1863) balti német észtbén nyelvész tagadta az accusativus meglétét (Prillop – Saar 2020: 285).

ablativusi toldalékból fejlődött ki (Berezki 2000: 27, Prillop – Saar 2020: 287, Pusztay 1994: 49).

Összességében a dél-észti dialektusok is hasonló képet mutatnak. A partitivus a vöruban lehet *-d*, *-t* vagy tövégi vokálisra végződő, vagyis ragtalan, mint az észak-észti. A *-t* egyaránt járulhat a magán- és mássalhangzós tőhöz, pl. *hōraku* 'piros ribizli' : *hōrakut*, *inimene* 'ember' : *inimest*. A *-us* végű szavakban, diftongus után *-st* alakban él: *väiku* 'kicsi' : *väikeist*, *pilkus* 'csúfolódás' : *pilkuist* (az *-us* végűeknél a *-t* rag is előfordulhat, pl. *haigus* 'betegség' : *haigut*). Hosszú vokálisok, diftongusok és zöngés mássalhangzók után a *-d* partitivus rag használatos, pl. *maa* 'ország, föld' : *maad*, *tütär* 'lány' : *tütärd*. A **ragtalan** partitivusi alakokat a vöru kétszótagú, fokváltakozásos szavakban használja, pl. *jalga* 'láb' : *jalga* (Prillop – Saar 2020: 287, Viikberg 2020: 83–84).

A szetuban a partitivus egyfelől **ragtalan** (*vüü* 'öv' : *vüü*), másfelől lehet *-d* (*puu* 'fa' : *puud*), *-t* (*abimiis* 'segítő' : *abimiist*), és *-dA* ragos is (*ke* 'ki' : *kedä*, *kuu* 'hold' : *kuuda/kuud*, *tuli* 'tűz' : *tulda*) (HP 19, Prillop – Saar 2020: 287, Pusztay 2017: 13–14). Pusztay a folklóranyagok tanulsága szerint egyéb alakokat is felvesz a hosszúsági fokok alapján. A partitivusban a szóbelseji konzonzáns megkettőződhet (II. hosszúsági fok)⁷: *elo* 'élet' : *ello*, míg a gyenge fokhoz a *-höt* elem járulhat: *hallō* 'beteg' : *halōhöt* (Pusztay 2017: 13–14).

A mulgiban és a tartuiban a partitivus ragjai megegyeznek a vöruével. Mindkettőben *-t* rag társul a háromszótagú szavakhoz. A mulgiban a *-t* rag *l*, *r*, *n* végű szavakhoz, valamint mellékhangsúlyos szótagokhoz járulhat, pl. *tüüdär* 'lány' : *tüüdärt*, *parepe* 'jobb' : *parepet*. A tartuiban a *-t* rag járulhat *-ne*, *-s*, *-tu* végződéshez, valamint az *-edA* végű melléknevekhez is, pl. *inemis* 'ember' : *inemist*, *ōnnetu* 'boldogtalan' : *ōnnetut*, *pimedä* 'sötét' : *pimedät*. Hosszú vokálisok és diftongusok után, a vöruhioz hasonlóan a *-d* rag használatos: *puu* 'fa' : *puud*, míg a **ragtalan** partitivus kétszótagú szavakban általános a tartui nyelvváltozatban, pl. *rahha* 'pénz' : *rahha* (Viikberg 2020: 82–83).

észak-észti	vöru	szetu	mulgi	tartui
Ø, <i>-d</i> , <i>-da</i> , <i>-t</i>	Ø, <i>-d</i> , <i>-t</i>	Ø, <i>-d</i> , <i>-dA</i> , <i>-t</i>	Ø, <i>-d</i> , <i>-t</i>	Ø, <i>-d</i> , <i>-t</i>

⁷ A vöruban és a szetuban a szó előtti pont a III. hosszúsági fokot jelöli két- és több szótagú szavak esetében (HP 20).

Inessivus

Ragja az irodalmi észtbén *-s*, amely a genitivusi tőhöz társul. A rag a kései balti finn alapnyelvi **snA* szuffixumból fejlődött ki: **snA* > **ssA* > *s* (Bereczki 2000: 27, EKG 1: 202, Prillop – Saar 2020: 297, Pusztay 1994: 53, Tuldava 1994: 80).

A dél-észti nyelvekben az **-snA* szuffixum az északitól eltérő módon fejlődött tovább: **-s* > *-h* > *-hnA* > majd a tövéghangzó lekopása után *-hn*. A *-hnA* eltérő módon jelenik meg az egyes dél-észti nyelvekben (Bereczki 2000: 19, 73, Prillop – Saar 2020: 298).

A vöruban az inessivus ragja egyaránt lehet *-hn* és *-n*. Előbbi leginkább Haanja és Rõuge településeken öröközte meg (Keem 1997: 24, Koreinik 2013: 29, Prillop – Saar 2020: 298, Viikberg 2020: 118, VKO 28). A szetuban és a keleti-vöruban a rag *-h* vagy *-nA*. Néhány határozószó megőrizte a *-hnA* alakot is, pl. *iihnä* 'előtt', *perähnä* 'után, később', *aohna* 'idejében' (HP 19, Pajusalu 2021: 285, Prillop – Saar 2020: 298, Pusztay 2017: 15–16).

A mulgiban a legjellemzőbb esetrag az *-n*, pl. *raamat* 'könyv' : *raamatun*, *taevas* 'menny' : *taevan*. Az egytagú, hosszú vokálisra végződő szavakban az illativushoz hasonló *-hVn* rag jellemző, pl. *maa* 'föld' : *mahan* (Pajusalu 2018a: 175, Viikberg 2020: 117).

A tartuiban is *-n* az elsődleges rag, pl. *mõts* 'erdő' : *mõtsan*, *pää* 'fej, fő' : *pään*, *liin* 'város' : *liinan*). Vöru hatásra *-h* is előfordulhat, pl. *meel* 'ész, értelem' : *meeleh*. Egyszótagú szavakban *-hn* használatos, pl. *luu* 'csont' : *luuhn* (Prillop – Saar 2020: 298, Pajusalu 2018a: 175, 181, Viikberg 2020: 117–118).

Az inessivust mind a négy dél-észti dialektus ki tudja fejezni genitivust vonzó névtűs szerkezettel is, pl. M *põllu sehen* 'a mezõn, T *piimä seen* 'a tejben', V *mõtsa sisen* 'az erdõben' (Viikberg 2020: 117–118).

észak-észti	võru	szetu	mulgi	tartui
<i>-s</i>	<i>-hn, -h, -n</i>	<i>-h, -nA</i>	<i>-n</i>	<i>-hn, -h, -n</i>

Elativus

Esetragja az irodalmi észtbén *-st*, amely a genitivusi tőhöz járul. A rag a **stA* szuffixumból fejlődött a tövéghangzó lekopása révén (Bereczki 2000: 73, EKG 1: 202, Prillop – Saar 2020: 297, Pusztay 1994: 53, Tuldava 1994: 80).

Az elativus ragja nem tér el az irodalmi észttől, minden észti nyelvjárásban, így a déliekben is *-st*. A szetuban mellette előfordulhat a finnben is meglévő, archaikusabb *-sta/-stä* alak is, pl. *elo* 'élet' : *elosta*, *ese* 'apa' : *esestä* (HP 19, Pusztay 2017: 16, Viikberg 2020: 119–122).

Az elativust is ki tudja fejezni mind a négy dél-észti dialektus névutós szerkezettel is, pl. M *kere siist* 'a testből', T *piimä siist* 'tejből', V *külä sisest* 'faluból' (Viikberg 2020: 121–122).

észak-észti	võru	szetu	mulgi	tartui
-st	-st	-st, -stA	-st	-st

Illativus

Az illativus képzése igen eltérő az egyes észti nyelvjárásokban. Balti finn alapnyelvi alakja **-sVn/-hVn*. Az irodalmi észti az illativus ragja *-sse*, ez nincs közvetlen kapcsolatban⁸ a balti finn alapnyelvi formákkal. Ezenkívül a rag lehet *-de*, *-he*, *-hu*, *-ha* alakú is. Az illativusnak van ún. rövid alakja is. Ez ragtalan, többnyire az intervokális mássalhangzók geminálásával képzik, pl. *maja* 'ház' : *majja*. Ez a rövid alak a hangsúlytalan szótagokhoz kapcsolódó **-hEn* ragból (a dél-észti *-he*)⁹ alakult ki. A **-hEn* rag kizárólag az egyszótagú szavak illativusában maradt meg az irodalmi észti, ahol a vokális a *-h* előtt megrövidült, pl. *maa* > *maha* (Bereczki 2000: 27, Koreinik 2013: 29, Metslang 2022: 354, Prillop – Saar 2020: 291 – 292, Pusztay 1994: 51, Tuldava 1994: 79, 86 – 87, Viikberg 2020: 109).

A võruban és a szetuban a leggyakoribb illativusi esetrag a *-he*, amely a **-hVn* alakból alakult ki. Ez leginkább a kétszótagú, harmadik hosszúsági fokban fordul elő, például, V *hammas* 'fog' : *.hambahe*, Sz *viü* 'öv' : *.viühhe*. Ez a rag az egyszótagú szavakban geminálódott, pl. *maa* 'föld, ország' : *mahha*. Kanepi környékén a *-de* esetrag használatos, pl. *aigla* 'kórház' : *aiglade* (~ É *haiglasse*). Leivu környékén a *-de*, míg Luitsi¹⁰ környékén a *-(h)he/- (h)hõ* és a *-le/-lõ* ragok használatosak, pl. *taivas* 'menny' : *taivalõ* (~

⁸ Az *-sse* illativusi esetrag az észti-észti jellegzetessége. Kialakulására három különböző teória született: 1) az inessivus *-ssa* ragjának analógiájára jött létre. 2) A dél-pohjanmaa-i finn dialektusban előforduló ún. kettős illativus analógiája révén alakult ki, pl. fi. *vierahasehen* 'idegenbe'. A folyamat a következő: **vee.ra.ha.se.hen* > **võõ.ra.has.seen* > *võõrasse*. 3) A *-ne* és az *-s* analógiájára a töbeli *-s* geminálódott, majd pedig esetragként kezdett el funkcionálni, pl. **küsiümükse-hen* > **küsiümüsse-en* > *küsiümüsse* 'kérdés', Ld. Prillop – Saar 2020: 293.

⁹ A folyamat a következőképpen ment végbe: **tu.pa.hen* > **tu.p.paan* > *tuppa* 'szoba'. Prillop – Saar 2020: 292.

¹⁰ A võruhoz hivatalosan három, mára kihalt nyelvjárásrészletet társítanak. A Leivu és Luitsi nyelvjárást a mai Lettország területén beszélték. A harmadikat, a Kraasnait, amely a legkorábban kiveszett, a mai Oroszországban, a Pszkovi oblaszty területén beszélték (bővebben ld. Pajusalu 2018a: 198–201, 2021: 284–285).

É *taivasse*). A *-ne*, *-us* és *-t* végű szavak esetében a vöru *-te/-tõ* esetragot használ, pl. *ehitüs* 'épület' : *ehitüste* (~ É *ehitusse*) (HP 19, Pajusalu 2021: 285, Viikberg 2020: 109).

A szetuban a *-he* rag mellett a folklór szövegek tanulsága szerint más módokon is meg lehetett alkotni az illativust. Ilyen például a többelseji konszónáns megkettőződése igen hosszú fokban, amelyet szóeleji ponttal jelölnek, pl. *ilm* 'világ' : *.ilma* (Ill.) (Pusztay 2017: 15).

A mulgiban észak-észti hatásra a legelterjedtebb esetrag a *-sse*, de előfordulnak a *-(s)s*, *-se* változatok is. Az egyszótagú, hosszú magánhangzóra végződő szavakban a rag *-hV*, pl. *maa* 'föld, ország' : *maha* (~ É *maha*). Kétszótagú szavakban, az első hosszúsági fokban jellemző, hogy a tő magánhangzója geminálódik, pl. *tüvi* 'tő' : *tüvve* (~ É *tüvesse*). A mulgiban is, Helme község környékén használják az egyedi *-de* illativust, pl. *süä* 'szív' : *süämede*. Néha az *-(s)s* esetragú illativus egybeeshet a terminativusszal, pl. *künnü-päeväss* 'gyertyaszentelő napjáig' (Pajusalu 2018a: 178, Viikberg 2020: 107–108).

A tartui nyelvjárásban a legelterjedtebb illativusi esetrag a *-de*, például: *kerik* 'templom' : *kerkude*. A *-ne* és *-us* végű szavakban *-i* alakú illativus van jelen, pl. *väikene* 'kicsi' : *väikesi*. E nyelvjárás északi területén előfordul a ragtalan alak és az *-sse* esetrag is, pl. *kohto* 'hely' : *kohto*. A keleti területen – vöru/szetu hatásra – a *-he* rag sem ismeretlen (Pajusalu 2018a: 183, Viikberg 2020: 108–109).

Az illativust mind a négy dél-észti dialektus ki tudja fejezni Gen + névutós szerkezettel is, pl. V *suu sisse* 'szájba', szetu *kisatusõ sisse* 'bele a kísértésbe', T *piimä sisse* 'tejbe' (Leppik – Hagu 2013: 19, Viikberg 2020: 110).

észak-észti	vöru	szetu	mulgi	tartui
Ø, <i>-sse</i> , <i>-he</i> , <i>-hu</i>	Ø, <i>-de</i> , <i>-he</i> , <i>-(h)he/- (h)hõ</i> , <i>le/-lõ</i> , <i>-te/-tõ</i>	Ø, <i>-he</i> , többelseji msh. geminálódás	<i>-sse</i> , <i>-(s)s</i> , <i>-se</i> , <i>-hV</i> , <i>-de</i>	Ø, <i>-de</i> , <i>-i</i> , <i>-sse</i> , <i>-he</i>

Adessivus

A hol kérdésre felelő külső helyhatározó ragja az irodalmi észti *-l*, alapalakja **-lnA* volt. Ebből *-lla* (vö. finn) vagy *-la* lett, amelyből a tövéghangzó lekopásának következtében alakult ki a mai *-l* (EKG 1: 203, Prillop – Saar 2020: 298, 300, Pusztay 1994: 55, Tuldava 1994:73).

Az elativushoz hasonlóan az adessivus ragja sem tér el a nyelvjárásokban az észak-észttől, mindenhol *-l*. Például Sz pl. *tüü* 'munka' : *tüül*. A szetuban

találkozhatunk az ősbibb *-la*, *-lla* alakokkal is, pl.: *jalg* 'láb': *jalala*. (Bereczki 2000: 75, HP 19, Pusztay 2017: 16–17, 20, Viikberg 2020: 127–129).

észak-ész	võru	szetu	mulgi	tartui
<i>-l</i>	<i>-l</i>	<i>-l, -la, -lla</i>	<i>-l</i>	<i>-l</i>

Ablativus

Ragja az észak-észben *-lt*. Alapja az **-ltA*, amelyet szintén érintett a tövéghangzó lekopása (Prillop – Saar 2020: 298, Pusztay 1994: 55). A dél-észti nyelvek is az *-lt* alakot őrzik. A võru és a mulgi csak ezt használja. A szetuban is ez az elsõdleges, azonban az archaikus folklórszövegekben előfordul *-lta* is, például *ago* 'idõ' : *aolta* (Bereczki 2000: 75, EKG 1: 203, HP 19, Pusztay 2017:17, Tuldava 1994: 107, Viikberg 2020: 131).

A tartui nyelvjárásban is az *-lt* rag él, pl. *riik* 'ország, állam' : *riigilt*. Mellette megvan az *-ld* alak is, mivel a tartui egyik jellegzetessége, hogy likvidák és nazálisok után *t > d* hangváltozás történt, pl. *maa* 'föld, ország' : É *maalt* ~ T *maald*, *lava* 'dobogó, szín' : É *lavalt* ~ T *laval*d (Pajusalu 2018a: 183, Viikberg 2020: 131).

észak-ész	võru	szetu	mulgi	tartui
<i>-lt</i>	<i>-lt</i>	<i>-lt, -lta</i>	<i>-lt</i>	<i>-lt, -ld</i>

Allativus. Az allativus ragja az irodalmi észben *-le*. Rövid főhangsúlyos szavakban, személyes névmásokban pedig *-lle*, pl. *mulle* 'nekem', *talle* 'neki', ez a võruban is így van: *mullõ* 'nekem'. A rag a balti finn alapnyelvi **-llVn* alakra vezethetõ vissza (Prillop – Saar 2020: 298).

A *-le* és *-lle* ragok megtalálhatók a dél-észti nyelvekben is. A võruban és a szetuban a magánhangzó-harmónia megléte miatt kiegészül a *-lõ* és *-llõ* párokkal, pl. *miis* 'férfi' : *mehele*, *jalg* 'láb' : *jalolõ* (Bereczki 2000: 74, HP 19, Prillop – Saar 2020: 299, Pusztay 2017: 16, Tuldava 1994: 93, Viikberg 2020: 126).

A mulgiban a tövéghangzó lekopása után általában egybeesik az allativus és az adessivus ragja (*-l*), pl. *sein* 'fal' : *seinäl*. A *-le* leginkább az archaikus nyelvhasználatban, például népdalokban fordul elő, pl. *sõna* 'szó' : *sõnale* (Prillop – Saar 2020: 299, Viikberg 2020: 125).

A tartui nyelvben az allativus ragja *-le/-lõ*, pl. *pimedä* 'sötét' : *pimedäle*, *lats* 'gyerek' : *latsõlõ*. A nyelvjárás északi permén, mellékhangsúlyos szóta-

gokban a *-lle* is használatos: *lehmä* 'tehén' : *lehmädelle* (Pl.) (Viikberg 2020: 125).

észak-észt	võru	szetu	mulgi	tartui
<i>-le, -lle</i>	<i>-le/-lõ, -lle/-llõ</i>	<i>-le/-lõ, -lle/-llõ</i>	<i>-l, -le</i>	<i>-le/-lõ, -lle</i>

Translativus. Ragja az irodalmi észtbén *-ks*, ez a balti finn alapnyelvi **-ksi* alakból a tövéghangzó lekopásával alakult ki. (Bereczki 2000: 75, EKG 1: 203, Prillop – Saar 2020: 303, Pusttay 1994: 56).

A võruban egy ún. félhosszú *-ss* esetrag használatos: *hää* 'jó' : *hääs* (~ É *heaks*). Võrumaa keleti részén és Szetuföldön a Kelet-Észtországban használatos *-st* esetrag is elterjedt, ez vélhetően a következőképpen fejlődött: *-ks* > *-s* (*-ss*) > *-st*, pl. *miis* 'férfi' : *mehest* (~ É *meheks*). Ez az *-st* alakilag egybeesik az elativussal. A szetuban kimutatható *-s* esetrag is, pl. *kolmõs tüküis* 'három darabra' (HP 19, Koreinik 2013: 29, Pajusalu 2021: 285, Pajusalu 2022: 371, Prillop – Saar 2020: 303–304, Viikberg 2020: 134–135).

A mulgi és a tartui is a félhosszú *-ss* esetragot használja, mint a võru és szetu, pl. *vana* 'öreg, régi' : *vanass*. A mulgiban Halliste település vidékén rövid szavakban előfordulhat *-s* is, pl. *ää* 'jó' : *ääs*. Tarvastu környékén *-sse* és *-se* is használatos, például *külm* 'hideg' : *külmässe, teräve* ~ *teräv* 'éles' : *terävässe*; utóbbi egybeesik az illativussal. A tartui déli részén, melléknevekben előfordulhat a szetuban is meglévő *-st* is, pl. *pehm* 'puha' : *pehmest* (Bereczki 2000: 75, Viikberg 2020: 134).

észak-észt	võru	szetu	mulgi	tartui
<i>-ksi</i>	<i>-ss, -st</i>	<i>-s(s), -st</i>	<i>-s(s), -s(s)e</i>	<i>-ss, -st</i>

Terminativus. Ragja az irodalmi észtbén *-ni*. Viszonylag fiatal esetragról van szó, amely a dél-észti nyelvjárásokban is jelen van. Ragja a **nnik* határozói képzőből fejlődött ki (Metslang 2022: 353). Ebben az *-n* a locativus, míg a *-k* a lativus ragja. A võruban és a szetuban az esetrag *-ni?* alakú, pl. *küla* 'fal' : *küläni?*, *tüü* 'munka' : *tüüni?*. A szetuban lehet *-ni* is, például *kaal* 'nyak' : *kaalani* (Bereczki 2000: 77, EKG 1: 203, HP 19, 20, Pajusalu 2018a: 191, Pusttay 2017:17–18, Prillop – Saar 2020: 305–307, Viikberg 2020: 138–139).

A *-ni* esetragot ismeri a mulgi és a tartui is. Ehhez járul a mulgiban a *seni, kuni* 'amíg' viszonyiszavak valamelyike, pl. M *senigu kaalani* 'nyakig'. Ritkábban megjelenhet a mulgiban a *-ne* esetrag is, amely csak a többes tőhöz kapcsolódhat, pl. *luu* 'csont' : *luine*. A mulgi és a tartui jellegzetessége, hogy

a terminativus funkcióját elativus + partikulák segítségével is ki tudják fejezni. Ezek a mulgiban a *saandik*, *saantig*, a tartuiban *saandi*, *saandik*, *saanik* (Viikberg 2020: 138–139).

észak-észt	võru	szetu	mulgi	tartui
-ni	-niʔ	-niʔ, -ni	-ni, -ne, elat. + <i>saandik</i>	-ni, elat. + <i>saandik</i>

Comitativus. Nyelvtörténetileg a legfiatalabb nyelvtani eset az irodalmi észtbén és a nyelvjárásokban egyaránt. Ragja *-ga*. Ez a rag grammatikalizálódás során nyerte el mai alakját. Kiindulópontja a balti finn **kansa* 'nép, csoport' volt. A folyamat a következőképpen játszódhatott le: **kansak* > **kaasa* > *-kas* > *-ka* > *-ga* (vö. fi. *kansa* 'nép', észtbén *kaasa* 'együtt; társ') (EES 109–110, Metslang 2022: 353, Prillop – Viitso 2020: 54–56, Prillop – Saar 2020: 310–311).

Alapjában véve ez az esetrag van jelen a dél-észti nyelvekben is. A võruban és a szetuban kiegészült egy gégezárhanggal: *ga'*, pl. *kiil* 'nyelv' : *keelega'*, *käsi* 'kéz' : *.käega'*. Néhány szó esetében a *-ga'* raggal alkotott szó határozószóvá kövesedett, pl. *jalaga'* 'gyalog', *kõrraga'* 'egyszerre' (HP 19–20, Pajusalu 2018a: 191, 2022: 372, Pusztay 2017: 17).

A mulgi egyik alapvető tulajdonsága, hogy a mellékszótágokban *a/ä* > *e* változás ment végbe. Így a comitativus ragja *-ge* vagy (a tövéghangzó lekopása miatt) *-g* lett, pl. *käsi* 'kéz' : *kätege* (Pl.). A tartui nyelvjárásban a magánhangzó-harmónia érvényesül, így kialakult *-gä* párja is, pl. *käsi* 'kéz' : *kätägä* (Pl.). A nyelvjárás déli részén él a *-ka* esetrag is, pl. *käsi* 'kéz' : *kässika* (Pl.) (HP 19, Pajusalu 2018a:177, Prillop – Saar 2020: 311, Viikberg 2020: 145).

észak-észt	võru	szetu	mulgi	tartui
-ga	-ga'	-ga'	-ge, -g	-ga/-gä, -ka

Abessivus. Ragja az irodalmi észtbén *-ta*, amely a genitivusi tőhöz járul. Ez az esetrag a **-ttAk* formából alakult ki, amelyből a szóvégi *k* lekopott, de ez a *k* megmaradt a szetuban és a võruban laringális zárhangként (Bereczki 2000: 76, Pusztay 1994: 55, Prillop – Saar 2020: 309).

A szetu és a võru sajátossága az abessivus *-lda'*/*-ldä'* ragja, pl. *naanõ* 'nő' : *naasõlda'*, *tüü* 'munka' : *.tüüldä'*. Ezt az esetragot az ablativus és az abessivus kontaminációjának tartják. Az *-lda'*/*-ldä'* előfordulhat mellékne-

vekben és határozószavakban is, pl. *kõrralda* (~ *É korratu*) 'rendetlen', *kän-gäldä* 'mezítláb'. A võru nyelvterület északi és nyugati részén a *-ta?/-tä?*, valamint a *-da?/-dä?* ragok használata általános, pl. *imä* 'anya' : *imätä?*, *hammas* 'fog' : *hambida?*. Utóbbi, a régi feljegyzések szerint ritkán a szetuban is előfordult (Berezki 2000: 77, HP 19, Prillop – Saar 2020: 299, Pajusalu 2022: 372, Pusztay 2017: 18).

A mulgiban az *a/ä > e* változás következtében az abessivus esetragja *-te*, pl. *esä* 'apa' : *esäte* (~ *É isata*). Hosszabb szavakban előfordulhat *-de* esetrag is, pl. *oben* ~ *obene* 'ló' : *obesede* (~ *É hobuseta*). A tartui nyelvjárásban a *-ta/-tä* (pl. *peni* 'kutya' : *penitä*, *maa* : *maata*), valamint a *-da/-dä* esetragokkal (*noor* 'fiatal' : *nuurida* (Pl.), *jalg* 'láb' : *jalguda*) fejezik ki az abessivust, Mindegyik dél-észti nyelvváltozatban az abessivus kiegészülhet az *ilma* 'nélkül' névutóval, pl. T *ilma puudeta* 'fák nélkül', V, Sz *ilma rahaldaq* 'pénz nélkül' (Berezki 2000: 77, Prillop – Saar 2020: 309, Viikberg 2020: 141–142).

észak-észti	võru	szetu	mulgi	tartui
<i>-ta</i>	<i>-tA, -dA, -ldA'</i>	<i>-ldA', -dA?</i>	<i>-de, -te</i>	<i>-tA, -dA</i>

Essivus

A mai észak-észti nyelvtanok egyértelműen esetragnak tartják (ragja *-na*),¹¹ de a dél-észti grammatikák egy része nem számol vele (HP 19, Pajusalu 2021: 285), de mások igen (Berezki 2000: 76, Keem 1997: 26, Viikberg 2020: 146–149, Pusztay 2017: 17). Ennek az az oka, hogy a võruban és a szetuban alakilag egybeesik az inessivussal.

Az eset ragja a võruban lehet *-h* és *-n* is, például *.väiku* 'kicsi' : *väikun*, *nuur* 'fiatal' : *noorõh* (Berezki 2000: 73, Keem 1997: 26, Pajusalu 2022: 373, Viikberg 2020: 148 – 149).

A szetuban a *-h* mellett néhány esetben a történeti *-na* végződés is fentmaradt, pl. *tulõ* 'tűz' : *tulõna* (HP 19, Pusztay 2017: 17). A mulgiban és tartuiban egyaránt *-n* esetrag használatos, mint az inessivusban (Viikberg 2020: 148).

¹¹ Ebben az is közrejátszhat, hogy a mai irodalmi észti szetben szereplő essivus igen késői, amelyet a nyelvújítók honosítottak meg a 19. század vége felé finn mintára. A dél-észttel szemben az észak-észti népnyelv, Kihnu szigetét kivéve nem ismeri az essivust (Berezki 2000: 76, Metslang 2022: 353, Viikberg 2020: 146).

A mulgiban és a tartui nyelvjárásban az essivus egyaránt gyenge fokban jelentkezik, ragja a tövéghangzó lekopása miatt *-n*, pl. M *lats* 'gyerek' : *latsen*, T *pühäpäev* 'vasárnap' : *pühäpäevän* (Viikberg 2020: 148).

észak-észti	võru	szetu	mulgi	tartui
<i>-na</i>	<i>h, -n</i>	<i>-h, -na</i>	<i>-n</i>	<i>-n</i>

Instructivus

A mai irodalmi észti nyelvben a mód- és állapotátározói funkciót betöltő instructivus¹² valahol a nyelvtani eset és a határozószó között helyezkedik el. Ragja a kései balti finn alapnyelvben **-n*, amely alakilag egybeesett a genitivussal. Érintette a tövégi *-n* eltűnése¹³, így plularisban csak az *-i* jelöli. Ma már csak néhány szóban használatos, pl. *paljapäi* 'hajadonfött', *paljajalu* 'mezítláb', *naerusui* 'nevetve' (EKG 1: 195, Metslang 2022: 353, Pusztay 1994: 58, Prillop – Saar 2020: 311, Ross 1988: 12, Viikberg 2020: 149).

A võruban csak többes számban fordul elő. Leginkább a nyelvjárás keleti területén. Nincs önálló esetragja, hanem egybeesik a plularis, magánhangzós tövel, pl. *jalg* 'láb' : *jalo* (Viikberg 2020: 151).

A szetuban is csupán néhányszor fordul elő. Nyomát néhány *i*-re végződő szó őrzi, pl. *katsi* 'ketten, kettesben', *keeli* 'nyelven' (HP 20, Pajusalu 2022: 372).

A mulgiban leginkább népdalokban fordul elő, pl. *katsi* 'ketten, kettesben'. A tartui nyelvben nem adatolják (Viikberg 2020: 151).

2. Többes számú alakok

PINom

Az irodalmi (észak)-észti nyelvben a többes szám jele a *-d*, amely az egyes számú genitivusi töhöz kapcsolódik (a *-d* zöngésüléssel jött létre a balti finn alapnyelvi **-t*-ből (vö. finn *-t*) (ENE 106, Lingea 2015: 289, Pusztay 1994: 48, Metslang 2022: 354, Tuldava 1994: 61, Viikberg 2020: 56, 62).

A dél-észti dialektusokban a plularis jelölése változatosabb. A dél-észti nyelvben a **-t* kiesett. A võru és a szetu egyaránt szóvégi, laringális torokhanggal (*ʔ*, *ʔ*,

¹² Az instructivus kérdéséről az észti nyelvben és a balti finn nyelvekben bővebben lásd Ross 1988.

¹³ Az észti mellett a vót nyelv instructivusából is eltűnt a szóvégi *-n* (Ross 1988: 21).

q)¹⁴ jelöli a PINom-ot, pl. V, Sz *linna?* ~ É *linnad* 'városok'. Ez, egyes feltevések szerint a névmások többes nominativusi, ősi *-k szuffixumának maradványa (*-k > ?) vö. pl. V *miiq* 'mi', Sz *mi* 'mi' (Bereczki 2000: 66–68, HP 21, 24, Keem 1997: 26, Koreinik 2013: 29, Maticsák 2020: 407–408, Pajusalu 2018a: 191, 2022: 373, Pusztay 2017: 18, Viikberg 2020: 56, 63, VKO 8, 32).

A mulgiban és a tartuiban a PINom lehet jelöletlen is, így alakilag egybeeshet a SgGen alakkal, pl. M, T *tüdrugu* ~ É *tüdruku, tüdrukud* 'lánynak a, lányok'. A mulgiban és a tartuiban az elsődleges többes nominativusi toldalék -se, pl. M, T *munase* 'tojás' ~ É *munad*). Mulgimaa Tarvastu falva környékén a -da is előfordulhat (M *kalada* 'hal' ~ É *kalad*), Karski és Paistu települések környékén pedig észak-észti kölcsönzésként a -de rag is felbukkan, pl. *lii* 'korpa' : *liide* (Viikberg 2020: 62–63).

észak-észti	vöru	szetu	mulgi	tartui
-d	ʔ/? (q)	ʔ/?	Ø, -se, -da, -de	Ø, -se

PIGen

A többes genitivus ragja az irodalmi észti -de, -te, valamint ritkán -e. Ezek a *-tEn szuffixumból alakultak ki, amelyek mindig a kéttövű szavak mássalhangzós tövéhez kapcsolódtak, pl. *hampas-ten* > *hammaste* 'fog'. A PIGen többől képződnek a függő esetek többes alakjai. Ilyenkor az esetragok megegyeznek a singularissal, kivéve az illativust (Bereczki 2000: 67, ENE 106, Metslang 2022: 354, Pusztay 1994: 49, 59, 60, Prillop – Saar 2020: 314).

A dél-észti nyelvjárások alapvetően megőrizték az ősi -i többesjelet, ehhez kapcsolódik a *-tEn > -te rag: V *lats* 'gyerek' : *latsi*, Sz *hobõnõ* 'ló' : *hobõsidõ*. Az egyszótagú, hosszú magánhangzós szavakhoz általában *i* + *je* elem társul, amelynek következtében a vokális megrövidül, pl. V *maa* 'föld' : *maie*, V, Sz *tüü* 'munka' : *tõie*. A -de/-te konzonánsra végződő szavakban fordul elő, pl. *naanõ* 'nő' : *naistõ*. A *-tEn rag napjainkra a vöruból el is tűnhetett, pl. *jalgo* > É *jalgade* 'láb' (Bereczki 2000: 67, HP 21–22, Keem 1997:

¹⁴ A szetu és a vöru mássalhangzórendszer jellegzetessége a két torokhang megléte. Ezeket szövegekben többnyire ʔ-vel (ezt q-val, vagy a tudományos átiratban ?-val jelölik) és h-val írják. Utóbbi található meg a mulgiban és a tartuiban is. Általában a szó végén szerepelnek, ahol grammatikai funkciót látnak el, lásd PINom. Bővebben lásd HP 17, Iva 2013: 102–111, Pajusalu 2021: 280.

26, 28, Pajusalu 2022: 373, Prillop – Saar 2020: 314, 318, Pusztay 2017: 19, Viikberg 2020: 58 – 59, 76).

A mulgiban is *-de/-te*, *-e* toldalékok használatosak. A *-de* rövid kvantitási fokban álló szavakban fordul elő, pl. *kivi* 'kő' : *kivide*. A konzonánsra végződő szavakban *-te* áll, pl. *keel* 'nyelv' : *keelte*, *ein* 'széna' : *einte*, *tüädär* 'lány' : *tüädärte*. Az *-e* a nominativusban egyszótagúvá rövidülő, igen hosszú fokban álló, fokváltakozásos szavakban használatos, pl. *leppe* 'égerfa' : *lepä* (SgGen) : *leppe* (Viikberg 2020: 75).

A tartui nyelvjárásban szintén a *-de/-te*, *-e* használatos. A nyelvterület északi és nyugati peremén *l*, *r*, *n* hangokhoz társulhat a *-de*, pl. *juur* 'gyökér' : *juurde*. A *-te* járul a *-ne* és *-s* tövekhez, pl. *sinine* 'kék' : *siniste*, *inemine* 'ember' : *inemiste*. A tartui külön jellegzetessége, hogy erős fokban, a többes *-i*-vel képzett alakok többes genitivusa egybeesik a többes partitivusszal, pl. *jalg* 'láb' : *jalgu* 'PIGen, PIPart', Viikberg 2020: 54, 75–76).

észak-észti	võru	szetu	mulgi	tartui
<i>-de, -te, -e</i>	<i>-i, i+de/ i+dõ</i>	<i>-i, i+de/ i+dõ, -tV/-dV</i>	<i>-de, -te, -e</i>	<i>-de, -te, -e</i>

PIPart

Ragja az észak-észti *-id*, *-sid* vagy többes számú tömagánhangzó, pl. *-e, -i, -u* (ENE 100, Lingea 2015: 290, Metslang 2022: 355, Pusztay 1994: 49, 60, Prillop – Saar 2020: 320–327).

A vöruban alapvetően az *-it* rag használatos. Olykor elfordulhat önállóan az *-i* komponens is, amely kiejti a tővégi vokálist, pl. *oppaja* > *oppajit* 'tanár', *hobõsõ* 'ló' : *hobõsit*. A diftongusra végződő szavakban *-sit* alak áll, például *krae* 'gallér' : *kraesit*. Az *-id* leginkább particípiumokban mutatkozik, pl. *väsünüid* 'fáradt' : *väsünüid*. A vöruban a *-ne/-nõ* és az *-us/-üs* végű szavakban egybeesik a PIPart és a PIGen, és mindig *-isi* végűek lesznek, pl. *inemine* 'ember' : *inemiisi* 'ember'. A vöruban általános, hogy a többes illativus a PIPartból képződik: *oppaja* 'tanár' : *oppaj-i-he* (Viikberg 2020: 98–99, 110).

A szetuban alapvetően az *-i* jelöli a többes partitivust, akár csak a genitivust, pl.: *hüä* 'jó' : *hüvvi* (PIGen) : *hüvvi* (PIPart). A toldalék lehet *-it/-ita* is, pl. *aasta* 'év' : *aastit*. A vörühoz hasonlóan, a szetuban is állhat vokális, pl. *asi* 'dolog' : *asjo*, *kahr* 'medve' : *kahra* (HP 21–22, Pajusalu 2021: 285 – 286, 2022: 373, Prillop – Saar 2020: 328, Pusztay 2017: 19, Viikberg 2020: 55–56).

A mulgiban a többes partitivus ragjai: *-id/-it*, *-sid/-sit*, valamint a *tővégi vokális*. Az *-id* használata általános a nyelvterület egészén, egyszótagú, hosszú mássalhangzóra végződő szavakban, mint a vöruban is. Az *-it* általános a *-ne*, valamint *-s* végű szavakban, pl. *oben* 'ló' : *obesit*. A *-sid/-sit* közül előbbi Halliste és Paistu települések, utóbbi pedig Tarvastu és Karsi falvakban általános (Viikberg 2020: 96 – 97).

A tartui nyelvjárásban az *-id/-it*, *-sid/-si*, valamint *tővégi vokális* használatos. Közülük az *-id* a nyelvjárás északi részén, az *-it* a déli részén jelenik meg: *lambid* ~ *lambit* 'bárány'. A nyelvjárás keleti részén is az *-id/-it* az általános. A nyugati részen mulgi hatásra az *-ik* végű szavakban *-a* rag használatos, pl. *tütriga* 'lány (PIPart)'. A *-ne* végűek esetén a *-si* használata az általános: *tsirgukõisi* 'madárka' (Viikberg 2020: 97–98).

Az észak-észthez hasonlóan mindegyik dél-észti nyelvjárásban lehet a tömagánhangzó is a PIPart ragja (*-i*, *-e/-õ*, *-u/-o*, *-a/-ä*). Ilyenkor szintén egybeeshet a többes genitivussal. A vöruban *-u/-o* használatos az *-a* végű tövek után: *mõts* 'erdõ' : *mõtsa* (SgGen) : *mõtsu* (PlGen). A szetuban és a vöruban a rag *-a* az *-a/-ä* *-u/-o*, *-ü* tövű szavak esetében, pl. *juttu* 'dolog' : *jutta*. A mulgiban *-e* a rag, ha a tömagánhangzó *-i*, *-a*, *-u*: *oks* 'ág' : *okse*. Ld. még T *silm* 'szem' : *silmi* (Keem 1997 : 27–31, Viikberg 2020: 55–56, 96–99, 110).

észak-észti	võru	szetu	mulgi	tartui
<i>-id</i> , <i>-sid</i>	<i>-id</i> , <i>-it</i> , <i>-sit</i> , <i>-isi</i> , <i>-V</i>	<i>-i</i> , <i>-ita/-itä</i> , <i>-V</i>	<i>-id</i> , <i>-it</i> , <i>-si</i> , <i>-sid</i>	<i>-de</i> , <i>-te</i> , <i>-e</i>

Összegzés

Megvizsgálva a dél-észti nyelvjárások esetragozását, a következő megállapításokat tehetjük. Alapjában véve a dél-észti nyelvek esetrendszerre megegyezik az északival. Eltérést jelent, hogy általában eggyel kevesebb esetragot tartanak számon. A vita az essivus léte körül forog, mivel alakilag megegyezik az inessivusszal (legalábbis a szetuban és a vöruban). Erre az is lehet a magyarázat, hogy az irodalmi észti essivusa igen késői fejlemény.

Több esetrag (elativus, adessivus, comitativus) megegyezik az észak-észttel, némelyek azonban teljesen eltérnek, pl. a vörus/szetu abessivus. Az inessivus kiindulópontja az északi és a déli nyelvterületen is ugyanaz a balti finn alak volt, de eltérő módon fejlődtek. Mindegyik dél-észti dialektus megőrizte a nominativus jelöletlenségét, valamint az uráli **-i* többesjel használatát. A dél-észben, az észak-észthez és a finnhez hasonlóan megfigyelhető a két többes jel (**i*, **tEn*) kontaminálódása is. A **tEn* az észti különböző tőtípusokban mutatható ki.

Az esetragok rendszere a következőképp foglalható össze:

Singularis

	észak-ész	vöru	szetu	mulgi	tartui
Nom.	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø
Gen.	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø
Acc.	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø
Part.	-d, -da, -t, Ø	Ø, -d, -t	Ø, -da, -dä, -d, -t	Ø, -d, -t	Ø, -d, -t
Iness.	-s	-hn, -h, -n	-h, -na/-nä	-n	-hn, -h, -n
Ellat.	-st	-st	-st, -sta, -stä	-st	-st
Illat.	Ø, -sse, -he, -hu	Ø, -de, -he, -(h)he/-(h)hō, le/-lō, -te/-tō	Ø, -he, -V- > -VV-	-sse, -(s)s, -se, -hV, -de	Ø, -de, -i, -sse, -he
Adess.	-l	-l	-l/-la, -lla	-l	-l
Abl.	-lt	-lt	-lt, -lta	-lt	-lt, -ld
Allat.	-le, -lle	-le/-lō, -lle/-llō	-le/-lō, -lle/-llō	-l, -le	-le/-lō, -lle
Trans.	-ks	-ss, -st	-s(s), -st	-s(s), -s(s)e	-ss, -st
Term.	-ni	-ni?	-ni?, -ni	-ni, -ne	-ss, -st
Comit.	-ga	-ga'	-ga'	-ge, -g	-ga/-gä, -ka
Abess.	-ta	-ta/tä, -da/-dä, -lda' / -ldä'	-lda' / -ldä', -da? / -dä?	-de, -te	-ta, -tä -da, -dä
Essiv.	-na	h, -n	-h, -na	-n	-n

Plularis

	észak-ész	vöru	szetu	mulgi	tartui
Nom.	-d	’, ? (q)	’, ?	Ø, -se, -da, -de	Ø, -se
Gen.	-de, -te, -e	-i, -i + de/dō	-i, i + de/dō, -tV/-dV	-de, -te, -e	-de, -te, -e
Acc.	Ø	Ø	Ø	Ø	Ø
Part.	-d, -id, -sid	-id, -it, -sit, -isi, -V	-i, -ita/-itä, -V	-id, -it, -si, -sid	-de, -te, -e
Iness.	PlGen + -s	PlGen + (h)n	Pl.tő + -h	Pl.tő + n	Pl.tő + -(h)n
Ellat.	PlGen + -st	PlGen + -st	Pl.tő + -st	Pl.tő + -st	Pl.tő + -st
Illat.	PlGen + -sse	PlPart + -he	Pl.tő + -(h)he	Pl.tő + -sse	Pl.tő + -sse, -de

Adess.	PlGen + <i>-l</i>	PlGen + <i>-l/-la</i>	Pl.tõ + <i>-l/-la</i>	Pl.tõ + <i>-l</i>	Pl.tõ + <i>-l</i>
Abl.	PlGen + <i>-lt</i>	PlGen + <i>-lt</i>	Pl.tõ + <i>-lt/-lta</i>	Pl.tõ + <i>-lt</i>	Pl.tõ + <i>-lt/-ld</i>
Allat.	PlGen + <i>-le</i>	PlGen + <i>-le/-lõ</i>	Pl.tõ + <i>-le/-lõ</i>	Pl.tõ + <i>-l/-le</i>	Pl.tõ + <i>-le/-lõ</i>
Trans.	PlGen + <i>-ks</i>	PlGen + <i>-(s)s</i>	Pl.tõ + <i>-st</i>	Pl.tõ + <i>-s(s)</i>	Pl.tõ + <i>-s(s)</i>
Term.	PlGen + <i>-ni</i>	PlGen + <i>-ni?</i>	Pl.tõ + <i>-ni?</i>	Pl.tõ + <i>-ni, -ne</i>	Pl.tõ + <i>-ss, -st</i>
Comit.	PlGen + <i>-ga</i>	Pl.Gen + <i>-ga'</i>	Pl.Gen + <i>-ga'</i>	Pl.tõ + <i>-ga'</i>	Pl.tõ + <i>-ga, -gä, -ka</i>
Abess.	PlGen + <i>-ta</i>	PlGen + <i>-lda' / -ldä'</i>	Pl.tõ + <i>-lda' / -ldä'</i>	Pl.tõ + <i>-de, -te</i>	Pl.tõ + <i>-ta, -tä, -da, -dä</i>
Essiv.	PlGen + <i>-na</i>	PlGen + <i>-h</i>	Pl.tõ + <i>-h</i>	Pl.tõ + <i>-n</i>	Pl.tõ + <i>-n</i>

Irodalom

BERECZKI GÁBOR 2000: Bevezetés a balti finn nyelvészethez. Universitas Kiadó, Budapest.

EES = METSMÄGI, IRIS – SEDRIK, MEELI – SOOSAAR, SVEN-ERIK (toim.), Eesti etimoloogiasõnaraamat. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn. 2012.

EG = METSLANG, HELE – EREL, MATI – HABICHT, KÜLLI – HENNO, TIIT – KAASIK, REET – TERAS, PIRE – VIHT, ANNIKA – ASU, EVA LIINA – LINDSTRÖM, LIINA – LIPPUS, PÄRTEL – PAJUSALU, RENATE – PLADO, HELEN – RÄÄBIS, ADRIELA – VEISMANN, ANN 2023: Eesti grammatika, Tartu Ülikool Kirjastus, Tartu.

EKG = EREL, MATI – KAASIK, REET – METSLANG, HELE – RAJANDI, HENNO – ROSS, KRISTIINA – SAARI, HENN – TAEL, KAJA – VARE, SILVI 1995: Eesti keele grammatika I. Morfoloogia, sõnamoodustus. Eesti Teaduste Akadeemia Eesti keele Instituut, Tallinn.

ENE = PESTI, MALL – AHI, HELVE 2018: E nagu Eesti. Eesti keele õpik algajatele. Kiri-Mari Kirjastus, Tallinn.

EVS = FASTER, MARIKO – IVA, SULEV – KALLA, URMAS – IVA, TRIIN – ORG, LAIVI (koost.), Eesti-võru sõnaraamat. Võro Instituut, Võru. 2014.

HAJDÚ PÉTER 1989: Bevezetés az uráli nyelvtudományba. Tankönyvkiadó, Budapest.

HP = HAGU, PAUL – PAJUSALU, KARL 2021: Seto keele teejuht. Seto Instituut, Värska.

- IVA, SULEV 2013: Võro ja seto kõrihäälikud *h* ja *q*. Tartu Ülikooli Lõuna-Eesti keele- ja kultuuriuuringute keskuse aastaraamat XI-XII. Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu. 102–116.
- KEEM, HELLA 1997: Võru keel. Emakeele Selts – Võru Instituut, Tallinn.
- KOREINIK, KADRI 2013: The võro language in Estonia. Eldia Case-Specific Report. Studies in European Language Diversity 23. Eldia, Mainz – Wien – Helsinki – Tartu – Mariehamn – Oulu – Maribor.
- LEPPIK, SAKARIAS – HAGU, PAUL 2013: Mi' Issändä Jeesusõ Kristusõ pühä Evangeelium: Matvei, Marki, Luka ni Joanni kirotõt. Matvei, Marki, Luka ni Joana kirotõt. Seto Instituut, Värska.
- LINGEA 2015: Rozmówki estońskie ze słownikiem i gramatyką. Lingea s.r.o.
- MATICSÁK SÁNDOR 2020: A magyar nyelv eredete és rokonsága. Gondolat Kiadó, Budapest.
- METSLANG, HELLE 2022: North and standard Estonian. In: Bakró-Nagy, Marianne – Laakso, Johanna – Skribnik, Elena (eds), The Oxford guide to the Uralic Languages. Oxford University Press, Oxford. 350–366.
- PAJUSALU, KARL 2018a: Lõunaestli murded. In: Eesti murded ja kohanimed. Tartu. 173–202.
- PAJUSALU, KARL 2018b: Seto keel. In: Ehe Setomaa. Seto Instituut ja Setomaa Turism. 49–56.
- PAJUSALU, KARL 2020: Eesti keel uurali ja läänemeresoome keelena. In: Eesti keele ajalugu. Eesti Keele varamu IV. Tartu Ülikool Kirjastus, Tartu. 21–32.
- PAJUSALU, KARL 2021: Setojen kieli. In: Kati, Kallio – Grünthal, Riho – Saessalo, Lassi (toim.), Inkerikot, setot ja vatjalaiset. Kansankulttuuri, kieli ja uskomusperinteet. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 280–292.
- PAJUSALU, KARL 2022: Seto South Estonian. In: Bakró-Nagy, Marianne – Laakso, Johanna – Skribnik, Elena (edit.), The Oxford guide to the Uralic Languages. Oxford University Press, Oxford. 367–379.
- PRILLOP, KÜLLI 2020: Eesti keele ajalooline fonoloogia. In: Eesti keele ajalugu. Eesti Keele varamu IV. Tartu Ülikool Kirjastus, Tartu. 74–168.
- PRILLOP, KÜLLI – SAAR, EVA 2020: Eesti keele ajalooline morfoloogia. In: Eesti keele ajalugu. Eesti Keele varamu IV. Tartu Ülikool Kirjastus, Tartu. 169–336.
- PRILLOP, KÜLLI – VIITSO, TIIT-REIN 2020: Keeleajaloo uurimismeetodid In: Eesti keele ajalugu. Eesti. Keele varamu IV. Tartu Ülikool Kirjastus, Tartu. 32–61.
- PUSZTAY JÁNOS 1994: Könyv az észtl nyelvvről. Savariae, Szombathely.
- PUSZTAY JÁNOS 2017: Szetu nyelvtan. Nap Kiadó, Budapest.
- ROSS, KRISTIINA 1988: Instruktiiiv läänemeresoome keeltes. Valgus, Tallinn.
- TULDAVA, JOHANN 1994: Estonian textbook. Grammar, exercises, conversation. Indiana University Research Institute for Inner Asian Studies. Bloomington, Indiana.

VÍGH-SZABÓ MELINDA 2021: Nyelvek és nyelvváltozatok Észtorszáiban. *Folia Uralica Debreceniensia* 28: 465–482.

VIKBERG, JÜRI 2020: Eesti murrete grammatika. Tartu Ülikool Kirjastus, Tartu.

VKO = ALLAS, TIIA – FASTER, MARIKO – KABUN, KAILE (koost.): Võro keele opiraamat. Edimädele Kooliastmõlõ. Võro Instituut, Võru. 2023.

*

About the South Estonian case inflection

The basic feature of the Finno-Ugric languages is their rich case inflection. In my article, I have presented the case inflection of the four dialects of South Estonian (Võro, Seto, Mulgi, and the Tartu language), which is basically the same as literary North Estonian. Officially, there are fourteen grammatical cases in literary Estonian. However, considering the grammars of the South Estonian dialects, there is no complete agreement on the number of grammatical cases. According to some grammars, for example, the essive case is used, while others say that it is absent from the South Estonian dialects. Several case forms are identical to literary North Estonian (e.g. *elativus*, *adessivus*, *comitativus*), but some case forms have developed in a completely different way than in the North Estonian, e.g. *abessivus*. In case of inflection, the formation of the partitive and illative cases in particular shows differences. All South Estonian dialects have preserved the unmarked nominative case and the use of the Uralic *i* plural.

Keywords: South Estonian languages, dialects, Võro, Seto, Mulgi, Tartu, nominal inflection, case inflection

ERIK KORMOS

Egy 18. századi mordvin ima nyelvészeti elemzése

MATICSÁK Sándor

Debreceni Egyetem
maticsak.sandor@arts.unideb.hu

Mintegy másfél évtizeddel ezelőtt azt a célt tűztem ki magam elé, hogy minél alaposabban feldolgozzam a 17. század végi és a 18. századi mordvin kéziratos és nyomtatott szövegeket. Elemeztem az első nyelvemlék, Nicolaes Witsen 1692-es holland–mordvin szótárának anyagát; az 1733–1747 közötti szibériai expedíció vezetőinek, a német származású G. F. Müllernek és J. E. Fischernek a 323 szavas szóanyagát; az 1769-ből származó első összefüggő, hosszabb szöveget; az orenburgi expedicionisták által az 1770-es–80-as években lejegyzett 210 szót; az első verset 1782-ből; egy 1788-ban a Nyizsnyij Novgorod-i szemináriumban publikált 55 szavas szöveget és az első Mi-atyánk-fordítást a 18. század végéről. Jelen írásomban ezt a sort folytatva a Damaszkini püspök szótárában található mordvin ima szövegét elemzem.

1. A szöveg keletkezési körülményei

A 18. századi mordvin nyelvemlékek legjelentősebbike a Damaszkini-szótár. Damaszkini püspök (1737–1795) (eredeti nevén Dimitrij Szemjonov) 1778-ban lett a Volga-vidék két kulturális központja egyikének, a Nyizsnyij Novgorodban működő szemináriumnak a rektora (a másik centrum Kazany volt). Szemjonov a moszkvai szláv–görög–latin iskolában végzett, majd Göttingenben tanult. Pétervárra hazatérve 1772-ben kinevezték a filozófia, a történelem és a retorika professzorává. 1775-ben szerzetesnek állt, majd 1783-ban ő lett a Nyizsnyij Novgorod-i püspökség vezetője. Damaszkini modernizálta a szeminárium működését, nagy hangsúlyt fektetett a térség nyelveinek tanítására, a többnyelvű képzésre (a szeminárium működéséről részletesen ld. Maticsák 2017).

A felvilágosult, a tudományok iránt elkötelezett cárnő, II. Katalin felkérte a püspököt, hogy készítsen egy szótárt a Nyizsnyij Novgorod-i püspökség

népei által beszélt nyelvekről. Damaszkín 1785-re készítette el a *Словарь языков разных народов* című kétkötetes szótárát.¹ Az első, 1038 oldalas részben egy orosz–tatar–csuvas–erza–mordvin szótár kapott helyet, a második, 746 oldalas egység egy orosz–cseremisz szójegyzék. A kéziratos szótárnak két példánya ismeretes, az egyiket Nyizsnyij Novgorodban, a másikat Pétervárott őrzik. A szótár mordvin anyagát A. P. Feoktyisztov 1971-ben rendezte sajtó alá.

Az első kötet bevezetésében Damaszkín rövid áttekintést ad a csuvasok és mordvinok 18. századi hitvilágáról, pogány szokásaikról. Itt kapott helyet egy rövid, 74 szavas mordvin ima is, a továbbiakban ezt a szöveget elemzem részletesen. A szöveget – orosz fordítással, latin betűs átírással, de érdemi kommentár nélkül – Feoktyisztov adta közre a mordvin írásbeliség első szakaszát bemutató monográfiájában (Feoktyisztov 1976: 65–66, 236).

2. Az ima olvasata

A két kézirat, a Nyizsnyij Novgorod-i és a pétervári a központosítást nem számítva csak kismértékben tér el egymástól, ezeket dőlt betűvel jelzem.

A Nyizsnyij Novgorod-i szöveg: *Инешке пасъ, ванымись. Инешке пасъ, илямакъ* кадь. Тука монянь ламо цюратъ и тяттеръть. Инешке пасъ, тука монянь ламо пандотъ сюрота и пешекъ суро утомоть, *ивере утомонъ*, инешке пасъ, тука монянь сюротъ, мядь, симьдема, *яцамо* пель, *шумбрачи, сатме* эрямо; инешке пасъ, пешекъ кардазомъ лишмеде, реведе, сеядо. Инешке пасъ, *баславъкъ* монь кудомъ *чтобу* монянь можна *сякинъцятъ* нолдамъ пурнамъ андомъ и иажнемъ. Инешке пасъ, ваныкъ кирдицянь модань инязоро авань. *Эрва* маштомста озномонь мернетъ вясе ломать аминь.

A pétervári szöveg: *Инешке пасъ! ванымизь! Инешке пасъ! иляманъ* кадь. Тука монянь ламо цюратъ и тяттеръть. Инешке пасъ! тука монянь ламо пандотъ сюрота и пешекъ суро утомоть. Инешке пасъ! тука монянь сюротъ, мядь, симьдема, *яцамо*, пель *шумбра чи, сатме* эрямо. Инешке пасъ! пешекъ кардазомъ лишмеде, реведе, сеядо. Инешке пасъ!

¹ А мŷ teljes címe: Словарь языков разных народов в Нижегородской епархии обитающих, именно россиян, татар, чувашей, мордвы и черемис. По высочайшему соизволению и повелению ее императорского величества премудрой государыни, Екатерины Алексеевны, императрицы и самодержицы всероссийской. По алфавиту российских слов расположенный и в Нижегородской семинарии от знающих оные языки священников и семинаристов, под присмотром преосвященного Дамаскина епископа Нижегородского и Алаторского сочиненный 1785-го года.

*баславекъ монь кудомъ что бу монянь можна сакшныцять, нолдамсь, пурнамсь, андомсь и іажнемсь. Инешке пась! ванькь кирдицянь модань (инязоро авань). Эрьва маштомста озномонь мернетъ вьсе ломать: аминь.*²

Feoktyisztov orosz fordítása: Боже, сохрани нас. Боже, не оставь меня. Принеси-ка мне много сыновей и дочерей. Боже, принеси-ка мне много гор зерна и наполни хлебные амбары. Боже, принеси-ка мне хлеб, мед, еду и питье, здоровье, тихую жизнь. Боже, наполни двор мой лошадьми, овцами, козами. Боже, благослови мой дом, чтобы мне (было) приходящих пускать, собирать, кормить и согревать. Боже, береги владелицу земли царицу. При окончании каждой молитвы произносят все люди: аминь.

Magyar fordításban: Isten, óvj minket. Isten, ne hagyj el engem. Hozz nekem sok fiút és lányt. Isten, hozz nekem sok gabonahegyet, és töltsd meg a magtárakat. Isten, hozz nekem gabonát/kenyeret, mézet, ételt és italt, egészséget, nyugodt életet. Isten, töltsd meg az udvaromat lovakkal, birkákkal, kecskékkal. Isten, áldd meg a házamat, hogy beengedhessem a látogatókat, összegyűjthessem, táplálhassam és melegíthessem őket. Isten, vigyázz a cárnőre, a föld tulajdonosára. Minden ima végén az összes ember mondja: ámen.

3. Helyesírási kérdések

A mordvin szövegek legtöbb ortográfiai következetlensége a palatalizált mássalhangzók lejegyzése során figyelhető meg. A korai latin betűs lejegyzések e tekintetben elég bizonytalanok (Müller és Pallas tudta a leginkább jelölni a palatalizációt), de a cirill betűs szövegek általában szépen jelölik ezt a jelenséget. Ez a szöveg is szinte hibátlan. Damaszkín a lágyságjelet használva pontosan jelöli a szóvégi palatalizációt: *авань, ванымись, кирдицянь, ломать, мернетъ, модань, монь, монянь, мядь, озномонь, пель*. Ugyancsak pontos a szó eleji és szó belseji palatalizáció jelölése is: *сеядо, симьдема, суро, сурода, суротъ, тййтерть, цiorать; илямакъ, инязоро, кирдицянь, лишмеде, монянь, реведе, симьдема, тййтерть, эрямо*. A *ванькь* és *ванымись* szavakban pontosan jelöli az *n* palatalizálatlanságát.

² Az eltérések között vannak egybe- és különírások (*шумбрачи, чтобу*), lágyságjelhasználati különbségek (*сатьме, эрьва*), betűtévesztések (*илямань, яцамо, сякшныцять*), mássalhangzó-váltakozások (*ванымизь ~ ванымись*), ill. a jaty használata (*баславѣкъ ~ баславекъ*). A leglényegesebb különbség, hogy a Nyizsnyij Novgorod-i változatban szerepel az *ивере утомонь* szövegrész, amely a péterváriból kimaradt. Mindezeket részletesen ld. a szöveg elemzésében.

Damaszkin mindössze három hibát vét, mindháromat a Nyizsnyij Novgorod-i változatban (ezek a pétervári változatban helyesen szerepelnek: NyN *эрва* (P *эрва*), *сякиныцять* (P *сакиныцять*), *самме* (P *самме*)).

Az 1917 előtti orosz helyesírás használta a szóvégi keményjelet, ez a jelenség ebben a szövegben is megfigyelhető: *андомсъ, баславѣкъ, ваныкъ, іажнемсъ, илямакъ, кадъ, кардазомъ, кирдицянь, кудомъ, холдамсъ, пандотъ, пасъ, пецекъ, пурнамсъ, сюротъ, сякиныцять, утомотъ, ціоратъ*. Damaszkin két helyen használja a régi szövegekben ugyancsak feltűnő *i* betűt: egyszer a szó eleji [j] hang jelölésére (*іажнемсъ*), egyszer pedig a palatalizáció jelölésére (*ціоратъ*).

Ez az ima – több más kortárs szöveghez hasonlóan – olyan erza nyelvjárásban íródott, amelyben az alsó és középső nyelvválású /ä/ és /e/ hang egyaránt megtalálható. Előbbit Damaszkin (is) *я* betűvel jelölte: *вясе, монянь, мядь, тяйтеръть*.

A szövegben a palatalizáció jelölésének fent említett tévesztése mellett néhány íráshiba is fellelhető: P *иляманъ* ~ helyesen: NyN *илямакъ*; P *яцамо* ~ helyesen: NyN *яцамо*, NyN *самме*, P *самме* ~ helyesen: *сэтьме* (ez utóbbi nem feltétlenül téves lejegyzés, ld. a (38) szócikket).

4. A szöveg morfológiai tagolása (a Nyizsnyij Novgorod-i változat alapján)

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)		
<i>Инешке</i>	<i>пасъ</i>	<i>ваны-мисъ</i>	<i>Инешке</i>	<i>пасъ</i>		
nagy teremtő	isten	vigyáz-detIMP2SG/1PL	nagy teremtő	isten		
(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	
<i>иля-макъ</i>	<i>кадъ.</i>	<i>Тук-а</i>	<i>мон-янь</i>	<i>ламо</i>	<i>ціора-тъ</i>	
ne-detIMP2SG/1SG	elhagy-IMP2SG	hoz-IMP2SG-PTC	én-DAT	sok	fiú-PL	
(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)	(18)
<i>и</i>	<i>тяйтеръ-тъ.</i>	<i>Инешке</i>	<i>пасъ,</i>	<i>тук-а</i>	<i>мон-янь</i>	<i>ламо</i>
és	lány-PL	nagy teremtő	isten	hoz-IMP2SG-PTC	én-DAT	sok
(19)	(20)	(21)	(22)	(23)	(24)	
<i>пандо-тъ</i>	<i>суро-да</i>	<i>и</i>	<i>пеце-къ</i>	<i>суро</i>	<i>утомо-тъ,</i>	
hegy-PL	gabona-ABL	és	megettölt-IMP2SG	gabona	magtár-PL	
(25)	(26)	(27)	(28)	(29)	(30)	(31)
<i>и</i>	<i>вере</i>	[<i>утомо-нь,</i>]	<i>инешке</i>	<i>пасъ,</i>	<i>ту-к-а</i>	<i>мон-янь</i>
és	felső	[magtár-GEN]	nagy teremtő	isten	hoz-IMP2SG-PTC	én-DAT

(32)	(33)	(34)	(35)	(36)	(37)	(38)	(39)
<i>суро-тъ</i> , gabona-PL	<i>мядь</i> , méz	<i>симьдема</i> , ital	<i>ярцамо</i> étel	<i>пель</i> , (féle)	<i>шумбрачи</i> , egészség	<i>самме</i> nyugodt	<i>эрямо</i> ; élet
(40)	(41)	(42)	(43)	(44)	(45)		
<i>инешке</i> nagy teremő	<i>пасъ</i> , isten	<i>пеце-къ</i> megtölt-IMP2SG	<i>кардаз-омъ</i> udvar-PX1SG	<i>лишме-де</i> , ló-ABL	<i>реве-де</i> , juh-ABL		
(46)	(47)	(48)	(49)	(50)	(51)		
<i>сея-до</i> . kecske-ABL	<i>Инешке</i> Nagy teremő	<i>пасъ</i> , isten	<i>баславъ-къ</i> megáld-detIMP2SG/3SG	<i>монъ</i> én-GEN	<i>кудо-мъ</i> ház-PX1SG		
(52)	(53)	(54)	(55)	(56)	(57)		
<i>чтобу</i> hogy	<i>мон-янь</i> én-DAT	<i>можна</i> lehet	<i>сякинъця-тъ</i> látogató-PL	<i>нолдамсъ</i> beengedni	<i>пурнамсъ</i> összegyűjteni		
(58)	(59)	(60)	(61)	(62)	(63)		
<i>андомсъ</i> táplálni	<i>и</i> és	<i>иажнемсъ</i> . melegíteni	<i>Инешке</i> Nagy teremő	<i>пасъ</i> , isten	<i>ваны-къ</i> vigyáz-detIMP2SG/3SG		
(64)	(65)	(66)	(67)	(68)	(69)		
<i>кирдиця-нь</i> tulajdonos-ACC	<i>моданъ</i> föld-GEN	<i>инязоро</i> nagy-úr	<i>ава-нь</i> . nő-ACC	<i>Эрва</i> minden	<i>машто-мста</i> befejeződik-GER		
(70)	(71)	(72)	(73)	(74)			
<i>озномо-нь</i> ima-ACC	<i>мерне-тъ</i> mond-PRS.3PL	<i>вясе</i> összes	<i>лома-тъ</i> ember-PL	<i>аминь</i> . ámen			

5. A szöveg részletes elemzése

Az elemzés szempontjai:

- Az adott szó morfológiai tagolása, a szuffixumok definiálásával (amennyiben nem nominativusi alakról van szó), ehhez ld. Grammatika 1980, Keresztes 1990, EK 2000.
- Az adott szó szótári előfordulása Paasonen nagy nyelvjárási szótárában (MdWb),³ az erza–oroszl nagyszótárban (ERV, 1993), az erza–magyar szó-

³ Paasonen az adatait a 19–20. század fordulóján gyűjtötte, de a szótár csak 1990 és 1996 között látott napvilágot. A szótár adatai latin betűsek, ezt az írásmódot megtartottam.

tárban (EMSz, 2003), ill. a moksa–orosz nagyszótárban (MRV, 1998) és Juhász Jenő szótárában (JJ, 1961, e szótár latin betűs). Az elemzés végén az erza és moksa adatok egybevetésével egyértelműen igazolom, hogy a szövegemlék erza dialektusban íródott.

- A szó eredete. Ebben a témában felhasználtam az uráli és a finn etimológiai szótárt (UEW, SSA), Keresztes László mordvin etimológiai szójegyzékét (MdKons), valamint néhány esetben Cigankin és Moszin (EtV), ill. Versinyin mordvin etimológiai szótárát (ESM) is.

(1–2, 4–5, 14–15, 28–29, 40–41, 47–48, 61–62) *Инешке пась*

- E *niške (pas)* 'grosser Schöpfer(-Gott) od. grosser Himmel(sgott); der Himmels-gott / небесный бог; бог вообще' (MdWb 1407, 1563), *Иишке пас, Иишке* 'Nyiske (isten az erza-mordvin mitológiában)' (EMSz 246) || *raz / ravas* E 'бог / Gott'; M 'бог; счастье / Gott; Glück' (MdWb 1560); E *raz* 'бог' (ERV 450), 'isten' (EMSz 265); M *navaz* 'счастье; успех, радость, удача; участь, судьба' (MRV 452), *ravas* 'isten, szerencse' (JJ 116).
- Raasonen az *ihe ški (pas)* alakból vezeti le, vö. E *ihe* 'большой / gross' (MdWb 463), *ише* 'великий' (ERV 212); 'nagy, hatalmas' (EMSz 127) | E *ški, M *škaj* 'родительница, роженица; бог; икона, образ; небо / Erzeugerin, Gebärin; Gott; Heiligenbild; Himmel' (MdWb 2235); M *икай* 'бог, икона' (MRV 867); 'eltartó, felnevelő (isten vagy szülő); isten; szentkép' (JJ 169). Vö. E *škaj-pas, ška-pas*, M *škabavas, škabas, ška-bavas, škaj-bas* 'небесный бог / der Himmels-gott' (MdWb 2236); M *икабаваз* 'бог, господь', *икабаз* 'небо' (MRV 867); *škabavas, škabas* 'isten' (JJ 169). || A *raz* iráni jövevényszó, vö. av. *baγa* (~ ói. *bhagas*) > ősmnd. *paγas > *ravas (Joki 1973: 301, MdKons 106, ESM 323).

(3) *ванымись (NyN), ванымизь (P)*

- A *вано-* 'néz; óv, őriz' ige egyes szám 2. személyű tárgyas ragozású imperativusi alakja, többes szám 1. személyre utaló tárgygal. A toldalék mai irodalmi formája *-мизь*, alakváltozata *-мись* (Grammatika 312, EK 180, Keresztes 1990: 48, 188).
- E *vanoms*, M *vanōms* 'смотреть; ухаживать; охранять; защищать, оберегать; спасать / schauen, betrachten, besehen, zusehen; pflegen; erziehen; hüten; bewahren, beschützen, beschirmen; retten' (MdWb 2534); *ваномс* 'смотреть; осматривать; знакомиться; пасти; заботиться' (ERV 106), '(meg)néz; (meg)őriz' (EMSz 71); M *ваномс* 'смотреть; ознакомиться' (MRV 89).

- Talán finn-volgai eredetű szó: FV *wanz-* 'sehen, schauen' > ?fi. *vaani-*, ?é. *vaani-* (UEW 813, SSA 3: 385, ESM 40).

(6–7) илямакъ кадъ (NyN), иляманъ кадъ (P)

- Az *илямакъ* az *иля-* tagadó segédige egyes szám 2. személyű tárgyas ragozású imperativusi alakja, amely egyes szám 1. személyű tárgyra utal. A *кадъ* a *кадо-* ige töve (EK 194, Keresztes 1990: 50, 192). Az *иляманъ* forma elírás.
- E *il'a* [отриц. глагол] / Vern.-Verb; kommt im Imper., Opt. u. Konjunktiv vor; wird auch objektivisch konjugiert' (MdWb 451); *иля* 'не (частица отриц. при повелительном наклонении)' (ERV 209), 'не (tiltószó imp. egyes szám, 2. személyben)' (EMSz 127). Moksza megfelelője: М *тят* 'не (частица отрицат., употребляется с глаголами в повелительном наклонении)' (MRV 767) || E *kadoms*, М *kadōms* 'оставлять, покидать; откладывать, отсрочивать; кончать, переставать; прощать, извинять / lassen, verlassen, zurücklassen, übrig lassen aufschieben, aufsparen; ablassen, aufhören; vergeben, verzeihen' (MdWb 561); *кадомс* 'оставить; отложить; перестать, прекратить' (ERV 223), '(el)hagy' (EMSz 133); М *кадомс* 'оставить; забыть; уйти; бросить' (MRV 215).
- A tagadó segédige uráli eredetű, vö. U *e ~ ä* > fi. *e-*, é. *e-*, lpN *i-*, cser. *ǎš-*, *ǎš-*, vj. *e-*, zj. *e- ~ i-*, osztj. *ěntə*, vog. *ä-*, jur. *ńī-* (UEW 68, SSA 1: 99, ESM 86). A főige szintén uráli eredetű: U *када* 'lassen, verlassen, bleiben' > fi. *katoa-*, lpN *guodde-*, cser. *kode-*, vj. *kijl-*, zj. *kol-*, osztj. *kǎj-*, vog. *kōl-*, m. *hagy-*, jur. *χǎje-*, jeny. *kai-* stb. (UEW 115, SSA 1: 270, ESM 94, EtV 56).

(8, 16, 30) тука

- A *туе-* ~ *ту-* 'hoz, visz' ige egyes szám 2. személyű imperativusi alakja (*тук*), a felszólítás enyhítésére szolgáló *-a* partikulával ellátva (Grammatika 295, EK 165–167, Keresztes 1990: 42, 186).
- E *tujems*, М *tujəms* 'принести, привезти / bringen, holen' (MdWb 2341); *туемс* 'принести; привезти' (ERV 681), '(el)visz; (el)hoz' (EMSz 386); М *тумс* 'уйти, уехать; пойти; привести' (MRV 753).
- Urali eredetű szó, vö. U *toye-* 'bringen, holen, geben' > fi. *tuo-*, é. *too-*, ?lpS *duokə-*, osztj. *tu-*, ?vog. *tōl-*, ?m. *toj-*, jur. *tā-*, jeny. *tera-* stb. (UEW 529, SSA 3: 328, MdKons 171, ESM 447, EtV 190).

(9, 17, 31, 53) монянь

- A *монь* személyes névmás dativusi alakja. Mai irodalmi alakja: *монень* (Grammatika 255, EK 127, Keresztes 1990: 198).

- EM *mon* 'я / ich' (MdWb 1279); E *мон* 'я' (ERV 389), 'én' (EMSz 232); M *мон* 'я' (MRV 388), *мон* 'én' (JJ 97).
- Uráli eredetű, vö. U *m̄š* 'ich' > fi. *minä*, lpN *mōn*, cser. *m̄j*, vtj. *mon*, zrtj. *me*, osztj. *m̄ä*, vog. *ām*, m. *én*, jur. *mañ* stb. Az *-n* névmási elem (UEW 294, SSA 168, MdKons 90, ESM 252, EtV 109; Szerebrennyikov 1967: 82–83, Honti 2010–11: 37–48).

(10, 18) ламо

- E *lamo*, M *lamä* 'много / viel' (MdWb 1007); E *ламо* 'много' (ERV 329), 'sok' (EMSz 196); M *лама* 'много' (MRV 323), *lamä* 'sok' (JJ 81).
- Talán finn-volgai eredetű szó, vö. ?FV *lama* '(große) Menge' > ?fi. *laama*, lpN *luomos* (UEW 684, SSA 2: 32, ESM 197, EtV 90).

(11) цѣрѣть

- A *цѣра* 'fiú' főnév többes nominativusi alakja (EK 75, Grammatika 145–146, Keresztes 1990: 55, 194).
- EM *ćora*, *śora*, *ťora* 'молодой человек, парень; сын / junger Mann, Bursche; Sohn' (MdWb 186); *цѣра* 'мужчина; сын' (ERV 722), 'férfi; fia vkinek' (EMSz 409); M *цѣра* 'сын; сынок; юноша, парень' (MRV 820), *ťśora*, *śora* 'fiú' (JJ 154).
- Törökségi eredetű, vö. csuv. *čora*, *ćura* 'diener', csag. *žura* 'geliebter, freund, gefährte', *žori* 'sklavin' (Paasonen 1897: 48, Feoktyisztoz 1975: 342, Zaicz 1998: 214, ESM 477).

(12, 21, 25, 58) и

- Kötőszó (Grammatika 394–395).
- EM *i* 'и / und' (MdWb 437); E *и* 'и' (ERV 201); M *и* 'и' (MRV 198), *i* 'és, is' (JJ 39).
- Orosz eredetű szó, vö. or. *и* 'és'.

(13) тѣйтерѣть

- A *тейтерѣ* 'lány' főnév többes nominativusi alakja (EK 75, Grammatika 145–146, Keresztes 1990: 55, 194).
- E *ťejťer* 'дочь; девушка / Tochter; Mädchen' (MdWb 2384); E *тейтерѣ* 'дочь; девушка' (ERV 653), 'lány; lánya vkinek' (EMSz 368). Moxsa megfelelője: *šťír* (MdWb 2183), *ctupь* (MRV 669), *šťér*, *šťír* (JJ 157).
- Balti eredetű szó, vö. lett *duktē* (gen. *dukters*), vö. fi. *tytär*, déli-lapp *däktier* (SSA 3: 349, MdKons 166, Zaicz 1998: 212, ESM 433, EtV 182).

(19) пандотъ

- A *пандо* 'domb, hegy' főnév többes nominativusi alakja (EK 75, Grammatika 145–146, Keresztes 1990: 55, 194).
- E *пандо*, M *пандă* 'гора / Anhöhe, Hügel, Berg' (MdWb 1522); E *пандо* 'гора, холм' (ERV 454), 'hegy' (EMSz 267); M *панда* 'гора, куча' (MRV 459), *пандă* 'domb, hegy' (JJ 113).
- Ismeretlen eredetű. Versinyin etimológiája (~ fi. *mantu* 'száraz, kemény föld', ESM 331) téves, ehhez ld. SSA 2: 147 *manner*, 148.

(20) сюрода

- A *суро* 'gabona' főnév ablativusi alakja (EK 78, Grammatika 156, Keresztes 1990: 55).
- E *суро*, M *сорă* 'Korn, Getreide / зерно, хлеба' (MdWb 2199); E *суро* 'хлеб' (ERV 637), 'gabona' (EMSz 353); M *сѣра* 'зерно, хлеб; хлеба, урожай' (MRV 624), 'gabonaszem' (JJ 154).
- Talán finn-volgai eredetű szó, vö. ?FV *сора* 'Korn' > ?fi. *sora*, ?cser. *šürö* (UEW 776, SSA 3: 201, ESM 423).

(22, 42) пецекъ

- A *пеце-* 'megtölt' ige egyes szám 2. személyű imperativusi alakja (Grammatika 295, EK 165–167, Keresztes 1990: 42, 186)
- E *peštams*, *peščems*, M *peštams* 'наполнить, начинить / füllen, anfüllen' (MdWb 1624); *пештямс* 'наполнить' (ERV 476), '(meg)tölt' (EMSz 281); M *пяшкодемс* 'наполнить' (MRV 560), *peškādams* 'megtölteni' (JJ 121).
- Ismeretlen eredetű (ESM 349).

(23) суро. Ld. a (20) szócikket.

(24) утомотъ

- A *утомо* 'magtár' főnév többes nominativusi alakja (EK 75, Grammatika 145–146, Keresztes 1990: 55, 194).
- E *утомо*, M *утѣм* 'амбар / Speicher, Vorratshaus' (MdWb 2492); E *утом* 'амбар' (ERV 701), *утомо*, *утом* 'csűr, pajta, hombár, magtár' (EMSz 400); M *утом* 'амбар' (MRV 790), *утѣм* 'csűr' (JJ 193).
- Az UEW (605) finn-volgai eredetűnek tartja, vö. FV *ajta* 'auf Pfählen stehendes Vorratshaus' > fi. *aitta*, é. *ait*; de az SSA (1: 61) ezt hangtani okokból elveti (ld. még ESM 466).

(25–27) *ивере утомонъ*

- Elképzelhetőnek tartom, hogy a szerző az *и вере инешке пасъ* szerkezetet akarta lejegyezni, s az *утомонъ* szót véletlenül ismételte meg (a pétervári változatban ez a rész nem is szerepel). A szószerkezet jelentése: 'felső nagy isten'.
- E *veře, veřä*, M *veře* 'наверху / oben' (MdWb 2573); E *вере* 'верхний' (ERV 126), 'felső' (EMSz 86); M *вяре* 'вверху, наверху' (MRV 134); *veře* 'fent' (JJ 200). Vö. E *veře pas* 'верхний, небесный бог / der oben befindliche Gott, der Himmels Gott' (MdWb 2574). A kötőszót ld. a (12) szócikkben, az *утомо* szót az előző szócikkben.
- Az SSA (3: 434) a fi. *vieri*, é. *veer* 'Rand, Seite, Kante', lpN *vierrä* '(met-säinen) kunnas, harju; (erdei) magaslat, domb' szavakkal veti egybe. Az UEW (820) ehhez a szócsaládhoz (FV *wēre 'Rand, Seite') a mordvin *vir* 'erdő' lexémát kapcsolja. Versinyinin szamojéd párhuzamokat hoz, ezek nem meggyőzőek (ESM 49).

(32) *сюротъ*

- A *сюро* 'gabona' főnév többes nominativusi alakja (EK 75, Grammatika 145–146, Keresztes 1990: 55, 194). Ld. a (20) szócikket.

(33) *мядь*

- E *med', mäd'*, M *med'* 'мёд / Honig' (MdWb 1219); E *медь* 'мёд' (ERV 370), 'méz' (EMSz 222); M *медь* 'мёд' (MRV 371), *мед'* 'méz' (JJ 96).
- Finnugor eredetű szó: *FU *mete* 'Honig, aus Honig gegorener Trank' > fi. *mesi*, é. *mesi*, ?cser. *müj*, vtj. *mi*, zřj. *ma*, m. *méz*. Indoeurópai jövevényszó (UEW 273, SSA 2: 161, MdKons 88, ESM 237).

(34) *симьдема (пель)*

- A következő szócikkben olvasható *пель* elem erre a szóra is vonatkozik, tehát *симьдема пель, ярцамо пель* lenne a helyes szerkezet.
- A *šimd'e-* 'inni ad, itat' ige *-ма* főnévképzős alakja (EK 36, Grammatika 105, Keresztes 1990: 67). A *šimd'e-* a *šime-* 'iszik' kauzatív képzős alakja.
- M *šim-päl'ňä* 'напиток, питьё / Trank, Getränk' (MdWb 2155, a *-ňä* kicsinyítő képző); *симемапель* 'то, что можно выпить' (ERV 586), 'innivaló, ital' (EMSz 333), ld. még E *šimd'ems*, M *šimd'əms* 'давать пить, поить / trinken lassen, zu trinken geben' (MdWb 2156); E *симдемс* 'напоить' (ERV 586), 'megitat, inni ad' (EMSz 333); M *симдемс* 'напоить' (MRV 628), *šimd'əms* 'megitatni' (JJ 150).

– Finn-volgai eredetű szó, vö. FV *šēme 'Trunk, Schluck; trinken, schlucken' > fi. *siemi*, é. *seem* (UEW 773, SSA 3: 172, MdKons 142, ESM 404, EtV 165).

(35–36) яꞑамо пель (NyN), яꞑамо пель (P)

– E *jarcamo-pel'*, M *jar'cam-päl'* 'пища / Speise' (MdWb 498); *яꞑсамопель* 'еда, пища' (ERV 803), 'ennivaló, étel' (EMSz 471); *яꞑꞑамбяль* 'еда, пища' (MRV 919), *jar'tsam-pel'* 'eleség' (JJ 43). Előtagja az ugyanolyan jelentésű E *jarcamo*, M *jar'cama*, második eleme az önálló *pel'* szóból – *пель* 'половина' (ERV 468), 'fél' (EMSz 277); vö. M *пьяль* 'вторая часть сложных слов' (MRV 556), *pel'* 'fél' (JJ 118) – grammatikalizálódott képzőszerű elem.⁴ Az agglutinációs folyamatot részletesen ld. Maticsák 2006.

– Alapalakja, az E *jarca-*, M *jar'ca-* 'eszik' ige vitatott eredetű. A SKES (132) összekapcsolta a fi. *järsiä* 'jyrsiä, nakertaa' szóval, de az SSA ezt elveti (SSA 1: 255, 259). Litkin felvetette a vtj. *jijji-* és a zrj. *jir-* 'nagen, beißen' szavakkal való rokonságot, de az UEW egyik nézetet sem fogadja el (UEW 635; ld. még ESM 526). Keresztes onomatopoetikusként minősíti (MdKons 43).

– A *яꞑамо* forma elírás.

(37) шумбрачи (NyN), шумбра чи (P)

– A *шумбра* 'egészséges' szó *-чи* képzővel ellátott alakja. Az absztrakt főneveket létrehozó denominális nomenképző az önálló *чи* 'nap' jelentésű szóból agglutinálódott. A folyamatot részletesen ld. Maticsák 2005: 28–31. Az egybe- és különírás sokáig ingadozott.

– E *šumbra-či*, *šumbra-či*, M *šumbra-ši* 'здоровье / Gesundheit' (MdWb 302); *шумбрачи* 'здоровье' (ERV 768), 'egészség' (EMSz 446); *шумбра-ши* 'здоровье' (MRV 886), *šumbra-ši* 'egészség' (JJ 173).

– Ismeretlen eredetű szó (ESM 509).

⁴ Hasonló szerkezetek pl. *andomapel'* 'étel, táplálék, abrak' (*andoms* 'étel'), *artomapel'* 'festék' (*artoms* 'fest'), *kešemapel'* 'vágóeszköz' (*kešems* 'vág, vagdos'), *lambomapel'* 'édesség' (*lambamo* 'édes'), *led'emapel'* 'kasza' (*ledems* 'kaszál'), *nalkšemapel'* 'játék, játékszer' (*nalkšems* 'játszik'), *oršomapel'* 'ruha, ruházat' (*oršams* 'öltözik'), *palomapel'* 'tüzelőanyag' (*paloms* 'ég, elég'), *pošemapel'* 'étel, harapnivaló' (*pošems* 'rág'), *targomapel'* 'dohány, cigaretta' (*targamo* 'dohányzik'), *uštomapel'* 'tüzelőanyag' (*uštoms* 'fűt, tüzel').

(38) *самме* (NyN), *сатьме* (P)

- E *se̋tme*, M *še̋tme̋* 'смирный / still, ruhig, sanft' (MdWb 2100); E *сэтьме* 'тихий, безмолбный; тишина' (ERV 634), csend; csendes, nyugodt' (EMSz 352); M *сэтяв* 'тихий, смьрный' (MRV 699), *še̋tme* 'csendes' (JJ 149). A pétervári változat *сатьме* alakja jelöli a palatalizációt.
- Ismeretlen eredetű szó (ESM 420).
- Az ima mindkét változatában az első szótagban *a* betű szerepel. A kiejtés *ä* lehetett (Paasonen több nyelvjárásból is adatolt *sä̋tmä* alakot), ennek cirill betűs lejegyzése *я* (az oroszban az idegen szavak nyílt *ä* hangját *я*-val írják át), talán ez zavarhatta meg a lejegyzőt. Ld. még a (60) szócikket: *ia̋ж-немс̋ь*.

(39) *эрямо*

- Az *эря-* 'él' ige *-мо* főnévképzős alakja (EK 36, Grammatika 105, Keresztes 1990: 67).
- E *e̋r̋amo*, M *e̋r̋am*, *e̋r̋ama* 'жизнь / Leben' (MdWb 370); E *эрямо* 'жизнь' (ERV 787), 'élet, lét' (EMSz 456); M *эряма* 'жизнь' (MRV 905), *e̋r̋af* 'élet' (JJ 34).
- Az UEW szerint (73) valószínűleg összekapcsolható az uráli eredetű *elä-* 'leben' szócsaládjával: fi. *elä-*, é. *ela-*, lpN *ælle-*, cser. *əle-*, vj. *ul-*, zj. *ol-*, osztj. *jel*, vog. *ilt-*, m. *él-*, jur. *jīle-* stb. Az SSA (1: 103) a mordvin szót nem sorolja ide. Keresztes (2011: 55) egyértelműen idetartozónak veszi a mordvin igét, melyben az *l > r* rotacizmus a homonímia kiküszöbölése miatt mehetett végbe, az **elä-* ugyanis szabályosan *ilä-* alakká fejlődhetett volna, ami egybeesne az *ilä* tiltó segédigével (vö. fi. *älä*, nyj. *elä*, de: é. *ära*). Vö. még ESM 86, EtV 224.

(43) *кардазомь*

- A *кардаз* 'udvar' főnév egyes szám 1. személyű birtokos személyragos alakja (EK 89, Grammatika 182, Keresztes 1990: 58, 196).
- E *kardas*, M *kaldas* 'скотный двор вообще; баз, загородка для скота / Viehhof im allg.; Viehhürde, Umzäunung für Tiere' (MdWb 617); E *кардаз* 'двор; хлев' (ERV 235), 'udvar' (EMSz 141); M *кардаз* 'хлев, двор, загон (для скотка)' (MRV 230), *kardä* 'istálló, ól' (JJ 54).
- A mordvin nyelvjárásokban két, hasonló alakú és jelentésű szó élt egymás mellett, ezek valószínűleg kontaminálódtak: a) moksa *калдас* (*калдаз*) és *карда*; b) erza *калда* és *кардаз*. A *кардаз* balti jövevényszó (~ lett *gārds*, litv. *gardas*) (Feoktyisztov 1975: 340, Zaicz 1998: 213). Versinyin (ESM 98, 109) megjegyzi, hogy a Volga-vidéki orosz nyelvjárásokban, Daľ alap-

ján adathatók a *калда*, *калдасъ*, *калдусъ* 'скотный дворъ, базъ, летнее стойло, загородъ для скота' és *карда* 'пригорода, скотный дворъ в поле, стойло' szavak is (vö. Daľ 2: 77, 92).

(44) *лиимеде*

- A *лииме* 'ló' főnév ablativusi alakja (EK 78, Grammatika 156, Keresztes 1990: 55).
- E *lišme*, *lišmi*, *išme*, M *lišmĕ*, *lišmä* 'лошадь, конь / Pferd, Ross' (MdWb 1144); E *лииме* 'лошадь' (ERV 346), 'ló; háziló' (EMSz 206); M *лииме* 'конь' (MRV 340), *lišmĕ* 'paripa' (JJ 87).
- Finn-volgai eredetű szó: FV *lešmä 'irgedein größeres Haustier, Pferd' > fi. *lehmä*, é. *lehm* (UEW 689, SSA 2: 58, MdKons 79, ESM 214, EtV 96).

(45) *реведе*

- A *реве* 'juh' főnév ablativusi alakja (EK 78, Grammatika 156, Keresztes 1990: 55).
- E *řeve*, *řevä*, M *řevä*, *řeva* 'овца / Schaf' (MdWb 1917); E *реве* 'овца' (ERV 541), 'juh, birka' (EMSz 313). Moxsa megfelelője: *уча* (MRV 792), *utša* (JJ 192).
- Ismeretlen eredetű (ESM 388).

(46) *сеядо*

- A *сея* 'kecske' főnév ablativusi alakja (EK 78, Grammatika 156, Keresztes 1990: 55).
- E *šėja*, *šāja*, M *šava* 'коза; козёл / Ziege; Ziegenbock' (MdWb 2120); E *сея* 'коза' (ERV 582), 'kecske' (EMSz 330); M *сява* 'коза' (MRV 690), *šava*, *tšava* 'kecske' (JJ 144).
- Iráni eredetű szó (MdKons 133, ESM 401, Feoktyisztov 1975: 340, Zaicz 1998: 212).

(49) *баславѣкъ* (NyN), *баславекъ* (P)

- A *баслава-* 'megáld' ige egyes szám 2. személyű tárgyas ragozású imperativusi alakja, egyes szám 3. személyre utaló tárgygal. A todalék mai alakja (*-ик/-ык*) (Grammatika 312, EK 180, Keresztes 1990: 48, 188).
- E *baslavams*, M *pslavams* 'благославлять / segnen' (MdWb 119); *баславамс* 'благославлять, благословить' (ERV 75), 'megáld, áldást oszt' (EMSz 56); *бславамс* 'благословить; завещать' (MRV 72), *bšslavidŋdams* 'megáld, áldást oszt' (JJ 135).
- Orosz eredetű szó, vö. or. *благословить*.

(50) монь. Ld. a (9) szócikket.

(51) кудомь

- A *кудо* 'ház' főnév egyes első személyű birtokos személyragos alakja (EK 89, Grammatika 182, Keresztes 1990: 58, 196).
- E *kudo*, M *kud* 'дом, жилая комната; ножны / Haus, Wohnstube; Scheide' (MdWb 922); *кудо* 'дом, комната' (ERV 308), 'ház, lakás, szoba' (EMSz 184); M *куд* 'дом, изба, кров; двор' (MRV 299), *kud* 'ház' (JJ 79).
- Finnugor eredetű szó: FU *kota* 'Zelt, Hütte, Haus' > fi. *kota*, é. *koda*, lpN *goatte*, cser. *kudō*, vj-zj. *ka*, osztj. *kat*, m. *ház* (UEW 190, SSA 1: 411, ESM 176, EtV 82).

(52) чтобы (NyN), что бы (P)

- Az orosz *чтобы* '(azért) hogy' átvétele.

(54) можна

- Az orosz *можно* 'lehet' átvétele.

(55) сякшныцятъ (NyN), сакшныцятъ (P)

- A *сакшно-* 'megérkezik' ige *-ыця* participiumpraesens-képzős alakja (EK 219, Grammatika 348, Keresztes 1990: 68), jelentése 'érkező, látogató'. Ehhez járul a többes szám jele (EK 75, Grammatika 145–146, Keresztes 1990: 55, 194).
- E *sakšnomš*, M *sakšnəms* 'приходить, прибывать / kommen, ankommen' (MdWb 1946); *сакшномс* 'пиходить' (ERV 563), '(meg)érkezik, (meg)jön' (EMSz 321); *sakšnəms* 'jönni' (JJ 142).
- A *sa-* 'érkezik, jön' ige *-kšn-* (gyakorító) képzős származéka. Az alapige finn-permi (esetleg uráli?) eredetű, vö. fi. *saa-*, ?lpK *sākki-*, cser. *šo-*, zrj. *su-*, ?nyeny. *täewā-*, enyec *tae-*, kam. *tu-* (UEW 429, SSA 3: 137, ESM 394).
- Az ima Nyizsnyij Novgorod-i változatában az első szótagi magánhangzó lejegyzése hibás.

(56) нолдамсь

- EM *noldams* 'давать, заставлять, впускать, спускать, выпускать, отпускать / lassen, hineinlassen, hereinlassen, herauslassen, herablassen, fortlassen, loslassen' (MdWb 1344); E *нолдамс* 'отпустить; пригнать; выгнать; выпустить; освободить' (ERV 415), '(el)enged, (el-)ereszt; kibocsát, ki-

ad' (EMSz 248); М *нолдамс* 'выпустить, пустить' (MRV 417), *noldams* 'elengedni, elereszteni' (JJ 104).

- Bizonytalan eredetű. Paasonen összekapcsolja a *новолемс* 'опуститься; leereszkedik' igével. Versinyin (ESM 291) belső keletkezésűnek tartja.

(57) пурнамсь

- E *purnamts*, М *p̄rnamts* 'собирать / sammeln, versammeln' (MdWb 1641); *пурнамс* 'созвать; сложить, собрать' (ERV 529), '(össze)gyűjt, (össze)szed; készülni, készülődik' (EMSz 308); М *пуроптомс* 'собирать, созвать' (MRV 549), *пу'εтс* 'gyűjteni' (JJ 134).
- Ismeretlen eredetű (ESM 383).

(58) андомсь

- E *andomts*, М *and̄omts* 'питать, кормить / nähren, ernähren, füttern' (MdWb 43); *андомс* 'кормить, давать есть' (ERV 49), '(meg)etet, táplál' (EMSz 41); М *андомс* 'кормить, накормить' (MRV 36), *and̄omts* 'etetni, táplálni' (JJ 26).
- Finnugor eredetű szó: FU **amta-* 'geben' > fi. *anta-*, lpN *vuow'de-*, vtj. *ud-*, ztj. *ud-*, m. *ad-* (UEW 8, SSA 1: 77, EtV 13).

(60) іажнемсь

- E *ežhetms*, М *ežh̄emts* 'греться; греть / sich wärmen, wärmen', E *eždamts*, М *eždamts* 'нагреть / wärmen' (MdWb 396, 397); *эждемс* 'греть', *эжнемс* 'согреться, нагреться' (ERV 771), *эжнемс* 'megmelegedik, felmelegedik', *эждемс* 'melegít' (EMSz 448); М *эжнемс*, *эждемс* 'греть, согреть' (MRV 896), *ežomts*, *ježomts* 'melegít', *ežh̄emts* 'forralni (vizet)', *ežd'omts*, *ježd'omts* 'melegíteni' (JJ 36).
- Talán finn-volgai eredetű szó: ?FV *ešä* 'warm, heiß; wärmen; erhitzen' > ?é. *eha* (UEW 625, MdKons 40, ESM 513).
- Az első szótagban *ä* hang állhatott (Paasonen adatol *äžems* alakot is), ennek cirill betűs lejegyzése я (*ia*). Ld. még a (38) szócikket: *cam(ь)ме*.

(63) ванькь

- А *вано-* 'néz; óv, őriz' ige egyes szám 2. személyű tárgyas ragozású imperativusi alakja, egyes szám 3. személyre utaló tárgygal (*-ук/-ык*) (Grammatika 312, EK 180, Keresztes 1990: 48, 188). Ld. a (3) szócikket.

(64) кирдицянь

- A *кирде-* ige *-ыця* participiumpraesens-képzős alakja (EK 219, Grammatika 348, Keresztes 1990: 68), jelentése itt 'birtokló, tulajdonló'. Ehhez a genitivus-accusativus rag járul, itt accusativusi funkcióban (EK 78, Grammatika 155, Keresztes 1990: 54).
- E *kir'dems*, M *kir'dəms* 'держать, выдержать; владеть / halten; fest sein; beherrschen', E *kir'd'ica* 'властелин / Beherrscher' (MdWb 774, 777); *кирдемс* 'держать; выдержать', *кирдиця* 'держащий' (ERV 265), '(vissza)tart; kibír, elvisel, kiáll' (EMSz 163); *кирдемс* 'держать; держаться; иметь' (MRV 257), *kir'dəms* 'tartani' (JJ 63). Az imában szereplő jelentést csak Raasonen adatolta.
- Az alapige finn-volgai eredetű, vö. FV *kärte-* 'halten, ertragen, leiden, dulden' > fi. *kärsi-*, lpN *gier'dâ*, cser. *kerdä-* (UEW 652, SSA 1: 478, ESM 146).

(65) модань

- A *мода* 'föld' szó genitivusi alakja (EK 78, Grammatika 155, Keresztes 1990: 54).
- EM *toda* 'почва, земля / Erde, Stauberde, Erdboden, Land' (MdWb 1271); E *мода* 'земля' (ERV 386), 'föld, talaj' (EMSz 230); M *мода* 'земля; суша; почва' (MRV 385), *мода* 'föld' (JJ 98).
- Az UEW (705) finn-volgai eredetűnek tartja: FV *muða* 'Erde, schlammige Erde, Schlamm' > fi. *muta*, lpN. *mođde*; de az SSA nem kapcsolja össze e szavakat (2: 184), ld. még ESM 255.

(66) инязоро

- Összetett szó: *ине* 'nagy' + *азоро* 'úr'.
- E *inazoro* 'князь, император / Fürst, Kaiser' (MdWb 463); *инязор* 'царь' (ERV 216); 'cár, császár, uralkodó, fejedelem' (EMSz 128). Az egyes elemek: E *ine* 'большой / gross' (MdWb 463), *ине* 'великий' (ERV 212); 'nagy, hatalmas' (EMSz 127) || *azor(o)* 'барин; властитель / Herr; Herrscher' (MdWb 100); *азор* 'хозяин, владелец; полномочный распорядитель' (ERV 37); 'gazda, házigazda, tulajdonos, úr' (EMSz 34). Moxsa megfelelője: *оцязор* 'царь, государь, император' (MRV 451); *o'š'u-azdr* 'cár' (JJ 109) < *оцю* 'большой, крупный' (MRV 451); *o'š'u* 'nagy' (JJ 109), *азор* 'хозяин, владелец' (MRV 29); *azdr* 'úr, gazda' (JJ 29).
- Az előtag uráli eredetű: PU *enä 'groß, viel' > fi. *enä* (*enää, enempi*), é. *enam*, lpN *ædnâg*, ?vj. *uno*, ?zj. *una*, osztj. *enə*, vog. *jinəw*, jur. *n̄ñeka*, tvg. ?*ani?e*, szelk. *innə* (UEW 74, SSA 1: 106, MdKons 42, ESM 87). Az

utótag a finnugor alapnyelv iráni jövevénytörzse: FU *asxʁz 'Herr, Fürst' (> vj. *uzjʁ*, zj. *ozjʁ*, vog. *ātər*) < ősr. **asura-*: ói. *ásurah*, av. *ahurō* (UEW 18, Joki 1973: 253, MdKons 35, Rédei 1983: 220, ESM 10).

(67) авань

- Az *ава* 'asszony; anya' főnév genitivus-accusativusi alakja (EK 78, Grammatika 155, Keresztes 1990: 54), itt accusativusi funkcióban szerepel.
- EM *ава* 'мать; женщина / Mutter; Frau, Weib' (MdWb 89); E *ава* 'женщина; мать; хозяйка; богиня' (ERV 28), 'nő, asszony; anya' (EMSz 29); M *ава* 'женщина; жена'; (диал.) 'мать' (MRV 22); *ава* 'asszony; feleség; anya; istennő, szellem' (JJ 31).
- Valószínűleg csuvas jövevénytörzsi szó, vö. csuv. *аба* 'Mutter', *абай* 'Mütterchen' (Paasonen 1897: 31). Kevésbé valószínű Versinyin etimológiája: ő gyermeknyelvi eredetű szónak tartja, és a cser. *ава* 'anya' szóval veti össze (ESM 5).

инязоро ава

- E *инязор-ава* 'императрица / Kaiserin' (MdWb 463); *инязорава* 'царица' (ERV 216), 'cárnő, cárné' (EMSz 128).

(68) эрва (NyN), эрва (P)

- E *erʁa* 'каждый, всякий, весь / jeder, all' (MdWb 381); E *эрва* 'каждый, всякий; разный, всякий' (ERV 785), 'minden, mindegyik' (EMSz 454). Moksa megfelelője: *эрь* 'каждый, любой, всякий' (MRV 903).
- Paasonen (1897: 32) talán iráni eredetűnek tartja (ói. *sárva*, óperzsa *haruva*). Versinyin (ESM 517) etimológiája (< tat. *hār* 'minden') nem meggyőző.
- A Nyizsnyij Novgorod-i változatban az első mássalhangzó palatalizáltsága nincs jelölve.

(69) маитомста

- A *маитом-* 'befejeződik' ige *-msto* egyidejű időhatározó funkciójú gerundiumképzős alakja (EK 227, Grammatika 360, Keresztes 1990: 68), jelentése: 'befejeződés'.
- E *maštoms*, M *maštōms* 'прекращаться, кончаться / ein Ende nehmen, zu Ende gehen' (MdWb 1190); E *маитомс* 'иссякнуть, кончиться; завершить, закончить' (ERV 370); M *маитомс* 'кончиться, прекратиться' (MRV 370).
- Ismeretlen eredetű (ESM 236).

(70) озномонь

- Az *озно-* 'imádkozik' ige *-мо* főnévképzős alakja (EK 36, Grammatika 105, Keresztes 1990: 67). Az *-нь* a genitivus ragja (EK 78, Grammatika 155, Keresztes 1990: 54).
- E *ознита*, M *ozndāta* 'моление / Gebet, Opfergebet' (MdWb 1486); *ознома* (< *озномс* 'молиться', ERV 433) 'imádkozás, fohászkodás' (EMSz 258).
- Ismeretlen eredetű (ESM 310).

(71) мернетъ

- A *мерне-* 'mond' ige többes szám 3. személyű alakja, a rag mai irodalmi formája *-ить* (EK 146, Grammatika 285, Keresztes 1990: 186).
- E *мернетс*, M *mergāts* 'сказать; говорить / sagen; sprechen' (MdWb 1245); E *меремс* 'сказать, ответить' (ERV 378), *меремс* 'mond' (EMSz 227); *мярьгомс* 'сказать' (MRV 399), *мергāтс* 'mondani' (JJ 95).
- Az *-ń-* eredetileg frekventatív igeképző volt, a jelentése mára kiüresedett.
- Ismeretlen eredetű (ESM 248).

(72) вясе

- Általános névmás (Keresztes 1990: 65, EK 135–137).
- *ве́се* 'весь, целый, все / ganz, all, alle' (MdWb 2627); E *весе* 'весе, вся, все' (ERV 128), 'mind, minden, mindenki, mindannyian; egész, összes' (EMSz 87).
- Uráli eredetű szó: U *weńćz* ~ *wecz* 'ganz, all' > ?vj. *voć*, ?zj. *vać*, ?m. *össze*, tvg. *bánsa* (UEW 568, MdKons 187). Versinyin (ESM 50) etimológiája (~ md. *vetē* 'öt') téves.

(73) ломать

- A *ломань* 'ember' főnév többes nominativusi alakja (EK 75, Grammatika 145–146, Keresztes 1990: 55, 194). – Az *-n/-ń* végű névszók többes számában regresszív hasonulás történik. Mivel a nazálisnak nincs zöngétlen párja, ezért a képzés helye szerinti zöngétlen zárhang lesz belőle: *lomańt* > *lomańř*, ez a nyelvjárásokban megrövidülhet: *lomat*' (Keresztes 1990: 35).
- EM *lomań* 'человек, мужчина; другой, иной, чужой / Mensch, Mann; anderer, fremd, Fremder' (MdWb 1051); E *ломань* 'человек' (ERV 349), 'ember' (EMSz 209); M *ломань* 'человек' (MRV 342), *lomań* 'ember, idegen' (JJ 87).
- Iráni eredetű szó, vö. oszét *limáen*, *limaen* 'Freund' (MdKons 80, Keresztes 2011: 111, Zaicz 1998: 213). Tévesen: ESM 217.

(74) аминь

- E *amin* 'аминь / Amen' (MdWb 41).
- Orosz eredetű szó, vö. *аминь* (EtV 12).

6. A szókincs etimológiai megoszlása

A szövegben (az összetételi tagokat külön elemnek számítva, az azonos tőből alkotott szavakat összevonva) 48 lexéma fordul elő. A bibliafordítások, vallási szövegek sarkalatos kérdése – egykor is és most is – az eloroszosítás. A korai szövegek még viszonylag mentesek az orosz elemektől, a 19. század végi fordítások azonban sok orosz szót tartalmaznak. Manapság a mordvin anyanyelvű nyelvészek, fordítók igyekeznek mordvin szavakat alkotni a hiányzó fogalmak helyére.

Az általam vizsgált 1785-ös, Damaszkini szótárában található szöveg szerzője öt orosz lexémát használt. Az ima végi *аминь* és az *и* kötőszó elfogadható, de a *баслаѡѡкъ* 'áldd meg', *можно* 'lehet' és *чтобу* '(azért) hogy' jelenlétét semmi nem indokolja, ezek helyett a szerző mordvin szavakat, szó szerkezeteket is használhatott volna.

A szóanyag egyhatoda korai átvétel, ezek a szavak már nagyon régóta a mordvin szókincs teljes jogú tagjai. Balti eredetű a *кардаз* és a *тейтерь*, iráni a *ломань*, *нас*, *сея* és talán az *ерьва*. A finnugor alapnyelvi iráni jövevényszava az *азоро*. Törökségi eredetű a *цѣра* és talán az *ава*.

A szókincs fele ősi eredetre megy vissza: *вясе*, *иля-*, *ине-* *кадо-*, *монь*, *ту-*, *эря* (uráli), *андо-*, *кудо*, *медь*, *пель*, *чи* (finnugor), *сакино-* (finn-permi), *вано-*, *кирде-*, *лииме*, *симе-* (finn-volgai). Valószínűleg szintén finn-volgai az *ежне-*, *ламо*, *мода*, *сюро*, *утомо*, *ярца-*. Ismeretlen eredetű: *машто-*, *мерне-*, *нолда-*, *озно-*, *пандо*, *пеце-*, *пурна-*, *реве*, *сэтьме*, *шумбра* (megbízható mordvin etimológiai szótár hiányában viszonylag nagy az ismeretlen eredetű szavak száma).

A szövegben két összetett szó fordul elő: *инязоро* és a némiképp bizonytalan eredetű *инешке*. Képzett szavak: *симьдема*, *озномо*, *эрямо*, *ярцамо* (*-ма*, *-мо* deverbális nomenképző), *кирдиця*, *сакинъця* (*-иця/-ыця* participiumpraesens-képző), *маштомста* (*-мста* gerundiumképző), *андомс*, *иажнемс*, *нолдамс*, *пурнамс* (*-мс* infinitivusképző). Önálló szóból grammatikalizálódott képzőszerű elemmé a *-чи* (*шумбрачи*) és a *-пель* (*ярцамо пель*).

A névszóragok közül a szövegben felbukkan az *-нь* genitivus(-accusativus) (*авань*, *кирдицянь*, *модань*, *озномонь*), a *-нень* dativus (*монянь*) és a *-до/-де* ablativus (*лиимеде*, *реведе*, *сеядо*, *сюрода*). Van néhány többes számú alak: *ломать*, *пандот*, *сакинъцят*, *тяйтерьть*, *утомот*, *цiorат*. Két

szó birtokos személyragot hordoz: *кардазом, кудом* (Px1Sg). Ragozott igealakok: *мернетъ* (IndPres3Pl), *пецек* (Imp2Sg), *тук-а* (Imp2Sg), *илямак* (detImp2Sg/1Sg), *баслаѣк* (detImp2Sg/3S3), *ванымисъ* (detImp2Sg/1Pl).

7. Melyik nyelvjárásban íródott a szöveg?

A szöveg erza nyelvjárásban készült. Ezt a hangtani, grammatikai és lexikai jegyek alapján egyértelműen tudjuk igazolni.

Vannak olyan szavak, amelyeket nem adnak információkat a nyelvjárási hovatartozásról,

a) mert mindkét nyelvjárásban azonos alakúak:

<i>ава</i>	EM <i>ava</i>	'anya'
<i>џюратъ</i>	EM <i>čora</i>	'fiú'
<i>ломать</i>	EM <i>lomañ</i>	'ember'
<i>мода</i>	EM <i>moda</i>	'föld'
<i>нолдамсъ</i>	EM <i>noldams</i>	'beenged'

b) mert csak a magánhangzó hangszínében különböznek (az erza teljes értékű, a moksa redukált vokális, de ezt a korabeli helyesírás nem jelölte):

	erza	moksa	
<i>андомсъ</i>	<i>andoms</i>	<i>andōms</i>	'táplál'
<i>маштомста</i>	<i>maštomsta</i>	<i>maštōmstā</i>	'véget érvén'
<i>пурнамсъ</i>	<i>purname</i>	<i>pōrnams</i>	'összegyűjt'
<i>лише</i>	<i>lišme</i>	<i>lišmē</i>	'ló'
<i>ламо</i>	<i>lamo</i>	<i>lamā</i>	'sok'
<i>пандотъ</i>	<i>pando</i>	<i>pandā</i>	'hegy'

c) mert a két nyelvjárási adat csak az /e/ és /ä/ hangban tér el (több erza nyelvjárás is ismeri az /ä/ hangot):⁵

	erza	moksa	
<i>мядь</i>	<i>med', mäd'</i>	<i>med'</i>	'méz'
<i>пель</i>	<i>pel'</i>	<i>päl'</i>	'féle'

⁵ Erza irodalmi *e*, nyelvjárási *ä* ~ moksa *e*; E ir., nyj. *e* ~ M *ε/ä*.

d) Vannak olyan szavak, amelyek hangtani, fonotaktikai sajátosságaik alapján inkább erzáknak tűnnek:

	erza	moksa	
<i>самме</i>	<i>se'ime</i>	<i>še'ime</i>	'csendes'
<i>мернетъ</i>	<i>me'ems</i>	<i>me'gəms</i>	'mond'
<i>шумбрачи</i>	<i>šumbra-č'i</i>	<i>šumbra-ši</i>	'egészség'
<i>озномонъ</i>	<i>oznuma</i>	<i>ozndəma</i>	'ima'
<i>сюро</i>	<i>šuro</i>	<i>šorā</i>	'gabona'
<i>утомотъ</i>	<i>utomo</i>	<i>utəm</i>	'magtár'
<i>эрямо</i>	<i>e'amo</i>	<i>e'am, e'ama</i>	'élet'
<i>ярцамо</i>	<i>jarcamo</i>	<i>jar'cam</i>	'étel'

Egyértelműen erza jellegzetességek:

e) A szövegben több olyan lexéma fordul elő, amely csak az erzában van meg, de a moksából hiányzik:

	erza	moksa	
<i>вясе</i>	<i>veše</i>	<i>cembe</i>	'mind, mindenki'
<i>илямакъ</i>	<i>il'a</i>	<i>t'ät'</i>	'ne'
<i>пасъ</i>	<i>paz</i>	<i>pavaz</i>	'isten'
<i>инязоро</i>	<i>iňazoro</i>	<i>o'cazor</i>	'cár, nagy úr'
<i>сеядо</i>	<i>šeja</i>	<i>šava</i>	'kecske'
<i>тяйтеръть</i>	<i>tejt'er</i>	<i>š'ir</i>	'lány'
<i>эрва</i>	<i>e'va</i>	<i>e'</i>	'minden, mindegyik'

f) Eltérnek a névmások ragozott alakjai: a *moń* 'én' dativusi alakja az erzában *mo'neń*, a moksában *mońd'ejnə* (Keresztes 1990: 198). A szövegben az erza *монянь* alak szerepel.

g) A két nyelvjárásban erősen eltér a birtokos személyragozás. Az egyes szám első személyű alak az erzában *-m* (*-Vm*), a moksában *-žə* (Keresztes 1990: 196–197). A szövegben szereplő alakok kizárólag erzák: *карда-зомъ, кудомъ*.

h) A többes szám 3. személyű igerag az erzában *-it'*, a moksában *-jt'* (Keresztes 1990: 186). A szövegben a *мернетъ* alak fordul elő.

i) A determinatív ragozás imperativusi alakjai eltérőek a két nyelvjárásban. A határozott ragozás P11 tárgyra utaló Sg2 alakja az erzában *-miž*, a moksában *-mašt'* (Keresztes 1990: 188–189). A 18. századi ima szövegében a *ванымись* alak fordul elő, tehát ez erza alak.

- j) A participum praesens képzője az erzában *-i(ća)*, míg a moksában *-j/-i* (Keresztes 1990: 68). A szövegben a *сакшныця* és *кирдиця* alakok fordulnak elő.

Mindezek alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a vizsgált mordvin szövegemlék erza nyelvjárásban íródott, azon belül is *ä*-zű, valószínűleg északi aldialektusban, akárcsak a 18. századi nyelvemlékek túlnyomó többsége.

Irodalom

- DAE, VLADIMIR [Даль, Владимир] 1880–1882/1989: Толковый словарь живого великорусского языка I–IV. Русский язык, Москва.
- EK = ЦЫГАНКИН, Д. В. (отв. ред.) 2000: Эрзянь кель. Морфология. Красный Октябрь, Саранск.
- EMSz = MÉSZÁROS, EDIT – SIRMANKINA, RAISZA 2003: Erza-mordvin–magyar szótár. Savaria University Press, Szombathely.
- ERV = СЕРЕБРЕННИКОВ, Б. А. – БУЗАКОВА, Р. Н. – МОСИН, М. В. 1993: Эрзянь–рузонь валкс. Эрзянско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва.
- ESM = ВЕРШИНИН, В. И. 2004–2011: Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков I–V. Стринг, Йошкар-Ола.
- ETV = ЦЫГАНКИН, Д. В. – МОСИН, М. В. 1998: Этимологиянь валкс. Мордовской книжной издательствась, Саранск.
- ФЕОКТЫШТОВ, А. Р. [Феоктистов, А. П.] 1971: Русско–мордовский словарь. Из истории отечественной лексикографии. Наука, Москва.
- ФЕОКТЫШТОВ, А. Р. [Феоктистов, А. П.] 1975: Мордовские языки. In: Лыткин, В. И. – Майтинская, К. Е. – Редеи, Карой (отв. ред.), Основы финно-угорского языкознания 2. Прибалтийско-финские, саамский и мордовские языки. Наука, Москва. 248–344.
- ФЕОКТЫШТОВ, А. Р. [Феоктистов, А. П.] 1976: Очерки по истории формирования мордовских письменно-литературных языков. Наука, Москва.
- Grammatika = ЦЫГАНКИН, Д. В. (ред.) 1980: Грамматика мордовских языков. Мордовский государственный университет, Саранск.
- HONTI LÁSZLÓ 2010–11: Personae ingratisimae? A 2. személyek jelölése az uráliban. Nyelvtudományi Közlemények 107: 7–58.
- JJ = JUHÁSZ JENŐ 1961: Moksa-mordvin szójegyzék. Sajtó alá rendezte Erdélyi István. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- JOKI, AULIS 1973: Uralier und Indogermanen. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 151. Helsinki.
- KERESZTES LÁSZLÓ 1990: Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó, Budapest.

- KERESZTES LÁSZLÓ 2011: Bevezetés a mordvin nyelvészetbe. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- MATICSÁK SÁNDOR 2005: Az agglutinációval keletkezett mordvin képzőkről. Nyelvtudományi Közlemények 102: 7–34.
- MATICSÁK SÁNDOR 2006: Képző vagy utótag-e a mordvin *pel*? Folia Uralica Debreceniensia 13: 41–54.
- MATICSÁK SÁNDOR 2017: 18. századi Nyizsnij Novgorod-i mordvin nyelvemlékek. Folia Uralica Debreceniensia 24: 115–146.
- MdKons = KERESZTES, LÁSZLÓ 1986: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. Etymologisches Belegmaterial. Studia Uralo-Altaica 26. Szeged.
- MdWb = PAASONEN, HEIKKI 1990–1996: Mordwinisches Wörterbuch I–IV. Zusammengestellt von Kaino Heikkilä. Bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- MRV = СЕРЕБРЕННИКОВ, Б. А. – ФЕОКТИСТОВ, А. П. – ПОЛЯКОВ, О. Е. 1998: Мокшень–рузонь валкс. Мокшанско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва.
- PAASONEN, HEIKKI 1897: Die türkischen lehnwörter im mordwinischen. Journal de la Société Finno-Ougrienne XV/2: 1–64.
- RÉDEI, KÁROLY 1983: Die ältesten indogermanischen Lehnwörter der uralischen Sprachen. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 185: 201–233.
- SKES = TOIVONEN, Y. H. – ITKONEN, ERKKI – JOKI, AULIS J. – PELTOLA, REINO 1955–1981: Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VII. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- SSA = ITKONEN, ERKKI – KULONEN, ULLA-MAIJA (toim.) 1992–2000: Suomen sanojen alkuperä 1–3. Etymologinen sanakirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SZEREBRENNYIKOV, В. А. [Серебрянников Б. А.] 1967: Историческая морфология мордовских языков. Наука, Москва.
- UEW = RÉDEI, KÁROLY (Hrsg.) 1986–1988: Uralisches etymologisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ZAJCZ, GÁBOR 1998: Mordva. In: Daniel Abondolo (ed.), The Uralic languages. Routledge, London – New York. 184–218.

Linguistic analysis of an 18th-century Mordvin prayer

The most important of the 18th-century Mordvin language monuments is the dictionary of Damaskin, Bishop of Nizhny Novgorod, compiled at the request of the enlightened, science-loving Tsarina Catherine II in 1785. Two copies of the multilingual dictionary (Russian–Tatar–Chuvash–Erzya–Mordvin–Mari) exist, one in Nizhny Novgorod and the other in St Petersburg. In the introduction to the first volume, Damaskin gives a brief overview of the 18th-century beliefs and pagan customs of the Chuvash and Mordvins. A short 74-word Mordvin prayer is included here. In my article, I analyse this text in detail.

The transcription is good, with only a few spelling mistakes. The marking of the palatalization, important in Mordvin orthography, is very good and accurate. There are only five words of Russian origin in the text, most of which could have been replaced by Mordvin words *можна* 'may' and *чмоѳы* '(in order to)'. The text contains only two compound words, several formed words.

The text is clearly written in the dialect of Erzya, which I can prove with phonetic, morphological, and lexicological arguments. Several words have no Moksha equivalent (e.g. E *il'amak* ~ M *tät'* negative word, *inazoro* ~ *oćazor* 'great lord', *šeja* ~ *šava* 'goat'). The dative form of the personal pronoun (*mońen*), the singular first person possessive suffix *-m*, the plural third person verb *-it'*, the plural first person plural definite predicate *-miž* and the participle present participle *-ića* are clearly Erzya.

Keywords: Mordvin, Erzya, Damaskin, 18th-century prayer

SÁNDOR MATICSÁK

A *l'ūli* 'áll' testtartásige használata az északi manysiban

NÉMETH Szilvia

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest
nemeth.szilvia.viktoria@gmail.com

A világ nyelveiben tett megfigyelések alapján a testtartásigék (és főleg a neutrális értelmű testtartásigék, mint az 'ül', 'fekszik', 'áll' jelentésűek) komplex szerepet játszanak a nyelvi rendszerekben. Nyelvcsaládokon és nyelvi areákon átívelő metaforizációs és grammatikalizációs irányok dokumentáltak velük kapcsolatban, ilyen például az, hogy [-élő] alanyokkal is megjelenhetnek – többnyire egzisztenciális mondatban.

Jelen tanulmány¹ az északi manysi testtartásigéket feldolgozó kutatássorozat újabb állomásaként a nyelvben található egyik 'áll' jelentésű ige, a *l'ūli* használatára és különösképpen annak egzisztenciális mondatokban történő használatára irányul. A korábbi kutatások során kimutatható volt, hogy az északi manysiban mind az *ūnli* 'ül', mind a *χuji* 'fekszik' ige felbukkanhat kopulaszerű szerepben (Németh 2021, Németh [megjelenés alatt]), ami valószínűvé teszi, hogy az 'áll' is betölthet hasonló pozíciót. Ahhoz azonban, hogy ezekkel a konstrukciókkal foglalkozhassak, szükség volt az ige jelentésmezőjének alaposabb feltárására is, hiszen ez informálhat a jelentésváltozások irányairól is.

A tanulmány következő részében ismertetem az 'áll' jelentésű testtartásigével kapcsolatban más nyelvekben megfigyelt grammatikalizációs folyamatokat és az ige egzisztenciális mondatokban betöltött szerepét (1.1), majd az északi manysi nyelv rövid bemutatása után összefoglalom, hogy az elérhető szótárak alapján mit tudunk a *l'ūli*-ről (1.2). A következő fejezetben ismer-

---

¹ A tanulmány az ELKH (jelenleg HUN-REN) Nyelvtudományi Kutatóközpont finanszírozásában készült, a Történeti Nyelvészeti és Uralisztikai Intézet Uralisztika Kutatócsoportjának a Testtartásigék grammatikalizációja a magyarban, valamint rokon és szomszédos nyelvekben kutatási témájához kapcsolódóan.

tetem az általam végzett korpuszvizsgálat anyagát és módszerét (2), majd bemutatom az eredményeket: az ige korpuszban megjelenő jelentéseit (3.1–3.4), valamint a [–élő] alanyok melletti megjelenéseinek sajátosságait (3.5), végül pedig összefoglalom a következtetéseimet (4).

1. Az 'áll' testtartásigék a világ nyelveiben és az északi manysiban

1.1. Az 'áll' testtartásige grammatikalizációja és az egzisztenciális mondatokban játszott szerepe

Számos különböző nyelvben végzett kutatás alapján ismert, hogy a testtartásigék, elsősorban az 'ül', 'áll' és 'fekszik', ritkábban a 'lóg, függ' jelentésűek sajátos jelentésváltozásokon mennek keresztül, és speciális grammatikalizációs irányok jellemzik őket. A leggyakrabban az 'ül' jelentésű ige válik valamilyen grammatikai elemmé, és előfordulás tekintetében is ez a leggyakoribb a három közül, de mindkét szempontból az 'áll' jelentésű ige a következő a testtartásigék sorában (Newman 2001: 3).

Az 'áll' jelentésű igénél megfigyelhető grammatikalizációs irányok egyike az, hogy a szó duratív vagy progresszív aspektust kódoló elemmé válik (Heine – Kuteva 2002: 280–282; Newman 2004: 16–17), de előfordul az imperfektív aspektus jelölőjeként is, például a manysi nyelvrokonánál, az udmurtban (Horváth 2010: 96). A másik jellemző grammatikalizációs irány, hogy az ige kvázikopulává válik (Heine – Kuteva 2002: 282). A kvázikopula olyan nyelvi elem, mely a kopulához hasonlóan egyéb lexémákkal együttesen funkcionál állítmányként, ám a kopulával szemben szemantikailag nem üresedett ki teljesen, alapjelentése valamilyen formában „beszivárog” az állítmány jelentésébe (Pustet 2005: 5–6).

A testtartásigékből létrejövő kvázikopulák igen gyakran egzisztenciális mondatokban jelennek meg, sokszor [–élő] alanyok mellett. Az egzisztenciális mondatok több különböző módon is csoportosíthatók, de a szakirodalomban általában el szokták választani a valódi egzisztenciálisokat (melyek valamilyen határozatlan, a szövegvilágba frissen bevezetett alany létezését állítják) és a lokalizáló egzisztenciálisakat (melyek egy többnyire már bevezetett referencia térbeli helyzetét fejezik ki a Hol? kérdésre válaszolva) (Gécseg 2019: 38–39). E két csoport általában különbözik a szórend tekintetében is, az SOV alapszórendű nyelveknél például a valódi egzisztenciálisokra a [lokatív elem] [alany] [állítmány], a lokalizáló egzisztenciálisokra az [alany] [lokatív elem] [állítmány] szórend jellemző (Freeze 1992: 557), melyet a hantiban (Gugán et al. 2019, valamint a naganaszban (Várnai 2021: 118) végzett kutatások is megerősítettek.

Az egzisztenciális mondatok egy másik lehetséges csoportosítási módja a mondatok pragmatikai funkcióján alapul, mely szerint például a magyarban megkülönböztethetők 1) leíró (vagyis egy jelenet, környezet elemeinek részletes leírására szolgáló (Gécseg 2019: 44)), 2) bevezető (vagyis egy referencia bevezetésére szolgáló (Gécseg 2019: 44–47) vagy egy addig is implicite jelenlévő, de észrevétlen referenciára figyelmet irányító (Lambrecht 1994: 39, 177, id. Creissels 2014: 15), valamint 3) az alany elérhetőségét, hozzáférhetőségét kifejező mondatok, melyek általában [–élő] alanyokkal szerepelnek. Utóbbi csoportnál a magyarban nem kötelező a lokatív elem megjelenése (Gécseg 2019: 47–49), az oroszban azonban igen (Padučeva 2008), ami rávilágít arra a tényre, hogy mennyire eltérőek lehetnek az egzisztenciális mondatok nyelvenként.

Az, hogy egy egzisztenciális mondatban mi határozza meg, hogy valódi vagy kvázikopula jelenik-e meg, aktívan kutatott kérdés. Levinson és Wilkins az alanyi referencia (Figura) tulajdonságai, valamint a Háttérrel való kapcsolata alapján felállított egy hierarchiát, mely szerint a kisebb, manipulálható, a felületen szabadon elmozdítható objektumok esetében valószínűbb a kvázikopula megjelenése, mint a Háttérhez szorosabban kapcsolódó, abba beékelődő tárgyak esetében (Levinson – Wilkins 2006: 17–19, 514–519).

A nyelvben létező kvázikopulák közti választást (mely leginkább [–élő] alanyoknál kerül előtérbe) befolyásoló szempontokkal szintén számos kutatás foglalkozik. Bár az alanyi objektum formájának szerepe korán felmerült (ebből a szempontból az 'áll' testtartásigéből létrejött kvázikopula megjelenése elsősorban vertikálisan kiterjedtebb, de horizontálisan kisebb tárgyak esetében várható, ahogy pl. az angolban megfigyelhető, vö. Newman 2004: 8), de ennek hatása nem tekinthető általánosnak. A beszélői döntésben szerepet játszhat az Alak mérete (Lemmens 2002: 122) illetve, hogy az Alak éppen betölti-e a funkcióját vagy inaktív-e (Fagan 1991: 137–138). Utóbbi szempont azért is figyelemre méltó, mert az oroszban (mely nagy hatást gyakorol a manysira) is ez érvényesül (Szulejmanova – Fomina 2019: 28–29). Az Alak és a Háttér kapcsolata is befolyásoló lehet, például, hogy az Alak az emberi aktivitási zóna alatt található-e (Sipos 2021: 329), mekkora kiterjedésű alátámasztása van (Hellwig 2007: 901–902), vagy hogy van-e megszakíthatatlan kapcsolata a Háttérrel (Ameka – Levinson 2007: 867–868). Az irodalomban többször megjelenik az is, hogy az 'áll' alapjelentésű kvázikopula használatakor (és/vagy a 'fekszik' alapjelentésű kvázikopulával megfigyelhető alternációjában) szempont, hogy a leírt jelenet az elvárt módon zajlik-e vagy az alanyi objektum a megszokott módon helyezkedik-e el (Newman 2001: 4; 2004: 9; Ameka – Levinson 2007: 857).

A manysi legközelebbi rokon nyelvében, a hantiban (mely a manysival areális kapcsolatban is van) az 'ül' és a 'fekszik' alapjelentésű igehez hasonlóan az 'áll' testtartásige is funkcionálhat kvázikopulaként (Gugán et al. 2019; Sipos 2019), azonban a másik két igével szemben mind az északi (Sipos 2020: 200), mind a keleti nyelvjárást vizsgáló szerzők megjegyezték, hogy az 'áll' efféle viselkedése valószínűleg orosz hatásra alakulhatott ki. A keleti hanti esetében a kutatás hanti anyanyelvű adatközlője is így vélekedett (Gugán et al. 2019). Az északi nyelvjárások közé tartozó kazimi hantiban kifejezetten gyakori az ige kvázikopulaként való felbukkanása, ami abból is adódhat, hogy a nyelvváltozatban hangtani konvergencia következtében az 'áll', illetve a 'függ, lóg' jelentésű testtartásigék formailag egybeestek. Mivel a nyelvekben a 'függ, lóg' ige is gyakran válik kvázikopulává, ez növelheti a kazimi hanti ige előfordulását (Sipos 2019: 306), illetve vegyítheti a két, külön-külön is potenciálisan kvázikopulációs ige használati szabályszerűségeit. Utóbbi szerepet játszhat abban is, hogy Sipos az [–élő] alanyú egzisztenciális mondatokat vizsgálva nem talált egyértelmű tendenciát sem az alanyi objektumok formája, sem azok felülettel való érintkezése kapcsán (Sipos 2019: 308). A kazimiban megfigyelhető, hogy az 'áll' alapjelentésű kvázikopulációs mondatok gyakran az alany elhelyezkedésének módjáról is informálnak, pl. a part meredeken áll (Sipos 2019: 306).

1.2. A *l'ūli* 'áll' jelentésű testtartásige az északi manysiban

A manysi igeragozása gazdag, az aktív és passzív igenem mellett alanyi és tárgyias ragozás, valamint elősorban irányjelölésre szolgáló igeötőrendszer is található benne a számos képző mellett. A mondatból gyakran elhagyható az alany, a tárgy és esetenként egyéb, már bevezetett referencia is.

Az északi manysiban (a továbbiakban csak manysiban) két 'áll' jelentésű ige is van: a *tuńsi*, valamint a *l'ūli*. Annak ellenére, hogy az előbbi is figyelemre tarthat számot, a jelen tanulmány alapjául szolgáló kutatás kizárólag a második igeire irányult.²

A szótárak többsége a *l'ūli* igeötő és képző nélküli formájánál mindössze egyetlen jelentést, az 'áll'-t adja meg (Balangyin – Vahruseva 1958: 49, Kálmán 1976: 106; Munkácsi – Kálmán 1986; Rombangyjeva – Kuzakova 1982:

² A manysi másik rokon nyelvében, a nganaszban ugyancsak több 'áll' jelentésű testtartásige létezik, melyek disztribúciója nem mutat szabályszerűséget. Ha ritkán is, de mindhárom szerepelhet kvázikopulaként egzisztenciális mondatokban, a [–élő] alanyok formája pedig jellemzően vertikálisan kiterjedt, bár ez alól akadnak kivételek is (Várnai 2021: 119).

58), azonban az Artturi Kanniso gyűjtésein alapuló szótárban (Kannisto 2013: 444–445) sokkal bővebb felsorolást találni: az 'áll' mellett a 'löp, mozog, sétál', az 'elkezd, nekiáll', valamint a 'kerül vmibe' is szerepel.³ Szilasi Móric szójegyzékében pedig találni egy arra utaló példát, hogy a szerzőben felmerült az ige kvázikopulaként való használata, bár külön jelentést nem adott meg a példához (Szilasi 1962: 62).

2. A kutatás

Annak érdekében, hogy feltárhassam a *lŭli* ige jelentéseit és esetleges kvázikopulás használatának szabályszerűségeit, korpuszvizsgálatot végeztem. A korpusz összeállítása során arra törekedtem, hogy minél többféle stílusréteg szövegeit vizsgáljam, így megtaláljam a kizárólag egyes stílusokra jellemző jelentéseket, metaforikus kifejezéseket is, de a stílusoknál előforduló különbségeket nem elemeztem alaposabban, mert a különböző stílusú szövegek eltérő mennyiségben szerepeltek a vizsgált anyagban. Azért, hogy jelen vizsgálat összevethető legyen a korábbi, 'ül' és 'fekszik' jelentésű testtartásigékre irányuló kutatásaimmal (Németh 2021, Németh [megjelenés alatt]), az azokban használt korpuszok kissé módosított változatával dolgoztam.

A korpusz szövegei döntő részben írott forrásokból származtak, de vizsgáltam korai gyűjtésekből származó (vagyis hallás vagy diktálás után manuálisan lejegyzett), valamint beszélt anyagokat is.

A beszélt nyelvi adatok többségét 2014 nyarán Anasztaszia Szajpasevával közösen gyűjtöttem Hanti-Manszijszkban és más, manysik által is lakott településeken (ld. Németh 2018). Ezen kívül felhasználtam Szalkai Zoltán két, 2010-ben a szibériai Anyajeva faluban rögzített, még publikálatlan felvételének egyes részeit is. A szövegekben a beszélők a múltjukról, ismerőseikről meséltek, vagy egymással társalogtak ugyanezen témákról. A beszélt nyelvi alkorpusz a teljes vizsgálati anyag 1,8%-át tette ki, összesen 14 093 tokent tartalmazott 13 beszélőtől.

Az írott szövegek többsége (86,4%-a, 694 220 token) a *Lŭimā Sēripos* [Északi hajnal] kéthetente megjelenő, 16 oldalas manysi újság 2014 és 2017 közötti évfolyamainak cikkeit tartalmazta. Ezekben többnyire a manysik életében releváns hírekről, eseményekről, illetve személyekről volt szó. Az újságban nevesített szerzők száma 49 volt.

A korpusz szövegeinek második legnagyobb csoportját folklórszövegek alkották (összesen 10,8%, 87 100 token), melyek nagyobb része (56,7%-a)

³ 'stehen'; 'sich stellen, treten, sich begeben, sich aufmachen, gehen'; 'anfängen, beginnen'; 'kosten'

1888–89 között került lejegyzésre. Felhasználtam Munkácsi Bernát *Vogul népköltési gyűjtemény*-e 2. és 4. kötetének, valamint Artturi Kannisto 1901 és 1906 között gyűjtött, I. és II. kötetéből származó északi manysi szövegeit, melyek műfajukat tekintve mitikus-, hős- és sorsénekek (verses és prózai formában), és amelyek a manysi egy korábbi nyelvéllapotáról informálnak. Ezen felül mintegy 37 600 tokenyi újabb keletű (1994 után keletkezett) mesét is vizsgáltam (a forrásokról részletesebben ld. az 1. táblázatot). A folklórszövegek összesen 56 adatközlőtől származtak.

A korpusz legkisebb részét versek alkották, melyek döntően a kétezres években születtek: a 78 írás 15 adatközlőtől származott és 8450 tokent jelentett (ld. 1. táblázat).

A kutatás első lépéseként automatikus keresést végeztem a *лѳл*- és a *люл*-keresőszavakkal, mindössze egyetlen forrást (Munkácsi 1896) dolgoztam fel manuálisan, mert ennek nem állt rendelkezésemre digitálisan kereshető verziója. Az anyaggyűjtés során egy Excel állományba másoltam minden olyan nem tagadó mondatot, melyben a *лѳли* ige finit igealakban szerepelt, vagyis foglalkoztam a képzős és ige kötős alakokkal is.

A kigyűjtött előfordulásokat több szempontból is vizsgáltam. Minden példánál annotáltam 1. az ige formáját (igekötők és képzők), 2. az alany tulajdonságait ([+/-élő], forma, szófaj), 3. az ige mondatban megjelenő jelentését, illetve 4. hogy az ige aktuális jelentésében volt-e valamilyen mozgás. A címkézés során bővítettem a szótárakban talált 'áll' jelentést, az összes példamondat kigyűjtése után pedig ellenőriztem a jelöléseim egységességét. A [-élő] attribútumú alanyú példákkal kapcsolatban annotáltam továbbá 5. a mondat típusát (valódi vagy lokalizáló egzisztenciális), 6. a mondat funkcióját (leíró, bevezető stb.), 7. az alany, a lokatív elem és az ige relatív szórendjét, illetve 8. a Háttér típusát (nyílt vagy zárt tér, sík vagy bennfoglaló jellegű).

A címkézést és az adatok összesítését Excel-lel végeztem, a tanulmányban szereplő ábrákat ugyancsak ezzel a szoftverrel, illetve a Draw.io nevű online alkalmazással készítettem.

stílus	forrás	szövegek keletkezése	adatközlők szövegek		tokenek
			száma (fő)	száma (db)	száma (kb., db)
beszéd	Szalkai (2010)	2010	2	5	3 033
	Németh–Szajpaseva (2014)	2014	11	16	11 060
újság	Lüimä Sēripos (2014–17)	2014–2017	49	1 440	694 220
fóklór	Munkácsi (1892) VNGy/II. kötet	1888–1889	13	39	8 000
	Munkácsi (1896) VNGy/IV. kötet, idézi Szlinkina (2015)	1888–1889	29	48	8 600
	Kannisto–Liimola (1951) I. kötet, id. Geraszimova (2016)	1901–1906	10	31	13 540
	Kannisto–Liimola (1951) I. kötet, id. Rombangyejeva (2017)	1901–1906	6	20	2 966
	Kannisto–Liimola (1955) II. kötet, id. Rombangyejeva (2017)	1901–1906	8	17	16 373
	Popova (2001)	1994	1	9	4 929
	Ivanova (2004)	1999–2002	5	20	3 436
	Geraszimova–Gyinyiszlamova (2012)	1994–2002	4	9	6 400
	Geraszimova–Gyinyiszlamova (2015)	1994–2002	6	13	11 863
	Lüimä Sēripos (2014–17)	2014–2017	8	22	11 012
vers	Akbas (2006)		3	21	650
	Gyinyiszlamova (2008)	~2004	1	17	3 282
	Lüimä Sēripos (2014–17)	1962–2017	12	40	4 518
beszéd		2010–2014	13	21	14 093
újságcikk		2014–2017	49	1 440	694 220
fóklór		1994–2017	56	228	87 119
vers		1962–2017	15	78	8 450
teljes korpusz:		1888–2017	188⁴	1 767	803 882

1. táblázat

A kutatás során vizsgált korpusz összetétele

⁴ Mivel egyes adatközlőktől különböző stílusba tartozó szövegeket is vizsgáltam, illetve néhányuktól több forrásban is szerepelt nyelvi anyag, a teljes korpusz beszélőinek összesített száma alacsonyabb, mint az egyes források összesítése.

3. Eredmények

3.1. A *lūli* ige és származékai a teljes anyagban

A *lūli* ige összesen 413 esetben szerepelt a korpuszban finit alakban és nem tagadó mondatban, a példák 51 beszélőtől származtak.

Az alkorpuszok eltérő nagyságát is figyelembe véve úgy tűnik, hogy az ige leginkább a folklórszövegekben (241 db, az előfordulások 58,5%-a), azon belül is a régi folklórszövegekben jelent meg a leggyakrabban (153 db, az előfordulások 37%-a). Az újságcikkekben 154 darab (37,3%), a versekben 12 darab (2,9%), a beszélt szövegekben pedig 6 darab (1,5%) megjelenést adagtoltam.

Az annotálás során külön címkéztem azokat a [+élő] alanyú előfordulásokat, melyekben nem volt egyértelmű a számomra, hogy az ige az elsődleges 'áll' jelentésben szerepel-e, vagy kvázikopula funkciót tölt-e be, ugyanis míg a [-élő], illetve a [+növény] alanyú mondatokban a testtartásigé nem értelmezhető az ige elsődleges jelentésében, a [+ember] (és gyakran a [+állat]) alanyú mondatoknál az 'áll' alapjelentés hangsúlyosságának mértéke gyakran még anyanyelvi kompetencia birtokában sem egyértelmű. Az 1. példában szereplő mondat (melyhez hasonlók gyakoriak voltak az újságcikkekben) egy illusztrációként szolgáló kép leírása volt. A fotón szereplő nő valóban álló pozícióban helyezkedett el, azonban a mondat sokkal inkább arra a kérdésre válaszolt, hogy Mi van a képen? mint arra, hogy Mit csinál a képen?, így legalábbis felmerül, hogy egzisztenciális mondatról van-e szó.

- (1) Ты хурит А. Н. К. такви колэ нōхат л̄оли.⁵
 ez kép.LOC A. Ny. K. saját ház.POS(SG.3SG) mellett áll.PRS.3SG
 'Ezen a képen A. Ny. K. a saját háza mellett áll.' (szerző nélkül, LS 2016, no. 5: 1)

A 2. példa már kifejezetten egy tipikus egzisztenciális mondatnak tűnik, mellyel a szerző egy új referenciát (a parton álló nőt) vezet be a szövegvilágba.

- (2) Яныг ойка к̄асалы, н̄агле сунсы, с̄оль, н̄э л̄оли.
 nagy öreg észrevesz.PRS.3SG parton néz.PRS.3SG igaz nő áll.PS.3SG
 'Az idős bácsi megpillantja, nézi, a parton tényleg egy nő áll.'
 (P. H., Popova 2001: 8)

⁵ A tanulmányban minden esetben a források eredeti írásmódját idézem, a glosszázás során pedig a lipcsei glosszázási szabályokat követtem azzal a változtatással, hogy a szóalakokat nem bontottam morféimákra, a grammatikai jelentéseket ponttal választottam el egymástól. A forrásmegjelölésben szereplő monogram az adatközlőre utal.

Úgy vélem, hogy az efféle mondatok (és elsősorban az 1. példához hasonló, erősen kérdéses esetek) helyes besorolását úgy lehetne elvégezni, ha megpróbálnánk az alanyt valamilyen élettelen objektummal helyettesíteni és ellenőrizni, hogy mennyire változik meg a mondat jelentése, ezt azonban nem tudtam megítélni, így az ilyen kérdéses mondatokat 'áll/van' címkével láttam el. A *l'ūli* és az egzisztenciális mondatok közti erős kapcsolatot mutatja, hogy bár az ige egyértelmű kvázikopula szerepben mindössze a példák 15,7%-ában (65 előfordulás) jelent meg, a 413 példa közel harmada (30,3%-a), számszerűen a korpusz leggyakoribb csoportja az 'áll/van' jelentés volt (2. táblázat).

jelentés	előfordulás (db)	a jelentés aránya az összes előforduláshoz viszonyítva
'áll'	120	29,1%
'áll/van'	125	30,3%
'van'	65	15,7%
'feláll'	30	7,3%
'megáll'	27	6,5%
'odaáll v hova'	23	5,6%
'kitart'	9	2,2%
'elkezd'	8	1,9%
'felszáll'	4	1,0%
'csatlakozik vmihez'	2	0,5%

2. táblázat

A *l'ūli* korpuszban azonosított jelentései és előfordulásuk

A korpuszban 73 esetben realizálódott a *l'ūli* valamilyen képzős alakja. Összesen 12 különböző képző jelent meg, melyek többsége gyakorító (a γ -, l -, és s - eleműek, valamint az nt -), vagy mozzanatos (a $-m$ és $-p$ eleműek) (Kálmán 1976: 55–56) volt. A leggyakrabban a $-\chi\tilde{o}l$ képző bukkant fel, mely elsősorban az 'áll', illetve az általam 'áll/van' címkével ellátott jelentésekkel társult. Ez egy viszonylag alacsony produktivitású ige-képző (a kutatás során vizsgált újságnyelvi alkorpuszban például kizárólag a *l'ūli*, illetve az *ūnli* 'ül' igével szerepelt), mely a példák alapján duratív-deminutív akcióminőséget kódolt (*l'ūl'aχōli* 'álldogál', *ūnlaχōli* 'üldögél'). Minden jelentésben előfordult, sőt domináns volt a képző nélküli igealak (ld. 3. táblázat).

jelentés	nincs												
	képző	<i>γ</i>	<i>jant</i>	<i>lel</i>	<i>lenat</i>	<i>lim</i>	<i>m</i>	<i>mat/mit</i>	<i>miγt</i>	<i>mt</i>	<i>nt</i>	<i>s</i>	<i>χōl</i>
'áll'	92	1	1	1		1	2						22
'áll/van'	107				2		1			1	2		12
'van'	61			1						1	1		1
'feláll'	21							4		5			
'megáll'	19						1	2		3		2	
'odaáll vhova'	22								1				
'kitart'	9												
'elkezd'	6						1	1					
'felszáll'	2							1		1			
'csatlakozik vmihez'	1									1			
összesen	340	1	1	1	3	1	5	8	1	12	3	2	35

3. táblázat

A *lūli* igével megfigyelt képzők és előfordulásuk

A korpuszban 50 alkalommal megjelentek igekötős alakok is. Ezek egyértelműen két jelentéshez kapcsolódtak: a 'feláll' a *nōηχ-/ nōηχα-*, illetve a *noχ-* 'fel, felfele', a 'megáll' pedig a *jol- / jola-* 'alá' igekötőkkel szerepelt a leggyakrabban, de az ige a 'megáll' esetében igekötő nélkül is ki tudta fejezni ezt a jelentéstartalmat (ld. 4. táblázat).

jelentés	nincs							
	igekötő	<i>jol</i>	<i>jola</i>	<i>nōηχα</i>	<i>nōηχ</i>	<i>noχ</i>	<i>tuw</i>	<i>χot</i>
'áll'	120							
'áll/van'	125							
'van'	66							
'feláll'				2	8	20		
'megáll'	8	13	3			2		1
'odaáll vhova'	22						1	
'kitart'	9							
'elkezd'	7							
'felszáll'	4							
'csatlakozik vmihez'	2							
összesen	367	13	3	2	4	22	1	1

4. táblázat

A *lūli* igével megfigyelt igekötők és előfordulásuk

A tanulmány további részében példákkal illusztrálva bemutatom az általam meghatározott jelentéseket, majd ezek fényében ismertetem a [-élő] alanyokkal megjelenő mondatok jellemzőit.

3.2. A *l'ŭli* olyan jelentései, melynek legalább valamelyik végpontja az álló pozíció felvétele

Ahogy az általam korábban vizsgált másik két manyisi testtartásige esetében is megfigyelhető volt, a *l'ŭli* nem csupán az álló pozícióban levést, de az abba rendeződés egyes mozzanatait is kifejezte, úgymint álló pózba helyezkedik (feláll vagy abbahagyja az úszást és a partra jutva talpra áll), elfoglalja a tér egy adott pontját (beáll valahova, odaáll valahova), esetleg felhagy a mozgással (megáll). Bár a manyisi igekötők elsősorban fizikai irányultságot jelölnek (és sokkal szorosabb kapcsolatban vannak a határozószókkal, mint például a magyarban), a *l'ŭli* valamiféle mozgást is kifejező eseteinek csupán töredékében jelentek meg.

Ez arra utal, hogy a manyisi testtartásigék aktuális jelentésének aktív zónája lehet szűkebb, de a magyar 'áll' igéhez képest tágabb is, valamint egyszerre több mozzanatot is tartalmazhat, vagyis a beszélő a mondat megkonstruálása során nem kényszerül arra, hogy eldöntse, milyen mélységben kívánja kibontani az általa leírt eseményt (pl. csak mozgásra vagy csak a cselekvés végpontjára fókuszál-e), hanem szabadon használhatja ugyanazt az igealakot akkor is, ha az pusztán a testtartást írja le vagy ha mozgást is tartalmaz az esemény. Azonban míg a *χuji* 'fekszik' igével kapcsolatban ez jelentősen megnehezítette az egyes példák aktuális jelentésének meghatározását (ld. Németh [megjelenés alatt]), a *l'ŭli* nem okozott ilyen nehézséget, inkább az volt problémás, hogy egy-egy jelentést önállóan fel lehet-e venni, vagy inkább a mondatban szereplő határozók és az ige 'áll' alapjelentésének kombinációjaként kell-e értelmezni őket. A kigyűjtött mondatokat emiatt címkéztem abból a szempontból is, hogy van-e mozgás az ige jelentésében, majd a teljes korpusz kigyűjtése után a határozókat, igekötőket, valamint a képzőket is figyelembe véve értékeltem, hogy melyik jelentést tartom önállóknak. Végül az 'áll', 'feláll', a 'megáll', valamint az 'odaáll valahova' jelentést vettem fel önálló jelentésként.

3.2.1. 'áll'

A korpuszban az ige az elsődleges 'áll' jelentésében jelent meg leggyakrabban és összesen 35 különböző beszélő használta így. Az előfordulások 29,1%-ában (120 darab) fel sem merült, hogy kvázikopolaként funkcionálna (3. példa), további 30,3%-ban (125 darab) pedig nem tudtam megállapítani, hogy pusztán 'áll' jelentésű-e.

- (3) *Хурит Н. Х. лӧли, вӧртынӧлныл Л. Б., Е. М. ос О. Б. ӱнлӧгыт.*
 kép.LOC Ny.H. áll.PRS.3SG bal.ABL Lj.B. Je.M. és O.B. ül.PRS.3PL
 'A képen Ny.H. áll, balról Lj.B., Je.M. és O.B. ül.' (T.M., LS 2017, no. 22: 14)

3.2.2. 'odaáll valahova'

Ahogy korábban említettem, a korpuszban előfordult (23 esetben, 11 beszélő produkciójában), hogy az ige jelenésében az álló pozíción felül szerepelt valamilyen folyamat, irányultság is. Ezekben az esetekben közös volt, hogy a mondatban megfogalmazott cselekvés célja, végpontja az volt, hogy az alany valahova jusson és ott álló pozíciót vegyen fel. Ennek megfelelően ezek a mondatok általában tartalmaztak egy lokációs elemet is (4. példa).

- (4) *Пора ты ӕмтыс. Квӕлэн кон! Аӱквалын лӧлен!*
 idő PTC válik.PST.3SG kimegy. ki gerenda.LAT áll.PRS.IMP.3SG
 PRS.IMP.3SG
 'Eljött az idő. Menj ki! Állj rá a farönkre!' (A.K., Kannisto – Liimola 1951, id. Geraszimova 2016: 44)

3.2.3. 'feláll'

Az ige 21 beszélő produkciójában összesen 30 alkalommal 'feláll, ültéből felemelkedik' jelentésben volt adathozható és minden esetben a a *нӧӱх-/нӧӱха-* 'föl', vagy a *ноӱ-* 'föl' igekötővel jelent meg (5. példa), vagyis a jelek szerint ezt a jelentéstartalmat már csak az igekötős alak fejezheti ki. Az előfordulások zöme (21 darab) képző nélküli alak volt, de előfordult mozzanatos igeképzőkkel is: öt esetben az *-mt*, négyszer pedig a *-mat* jelent meg.

- (5) *Менквыт хот-рохтысыт, нох-люлюмтасыт, та оясыт.*
 menkw.PL meg-ijed.PST.3PL fel-áll.PST.3PL PTC fut.PST.3PL
 'A menkwek megijedtek, gyorsan felálltak és elszaladtak.' (szerző nélkül, Akbas 2006: 41)

Ebben a jelentésben az ige minden általam vizsgált alkorpuszban megjelent és bár többnyire emberi alannyal szerepelt, egy alkalommal felbukkant [–élő] alany mellett is. Azonban mivel a kérdéses szövegben a főhős karddá változott és ebben a formában mozgott, nem volt igazán élettelen objektumnak tekinthető.

Említésre érdemes, hogy Juvan Sesztalov manysi költő két versében átvitt értelemben, metaforizálva is használta az igét: a manysi nép felkelését, lázadását értette alatta (6. példa).

- (6) *Мирум алам сака ěр: Нōх ке л̄оли –*
 nép.POS(SG.3SG) PTC nagy erő fel- ha áll.PRS.3SG
- ěлын хульты Нĕр [...]*
 lenn inog.PRS.3SG hegy
 'Lám, népem nagy erő: ha feláll – alatta meginog a hegy, [...]'
 (J. S., LS 2017 no.14: 14)

3.2.4. 'megáll'

A *lūli* másik, gyakran igekötős alakkal előforduló jelentése a 'megáll' volt, amit 13 beszélő használt a korpuszban összesen 27 alkalommal. Többnyire emberi alanyokkal szerepelt, de előfordult, hogy állat (ló, rénszarvas) vagy [–élő] objektum (szán) is felbukkant. Ez a jelentés mindenhol adatolható volt, kivéve a verseket.

Bár az esetek többségében a *jol-* / *jola-* 'alá' (16 előfordulás) igekötővel jelent meg (7. példa), a *noχ-* 'föl' és a *χot-* 'el-, meg-, le-, össze-, szét-' is felbukkant, ezek a példák azonban többféleképpen is értelmezhetők voltak. Azt, hogy az igekötős alakhoz még nem kapcsolódik olyan mértékben a 'megáll' jelentés, mint a 'feláll' esetében, az mutatja, hogy öt esetben a pusztá ige is kifejezte ezt a jelentéstartalmat, ahogy a 8. példában látjuk.

- (7) [...] *ос с̄а́лы тав пōхĕн ěл-л̄о́люмтас*
 és rén PRO(3SG) mellé le-áll.PST.3SG
- ос ěлумхōлас хольт ты л̄ави: [...]*
 és ember módjára PTC mond.PRS.3SG
 '[...] és a rén megállt mellette és emberi módon ezt mondja: [...]'
 (T. Sz., LS 2017 no.15: 15)

- (8) *Тав палтэ тыг ты ěхтысыг, аньмалың в̄ильтанĕн*
 ő -hoz.POS(SG3SG) ide PTC jön.PST.3DU most arc.POS(DU.3DU)
- тōрыл лан-пĕрыгтаманĕн, тав палтэ ты л̄ōльсыг.*
 kendő.INS el-csavar.PTCP(PST). PRO(3SG) -hoz.POS(SG3SG) PT áll.PST.3DU
 POS(PL3DU) C
- '[A két asszony] odahajtott hozzá [rénszarvasszánnal], most az arcukat kendőbe burkolták és megálltak mellette.' (Sz. P., Kannisto – Liimola 1955, id. Rombangyjeva 2017: 116)

A korpuszban a 'megáll' jelentésnek metaforizált változata is megjelent azt kifejezve, hogy az alany megállt egy cselekvés közben, abbahagyta, amit

csinált. A 9. példában a főhős társa fésülése közben különös zajt hallott és emiatt folyton felhagyott a tevékenységével.

- (9) *Пуук сагууке ты лѳлис. Оргасы, лѳли.*
 fej fon.INF PTC áll.PST.3SG fésül.PST.3SG áll.PRS.3SG

ѳс оргасы, лѳли.
 megint fésül.PST.3SG áll.PRS.3SG

'Nekiállt befogni a haját [a másíknak]. Fésüli, abbaagyja; megint fésüli, abbaagyja.' (V. B., Kannisto – Liimola 1955, id. Rombangyjejeva 2017: 194)

Mivel azonban ez a jelentés mindössze egyetlen szövegben bukkant fel (de ott háromszor is), nem voltam biztos abban, hogy ez több-e alkalmi metaforizációnál, így nem vettem fel önálló jelentésnek.

3.3. A *P'ū'li* átvittebb jelentései

Az ige a ritkábban előforduló jelentéseiben ugyan részben olyan cselekvéseket kódolt, melyek döntően álló pozícióban történnek, de akadt olyan is, amikor ez nem volt igaz, vagy ha az is volt, az esemény során nem a testtartás számított elsődlegesen.

3.3.1. 'felszáll'

Az ige a korpuszban négy alkalommal (négy különböző beszélő produkciójában) azt jelentette, hogy az alany felvette a sítalpaít és elindult. Egyéb járművel kapcsolatban ezt a jelentést nem adatoltam, de a mondatból kihagyhatatlan volt a *josā* 'sítalp' latívuszi (10. példa) vagy *tarməl* 'föliött, rajta' névutóval kiegészített alakja. Az ige kétszer képző nélkül, egy-egy esetben pedig az *-mt*, illetve a *-mit* képzővel jelent meg.

- (10) *Ōyka n̄b̄ganə тай кон та тахасыт,*
 öreg fiú.POS(PL.3SG) csakugyan ki PTC jut.PST.3PL

ěсаньли та лѳлюмтасыт, та оясыт.
 sítalp.POS(PL3PL).LAT PTC áll.PST.3SG PTC fut.PST.3PL

'Az öreg fiait tényleg kijutottak, léceikre szálltak és elmenekültek.'

(P. K., Ivanova 2004: 16)

Mivel a 'felszáll a sílécre' régi és újabb szövegekben, a folklórban és újságíkkben is felbukkant, megalapozottnak véltem önálló jelentésként felvenni, bár a példák nem zárják ki azt az értelmezést sem, hogy csupán az 'odaáll valahova' jelentésről van szó.

3.3.2. 'csatlakozik valamihez'

Az ige további átvittebb (és ritkább) jelentése az volt, hogy az alany csatlakozott egy táncoló csoporthoz, beállt táncolni (11. példa). Ezt mindössze két alkalommal adatoltam két különböző beszélőtől, egyszer egy régebbi folklórszövegben (-*mt* képzővel) és egyszer egy újabb keletűben. Mivel két különböző korszakban is megtalálható volt, önálló jelentésként számoltam vele.

- (11) *Юв сялтыс: Үсын-отыр-ойка хурум аги ййквэгыт.*
be lép.PST.3SG Ūsəŋ-fejedelem-öreg három lány táncol.PRS.3PL

Та халн лӧлис, та ййкви.

az közé áll.PST.3SG PTC táncol.DIM.PRS.3SG

'Belépett a házba: Ūsəŋ fejedelem öreg három lánya [ott] táncol. Beállt közéjük, táncol [ő is].' (D. Sz., Geraszimova – Gyiniszlamova 2015: 26)

3.3.2. 'kitart'

Míg a korábban bemutatott jelentések jelentésmezőjének egyik központi tulajdonsága az álló pozíció volt, addig az ige 'kitart, kiáll' jelentése már elszakadást mutat a testtartástól. A korpuszban összesen kilenc esetben találkoztam azzal, hogy a *tākās / tāksaryγ l'ūli* 'erősen, szilárdan áll' azt jelentette, hogy az illető tartja a frontot (12. példa), vagy kiáll valamilyen fizikai támadást. Ebben az értelemben sem igekötő, sem képző nem kapcsolódott az igehez.

- (12) *Та пильцман накт хӧнтлам хӧтнам мӧв*
az félelmetes baj.LOC harcol.PTCP (PST) valaki.PL föld.POS(SG1 PL)

Үргалым тӧксарыг лӧльсыт.

visszatart.CVB erősen áll.PST.3PL

'A háborúban harcoló emberek [harcolt valakik] földünket megtartva őszig kitartottak.' (Ny. M., LS 2014 no.9: 2)

Bár a jelentésből nyolc példa volt adatolható, hét ugyanabból a korai folklórszövegből származott, egy pedig egy újabb keletű újságcikkből.

3.3.4. 'elkezd, nekiáll'

Ahogy az ige korábbiakban ismertetett jelentéseinél látható volt, a *l'ūli* mind a mozgás befejezésekor ('megáll'), mind a mozgás folyamatában ('odaáll valahova') használatos, ezeken felül azonban kódolhatja egy cselekvés megkezdését is. A korpuszban nyolc esetben találkoztam hasonló jelentéssel, melyet hét különböző beszélő produkált. Találkoztam vele folklórszövegek-

ben, újságcikkekben és versekben is. Az ige két esetben volt képzővel ellátva (-*m*, -*mit*), de többnyire magában állt igekötő nélkül.

A mondatokban az alany vagy egy hosszú útra indult (az egyikben madár képében repülve), vagy megkezdett valamilyen egyéb cselekvést. Az előfordulások felében infinitívusz + *l'ūli* szerkezet szerepelt (13. példa), másik fele azonban nem tartalmazott infinitívuszt (14. példa), így utóbbi mondatok úgy is értelmezhetőek, hogy az alany 'valamilyen irányba állt'. Úgy vélem azonban, hogy ezekben az esetekben is kifejeződött, hogy az alany megkezdte a cselekvést, és ebben az értelmezésben is a metaforizáció első lépésének tekinthető.

- (13) *Тувыл ос М.А. ёт нётнэ эргыт хунтлым*
 aztán is M.A. -val szép ének.PL hallgat.CVB

нёнсалахтуңке лёлъсасыт.
 nyújtózkodik.INF áll.PST.3PL

'Aztán [a gyerekek] M.A.-val szép énekeket hallgatva tornázni kezdtek.'
 (Ny. M., LS 2017 no.16: 10)

- (14) *Вонтырсов кит ёсаге тармыл лёлъмытас,*
 vidrabőr két sítalp.POS(DU3SG) tetejére áll.PST.3SG

яңкың сярсы, хулың сярсы нупыл ты лёлъмытас.
 jeges tenger halas tenger felé PTC áll.PST.3SG

'Vidra szőrével borított két sílécére felszállt, a jégtenger, a haltenger felé indult.'
 (Sz. P., Kannisto-Liimola 1955, id. Rombangyjeva 2017: 72)

Az előfordulások többségében közös volt, hogy az alany korábban vagy halogatta a dolgot vagy nagyobb lelkiezőre volt szüksége annak megkezdéséhez, de ez nem volt kizárólagos.

Ugyancsak egyfajta kezdetet jelentett az a (talán csak költői) megfogalmazás, mely azt fejezte ki, hogy a beszélő és kedvese elválik egymástól, külön utakra lép⁶ (15. példa).

- (15) *āyi paša paša kitti' ti l'ūl'imēn,*
 lány üdvözlés kettő.TRL PTC áll.PRS.1DU

pī' paša paša kitti' ti l'ūl'imēn.
 fiú üdvözlés kettő.TRL PTC áll.PRS.1DU

'Leánybúcsúzó búcsúszóval most mi ketté válunk (állunk),
 fiúbúcsúzó búcsúszóval most mi ketté válunk.'
 (P. K., Munkácsi 1892: 156)

⁶ Ez a példa a nyolc 'elkezd' előforduláson felül számolandó.

3.4. A *l'ūli* további metaforizációi

Az igének az általam önálló jelentésként felvetteken, valamint a korábban ismertetett 'abbahagy', 'felkel, fellázad' és 'szétválík' előfordulásain kívül volt még egy olyan metaforikus megjelenése, mely közvetlen kapcsolatban állt a 'van' jelentéssel. Két különböző szövegben (egy újságcikkben, illetve egy modern sorsénekből) is találkoztam azzal, hogy az ige azt fejezte ki, hogy valakinek mivel kapcsolatos a foglalkozása. A 16. példában a sorsénekből előfordulás olvasható, melyben a beszélő azt kívánta hangsúlyozni, hogy a fiúk tisztességesen, keményen dolgoznak.

- (16) *Лай, витна ке я л̄олег – Витх̄он н̄грияквег,*
 PTC víz.LAT ha PTC áll.PRS.3DU Vízkirály fiú.DIM.DIM.3DU
- В̄орна ке я л̄олег – В̄орӯй н̄грияквег.*
 erdő.LAT ha PTC áll.PRS.3DU medve fiú.DIM.DIM.3DU
- 'Ha munkájuk a vízzel kapcsolatos, akkor a Vízkirály fiai,
 Ha munkájuk az erdővel kapcsolatos, akkor az Erdőszellem (tkp. medve)
 fiai.'⁷ (Sz. Gy., Ivanova 2004: 62)

3.5. A *l'ūli* kvázikopulaként

A vizsgálat során az ige 65 előfordulását címkéztem 'van' jelentésűnek. Ezek mind olyan példák voltak, melyeknél semmilyen módon nem tudtam feltételezni, hogy a testtartás egyáltalán értelmezhető lenne, ilyenek voltak a [-élő], illetve a valamilyen növényt, gombát jelentő alanyok, illetve négy [+ember] alanyú mondat is.

Ezeket a példákat felül azonban, ahogy korábban említettem, számos olyan [+ember] és [+állat] alanyú előfordulás is volt, mely értelmezhető volt egzisztenciális mondatként. Mivel tartottam attól, hogy anyanyelvi kompetencia hiányában tévesen ítélem meg ezeket a mondatokat, a kvázikopula használatra irányuló vizsgálat során nem foglalkoztam velük. Az állatos példáknál könnyebb volt ugyan az ítéletalkotás, de a probléma ugyanúgy megjelent, ezért bár a következő alfejezetben szót ejtek [+állat] alanyú egzisztenciális mondatokról, ezeket csupán a [-élő] alannyal rendelkező példák tágabb kontextusának megértésére használtam. Mivel a más nyelveken történt kutatások során a szerzők elsősorban a [-élő] alanyú mondatokat vizsgálják

⁷ A forráskiadványban megtalálható a szövegek orosz fordítása is, a két mondat így szerepel: „Коль с водою связана их работа – сыны Водяного царя они, Коль с лесом связан их труд – сыны Лесного духа они” (Ivanova 2004: 115).

kvázikopula szerepben, nem számoltam a [+növény] és [+gomba] mondatokkal sem.

Mielőtt azonban rátérnék a [–élő] mondatokra, ismertetem a *lūli* ige azon kvázikopulás felbukkanásait, ahol [+élő] alany jelent meg.

3.5.1. [+élő] alanyok (ember, állat, növény, gomba)

A korpuszban összesen négy olyan mondatot találtam (három különböző beszélőtől), ahol bár emberi alany jelent meg, a mondatban bemutatott jelenetben nem tudtam semmilyen módon értelmezni az álló pozíciót. Ezek mind régi folklórszövegekben jelentek meg, és olyan kérdőmondatok voltak, melyek valaki helyzetére (17. példa) vagy létezésére irányultak. A példákban közös volt, hogy a keresett személy hozzáférhetőségére szükség lett volna, ám ez nem állt fenn. Ebbe a csoportba tartozott az a példa, melyre Szilasi Móric (1962) is felfigyelt, és bár külön jelentést nem vett fel hozzá a szótárában, szerepeltette a szójegyzékében.

- (17) *Xōt lōli vassыз āнумн?!*
 hol áll.PRS.3SG többé PRO(1SG).DAT
 'Hol található meg most?' (Sz. V., Kannisto – Liimola 1951,
 id. Geraszimova 2016: 114)

A korpuszban összesen 27 [+állat] alanyú mondatot adatoltam 17 beszélőtől. Ezekben egy kivételével⁸ négylábú állat jelent meg: kutya, nyúl, vidra, medve, rén- és jávorszarvas, ló, tehén. Feltűnő a madarak hiánya, ami talán azt jelenti, hogy a manysi konceptualizáció szerint a szárnyasok inkább ülnek, sétálnak vagy repülnek, de nem, vagy csak ritkán állnak.

A 27, állattal kapcsolatos példa 40,7%-a (11 előfordulás) megítélésem szerint egzisztenciális (öt esetben valódi, hat esetben lokalizációs) mondat volt, az alanyi referenciák rén- és jávorszarvast, lovat, tehenet, valamint medvét kódoltak.

A korpuszban talált 25 darab [+növény] és egy [+gomba] alannyal rendelkező mondat esetében emberi testtartást nem lehetett feltételezni, az ige egyértelműen kvázikopula funkciót töltött be, közülük 19 valódi, hat pedig lokalizációs egzisztenciális mondat volt. Minden esetben elmondható volt, hogy az alanyi referencia a talajba volt gyökerezve (vagy a felületbe, ahol élt). A növények mind fák voltak (cirbolya-, luc- vagy vörösfenyő, nyírfa, nyárfa), illetve megjelent a taplógomba is (18. példa).

⁸ A kivételt jelentő mondatban egy szarka szerepelt, az ige pedig 'elkezd, elindul' jelentésű volt.

- (18) *Хоса хартыс, в̄ати хартыс, сунсы:*
 hosszan húz.PST.3SG röviden húz.PST.3SG néz.PRS.3SG
такем ты ёмас с̄ос поталы л̄юли!
 így itt jó nyírtapló gömb áll.PRS.3SG
 'Húzta, húzta, nézi: hát ott egy taplógomba.'
 (Sz. A., Geraszimova – Gyiniszlamova 2015: 115)

3.5.2. [–élő] alanyok

A korpuszban 36 olyan mondat jelent meg, melynek alanya élettelen tárgy volt, a példákat 20 különböző beszélő produkálta. A verseken kívül minden alkorpuszban megtalálható volt ez a mondatípus, de a leggyakrabban (21 esetben) újságcikkekben talákoztam velük.

Az előfordulások kétharmadát, 24 darabot valódi, 12 darabot pedig lokalizáló egzisztenciális mondatnak ítéltém. Míg utóbbiakban mindig megjelent egy lokációra vonatkozó elem, a valódi egzisztenciálisoknak csupán a felében. A mondatok alapján a manysira is igaz az a tipológiai megállapítás, mely szerint e két mondatípus különbözik a szórendjükben. A 19. példában megfigyelhető a valódi egzisztenciálisokra jellemző [lokalizáló elem] [alany] [ige] szórend, a 20. példában pedig a lokalizáló mondatokra jellemző [alany] [lokalizáló elem] [ige] szórend.

- (19) *Тав н̄охат̄т яныг т̄отан л̄юлис.*
 PRO(3SG) mellett.POS(SG.3SG).LOC nagy láda áll.PST.3SG
 'Mellette egy nagy láda állt.' (T. M., LS 2015 no.1: 15)

- (20) *Лувьу сун н̄ан колын н̄охат л̄юли.*
 lovas szán PRO(2PL) ház.POS(SG.2PL) mellett áll.PRS.3SG
 'A lovas szán a házatok mellett áll.' (Sz. R., LS 2015 no.23: 11)

A mondatok alanyát az esetek döntő többségében (28 darab) NP kódolta, de ritkán előfordult zéró (4 db), főnév (3 db) és személyes névmás (1 db) is. A felbukkanó 29 különböző objektum (l. 5. táblázat) közül mindössze kettő jelent meg egynél többször (a 'sátor' hat, a 'szán' három alkalommal).

Az 5. táblázat egyéb sorában felsorolt alanyok többségében közös volt, hogy vagy éppen nem töltötték be a funkcióikat (például a tárgyak eladásra vártak, a rév tárva-nyitva állt) vagy a mondat valamilyen váratlan, nem megszokott jelenetet írt le (a ló besüllyedt a földbe, csak a háta lógott ki, a kivágott, korhadt fák olyan helyen heverték, ahol nem kellett volna, a kard véres

volt). Ezek az állítások azonban néhány fentebbi sorban szereplő objektumra is igazak voltak.

	[-élő] alanyok
járművek, gépek	AUTÓ, BURAN, SZÁN, SÍTALP, VILLANYMOTOR
épületek, építmények	SÁTOR, KAMRA, HÁZ, KERÍTÉS, KARÁM, FÚRÓTORONY, VÍZIMALOM, SZOBOR, EMLÉKMŰ
magas, de keskeny formájú objektumok	ERDŐ, LÉTRA, BABA, SÓSZÓRÓ, LÁDA
egyéb	NYÍRFATUSKÓ, KIVÁGOTT FA, LEVÁGOTT SZŐR, CSILLAG, ÜST, ELADÁSRA KÉSZÍTETT TÁRGYAK, LÓ HÁTA, VÉR, RÉV

5. táblázat

A korpuszban megjelenő [-élő] alanyok

Az 'áll' jelentésű igéből létrejött kvázikopula megjelenését magyarázó, szakirodalomban felmerülő paraméterek vizsgálatokor nem találtam olyat, amely kimerítően magyarázta volna a manysi nyelvhasználatot, csupán tendenciákat figyeltem meg.

Az alanyok közel kétharmada (21 darab) csak felületesen érintkezett a talajjal, de 11 esetben valamilyen mélyebb alappal vagy egyéb módon belefűrődött a talajba, két esetben a Háttér referencia körülvette (pl. a tárgyak a sátorban voltak), és olyan is volt, hogy ez a kérdés nem volt értelmezhető (pl. a rév nyitva vagy csukva van-e). A mondatok többsége (28) valamilyen kültéri jelenetet írt le, de öt alkalommal valamilyen szobában folyó eseményről volt szó és akadt olyan is, ahol ez nem volt definiálva. Az objektumok többsége (27) vagy az emberi aktivitás zónájában vagy részben azon túlnyúlva helyezkedett el, egy esetben felette, két esetben alatta lévő tárgyról volt szó, de itt is volt olyan mondat, ahol ez a szempont nem volt értelmezhető. Az sem volt egyértelmű, hogy mennyire fontos kérdés az, hogy a tárgy éppen betölti-e a funkcióját vagy sem, mivel 16 esetben betöltötte, 18 esetben viszont nem.

Mivel az alany tulajdonságaival nem tudtam magyarázni a használati szabályszerűségeket, a mondatok funkciója alapján is csoportosítottam az előfordulásokat. Ennek során hat + egy csoportra osztottam az előfordulásokat.

Leggyakrabban (a példák 36,1%-ában, 13 esetben) a mondat leíró funkciót töltött be, vagyis a szöveg fontosabb cselekményének helyszínét mutatta be (21. példa).

- (21) *Кон ёрнколыт ляпат иу тут сāлыу сун л̄ольс̄ыг.*
 kinn sátor.PL közelben még két rénszarvasos szán áll.PST.3DU
 'A sátrak közelében még két rénszarvas szán is állt.'
 (A. V., LS 2015 no.6: 16)

Hat mondatban egy korábbi cselekmény következményeként, eredményeként előállt objektum szerepelt, vagyis eredménytárgyról volt szó (22. példa).

- (22) *А.Е.Р., А.Ф.Л. ос А.Е.Х. сāv āканит вāрыгласыт,*
 A.Je.P. A.F.L. és A.Je.H. sok baba.PL csinál.PST.3PL
мыт ты л̄ол̄эгыт.
 itt PTC áll.PRS.3PL
 'A.Je.P., A.F.L. és A.Je.H. sok babát csinált, [azok] itt állnak.'
 (Sz. R., LS 2014 no.6: 9)

Öt példa volt arra, hogy a mondat egy elromlott, tönkrement tárgy kallódását mutatta be azzal az éllel, hogy a beszélői attitűd szerint az objektumnak nem kellett volna ott lennie, ahol volt, például mert elcsúfította a látványt (23. példa).

- (23) *Туристыг ёхталан мāхум тот мамтем та*
 turista.TRL megérkezik.PTCP(PRS) nép ott valahogyan PTC
п̄охлахтасыт, ляпат т̄ерим сāлыу сун л̄олис.
 fényképez.PST.3PL közelben tönkremegy.CVB rénszarvasos szán áll.PST.3SG
 'A turistaként érkező emberek valahogyan ott fényképeztek, a közelben tönkrement rénszarvas szán állt.' (A. V., LS 2015 no.23: 3)

Ugyancsak öt esetben a mondat az alany meglétét, fennállását hangsúlyozta azt az érzetet keltve, hogy az a beszélő attitűdje szerint nem várható (24. példa). Ez a típus viszonylag gyakori volt (hat előfordulással) a [+növény] alanyú mondatokban is (25. példa).

- (24) *Пāвылт сāлы б̄ицнэ нусасыт иу л̄ол̄эгыт.*
 falu.LOC rén birtokol.PTCP(PRS) karám még áll.PRS.3PL
 'A faluban még állnak a réntartó karámok.' (Ny. M., LS 2017 no.15: 6)

- (25) *Тав ань лāвн̄этэ щирыл, ты й̄йвыт*
 PRO(3SG) most beszél.PTCP(PRS).POS(SG.3SG) szerint az fa.PL
ань_тыг_мус та кол п̄охат л̄ол̄эгыт.
 mostanáig az ház mellett áll.PRS.3PL
 'Az ígérete szerint azok a fák mostanáig a ház mellett állnak.' (T. M., LS 2015, no. 20: 12)

Négy példa volt arra, hogy a mondat az alanyi objektum speciális térbeli elrendezéséről informált (26. példa).

- (26) *Яныгнала хөтнатн тув вāгылсаҗкве сака тārвитыц,*
idős_féle valaki.PL.DAT oda leereszkedik.INF nagyon nehéz

хāхылтан сака сохтыл л̄оли.
létra nagyon egyenesen áll.PRS.3SG

‘Az idősebb embereknek nagyon nehéz oda leereszkedni, a létra nagyon meredeken áll.’ (Ny. M., LS 2015 no.12: 10)

Az utolsó előtti típus ritka volt a [–élő] alanyú mondatoknál (mindössze három példát adatoltam), azonban a [+növény] és a [+állat] alanyú egzisztenciális mondatokban kifejezetten gyakran megjelent. Ez a bevezető funkciójú mondatok csoportja volt, melyek tagjai arra szolgálnak, hogy új referenciát hoznak a szövegvilágba, ezáltal új potenciális topikot vezessenek be. Míg az élettelen alanyokkal rendelkező mondatok esetében úgy tűnik, hogy a frissen bevezetett referenciákból csak ritkán lett mondatokon átívelő topik, az élő alanyoknál gyakori volt, hogy azzá váltak. A 27. példamondatban a főhős hét sátorra bukkant (ez/ezek új referenciaként jelentek meg a szövegvilágban), a későbbiekben pedig kiderült, hogy a főhős le is telepedett a sátrak egyikében, így a sátor megjelent a következő mondatban is, de nem mint topik, hanem mint térbeli viszonyítási pont. A 28. példát tartalmazó szövegben ezzel szemben a főhős kifejezetten a példamondatban bevezetett tehénnel bajlódott egy ideig, így az több mondaton keresztül mint másodlagos topik maradt a diskurzusban.

- (27) *Хоса, ман вāти минас, аквмат̄рт сунсы:*
hosszan vagy röviden megy.PST.3SG egyszerre néz.PRS.3SG

сāt ēрынкол л̄ол̄эгыт.
hét sátor áll.PRS.3PL

‘Ment, mendegélt, egyszer csak nézi: [ott] áll hét sátor.’ (K. U., Munkácsi 1896, id. Szlinkina 2015: 128)

- (28) *Сунсы тапалн хайтуна та б̄вылт мис,*
néz.PRS.3SG túl híd.POS(SG.3SG) az vég.LOC tehén

соль, л̄оли, яныг мис капай.
igaz áll.PRS.3SG nagy tehén hatalmas

‘Nézi: a híd túlsó végén [ott] egy tehén, valóban ott áll egy hatalmas tehén.’ (P. H., Popova 2001: 96)

Végezetül, a korpusz alapján a manyсібán is létezik az egzisztenciális mondatoknak egy olyan csoportja, melyet ugyan nem adatoltam [–élő] alannyal, de [+állat] és [+növény] alannyal többször is (összesen hét alkalommal), amelynek célja, hogy az alany hozzáférhetőségét, elérhetőségét hangsúlyozza (29. példa). Az ezekben a mondatokban alanyként szereplő állatot vagy növényt a szöveg fontosabb karaktere a későbbiekben többnyire felhasználta valamilyen módon a célja elérésében.

- (29) *Сымрың тўрын ёхтымён, ёмас сáлытэ тот лўли.*
 sügères tó.LAT érkezik.PRS.1DU jó rén.POS(SG.3SG) ott áll.PRS.3SG
 'Megérkezünk a Sügères tóhoz, ott van a jó rénszarvas.'
 (T. Sz., Ivanova 2004: 59)

Az általam meghatározott funkciókat a 6. táblázat foglalja össze, ahol az is megfigyelhető, hogy az egyes csoportok különböző mértékben voltak jellemzőek a [–élő] és a [+élő] alanyú egzisztenciális mondatokra.

mondat funkciója	[–élő]	[+növény]	[+állat]	összesen
leíró	13	6	2	21
eredményt kifejező	6		1	7
használhatatlanságot hangsúlyozó	5			5
fennállást hangsúlyozó	5	6		11
speciális elrendezésre utaló	4	1		5
bevezető	3	9	5	17
hozzáférhetőséget kifejező		4	3	7

6. táblázat

Az egzisztenciális mondatok funkciói
 és a korpuszbéli előfordulásainak darabszáma

4. Következtetések

A *lūli* ige összesen 413 esetben jelent meg nem tagadó mondatban finit alakban a 803.882 tokenszámú korpuszban, a példák 51 beszélőtől származtak. Ezzel a második leggyakrabban felbukkanó neutrális testtartásigének számít a manyсібán (ld. 7. táblázat) és hasonlóan az 'ül' valamint a 'fekszik' igehez számos alapjelentéstől eltérő jelentéssel is rendelkezik.

	előfordulás (db)	korpusz token- száma (db)	token/ige	kvázikopula aránya
<i>ūnli</i> 'ül' (Németh 2021)	324	580 862	1793	40,7%
<i>lūli</i> 'áll'	413	803 882	1946	16,0%
<i>χuji</i> 'fekszik' (Németh [megjelenés alatt])	436	1 464 225	3358	9,6%

7. táblázat

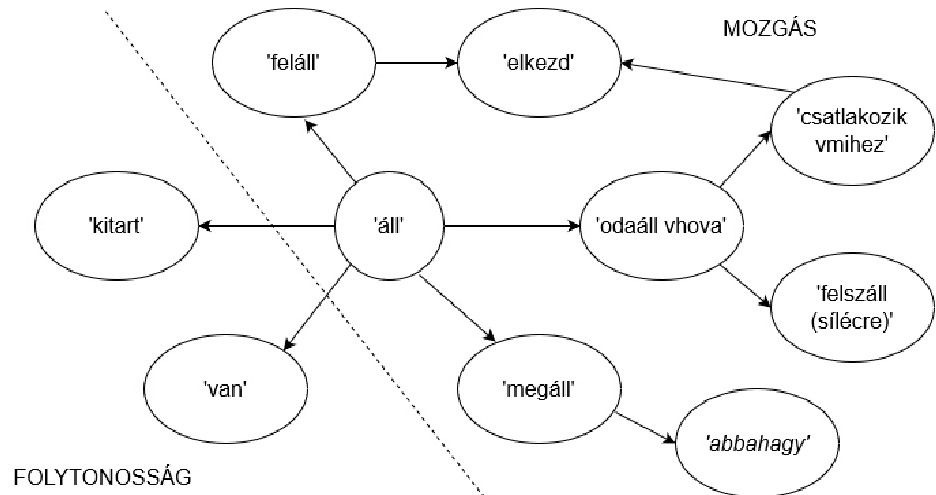
A neutrális testtartásigék gyakorisága a vizsgált korpuszban
és a kvázikopula funkcióban

Az ige a korpuszban a szótárakban jegyzett 'kerül' jelentésen kívül megtalálható volt 'áll', 'lép, mozog, sétál' (értelmezésben 'odaáll valahova'), 'elkezd, nekiáll' jelentésben, de ezen felül is bővíteni lehetett az ige szótárakban jegyzett jelentéseit: a *lūli* megjelent 'feláll', 'megáll', 'csatlakozik valamihez', 'felszáll (sílécre)', 'kitart' értelemben, valamint kvázikopulaként is. Ezen felül ritkábban 'abbahagy' jelentésben is felbukkant. Látható tehát, hogy az ige jelentésmezője a mozgás elkezdésétől a mozdulatlan álló pozícióra át a mozgás befejezéséig, sőt átvittén is az elkezdéstől a létezésen át az abbahagyásig terjed. A jelentések a mozgás, valamint a hosszabb ideig történő állandóság, folytonosság mentén csoportosíthatók (ld. 1. ábra).

Említésre érdemes, hogy a manysiban mindhárom neutrális testtartásigéknek van 'elkezd' jelentése (vö. Németh 2021 és Németh [megjelenés alatt]), ahogy az a magyar *nekiáll, nekiül, nekifekszik* esetében is megtalálható, bár a manysiban további kutatást igényel a három ige ilyen használata során megjelenő plusz jelentéstartalmak feltárása (pl. mennyire intenzív a cselekvés, mennyire érezhető, hogy a megkezdett cselekvést halogatás előzte meg stb.).

Bár az ige igen gyakran szerepel egzisztenciális (valódi és lokalizáló) mondatokban (az összes példa 16%-a egészen biztosan az volt, de ezen felül voltak [+ember] és [+állat] alanyú mondatok is, melyeket 'áll/van' jelentésűnek címkéztem), a három neutrális testtartásige közül csak a második leggyakoribb volt kvázikopulaként (ld. 7. táblázat).

A 36 darab [-élő] alanyú mondat vizsgálata során megállapítható volt, hogy a manysira is igaz az általános tipológiai megfigyelés, mely szerint a valódi egzisztenciálisokra a [lokatív elem] [alany] [állítmány], a lokalizáló egzisztenciálisokra pedig az [alany] [lokatív elem] [állítmány] jellemző (Freeze 1992: 557).

1. ábra

A *lūli* ige korpuszban megjelenő jelentései

Az alanyi referenciák formájának és környezettel való kapcsolatának vizsgálata alapján nem találtam olyan paramétert, mely megmagyarázta volna, hogy miért kvázikopula jelent meg mellettük. Az objektumok formája és mérete nem volt egységes, illetve bár általában az emberi aktivitási zónában (vagy abban is), valamint kültéren tartózkodtak, többnyire betöltötték a funkciójukat és csak érintkeztek a talajjal, de ezek egyike sem volt kivétel nélkül igaz. Az alanyi referenciák tulajdonságai már csak azért sem lehetnek magyarázó értékűek, mert több olyan objektum is volt, mely az 'ül' és/vagy a 'fekszik' alapjelentésű kvázikopulákkal is előfordult, ilyen a 'ház', 'sátor', 'kamra', 'sítalp', 'fadarab', 'fatuskó' (vö. Németh 2021, Németh [megjelenés alatt]).

Az alanyok diskurzusban betöltött szerepét tekintve árulkodó, hogy az esetek döntő többségében (a 36-ból 28 esetben) NP-vel voltak kódolva, vagyis többnyire a szövegvilágban új vagy alacsonyabb fontosságú referenciák voltak. A [+élő] alanyok inkább hajlamosak voltak topikká válni a szövegben, mint a [-élő] alanyok.

A [-élő] alanyú mondatokat funkcióik alapján is csoportosítottam, ennek során hat típust különítettem el: 1) a környezetet leíró, 2) az alanyt valamilyen eredményként tekintő, 3) egy elromlott objektum kallódását hangsúlyozó, 4) a tárgy fennállását, még meglétét kifejező, 5) egy speciális elrendezést

leíró, valamint 6) egy új referenciát bevezető funkciót. Ezt a listát kiegészítettem egy hetedik csoporttal, mely csupán [+élő] alanyú egzisztenciálisokban jelent meg és az alany hozzáférhetőségét, felhasználhatóságát fejezte ki.

Úgy vélem azonban, hogy a kvázikopulák felbukkanását és használati szabályszerűségeit sem az alany tulajdonságaival, sem a mondatok funkciójával nem lehetséges kimerítően magyarázni. A jövőben az új szempontok bevonásához mindenképpen anyanyelvi adatközlők körében végzett kérdőíves felmérés vagy célzott interjúk készítése szükséges.

Rövidítések

1	első személy	LOC	lokatívusz
2	második személy	PL	többes szám
3	harmadik személy	POS	birtokos személyrag
CVB	határozói igenév	PRO	személyes névmás
DAT	datívusz	PRS	jelen idő
DIM	kicsinyítőképző	PST	múlt idő
DU	kettes szám	PTC	partikula
id.	idézi	PTCP(PRS)	folyamatos melléknévi igenév
INF	főnévi igenév	PTCP(PST)	befejezett melléknévi igenév
INS	instrumentálisz	SG	egyes szám
LAT	latívusz	TRL	transzlatívusz

Források

- АКБАШ, ЖЕ. У. [Акбаш Е. У.] 2006: Потрыт ӧс мӧйтӧт [Elbeszélések és mesék]. Ханты-Мансийск.
- BALANGYIN, A. NY. – VAHRUSEVA, M. P. [Баландин, А. Н. – Вахрушева, М. П.] 1958: Мансийско–русский словарь. Ленинград.
- GERASZIMOVA, GY. V. – GYINYISZLAMOVA, SZ. SZ. [Герасимова, Д. В. – Динисламова, С. С.] 2012: Сказки, предания и былички верхнесосьвинских манси. Ханты-Мансийск.
- GERASZIMOVA, D. V. – GYINYISZLAMOVA, SZ. SZ. [Герасимова, Д. В. – Динисламова, С. С.] 2015: Сказки, песни, загадки народа манси (фольклорный сборник). Ханты-Мансийск.
- GERASZIMOVA, D. V. [Герасимова, Д. В.] 2016: Мансийская (вогульская) народная поэзия: тексты мифологического содержания, молитвы. Ханты-Мансийск.

- GYINYISZLAMOVA, SZVETLANA 2008: Vízcepp. Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.
- IVANOVA, V. SZ. [Иванова, В. С.] 2004: Тāгт махум мōйтыт – потрыт [Szigvai mesék]. Томск.
- KANNISTO, ARTTURI – LIIMOLA, MATTI 1951: Wogulische Volksdichtung gesammelt und übersetzt von A. K. bearbeitet und herausgegeben von M. L. I. Band. Texte mythischen Inhalts. Mémoires de la Société Finno-ougrienne 101.
- KANNISTO, ARTTURI – LIIMOLA, MATTI 1955: Wogulische Volksdichtung gesammelt und übersetzt von A. K. bearbeitet und herausgegeben von M. L. II. Band. Kriegs- und Heldensagen. Mémoires de la Société Finno-ougrienne 109.
- KANNISTO, ARTTURI 2013: Wogulische Volksdichtung. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXXV. Kotimaisten Kielten Keskuksen Julkaisuja 173. Société Finno-Ougrienne Kotimaisten Kielten Keskus. Helsinki.
- Lūimā Sēripōs [Лӯимā сēрипос, Északi hajnal] 2014–2021. <https://khanty-yasang.ru/luima-seripos>
- MUNKÁCSI BERNÁT 1892: Vogul népköltési gyűjtemény. II.kötet Istenek hősi énekei, regéi és időzé igéi. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- MUNKÁCSI, BERNÁT 1896: Vogul népköltési gyűjtemény. IV. kötet Életképek: sorsénekek, vitézi énekek, medveünnepi színjátékok, állaténekek, mesék, találós mesék, néprajzi apróságok, földrajzi névjegyzék. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- MUNKÁCSI, BERNÁT – KÁLMÁN, BÉLA 1986: Wogulisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- NÉMETH SZILVIA – SZAJPASEVA, ANASZTASZIA 2014. Publikálatlan gyűjtés.
- POPOVA, SZ. A. [Попова, С. А.] 2001: Тāгт ос Сакв махум потраныл мōйтаныл [A szigvai és szoszvai nép elbeszélései és meséi]. Томск.
- ROMBANGYEJEVA, JE. I. [Ромбандеева, Е. И.] 2017: Мансийская (вогульская) народная поэзия: военные и героические сказания. Тюмень.
- ROMBANGYEJEVA, JE. I. – KUZAKOVA, JE. A. [Ромбандеева, Е. И. – Кузакова, Е. А.] 1982: Словарь мансийско-русский и русско-мансийский. Просвещение, Ленинград.
- SZALKAI ZOLTÁN 2010. Publikálatlan gyűjtés.
- SZILASI, MÓRIC 1962: Vogul szójegyzék. Tankönyvkiadó, Budapest.
- SZLINKINA, T. D. [Слинкина Т. Д.], Мāньси махум пēs йис эргыт. = Старинные песни народа манси. В записи Берната Мункачи, 1888–1889 гг. Ханты-Мансийск.

Irodalom

- AMEKA, FELIX – LEVINSON, STEPHEN 2007: Introduction. The typology and semantics of locative predicates: posturals, positionals, and other beasts. *Linguistics* 45–5/6: 847–871.
- CREISSELS, DENIS 2014: Existential predication in Typological Perspective. <http://www.deniscreissels.fr/public/Creissels-Exist.Pred.pdf>
- FAGAN, SARAH M. B. 1991: The semantics of the positional predicates *liegen/legen, sitzen/setzen, and stehen/stellen*. *Die Unterrichtspraxis / Teaching German* 24/2: 136–145.
- FREEZE, RAY 1992: Existentials and other locatives. *Language* 68/3: 555–595.
- GÉCSEG ZSUZSANNA 2019: Egzisztenciális predikáció és térbeli lokalizáció a magyarban. *Jelentés és Nyelvhasználat* 6/2: 37–55.
- GUGÁN KATALIN – CSEPREGI MÁRTA – HEGEDŰS VERONIKA 2019: Nem igei állítmányú mondatok a szurguti hantiban. In: Bakró-Nagy Marianne (szerk.), *Általános Nyelvézeti Tanulmányok XXX*: 133–155. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HEINE, BERND – KUTEVA, TANIA 2002: *World lexicon of grammaticalization*. Cambridge University Press, Cambridge.
- HELLWIG, BIRGIT 2007: To sit face down – location and position in Goemai. *Linguistics* 45/5–6: 893–916.
- HORVÁTH LAURA 2010: Az úgynevezett páros igék aspektuális szerepe, grammatikalizációja az udmurt (és a mari) nyelvben. In: Parapaties Andrea (szerk.), *Doktoranduszok a nyelvtudomány útjain. A hatodik Félúton konferencia, ELTE BTK 2010. október 7–8*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 91–109.
- KÁLMÁN BÉLA 1976: *Chrestomathia Vogulica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- LAMBRECHT, KNUT 1994: *Information structure and sentence form*. Cambridge University Press, Cambridge.
- LEMMENS, MAARTEN 2002: The semantic network of Dutch posture verbs. In: Newman, John (ed.), *The linguistics of sitting, standing, and lying*. *Typological Studies in Languages* 51. John Benjamin, Amsterdam – Philadelphia. 103–140.
- LEVINSON, STEPHEN – WILKINS, DAVID 2006: *Grammars of space*. Cambridge University Press, Cambridge.
- NEWMAN, JOHN 2001: A corpusbased study of the figure and ground in sitting, standing, and lying construction. *Studia Anglica Posnaniensia* 36: 203–216.
- NEWMAN, JOHN 2004: A cross-linguistic overview of the posture verbs 'sit', 'stand', and 'lie'. In Newman, John (ed.), *The linguistics of sitting, standing, and lying*. John Benjamins, Amsterdam. 1–24.

- NÉMETH SZILVIA 2018: A manyisi kódváltások osztályozása. In: Csepregi Márta – Salánki Zsuzsa (szerk.), *A többnyelvűség dinamikája: a többnyelvűség megnyilvánulásai finnugor nyelvű közösségekben*. BTK Finnugor Tanszék – Numi-Tórem Finnugor Alapítvány, Budapest. 81–113.
- NÉMETH SZILVIA 2021: Az északi manyisi *ūnli* 'ül' testtartásige jelentésszerkezete és szinkrón megfigyelhető grammatikalizációs irányai. *Nyelvtudományi Közlemények* 117: 29–68.
- NÉMETH SZILVIA [megjelenés alatt]: Az északi manyisi *χuji* 'fekszik' ige jelentésszerkezete. *Jelentés és Nyelvhasználat*, 12. évfolyam.
- PADUČEVA, ELENA V. 2008: Locative and existential meaning of Russian *быть*. *Russian Linguistics* 32/3: 147–158
- PUSTET, REGINA 2005: *Copulas. Universals in the categorization of the lexicon*. Oxford University Press, New York.
- SIPOS MÁRIA 2018: „A padok előtt tanári asztal ül.” A hanti 'ül' szóból létrejött kvázikopuláról. *Folia Uralica Debreceniensia* 25: 215–232.
- SIPOS MÁRIA 2019: 2 in 1 – A színjai hanti lokatív mondatok egyik kvázikopulájáról. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 299–310.
- SIPOS MÁRIA 2020: Egzisztenciális mondatok a hanti nyelv kazimi nyelvjárásában. *Folia Uralica Debreceniensia* 27: 189–214.
- SIPOS MÁRIA 2021: A 'fekszik' ige grammatikalizációja a színjai hantiban. *Folia Uralica Debreceniensia* 28: 319–332.
- STASSEN, LEON 2009: *Predicative possession*. Oxford University Press, New York.
- SZULEJMANOVA, O. A. – FOMINA, M. A. [Сулейманова, О. А. – Фомина, М. А.] 2019: Роль субъекта в характере репрезентации его бытия (на материале глаголов стоять, лежать, сидеть). *Вестник МГОУ. Лингвистика*. 2019./1.
<https://cyberleninka.ru/article/n/rol-subekta-v-haraktere-reprezentatsii-ego-bytiya-namateriale-glagolov-stoyat-lezhat-sidet>
- VÁRNAI ZSUZSA 2021: Az 'áll' ige grammatikalizációja a nganaszanban. *Nyelvtudományi Közlemények* 117: 101–122.

The use of the Northern Mansi postural verb *l'ūl'i*

The paper presents the results of a study of a corpus of 803 882 words, which aimed to explore the meaning of the Northern Mansi postural verb *l'ūl'i* 'to stand' and its role in existential sentences. In addition to the primary meaning 'to stand', the verb appeared in the corpus in the senses 'to stand up', 'to stop', 'to join something', 'to get on (a ski)', 'to start', 'to hold on', and often functioned as a quasi-verb. It also appeared in the sense 'to go to' and, less frequently, 'to stop (an action)'. In cases where the subject [-living] was used, the sentence was a real or locative existential. These two groups also differed in their word order: the first type of sentence was characterised by the word order [locative element] [subject] [predicate], the second type by the word order [subject] [locative element] [predicate]. The sentences performed six different functions: 1) they described a context, 2) they considered the subject as some kind of result, 3) they emphasized the inactivity of a broken object, 4) they expressed the still existence of the subject, 5) they described a special mode of arrangement of the subject, or 6) they introduced a new referent. In addition, there was a seventh group of existential sentences in the corpus, which appeared only in [+living] subject existentials and expressed the subject's availability. Based on the analysis of the form and context of the subjective referents, I could not find any parameter that could explain why the quasi-copula and not the substantive verb appeared next to them.

Keywords: posture verb, stand, quasi-copula, existential construction

SZILVIA NÉMETH

A nemekre vonatkozó szóhasználat a finn anyanyelvi beszélők körében

PUKÁNSZKY Alexandra

Debreceni Egyetem, Nyelvtudományok Doktori Iskola
Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Intézet
alexandra.pukanszky@gmail.com

1. Bevezetés

A finn nyelv – a többi uráli nyelvcsaládba tartozó nyelvhez hasonlóan – nem ismeri a nyelvtani nemeket. A természetes nem kifejezése lexikai eszközökkel, képzőkkel, illetve elő- és utótagokkal lehetséges. Ezek használata és így a nemspecifikus nyelvhasználat azonban – a társadalmi változásokat követve – jelentős változásokon ment át az utóbbi évtizedekben. A legjellemzőbb változások a *-mies* végződésű, általános hímnemű foglalkozásnevek használatának jelentős csökkenése, a nemsemleges foglalkozásnevek arányának jelentős növekedése, valamint a nőkre utaló utótagok és képzők eltűnése, csökkenése voltak (ld. Baksa 2019, Pukánszky 2021, 2022, 2023).

Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy ezek a változások hogyan, milyen mértékben jelennek meg a beszélt nyelvben, a hétköznapi nyelvhasználat során. Ennek megismeréséhez egy kérdőíves élőnyelvi vizsgálatot végeztem. A kérdőív elsődleges célja egy olyan szóanyag összegyűjtése volt, amely segít képet alkotni a nemspecifikus és nemsemleges szavak (elsősorban foglalkozásnevek) valós, beszélt nyelvi használatáról. Mindemellett azt is szerettem volna megtudni, hogy a szakirodalom és az eddigi kutatások alapján azonosított konkrét változások (egyes nemspecifikus szavak eltűnése és más, nemsemleges alternatívák megjelenése) mennyire valósak, a hétköznapi nyelvhasználók mennyire érzik ezeket a szavakat elavultnak vagy – épp ellenkezőleg – természetesnek.

2. Vizsgálati módszer és eszközök

A kutatás során deduktív, kvantitatív és kvalitatív módszereket alkalmaztam. A vizsgálatban véletlenszerűen kiválasztott, 18 év feletti személyek ve-

hettek részt. A kérdőív online formában, a Google Űrlapok felületén keresztül került megosztásra. A kitöltők toborzása hólabda-módszerrel, a közösségi média segítségével történt. A résztvevőket még a kérdőív megkezdése előtt tájékoztattam a kutatás céljairól és az adatkezelés részleteiről. A kitöltők beleegyező nyilatkozattal igazolták a 18 év feletti életkorukat, a tájékoztatás megértését és elfogadását, továbbá az anonim adatkezeléshez való hozzájárulásukat. A kérdőív kitöltése átlagosan mintegy 20 percet vett igénybe.

A kérdőív három részből, valamint öt demográfiai kérdésből állt. Az első részben a kitöltők összesen 40, különböző foglalkozású személyekről készült képet láttak, ezeknél kellett megadniuk azokat a foglalkozásneveket, melyek szerintük a leginkább illenek a képen látott személyre (több választ is megadhattak). A képeket a Shutterstock stockfotómegosztó oldalról töltöttem le, ezek szabadon felhasználhatók, jogdíjmentesek. Összesen 20 foglalkozás szerepelt a vizsgálatban: autószerelő, ács, ápoló, bankár, bányász, építész, építőmunkás, informatikus, orvos, pék, pénztáros, pincér, postás, rendőr, takarító, tengerész, tudós, tűzoltó, villanyszerelő, vízszerelő. Minden foglalkozás esetén két kép szerepelt: egy férfit és egy nőt ábrázoló. A képek véletlenszerű sorrendben jelentek meg a kitöltőknek, megakadályozva ezáltal, hogy a sorrend befolyásolja az eredményeket. Mivel a feladat célja a szóanyag gyűjtése volt, nem volt jelentősége annak, hogy a válaszadók valóban eltalálták-e a képen szereplő foglalkozást.

A kérdőív második részében a vizsgálati személyeknek hétfokú Likert-skálán kellett értékelniük 20 szót aszerint, hogy mennyire találják természetellenesnek (1) vagy hétköznapiinak (7). A szavakat a szakirodalom és a korábbi kutatásaim alapján gyűjtöttem. A szavak fele nonszpecifikus, nemre utaló elemet tartalmazó szó volt (*miestappo, miespolvi, naistarkistaja, sairaaenhoitajatar, jokamies, tullimies, päämies, palvelijatar, maaherra, kylänmies*), míg a másik felét nemsemleges, több esetben újonnan létrehozott szavak alkották (*sähköasentaja, luottamushenkilö, varahenkilö, virkailija, puheenjohtaja, vanhempainvapaa, valtioneuppi, ihmisvoima, henkilöttyövuosi, esihenkilö*). A szavak véletlenszerű sorrendben jelentek meg a sorrend befolyásoló hatásának kiküszöbölése érdekében.

A kérdőív harmadik része az inkluzív nyelvhasználattal kapcsolatos attitűdöket vizsgálta. Annak érdekében, nehogy a válaszadók valódi ismeretek hiányában találmásra töltsék ki, a szakasz elején szerepelt az inkluzív, nemsemleges nyelvhasználat definíciója, valamint két kérdés a gendersemleges nyelvhasználattal kapcsolatos tudás meglétéről és mennyiségéről. Az attitűdöket állítások pontozásával vizsgáltam: összesen hat, az inkluzív nyelvhasználattal kapcsolatos állítást kellett hétfokú Likert-skálán pontozniuk a kitöl-

tőknek aszerint, hogy mennyire értenek egyet azokkal (1 – egyáltalán nem értek egyet, 7 – teljes mértékben egyetértek).

A vizsgálatot öt demográfiai kérdés zárta, ezekben a következőkre voltam kíváncsi: nem, életkor, legmagasabb iskolai végzettség, lakóhely, anyanyelv.

Jelen cikkemben a kérdőív első részének eredményeit adom közre.

3. A kérdőívre adott válaszok

A kérdőívre összesen 728 kitöltés érkezett. Ebből kizártam az értékelhetetlen válaszokat, valamint a nem finn anyanyelvűek válaszait (az olyan többnyelvűek válaszai, akiknek a finn mellett más anyanyelve is van, bent maradtak), így összesen 712 válasz került elemzésre. A nagy mintaszám ellenére sajnálatos módon sem a nem, sem az iskolai végzettség szempontjából nem egyenletes a minta eloszlása, ugyanis a kitöltők közül 562 fő nő (78,9%) és 575 fő (80,7%) felsőfokú végzettséggel rendelkezik.

A minta életkor és lakóhely szerinti megoszlása lényegesen kiegyenlítettebb. A kitöltők átlagéletkora 49,6 év, a legfiatalabb kitöltő 18, a legidősebb pedig 80 éves. Az életkor sávok szerinti eloszlása a következő volt: 18–30 év között 8,2%, 31–45 év: 30,2%, 46–55 év: 27,8%, 56–65 év: 19%, 66 év fölött: 14%. A kutatásban résztvevők közül 227 fő Helsinkiben (31,9%), 266 fő (37,4%) 50 000 fő feletti lakosú városban, 119 fő (16,8%) 50 000 főnél kevesebb lakosú városban, 98 fő (13,8%) pedig vidéken él.

A kérdőívek kitöltésével igen jelentős mennyiségű szóanyag gyűlt össze, a 712 kitöltőtől a 20 férfit ábrázoló képhez összesen 830, a 20 nőt ábrázoló képhez pedig összesen 893 különböző válasz érkezett be. A szóanyag bemutatása során foglalkozásonként haladva elsőként táblázatba foglalva ismertetem a férfit és nőt ábrázoló képekre érkezett leggyakoribb (legalább 20 kitöltőnél előforduló) válaszokat, azok előfordulásának számával együtt. Ezután áttekintem a nemekre vonatkozó szóhasználat szempontjából releváns válaszokat is, valamint a szembeötlő eltéréseket, mintázatokat. Ezt követően összesítem a foglalkozásonként előforduló eltéréseket, azonosítom a tendenciákat és levonom a következtetéseket a teljes szóanyag alapján. A szövegben a zárójeles számok az egyes válaszok előfordulását jelzik, ahol mindkét nemre vonatkozó szám szerepel, ott minden esetben az első szám a férfi, a második pedig a női előfordulás. A nemekre egyértelműen utaló válaszokat dőlt betűvel szedtem. A foglalkozásokat betűrend szerint adom meg.

Autószerelő	db (férfi szereplő)	db (női szereplő)
(auto)mekaanikko	347	352
auto(n)asentaja	221	217
auto(n)korjaaja	88	88
asentaja	34	32

Az *automekaanikko* – *mekaanikko*, az *autoasentaja* – *autonasentaja*, valamint az *autokorjaaja* – *autonkorjaaja* szavakat összevontam (mindegyik jelentése 'autó + szerelő'), mivel a kutatás szempontjából nincs köztük releváns különbség. Annak ellenére, hogy ez egy tradicionálisan maskulin foglalkozásnak tekinthető, szinte kizárólag nemsemleges válaszok érkeztek, melyek használata ugyanúgy oszlott meg a két nem között. A nemspecifikus *huoltomies* mindkét szereplőnél mindössze három-három alkalommal szerepelt.

Ács	db (férfi)	db (nő)
puuseppä	182	190
timpuri	126	136
rakentaja	113	126
<i>kirvesmies</i>	113	88
<i>rakennusmies</i>	103	73
rakennustyöntekijä	23	32
rakennustyöläinen	20	24

Az ács foglalkozásra érkezett két leggyakoribb válasz mindkét nem esetében a *puuseppä* ('fa + mester, kovács') és a *timpuri* (vö. sv. *timmerman*, ném. *Zimmermann*; SSA 3: 274) volt. A hét leggyakoribb válasz sorrendje mindkét nem esetén ugyanaz. Jelentős különbség ugyanakkor, hogy a *-mies* elemet tartalmazó szavak (*kirvesmies* 'fejsze + férfi', *rakennusmies* 'épület + férfi') lényegesen kevesebbszer szerepelnek nők esetén, mint férfiaknál (113 – 88 és 103 – 73). Ezzel szemben a nemsemleges alternatívák többször szerepelnek nők esetében. Női szereplőt ábrázoló kép esetén olyan nőnemű változatok is előfordultak, mint a *kirvesnainen* 'fejsze + nő' (3 db) vagy a *raksanainen* 'építkezés + nő' (1), illetve a nemsemleges *kirveshenkilö* 'fejsze + személy' (1).

Ápoló	db (férfi)	db (nő)
sairaanhoitaja	494	514
hoitaja	112	117
lääkäri	52	44

Viszonylag kevés különböző megoldás érkezett, ez a képek egyértelmű felismerhetőségére utal. A *lääkäri* 'orvos' esetében az eltérő előtagú, árnyalatnyi jelentéskülönbséggel rendelkező, de a nemek kifejezése szempontjából semleges szavakat összevontam, így a *lääkäri* mellett annak különböző változatait (*hammaslääkäri* 'fogorvos', *anestesiaalääkäri* 'altatóorvos', *lastenlääkäri* 'gyerekorvos') is ide számoltam. Mint látható, a nemek kifejezésében nem látható különbség, a kitöltők egyértelműen nemsemleges szavakat használtak. Az egyetlen érdekes különbség, hogy a férfi alakhoz valamivel több 'orvos' jelentésű válasz érkezett be, míg a női szereplőnél az 'ápoló' jelentésű szavak voltak enyhe többségben.

Bankár	db (férfi)	db (nő)
<i>virkamies</i>	109	43
<i>johtaja</i>	83	95
<i>liikemies</i>	67	6
<i>juristi</i>	66	84
<i>asianajaja</i>	46	63
<i>lakimies</i>	32	27
<i>poliitikko</i>	25	16
<i>bisnesmies</i>	24	3
<i>virkillija</i>	23	30
<i>virkanainen</i>	0	30
<i>bisnesnainen</i>	0	22

A kitöltők sokféle választ adtak, igen sok foglalkozásnév felmerült (itt talán nem volt egyértelmű a kép). A férfit ábrázoló képnél a leggyakoribb válasz a férfira utaló elemet tartalmazó *virkamies* 'hivatal + férfi, hivatalnok', azonban a női szereplőnél lényegesen kevesebbszer szerepelt ez a szó (109 – 43), akárcsak a hasonlóképp nemspecifikus elemet tartalmazó *liikemies* 'üzlet + férfi, üzletember' (67 – 6), *lakimies* 'jog + férfi, jogász' (32 – 27), *bisnesmies* 'üzlet + férfi, üzletember' (24 – 3), *myyntimies* 'eladás + férfi, értékesítő' (11 – 5), *pukumies* 'ruha + férfi' (4 – 1). Az olyan nemsemleges foglalkozásnevek, mint a *johtaja* 'vezető' (83 – 95), *juristi* 'jogász' (66 – 84), *asianajaja* 'ügyész' (46 – 63) vagy *virkillija* 'hivatalnok' (23 – 30) viszont a női szerep-

lónél voltak gyakoribbak. Ugyanez a helyzet a „nemsemlegessé tett” alakokkal is, pl. *bisneshenkilö* ’üzlet + személy’ (1 – 2), *esihenkilö* ’elő- + személy’ (2 – 3), *virkahenkilö* ’hivatal + személy’ (8 – 10). A női alaknál megjelentek emellett a nőre vonatkozó elemet tartalmazó szavak és a női párok: *virkanainen* ’hivatal + nő’ (30), *bisnesnainen* ’üzlet + nő, üzletasszony’ (22), *liikennainen* ’üzlet + nő, üzletasszony’ (21), *uranainen* ’karrier + nő’ (3), *salkkunainen* ’aktatáska + nő’ (2). Érdekesség, hogy a *poliitikko* ’politikus’ szó sokkal gyakrabban fordult elő a férfi szereplőnél (25 – 16), azonban a *ministeri* ’miniszter’ a női alaknál volt gyakoribb (6 – 15).

Bányász	db (férfi)	db (nő)
<i>kaivosmies</i>	262	214
<i>kaivostyöntekijä</i>	192	208
<i>kaivostyöläinen</i>	167	188
<i>mainari</i>	29	28

A szakirodalmi adatok szerint a *kaivosmies* ’bánya + férfi’ szó – a foglalkozás jellegzetesen maszkulin mivolta miatt – nemspecifikussága ellenére általánosan elfogadott és használt, megmaradt benne a *-mies* utótag. A kérdőíves adatok alapján valóban élő és gyakran használatos ez a foglalkozásnév, ugyanakkor az olyan nemsemleges alternatívákat, mint a *kaivostyöntekijä* ’bányász + dolgozó’ és *kaivostyöläinen* ’bányász + munkás’ összességében többször használták (262 – 359 és 214 – 396), különösen nőnemű szereplő esetén. Emellett a férfit ábrázoló képnél egy kicsit kevesebbszer használták az olyan, hímnemre utaló elemet tartalmazó szavakat, mint a *työmies* ’munka + férfi, munkás’ (5 – 3), *kaivostyömies* ’bánya + munka + férfi’ (6 – 3) vagy *kivityömies* ’kő + munka + férfi’ (2 – 0). A nemsemleges *kivihenkilö* ’kő + személy’ viszont eggyel többször fordult elő női szereplőnél (3 – 4). Figyelemreméltó a női szereplőnél a női nemre utaló elemet tartalmazó elemek megjelenése: *kaivosnainen* ’bánya + nő’ (5), *kaivostyönainen* ’bánya + munka + nő’ (1), sőt: *kaivosmiehetär* ’bánya + férfi + -nő’ (1).

Építész	db (férfi)	db (nő)
(rakennus)insinööri	365	356
arkkitehti	177	191
rakennusmestari	69	73
työnjohtaja	24	26

A *rakennusinsinööri* 'épület + mérnök' és *insinööri* 'mérnök' szavakat összevontam, mert a kutatás szempontjából nem releváns a köztük lévő különbség. Noha inkább maskulin foglalkozásnak tekinthető, nem volt számottevő eltérés a két nemre használt szavak között. Két kivételtől eltekintve csak nemsemleges szavak érkeztek be, ezek az *esimies* 'elő + férfi, vezető' (2 – 1) és a *virkamies* 'hivatal + férfi, hivatalnok' (1 – 1). Mindkét nem esetében volt példa a nemsemleges *esihenkilö* 'elő + személy' használatára is (1 – 1).

Építőmunkás	db (férfi)	db (nő)
muurari	290	293
<i>rakennusmies</i>	152	99
rakentaja	115	130
rakennustyöntekijä	48	60
rakennustyöläinen	20	32

A leggyakoribb válasz mindkét nem esetében a *muurari* 'kőműves' (vö. sv. *murare*, SSA 2: 159) volt, csaknem egyenlő számban. Jelentős eltérés látható azonban a nemspecifikus *rakennusmies* 'épület + férfi' használatában: női szereplőnél lényegesen kevesebb alkalommal használták (152 – 99), azokat inkább nemsemleges szavakkal nevezték meg: *rakentaja* 'építész' (115 – 130), *rakennustyöntekijä* 'épület + dolgozó' (48 – 60), *rakennustyöläinen* 'épület + munkás' (20 – 32). Ugyanez figyelhető meg a ritkábban megjelenő válaszoknál is: a nemspecifikus elemet tartalmazó szavakat többször használták a férfi szereplőre (*raksamies* 'építkezés + férfi' 8 – 5, *työmies* 'munka + férfi' 11 – 7), míg a nemsemleges alternatívákat inkább a női szereplőre (*rakennushenkilö* 'épület + személy' 2 – 4). A női alaknál megjelent a *rakennusnainen* 'épület + nő' nőnemű változat is (2).

Informatikus	db (férfi)	db (nő)
fyysikko	140	165
tutkija	120	124
opettaja	105	112
nörtti	51	44
asiantuntija	34	33
insinööri	34	36

A válaszok megosztottsága és sokfélesége arra utal, hogy ez a kép nehezen volt felismerhető. A leggyakoribb válasz mindkét nemnél a *fyysikko* 'fizikus' lett, a nőknél kicsit többször (140 – 165). Gyakori válasz volt még mindkét

nemnél a *tutkija* 'kutató' és az *opettaja* 'tanár', emellett számottevő alkalommal írták a kitöltők a szlengben használatos *nörtti* 'kocka(fej), stréber', az *asiantuntija* 'szakértő' és az *insinööri* 'mérnök' válaszokat is. Mindkét nemnél egyenlő arányban szerepelt a nemsemleges *tukihenkilö* 'támogatás + személy', míg a nemspecifikus elemet tartalmazó *tiedemies* 'tudomány + férfi' lényegesen kevesebbszer szerepelt a női szereplőnél (32 – 21), náluk azonban megjelent a *tiedenainen* 'tudomány + nő' alak is (8). Egy-egy alkalommal szerepeltek a *miesopettaja* 'férfi + tanár' és *naisopettaja* 'nő + tanár' szavak is.

Orvos	db (férfi)	db (nő)
lääkäri	699	694

A válaszadók túlnyomó többsége a *lääkäri* 'orvos' szót használta nemtől függetlenül (az eltérő előtagú, árnyalatnyi jelentéskülönbséggel bíró, de a nemek szempontjából irreleváns szavakat összevontam, pl. *yleislääkäri* 'általános orvos', *sisätautilääkäri* 'belgyógyász'). Az egyetlen érdekes eltérés, hogy az *ylilääkäri* 'főorvos' szó kizárólag a férfi alaknál szerepelt kétszer, a nőinél egyszer sem. A *mieslääkäri* 'férfi + orvos' és *naislääkäri* 'nő + orvos' nemspecifikus alakok egy-egy alkalommal szerepeltek. A *sairaanhoitaja* 'beteg-GEN + ápoló' szó háromszor bukkant fel a férfi és ötször a női szereplőnél.

Pék	db (férfi)	db (nő)
leipuri	688	686

Itt is kevés különböző válasz érkezett be, csaknem az összes kitöltő ugyanazt a szót (*leipuri*) használta. Nemek szerinti megkülönböztetés a két kép között nem volt. Néhány alkalommal használták a *kokki* 'szakács' szót is, a női alaknál valamivel gyakrabban (14 – 19).

Pénztáros	db (férfi)	db (nő)
(kassa)myyjä	219	217
(kaupan) kassa	121	124
kassatyöntekijä	97	101
kassahenkilö	46	39
kassanhoitaja	24	21
asiakaspalvelija	21	20

Sok különféle válasz érkezett be, ezek azonban mind ugyanarra a foglalkozásra vonatkoznak (azaz a képen szereplő foglalkozás egyértelmű volt, a

megnevezése azonban kevésbé). Az összesítés során a *kassamyyjä* 'kassa/pénztáros + eladó' és *myyjä* 'eladó', illetve a *kaupan kassa* 'bolt-GEN + pénztáros' és *kassa* 'pénztáros' szavakat összevontam, mivel megkülönböztetésük a kutatás szempontjából nem releváns. A leggyakoribb válaszok mind nemsemlegesek, nagyjából egyenlő arányban használták őket mindkét nemre. Néhány alkalommal ugyanakkor megjelentek a nemre vonatkozó elemet tartalmazó válaszok is, elsősorban a női szereplőnél: *kassaneiti* 'kassa + kisasszony' (11), *kassatäiti* 'kassa + néni' (3), *kassatyttö* 'kassa + lány' (1), *myyjätär* 'eladó + -nő' (1). A férfi szereplőnél csupán a *kassasetä* 'kassa + bácsi' (2) és a *kassapoika* 'kassa + fiú' (1) szavak jelentek meg.

Pincér	db (férfi)	db (nő)
tarjoilija	538	597
hovimestari	131	62
sommelier	42	44

A legtöbb kitöltő nemtől függetlenül a nemsemleges *tarjoilija* 'pincér' szót használta. Emellett sokan használták a *hovimestari* 'főpincér' (szó szerint 'udvar + mester') szót, ez lényegesen többször jelent meg a férfi szereplőnél. Ennek oka lehet, hogy eredetileg 'komornyik' jelentésben használták, ezt a tisztséget férfi töltötte be. Nagyjából egyenlő arányban szerepelt mindkét nemnél a *sommelier* 'italos pincér' és a *viinuri* 'boros pincér' (11 – 12). Női szereplő esetében néhány alkalommal megjelent a nemspecifikus *tarjoilijatar* 'pincérnő' szó is (10). Kifejezetten férfira vonatkozót szó mindössze egyetlen alkalommal adtak meg: *miespalvelija* 'férfi + szolgáló'.

Postás	db (férfi)	db (nő)
postinjakaja	255	251
postinkantaja	221	238
postiljooni / posteljooni	187	183
postimies	49	31

A beérkező válaszok alapján egyértelműen felismerhető volt a kép alapján a postás foglalkozás is, ugyanakkor több nemsemleges szinonima is érkezett válaszként: a *postinjakaja* 'posta-GEN + osztó' és *postinkantaja* 'posta-GEN + hordó, szállító' szavakat nagyjából ugyanolyan gyakran használták, mindkét nem esetében egyenlő arányban. A harmadik leggyakoribb válasznak két változatát is megadták a kitöltők: *postiljooni* vagy *posteljooni*. Ezeket az összesítés során összevontam, mert a kutatás szempontjából nem releváns

köztük különbséget tenni. Mindkét alak párhuzamosan létezik, ám régiesnek számítanak, a francia *postillion* 'postás' szó átvételei svéd közvetítéssel (vö. sv. *postiljon*, SSA 2: 380). A korábban nagyon elterjedt, nemre vonatkozó elemet tartalmazó *postimies* 'posta + férfi' szót viszonylag kevés alkalommal írták a válaszadók, lényegesen többször férfira, mint nőre vonatkozóan (49 – 31). A nemsemleges *postihenkilö* 'posta + személy' alternatívát mindössze egy-egy alkalommal használták mindkét nemnél.

Rendőr	db (férfi)	db (nő)
poliisi	681	675

Ez a foglalkozás nem csupán egyértelműen felismerhető volt, de a beérkező válaszok sem mutatnak nagy változatosságot: a kitöltők néhány kivételtől eltekintve mind a *poliisi* szót használták. Mindkét nemnél megjelent a *poliisimies* 'rendőr + férfi' szó is két-két alkalommal, továbbá a *tullivirkamies* 'vámhivatalnok' (szó szerint 'vám + hivatal + férfi') egy-egy alkalommal. A férfi szereplőnél előfordult két alkalommal a *tullimies* 'vámhivatalnok' (szó szerint 'vám + férfi') is. A nemsemleges *tullivirkailija* 'vám + hivatalnok' férfi szereplőnél öt, nőinél hat ízben jelent meg.

Takarító	db (férfi)	db (nő)
siivooja	236	250
kiinteistönhoitaja	82	88
<i>talonmies</i>	78	56
siistijä	66	75
(kadun)lakaisija	63	60
<i>huoltomies</i>	53	30

Leggyakoribb válaszként a nemsemleges *siivooja* 'takarító' érkezett be. A férfira utaló nemspecifikus elemet tartalmazó szavak használata gyakoribb volt a férfi szereplőnél: *talonmies* 'ház-GEN + férfi, házmester, gondnok' (78 – 56), *huoltomies* 'karbantartás + férfi, karbantartó' (53 – 30), *laitosmies* 'részleg + férfi, karbantartó' (2 – 1), *työmies* 'munka + férfi, munkás' (2 – 1). A női alaknál ugyanakkor a nemsemleges változatok fordultak elő többször, pl. *siivooja* 'takarító' 236 – 250, *kiintesitönjohtaja* 'ingatlankezelő' 82 – 88, *siistijä* 'takarító' 66 – 75, *huoltohenkilö* 'karbantartás + személy' 3 – 6, *laitoshenkilö* 'részleg + személy' 0 – 1. Emellett egy-egy alkalommal megjelentek „nőneműsített” változatok is: *talonmiehen vaimo* 'a házmester felesége', *talonmiehetär* 'ház-GEN + férfi + -nő'.

Tengerész	db (férfi)	db (nő)
(meri)kapteeni	596	604
<i>merimies</i>	45	47
<i>perämies</i>	24	20
purseri	20	23

Habár a tengerész foglalkozás tradicionálisan maszkulinnak tekinthető, nem volt jelentős eltérés a nemek jelölésében. A leggyakoribb válaszok a *kapteeni* 'kapitány' és a *merikapteeni* 'tenger + kapitány, hajóskapitány' voltak, ezeket összevontam, mivel releváns jelentésbeli különbség nincs közöttük. Lényegesen kevesebb alkalommal, ám számottevő mennyiségben érkezett be a *merimies* 'tenger + férfi, tengerész' válasz, érdekes módon a női szereplőnél kicsit több alkalommal (45 – 47). Az ugyancsak férfira vonatkozó elemet tartalmazó *perämies* 'hajótat + férfi, kormányos' és *pursimies* 'hajó + férfi, hajómester' válasz a férfi alaknál, a nemsemleges *purseri* 'tengerésztiszt' pedig a női alaknál jelent meg valamivel többször (24 – 20, 2 – 1 és 20 – 23). Megjelent a válaszok között a *risteilyisäntä* 'tengeri út + házigazda' (4) és női párja, a *risteilyemäntä* 'tengeri út + háziasszony' is. A nemsemleges *merihenkilö* 'tenger + személy' mindkét nemnél egy-egy alkalommal szerepelt.

Tudós	db (férfi)	db (nő)
kemisti	407	402
tutkija	151	153
laborantti	128	143
<i>tiedemies</i>	30	12

A három leggyakoribb válasz nemsemleges volt: *kemisti* 'vegész', *tutkija* 'kutató' és *laborantti* 'laboráns'. Egyértelműen látható, hogy a férfira utaló nemspecifikus elemet tartalmazó *tiedemies* 'tudomány + férfi, tudós' lényegesen kevesebbszer szerepelt a női alak esetében, ezzel szemben a nemsemleges *tutkija* (151 – 153), *laborantti* (128 – 143), *tieteilijä* 'tudós' (12 – 15) és *tiedehenkilö* 'tudomány + személy' (0 – 1) a női szereplőnél bukkantak fel valamivel többször. A női alaknál megjelent a *tiedenainen* 'tudomány + nő' női pár is két alkalommal.

Tűzoltó	db (férfi)	db (nő)
<i>palomies</i>	455	399
(palo)pelastaja	234	255

A tűzoltó tipikusan férfias foglalkozás, ez a szóhasználatban is megjelenik: a leggyakoribb válasz a férfira utaló elemet tartalmazó *palomies* 'tűz + férfi', azonban női szereplőnél lényegesen kevesebb alkalommal adták meg ezt a választ (455 – 399). A nemsemleges *pelastaja* '(meg)mentő' és *palopelastaja* 'tűz + (meg)mentő' (ezeket az elemzés során összevontam) azonban valamivel gyakrabban szerepelt a nőt ábrázoló képnél (234 – 255). Ugyanez a helyzet a szintén nemsemleges *pelastustyöntekijä* '(meg)mentés + dolgozó' (9 – 14) és *palohenkilö* 'tűz + személy' (6 – 11) esetében. Érdekes módon azonban a szintén nemsemleges *pelastushenkilö* '(meg)mentés + személy' a férfi szereplőt nevezi meg eggyel több alkalommal (14 – 13). Mindezek mellett a nőt ábrázoló képnél megjelentek az olyan nőnemű változatok, mint a *palonainen* 'tűz + nő' (8), *palomiesnainen* 'tűz + férfi + nő' (1) és *naispalomies* 'nő + tűz + férfi' (1).

Villanyszerelő	db (férfi)	db (nő)
sähköasentaja	359	397
sähkömies	279	228
sähköari	27	33

A leggyakoribb válasz a nemsemleges *sähköasentaja* 'villany + szerelő' volt mindkét nem esetében, ám a női szereplőnél nagyobb arányban fordult elő (359 – 397). Ezzel szemben a *-mies* elemet tartalmazó nemspecifikus *sähkömies* 'villany + férfi' a férfi szereplőnél fordult elő többször (279 – 228), hasonlóképpen a többi férfira utaló elemet tartalmazó foglalkozásnévhez: *huoltomies* 'karbantartás + férfi' (13 – 11), *talonmies* 'ház-GEN + férfi' (7 – 4), *remonttimies* 'renoválás + férfi' (1 – 0), *korjausmies* 'javítás + férfi' (1 – 0). A női szereplőnél néhány alkalommal megjelentek a női elemet tartalmazó párok is: *sähkönainen* 'villany + nő' (4), *remonttinainen* 'felújítás + nő' (1).

Vízvezeték-szerelő	db (férfi)	db (nő)
putkimies	404	349
putkiasentaja	169	191
LVI-asentaja ¹	57	64
putkari	18	22

A férfira utaló elemet tartalmazó *putkimies* 'cső + férfi' fordult elő legtöbbször, noha a nőknél számottevően kevesebbszer szerepelt (404 – 349). A

¹ Az *LVI* rövidítés a *lämpö, vesi, ilmanvaihto* 'fűtés, víz, szellőztetés' szavak kezdőbetűiből.

nemsemleges változatok ezzel szemben a női szereplőnél fordultak elő gyakrabban: *putkiasentaja* 'cső + szerelő' (169 – 191), *LVI-asentaja* (57 – 64), *putkari* (18 – 22), *putkihenkilö* 'cső + személy' (3 – 6), *huoltohenkilö* 'karbantartás + személy' (0 – 6), *putkityöntekijä* 'cső + dolgozó' (1 – 4). A női szereplőnél emellett megjelent a nőre utaló elemet tartalmazó *putkinainen* 'cső + nő' (6) is. A férfira utaló elemet tartalmazó *huoltomies* 'karbantartás + férfi' és *talonmies* 'ház-GEN + férfi' szavak mindkét nemnél ugyanannyi alkalommal fordultak elő (18 és 8).

4. Összefoglalás

A fenti adatok alapján számos következtetés vonható le a természetes nem hétköznapi szóhasználatban való megjelenéséről.

Az előnyelv kérdőíves vizsgálata során bebizonyosodott, hogy az inkluzív nyelvhasználati törekvések valóban egyértelműen tetten érhetők a hétköznapi nyelvhasználatban. A húsz foglalkozásnál összesen 83 „leggyakoribb szó” szerepelt, azaz ennyi válasz fordult elő legalább húsz alkalommal valamelyik nemnél. Ebből a 83 válaszból mindössze 17 tartalmaz férfira utaló elemet, 64 nemsemleges, kettő pedig nőre utaló elemet tartalmaz.

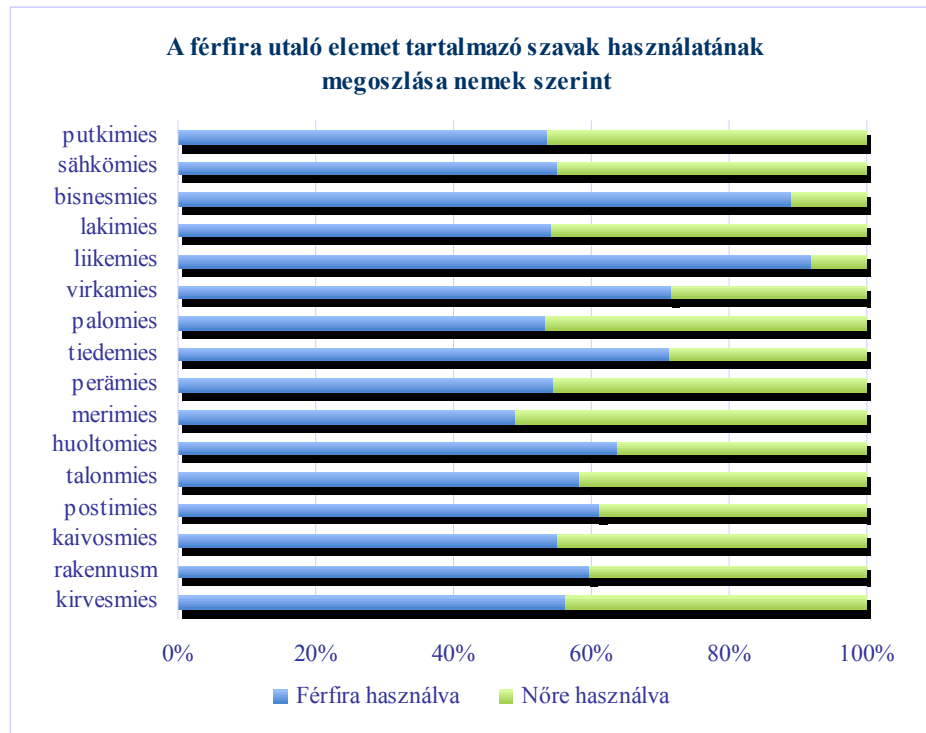
Az egyik legjelentősebb változás a *-mies* utótagú foglalkozásnevek helyett a nemsemleges alternatívák előnyben részesítése, különösen nőkre vonatkozóan (pl. *palomies* ~ *palopelastaja*, *kaivosmies* ~ *kaivostyöntekijä*, *sähkömies* ~ *sähköasentaja*, *postimies* ~ *postinjakaja* / *postinkantaja*). Ugyanakkor bizonyos – jellemzően hagyományosan maszkulin – foglalkozásoknál a köznyelvben továbbra is gyakori nemspecifikus alak használata (pl. *merimies*, *kaivosmies*, *kirvesmies*, *rakennusmies*, *sähkömies*, *putkimies*).²

A húsz foglalkozásból kilenc esetében (autószerelő, ápoló, építész, informatikus, orvos, pénztáros, pék, pincér, rendőr) a leggyakoribb válaszok között egyáltalán nem szerepelt *-mies* végződésű foglalkozásnév. A másik 11 közül csupán négy alkalommal volt *-mies* elemet tartalmazó szó a leggyakoribb válasz (bányász – *kaivosmies*, tűzoltó – *palomies*, bankár – *virkamies*, vízvezeték-szerelő – *putkimies*).

Megfigyelhető – és a kutatás szempontjából nagyon fontos – az is, hogy a *-mies* végű foglalkozásnevek számottevően gyakrabban szerepelnek férfi szereplőre, mint nőre vonatkoztatva. Ugyanakkor a nőkre inkább használták

² A *-mies* háttérbe szorulása írott szövegekben is egyértelműen megjelenik, a hivatalos foglalkozásnév-jegyzékekben (Engelberg 2018: 86), a szótárakban (Mantila 1998, Maticcsák 2001 stb.), a bibliafordításokban és a mesék fordításaikban egyaránt (Baksa 2019, Pukánszky 2022, 2023).

a beszélők a nemsemleges alternatívákat ezek helyett: a 64 leggyakoribb nemsemleges válaszból 43 többször fordult elő a női szereplőnél. Ez Tiilikä (2020) álláspontját támasztja alá a jelentéselhalványulás elméletével (Rydman 2021) szemben: ha valóban teljesen elhalványult volna a *-mies* utótag férfira utaló jelentése, akkor nem lenne különbség használatukban férfi és női szereplő esetén. Ezzel szemben a beszélők a férfi utótagú foglalkozásneveket kevésbé érzik megfelelőnek nőre vonatkozva. Ugyanezt erősíti az is, hogy a női szereplőknél megfigyelhető a női elemet tartalmazó párok megjelenése (pl. *kirvesnainen, kaivosnainen, rakennusnainen, tiedenainen, palonainen, bisnesnainen, sähkönainen, putkinainen*), valamint a furcsa és esetlennek ható nőnemű alakok létrehozására irányuló próbálkozások is, pl. *kaivosmiehetär* 'bánya + férfi + -nő', *talonmiehetär* 'ház-GEN + férfi + -nő', *palomiesnainen* 'tűz + férfi + nő', *naispalomies* 'nő + tűz + férfi'. Ezek ugyanis azt mutatják, hogy a beszélők szükségesnek érzik a hímnemre utaló, nem megfelelőnek érzett alakok helyett a nőnemre utaló, nőkre jobban vonatkozó alakok használatát.

Mindemellett gyakoriak voltak az olyan, inkluzív nyelvhasználattal kapcsolatos ajánlásokban (Európai Unió Tanácsa 2018; Suomen kielen lautakunta 2007) szereplő nemsemleges alternatívák, melyeket a hímnemre utaló utótagot tartalmazó foglalkozásnevek kiváltására hoztak létre, pl. *kaivostyöntekijä* 'bányász', *postinjakaja* 'postás', *postinkantaja* 'postás', *palopelastaja* 'tűzoltó', *virikailija* 'hivatalnok', *sähköasentaja* 'villanyszerelő', *putkiasentaja* 'vízvezeték-szerelő', *LVI-asentaja* 'vízvezeték-szerelő'.

Ezek elterjedtsége azt mutatja, hogy az inkluzív nyelvhasználat irányába történő elmozdulás nemcsak elméleti szinten létező jelenség, hanem a hétköznapi nyelvhasználatban is erősen megmutatkozik. Ezt támasztja alá továbbá az is, hogy meglehetősen ritkán fordultak elő a nemsemleges foglalkozásnevekhez kapcsolt nemre vonatkozó elemek (pl. *miesopettaja*, *naisopettaja*, *myyjätär*, *tarjoilijatar*), azaz a kitöltők az esetek többségében nem érezték szükségesnek a képen szereplők nemének kifejezését. Ez szintén illeszkedik a befogadó nyelvhasználatot szorgalmazó ajánlásokhoz.³

Irodalom

- BAKSA ALEXANDRA 2019: A nyelvtani nemek a finn bibliafordításokban. *Folia Uralica Debreceniensia* 26: 5–17.
- ENGELBERG, MILA 2018: Miehiä ja naisihmisiä – suomen kielen seksismi ja sen purkaminen. *Tasa-arvoasiain neuvottelukunnan julkaisu* 18. Helsinki.
- Európai Parlament 2018: Sukupuolineutraali kielenkäyttö Euroopan parlamentissa. https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/187097/GNL_Guidelines_FI-original.pdf
- Európai Unió Tanácsa 2018: Osallistava viestintä neuvoston pääsihteeristöstä. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/cef4a4cd-91cb-11eb-b85c-01aa75ed71a1>
- MANTILA, HARRI 1998: Jätkät ja jässikät, don juanit ja gentlemannit eli Perussanakirjan mieskuva. In: Heikkinen, Vesa – Mantila, Harri – Varis, M. (toim.): *Tuppisuinen mies. Kirjoitelmia sukupuolesta, kielestä ja kulttuurista*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MATICSÁK SÁNDOR 2001: A nemek hiánya a magyarban és a finnben. *Specimina Fennica* 10. *Kaukovertailuja* 3: 85–101. Szombathely.
- PUKÁNSZKY ALEXANDRA 2018: A nemekre vonatkozó szóhasználat a finnben és a magyarban. *Folia Uralica Debreceniensia* 25: 177–198.
- PUKÁNSZKY ALEXANDRA 2021: Inkluzív nyelvhasználat és nyelvi változások a finn genderkifejezésekben. *Folia Uralica Debreceniensia* 28: 277–288.

³ Egy korábbi kutatásomban (Pukánszky 2018: 192) hasonló eredményre jutottam: a finn válaszadók a magyarokhoz képest sokkal ritkábban jelölték a nemeket, inkább nemsemleges megnevezéseket használtak, pl. *tyyppi*, *kaveri*, *vanhus*.

- PUKÁNSZKY ALEXANDRA 2022: A természetes nem (sexus) jelölése a Grimm-mesék finn fordításaiban. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.), A nyelvtörténeti kutatások legújabb eredményei XI. Szegedi Tudományegyetem, Szeged. 351–359.
- PUKÁNSZKY ALEXANDRA 2023: A természetes nem (sexus) jelölése a Grimm-mesék finn fordításaiban II. *Folia Uralica Debreceniensia* 30: 203–222.
- RYDMAN, W. 2021: Kielipelejä. Wille Rydman Blog. https://www.willerydman.fi/blogi/2021/7/14/kielipelej?fbclid=IwAR01iyiMowwh0uyjp3JRzimVxR_Hrq1a3fjOizR-jWoqwlRAPuvRTEcwlxk
- Suomen kielen lautakunta 2007: Suomen kielen lautakunnan suositus sukupuolineutraalin kielenkäytön edistämiseksi. *Kielikello*, 4/2007. <https://www.kielikello.fi/-/suomenkielen-lautakunnan-suositus-sukupuolineutraalin-kielenkayton-edistamiseksi>
- SSA 2 = Itkonen, Erkki – Kulonen, Ulla-Maija (toim.): Suomen sanojen alkuperä 2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki, 1995.
- TIILILÄ, ULLA 2020: Asiallinen, selkeä ja ymmärrettävä kieli palvelee myös tasa-arvoa. *Kielikello* 3/2020. <https://www.kielikello.fi/-/asiallinen-selkea-ja-ymmarrettava-kielipalvelee-myos-tasa-arvoa>

*

Gender-related vocabulary among native Finnish speakers

In recent decades, a significant shift towards gender neutrality has been observed in the Finnish language (as well). The study examined the vocabulary and gender-related elements of native Finnish speakers using a questionnaire. The responses received clearly confirm the rise of gender-neutral, inclusive language use. The use of gender-neutral alternatives instead of occupational names with the suffix *-mies* is particularly striking, especially when referring to women (e.g. *palomies* ~ *palopelastaja*, *sähkömies* ~ *sähköasentaja*). Although forms with the suffix *-mies* are still common in the case of certain – usually strongly masculine – occupations (e.g. *kaivosmies*, *kirvesmies*), these are used significantly less often for women, and instead, gender-neutral alternatives or the creation of feminine pairs (e.g. *kirvesnainen*, *kaivosnainen naispalomies*). When using gender-neutral forms, respondents did not feel the need to express gender, and gender-referring elements associated with them rarely appeared (e.g. *naisopettaja*, *myyjätär*). Based on all this, the spread of inclusive language use is not only a phenomenon that exists in theory but is also widespread in everyday language use.

Keywords: Finnish language, gender-related elements, questionnaire

ALEXANDRA PUKÁNSZKY

A *nasat'i* miratív partikula az északi manysiban¹

SIPÓCZ Katalin

Szegedi Tudományegyetem
sipocz@hung.u-szeged.hu

Tanulmányom célja, hogy a manysi nyelv *nasat'i* miratív partikuláját, valamint annak a manysi evidencialitáshoz kapcsolódó funkcióját és használatát bemutassam. Írásom első részében röviden ismertetem a manysi nyelv evidenciális rendszerét, majd leírom, hogy a szakirodalom alapján mit tudhatunk a kérdéses partikuláról, ezt követően korpuszadatok alapján elemzem a szó használatát. A felhasznált korpuszt északi manysi népköltési szövegek és újságnyelvi szövegek alkotják, emellett a szótárak, és a szakirodalomnak a témához kapcsolódó adatait is ismertetem. Vizsgálatom ahhoz a kutatáshoz kapcsolódik, melynek célja a manysi evidenciális kategóriának az eddigiekénél szélesebb körű, nagyobb korpuszon alapuló leírása.

1. Evidenciális partikulák és az evidencialitás

Minden nyelvben lehetséges az információ, az ismeret forrására utalni, de a világ nyelvei különböznek abban a tekintetben, hogy ezt a funkciót valamilyen grammatikai kategória tölti-e be, melynek elsődlegese feladata az információforrás jelölése (pl. igeragozás), vagy más eszközzel fejezik ki ezt a tartalmat (pl. lexikális elemek vagy más kategóriák mellékjelentéseként). (Aikhenvald 2004, 2014, Kubitsch – Szeverényi 2024) Az evidencialitás szakirodalmának egy része csak az előbbi típust tekinti evidenciális kategóriának, és például evidenciális stratégiának tartja a nem elsődleges grammatikai használatot (pl. Aikhenvald). A kutatók másik csoportja viszont nem látja indokoltnak csak a grammatikalizálódott eszközökre korlátozni az evidencialitás jelenségét, hiszen ez az eljárás a nyelvek jelentős részét zárja ki a kérdés-

¹ Jelen tanulmány az Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatással, a K 139298 azonosítójú, *Evidencialitás az uráli nyelvekben* című projekt keretében készült.

kör vizsgálatából, holott ez utóbbi csoportba tartozó nyelvek is képesek az információforrásra való utalás kifejezésére. A grammatikalizálódott evidenciális jelölővel rendelkező nyelvekben is megfigyelhető, hogy a grammatikai kategória mellett hasonló funkciójú lexikális elemek, határozószók, partikulák is használatosak az evidenciális tartalmak megjelenítésére, melyek pontosíthatják, finomíthatják az ismeret forrását, bizonyosságát, továbbá egyéb, az evidencialitáshoz általában kapcsolódó szemantikai többlettartalmakat fejezhetnek ki.

1.2. A manysi evidencialitás

A manysi nyelvreírásokban és nyelvtanokban az 1980-as évekig nem jelent meg az evidenciális mint grammatikai kategória, de ettől függetlenül a korábbi nyelvtanok, tanulmányok is kitértek gyakran arra, hogy a participium állhat állítmányi helyzetben és ennek sajátos jelentéstartalma is lehet. A 2000-es évektől népszerű kutatási területté vált az evidencialitás kategóriája, megjelent a kérdéskör a nyelvtipológiában és az uralisztikában is, és ennek eredményeként az uráli nyelveknek ez az eddig is sokak által leírt jelensége új keretet és új vizsgálati szempontokat kapott (Csepregi 2014, Kubitsch 2023, Kubitsch – Szeverényi 2024, Sipőcz 2014, Szeverényi 2020 stb.).

A manysiban az evidencialitás szempontjából neutrális igealakokkal szemben megtalálható az információforrásra utaló jelen és múlt idejű paradigma. Formailag az ige participiuma (*-ne*, *-m*) és gerundiuma (*-ima*) hordozza ezt a funkciót, ezekhez járulnak a személyre utaló végződések, melyek a tárgyas ragozás esetén a tárgyra utaló morfémát is tartalmazzák. A végződések a jelen idejű evidenciális esetén alakilag a birtokos személyragokkal azonosak, a múlt idejű aktív és passzív evidenciális esetén pedig az igei személyragokkal mutatnak egybeesést. A múlt idejű aktív (*-m*) és passzív (*-ima*) alakok fő funkciója a személyesen nem látott, nem tapasztalt eseményre való referálás (abszentív), mely többnyire a rezultatív funkción, azaz a cselekmény eredményének az észlelésén alapul, tehát egyfajta perfektív használatból grammatikalizálódtak evidenciális szerepben (1). Gyakran miratív, narratív (régmúlt események, mesék elmondásakor) és episztemikus szemantikai tartalmat is kifejezhetnek az evidenciális múlt alakok. A jelen paradigma – összefüggésben azzal, hogy a jelen idejű participium rezultatív jelentést nem hordoz – alapvetően miratív, kisebb mértékben episztemikus funkcióval bír, és a példák jelentős részében nem történik utalás az információ forrására (2) (Bakró – Sipőcz – Skribnik 2022: 548, Bíró – Sipőcz 2022, Sipőcz 2014, Skribnik 2018).

- (1) *suns-i: nāj ta-t'em pālt-ima, por-ne joxt-əm*²
 néz-3SG tűz úgy gyújt-EV.PASS.3SG por_nő megjön-EV.PST.3SG
 'Nézi, a tűz meggyújtva, a por-nő már megérkezett.' (Kálmán 1976)
- (2) *Нāн вāглэн ман āти, ханты ёрнколн щалтнэ порат хоты пālэ ялпыңыг ловиньтаве? Насати, коныл юв щалтнэ пālэ ялпыңыг олнэтэ.*
naη wāy-lən man ā'ti, xantə jōrnkol-n śalt-ne pora-t
 te tud-SG.2SG vagy NEG hanti sátor-LAT lép-NMLZ idő-LOC
xoti pāl-e jalpəη-əy lowińt-aw-e? nasat'i,
 melyik oldal-3SG szent-TRANSL olvas-PASS-3SG PTCL
konəl juw śalt-ne pāl-e jalpəη-əy ol-nē-te
 kintről be lép-NMLZ oldal-3SG szent-TRANSL van-EV.PRS-3SG
 'Tudod-e vagy nem, hogy a hanti sátorba belépéskor a sátor melyik oldalát tartják a szent oldalnak? Úgy tűnik, a bejárati oldal a szent.' (LS 2021.22: 5)

A múlt idejű evidenciális esetében az aktív-passzív szembenállás alakilag kifejezésre jut, jelen időben viszont az evidenciálisan jelölt alakok mind aktív, mind passzív olvasatúak lehetnek, miképpen ezt a (3) példa passzív olvasata is mutatja a jelen idejű evidenciális igealaknál.

- (3) .... *tān nuplаныл та сунсēв, супаныл-сахияныл та кем та хорамыңыт, мāцтырыт, такем сāv хорамыл та юнтнēныл.*
tān nupl-anəl ta suns-ēw, sup-anəl_saxi-janəl takem ta
 ők felé-3PL PTCP néz-1PL ruha-3PL_bunda-3PL annyira PTCL
xoraməη-ət maštər-ət takem sāv xoram-əl ta jūnt-nē-nəl.
 díszes-PL mesteri-PL annyira sok dísz-INSTR PTCL varr-EV.PRS-3PL
 '...mi nézzük őket, ruhájuk, bundájuk olyan díszesek, mesteriek, olyan díszesen vannak megvarrva!' (LS 2014.4: 16)

Mint fentebb utaltam rá, a manyсібán általános az evidenciális alak használata miratív³ szerepben. Ez a szerep összekapcsolódhat a nem-szemtanúság

² Írásomban minden manyisi adatot Kálmán Béla átírási rendszerében közlök az egységesség érdekében. A Lūimā Sēripos újságból származó mondatok esetében megadom az eredeti cirillbetűs adatot is.

³ A mirativitás az információ újdonságértékének, váratlan mivoltának nyelvtani jelölése (DeLancey 1997: 33).

mozzanatával, de önmagában is érvényesülhet olyan megnyilatkozásokban, melyben nem jut kifejezésre semmi az információ forrásával kapcsolatban vagy akár egyértelmű a közlő szemtanúsága. Általánosan érvényes, hogy az evidenciajelölőknek gyakran kialakul miratív funkciója, és az evidencialitás grammatikai kategóriájával rendelkező nyelvekben jellemzően az indirekt evidencialitás kiterjesztése a miratív jelentés. A kételemű evidenciálisrendszerekben jellemzően a nem-elsőkézből származó információt jelölő evidenciálisra kapcsolódik a mirativitás, a nagyobb rendszerek esetén pedig az inferenciális típus velejárója a miratív használat. (Kubitsch – Szeverényi 2024: 30–33). A grammatikai evidenciális kategóriával rendelkező uráli nyelvek zöme kételemű (kivételt a szamojéd nyelvek képeznek), és jellemző esetükben az evidenciajelölők miratív kiterjesztése (vö. Kubitsch – Szeverényi 2024: 32).

A manysiban ún. „kis evidenciális rendszer” használatos, az evidenciálisan jelölt alakok állnak szemben a neutrálisakkal, és csak egyféle evidenciális kategória használatos, azaz nincsenek külön igei formák az információszerezés különféle (látott, hallott vagy egyéb úton tapasztalt) jellegének megkülönböztetésére. Az oroszországi manysi nyelvtenok a szemtanúsági – nem-szemtanúsági megnevezést használják a kétféle rendszer elnevezéseként, s az elnevezés azt sugallja, hogy a személyesen tapasztalt / nem-tapasztalt események nyelvi elkülönítésére szolgálnak az igei alakok. Ugyanakkor az evidenciálisan jelölt alakoknak csak a múlt ideje illeszthető ebbe a keretbe, melynél a cselekvés eredményére való referálás velejárója az, hogy a közlő magát a cselekvést nem látta / tapasztalta. A jelen idejű alakok viszont gyakran inkább hangsúlyozzák a közlő jelenlétét, és egyfajta erősebb szubjektív viszonyulást mutatnak a referált eseménnyel kapcsolatban. S végül megjegyzendő, hogy a „szemtanúsági” megnevezés sem felel meg az ezzel a névvel megnevezett kategóriának, mivel az evidenciálisan jelölt alakokkal szemben voltképpen neutrális ragozás áll, mely nem reflektál az információforrásra. Az evidenciális paradigmák az északi manysi nyelvjárás jellemzői, a keleti és nyugati nyelvjárásokban is van példa használatukra kisebb mértékben, a déli nyelvjárásban igenévi alapú állítmányra nincs példa (Bíró – Sipőcz 2022).

	neutrális		evidenciális			
	aktív	passzív	szemtanúság		nem-szemtanúság	
			aktív	passzív	aktív	passzív
PRS	$(-y \sim i) + V_X$	$-w + V_X$	$-ne + P_X$			
PST	$-s + V_X$	$-w + s + V_X$			$-m + V_X$	$-ima + V_X$

1. táblázat

A manysi evidenciális rendszer

2. A *nasat'i* partikula a manysi szakirodalomban

A *nasat'i* partikula⁴ a manysi – és tágabb keretben az uráli nyelvek – evidenciális kategóriájára irányult figyelemmel összefüggésben jelent meg némileg hangsúlyosabban a manysi nyelvészeti irodalomban. Jelentését egyértelműen megadni nem könnyű, célszerűbb használatát, funkcióit listázni. A szótárakban az alábbi jelentésekkel szerepel: *nasat'i* 'holott, pedig nem' (Munkácsi – Kálmán 1986: 338); *nas āt'i* (So) 'doch, (das ist ja)' (Kannisto et al. 2013: 516); *nasat'i* (Sy), *nosat'im* (Ob) 'es scheint, scheinbar, offenbar' (Kálmán 1976: 270); *насаки*, *насаки* 'оказывается, на самом деле' (Balangyin – Vahrusheva); *насаки*⁵ 'оказывается' (Rombangyjeva – Kuzakova).

A manysi evidenciális jellemzésében a szakirodalom több helyen is utal arra, hogy az evidenciális állítmányú mondatokban gyakran megjelenik a kérdéses partikula, mely főképpen a cselekvés váratlanságának, meglepő voltának kifejezését szolgálja egyfajta miratív jelölőként. Skribnik és Kehayov (2018) szerint a partikula a korábbi szövegekben szabályszerűen evidenciális állítmánnyal járt együtt, azonban a fiatalabb beszélők nyelvhasználatában már ez a tendencia eltűnően van, gyakran az evidencialitás szempontjából

⁴ Írásomban nem térek ki a vizsgált szó szófaji kérdéseire, azaz nem elemzem, hogy mennyiben tartható módosítószónak, partikulának (vagy mindkettőnek). Több jellemzője alapján is inkább partikulának tűnik (önállóan nem használatos, eldöntendő kérdésre nem jelenik meg válaszként, a mondatból szintaktikailag elhagyható) (vö. Kugler 2001).

⁵ A manysi–orosz szótárakban megjelenő *nasaki* formára sem a szövegekben, sem a szakirodalomban, sem egyéb szótárakban nem találtam további adatot. Az északi manysiban általános $k > t'$ hangváltozás jól ismert jelenség, palatális magánhangzók előtt megy végbe (vö. *kit ~ t'it* 'kettő', *amki ~ amt'i* 'én magam' stb.), ennek fordítottja, a $t' > k$ hangváltozás viszont nem ismert. Jelen esetben a *nasat'i* forma történeti elsőbbsége egyértelmű, hisz a szó *ness* 'csak' + *āt'i* 'nem' szókapcsolatból grammatikalizálódott. A *nasaki* alak magyarázata esetleg az lehet, hogy a manysi beszélők nyelvérzékében a $t' \sim k$ megfelelés olyan szavakra is kiterjesztődik, melyekben az történetileg nem indokolt.

neutrális alakú igei állítmány jelenik meg mellette. Mindennek pedig az a magyarázata, hogy a nyelvvesztés folyamatában a beszélők az eredeti szerkesztésmódot oroszhoz hasonló szerkezetre cserélik, azaz neutrális állítmányt használnak a partikulával együtt, hiszen az orosz nyelvben nincs ilyen funkciójú igealak, az *оказывается* ’úgy tűnik’ lexikális miratív jelölő felel meg a manysi partikulának.

„In addition to evidential-mirative forms, modern Mansi has the mirative particle *nasat'i*; in text collections of the late nineteenth and early twentieth centuries there are few examples of its use, still written as a parenthetical clause *nas a:t'i* (simple NEG) ‘it is not so simple’ > ‘but not’. It is more frequent in texts of the first half of the twentieth century; in combination with mirative forms it has a meaning similar to the Russian mirative marker *okazyvaetsya* ‘as it turns/turned out’. Today older speakers almost obligatorily use it in combination with miratives and younger speakers also use it with indicative forms. This indicates that the original Mansi marking of mirativity is in the process of being replaced by structures similar to those in the dominant Russian, as a consequence of language attrition” (Skribnik – Kehayov 2018: 545).

3. Korpuszvizsgálatok a partikuláról

A továbbiakban digitálisan is elérhető korpuszok alapján elemzem a *nasat'i* partikula előfordulását és használatát. A vizsgálandó szövegek kb. 120 évet ölelnek át: Munkácsi folklórgyűjtésének északi nyelvjárási szövegei (1888–89), Csernyecov folklórszövegei az 1930-as évekből, valamint a manysi újság, a *Lūimā Sēripos* 2014-es és 2023-as évfolyamának szövegei.⁶ Ez lehetőséget ad arra, hogy a partikula használatának változását bő évszázad időkeretében szemléljük, továbbá az újságnyelvi szövegek önmagukban is összevethetők a közel egy évtizednyi időtávlatban.

3.1. Munkácsi manysi folklórgyűjtése

A *nasat'i* partikula, pontosabban annak történeti előzménye megjelenik Munkácsi gyűjtésében. Munkácsi a Vogul Népköltési Gyűjtemény I. kötetének nyelvi magyarázataiban azt is leírja, hogy a szó pontos jelentésének, funkciójának megadása számára problémát jelentett:

„*ness āt'i*, v. *āt'im* valami mondatviszonyt jelölő szólás, melynek pontos értelmét – amint a fogalom természetéből könnyen meg is érthető –

⁶ Csernyecov gyűjtése, valamint a manysi újság eleve északi nyelvjárású.

nem sikerült megállapítanom primitív műveltségű közlőim magyarázatai alapján. Szotyynova saját élet énekében e szólást «и то» -val («s íme az», «holott») fordítja, míg az összefüggésből «pedig nincs, pedig nem» -féle értelem világlik ki. .... Az adott «nem egyéb volt» fordítás is csak sejtelemszerű, a *ness* és *āt'im* szók közönséges értelméből van következtetve....” (VNGY I: 204–205).

Munkácsi szövegeiben *nasat'i* forma nem szerepel, hanem a *ness* 'csak' és az *āt'i*, *āt'im* 'nem, nincs' tagadószavak⁷ kapcsolata fordul elő. E szerkezetből grammatikalizálódott és lexikalizálódott a 20. század során a *nasat'i*, s a folyamat mind a lexikalizálódás, mind a grammatikalizálódás legfőbb ismérveit mutatja.

A Vogul Népköltési Gyűjtemény terjedelmes, négy kötetnyi anyagában maga a *ness āt'i(m)* szó szerkezet is ritkán, 15 esetben szerepel, a második kötetben egyáltalán nem található rá példa, az elsőben hat (ebből négy ugyanabban a szövegben, szinte ugyanolyan módon), a harmadikban három, a negyedikben pedig hat előfordulás (három ugyanabban a szövegben). Az előfordulások zöme múlt idejű evidenciális állítmányú mondatot vezet be (l. 4), két példa található jelen idejű evidenciális használatra (l. 5), van példa névszói állítmányra (6), és arra is, hogy a *ness āt'i(m)* szó szerkezetet nem evidenciális állítmány követi (7). Vö.

- (4) *ness āt'im, – ta xurip uj ti ōl-əm:*
 PTCL NEG PTCL formájú állat PTCL van-EV.PST.3SG
nārəm xansaŋ, pēs xansaŋ towləŋ lūw.
 váll tarka csípő tarka szárnyas ló
 'Nem egyéb, – olyan állat volt: válla tarka, csípője tarka szárnyas ló.'
 (VNGy I. 43)

- (5) [*jan̄kəlmə āləm pālen sunseyəm: taw man tul-sip nāŋki. tīl xašsiləm, tīl wāyləm:*]
ness āt'i, aki jiwpa wōr-ur ti ōl-nē-te.
 PTCL NEG dédapa fás erdei_hegy PTCL van-EV.PRS-3SG
 ['A mocsárnak bal felére nézek: vajon ott micsoda felhőmagasságú [tárgy] látszik? Ezután fölismerem, ezután megtudom:] semmi más, mint egy dédapám korabeli fákkal benőtt erdei hegy volt im az.' (VNGy III. 303–304)

⁷ Az *āt'i* a névszói állítmány tagadására, valamint mondattagadásra szolgál, az *āt'im* pedig egzisztenciális tagadószó (vö. Sipőcz 2015).

(6) [*am nomsəsəm: χuməm torəŋ χum;*]

ness āt'i, āmp jōrən.
PTCL NEG kutya szamojéd

[‘Én azt képzeltem, hogy férjem derék ember:] de semmi egyéb, mint egy kutya szamojéd.’ (VNGy IV. 72.)

(7) [*nomsəsəm: tax japən mīwe;*]

ness āt'i – jap-ən mī-ŋkwe at wērm-awe.
PTCL NEG bácsi-LAT ad-INF NEG bír-PASS.3SG

[‘Azt gondoltam, hogy majd csak ide adja bácsija;] pedig hát nem – a bácsija (öt) ide nem adja.’ (VNGy 4: 32)

A mondatok kontextusa és Munkácsi érzékletes fordítása is világos képet ad a partikula előzményének használatáról: a beszélő számára váratlan, ismeretlen vagy meglepő, előzetes tudásának ellentmondó dolog elmondását vezet be a *ness āt'i(m)* mellékmondat. A (6) és (7) példánál kimondva is megjelenik, hogy a beszélő mást gondolt, mint amit tapasztalt, mindkettőnél szerepel a *noms* ‘gondol’ ige múlt idejű 1Sg alakja, azaz egyértelmű az ‘én gondoltam, de nem úgy volt’ szövegkörnyezet.

3.2. Csernyecov manyisi folklórszövegei

Valerij Csernyecov az 1930-as években végzett nyelvi gyűjtéseket a manyisik körében. Az általa lejegyzett folklórszövegek egy tematikusan elkülönülő csoportja az Asszony-unokája történetek, s ezek egy része digitálisan elérhető a Münchener Egyetem ‘Ob-Ugric languages and Ob-Ugric database’ honlapján,⁸ a szövegek annotáltak. A hét mese közül kettőben szerepel a vizsgált partikula hatszor (1235. és 1237. szövegek), melyek egyikében Csernyecov Munkácsihoz hasonlóan két szóba írta még (*nas āt'i*), a másik mesében pedig egybe, *nasāt'i* alakban. A partikulát tartalmazó mondatok szerepelnek evidenciális állítmánnyal (négy esetben) (pl. 8), nem-evidenciális állítmánnyal (egyszer) (9) és névszói állítmánnyal is (egyszer) (10). A mondatok – hasonlóan Munkácsi gyűjtéséhez – meglepődést, előzetes tudással ellentétes kontextust mutatnak, tehát a partikula használata gyakorlatilag megegyezik a Munkácsi gyűjtésben szerepeltekkel. A szövegekhez Csernyecov nem adott fordítást. Fontos különbség Munkácsi adataihoz képest, hogy Csernyecov írásmódja arra utal, a grammatikalizáció már előbbre haladott volt, a *ness* és

⁸ <https://www.babel.gwi.uni-muenchen.de/>

ā'ti összekapcsolódott, melyet mutat a végbement hangrendi kiegyenlítődés is ($e > a$), viszont a szó mai alakjával szemben az utótagban még megőrződött a hosszú *ā* magánhangzó (többnyire ebben a formában adta meg Csernyecov, igaz, arra is van két példa, hogy rövid *a*-val), azaz vélhetően még erősebben kapcsolódott az *ā'ti* tagadószóhoz.

(8) *nasā'ti, sān-e wōrut ōjka ōś-ne-te.*
PTCL anya-3SG erdei_szellem bácsi birtokol-EV.PRS-3SG
'Ahogy kiderült, az anyját elrabolta az erdei szellem.'

(9) *alpəl noŋx kʷal-s-ət, nas_ā'ti pusən ōl-eyt.*
reggel fél kel-PST-3SG PTCL mind van-3PL
'Reggel fölkeltek, és ahogy kiderült, mindnyájan ott maradtak [éjszakáztak].'

(10) *tūwəl xańś-əs-te: taw sān-e nasā'ti!*
aztán tud-PST-SG.3SG ő anya-3SG PTCL
'Ekkor tudta már: ezek szerint ő az édesanyja.'

3.3. Újságnyelvi korpusz

Az újságnyelvi korpusz vizsgálata során a manysi nyelvű újság, a *Lūimā Sēripos* két évfolyamának az anyagából gyűjtöttem össze azokat a mondatokat, melyekben a *nasat'i* partikula előfordul. A *Lūimā Sēripos* 1989. február 11. óta kéthetente jelenik meg. Kezdetben csupán két fekete-fehér oldalból állt, a terjedelme gyorsan nőtt, a 2010-es évekre már 16 színes oldallá bővült, és 2012 óta az interneten is elérhető.⁹ Az első oldalakon a Hanti-Manysi Autonóm Körzet politikai és közéleti hírei olvashatók, amelyeket a manysik életéhez kapcsolódó különböző témájú írások követnek. Az újság szerkesztői manysi anyanyelvűek, akik írásaikkal egyfajta nyelvújító tevékenységet is végeznek, az újabb jelenségek, dolgok elnevezéseire sok esetben ők alkotnak manysi megfelelőket. Az újságírók a saját cikkeik mellett közölnek fordításokat is (mások által beküldött orosz nyelvű írásokat fordítanak manysira), és megjelennek a számokban az olvasók által beküldött manysi nyelvű közlések is.

A vizsgálatomhoz felhasznált újságok a 2014-es és 2023-as év 12-12, egyenként 16 oldalnyi terjedelmű lapszámait. A 2014-es írásokban 29, a 2023-asokban pedig 18 előfordulása volt a vizsgált partikulának. Egyrészt megállapítható, hogy a vizsgált szó – hasonlóan a korábbi keltezésű korpu-

⁹ <http://www.khanty-yasang.ru/frontpage>

szokban talált adatokhoz – nem kimondottan gyakori, másrészt pedig a korpusz későbbi része kb. kétharmadnyi előfordulást mutat. Ez utóbbi természetesen véletlenül is alakulhatott így, a későbbiekben nyomon követve a partikula előfordulásait, tudnánk választ adni arra, hogy mutat-e tendenciózus visszaszorulást a szó használata.

Az újságnyelvi adatokban a mondatok döntő többsége nem szól az információ forrásáról, jellemzően a miratív használatot képviselik, azaz a beszélő / közlő valamilyen, számára meglepő dolgot tapasztal. A mondatok fordításában a kontextushoz legtermészetesebben kapcsolódó értelemmel adtam meg a partikula magyar megfelelését.

- (11) *Am номсысум, атам урыл ам пуссын вāгум, насати ати.*

Am noms-əs-əm, ā'a-m urəl am pussən wā-γəm, nasat'i ā'i.
 én gondol-PST-1SG apa-1SG PP én minden tud-1SG PTCL NEG
 'Én azt hittem, mindent tudok az apámról, és bizony, mégsem.' (LS 2014.2.10.)

- (12) *Насати, тōнт общежитие-кол хотицōпитавес.*

Nasat'i, tōnt obščežit'ije-kol хот-šōpit-awe-s.
 PTCL aztán kollégium_ház PV-készít-PASS-PST.3SG
 'Lám, aztán kollégiumot építettek.' (LS 2023.4.12.)

Van példa az egyértelmű inferenciális használatra is, ahol a múltbeli cselekvés eredménye jelenik meg a mondatban, s e vizuális evidencia alapján következtet a beszélő a múltban lezajlott cselekvésre. Vö.

- (13) *Николай тот сōрп нēвьель пāйтым унлахōлы. Тав, насати, сōрп кātнапаттум.*

Ńikolaj tot sōrp hōwəl pājt-im ūnlaxōl-i.
 Ny. ott jávorszarvas hús főz-GER üldögél-3SG

Taw, nasat'i sōrp kātnapatt-əm.
 ő PTCL jávorszarvas elejt-EV.PST.3SG

'Nyikolaj ott jávorszarvas húst főzve üldögél. Úgy tűnik, jávort ejtett.'
 (LS 2023.1.14.)

A jelen idejű evidenciális használata esetében a manysiban mindig a miratív jelentés az elsődleges, a mondatokhoz nem köthető információforrásra való utalás oly módon, ahogyan a múlt időben, ahol a cselekvés eredményének a felfedezése egyben azt is feltételezi, hogy a beszélő magánál a cselekvésnél

nem volt jelen. A jelen evidenciális alakok gyakran éppen a beszélő jelenlétét hangsúlyozzák, és az evidenciális, valamint a nem-evidenciális formák közötti fő szemantikai és pragmatikai különbség egyfajta szubjektivitás: a nem-evidenciális paradigma ebben az értelemben neutrális, az evidenciális pedig a beszélő erősebb érzelmi jelenlétét hivatott kifejezni (ld. 1.2.) Az alábbi (14) mondat első személyű alanya eleve feltételezi a közlő jelenlétét, akinek a szituációból adódó erősebb érzelmi állapota fejeződik ki a *nasat'i* partikula és az evidenciális alak használatával. Hasonlóképpen a (15) mondat esetében a szubjektív elkötelezettség feltételezhető: manysik számára a manysi nyelvű rap zene kellemes meglepetés lehet.

- (14) *Тот օлымам марицумлавэ́сум, насати, хул алыцлаңкве, вօраяңкве тахнэм.*

tot օl-imam marsuml-awē-s-əm, nasat'i, xul aləsl-aŋkwe,
ott van-GER unatkozik-PASS-PST-1SG PTCL hal օl-INF

wօraj-aŋkwe tax-ne-m.

vadász-INF akar-EV.PRS.-1SG

'Mikor ott voltam, unatkoztam, bizony, halászni, vadászni támadt kedvem.'

(LS 2014.19.15)

- (15) *Тօват сака э́цатахтасыт, насати, цянь ләтңыл рэ́й хунтлуңкве такем нүмыц օлнэ́тэ.*

tօwat saka ēsataxt-as-ət, nasat'i, śān lātŋ-əl
egyesek nagyon meglepődik-PST-3PL PTCL anya nyelv-INSTR

rēp xūntl-uŋkwe takem pūməs օl-nē-te.

rap hallgat-INF annyira érdekes van-EV.PRS.-3SG

'Egyesek nagyon meglepődtek, hogy úgy tűnik, rap zenét anyanyelven

hallgatni nagyon jó!' (LS 2023.8.12)

A miratív jelentések mellett némely esetben inkább episztemikus használatot sejtethetünk. Egy hosszú, két oldalas írásban az újságíró beszámol arról, hogy az interneten kutakodva mit talált a 2. világháborúban elesett manysikról, s érthető módon a fellelt adatokkal kapcsolatban sok a bizonytalanság. A meglepődés helyett tehát inkább a bizonyosság gyengébb fokát mutatják a mondatok, melyekben a *nasat'i* szerepel. Ez az írás egyébként kifejezetten sok múlt idejű evidenciális alakot tartalmaz, főleg a háborúban történetek leírásában, vö.

- (16) [.....хүрүм хум наманьл хднтсанум,] **насаги** рүтаньл ань тыг мус
тән ураньлт нэматыр ат вāмыт.

[xūrəm xum namanəl xōntsənəm,]

nasat'i rūt-anəl ań tiy mus tǎn ur-anəl-t
PTCL rokon-3PL most ide PP ök PP-3PL-LOC

nēmatər at wā-m-ət
semmi NEG tud-EV.PST-3PL

'[...három férfi nevét találtam meg,] valószínű, a rokonai a mai napig
semmit nem tudtak róluk' (LS 2014.9.4)

Az újságnyelvi adatokat vizsgálva megállapítható, hogy a *nasat'i* partikulát tartalmazó mondatok egyaránt állhatnak evidenciális és nem-evidenciális állítmányt tartalmazó mondatokban. A korpusz alapján nem fedeztem fel lényegi különbséget a kétfajta igeragozás használatában, ez arra utal, hogy a *nasat'i* partikula önmagában is képes kifejezni a miratív jelentésárnyalatot, és nem kívánja meg kötelező jelleggel az evidenciális igeforma használatát. Ezt illusztrálja az alábbi két mondat, melyek mindegyike a közlő előzetes tudásához képest meglepő, új információt tartalmaz. Vö.:

- (17) [Тувыл ам В. Д. Рассадин урыл элал пүмицалахтасум,] **насаги**,
тав ижорско-финский щемьят самын патыс.

[tuwəl am V. D. Rassad'in urəl əlal pūms'alaxtasəm,]

nasat'i, taw ižorsko-finskij šēmja-t samən pat-əs.
PTCL ő izsór_finn család-LOC születik-PST.3SG

'[Aztán tovább kérdezősködtem V.D.Rasszagyin felől,] lám
(kiderült), ő inkeri-finn családban született.' (LS 2023.2.12)

- (18) Ты тāl сыс Ханты-Мансийск ӯст, **насаги**, хдтхуйплов мāньци ос
ханты няврам самын патум.

ti tāl sis Xantə-Mansijsk ūs-t **nasat'i** хдтхуйплов
ez év pp H.M város-LOC ptcl 16

māńsi os xantə hāwram samən pat-əm
manysi és hanti gyerek születik-EV.PST.3SG

'Lám (kiderült), idén Hanti-Manszijszkban 16 manysi és hanti gyerek
született.' (LS 2014.8.7)

A mondatokat áttekintettem a szerzők szerint is, de ebből a szempontból sem fedeztem fel említésre méltó különbséget, azaz az újság szinte bármelyik szerzőjének írásában előfordult mindkét fajta igei állítmány a vizsgált partikulát tartalmazó mondataikban. Ehhez azonban hozzátehetjük, hogy az egyes szerzőkhöz kötött tendenciák pontosabb megállapítását a példamondatok kis száma sem teszi lehetővé.

Az újságnyelvi korpusz statisztikáját tekintve azt látjuk, hogy a 2014-es számok 29 előfordulásából a partikulát tartalmazó mondatokban 19 múlt idejű, hat jelen idejű igei állítmány volt és öt esetben névszói állítmány.¹⁰ A múlt idejű állítmányokból 14, a jelen idejűekből pedig kettő volt evidenciális ragozású, azaz az igei állítmányok nagyobbik része, kétharmada evidenciális. A 2023-as lapszámok 18 előfordulásából nyolc volt múlt idejű, s ebből három evidenciális alakú, kilenc pedig jelen idejű, melyből három evidenciális ragozású, egy esetben pedig névszói állítmány, azaz az igei állítmányok egyharmada volt evidenciális alakban. Mindez a *nasat'i* partikula és az evidenciális alakok együttes használatának visszaszorulását tükrözi. Hangsúlyozandó azonban, hogy mivel nem túl gyakori előfordulású partikuláról van szó, az adatok kis száma miatt minden megállapítást óvatosan kell kezelni.

	előfordu- lások	múlt / evid. múlt	jelen / evid. jelen	névszói áll.	evid. / nem evid.
2014	29	19 / 14	6 / 2	5	16 / 9
2023	18	8 / 3	9 / 3	1	6 / 11

2. táblázat

A *nasat'i* partikula előfordulási adatai a *Lūimā Sēripos*-ban

4. Következtetések

Írásomban áttekintettem a *nasat'i* miratív partikula és annak előzményének használatát. A szakirodalom felvetése szerint (Skribnik 2018) a partikula napjainkban már nem követeli meg az evidenciális állítmány használatát, szemben a korai (19. század végi Munkácsi és 20. század eleji Csernyecov folklórgyűjtés) nyelvhasználattal, ahol a partikula, valamint előzménye szabályszerűen azzal állt együtt. A kvantitatív vizsgálat ugyanakkor kimutatta,

¹⁰ Volt olyan partikulát tartalmazó mondat, melyben két állítmány is szerepelt, ezért 30 az állítmányok száma.

hogy egyrészt a partikula ritka előfordulású, másrészt az evidenciális alakhoz való kapcsolódása pontosítandó. A korai szövegekben is van példa arra, hogy nem evidenciális állítmánnyal szerepel együtt. Az újabb, újságnyelvi korpusz adatai alapján pedig megállapítható, hogy a partikula egyaránt szerepelhet evidenciális és nem-evidenciális állítmányú mondatban. Az újságnyelvi korpusz korábbi (2014) részében az előfordulások kb. 2/3-a, későbbi (2023) részében pedig kb. 1/3-a képviselte az evidenciális állítmányú használatot. Mind a korai, mind az újabb szövegekben a partikula és az azt tartalmazó mondat elsődlegesen miratív szemantikájú, az újságnyelvi adatok ugyanakkor kissé változatosabb képet mutatnak, a miratív tartalom mellett ritkán episztemikus olvasat is lehetséges.

Rövidítések

EV	evidenciális	PL	többes szám
GER	gerundium	PP	névutó
INF	infinitívusz	PRS	jelen idő
INSTR	instrumentálisz	PST	múlt idő
LAT	latívusz	PT	participium
LOC	lokatívusz	PTCL	partikula
NEG	tagadószó	PV	igekötő
NMLZ	cselekvésnévképző	SG	egyes szám
PASS	passzív	TRANSL	transzlatívusz

Irodalom

- AIKHENVALD, ALEXANDRA Y. 2004: Evidentiality. Oxford University Press, Oxford – New York.
- AIKHENVALD, ALEXANDRA Y. 2014: The grammar of knowledge: A cross-linguistic typology. Explorations in Linguistic Typology. Oxford University Press, Oxford.
- AIKHENVALD, ALEXANDRA Y. (ed.) 2018: The Oxford handbook of evidentiality. Oxford University Press, Oxford – New York.
- BAKRÓ-NAGY, MARIANNE – SIPŐCZ, KATALIN – SKRIBNIK, ELENA 2022: North Mansi. In: Bakró-Nagy et al. (eds) 2022: 537–565.
- BAKRÓ-NAGY, MARIANNE – LAAKSO, JOHANNA – SKRIBNIK ELENA (eds) 2022: The Oxford guide to the Uralic languages. (Oxford guides to the world's languages.) Oxford University Press, Oxford.

- BALANGYIN, A. NY. – VAHRUSEVA, M. P. [Баландин, А. Н. – Вахрушева, М. П.] 1958: Мансийско–русский словарь. Просвещение, Ленинград.
- BÍRÓ BERNADETT – SIPŐCZ KATALIN 2022: Evidentiality in the Mansi dialects. CIFU-13, előadás. Bécs.
- CSEPREGI, MÁRTA 2014: Evidentiality in dialects of Khanty. *Linguistica Uralica* 50: 199–211.
- DELANCEY, SCOTT 1997. Mirativity: The grammatical marking of unexpected information. *Linguistic Typology* 1: 33–52.
- KÁLMÁN BÉLA 1976: Wogulische Texte mit einem Glossar. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KANNISTO, ARTTURI – EIRAS, VUOKKO – MOISIO, ARTO 2013: Wogulisches Wörterbuch. Gesammelt und geordnet von A. K., bearbeitet von V. E., herausgegeben von A. M. *Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXXV*. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 173. Société Finno-Ougrienne – Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
- KUBITSCH REBEKA 2023: Evidencialitás az udmurt nyelvben. Doktori (PhD) értekezés kézirat. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- KUBITSCH REBEKA – SZEVERÉNYI SÁNDOR 2024: Az evidencialitás fogalma uralisztikai szempontból. *Nyelvtudományi Közlemények* 119: 7–53.
- KUGLER NÓRA 2001: Próbák és szempontok a módosítószók elhatárolásához. *Magyar Nyelvőr* 125: 233–241.
- MUNKÁCSI BERNÁT – KÁLMÁN BÉLA 1986: Wogulisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- LS = Lüimä Sēripos. Manysi nyelvű folyóirat. Hanti-Manszjiszka <http://www.khanty-yasang.ru/>
- ROMBANGYEJEVA, JE. I. – KUZAKOVA, JE. A. [Ромбандеева, Е. И. – Кузакова, Е. А.] 1982: Мансийско–русский и русско–мансийский словарь. Просвещение, Ленинград.
- SIPŐCZ KATALIN 2014: A manysi evidencialitásról. *Folia Uralica Debreceniensia* 21: 121–141.
- SIPŐCZ KATALIN 2015: Negation in Mansi. In: Miestamo, Matti – Tamm, Anne – Wagner-Nagy, Beáta (eds), *Negation in Uralic Languages*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam – Philadelphia. 191–218.
- SKRIBNIK, ELENA – KEHAYOV, PETAR 2018: Evidentials in Uralic languages. In: Aikhenvald (ed.) 2018: 525–555.
- SZEVERÉNYI SÁNDOR 2020: Az evidencialitás kulturális magyarázatának lehetséges történeti vonatkozásai az északi szamojéd nyelvekben. *Folia Uralica Debreceniensia* 27: 283–306.
- VNGy I–IV = MUNKÁCSI, BERNÁT 1892–1896. Vogul népköltési gyűjtemény I–IV. MTA, Budapest.

The *nasat'i* mirative particle in Northern Mansi.

The paper aims to present the mirative particle *nasat'i* in the Mansi language, as well as its function and use in relation to evidentiality in Mansi. The corpus used consists of Northern Mansi folklore texts and articles from the Mansi newspaper *Lūimā Sēripos*. According to the literature (Skribnik 2018), the particle no longer requires the use of an evidential predicate in contemporary language use, in contrast to earlier usage, where the particle and its precursor (*ness ā'im*) regularly occurred together with evidential predicates. However, quantitative analysis revealed that even in early folklore texts, there are examples of the particle appearing without an evidential predicate. Based on data from the more recent corpus, it can be concluded that the particle can occur in sentences with both evidential and non-evidential predicates. In both early and more recent texts, the particle and the sentence containing it primarily shows mirative semantics. However, in the data from the Mansi newspaper, alongside the mirative content, an epistemic interpretation is also occasionally possible.

Keywords: evidentiality, Mansi language, nasat'i mirative particle

KATALIN SIPŐCZ

Kakkupohjasta leipoutuu hyvä Tarkastelussa suomen tuloslause

Jari SIVONEN

Oulun yliopisto
jari.sivonen@oulu.fi

1. Johdanto

Tarkastelen tässä artikkelissa nykysuomen intransitiivista tuloslausetta kognitiivisen semantiikan näkökulmasta.¹ Tuloslause on yksi suomen kielen (perus)lausetyypeistä (VISK § 891). Lausetyypin, tarkemmin sanottuna syntaktisen lausetyypin, voi määritellä VISK:n (määritelmät s.v. *lausetyyppi*) mukaan rakenteellisin perustein erotettavaksi lausekonstruktioksi.² Skemaattisimpia lausetyyppejä ovat intransitiivi- ja transitiivilauseet, sillä niiden merkitys riippuu huomattavasti lekseemien omista merkityksistä siten, että ainoastaan (in)transitiivisuus toimii lauseille yhteisenä nimittäjänä. Merkitykseltään spesifisimpiä konstruktioita taas ovat eräät erikoislausetyypit, kuten juuri tuloslause, jossa predikaattiverbiksi sopii vain joukko verbileksemejä (mm. *kasvaa, muotoutua, syntyä, tulla*) ja joka ilmaisee suhteellisen tarkasti määriteltävää merkitystä (VISK § 891). Tutkimuskirjallisuudessa annettuja esimerkkejä tuloslauseista ovat lauseet 1–4. Niissä predikaattina on tuloslauseelle ominainen *tulla*-verbi, ja kuten VISK (§ 891) toteaa, se ei tällöin toimi liikeverbinä vaan merkityksessä ’tulla joksikin’ (ks. myös Helasvuo – Huumo 2010: 184).

(1) *Pojasta tulee mies.* (Hakulinen – Karlsson 1979: 98.)

(2) *Koirasta tuli vihainen.* (Vilkuna 1996: 158.)

(3) *Harkosta tuli akseleita.* (Kelomäki 1997: 142.)

(4) *Meistä tulee kuuluisia.* (VISK § 891.)

¹ En käsittele transitiivista tuloslausetta (VISK § 891), sillä sen erottaminen omaksi lausetyypikseen ei ole aivan ongelmaton (ks. Huumo – Ojutkangas 2005: 232).

² Hakulinen ja Karlsson (1979: 91–93) tarkoittavat lausetyypeillä kiteytyneitä lauserakenteita, joilla on useita syntaktisia, semanttisia ja pragmaattisia erityispiirteitä.

Yksi varhaisimmista fennistisistä tarkasteluista, joissa tuloslause on esitetty erilliseksi lausetyypiksi, on Auli Hakulisen ja Fred Karlssonin (1979).³ Vaikka tuloslause on siten jo kauan dokumentoitu fennistisessä kirjallisuudessa omaksi lausetyypikseen, sitä koskevaa tutkimusta on vähän (Jokela – Nummila 2015: 83) ja sen merkityksen käsittely on ollut suurpiirteistä.⁴ Useimmiten on tyydytty VISK:n (määritelmät s.v. *tuloslause*) tavoin toteamaan, että tuloslause implikoi (muissa lähteissä usein *ilmaisee*) muutosta, joka koskee elatiivilausekkeen tarkoitetta.

Koska tuloslause ilmaisee aina jonkinlaista muuttumista (Shore 2020: 328), tutkimukseni tiivistyy kysymykseen, millainen tämä muutos on. Vaikka konstruktiot ovat rajoiltaan sumeita (Helasvuo – Huumo 2010: 188), olen ottanut lähtökohdakseni ajatuksen, että tuloslause on polyseeminen muodon ja merkityksen yhteenliittymä eli konstruktio, joka on suhteellisen tarkasti rajattavissa ja joka on vakiintunut ilmaisemaan tietynlaisia merkityksiä (ks. Sweetser 1997: 116). Muun muassa VISK (§ 891) katsookin, että vakiintuneet lausetyypit ovat ajateltavissa konstruktioina, joiden skemaattisuus vaihtelee.

Konstruktioita on useita. Adele Goldbergin (1995: 4) kehittämän konstruktiokieliopin mukaan konstruktio on sellainen muodon ja merkityksen yhteenliittymä, jossa jokin muodon tai merkityksen piirre ei ole suoraan ennustettavissa konstruktioita rakenteosista. Myöhemmin Goldberg (2006: 5) on väljentänyt määritelmänsä ja linjaa, että rakenteen riittävän taaja esiintyminen riittää konstruktioita statukseen (ks. myös J. Leino 2010: 90–94). Jaakko Leino (2010: 93) nostaa esiin, että tässä mielessä konstruktio tulee lähelle kognitiivisessa kielioipissa käytettyä kielen yksikön käsitettä, joka korostaa juuri vakiintuneisuutta. Ronald W. Langackerin (2003: 43) mukaan konstruktioilla voidaan tarkoittaa sekä konkreettista ilmausta että skeemaa, joka on muodostettu konkreettisten ilmausten pohjalta niiden kuvaamiseksi. Hamunen ja U. Leino (2019: 327) puolestaan katsovat, että konstruktioita ovat konventionaalistunutta analogiaa. Sekin, mitkä kielen rakenteet katsotaan konstruktioiksi, vaihtelee. J. Leino (2010: 74) esittää, että konstruktiossa yleensä ainakin jokin osa vaihtelee. Toisaalta konstruktioita on pidetty myös sellaisia idiomeja, joissa mikään osa ei varioi (Boas 2013: 234, 235). Niinpä lekseemijä, vakiintuneita monisanaisia ilmauksia, idiomeja, kielipillisiä kokonaisuuksia.

---

³ Varhainen suomen kielen lausetyyppien esittely on myös Hakanen 1972, mutta siinä ei käsitellä tuloslausetta.

⁴ Poikkeuksena Sivonen 2024, joka on lyhyt katsaus tuloslauseeseen semantiikkaan ja syntaksiin.

sia ja kokonaisia tekstejäkin on pidetty konstruktioina (J. Leino 2019: 217, 219).

Tässä tutkimuksessa tarkastelen tuloslausetta kognitiivisen semantiikan näkökulmasta ja aiempaa laajemmin ja tarkemmin. Tarkastelussa on mukana 14 tuloslauseen predikaattina esiintyvää verbiä aiemmassa tutkimuksessa mainittujen kuuden sijaan. Analyysi osoittaa, että tuloslause on polyseeminen konstruktio, joka ilmaisee kahta päämerkitystyyppiä, ”uuden tarkoitteen olemaan tuloa” ja ”olemassa olevan tarkoitteen muuttumista”. Katson myös, että tuloslause edustaa teemaorientaatiota, ja sen mukaisesti se häivyttää asiain-tilan mahdollisen agentin roolia ja korostaa tilanteen lopputulosta. Tuloslauseen päämerkitystyyppit voidaan erottaa sen perusteella, miten tuloslauseen ilmaisema muutos vaikuttaa lauseenalkuisen elatiivijäsenen tarkoitteen eksistenssiin. Tuloslauseen merkitystyyppin tulkintaan vaikuttaa lauseessa esiintyviin leksemeihin yhdistyvä ensyklopedinen tieto. Niinpä esimerkkilauseessa *Pojasta tulee mies* maailmantieto kertoo, että elatiivijäsenen tarkoite on ollut jo aiemmin olemassa. Sen sijaan lauseen *Esityksestämme tulee oikein onnistunut* tapauksessa *esitys*-substantiiviin yhdistyvä maailmantieto ohjaa helposti ajattelemaan, että esitystä ei vielä ole olemassa. (Ensyklopedisen tiedon roolista semantiikassa ks. esim. Sivonen 2005: 33–34.) Luonnollisesti yksittäisen tuloslause-esiintymän kohdalla myös lausetta laajempi tekstikonteksti vaikuttaa tulkintaan. Esimerkiksi lauseen *Katosta tulee ruma* perusteella ei vielä voi sanoa, onko puhe uuden katon rakentamisesta vai siitä, että jo olemassa olevaa kattoa muutetaan. Olen analyysissäni tarkastellut tuloslauseen kontekstia niin laajasti, että on tullut selväksi, kumpaa merkitystyyppiä tarkoitetaan.

Artikkelini rakenne on seuraava. Johdannon jälkeen, luvussa 2 esittelen aineistoni. Luvussa 3 tarkastelen tuloslauseen muotoa, rakenteen eri elementtien lauseenjäsenfunktioita, tuloslauseen merkitystä sekä sen rajaamista muodoltaan tai merkitykseltään samankaltaisista lauseista. Esitykseni 4. luku käsittelee korpusaineiston analyysia. Kokoan työni keskeiset tulokset lukuun 5, ja luku 6 päättää esitykseni.

2. Tutkimusaineisto

Tutkimusaineiston kokoamisessa olen ottanut lähtökohdakseni tuloslauseen predikaattiverbin. Aiemman tutkimuksen perusteella yleisin rakenteessa esiintyvä verbi on *tulla*. VISK:n (§ 904), Hakulisen ja Karlssonin (1979: 98), Kelomäen (1997: 142–143) ja Shoren (2020: 213–216) esitysten mukaan *tulla*-verbin ohella tuloslauseessa voivat esiintyä myös verbit *kasvaa*, *muodostua*, *kehittyä*, *kehkeytyä* ja *sukeutua*. Sanakirjoissa lähimerkityksisten sanojen

merkityksiä esitetään usein kehämäisesti toistensa avulla (Sivonen 2002: 513), mikä tarjoaa keinon etsiä muita tuloslauseen predikaateiksi sopivia verbejä. Olen katsonut Kielitoimiston sanakirjasta (KS) kaikki merkitysselitykset, joissa tuloslauseelle aiemmassa tutkimuksessa esitetyt kuusi verbiä esiintyvät, ja tällä tavoin koonnut laajan, 42 lekseemin joukon semanttisesti samankaltaisia verbejä. Tämän jälkeen olen kielitajuani hyödyntäen kokeillut kustakin verbistä, sopiiko se aikaisemman tutkimuksen perusteella prototyyppisenä pidettävän tuloslauseen (esim. *Pojasta tuli mies*) predikaatiksi. Esimerkiksi *leipoutua*-verbi sopii tuloslauseeseen (*Pojasta leipoutui mies*), kun taas *muuttua* ei (**Pojasta muuttui mies*). Tuloslauseeseen sopivia verbejä kertyi analyysiini näin kaikkiaan 14 eli lekseemit *kasvaa*, *kehittyä*, *kehkeytyä*, *kypsyä*, *leipoutua*, *muodostua*, *muotoutua*, *muovautua*, *muuntua*, *sukeutua*, *syntyä*, *tulla*, *valmistua* ja *varttua*.

Olen koonnut tutkimusaineistoni Kielipankin nykysuomen yleiskielen kokoelmista Korp-käyttöliittymän avulla. Käyttämäni korpus sisältää 1990- ja 2000-luvun suomalaisia aikakaus- ja sanomalehtiä (Helsingin yliopisto 2017). Kokoelma käsittää 369 osakorpusta, joissa on 246 725 411 sanetta ja 23 848 533 virkettä. Olen käyttänyt hakulausetta [elatiivi + 0–5 sanaa välissä + *kasvaa* ~ *kehittyä* ~ *kehkeytyä* ~ *kypsyä* ~ *leipoutua* ~ *muodostua* ~ *muotoutua* ~ *muovautua* ~ *muuntua* ~ *sukeutua* ~ *syntyä* ~ *tulla* ~ *valmistua* ~ *varttua*]. Se poimii materiaalista kaikki sellaiset lauseet, joissa teemapaikalla on elatiivisijainen lekseemi, sitten nolasta viiteen sanaa ja tämän jälkeen jokin tuloslauseen predikaatiksi sopivista verbeistä. Näin saamastani raakamateriaalista olen käsin poistanut muodoltaan samankaltaiset tapaukset, jotka eivät edusta tuloslausetta.

Olen ottanut mukaan aineistooni tuhat satunnaisessa järjestyksessä olevaa tuloslause-esimerkkiä. Taulukossa 1 esitän predikaatteina esiintyvät verbilekseemit ja niiden osuudet aineistossani (esim. 603 esimerkkiä = 60,3 %). Vaikka eri verbien esiintymämäärät eivät anna tilastollisesti pätevää kuvaa tuloslauseen predikaateista, taulukko osoittaa eri verbien keskinäiset taajuussuhteet.

Verbilekseemi	Esimerkkilauseita aineistossa
<i>tulla</i>	603
<i>muotoutua</i>	134
<i>syntyä</i>	71
<i>kasvaa</i>	54
<i>muovautua</i>	42
<i>muodostua</i>	33
<i>varttua</i>	26
<i>kehittyä</i>	12
<i>kehkeytyä</i>	11
<i>kypsyä</i>	5
<i>leipoutua</i>	3
<i>valmistua</i>	3
<i>sukeutua</i>	2
<i>muuntua</i>	1
YHTEENSÄ	1 000

Taulukko 1

Tuloslauseen predikaatteina esiintyvät verbit
aineistossa yleisyysjärjestyksessä

Taulukosta 1 voi huomata, että selvästi yleisin tuloslauseen predikaatti on *tulla*. Toiseksi yleisin on *muotoutua*, vaikka sitä ei aiemassa tutkimuksessa ole tuloslauseen predikaattina esitettykään, kuten ei kolmanneksi yleisintä *syntyä*-verbiäkään. Merkitsen kunkin esimerkin perään, mistä lehdestä se on peräisin (esim. Aalto University Magazine).

3. Tuloslauseen muoto, lauseenjäsenfunktiot, merkitys ja rajaaminen

3.1. Tuloslauseen muoto ja lauseenjäsenfunktiot

Hakulinen ja Karlsson (1979: 98) katsovat, että tuloslauseen erottaminen vastaavanmuotoisesta intransitiivisesta lauseesta (esim. *Kaupasta tuli mies*) ei ole kiistatta syntaktisesti perusteltua, mutta kallistuvat pitämään tuloslauseetta omana lausetyyppinään kolmesta syystä. Ensinnäkin siinä on tavallises- ta intransitiivilauseesta poikkeava sanajärjestys, toiseksi siinä ei ole kongru- enssia ja kolmanneksi tuloslauseen predikaatiksi sopii vain pieni joukko ver- bejä. Tuloslauseen elatiivisijaista elementtiä on useimmiten pidetty lauseen-

jäsenfunktioltaan adverbiaalina, mutta verbinjälkeisen konstituentin funktiosta on esitetty erilaisia näkemyksiä.⁵ Sitä on pidetty subjektina (Hakulinen – Karlsson 1979: 301; KK 1994: 158–159) tai predikatiivisena subjektina (Siro 1964: 54), koska se reagoi kieltoon menemällä partitiiviin (*Pojasta ei tullutkaan lääkäriä*). Lauseketta voi kutsua myös e-subjektiksi (esim. VISK § 894).

Maria Vilkuna (1996: 158–159) edustaa tuloslauseen lauseenjäsentien määrittelemisessä toista päälinjaa. Siinä verbinjälkeinen lauseke jäsennetään predikatiiviksi, ja koska lauseenalkuinen elatiivijäsen ei sijamuotonsa takia sovi subjektiksi, rakenteesta tulee subjektiton (Vilkuna 1996: 158). Predikatiivitulkinnan kannalla on myös VISK. Sen (VISK määritelmät s.v. *tuloslause*, s.v. *erikoislausetyyppi*, § 904, 922, 943, 1373) mukaan tuloslause on syntaktinen erikoislausetyyppi eli merkitykseltään suhteellisen erikoistunut, perussubjektiton lausetyyppi, jossa on teemapaikallinen, elatiivimuotoinen NP ja sitä luonnehtiva predikatiivi. Tuloslauseen loppulauseke noudattaa predikatiivin jaollisuuteen ja monikollisuuteen liittyviä sääntöjä. Siten jaollista tarkoitetta luonnehtiva predikatiivi on partitiivissa (*Mehusta tulee sameaa*) ja jaotonta luonnehtiva nominatiivissa (*Hänestä tuli opettaja*) (VISK § 957). Ison suomen kieliopin kantaa noudattaa myös Susanna Shore (2020: 213–216) tuloslausetta käsitellessään. Hän toteaa tuloslauseen rakenneominaisuuksista, että verbinjälkeinen jäsen on (tulos)predikatiivi ja sillä on predikatiivin ja joko e-subjektin tai objektin piirteitä.⁶

Marja-Liisa Helasvuo ja Tuomas Huumo (2010: 169, 186) katsovat, että tuloslause on subjektiton ja että rakenteen loppuelementillä on predikatiivimaisia piirteitä. Keskeinen tällainen piirre on se, että rakenteen substantiiviloppuelementillä on viittauskohteenaan lauseenalkuinen elatiivijäsen, josta se predikoi ominaisuuden (eli luonnehtii toista lauseenjäsentä spesifioimalla sen tarkoitetta esimerkiksi kuvaamalla tämän olomuotoa, luonnetta tai muuta seikkaa; predikoinnista Hakulinen & Karlsson 1979: 189; VISK § 943). Toisena piirteenä Helasvuo ja Huumo mainitsevat sen VISK:nkin esiin tuoman seikan, että tuloslauseen loppujäsenen sijanvalinta voi heijastaa elatiivijäsenen tarkoitteen jaollisuutta ja lukua. Samoin Helasvuo ja Huumo esittävät, että tuloslauseen loppujäsen sisältää sekä e-NP:n (vrt. VISK:n e-subjekti) että

---

⁵ Vilkuna (1996: 189, 341) pohtii myös mahdollisuutta pitää elatiivilauseketta obliikvi-subjektina.

⁶ Shore (2020: 216) pitää tuloslauseena myös sellaista transitiivilausetta, jossa on objektia luonnehtiva predikatiivi (*Hän teki sängyn liian lyhyen*), vaikka siinä ei ole elatiivikonstituenttia.

predikatiivin piirteitä (2010: 184–186), mutta kallistuvat (2010: 191) määrittelemään lausekkeen e-NP:ksi.

Helasvuo ja Huumo (2010: 184) huomauttavat, että tuloslauseen loppujäsen voi olla kieltolauseessa partitiivissa, mutta välttämätöntä tämä ei ole (*Paketista ei tullut kaunista ~ kaunis*). Tältä osin tuloslauseen loppuelementin sija-vaihtelu muistuttaa eksistentiaalilauseen subjektin käyttäytymistä, sillä sekin on kieltolauseessa yleensä partitiivissa (*Kopissa ei ole kania*). Nominatiivi on kieltolauseessa mahdollinen molemmissa lausetyypeissä etenkin silloin, kun puhe on kontrastoinnista: *Paketista ei tullut kaunis vaan ruma, Kopissa ei ole kani vaan marsu*. (VISK § 893.)⁷ Loppulausekkeen predikatiivitulkinnan kannalta kieltoon reagoimista voi pitää pulmallisena, sillä predikatiivi esiintyy tavallisesti kopulalauseessa ja siinä sen sija ei vaihdu kielteisessä lauseessa partitiiviin (*Lada ei ole auto* vrt. **Lada ei ole autoa*) (VISK § 957). Tämän perusteella VISK (§ 957) toisaalta pitääkin (intransitiivisen) tuloslauseen predikatiivia e-subjektin ja predikatiivin rajatapauksena.

Helasvuon ja Huumon (2010: 165) – kuten myös oman tuloslausetarkasteluni – lähtökohtana on lauseenjäsenten määrittely konstruktion kautta, jolloin sama funktio voi esiintyä erilaisena eri konstruktioissa. Tässä ajatuksessa kiteytyy konstruktion selitysvoima. Nähdäkseni tuloslauseen loppulausekkeen reagoiminen kieltoon (*Pojasta ei tullutkaan pappia*) on esimerkki predikatiiville poikkeavasta, e-subjektimaisesta (tai e-NP:n kaltaisesta) käyttäytymisestä mutta ennen kaikkea näyttö sen puolesta, että tuloslause on oma syntaktinen konstruktiona, jonka predikatiivi ei noudata kopulalauseen predikatiivin morfosyntaktisia sääntöjä. Toisin sanoen tuloslauseen kieliopillissijainen loppuelementti on tulkittavassa predikatiiviksi, joka käyttäytyy omalla, kopulalauseen predikatiivista poikkeavalla tavallaan.

Tuloslauseen loppuelementin jäsentäminen predikatiiviksi saa lisätukea loppuelementin sijamuodon variaatiosta. Intransitiivisen tuloslauseen aiemmassa käsittelyssä näyttää jääneen huomioitta se, että rakenteen loppuelementti voi olla myös genetiivissä, kuten esimerkki *Tästä koirasta tuli sitten minun* osoittaa.⁸ Genetiivimuotoinen lauseenjäsien on merkitykseltään sel-

⁷ Kieltolauseen kontrastiivinen subjekti ei välttämättä ole partitiivissa, ja Vilkuna (1989: 159) katsookin, että lauseet tyyppiä *Pöydällä ei ole sakset vaan veitsi* eivät ole eksistentiaalilauseita.

⁸ Esimerkki on peräisin televisio-ohjelmasta. Aineistossani ei vastaavia genetiivisijaisia predikatiiveja ole, mikä selittyy possessiivisen predikatiivin harvinaisuudella. Esimerkiksi Hakulisen ja Karlssonin (1979: 194) 10 000 lauseen aineistossa kopulalauseen possessiivisia predikatiiveja on vain 6 yhteensä 1 767 predikatiivista.

västi possessiivinen niin kuin se on omistajaa ilmaisevassa kopulalauseessa-kin (*Metsä on valtion*), mikä tukee loppuelementin jäsentämistä juuri predikatiiviksi. Vaikka tuloslauseen loppuelementtiä on siis aiemmin pidetty subjektina (Siro 1964: 54; Hakulinen – Karlsson 1979: 301; KK 1994: 158–159), se on parhaiten tulkittavissa predikatiiviksi. On myös hyvä muistaa, että konstruktiopohjaisen ajattelun mukaan kaikissa lausekonstruktioissa ei ylipäätään tarvitse olla subjektia (Vilkuna 2020: 130).

3.2. Tuloslauseen merkitys ja rajaaminen

Tuloslauseen tutkimus on painottunut rakenteen muotoon ja kertoo lausekonstruktion merkityksestä vähemmän. Hakulisen ja Karlssonin (1979: 98) mukaan tulosrakenne ilmaisee, että ensimmäisen NP:n tarkoite käy läpi muutosta ja jälkimmäinen NP ~ AP ilmaisee muutoksen lopputuloksen. He myös katsovat, että toisin kuin translatiivisijaisen predikatiiviadverbiaalin sisältävä rakenne (*Poika tuli iloiseksi*), tulosrakenne ei implikoi, että ensimmäisen NP:n tarkoite olisi ollut olemassa ennen prosessin alkua. Tapani Kelomäen (1997: 142–143) mukaan tuloslause ilmaisee alkuperää, muutosta ja tulosta, ja rakenteessa kuvataan prosessi sen aineksesta lopputulokseen asti. VISK:n (§ 904) mukaan ”tuloslause ilmaisee pikemminkin uuden ominaisuuden tai luokan syntyä kuin muutosta olemassa olevassa”. Määritelmä on siis samankaltainen kuin aikaisempi Hakulisen ja Karlssonin (1979: 98) esitys. Tarkastellessaan tuloslauseen merkitystä Shore (2020: 214, 328) on samalla kannalla kuin VISK, sillä hän määrittelee, että rakenteen predikatiivi kuvaa ilmentyvää ominaisuutta tai tarkoitetta. Aiemman tutkimuksen näkemys, että tuloslause ei kuvaisi olemassa olevan olion muuttumista, ei aineistoni valossa pidä paikkaansa, sillä suurin osa tuloslauseistani kuvaa nimenomaan jonkin jo olemassa olevan entiteetin muuttumista toisenlaiseksi (esim. *Pojasta tuli mies*). Elatiivi-NP:n tarkoite voi siis muuttua toisenlaiseksi, ja olennaista on, että tällöin tarkoite ei vaihdu vaan kehkeytyy kuvatuksi (ks. myös VISK § 904).

Tuloslauseen ilmaisemaa muutosta voi tarkastella myös prosessin keston kannalta. VISK (§ 904) katsoo, että tuloslauseella kuvataan aikaa vievää asiaa (esim. *Avioliitosta tuli pitkä ja onnellinen*). Usein tuloslauseet kuvaavatkin ei-hetkellisiä, vaiheittain eteneviä prosesseja, jotka kestävät välttämättä jonkin aikaa. Pitkäkestoisuutta olennaisempaa näyttää kuitenkin olevan se, että tuloslause kuvaa elatiivin tarkoitteen muutoksen suhteellisen pysyvänä, siinä missä translatiivisijainen predikatiiviadverbiaali suosii tilapäisyyttä (vrt. Jokela – Nummila 2015: 90). Myös Börje Vähämäki (1987: 185) katsoo, että tuloslauseen kyky ilmaista suhteellisen pysyvää lopputilaa on lausetyypin

keskeinen semanttinen ominaisuus. Pysyvyyden tulkinta on kuitenkin suhteellista ja riippuu tuloslauseen adverbialiin ja predikaatiiviin yhdistyvästä maailmantiedosta. Esimerkiksi lauseen *Pojasta tuli aikuinen* kuvaamassa asiain-tilassa aikuisena pysyminen kestää eliniän loppuun saakka, mutta lauseen *Harkoista tuli akseleita* tilanteessa akselit voivat periaatteessa vielä muuttua myöhemmin joksikin muuksi.

Tuloslauseen semantiikan kannalta on keskeistä kysyä, millaisena konstruktio asiain-tilan ilmaisee. Kognitiivisessa semantiikassa merkitys kytetään käsitteistämiseen eli mentaaliin, dynaamiseen prosessiin. Käsitteistäminen ymmärretään laajasti, ja siinä yhdistyvät puhetilanteen välitön konteksti, puhujan omat kokemukset sekä yleinen maailmantieto (Langacker 1990: 2; 2008: 28–29; Evans – Green 2006: 54, 68–87, 162). Tuloslauseelle on ominaista se, että se korostaa (useimmiten pysyvää) lopputilaa eli lauseenloppuisen predikaatiivin ilmaisemaa tulosta mutta häivyttää itse prosessia tai tilanteessa mahdollisesti mukana olevaa toimijaa.⁹ Tämä näkyy verrattaessa esimerkkejä 5 ja 6 toisiinsa.

(5) *Liisasta tuli lääkäri.*

(6) *Liisa opiskeli lääkäriksi.*

Kognitiivisen semantiikan näkökulmasta lauseiden 5 ja 6 välistä eroa voi kuvata ikkunoinnin käsitteen avulla. Ikkunoinnilla tarkoitetaan valintaa siitä, mitä kuvattavan dynaamisen, ajassa etenevän tilanteen komponentteja valitaan huomion kohteeksi ja siten kielennettäviksi ja mitä ei (Talmy 2000: 258–259, tuloslauseesta ja ikkunoinnista ks. Nurminen 2015). Esimerkissä 5 tuloslausekonstruktio nostaa huomion kohteeksi (käsitteistyksen ikkunaan) prosessin lopputilan eli lääkäriksi valmistumisen, kun taas esimerkin 6 perussubjektin, *opiskeli*-predikaatin ja translatiivisijaisen adverbiaalilauseessa tilanteen ikkunointi on laaja-alaisempi ja kattaa koko prosessin. Tuloslauseen tavasta nostaa asiain-tilan etualalle lopputulos seuraa se, että tilanteessa mahdollisesti mukana oleva agentti taka-alautuu. Verrattaessa lauseeseen 6 esimerkin 5 tuloslause jättää asiain-tilassa aktiivisesti toimineen Liisan takalalle ja esittää tilanteen melkein kuin itsestään tapahtuneena. Todellisuudessa asiain-tilan toteutuminen (lääkäriksi valmistuminen) on vaatinut vuosien aktiivisen kouluttautumisen. Kognitiivisen semantiikan näkökulmasta tuloslauseen voi siten sanoa edustavan teemaorientaatiota. Teemaorientaatiolla tarkoitetaan kieliopillista strategiaa, jossa lauseen muuttuja eli tuloslauseessa

⁹ Tosin Siiroisen (2023: 285) mukaan tuloslause korostaa elatiiviadverbiaalilla ilmaistua muutoksen lähtökohtaa.

predikatiivi (Nurminen 2015: 154) edustaa agentin sijaan asiaintilan passiivisempaa osallistujaa eli esimerkiksi kohdetta, kokijaa, liikkujaa tai nollaa. Rakenteet, jotka noudattavat teemaorientaatiostrategiaa, häivyttävät tyypillisesti asiaintilassa mukana olevan agentin roolia. (Langacker 2008: 366, 370, 373–375.) Luonnollisesti myös tuloslauseessa esiintyvän predikaattiverbin omalla merkityksellä on vaikutuksensa. Tuloslauseen tavallisin verbi, *tulla*, ei leksikaalisestikaan ilmaise yhtä dynaamista prosessia kuin vaikkapa esimerkin 6 *opiskella*. Toisesta näkökulmasta voi sanoa, että juuri teemaorientaatio-luonteensa vuoksi tuloslausekonstruktiossa esiintyy merkitykseltään epäagentiivisiä verbejä, sillä käsitteellisesti toistensa kaltaiset elementit, kuten esimerkiksi samansuuntaisesti vaikuttavat modaaliaineokset, esiintyvät tyypillisesti samassa lauseessa (Sivonen 2016: 259; VISK § 1560). Olennaista on, että itse syntaktinen konstruktio ohjaa fokuksen asiaintilan lopputulokseen, eikä tämä riipu rakenteen predikaattiverbin leksikaalisesta merkityksestä.

Aineiston kokoamiseksi tulee erottaa tuloslause muista joko muodoltaan tai merkitykseltään läheisistä lausetyypeistä. Selvimpiä tapauksia ovat ne, joissa merkitys on samankaltainen mutta muoto erilainen. Kelomäki (1997: 143) pohtii tuloslauseen suhdetta semanttisesti samankaltaisiin rakenteisiin. Esimerkiksi potentiaalista prosessia ja tulosta ilmaisevat lauseet (esim. *Pojasta on maalivahdiksi*), joita Shore (2020: 329) kutsuu soveltuvuuslauseiksi, ovat merkitykseltään hieman samankaltaisia kuin eräät tulevaisuuteen viittaavat tuloslauseet, joiden voi katsoa ilmaisevan myös soveltuvuutta (*Pojasta tulee maalivahti*). Muodollisena erona on kuitenkin se, että soveltuvuuslauseissa verbin jälkeen on adverbiaali eikä predikatiivi ja predikaattina on *olla*-kopula. Muodoltaan tuloslauseesta eroavat myös translatiivisijaisen adverbiaalin sisältävät tapaukset (*Koira tuli vihaiseksi*) ja *Puuro tuli mustaa* -rakenne, joissa teemapaikalla ei ole elatiiviadverbiaali vaan perussubjekti.¹⁰

Muotorakenteen lisäksi tuloslauseen rajaamisessa tulee ottaa huomioon myös rakenteen merkitys. Koska elatiivi on polyseeminen sija ja se voi ilmaista monenlaisia merkityksiä (ks. P. Leino 1993: 239–308), tuloslauseelle samanmuotoisten lauserakenteiden rajapinnan muodostavat monenlaiset lauseet. Tällaisia ovat spatiaalista liikettä (7), temporaalista (8) tai kausaalista suhdetta (9) (P. Leino 1993: 224–228) ja kognitiivista lähdetä (10) (Alho-

¹⁰ Jokelan ja Nummilan (2015: 82, 92) mukaan (intransitiivinen) tuloslause on nykysuomessa selvästi tyypillisempi kuin translatiivisijaisen predikatiiviadverbiaalin tyyppi *Poika tuli iloiseksi* ja nominatiivi- tai partitiivisijaisen predikatiivin tyyppi *Kastike tuli suolainen ~ suolaista*. He eivät kuitenkaan eksplikoi, millaiseen laskelmaan havainto pohjaa.

niemi 1975: 13–14) ilmaisevat rakenteet, joissa lauseen alussa on elatiivilauseke ja lopussa subjekti.¹¹ Näiden erottaminen tuloslauseesta edellyttää laajaa ensyklopedista tietoa (ks. Kelomäki 2001: 134–135).

- (7) *Juuso muistelee, että heidän lammestaan tuli talvella pilkillä seitsemän särkeä ja kaksi ahventa.* (Aarre)
- (8) *Summan paperitehtaan sulkemisesta tulee pian kuluneeksi viisi vuotta.* (Aarre)
- (9) *Todennäköisesti kalliolämpö olisi jäänyt pois ja kaavasta olisi tullut paljon enemmän valituksia.* (Aalto University Magazine)
- (10) *Televisiosta tuli hiljakkoin kahteenkin otteeseen ohjelma, jossa kerrottiin Sisu-kuormureiden nykyhetkestä ja lähimenneisyydestä.* (Ajolinja)

Kelomäki (1997: 142–143) kiinnittää huomiota tuloslauseen elatiivijäsenen tarkoitteen ontologiaan. Hän toteaa, että olio säilyy, mutta sen olemus muuttuu. Jokin kuvattavan olion piirre siis vaihtuu tai olio saa lisäominaisuuden mutta referenssisuhde säilyy. Sovellan tätä ajatusta tuloslauseen rajaamiseen muista samanmuotoisista rakenteista. Lauseessa *Pekasta tuli lääkäri* substantiivipredikatiivi *lääkäri* viittaa lauseenalkuisen adverbiaalinen tarkoitteeseen. Jos predikatiivi on adjektiivi (*Pojasta tuli ilkeä*), se luonnehtii elatiivijäsenen tarkoitetta. Sen sijaan spatiaalisen liikkeen lähtökohtaa ilmaiseva adverbiaali viittaa selvästi eri entiteettiin kuin lauseen subjekti (7). Vastavasti myös kausaalista suhdetta ilmaiseva adverbiaali, kuten *kaava* esimerkiksi 9, on korkeintaan välillisesti mukana tilanteessa mutta ei kuitenkaan ole sama entiteetti kuin subjektin tarkoite. Niin ikään kognitiivisen lähteen adverbiaali (10) ei viittaa samaan olioon kuin subjekti, vaikka niillä läheinen suhde onkin. Näin on myös ajan kulumista ilmaisevissa tapauksissa (8), joissa rakenne ilmaisee tilanteen keston alkamisajankohtaa.

¹¹ VISK (§ 891) luonnehtii tuloslausetta rakenteeltaan identtiseksi eksistentiaalilauseen kanssa. Samalla kannalla on Siirinen (2023: 284, 294). Teemapaikallisen elatiiviadverbiaalinsa takia tuloslause on samanmuotoinen pikemminkin konkreettista, suuntaista liikettä ilmaisevan intransitiivilauseen kanssa (*Pajasta tuli mies*). (Ks. myös Helasvuo – Huomo 2010: 177–178.)

4. Tuloslause korpusaineiston valossa

4.1. Tuloslause ja olemassa olevan tarkoitteen muuttuminen

Tuloslause ilmaisee tyypillisimmin jonkin olemassa olevan entiteetin muuttumista joksikin tai jonkinlaiseksi. Aineistostani 80,7 % (807 esimerkkiä) ilmaisee prosessia, jonka kuluessa rakenteen elatiiviadverbiaalin tarkoite muuttuu joltakin osalta toisenlaiseksi. Elatiiviadverbiaalin ilmaisema olio saa prosessissa tyypillisesti joitakin lisäpiirteitä, mutta se voi samalla myös menettää aikaisempia ominaisuuksiaan. Olennaista on se, että sama olio on ollut olemassa jo aiemmin. Lauseet 11–13 ovat esimerkkejä ’olemassa olevan tarkoitteen muuttumista’ ilmaisevasta tuloslauseen käytöstä.

- (11) *Brezhnevin, Andropovin, Gorbatshovin ja Jeltsinin aikaan pyrin jatkuvasti työntämään kansalaista itsessäni taka-alalle, vakuutin itselleni, että olen taiteilija. **Minusta muotoutui kirjailija** Moskovan undergroundin vaikutuspiirissä, oli paikallaan olla epäpoliittinen.* (Kerberos)
- (12) ***Entisistä itäblokin maista on tullut Euroopan Unionin jäseniä**, jotka ovat muuttaneet kansainvälisen tavaraliikenteen lähes avoimeksi kilpakehtäksi.* (Ajolinja)
- (13) *Alhon päällikkökaudella **palokunnasta muovautui nykyisenkaltaisen modernin ja laaja-alainen pelastuslaitos.*** (Pelastusalan ammattilainen)

Esimerkeistä 11–13 voi huomata, että tuloslauseen kuvaamissa asiointiloissa elatiivijäsenen tarkoite on ilman muuta ollut olemassa jo aiemmin: *minä*-pronominin tarkoite on elänyt ennen kirjailijan työtä, puheena olevat maat kuuluivat ennen itäblokkiin ja palokunta on ollut olemassa toisentyyppisenä toimijana aikaisemmin. Olemassa olevan tarkoitteen muuttumista ilmaisevissa tuloslauseissa onkin usein adverbiaaleja tai määritteitä, jotka kontrastoivat asiointilan menneeseen aikaan tai puheena olevan entiteetin aiempaan tilaan, kuten esimerkissä 12 elatiiviadverbiaalin adjektiivimäärite *entisistä*.

Omana semanttisena tyyppinä voi pitää materiaalin tuloslauseetta. Näissä rakenteissa elatiivijäsenenä toimii sana, joka ilmaisee materiaalia, joka prosessin kuluessa muuttaa (olo)muotoaan. Lauseessa 14 paperimassa on raaka-ainetta, josta prosessin kuluessa valmistetaan naamioita.

- (14) *Hilkalle erilaiset askartelutekniikat ovat tuttuja, sillä hän on jo lapsuudesta asti harrastanut kuvataidetta. Mieluisimmaksi työstämismateriaalikseen hän mainitsee paperimassan, **josta muotoutuu** esimerkiksi erilaisia naamioita.* (Anti)

Muotoutua-verbin ohella toinen materiaalin tuloslauseessa tyypillisesti esiintyvä verbi on *valmistua* (esim. *Kurssilaisilla oli mukanaan valmiiksi päärmättyjä pellavakaitaleita, joista valmistui viikonlopun aikana lyhyitä kokeilupaloja*, Glossae).

Materiaalin tuloslausetta voidaan pitää rajatapauksena, sillä ei ole itsessään selvää, missä määrin elatiiviadverbiaalilla ja predikatiivilla on sama tarkoite. Predikatiivi ja elatiivijäsen viittaavat samaan olioön mutta siten, että elatiivin tarkoite on ”vain” materiaalia, josta predikatiivin tarkoite koostuu. Materiaalin tuloslauseessa elatiiviadverbiaali ilmaisee selvimmin muutosprosessin lähdettä ja substantiivipredikatiivi sen lopputulosta. Erelt (2005: 21–22) kutsuu viron vastaavaa elatiivialkuista rakennetta osuvasti lähdettä ilmaisevaksi resultatiiviksi. Suomessa materiaalin tuloslause on suhteellisen harvinaisen, ja sitä on olemassa olevan tarkoitteen muuttumista kuvaavassa aineistossani vain 4,5 % (36 kpl).

(15) *Hiukan punertavista varvuista muodostuu mattomaisia mättäitä, jotka viihtyvät happamassa maassa.* (Aarre)

Lause 15 on esimerkki ’olemassa olevan tarkoitteen muuttumista’ ilmaisevan tuloslausetyyppin erikoistapauksesta, joka tulee merkitykseltään lähelle materiaalin tuloslausetta. Siinä kuvattua muutosta voi pitää fiktiivisenä (ks. Talmy 2000: 99–175), sillä kielenulkoisessa todellisuudessa elatiiviadverbiaalin tarkoite ei muutu (vrt. Hakulinen – Karlsson 1979: 98). Tällainen tuloslause heijastelee puhujan mielessään tekemää dynaamista käsitteistystä asiointilasta (ks. Matlock 2004). Esimerkissä 15 käsitteistäjä havaitsee varvut, konstruoi ne isommiksi kokonaisuuksiksi, mättäiksi, ja ilmaisee tätä syntaktisesti tuloslausekonstruktioilla.

Edellä esittelemieni tapausten lisäksi ’olemassa olevan tarkoitteen muuttumista’ ilmaisevassa tuloslauseen käytössä on erotettavissa myös kaksi erillistä ryhmää, jotka kuvaavat ihmiseen viittaavan elatiiviadverbiaalin tarkoitteen muutosta. Ensimmäisessä ryhmässä rakenteella ilmaistaan henkilön psyykkisten, fyysisten tai muiden ominaisuuksien (kuten esim. varallisuuden) muuttumista (16–17) ja predikatiivin adjektiivi tai substantiivi ilmaisee muutoksen lopputuloksen. Tätä tyyppiä on 11,8 % (95 kpl) ’olemassa olevan tarkoitteen muuttumista’ ilmaisevan tuloslauseen käytöstä.

(16) *Luontoharrastuksen kipinä vahvistui ja johti Kalliolan opiskelemaan ja tutkimaan kasvitiedettä. Mieheniässä luonnonystävästä varttui vakaumuksellinen luonnon- ja ympäristönsuojelija.* (Hiidenkivi)

- (17) *Virolahtelaisen Siru Ahopellon tyttärestä Iina Elfvingistä tuli yllättäen metsänomistaja jo koululaisena.* (Aarre)

Toisessa ryhmässä, jonka osuus on 10,9 % (88 kpl) tässä päämerkitystyypissä, merkitys on vieläkin täsmällisempi eli puhutaan jonkin henkilön saavuttamasta ammattipätevyydestä, koulutuksesta tai muusta vastaavasta ominaisuudesta. Virossa tuloslauserakenne on erikoistunut ilmaisemaan juuri pätevyyden tms. saavuttamista (Pajusalu – Tragel 2007: 304). Tästä ryhmästä ovat esimerkkeinä lauseet 18–20. Erikseen on syytä mainita esimerkin 20 kysymyslauseen muotoinen tuloslause, joka on kiteytynyt tapa tiedustella esimerkiksi lapsen tulevaisuuden haaveita ja suunnitelmia.

- (18) *Haaveilin, että minusta tulisi arkkitehtuurin teorian professori, vaikka sellaista oppituolia ei edes ollut, eikä ole vielääkään.* (Aalto University Magazine)
- (19) *Aikuisina koskenrannan talon pienviljelijäperheen pojista kasvoi Suomen kulttuurielämän vaikuttajia: kaksi kirjailijaa, kuvataiteilija ja lavastaja.* (Aarre)
- (20) *Rippileirini oli hieno kokemus. Opin ajamaan mopolla. Valvoimme yökaudet näkkileivän voimalla ja mietimme suuria kysymyksiä: Kuka rakastaa minua? Mikä on elämän tarkoitus? Miksi ihmiset ovat pahoja toisilleen? Mikä minusta tulee isona? Mistä usko tulee? Onko Jumala olemassa?* (Askel)

Aina ei ole itsestään selvää, puhutaanko varsinaisesta ammatista. Esimerkiksi lauseiden *Kyllä mä uskon että kyl julkkiksestakin voi kasvaa ja muuntua julkimo* (Media & Viestintä/Tiedotustutkimus) ja *Jotkut tuntuvat ihmettelevän, miten niin mielikuvitusrikkaasta ja nerokkaasta puhujasta sukeutui niin onneton runoilija* (Auraica) predikaatiivit *julkimo* ja *runoilija* ovat tässä mielessä rajatapauksia.

Lauseet 21 ja 22 edustavat omanlaistaan tuloslausekonstruktiota, jolla ilmaistaan epäonnistumista tai turhautumista elatiiviadverbiaalin kuvaamaan tarkoitteeseen, yleensä jonkinlaiseen toimintaan tai tilaan.

- (21) *Tyypin 1 diabeetikoista osa on vuodesta toiseen hyvässä tasapainossa. Osalla voi olla tunne, että ei tästä tule mitään. Vaikka teen mitä, niin tasapaino heittelee.* (Kide)
- (22) *Välillä tuntuu, ettei tästä tuu hevon helvettiä ja tekis mieli heittää pyörä Vantaanjokeen. Toisaalta lajista saa sellasia kiksejä, mitä ei*

muualta saa ja mä oon kuitenkin rakentanu elämäni fillaroinnin ympärille. (Ubik)

Turhautumisen tuloslause eroaa tavanomaisesta kieltomuotoisesta tuloslauseesta (esim. *Pojasta ei tullut pappia*) siinä, että ryhmän lauseet ovat selvästi negatiivisesti affektiivisia ja niiden funktio on ilmaista pettymystä tai turhautumista. Rakenteelle on ominaista se, että toisin kuin muissa tuloslauseissa turhautumisen konstruktiota ei voi luontevasti muodostaa myönteisenä (**Tuntuu, että tästä tulee hevon helvetti*, vrt. esim. 22). Koska kyse on semanttisesti tarkkarajaisemmasta, erillisestä rakenteesta, sitä voi pitää tuloslauseen alakonstruktiona (ks. Västi 2012: 40; Kotilainen 2007: 46). Rakenteen alussa on jokin arvioinnin kohdetta ilmaiseva adverbiaali, joka on aineistossani usein pronomini *tästä*. Sitä seuraa tyypillisesti kieltomuotoinen *tulla*-verbi. Rakenteen predikaatiiviosassa on usein *mitään*-kvanttoripronomini (21), mutta myös jokin kielteistä affektia kantava ilmaus tai voimasana on mahdollinen, kuten esimerkissä 22 *hevon helvettiä*. Rakennetta on aineistoni tässä päämerkitystyyppissä 8,8 % (71 kpl). Turhautumisen tuloslause näyttää edellyttävän predikaatikseen ainakin yleiskielisessä tutkimusaineistossani juuri *tulla*-verbiä, sillä aineistossani ei ole yhtään esiintymää muista tuloslauseen verbeistä. Voi ajatella, että nimenomaan *tulla*-verbi on affektiivisen konstruktion predikaatti. Tämä johtunee siitä, että verbin leksikaalinen merkitys on riittävän skemaattinen kuvaamaan hyvin monenlaista epäonnistuvaa toimintaan (vrt. *‘Tästä ei nyt kyllä leipoudu yhtään mitään!’*).

4.2. Tuloslause ja uuden tarkoitteen olemaan tulo

Tuloslauseen toinen päämerkitystyyppi aineistossani on harvinaisempi kuin ensimmäinen, ja sitä edustaa 19,3 % (193 kpl) kaikista esimerkeistä.¹² Niissä tuloslause ilmaisee uuden entiteetin olemaan tuloa eli rakenteen elatiivijäsenen tarkoite ei ole ollut olemassa ennen prosessin alkua. Sitä vastoin elatiiviadverbiaalinen tarkoite valmistuu rakenteella kuvatun prosessin kuluessa vähitellen, ja predikaatiivi kuvaa näin saavutettavaa lopputilaa eli sitä, millainen tai mikä oliosta tulee. Esimerkissä 23 kuorma-auton lastia ei ole ollut aiemmin olemassa, vaan se ”valmistuu” pikkuhiljaa sitä mukaa kuin auton lavalle kumotaan sepeliä. Esimerkissä 24 puolestaan kyse on kakun leipomisesta, ja kakkupohja ei ole ollut olemassa ennen leipomisen alkua vaan se valmistuu prosessin kuluessa.

¹² Aineiston homogeenisuuden takia tämän merkitystyyppin käsittely on ensimmäistä ryhmää suppeampi.

- (23) *Jos on sepeliä ja aski pitää saada täyteen, **kuormasta tulee helposti takapainoinen.*** (Ajolinja)
- (24) *Kirjan aluksi kerrataan kakun leipomisen vaiheet. Näillä nikseillä **kakkupohjasta leipoutuu hyvä.** Myös täytteisiin, kuorrutukseen ja koristeluun annetaan vinkkejä.* (Pirta)

Tutkimusaineistoni perusteella tuloslause ilmaisee siis suhteellisen harvoin esimerkkien 23 ja 24 tavoin kokonaan uuden tarkoitteen olemaan tulemista. Tätä taustaa vasten on yllättävää, että aiemmassa tutkimuksessa (esim. Hakulinen – Karlsson 1979: 98, VISK § 904) annetaan usein ymmärtää, että tuloslause ilmaisee pikemminkin uuden ominaisuuden tai luokan syntyä kuin muutosta olemassa olevassa.

5. Kokoavaa tarkastelua

Seuraavassa vertailen tuloslauseen päämerkitystyyppien kieliopillisia ja semanttisia ominaisuuksia eli predikatiivin sanaluokkaa ja sijamuotoa, konstruktion ilmaiseman muutoksen pysyvyyttä sekä aikasuhdetta. Taulukossa 2 kokoan tuloslauseen eri syntaktis-semanttisia ominaisuuksia yhteen. Koska tarkasteluni lähtökohtana on nimenomaan polyseeminen konstruktio, en käsittele ominaisuuksia verbeittäin vaan konstruktion päämerkitystyyppin mukaan. Eri predikaattiverbien leksikaalisella semantiikalla on toki oma vaikutuksensa tuloslausekonstruktion merkitykseen. Esimerkiksi *varttua* ilmaisee tuloslauseen predikaattinakin tyypillisemmin pidempikestoista muutosta kuin *syntyä*.

Päämerkitystyyppi		Predikatiivin sanaluokka			Muutoksen aika		
		subst.	adj.	muu	mennyt	nykyinen	tuleva
'Muutos'	∑ 827	698	97	29	489	78	257
'Olemaan tulo'	∑ 173	105	61	10	124	5	47
Yhteensä	1000	803	158	39	613	83	304

Taulukko 2

Tuloslauseen syntaktis-semanttisia ominaisuuksia.

Taulukosta 2 voi huomata, että tuloslauseen predikatiivi on useimmiten substantiivi. Aiemmassa tutkimuksessa (VISK § 904; Jokela – Nummila 2015: 90) onkin esitetty, että translatiivirakenteeseen verrattuna tuloslause suosii substantiivipredikatiivia. Tämä pohjautuu nähdäkseni substantiivin ja

adjektiivin käsitteelliseen eroon. Langackerin (2008: 34, 114) mukaan substantiivi profiloitui olion, prototyypillisesti fyysisen entiteetin, kun taas adjektiivin spesifioi arvioidun ominaisuuden ja skalaarisen aseman. Koska olio on luontaisesti pysyvämpi kuin arvio, on ymmärrettävää, että tuloslause prosessin pysyvää lopputilaa ilmaisevana suosii substantiivipredikaattiverbiaalia. Predikaattiverbin oma leksikaalinen semantiikka vaikuttaa siihen, kuinka lopulliseksi entiteetin tila hahmottuu (*Minusta tuli teekkari ~ lääkäri ~ sokea*). Taulukko 2 osoittaa myös sen, että miltei kaksi kolmasosaa tuloslauseista kuvaa menneitä muutoksia. Tämä on näkyvissä niin 'olemassa olevan tarkoitteen muuttumisesta' kuin 'uuden tarkoitteen olemaan tuloa' ilmaisevissa konstruktioissa. Tuloslauseeseen voi siten katsoa painottuvan menneiden muutosten ilmaisemiseen.

Tarkasteluni pohjalta voi hahmotella myös sitä, millaisia ovat nykysuomen tuloslausekonstruktion prototyyppi rakenteen ja merkityksen näkökulmasta ja sen muunnelmien (vastaavalla tavalla kuin VISK § 893 käsittelee eksistentiaalilauseita). Prototyyppinen tuloslause ilmaisee 'olemassa olevan tarkoitteen muuttumisesta' ja sen predikaattiverbinä on *tulla*. Lauseen elatiiviverbiaali on elollistarkoitteinen ja predikaattiverbi nominatiivisijainen substantiivi. Konstruktion ilmaisema muutos on tapahtunut puhehetkeä aiemmin. Prototyyppisenä tuloslauseena voi siten pitää esimerkiksi *Pojasta tuli mies*, mikä on linjassa aikaisemman tutkimuksen näkemysten kanssa. Prototyyppisen tuloslauseen lisäksi voi esittää muunnelmia. Muunnelma voi ilmaista 'uuden tarkoitteen olemaan tuloa', ja sen predikaattiverbinä on jokin muu verbi kuin *tulla*. Elatiiviverbiaali on tällöin elotontarkoitteinen ja predikaattiverbi nominatiivisijainen adjektiivin. Tässä muunnelmassa muutos tapahtuu puhehetkeä myöhemmin. Esimerkiksi sopii lause *Ensi viikon kokouksesta muodostuu vaikea*. Toisena tuloslauseen muunnelmana voi pitää esimerkiksi vaikiintunutta tapaa tiedustella tulevaisuuden suunnitelmia tuloslauseeseen avulla. Tällöin puhutaan 'olemassa olevan tarkoitteen muuttumisesta', predikaattiverbinä on *tulla* ja elatiiviverbiaali on ihmistarkoitteinen. Muutos tapahtuu puhehetkeä myöhemmin: *Mikä sinusta tulee isona?*

6. Päätäntö

Tämän artikkelin keskiössä on nykysuomen (intransitiivinen) tuloslausekonstruktio. Olen tarkastellut tuloslauseen muotoa ja merkitystä aiempia fenomenologisia esityksiä laajemmin, 1990- ja 2000-luvun aikakaus- ja sanomalehdistä poimitun tuhannen esimerkin aineiston pohjalta. Olen rajannut aineistoni siten, että tuloslauseen predikaatteina ovat verbit *kasvaa, kehittyä, kehkeytyä, kypsyä, leipoutua, muodostua, muotoutua, muovautua, muuntua, sukeutua*,

syntyä, tulla, valmistua ja *varttua*. Työni teoreettisena taustana toimii kognitiivinen semantiikka, ja lähtökohtanani on ajatus, että tuloslause on polyseeminen konstruktio. Tuloslause ilmaisee muutosta, ja tutkimukseni tiivistyy kysymykseen siitä, millainen tämä muutos on. Tässä esitykseni päättävässä luvussa kokoan keskeiset tulokseni.

Tuloslauseen erottaminen merkitykseltään samankaltaisista mutta muodoltaan erilaisista lauseista on helppoa, mutta rajaaminen samanmuotoisista lauseista ei aina ole. Näistä tuloslausekonstruktion voi erottaa elatiiviadverbiaalin ja verbinjälkeisen predikatiivin referenssin perusteella, sillä tuloslauseessa substantiivipredikatiivi viittaa elatiiviadverbiaalin tarkoitteeseen ja adjektiivipredikatiivi luonnehtii sitä. Tuloslauseen loppujäsenen lauseenjäsenfunktioista on fennistiikassa esitetty erilaisia näkemyksiä. Tuloslauseen loppulauseke on parhaiten jäsennettävissä predikatiiviksi, ja sen reagoiminen kieltoon (*Pojasta ei tullutkaan pappia*) on osoitus siitä, että tuloslause on oma konstruktionsa, joka ei noudata kopulalauseen predikatiivin morfosyntaktisia sääntöjä. Jäsennystä tukee se, että tuloslauseen loppuelementti voi esiintyä myös genetiivissä (*Koirasta tuli minun*) kopulalauseen possessiivisen predikatiivin tavoin.

Tutkimukseni perusteella prototyyppisenä tuloslauseena voi pitää esimerkkiä *Alexanderista tuli presidentti*. Se ilmaisee 'olemassa olevan tarkoitteen muuttumista', sen predikaattiverbinä on *tulla*, elatiiviadverbiaali on elolistarkoitteinen ja predikatiivi nominatiivisijainen substantiivi. Lisäksi kuvattava muutos on tapahtunut puhehetkeä aiemmin. Tuloslauseen avulla asiaintila käsitteistetään teemaorientaation mukaisesti siten, että lauseenloppuisen predikatiivin ilmaisema tulos korostuu ja samalla asiaintilassa mahdollisesti esiintyvän agentin vaikutus tapahtumien kulkuun jää taka-alalle.

Tuloslauseen käsittely osoittaa, että fennistiikassa esitellyissä lausetyypeissä riittää vielä tutkittavaa. Lisäksi konstruktio pohjainen lausetyyppiä jättelu antaa aihetta kysyä, olisiko lausetyyppien valikoimaa varaa laajentaa ottamalla mukaan muitakin kuin tähänastisessa fennistiikassa esitetyjä rakenteita. Tällainen voisi olla esimerkiksi "arvottamislause" (*Oikeus piti rikosta vakavana, Kriitikko arvioi esityksen kymppin arvoiseksi*), sillä senkin merkitys ('olion eksplisiittinen, subjektiivinen arvottaminen') ja muoto (predikaattina vain tietyt verbit, predikatiiviadverbiaali essiivissä tai translatiivissa) ovat suhteellisen tarkasti määriteltävissä.

Tutkimusaineisto

Helsingin yliopisto 2017: 1990- ja 2000-luvun suomalaisia aikakaus- ja sanomalehtiä - korpus, versio 2 [tekstikorpus]. Kielipankki. Saatavilla <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2017091901>

Kirjallisuus

- ALHONIEMI, ALHO 1975: Eräistä suomen kielen paikallissijojen keskeisistä käyttötavoista. *Sananjalka* 17: 5–24.
- BOAS, HANS 2013: Cognitive construction grammar. In: Hoffmann, Thomas – Trousdale, Graeme (eds.), *The Oxford handbook of construction grammar*. Oxford University Press, Oxford. 233–254.
- ERELT, MATI 2005: Source-marking resultatives in Estonian. *Linguistica Uralica* 41: 20–29.
- EVANS, VYVYAN – GREEN, MELANIE 2006: *Cognitive linguistics: An introduction*. Edinburgh University Press, Edinburgh.
- GOLDBERG, ADELE 1995: *Constructions. A construction grammar approach to argument structure*. The University of Chicago Press, Chicago.
- GOLDBERG, ADELE 2006: *Constructions at work. The nature of generalization in language*. Oxford University Press, New York.
- HAKANEN, AIMO 1972: Normaalilause ja eksistentiaalilause. *Sananjalka* 14: 36–76.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HAMUNEN, MARKUS – LEINO, UNNI 2019: Konstruktion käsite ja analogian perinne. In: Hamunen, Markus – Nieminen, Tommi – Kelomäki, Tapani – Dufva, Hannele (toim.), *Käänteitä ja käsitteitä: näkökulmia kielitieteelliseen keskusteluun*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1454. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 305–346.
- HELASVUO, MARJA-LIISA – HUUMO, TUOMAS 2010: Mikä subjekti on? *Virittäjä* 114/2: 165–195.
- HUUMO, TUOMAS – OJUTKANGAS, KRISTA 2005: Muotikasta kielioppia: jatkumot ja muotit *Ison suomen kieliopin* selkärankana. *Sananjalka* 47: 222–233.
- JOKELA, HANNA – NUMMILA, KIRSI-MARIA 2015: Become-constructions in Finnish and Estonian. Diachronic and contrastive perspectives. *Linguistica Uralica* 51: 81–99.
- KELOMÄKI, TAPANI 1997: Ekvatiivilause. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 691. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KELOMÄKI, TAPANI 2001: Synkroninen emergenssi lauseessa. In: Sulkala, Helena – Nissilä, Leena (toim.), *XXVII Kielitieteen päivät Oulussa 19.–20.5.2000*. 128–137.
- KK = *Kieli ja sen kieliopit: opetuksen suuntaviivoja*. Painatuskeskus, Helsinki, 1994.
- KOTILAINEN, LARI 2007: *Konstruktioiden dynamiikkaa*. Helsingin yliopisto, Helsinki.

- KS = Kielitoimiston sanakirja. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.
[http:// www.kielitoimistonsanakirja.fi/](http://www.kielitoimistonsanakirja.fi/)
- LANGACKER, RONALD W. 1990: Concept, image and symbol. The cognitive basis of grammar. Mouton de Gruyter, Berlin.
- LANGACKER, RONALD W. 2003: Constructions in cognitive grammar. *English Linguistics* 20: 41–83.
- LANGACKER, RONALD W. 2008: Cognitive grammar. A basic introduction. Oxford University Press, Oxford.
- LEINO, JAAKKO 2010: Adele E. Goldberg – väitöskirjalla klassikoksi. In: Haddington, Pentti – Sivonen, Jari (toim.), *Kielentutkimuksen modernit klassikot. Kognitiivinen ja funktionaalinen kielitiede*. Gaudeamus, Helsinki. 71–97.
- LEINO, JAAKKO 2019: Ei mitään rajaa: syntaksin ja leksikon rajamaastossa. In: Hamunen, Markus – Nieminen, Tommi – Kelomäki, Tapani – Dufva, Hannele (toim.), *Käänteitä ja käsitteitä: Näkökulmia kielitieteelliseen keskusteluun*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1454. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 217–241.
- LEINO, PENTTI 1993: Polysemia – kielen moniselitteisyys. *Kieli* 7. Helsingin yliopisto, Suomen kielen laitos, Helsinki.
- MATLOCK, TEENIE 2004: Fictive motion as cognitive simulation. *Memory & Cognition* 32: 1389–1400.
- NURMINEN, SALLA 2015: Lauseen aspektin ilmaiseminen suomen kielessä. Tutkimus *olla-, tehdä- ja tulla-*verbillisistä tekstilauseista käyttökonteksteissaan. *Annales Universitatis Turkuensis C* 410. Turun yliopisto, Turku.
- PAJUSALU, RENATE – TRAGEL, ILONA 2007: Word and construction as units of categorization. The case of change predicates in Estonian. In: Schalley, Andrea C. – Khlenztos, Drew (eds), *Mental states. Evolution, function, nature*. Studies in Language Companion Series 93. John Benjamins, Amsterdam – Philadelphia. 289–310.
- SHORE, SUSANNA 2020: Lauseita ja vesinokkaeläimiä. Perinteisestä funktionaaliseen lauseoppiin. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1460. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SIROINEN, MARI 2023: Case alternation in Finnish change-of-state constructions. In: Jaakola, Minna – Onikki-Rantajääskö, Tiina (eds), *The Finnish case system: Cognitive linguistic perspectives*. *Studia Fennica Linguistica* 23. Finnish Literature Society, Helsinki. 279–298.
- SIRO, PAAVO 1964: Suomen kielen lauseoppi. Tietosanakirja Oy, Helsinki.
- SIVONEN, JARI 2002: Kognitiivinen näkökulma lähimerkityksiin paikanmuutosverbeihin. In: Herlin, Ilona – Kalliokoski, Jyrki – Kotilainen, Lari – Onikki-Rantajääskö, Tiina (toim.), *Äidinkielen merkitykset*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 869. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 513–533.

- SIVONEN, JARI 2005. Mutkia matkassa. Nykysuomen epäsuoraa reittiä ilmaisevien verbien kognitiivista semantiikkaa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1017. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SIVONEN, JARI 2016. The Finnish abstract motion construction *mennä V-mA-An* [go V-inf-ill] 'do something unwished'. Meaning, use, and motivation. *Review of Cognitive Linguistics* 14/2: 247–274.
- SIVONEN, JARI 2024: Tuloslauseen syntaktis-semanttista tarkastelua. *Sananjalka* 65: 223–232.
- SWEETSER, EVE 1997: Role and individual interpretations of change predicates. In: Nuyts, Jan – Pederson, Eric (eds), *Language and conceptualization*. Cambridge University Press, Cambridge. 116–136.
- TALMY, LEONARD 2000: *Toward a cognitive semantics. Concept structuring systems*. MIT Press, Cambridge.
- VILKUNA, MARIA 1989: *Free word order in Finnish: Its syntax and discourse functions*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- VILKUNA, MARIA 1996: *Suomen lauseopin perusteet*. EDITA, Helsinki.
- VILKUNA, MARIA 2020: Predicative possession as clause type in Finnish. In: Dalmi, Grete – Witkos, Jacek – Ceklowski, Piotr (eds), *Approaches to predicative possession. The view from Slavic and Finno-Ugric*. Bloomsbury, London. 113–135.
- VISK = Hakulinen, Auli – Vilkuna, Maria – Korhonen, Riitta – Koivisto, Vesa – Heinonen, Tarja Riitta – Alho, Irja 2008: *Ison suomen kieliopin verkkoversio*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos, Helsinki.
<https://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php>.
- VÄHÄMÄKI, BÖRJE 1987: On defining basic sentences in Finnish. In: Koski, Mauno – Lähdemäki, Eeva – Häkkinen, Kaisa (toim.): *Fennistica festiva in honorem Göran Karlsson*. Åbo Akademis förlag, Turku. 174–188.
- VÄSTI, KATJA 2012: *Verbittömät tapahtumanilmaukset. Suunnannäyttäjänä LÄHDE- ja KOHDE-konstruktio*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B Humaniora 107. Oulun yliopisto, Oulu.

The cake base turns out to be good
The Finnish result sentence under review

This article discusses the Finnish intransitive result sentence (e.g. *Pojasta tuli mies* 'The boy became a man') as a construction in the light of Cognitive Semantics. Based on a large corpus data set, the analysis focuses on the form, the meaning and the distinctive properties of the construction. The data consist of 1000 examples compiled from newspapers and magazines of modern Finnish. In earlier studies, there has been a little consensus on the syntactic function of the final element of the result sentence. In this article, this phrase is argued to be predicative, and contrary to earlier findings, it is demonstrated that it can also appear in the genitive case (*Koirasta tuli minun* 'The dog became mine'). The problematic fact that the sentence final phrase is in the partitive case when negated (*Pojasta ei tullut pappia* 'The boy did not become a priest') can be explained in terms of construction: the syntactic roles are construction specific, and they adapt to the rules of a certain instance. The analysis illustrates that the Finnish result sentence conveys two main meanings, 1) 'change of an existing entity' (*Minustakin tuli helsinkiläinen* 'I too became a Helsinki resident') and 2) 'birth of a new entity' (*Esityksestä tulee hyvä* 'The presentation will turn out to be good') with respect to the construction's initial relative element's referent. The result sentence enables the speaker to conceptualize the state of affairs in a way that the result is emphasized, and the possible agent is backgrounded. Thus, the result sentence agrees with theme orientation strategy.

Keywords: Finnish language, cognitive semantics, construction, result sentence

JARI SIVONEN

A (denominális) diminutívumok funkciói

H. VARGA Márta

Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest
hvargamarta@gmail.com

1. Bevezetés

Egy korábbi tanulmányban (H. Varga 2023a) arra kerestem a választ, képzők-e valójában a leíró és történeti nyelvtanokban (pl. Tompa 1961, Benkő 1991, 1992, Kiefer 1992, É. Kiss – Kiefer – Siptár 1998, Kiefer 2000, Keszler 2000, Tolcsvai Nagy 2017) egybehangzóan „kicsinyítő-becéző képző”-ként definiált toldalékok, illetve szóképzésnek tekinthető-e az a morfológiai művelet, amelynek során egy tövet kicsinyítő szuffixummal látunk el. A két kérdés szorosan összefügg egymással, és megítélésem szerint mindkettő felvetése jogosnak tűnik: ezek a toldalékok több szempontból is eltérnek a tipikus képzőktől (ui. derivációs és inflexiós jegyeket egyaránt felmutatnak, így köztes helyet foglalnak el, sajátos átmenetet jelentenek a szóalakképzés és a szóképzés között), így a „képző” terminus használata valóban félrevezető lehet: ez a szakszó egyrészt olyan elvárásokat támaszt, amelyeknek ez a toldalék nem mindig tud megfelelni, másrészt e toldalékmorfémával végrehajtott „képzési művelet” több tekintetben is szokatlanak tűnik, ugyanis nem mindig követi az alaktanban megszokott szóképzési szabályokat. Zsemlyei szerint „a félreértés elkerülése végett talán jobb volna a diminutívum szakkifejezést használni” a képző helyett (Zsemlyei 2011: 34), ez a terminus ugyanis mentes bármilyen toldalékosztályba való besorolás kényszerétől. Zsemlyei javaslatának megfelelően ebben a tanulmányban részben a diminutívum terminust, részben – a hagyományoknak megfelelően – továbbra is a kicsinyítő képző terminust használom.

A diminutívum funkcióinak feltárásához jelentős mértékben támaszkodunk mind a szemantikára, mind a pragmatikára. Vizsgálódásaimban először a diminutívum általános jelentéséhez kapcsolódó sajátosságokra mutatok rá, majd a konkrétabb, differenciáltabb realizációkat mutatom be.

2. A diminutívumok funkciói

„A kicsinyítő képzőkről kialakult általános felfogás az, hogy jelentésük a bázis kicsinyítésére szolgál, a 'kis, kicsi' szemantikai jeggyel egészítik ki az alapszó jelentését, mintegy lekicsinyítve azt” (Zsemlyei 2011: 47). A jelentések közös eleme valóban a kicsinyítésben ragadható meg leginkább, ezt azonban a lehető legáltalánosabban kell értenünk. Rendkívül nehéz olyan derivátumot találni, amelyben kizárólag a 'mértékbeli kicsinyítés, csökkenés' jelentés aktualizálódik, ugyanis a létrejött (nem lexikalizálódott) formák a kvantitatív értékelésen túl elvben meglehetősen sokféle, szubjektív-emotív tartalom kifejezésére, pozitív és negatív irányú értékelésre alkalmasak, tehát pragmatikai jelentéseket is hordoznak. A kizárólag beszédhelyzetekben realizálódó evaluatív (értékelő) jelentés sokkal fontosabb a szemantikai (szótári) jelentésnél, általában felül is írja azt. A diminutívumok alábbi funkciót vizsgálom:

2.1. Kvantitatív értékelés

- objektív (mérhető) fizikai tulajdonságra vonatkozik
- életkorra vonatkozik

2.2. Kvalitatív értékelés

- kedveskedés (*endearment*), gyengédség, szeretet, ragaszkodás
- bizalmas kapcsolat
- enyhítés (*atenuáció*), eufemizmus
- tiszteleti, vallási-etnikai funkció
- lenézés, lekicsinylés, becsmélés (*pejoráció*)

2.3. Kvantitatív-kvalitatív (emotív-quantitatív) értékelés

2.4. Fokozás

2.5. Névalkotó funkció

- nőinév-képző
- helynév-képző

2.6. Beillesztő (honosító, adaptációs) jelentés

E szerteágazó jelentések gyakran együttesen lépnek fel, egy derivátumon belül. A derivátum elsődleges jelentését a bázison túl mindig a kontextus határozza meg.

2.1. Kvantitatív értékelés

2.1.1. A kvantitatív értékelés az entitás (objektív) mérhető fizikai tulajdonságára (méret, kiterjedés) vonatkozik, ennek csökkenését eredményezi, tehát kizárólag kicsinyítést aktualizál. Ilyen esetben a [kicsi] jelentéselem lexikai természetű, tehát a derivátum jelentése: [X] + [kicsi], ahol [X] a bázis-

szó jelentése. A kicsinyítés mint képzőfunkció elsősorban köznévi alapú képzéseknél jelentkezik. Ebbe a kategóriába egyrészt a 'dolog' jelentésű, valamilyen fizikai kiterjedéssel rendelkező, állandó alakú és méretű konkrét főnevek, másrészt élőlények nevei tartoznak, pl. *asztalka* 'kis asztal', *cédulka* 'kis cédula', *darabka* 'kis darab' // *madárka* 'kis madár', *bogárka* 'kis bogár', *nyulacska* 'kis nyúl'. A kicsinyítésnek ebben a legkézenfekvőbb esetében az objektum valamennyi vonalszerű paramétere (hosszúság, szélesség, magasság) redukálódik, általános méretbeli csökkenésük következik be.

A méret kicsinyítése gyakran nagyobb jelentésváltozással jár együtt, tehát a diminutívum elsődleges (lexikai) jelentése gyakran specifikálódik (a morfológiai transzparencia viszonylagos megőrzése mellett), pl. *gordonka* 'a gordonnál kisebb vonós hangszer, cselló', *kabát* ~ *kabátka* 'rövid, könnyű (kis) kabát' vagy 'gyerekkabát', *kalit* ~ *kalitka* 'madár vagy kisebb állat fogságban való tartására való, drótból, vesszőből stb. készült rácsos kis (hordozható) házikó', *kas* ~ *kaska* 'füles kézikosár', *szán* ~ *szánka* ~ *szánkó* 'kisebb, játékként használt szállító eszköz', *tál* ~ *tálka* 'kis tál', *vonat* ~ *vonalka* 'rövid, vékony vonal'. Ezeknek a derivátumoknak a jeltárgya tipikusan kis méretű tárgy, és a bázis méretbeli kicsinyítése jelentés- és funkcióváltozással jár együtt. A *szekrény* 'nagyobb szekrény (pl. ruhásszekrény)' más szerepet tölt be, mint a *szekrényke* 'kisszekrény, pl. fiókos szekrény, szekreter'): a kicsi szekrény más funkcióval rendelkezik, mint a nagy. Ezek a példák a diminutívképzés lexikai jellegét erősítik. Ebbe a csoportba tartoznak a különféle szakterületek terminusaivá vált kicsinyítő képzős alakok is, pl. *fűvóka* (zene), *kérdő szócscsa* (nyelvészet), *pálcika* 'evőeszköz' (vendéglátás), *hallócsontocscsa* (orvostudomány), *ázalékállatka*, *sugárállatka* (biológia).

2.1.2. A kvantitatív értékelés az entitás életkorára és időtartamára is vonatkozhat, azt is módosíthatja. Ebbe a csoportba zömmel élőlényt jelentő konkrét főnevek sorolhatók, pl. *legényke* 'fiatal korú férfi, fiúgyermek', *papocscsa* 'fiatal pap', *őzike* 'fiatal őz', *fácscsa* 'fiatal fa'. Ha élettelen dologra vonatkozik, akkor a diminutívum az időtartamot módosítja, pl. *filmecscse* 'rövid film', egy *órácskára* veszem igénybe az idődet 'alig egy óra / 60 percnél rövidebb idő elegendő'.

Ha a diminutívum szemantikája kizárólag objektív kicsinyítést foglalna magába, meglehetősen nehezen kapnánk magyarázatot arra, miért illeszthető diminutívumképző olyan bázisokhoz, melyek denotátuma elvont fogalom. Ha olyan főneveket veszünk példának, mint a magyar *örömöcske*, *bánatocscsa*, még eszünkbe juthat intenzitásbeli kicsinyítés, ami többé-kevésbé objektívnek mondható. Főleg azonban az oroszra jellemzőek olyan, kicsinyítő

képzővel ellátott szavak, mint pl. az *идея* ~ *идейка* 'ötlet', *мысль* ~ *мыслишка* 'gondolat', *смерть* ~ *смертушка* 'halál', amelyeknek, úgy tűnik, semmilyen mérhető tulajdonságát nem csökkenthetjük egy skálán (Nyéki 2019: 40). Úgy tűnik, hogy e szavak jelentése a szemantika nézőpontjából, tehát a nyelvi rendszer szintjén értelmezhetetlen. Az orosz beszélt nyelv regiszterében egyébként jóval gyakoribb a diminutívképzős formák alkalmazása hivatalosnak tekintett szituációkban is (pl. orvosi vizsgálat, vásárlás).

A prototipikusan nagynek tekintett objektumok kicsinyítése is ritkán fordul elő, pl. **felhőkarcolócska*, **piramiska*, **bulldózerecske*, **dinoszauruszocska*, **óriáska*, tehát az utóbbi bázisokból ritkább vagy nem jellemző a képzés, jóllehet egyértelmű szemantikai korlátokat nem állíthatunk fel.

2.2. Kvalitatív értékelés

„Amikor a kicsinyítő képzők, illetve a kicsinyítő képzővel ellátott szavak jelentéséről beszélünk, óvatosan kell fogalmaznunk, hiszen nem lehet általánosságban kijelenteni, hogy minden kicsinyítő képzős származék szemantikai szerkezete leírható a 'tő + DIM' képlettel (...)” (Zsemlyei 2011: 50), a képző tehát nem minden esetben aktualizál kicsinyítést.

A diminutívumokkal kapcsolatban a kvantitatív értékelés mellett számolnunk kell kvalitatív értékeléssel is. A kvalitatív értékelésben elsősorban a beszélőnek az értékelt entitással kapcsolatos személyes attitűdje (kedveskedés, becézés, lenézés, megvetés stb.), szubjektív véleménye fejeződik ki. Ugyanaz az affixum tehát nem csak kis méretre/mennyiségre/időtartamra utalhat, hanem minőségi jegyét is érintheti, pozitív vagy negatív irányú kvalitatív értékelést is kifejezhet. Ilyenkor a származék jelentése nem merül ki az [X] + [kicsi] jelentésben, hanem tisztán szubjektív-evaluatív komponensekkel vagy beszédhelyzettől függően valamilyen új jelentésárnyalattal egészülhet ki: „a képzett szó jelentései árnyalatbeli különbségeket mutathatnak annak függvényében, hogy a diminutívum melyik jegyet módosítja” (Zsemlyei 2011: 48). Würstle (1992: 139) szerint minél szokatlanabbnak hat a diminutív képzős szóalak, annál jobban érzékelhető érzelemkifejező funkciója. A kicsinyítő képző mint az evaluáció markere befolyásolja a szótó alapértelmezett, prototipikus jelentését, különféle emotív jelentést kölcsönöznek annak a tőnek, amely után állnak. Ilyenkor „a diminutívképzés értékelést tartalmaz [...], a derivátumok ugyanis – az értékelő szándékainak, nézőpontjának és normáinak megfelelő – az értékre (és nem a tényre) vonatkozó minősítést vagy ítéletét fejezik ki. Az értékelés megbecsülésként is jellemezhető, azaz olyan

gondolati műveletként, amely egy tárgy vagy egy esemény értékét állapítja meg”¹ (Dressler – Merlini Barberesi 1994: 153).

Csak azok a toldalékok nem rendelkeznek ezzel a képességgel, amelyek lexikalizálódott jelentést hoznak létre, illetve pusztán kvantitatív jelentésűek, tehát kizárólag kicsinyítést aktualizálnak (vö. Bronislava 1987: 50).

A prototipikus jelentéstől való elmozdulás két lehetséges irányba történhet: „a skála pozitív vége felé való elmozdulás esetén a szerkezet egy tulajdonságnak a szokásosnál erősebb jelenlétét fejezi ki, a skála negatív vége felé való elmozdulás esetén pedig egy tulajdonságnak a szokásosnál gyengébb jelenlétét jelzi” (Grandi – Körtvélyessy 2015: 13–14, Kádár – Németh 2020).

2.2.1. Kedveskedés, gyengédség, szeretet, ragaszkodás

A fenti lexémák kicsinyítő képzős használatában nem elsősorban az entitások kicsiségének vagy az állatok fiatal korának hangsúlyozása áll a középpontban, hanem a beszélő és a hallgató közötti bizalmas viszony hangsúlyozása. Ezek a formák főként gyermekorientált beszédhelyzetekben szerepelnek. A dajkanyelvben, pl. a gyermek testrészeinek (pl. *lábacska, ujjacska*), ételeinek (pl. *tejecske, kenyérke*), játékainak (pl. *nyulacska, barika, könyvecske*), használati tárgyainak, ruha- és bútordarabjainak (pl. *bögrécske, ingecske, ágyacska*) stb. megnevezésében előforduló kicsinyítő képzők nem a szokásos (kvantitatív) jelentésben használatosak. Az állatnevek kicsinyítő képzős származékai elsősorban kisgyermekeknek szóló szövegekben (mesékben, dalokban) fordulnak elő (pl. *tyúkocska, ökröcske, juhocska*). A való világnak a(z elképzelt) mesevilágba történő áthelyezése gyakran kicsinyítő képző segítségével történik. A kicsinyítés ilyen esetben nem a képzett főnév jeltárgyára vagy annak méretére vonatkozik:² a beszélő ilyenkor sokkal inkább a megszólított gyermek iránti bensőséges érzelmeit, bizalmas kapcsolatát, affektivitását fejezi ki, melyekre az adott szituációban a kicsinyítéssel történik utalás. Kiefer mutatott rá, hogy a kicsinyítő képzős formák használatából egyszersmind a szövegtípusra is következtethetünk: a kicsinyítő képzős formák-

¹ „Diminutive formation is evaluative [...], that is, diminutives express an evaluation or judgement „as to value” (not „as to fact”), according to the evaluator’s intentions, perspective and standards of evaluation. An evaluation can also be characterized as an appreciation, that is, as a mental operation which assesses the value of an object or event” (Dressler – Merlini Barberesi 1994: 153).

² „A kisgyermek testrészei ugyan valóban kis méretűek, az étel mennyisége azonban nem feltétlenül kicsi, és ami még inkább jelzi a pragmatikai többletjelentést: általában a felnőttek kínálásakor nem a kicsinyítő képzős alakot használjuk” (Kiefer – Németh 2014: 253).

ban tobzódó szöveg valószínűsíthetően nem tudományos szöveg (vö. Kiefer 2003: 116).

A dajkanyelvi használaton kívül az efféle formák gyakran előfordulnak a szerelmesek nyelvhasználatában, pl. *szívecske*, *kicsikém*, *férjecske*, *asszonyka* és a háziállatokhoz intézett megszólalásainkban is, pl. *kutyus(ka)*, *farkinca*, *csontocska*. Az állatnév bázisú kicsinyítő képzős formák általában két, jól körülírható jelentéssel rendelkeznek: vagy az állat kicsinyére utalnak, vagy gyermekjátékot neveznek meg, pl. *kutyuska*, *lovacska*, *nyulacska*. A állatkicsinyeket gyakran önálló lexémával nevezük meg, pl. *bárány*, *borjú*, *csikó*, *malac*, *csibe*. Jellegzetesen játékszer neveként él pl. a *maci* ~ *mackó*. A hallgatóra vonatkoztatható kicsinyítés ezekben az esetekben áttolódik a külvilág objektumaira. Ezt a jelenséget „xenodenotatív” átcímzésnek nevezik (Zemskaja – Kitajgorodszkaja – Sirjajev 1981: 113).

Ugyancsak a kedveskedés, a gyengédség, a szeretet megnyilvánulása a dajkanyelv és az udvarlás nyelvhasználatában a pozitív jelentésű melléknevek kicsinyítő képzővel ellátott alakjainak használata, pl. *okoska*, *csinoska*, *ügyeske* (a negatív jelentésű melléknevek kicsinyítő képzős használatáról ld. 2.2.3. pontot).

2.2.2. A kicsinyítő képzős szavak gyakori használata a fesztelen, bizalmas társalgásra is jellemző. Ilyen esetben a képzőnek sem kicsinyítő, sem érzelmi-értékelő funkciója nincs, csak a nyelvi érintkezés közvetlenségét, meghittségét, családiasságát jelzi, pl. *bocsi(ka)*, *kösz(ke)*, *szíóka*, *figyusz*.

Érdeemes e csoport alcsoportjaként elhatárolni a személy- és rokonságnevek kicsinyített alakjainak használatát, amely szintén túlmutat az érzelmi-kegyezés kérdéskörén. „A személynevek különböző alakjainak használatát az egyes nyelvközösségeken belül a társadalmi kapcsolatteremtés sajátos konvenciói szabályozzák a társadalom mindenkori belső tagozódásának és hierarchikus rendjének megfelelően (Guszkova 1981, idézi Péter 1991: 87).

A tulajdonnevekből, főként a személy- és rokonságnevekből létrehozott becéző szóalakoknak (pl. *Mártácska*, *húgocska*, *testvérke*) nincs körülhatárolható jelentésük, csak pragmatikailag határozhatók meg. A magyar utónevek becézése-kicsinyítése általában csak a beszélők közötti nem hivatalos viszonyt jelzi, érzelmi töltést általában nem tartalmaz. Becéző nevek létrehozhatók kicsinyítő képzőkkel, pl. *Mártá-cska*, *Márt-i-ka*, önálló becéző keresztnévek létrejöhetnek az indukciós ikerítéssel keletkezett becézőnevek ikerítményéből, pl. *Anna-Panna* → *Panna*, *Isti-Pisti* → *Pisti*, *Andi-Bandi* → *Bandi*, és létrejöhetnek becéző hatású nevek keresztnevekből (szó eleji vagy szóvégi) rövidülésekkel is, pl. *Zsófia* → *Zsó*, *Krisztián* → *Krisz*; *Mária* → *Ria*,

Georgina → *Gina*, *Eleonóra* → *Nóra*, *Johanna* → *Hanna*. A személynevek változatos becézési lehetőségei, a variációk sokasága feltehetőleg az azonosítást és az egyénítést szolgálta (vö. Szegfű 1991: 250). „Ahol egy családon vagy egy közösségen belül több azonos keresztnévű egyén van, jellemzően különböző becéző névformákkal illetik őket a megkülönböztetés jegyében” (T. Somogyi 2011: 292). Egyes morfémák persze betölthetnek kicsinyítő funkciót, pl. *Jánoska*, *Ágika* (‘a fiatalabb generáció képviselői’, vö. *János*, *Ágnes* ‘az idősebb generációba tartoznak’), ám jelentéstartalmuk jó néhány esetben kibővül, nemcsak a kicsiség és a kedveskedés, hanem pl. a lekicsinylés, lenézés, elutasítás stb. kifejezésére is alkalmasak (ld. 2.2.5.). Előfordul az is, hogy a becéző névalakok hivatalossá válhatnak, pl. *Gergő*, *Ilka*, *Anikó*, *Kata*, *Bence*, sőt néhány becézőképzős személynévből családnevi forma is keletkezhet, pl. *György* > *Györke*, *Gyurkó*, *Gyuris*; *Károly* > *Karikó*; *Márk* > *Márkus*.

A becézett formák gyakran vocativusi funkcióban jelennek meg: „A családi közvetlenség meghitt hangnemében gyakorta találkozhatunk efféle becéző megszólításokkal: *anyu(ka)* ~ *apu(ka)*, *anyuci* ~ *apuci*, *anyácska* / *anyácskám* ~ *apácska* / *apácskám* stb. Ezek főként gyermek–szülő viszonylatban megszokottak. számos esetben tapasztalhatjuk azonban, hogy egyes familiáris megszólítások szélesebb körökre is kiterjeszthetők, természetesen sajátosságosan bizalmas, olykor tréfás stílusértékben: *fiacskám* (akár idegen fiúra vagy lányra is), *apuskám* / *atyuskám* / *anyuskám* (barátra stb.)” (Szűcs 2017: 146). Közvetlen megszólításokban a kicsinyítő képzős személynevek is gyakran a becézés vagy bizalmas beszédhelyzet megteremtésére irányulnak, elsősorban baráti társaságban, oldott munkahelyi légkörben. Ilyen esetekben ezek is vocativusi funkciót töltenek be.

2.2.3. Enyhítés (eufemizmus): a diminutívum negatív jelentésű melléknevekhez kapcsolódva enyhíti a negatív tulajdonságot, a tő által jelölt paraméter prototípusához képest csökkent értékek fejeződnek ki, pl. *butácska* ‘kissé buta’, *csalóka* ‘kissé tévedésbe ejtő, kissé félrevezető’, *csúnyácska* ‘kissé csúnya’, *gyérecske* ‘kissé ritka’, *hitványka*, *huncutka*, *nagyó(bba)cska* ‘a kicsinél egy kicsivel nagyobb’, *ostobácska* ‘kissé ostoba’, *soványka*. A melléknevek közül csak a fokozható minősítő melléknevek kicsinyíthetők. A kicsinyítő képző csökkenti a melléknév negatív jelentését, így az efféle, ún. enyhítési technikának köszönhetően udvariasabb megnyilatkozásokban fejeződik ki a véleménynyilvánítás. A *szegényke*, *édeske* lexikalizált becéző származékok.

Főnevekhez kapcsolódva is általában csökkenti az abban kifejeződő tulajdonság (pl. az 'öregség' jelentés) intenzitását, pl. *apóka* ~ *bácsika*, *anyóka* ~ *nénike*. Ebbe a kategóriába tartoznak azok a megszámlálhatatlan főnévi tövek is, amelyek után álló diminutívumok intenzitásbeli csökkenést eredményeznek, pl. *vizecske*, *tüzezske*, *szelecske*, *hangocska*, *sebecske*, *hírnevecske* (vö. Nyéki 2019: 41–42).

2.2.4. Tiszteleti, vallási-etnikai funkciójú diminutív-képzések

Kicsi Sándor András idéz Nógrád megyei palóc községekből való feljegyzéseket, melyek szerint bizonyos szavakat abban a régióban kizárólag kicsinyítő képzővel használnak, pl. *kenyérke*, *apáka*, *anyáka*, *menyétke*, *méhecske*. Kicsi Sándor András az ezekben lévő képzőket „tiszteleti szuffixumok”-nak nevezi (2007: 37), hiszen használatuknak vélhetően tiszteleti, sőt vallási oka van. Hasonló feljegyzések vannak a moldvai régióból is: „A moldvai régióban a kicsinyítő képzők átlagon felüli gyakorisága figyelhető meg: *mamácska*, *fácska*, *száncsó*, *apika*, *lányikó*, *ángyó*, *hosszukó*, *ökörke*, *botóka*, *bihalica* 'bivalyborjú'” (A. Jászó 2004: 678). Magyar nyelvhasználati szokás pl. a *Mit hozott a Jézuska?* kérdésben lévő kicsinyítés.

2.2.5. Negatív irányú értékelést, negatív viszonyulást (pl. a beszédpartner lenézését, lekicsinylését, becsmélését) kifejező diminutív-képzések

Ilyenek pl. a *főnököcske*, *hivatalnokocska*, *hölgyike*, *nőcske*, *papocska*, *színésznőcske*, *tanárocscsa*, melyek leggyakrabban szitkozódásokban vagy olyan szövegkörnyezetben fordulnak elő, amelyekben szitkozódás is megjelenik. Mind a *-(V)cska*, mind a *-ka* képző alkalmas pejoratív konnotáció létrehozására, pl. *elnököcske*, *nőcske*, *párocska*, *pártocscsa*, *pénzezske*, *reformocscsa* / *tanárka*, *főpapka*, *vagyonka*, alkalmanként még a lexéma *csonka* tövéhez járuló *-i* is, pl. *tünti* 'jelentéktelen protestálás', *bünti* 'kisebb büntetés'. A *Sanyika is kitett magáért* mondatban szereplő *Sanyika* alak a familiáris viszony érzékeltetése mellett kifejezhet kedveskedést, becézést, ugyanakkor lehet a pejoráció eszköze, vagy utalhat akár a társas hierarchiában betöltött alacsony státusra. Mivel a *-csa* kicsinyítő képző használata főleg a bizalmas és kissé vulgáris társalgásra jellemző, s ennek megfelelően némileg lekezelő vagy legalábbis igen familiáris színezetet ad a megszólításnak (Péter 1991: 88), pl. *Bor-csa*, *Mar-csa*, *Jul-csa*.

Az *emberke* szónak is létezik a közbeszédben olyan – bizonyos személyekre (főleg felnőttekre, nem pedig gyerekekre) vonatkozó – használata, amely inkább iróniát, lekicsinylést, gúnyt fejez ki.

2.3. Emotív-kvantitatív csoport

A jelentések együttesen is felléphetnek, tehát számolnunk kell egy kvantitatív-kvalitatív jelentésű csoporttal, amelyben a kvantitatív értékelés (pl. az alapszó által jelölt denotátum méretbeli csökkenése) valamilyen emotív (expresszív) jelentéstartalommal is feltöltődik: a diminutívum nemcsak méretre, mennyiségre stb. utalhat, hanem az ún. kedveskedő beszéd mód sajátjaként (pozitív irányba történő) kvalitatív értékelést is kifejezhet.

A megszámlálható, dolgot jelentő főnévi tövek után többféle értelmezés is lehetséges, pl. *ágyacska* 1. 'kis ágy' vagy 2. 'aranyos, kedves kis ágy', vö. még *bögrécske*, *lovacska*, *napocska*. Hogy melyik jelentés az elsődleges, azt leginkább a kontextus határozza meg.

2.4. Fokozás: az „álcicsinyítés” a nyelvi megnyilatkozás valamely összetevőjének fokozását is maga után vonhatja, vö. pl. *Kérek egy falatot!* ~ *Kérek egy falatkát!* A kicsinyítő képzős forma nagyobb illokúciós erőt sugároz, miközben szó sincs a szelet méretéről és szubjektív értékeléséről sem.

2.5. Névkötő funkció

2.5.1. Nőinév-képző

A 19. századi magyarító kísérletek eredményeként férfit jelentő keresztnevből nőiesítő funkciójú kicsinyítő képzővel női keresztnevek jöttek létre, pl. *Johann* > *János* > *Jan-ka* 'Johanna', *Stephan* > *István* > **István-ka* 'Stefánia', *Etele* > *Etel-ka* (ezt a női nevet Dugonics András alkotta meg nem illeszkedő képzőváltozattal, Petőfi csak az illeszkedő *Etel-ke* névváltozatot használta). Ez esetben a *-ka* kicsinyítő képző funkcionálisan megegyezik a *-né* asszonynév-képző (pl. *Kovács Péterné* 'Kovács Péter felesége') jelentésével: mindkettő feladata a (megváltozott) nemre történő utalás (vö. H. Varga 2023b).

Vannak köznévi jelentésű szavak, amelyekben a *-ka* kicsinyítő képző névkötő képzőként funkcionál, és a képzős változat honosodott meg női névként, pl. *arany* > *Aran-ka*, *hajnal* > *Hajnal-ka*, R. *boglár* 1. 'ékköves csat, gomb, ékszer', 2. 'ismert növényfaj (Ranunculus)' > *Boglár-ka*.

Vannak olyan szóalakok, amelyek végződése gyakran egybeesik valamely gyakori előfordulású kicsinyítő képzővel. T. Somogyi hívja fel a figyelmet arra, hogy érdemes foglalkozni „az egyes gyakori képzők (pl. *-ka/-ke*, *-cska/-cske*) és a velük azonos szóvégek párhuzamos meglétének, ill. az ezzel összefüggő analógiák működésének kérdésével, valamint azokkal az idegen nyelvi hatásokkal, amelyek ezeket a képzőket erősítették” (T. Somogyi 2017: 287). Ezekben az esetekben a szó eredetének és jelentésének vizsgálata alap-

ján deríthető ki, kicsinyítő toldalék-e a szóvég. A szótörténet sok esetben nem igazolja az eredeti diminutív jelentést, hanem idegen nyelvi származásra utal. Az egyik csoportba azok a latin eredetű keresztnévek tartoznak, amelyek végződését kicsinyítő képzőként értelmezték a magyar anyanyelvi beszélők (egy olyan fonémacsoport értelmeződött át morfémvá, amelynek az átvett nyelvben nincs morféma-szerepe), pl. *Francesc-us* ~ *Francesc-a* (> *Franciska*), *Eric-us* ~ *Eric-a* (> *Erika*), *Angelic-us* ~ *Angelic-a* (> *Angelika*), *Dominic-us* ~ *Dominic-a* (> *Dominika*), *Prisc-a* (> *Piroska*) nem színnév, hanem a latin név magyaros olvasatából származik. Ezek a latinból kölcsönzött keresztnévek a *-ka* végződésének a magyar nyelvérzék kicsinyítő képző szerepet tulajdonított, így ezek a nevek minden bizonnyal könnyen beilleszkedtek a magyar nevek közé. A latin szóvég kicsinyítő képzőként való értelmezését valószínűleg elősegítette, hogy analóg képzésekről van szó, hiszen az említett fonémacsoportnak a magyarban valóban van kicsinyítő képző funkciója. A köznevek között is találunk ilyeneket, pl. szl. *macska*, *sapka*, *szarka*, *uborka*, *kanca*, *gerlice*, *mérce*, *lencse*, ol. *táska*, ném. *tárca*, *pincsi*, lat. *tacskó* (T. Somogyi példái, vö. 2011: 297).

Előfordul az is, hogy egy-egy képzett szó analógiásan idomul valamely kicsinyítő képzős származékhoz. Ez figyelhető meg a *fecske*, *lepke*, *cinke* szavak létrejöttében: az eredeti *-e* melléknévi igenévképző egy *-g* gyakorító képzős onomatopoeitikus igéhez járult (pl. *fecs-eg-e* > *fecske*), és a főnevesült igenév hangzásában átalakult, végül beilleszkedett a kicsinyítő képzős főnevek sorába. Arra is látunk példát, hogy mindkét szóalak megmarad: *cinige* ~ *cinke* (T. Somogyi 2011: 298).

2.5.2. Helynév-képző

Számos magyar földrajzi név régről őriz formálisan kicsinyítő képzőket, pl. *Bányácska* ('Széphalom') (Szűcs 2017), *Derecske*, *Doborka* (Erdély), *Erdőcske* (Felvidék), *Szabadka* (Vajdaság).

2.6. Beillesztő (honosító, adaptációs) képző

Előfordul, hogy egy rövidített (megcsonkított) tő diminutívképző segítségével illeszkedik be a nyelvi rendszerbe. A felgyorsult élettempó, illetve a felpörgetett kommunikáció következtében a mai magyar nyelvhasználat egyik kétségtelenül legelterjedtebb jelensége a rövidítéseknek – általában kicsinyítő képzővel továbbképzett – parttalan használata. Ezekben a formákban is háttérbe szorul a kicsinyítés eredeti funkciója, „a játszi szóképzés inkább a nyelvhasználók közösségének összetartozását jelenti, nem a megnevezett fogalmakhoz, hanem a kommunikációhoz fűződő attitűdöt fejezi ki” (T. Somo-

gyi 2011: 291). A rövidített alakok elsősorban olyan kommunikációs helyzetekben jelentkeznek, amelyekben az adott szó vagy szókapcsolat az átlagosnál nagyobb gyakorisággal fordul elő (pl. rövidített zöldség- és gyümölcsnevek, iskolai tantárgyak nevei, rokonságnevek). Ez fokozottan jelen van az sms-üzenetekben és más internetes szövegtípusokban (chat, fórum, email), hiszen a hosszú szavak írása fárasztó, illetve a szöveghossz korlátozva van.

A megrövidült (megcsonkított) alakok sokféle diminutív képző segítségével illeszkednek be a nyelvi rendszerbe,³ pl.

-i: az *-i* kicsinyítő képzőként ma már nem produktív, viszont becéző funkciójával manapság túlbujánzó tendenciát mutat az úgynevezett édi nyelvhasználatban, pl. *ker-i* 'keresztmama', *cig-i*, *csok-i*, *pör-i*;

-ci: *na-ci*, *bo-ci*;

-csi: *fej-csi*, *pul-csi*, *rep-csi*, *Bal-csi*;

-si: *akk-si*, *jog-si*;

-kó: *tet-kó*, *szer-kó*, *prot-kó*;

-u: *ap-u*, *fíz-u*;

-ó: *tes-ó*, *ap-ó*, *an-yó*, *sap-ó*, *frig-ó*;

-esz: *pál-esz* 'pálinka', *Kar-esz*;

-nya: *sze-nya* 'szendvics'.

A fenti példákban a köznevek csonka töve mellett megjelenő kicsinyítő képzők nem a kicsinyítő-becéző fentebb tárgyalt funkcióiban, hanem sokkal inkább beillesztő funkcióban vannak jelen, így erősítve meg a véletlenszerűen (általában egy szótagra) lerövidített (megcsonkított) tő főnévi szófajiságát.⁴ Ebben a jelentésben manapság túlbujánzó tendenciát mutatnak, mégpedig a fentebb említett „tündibüdi” nyelvhasználatban, megteremtve a manapság nagy népszerűségnek örvendő „szórövidülés és a szó továbbképzése” nevű (morfológián kívüli) szóalkotásmódot.

3. Lexikalizálódott jelentésű szavak

A kicsinyítő képzővel ellátott származék morfoszemantikailag többnyire transzparens, tehát jelentése általában levezethető a morfémák jelentéséből, de „arra is van példa, amikor a kicsinyítő képzős származék jelentése nem kom-

³ Nemcsak tulajdonnévi (keresztnévi, családnévi) vagy köznévi alapszavak, hanem különféle más (igei, melléknévi, mondatszói) szófajba tartozó csonka tövek is elláthatók kicsinyítő képzőkkel, pl. *pusz-csi-z(ik)*, *für-csi-z(ik)*; *fin-csi*, *ar-i*; *Rend-icsek!*, *Pusz-ó!*, *Bocs-esz!*

⁴ Önkéntelenül is felvetődik a kérdés: az (általában) egy szótagra „csonkított” tő (pl. *cig* < *cigaretta*, *csok* < *csokoládé*, *ub* < *uborka*) vajon miért bővül tovább kicsinyítő képzővel. Ez a kérdés újabb vizsgálódás és újabb tanulmány(ok) ötletét veti fel.

pozicionális, nem lehet 'alapszó + DIM' szerint értelmezni, hanem teljesen más jelentést kap, azaz lexikalizálódik" (Zsemlyey 2011: 49). Jelentése ilyenkor nem motivált, nem lehet az őt alkotó morfémák jelentéséből levezetni, pl. *árvácska, cukorka, egyke, estike, fióka, hajnalka, menyecske, mondóka, nyalóka, otthonka* 'házi ruha', *sóska, szálka* (1. 'apró, hegyes faszilánk', 2. 'halcsont', 3. 'rostos szál'), *szivar* 'dohánylevelekből sodort, henger alakú dohányáru' ~ *szivarka* 'cigaretta', *szőke* (PUg. *sājz 'világos, tiszta'), *szürke* (*szür* 'szürke'), *tócsa, vércse* (*vér*: a madár tollzatának vöröses foltjai vannak).

4. Befejezés

A diminutívum szemantikája poliszémiára épül, tehát ezeket a szavakat érdemes poliszém szavakként definiálni, melyek a bázis és a kontextus függvényében különböző jelentéseket fejezhetnek ki (kicsinyítés, becézés, enyhítés stb.). E jelentések közül általában több is érvényre jut egyszerre. Ha a jelentés a konkrét beszédszituációra, illetve a kommunikációs partnerek közötti viszonyra vonatkozik, akkor a pragmatikai jelentés előtérbe kerüléséről beszélünk (Nyéki 2019: 45). A jelentések közös eleme általában megragadható a kicsinyítésben, ezt a jelentést azonban a lehető legáltalánosabban kell értenünk. Történhet természetesen objektív, akár fizikailag mérhető kicsinyítés, de lehet egészen szubjektív is, azaz megnyilvánulhat a komolyság redukálásában is. Ha valamit megfosztunk komolyságának eredeti mértékétől, akkor az lehet számunkra kedves (becézés), az eredetnél kevésbé veszélyes vagy fenyegető (enyhítés), esetleg komolytalan, vagyis lenézésre méltó (pejoratív jelentés).

Irodalom

- BENKŐ LORÁND (szerk.) 1991: A magyar nyelv történeti nyelvtana I. A korai ómagyar kor és előzményei. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND (szerk.) 1992: A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. A kései ómagyar kor. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BRONISLAVA, VOLEK 1987: Emotive signs in language and semantic functioning of derived nouns in Russian. Benjamins, Amsterdam – Philadelphia.
- DRESSLER, WOLFGANG U. – MERLINI BARBARESI, LAVINIA 1994: Morphopragmatics. Diminutives and intensifiers in Italian, German, and other languages. De Gruyter (= Trends in Linguistics. Studies and Monographs 76), Berlin, New York.

- GRANDI, NICOLA – KÖRTVÉLYESSY, LÍVIA 2015: Introduction: Why evaluative morphology? In: Grandi, Nicola – Körtvélyessy, Lívía (eds) 2015: *Edinburgh Handbook of Evaluative Morphology*. Edinburgh University Press, Edinburgh. 3–20.
- GUSZKOVA, ANTONINA 1981: A társadalmi kapcsolatteremtés eszközei a mai magyar nyelvben. *Nyelvtudományi Értekezések* 106. Budapest.
- A. JÁSZÓ ANNA (főszerk.) 2004: *A magyar nyelv könyve*. Trezor, Budapest.
- KÁDÁR EDIT – NÉMETH BOGLÁRKA 2020: A nyelvtani közép fok atenuatív használata a magyarban. Egy jeles(*-ebb) évforduló tiszteletére. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XXXII: 317–327.
- KESZLER BORBÁLA (szerk.) 2000: *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- KICSI SÁNDOR ANDRÁS 2007: *Konyha és lélek*. Orpheus, Budapest.
- KIEFER FERENC (szerk.) 1992: *Strukturális magyar nyelvtan I*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KIEFER FERENC (szerk.) 2000: *Strukturális magyar nyelvtan. 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KIEFER FERENC 2003: Morfopragmatikai jelenségek a magyarban. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XX: 107–128.
- KIEFER FERENC – NÉMETH BOGLÁRKA 2014: Evaluatív jelentésű képzők a magyar nyelvben. *Nyelvtudományi Közlemények* 110: 251–258.
- É. KISS KATALIN – KIEFER FERENC – SIPTÁR PÉTER 1998: *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- NYÉKI BENCE 2018: Kicsinyítés és nagyítás az orosz nyelvben. Produktivitás és szemantika. In: Engelné Nagy Éva (szerk.), *Kicsinyítés és nagyítás*. Tanulmányok a II. Szlav Filológiai és Kultúratudományi Konferencia előadásaiból (Eötvös Collegium, 2017. május 26). ELTE Eötvös Kollégium, Budapest.
- NYÉKI BENCE 2019: Denominális diminutívképzés az orosz, német és magyar nyelvben. DOI 10.33934/initium.2019.1.2.
- PÉTER MIHÁLY 1991: *A nyelvi érzelmek kifejezés eszközei és módjai*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- T. SOMOGYI MAGDA 2011: A felújított és megújított képzők. A nyelvújítás hatása a képzőrendszerre. In: Bakró-Nagy Marianne – Forgács Tamás (szerk.), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 229–247.
- T. SOMOGYI MAGDA 2017: Kicsinyítő-becéző képzőink történetéről. In: Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs (szerk.), *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 287–302.
- SZEGFÜ MÁRIA 1991: A névszóképzés. In: Benkó 1991: 188–258.
- SZŰCS TIBOR 2017: A kicsinyítés-becézés szemantikai-pragmatikai funkciói és nyelvtani formái. *THL2, A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata*. 2017/1–2: 145–157.

- TOLCSVAI NAGY GÁBOR (szerk.) 2017: Nyelvtan. Osiris Kiadó, Budapest.
- TOMPA JÓZSEF (szerk.) 1961: A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. I. Kötet. Bevezetés, hangtan, szótan. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- H. VARGA MÁRTA 2023a: Képző vagy nem képző? A (denominális) diminutív toldalékok grammatikai státusáról. *Folia Uralica Debreceniensia* 30: 299–310.
- H. VARGA MÁRTA 2023b: Uz ime Franciska. In: Katalinić, Kristina – Žagar Szentesi, Orsolya (urednici), Glazba cvrčaka. Zbornik radova o mađarskoj kulturi i jeziku u čast Franciski Ćurković-Major. FF press, Zagreb. 43–51.
- WÜRSTLE, REGINE 1992: Überangebot und Defizit in der Wortbildung. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- ZEMSZKAJA, JE. A. – КИТАЈГОРОДСКАЈА, М. В. – СИРЈАЈЕВ, ЈЕ. НУ. [Земская, Е. А. – Китайгородская, М. В. – Ширяев, Е. Н.] 1981: Русская разговорная речь. Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис. Наука, Москва.
- ZSEMLYEI BORBÁLA 2011: Kicsinyítő képzők az erdélyi régiségben. *Erdélyi Tudományos Füzetek* 268. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.

*

Functions of diminutives

This paper deals with the formation of diminutives with evaluative contents (amelioratives, endearment, euphemism, affection, pejoratives, denigration etc.). The evaluative constructions in Hungarian sometimes cross the boundaries of morphology (they not always can be numbered among word formation processes), morphology still plays a dominant role in the formation of evaluatives, but the role of pragmatics seems to be central part too. Another central issue is the wide set of semantic nuances that usually accompany pejoratives and amelioratives. The aim of this paper is to investigate the diminutives in Hungarian which is a complex task considering the vast diversity of their pragmatic functions and nuances of their meanings. The author tries to demonstrate how and where the three disciplines of morphology, semantics and pragmatics meet.

Keywords: morphology, diminutives, Hungarian language

MÁRTA H. VARGA

The collective identity of the Mari

Elena VEDERNIKOVA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
elena.vedernikova@btk.elte.hu

1. Introduction

„Identity is our understanding of who we are and who other people are, and, reciprocally, other people’s understanding of themselves and others” (Stekelenburg 2013: 219). In „understanding who we are”, Klandermans and de Weerd (2000) distinguish between individual personal and collective group levels. For the individual level, these authors relied on Tajfel and Turner’s (1979) argument that every person has one personal and several social identities. While *personal* refers to self-definition in terms of personal attributes, *social* implies self-definition in terms of social category memberships. Collective identity concerns „the shared definition of a group that derives from members’ common interests, experiences, and solidarity” (Taylor – Whittier 1992, as cited by Stekelenburg 2013: 1).

A similar interpretation of the term *collective identity* is held by David and Bar-Tal (2009), who outline micro- and macro-levels of collective identity. Micro level collective identity is an individual’s self-categorization within a group, while macro level refers to the identity of „the group as a whole, including shared beliefs, attitudes and behavioral patterns” (Ehala 2015: 1).

This paper focuses on collective identity formation among the Mari, a Finno-Ugric minority group in Russia, who co-exist with the dominant Russian as well as other ethnic groups. Although residing in part of Russia for five centuries, the Mari have succeeded in maintaining a distinct collective identity, however their identity has undergone some changes resulting in a gradual Russian assimilation. The aim of this research was to analyze the collective identity of the Mari, based on the Sign Theory of Identity (Ehala 2007, 2015) and focusing on the phenomenon at the macro level which allows to determine the dynamics of collective identity development of Mari people in the Russian society.

2. Method of study

The current study is based on the data collected using the 60-item questionnaire in a large-scale survey of ethnolinguistic vitality in Mari El conducted in 2013–2014. The questionnaire was administered to 115 informants living in Mari El, of whom 95 self-identified as Mari and 20 as Russians. Only ethnic Mari were included in this sample.

Despite the aim of representativeness, the initial Mari sample was over-represented by people with higher education, city residents, females and middle-aged people. Therefore, 31 respondents were excluded to make the sample composition closer to the real sociodemographic composition of the Mari ethnic group. This smaller sample (N = 59) was used in analyses as a reflection of the sociodemographic composition of the Mari population in Mari El represented in Table 1. In addition, this sample (N = 59) allowed to receive a more precise results in calculation of the subjective vitality of Maris (Ehala – Vedernikova 2015).

Category	Population 291,000 (%)	Sample N = 59 (%)
Males	46	20
Females	54	80
City residents	23	32
Township residents	16	22
Rural residents	60	46
Higher education	15	27
Secondary education	48	68
Basic education	37	5

Table 1.

Sociodemographic composition of Mari ethnicity and the sample

As the table shows, the sample is still over-represented by females and underrepresented by people with basic education. As for gender, the one-way between-group analysis of variance (ANOVA) had shown no statistically significant differences in terms of analyzed variables for males and females. Therefore one can state that it is unlikely for the gender bias in the sample to compromise the results. However, there is still some underrepresentation of the Mari with basic education that might have some effect on the mean scores for the subjective vitality in the sample to some extent. In this case Ehala – Vedernikova (2015) state that statistically proven generalisations for the whole Mari population in Mari El as well as results of analysis in the

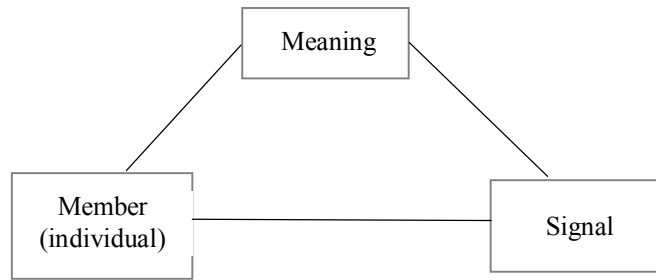
context of other related variables of ethnolinguistic vitality should be interpreted with a caution.

The whole structure of the questionnaire was developed in accordance with the theoretical model of ethnolinguistic vitality by Ehala (2010) which specifies four components: perceived strength differential (PSD), perceived intergroup discordance (D), perceived intergroup distance (R) and the level of utilitarianism (U). In our study we used the data from the last two parts (U and R) measuring individual network of linguistic contacts and cultural orientation of respondents in analyzing linguistic and ethnic identities of Maris. The R-part contains 10 questions elaborated by Landry – Allard – Henry (1996); the second U-part has 10 statements inspired by the Portrait Values Questionnaire (Schwartz – Melech – Lehmann – Burgess – Harris – Owens 2001) which were incorporated into ethnolinguistic vitality questionnaire. Responses of the respondents were measured by 7-point Likert scale. Both scales possessed high internal consistency. The collected data were processed by the statistical package SPSS (version 14.0).

The quantitative survey was complemented by qualitative research: it included 27 open-ended interviews in Mari El (2013–2014) on two issues. The interview protocols were developed to get in-depth information about interconnection of religion and native language, culture and mother tongue. Both kinds of interviews included 19 questions, of which 10 were about language choice of interviewees in various situations and, 9 thematically-related issues.

3. Sign theory of identity

According to the Sign Theory of Identity (Ehala 2007, 2015), collective identity functions as a social sign, which aims „to structure the social world and legitimize the distribution of power and resources between the members of different subgroups of society” (2015: 2). At the macro level collective identity has dual characteristics: signal (features, by which identity becomes empirically perceivable) and meaning (a continuum of a socially set of core values characteristic to this particular collective identity) sides. At the micro level collective identity is represented as the association an individual has to a particular collective identity. This association consists of two links: to the signal and to the meaning sides of identity. The strength of these links varies and thus determines more or less central position of collective identity in a person’s self-conception (Figure 1 for this author’s graphical representation of the structure of collective identity):

Figure 1.

The tripartite structure of collective identity

In interpreting the given diagram (Figure 1), on the macro level collective identity is represented as a shared mental representation of the attributes related to the signal and the meaning sides. *Signal* implies the features (e.g. behavior, language, skin color) by which members of a group can be easily recognized and perceived by others; *meaning* relates to a set of core values (common history, ancestry) associated with this identity. As stated by Ehala (2015), connection between the signals and meanings is a certain indicator of the existence of a social sign, i.e. of collective identity. At the micro level, collective identity is the connection of an individual and a collective identity as a social sign. Thus, each individual has or develops connection to the signal and the meaning sides of a particular collective identity. The signal indicates the salience of features for identity (e.g. skin color, first language) and meaning represents emotional attachment to the collective identity, which is expressed via internalization of the identity content by the member. Both connections can vary in strength, indicating the significance of the particular identity for an individual and the degree of emotional attachment to the group, which in turn is reflected in the development of collective identity.

4. An introduction to the Mari

Maris belong to the Volgaic branch of the Uralic language family; their homeland is in the central part of Russia. The current number of Maris in Russia is approximately 312,000 people¹ (Lalukka 2024). The official territory of the Mari is the Mari El Republic, which has a population of 672,321,

¹ One should mention that the exact number of Mari in Russia currently is the subject of debate.

of which 45.4% are ethnic Maris and the other 54.6% represent Russians and other ethnic groups (NS 2022).

The state languages of Mari El are Mari and Russian. Despite the official status, the Mari language has limited usage in the region: it is neither a language of instruction (though it is taught as a separate subject in 80% of schools) nor a language of business or administrative communication. Nineteen periodicals (KG 2022) and approximately 30–45 books (a total of more than 45,000 copies) are published annually in the Mari language (Chuksin 2009; Vasiutina 2009). The Mari language is actively used on web-pages (MariUver on <https://mariuver.wordpress.com/>; Республика Марий Эл El on <http://mari-el.name/>) and social networks (e.g. *Чыласе марий-влак, ушныза!*, *Марий улам – марла ойлем!* on <http://vkontakte.ru>; Тый марий улат мо? on <http://odnoklassniki.ru>). There is Mari-language television but with limited broadcasting time (approximately 4.4 hours per week of news and programs)² and full-time radio broadcasting. Cultural events in Mari (literature, theater and folk music) are rather frequent (according to annual reports of the Ministry of Culture, yearly total average number reaches 300).

The history of the Mari in Russia started during the 16th century, when the territory of the Mari was annexed to the Russian state³ (Bakhtin 2012). Through the centuries the governmental policy towards ethnic minorities in tsarist Russia (forced Christianization, beginning of Russification) and returning to Russification in Soviet time (at the end of the 30s) caused closer contacts between the two peoples. During the 1990s the former Mari ASSR (as it was officially titled from 1936 to 1990) was officially recognized as a republic – with its own right to self-determination – largely as a result of high activism by the Mari. In recent years the political activity of the Mari has declined significantly, mainly due to the different political stances of the local authorities, which manifested in reluctance of supporting a Mari ethnic movement (Shamiev 2010; Knorre – Konstantinova 2013).

---

² Although Ehala & Vedernikova (2015) reported unlimited radio broadcasting time in the Mari language, the situation has changed with a reduction of radio broadcasting in Mari.

³ Some subgroups of Mari were either forcefully annexed to Russian princedoms much earlier (in the 9th–12th centuries) and underwent full ethnic assimilation, or voluntarily joined the Russian state, such as the Hill Mari subgroup in the 16th century (Bakhtin 2012).

5. Mari ethnic identity

There are various approaches to determining the properties of ethnic identity. For instance, in social psychology ethnic identity implies cultural norms and values, group strength, prominence and subjective meaning (Zagefka 2009). Lalluka (1990) stressed three main properties of ethnic identity: unique past; common historical traditions; cultural affinity (summarized by Abizadeh (2001) as common ancestral, social and cultural or national experience).

According to the sign approach to identity (Ehala 2015), the existence of all these concepts in the meaning part of the identity sign is determinative for ethnicity. Out of those numerous properties characterizing ethnic group, only one, a sense of belonging together historically, through common descent, history and fate, is necessary for a collective identity to have potential to function as an ethnic identity. It implies the existence of the following concepts: shared history and descent, historical homeland, common language, religion and cultural practices.

Following the theory of Ehala (2015), one can surely state that all these properties are characteristic to collective identity of the Mari: there is the sense of common history and descent, the Mari language, traditional religion and cultural practices as folk events – such as *Peledysh pairem* (an annual folk feast), *Shorykjol* (folk Christmas celebration) and *Üyarnya* (a folk analogue of Russian Mardi Gras). But the point is that overtime some of those core values have either transformed into signals or ‘strengthened/ weakened’ their meaning. Such a conclusion can be drawn from the following facts.

First, Mari El is traditionally considered the Mari’s historical homeland, despite the fact that only 52% of all Maris live there (NS 2012). This concept is also strong in the settlements of Mari diaspora in Russia (in the Perm region and Bashkortostan and Tatarstan republics etc.), though during the last centuries these groups of Mari have shared history with other ethnic groups (Sepeyev 2005; Vostrikov – Sanukov – Kazimov 2005; Luzin 2011). It means that all the Mari, born and living outside of the Mari El region have a knowledge of Mari homeland, the place where their ancestors had lived but for some historical reasons left a few centuries ago (Sanukov 1992).

According to the Sign Theory of Identity (Ehala 2015), the concept of common descent – which is obligatory for every ethnic identity – is supported in two ways: through inter-generational transmission of collective identity; and member conversion. Inter-generational transmission is how Maris secure their continuity, while the second one is non typical for people due to negative distinctiveness from the outgroup (Russians) in the social aspect. As

mentioned by Fearon – Laitin (2000), „In deciding a person’s ethnicity, we do not need to know anything about his or her cultural habits, mother tongue, religion or beliefs of any sort. Rather, we simply need to know about parentage. In ordinary usage, to ask „What is her ethnicity?” is to ask about what ethnic group her parents (or other close ancestors) were assigned to [...]” (13).

Despite the questioning attitude to the statement about a small part of native language, religion and culture in determination of a person’s ethnic affiliation, in case of Mari, parentage is a very significant factor. According to Soloviev (2012) and Sibatrova (2012), the descendants of those who consider themselves as Mari also identify themselves as Mari, as transmission of the attributes (language, cultural traditions) that qualify them for membership of this ethnic group are maintained. This continuation is often interrupted in inter-ethnic families, as many opt for either Russian, Tatar or any other ethnic group than Mari. As stated by Lallukka (1990), such a tendency is also typical for other East Finnic minorities (Mordva, Komi) and is one of factors of their assimilation (241).

Another concept, the Mari language, might seem a single feature of ethnic identity due to the emphasize some put on the maintenance of a traditional language, for example, according to Anderson (1979), the loss of a traditional language „will be equated to the loss of group identity” (68). However, on the basis of empirical data, one can state about some discrepancy between the picture, presented by language activists, and the real situation. According to the 2010 Census data (NS 2012), 24% of the population of Mari El who identified themselves as Mari were Russian speakers. The interviewees (N=27) in this current study agreed that even those with no command of the mother tongue are perceived by others as still Mari, which was exemplified by some passages from interviews:

1) *Марий шке йылмыжым ок пале гын... Ну, тиде пеш начар, но тудо садыгак марий улеш. Конешне, национальность денже тудо марий, вет марий ешыште шочын* (Владимир, 49 ияш). ‘If a person does not know Mari... Well, that is sad, but he is still Mari. Undoubtedly ethnically he is Mari, as he was born in a Mari family’ (Vladimir, 49 y.o.).

2) *Шке йылме дене кутырымаш... тиде пеш чот кӱлешан, молан манаш гын, мый вот колам, кузе марий-шамыч... рушла кутырат, вет? Нуно как бы марий улыт: патриот-шамыч, шке калыкым йӱратат да тулеч молат [...] но нуно ала-кузе неполноценный улыт [...] Объективно нуно марий улыт... но ала-можжо ок сите.* (Дмитрий, 30 лет) ‘Of course,

communication in the native language... is very important, because I hear Russian-speaking... by Maris, right? They are kind of Maris: they are patriotic, they state about their love to their people and so on [...] but they seem to be somehow inferior [...] objectively, they are Mari... but something is lacking' (Dmitriy, 30 y.o.).

Finally, according to the research of Ehala – Vedernikova (2015), the linguistic factor is not a determinant of an ethnic shift among the Mari, which allows one to suggest that its role as a core value in ethnic identity construction is peculiar. Such an assumption is supported by statistical data that contradicts some postulates of ethnolinguistic vitality theory (Ehala 2010). Thus, statistical analysis has shown that there is no correlation between the linguistic network of the Mari (R_1) and cultural similarity (R_2). So, the assumption that „the more the minority members use the majority language in their everyday life the more similarly they perceive themselves culturally, religiously and racially” does not work in this context (Ehala – Vedernikova 2015: 3). Indeed, it means that the role of language in the cultural self-determination of the Mari is low. Second, a significant negative correlation of R_1 and R_2 with distrust D^4 (for R_1 $\rho = -0.20$, $p = 0.058$, and for R_2 $\rho = -0.36$, $p < 0.01$) shows that the higher the level of linguistic and cultural similarities of Maris to Russians, the less they trust the majority Russians (Ehala – Vedernikova 2015).

This tendency has a social rationale, as urban, longer more educated and, having higher earning Maris fall into this category. The negative attitude amongst the majority seems to be the main reason why more socially successful Mari people are more distrustful towards the majority and perceive interethnic situation as less legitimate than less successful Maris (Ehala – Vedernikova 2015).

Consequently, urban Maris – who are more integrated linguistically and culturally into the majority environment – are expected to have a more trustful attitude towards the Russian majority than their rural conspecifics, which is supposed to facilitate their social mobility. However, the unreadiness of the Russian majority to accept the minority Maris causes intergroup discordance (Ehala – Vedernikova 2015), slowing down ethnic identity shift and depreciating the significance of the linguistic factor. The presented evidence gives grounds to the supposition that at present the Mari language gradually

---

⁴ D-factor shows intergroup discordance shows legitimacy of intergroup power relations as well as trust of ingroup to outgroup (Ehala 2010; 2012).

ceases to be a core value of Mari ethnic identity, but at the same time it does not function as a signal, which is exemplified by the large number of Maris (69, 840 people) who do not speak their mother tongue. The role of religion, particularly of Mari traditional religion (MTR), is rather high in collective identification of those Mari who practice it (Shkalina 2003). The MTR, the essence of which is in worshipping natural forces in special places (holy groves) and time, has roots in ancient times and in the past (until the 16^s century) had been one of the determinants of collective identity (Bakhtin 2012). However, forced Christianization between the 17th and 19th centuries resulted in an emergence of Mari Christians and double believers, i.e. those who followed both religious traditions (Popov 2005; Jagafova 2010). All three religious groups have preserved so far, though, according to Orlova (2010) the proportion of Maris in each group strongly varies: 14% of MTR followers; 67.3% Mari Christians and double believers.⁵ However, the question here is whether both religions pertain to the meaning part of the identity sign (i.e. if they are both core values) or to the signal.

The interviewing of members of three religious groups of Maris (Chimariy, i.e. followers of MTR, Christians and double-believers) concerning the effect of religion on their self-identification showed that three religious identities of Mari people are unequal in terms of ethnic identity construction. Three responses – one from each group – exemplify the importance of concept of religion [both Mari traditional and Christian] for collective identity formation among the Mari.

4) *Тиде мемнан чисте марий верана улеш. Тиде ме, марий, улына, молан манаиш гын, кунам ме кўсотыи толына, ме кумалына веле огыл, но икте-весына дене мутланена. Ен-шамыч икте-весыит дене... чоныит дене лишыл улыт [...] Тиде мемнан, кузе гала, марий шўлыи, характеран, вет? Тыге ме тышке толына да чотрак марий ала-мо лийына.* (Дмитрий, 30 лет) ‘It is our pure Mari belief. And this is us, Mari, because when we worship [in the grove] we do not only pray, but communicate with one another ... people are spiritually closer [...] That is our, how to say, Mari spirit, character, right? So, we come here and feel ourselves as more Mari, in the real sense of the world’ (Dmitriy, 30 y.o., MTR follower).

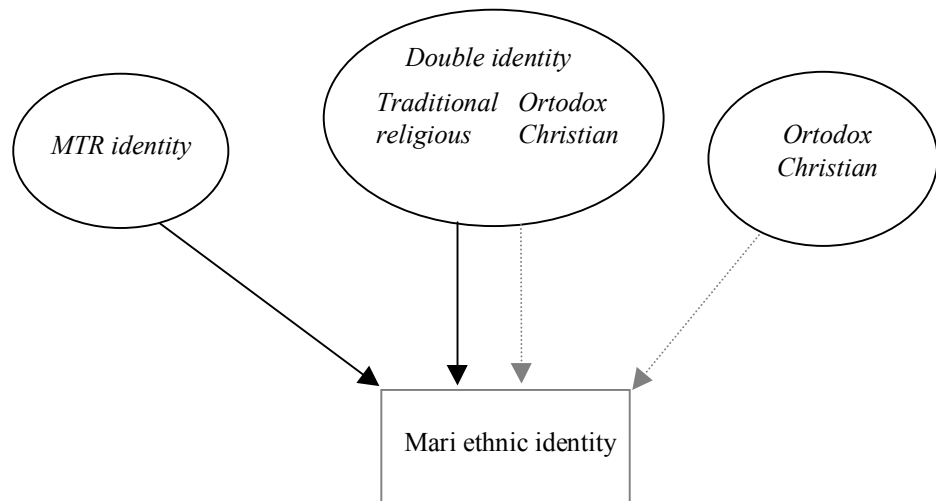
5) *Конечне, марий вера, тиде мемнан кугезе-шамычын вераит. Тиде ме, марий улына. Да, мый Семеновский черкыи коштам. Но кунам кўсотыи толам... мый шкендым ала-кузе весыирак шижам, манаиш ли-*

⁵ No sources give the exact number of double believers.

еш... Кунам тынар шуко мари-влак йыр улыт, мый... шкендым утларак мари-влак ала-мо шижам. (Татьяна, 42 года) ‘Undoubtedly, Mari belief is the belief of our Mari ancestors. This is we, Mari... yes, I also attend Semenovskaya [Orthodox] church. When I go to worship [to the grove]... I feel myself different... when so many Mari are around I feel as if I become more Mari than before’ (Tatyana, 42 y.o., a double believer).

6) *На самом деле, я не могу сказать, помогает ли христианство чувствовать себя больше мари-земляком [...] Конечно, есть много мари-земляков-христиан, но я не вижу никакого эффекта от этого на наше национальное самосознание... Я бы скорее сказала „нет”...* (Екатерина, 27 лет) ‘Indeed, I can not tell whether being a Christian helps us being more Mari [...] Of course, there are a lot of Mari Christians, but I do not see it has any effect on our national [ethnic] self-awareness... I would rather say to you ‘no’...’ (Ekaterina, 27 y.o., Orthodox Christian).

Based on the interview data one can see that relationship of two religious identities, Mari traditional and Christian, to ethnic identity is different. Correspondingly, the religious identities of double-believers (traditional religion and Christian), which co-exist successfully also relate differently to ethnic identity of the Mari (see Figure 3):

Figure 3.

Relationships between Maris' religious identities and their ethnic identity

As Figure 3 shows, MTR has a direct association with Mari people, (expressed with full line), one can surely state that it is one of its strongest core values of *Chimaris* (traditional believers) and double believers. Regarding Christian Mari, all the participants (N = 27) admitted that „*a christened Mari is also Mari*”, which testifies that the so-called „Rush vera” (translated as „Russian religion”) is not opposed by modern Mari people but in the 19th century such opposition existed (Popov 2005). Discourse analysis of the interview data has revealed an absence of direct association between ethnic Mari and religious (Christian) identities. That allows one to suppose that Christianity is not a core value of Mari identity, but just one of ethnic values people put on the importance of actions and life, but which is irrespective to any ethnic group.

Third, regarding cultural practices, it is necessary to focus on those cultural traditions, which are related to religious practices such as historical events *Shorykjol* and *Üyarnya*. Both practices contain cultural component (folk songs, dancing, games) and religious components (some religious ceremonies) which indicates that the ethnic and religious identities of the Mari have a point of contact in it, as it has been stated before, religion is one of the core values of Mari. Consequently, pertaining of the religious component to the meaning part of ethnic identity provides the viability of these traditions themselves. As for the Maris’ cultural traditions which do not contain a religious component their gradual vanishing and almost complete loss in some near urban areas of the Mari EI testifies to their different relation in the identity sign. In order to understand that we address some empirical data. Thus, survey questioning (N = 59) allowed to reveal that, on the whole the Mari are positive to the issue of the maintenance and following the traditions. Thus, 93.2% of respondents (N = 59) supported the statement „*It is necessary to retain Mari traditions and try to follow them*” and 96% of informants agreed on „*More cultural events promoting Mari language and culture should be held in Mari EI*”. Besides Mari cultural development is actively supported in Mari EI which is exemplified by frequent cultural events in the region (up to 300 a year). However, they have hardly an essential effect on the collective identity of the Mari as those events generate only temporary interest of native population, particularly among younger generation. In order to understand the reason for this discrepancy between reality and desire, one can address the statistical data of Ehala – Vedernikova (2015).

Analysis of cultural orientation of Maris in the framework of the investigation of ethnolinguistic vitality has shown that modern Maris are more inclined to traditionalism (Tr, the mean value was 0.80) – the principles of

which are clearly described in the theory of Scollon – Scollon (1995). They are: 1) the essence of human is emotional; 2) notion of ‘good’ is set by moral authorities; and 3) values are defined by traditions; which accounts for the emotional attachment of the Mari people to their cultural heritage. At the same time analysis has a moderate level of utilitarianism of Maris (Ut, the mean value was 0.40, measured with the scale 0 = low ... 1 = high, as given in Ehala – Vedernikova (2015), which main principles involve: 1) defining of humans as rationale economic entities; 2) determination of ‘good’ from a perspective of advantage/disadvantage; and 3) establishing values by statistical (quantitative) means. In interpreting the statistical results, one can state that despite positive attitude that Maris express to the issue of maintenance of cultural traditions, people are rather pragmatic in reality. It should be pointed out that such a standpoint of Maris is independent of any sociodemographic factors. One-way ANOVA analysis has shown no statistically significant results of Ut and Tr between gender, age, educational level, place of living and financial status of Maris, which hypothetically might be the determinants of their traditionalist or utilitarianism approaches to the ethnic issue. This is not surprising, as the blurring of lines between the social categories of Maris in the context of their cultural orientation is evident. It is manifested, for example, in the fact that the place of living (village and city) is not a significant factor of people’s position to the ethnic issue as before due to increased migration of native population. So, they are those utilitarian values that justify the dominance of the pragmatic approach of Maris to some ethnic issues (e.g. native language teaching, maintenance of culture). Such a conclusion is complemented by some passages from the interviews conducted for the present study:

7) *Положительное влияние этих культурных мероприятий, конечно же, есть, но не так сильно, как хотелось бы.* (Ксения, 20 лет) ‘The positive effect of cultural events on Maris is evident, but not so much as was expected. It is temporal’ (Ksenia, 20 y.o.).

8) *Да, эти мероприятия – все это хорошо, но... толку-то от них мало. А почему? Да потому, что это все искусственно. Это все наносное, не истинное, марийское. Ну, естественно, мы все радуемся, когда приходим на такие мероприятия, говорим по-марийски, чувствуем гордость [...] А потом что? Вышли из ДК, и опять говорим по-русски. Нету этого у нас больше... Эти традиции, которые пытаются воспроизвести на сцене, от них толку мало. Все дело как раз в нас, в марийцах, мы изменились. Мы другое поколение. Наши ценности изменились.*

(Олег, 65 лет) ‘Sure, all these events are good but... it is of small use. And why? Because it is all artificial. It is all alien, not authentic Mari [...]. Well, it is natural for us to be happy, when attending these events, feel pride. And what then? On exiting DK,⁶ we again speak Russian. These traditions, that try to reconstruct a scene, have a small effect on us... it’s all about us, Maris. We have changed. We belong to a different generation. Our values just have changed’ (Oleg, 65 y.o.).

It allows to conclude that at present cultural traditions of Maris are a kind of symbolism, i.e. bearing the characteristics of a signal of identity rather than of a core value. That accounts for why the attempts to revive them have short term effect on Maris’ self-assessment and why they gradually die.

6. National identity of the Mari

When referring to national identity, it is first necessary to make a clear distinction between ethnic national and civic national identities. While ethnic national is close to ethnic identity, i.e. possessing concepts of common ancestry, homeland and or language with a complementary association to the notion of a state, civic national indicates a „vague, intermittent, and routine allegiance to the civil state” (Geerts 1963, as cited in Ehala 2015). According to Guibernau (2004) and Ehala (2015), the concept of sovereignty that a particular collective identity has as core value, is a certain characteristic of a nation.

At present Maris do not claim the right to rule themselves, i.e. the concept of sovereignty is not appropriate to people. There was a period when it (i.e. concept of sovereignty) existed, exemplified by the *Cheremiss wars* of independence in the second half of the 16th century (Borovikov 2012; Svechnikov 2005). However, annexation to the Russian state and further oppressive tsarist policies to minority peoples of the Volgaic area resulted in Maris giving up this idea and a gradual change from possessing ethnic national identity to ethnic identity. Such a conclusion can be drawn from the history of Mari. Thus, in the 17th and 18th centuries Mari people actively participated in all-Russian rebellions; and in the 17th the Mari began their mass migration to eastern territories. These facts testify to a struggle of Maris for their independence, though they are interpreted by some historians (e.g. Svechnikov 2005; Vostrikov – Sanukov – Kazimov 2005) as a protest against the oppressive tsarist regime. Further strengthening of tsarist policy against the peasantry and particularly the Mari (Svechnikov 2005) influenced gradual transformation

---

⁶ DK is an abbreviation of Dom Kultury, a city concert hall and community center.

of their ethnic national identity into ethnic identity by dropping the idea of sovereignty. In the 19th century a high integration of Maris into the Russian economic and political system was evident (Vostrikov – Sanukov – Kazimov 2005), which indicates their acceptance of being a part of Russia, that in its turn testifies to the existence of their civic national identity. It strengthened in the 20th, particularly, in the Soviet period in the context of „Soviet identity” formation policy.

Language revitalization during the 1990s made Maris close to emergence of ethnic national identity. Official recognition of the Mari El Republic granted the Mari some legal freedom to conduct their own policies (adoption of their own constitution, establishing state languages). Attributes such as a regional anthem, flag and emblem symbolized a new phase in the Maris’ lives, and were signals with a strong connection to the meaning part (concept of sovereignty). Despite a clear understanding of the geopolitical impossibility of separating from the federal state, the idea of creating a prototypical „ethnic state inside a state” with relative sovereignty to conduct ethnic policies was rather strong during the 1990s, the more so as it was actively supported by kindred Finno-Ugric states – Estonia and Finland (Ivanov 2013). However, decreasing of political activity of Maris by the end of the 90s (Shamiev 2010) meant the loss of the opportunity by the Mari to achieve the set goals which, in its turn, prevented the development of ethnic identity into ethnic national identity. In the context of current low ethnic activism of Maris the signs of nationhood in Mari El are supposed to be just signals with weak or no meaning sides in the collective identity of the Mari.

The issue of civic national identity among the Mari, indeed, is an unexplored phenomenon as there are no research works related to this issue. However, on the basis of some common ethnic processes, one can make some important conclusions. First, there is a high rate of assimilation of Finno-Ugric and other minorities in Russian, mainly because of weakening ethnic self-identification, as „people tend to choose their native language and have their cultural identity disregarding their ethnic affiliation” (Shabaev – Sadokhin 2013: 116). There is a good reason to believe in a significant identification shift in the cultural orientation of minorities, with the Russian language associated with the progress. According to some research (Byzov 2007; RN 2011), all-Russian civic identity turns into a more considerable identification feature that co-exists successfully with ethnic identity of minorities in Russia. Regarding Mari one can surely state that for most people,

self-identification as Mari and Rossiyanin⁷ is typical, as exemplified with the words of an interviewee:

9) *Да, мы мари́йцы, отдельная нация, со своим языком и культурой, уникальной, между прочим [...] Но, как бы сказать, мы в то же самое время – часть России, россияне. мы принадлежим ей. Мы как бы отдельно, но все равно вместе. Все.* (Вера, 27 лет) ‘We Mari, are people with our own language, culture. By the way, unique [...] but, at the same time, we are part of Russia, we are Russians [Rossiyane]. We belong to it [i.e. Russia]. It is like we are separate, but at the same time together. Everybody’ [Vera, 27 y.o.)

The connection between the signal (Russian flag, anthem, language) and meaning sides (territory and sovereignty) has been purposely strengthened by Russian state policy (RN 2011). However, this process has had a negative effect on the formation of ethnic identity of the minority as „civic national identity is associated with ethnic majority, i.e. Russians (though indirectly), as minority representatives see no significant distinctions between all-Russian civil and Russian ethnic identities” (Shabaev – Sadokhin 2013: 119). This means that the strengthening of civic national identity stimulates an ethnic shift towards self-identifying as Russian among weak minorities in Russia. This conclusion is also applicable to the Mari, as the number of ethnic Maris self-identifying themselves as Russians has grown (Tishkov 2010).

7. Linguistic identity of Maris

According to the Sign Theory of Identity (Ehala 2015), linguistic identity, in its prototypical form, has language as a signal but without core values attached. The classic example of it is the linguistic identity of Crimean Tatars, whose language shift was not followed by ethnic change despite their forceful assimilation in the Soviet period. However, it is typical that the emergence of new values in the linguistic identity associated with a new language is accounted for by a weakening of a person’s emotional attachment to his own ethnic identity (Ehala 2015).

The typical Mari is bilingual, speaking both Mari and Russian (98% of Mari); a small number (0.3%) are trilingual⁸ (NS 2012). The language Maris

⁷ „Rossianin” denotes a citizen of Russia. The term was first used by the 1st president of Russia, Boris Eltsin, to be applied irrespective of a person’s ethnic group.

⁸ Trilingualism amongst Maris mostly occurs in areas densely populated by Tatars (Moriki, Mari-Turek, Paranga districts) in Mari El.

choose to speak depends on a number of factors. First, a Mari's language choice is related to where they live. As seen from the Table 1, Mari is more commonly spoken in the countryside. The main reason for that is the domination of Mari population in the rural area (around 60% of Maris in Mari El) and relatively low rate of representatives of other ethnic groups (NS 2012). The present study has found that in urban and near-urban areas the rate of Russian speaking among Maris is higher which testify to their active language shift.

	Rural (%)			Urban (%)		
	<i>Only Mari</i>	<i>Mari and Russian</i>	<i>Only Russian</i>	<i>Only Mari</i>	<i>Mari and Russian</i>	<i>Only Russian</i>
<i>What language do you speak with ...</i>						
your family?	40.7	51.9	7.4	26.3	52.6	21.1
your friends?	25.9	66.7	7.4	5.3	68.4	26.3
your colleagues ?	14.8	74.1	11.1	–	73.7	26.3

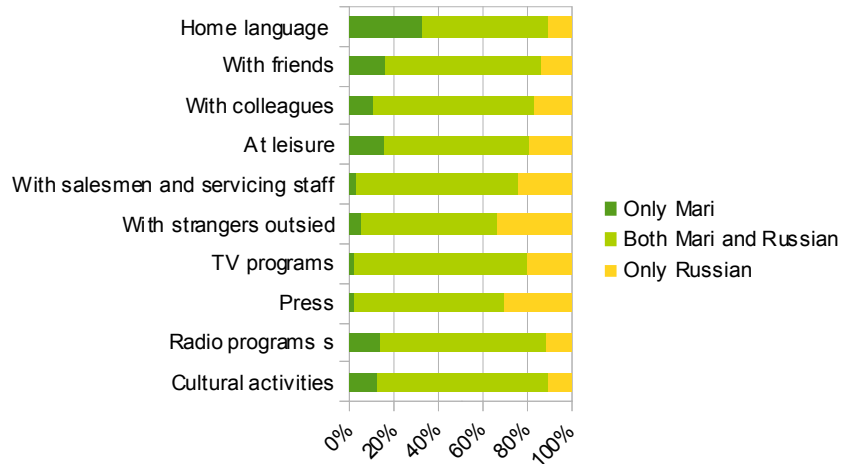
Table 1.

Language choices of modern Maris in rural and urban areas (N = 59)

It was notable that despite migration of the Maris (and, thus, an increase in the number of Maris in urban areas, the rate of native speaking in urban areas is still low, which also testifies to their switching to Russian. The main reason for this phenomenon is relatively high rate of Russians (45% of Russians) and ethnically more diverse society (Sibatrova 2012) in urban and near urban area. Another reason, as admitted by Soloviev (2012) is that a rural Mari lifestyle is of prime importance for native population, which means that moving to a city is equal to abandoning their ethnic lifestyle, and thus language as an important component of their culture. Second, language shift is conditioned with their sphere of usage. As shown in Figure 7.1, Mari is mostly used in a person's own home (32%), with rates lower across other domains (e.g. 15.3% with friends, 10.2% with colleagues.), which is mainly caused by reduced institutional support in education, mass media and governmental services (Vedernikova 2013). The attitude of Mari to their mother tongue and the limited vocabulary of the Mari language (Soloviev 2012; Sibatrova 2012), often results in native speakers' shifting to Russian for some topics (e.g. scientific and public affairs). However, the usage of either language has a subjective rationale that can be established on basis of some empirical data. Thus, moderate positive correlation ($\rho=.558$, $p<0.01$) be-

tween the two statements „Mari is necessary for feeling myself culturally full regarding nation” and „Russian is necessary for feeling myself culturally full regarding nation” (Cronbach’s Alpha = .735) shows that Maris have a positive emotional attachment to the Russian language. That means that both linguistic identities of Maris (Russian and Mari) possess some core values and switching from one language to another involves a slight identity shift.

Figure 4.
Language choice of modern Mari (N = 59)

Taking into account the fact that modern Maris have a positive attachment to the Russian language – it is definitely associated with high culture and civilization for Maris and most other minorities in Russia (Ehala 2015) – one can state that the Russian linguistic identity of Maris is a prototype of Russian ethnic national identity, with the language as a signal and culture as a core value. This allows one to conclude that modern Mari have two ethnic identities: ethnic Mari and ethnic national Russian. Notably, the emergence of a second ethnic identity of Maris was caused by strengthening of the civic national identity of the Mari people during the Soviet period, which finally affected erosively the Mari ethnic identity and manifested in a gradual ethnic assimilation (3% every 25 years) that continues in the 21st century.

8. Blurring of the collective identities of the Mari

Based on the Sign Theory of Identity (Ehala 2015), one can explain the phenomenon of the „blurring of collective identities” that is affected by two

properties of identity: density and distance. The density of identity is determined by the concentration level of cultural material in terms of signals and meaning. Thus, the Russian imperial identity is considered the densest, while the civic national identity is the simplest form because it requires small resources for its existence. *Distance* indicates the closeness of identities in terms of signals and common core values. For instance, the distance between ethnic and ethnic national identities is small, as they share the same social sign distinguished by one core value (the concept of sovereignty). The probability of the blurring of identities depends on the characteristics of these two properties: identities with low densities and a small distance are most likely to blur, but those with high densities and large distance are unlikely to do so (Ehala 2015).

The Mari are an example of the blurring of identities. On basis of this present study one can conclude that in the past, the Russian linguistic identity of Maris developed into a civic national identity, and further into an ethnic national Russian identity, a process which continues to this day. Theoretically, both the linguistic and civic national identities have a low density, but the large distance between them makes their blurring less likely. Both identities do not share core values and have only one similar signal, i.e. the Russian language. As the ethnic self-identification of Maris has been strong since the very recent past, and, thus direct ethnic shifting is hardly possible, so a strengthening of Russian linguistic identity was imaged on the Russian civic national identity of the Mari during the 20th century. As stated before, most Russian minorities have a positive emotional attachment to the Russian language, so the signal has become a core value and feature of ethnic national (and also ethnic) identity. Based on the Sign Theory of Identity (Ehala 2015) one can surely state that the probability of the blurring of these two identities is increased by both identities (civic national and ethnic national) sharing the concept of sovereignty. The further process of ethnic shifting of the Maris is facilitated, as there is no difference between civic national and ethnic Russian identities (Shabaev – Sadokhin, 2013). This phenomenon is manifested in what is called *obrusevaniye*, i.e. Russianization of the Maris.

9. Conclusion

This paper presented the analysis of the collective identity of the Mari on basis of Ehala's (2007, 2015) Sign Theory of Identity, which interprets identity as a social sign consisting of two aspects: signals (salience of features for identity) and meanings (emotional attachment to them). The strength between these components varies, producing changes of collective identity.

The present study found that Russian linguistic identity among the Mari has developed into an ethnic national identity via civic national identity, owing to the Russian language changing from a signal to a core value. This transformation is caused by strong emotional attachment of Maris to the Russian language. Thus, one can assume that modern Maris possess two identities: ethnic Mari and ethnic national Russian. The emergence of this ethnic national Russian identity among the Mari has also been caused by the absence of a clear distinction between civic national and ethnic national identities, indirectly facilitating an identity shift, which, according to Shabaev – Sadokhin (2013) is typical for the minorities in Russia. Language shifting among the Mari gradually erodes their ethnic identity, which manifests itself in their assimilation. Based on the findings of the present study, there are grounds to conclude that the general collective identity development of the Mari points to them becoming gradually „Russian”.

Undoubtedly, some of the conclusions regarding the collective identity of Mari can be considered universal in the Russian context, as similar processes are observed among other minorities (for, instance, development of Russian linguistic identity into ethnic national among Mordva and Komi, as exemplified by Sadokhin – Shabaev (2013). However, the set of properties characterizing collective identity is always special for any ethnic group being an invaluable source of theoretical and practical knowledge. Hopefully, the information about collective identity of Maris to some extent makes a contribution to this knowledge as well.

References

- ABIZADEH, ARASH 2001: Ethnicity, race, and a possible humanity. *World Order* 33/1: 23–34.
- ANDERSON, ALAN 1979: The survival of ethnolinguistic minorities: Canadian and comparative research. In: Howard, Giles – Saint-Jacques, Bernard (eds), *Language and Ethnic Relations*. Pergamon Press, Oxford. 67–85.
- БАХТИН, А. Г. [Бахтин, А. Г.] 2012: Марийский край в XIII–XVIII веках: очерки истории. Монография. Йошкар-Ола.
- БОРОВИКОВ, С. В. [Боровиков, С. В.] 2012: Черемисские (марийские) войны в отечественной и зарубежной историографии. *Гуманитарные науки* 6. <http://www.vipstd.ru/nauteh/index.php/--gn12-06/555-a>
- БЫЗОВ, Л. Г. [Бызов, Л. Г.] 2007: Русское самосознание и российская нация. *Апология*. *Гуманитарный журнал* 10: 14–33.

- CHUKSIN, N. YA. [Чуксин, Н. Я.] 2008: Марий Эл. Часть первая. Заметки из одного путешествия. http://samlib.ru/c/chuksin_n_j/mari_el_1.shtml
- DAVID, OHAD – BAR-TAL, DANIEL 2009: A sociopsychological conception of collective identity. The case of national identity as an example. *Personality and Social Psychology Review* 13: 354-379.
- EHALA, MARTIN 2007: Etnolingvistilise arengu ökoloogia: teesid. *Akadeemia* 3: 511–553.
- EHALA, MARTIN 2010: Ethnolinguistic Vitality and Intergroup Processes. *Multilingua* 29/2: 203–221.
- EHALA, MARTIN 2015: Blurring of collective identities in the post-Soviet space. *Sociolinguistic Studies* 9/2–3: 173–190.
- EHALA, MARTIN – VEDERNIKOVA, ELENA 2015: Subjective vitality and patterns of acculturation: four cases. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 36/7: 711–728.
- FEARON, JAMES – LAITIN, DAVID 2000: Ordinary language and external validity. Specifying Concepts in the Study of Ethnicity. Paper presented at the October 2000 meeting of LICEP, University of Pennsylvania.
- GEERTS, CLIFFORD 1963: The integrative revolution: primordial sentiments and civil politics in the New States. In: Geerts, Clifford (ed.), *Old societies and new states: The quest for modernity in Asia and Africa*. New York.
- GUIBERNAU, MONTSERRAT 2004: Anthony D. Smith on nations and national identity: a critical assessment. *Nations and Nationalism* 1/2: 125–141.
- IVANOV, V. V. [Иванов В. В.] 2013: Национал-сепаратизм в финно-угорских республиках РФ и зарубежный фактор. *Проблемы национальной стратегии* 6/21: 95–110. <https://riss.ru/images/pdf/journal/2013/6/09.pdf>
- JAGAFOVA, YE. A. (ed.) [Ягафова, Е. А. (гл. ред.)] 2010: *Этноконфессиональные меньшинства народов Урало-Поволжья. Монография. ПГСГА, Самара.*
- KG 2022 = Краеведческие газеты. <https://nbmariel.ru/navigaciya/periodicheskie-izdaniya>
- KLADERMANS, BERT – DE WEERD, MARGA 2000: Group identification and political protest. In: Stryker, Sheldon – Owens, Timothy Joseph – Winthrop, Robert (ed.), *Self, identity, and social movements*. University of Minnesota Press, Minneapolis. 68–90.
- KNORRE, V. K. – KONSTANTINOVA, E. YU. [Кнорре, В. К. – Константинова, Е. Ю.] 2013: Марийская народная вера и борьба мари за национальные интересы в последнее десятилетие http://www.keston.org.uk/_russianreview/edition42/03-mari-from-knorre.html
- LALLUKKA, SEPPO (forthcoming): Declining population trajectories: Russia and her Uralic minorities. *Uralica Helsingiensia*.
- LALLUKKA, SEPPO 1990: The East Finnic minorities in the Soviet Union. An appraisal of erosive trends. *Suomalainen Tietekatemia*, Helsinki.

- LANDRY, RODRIGUE – ALLARD, RÉAL – HENRY, JACQUES 1996: French in South Louisiana: towards language loss. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 17: 442–468.
- LUZIN, L. N. [Лузин, Н. Л.] 2011: Марийцы. Медазавод. <http://www.mediazavod.ru/articles/99995>
- NS 2012 = Национальный состав республики Марий Эл. Итога Всероссийской переписи населения 2010 года. Статистический сборник. Йошкар-Ола.
- NS 2022 = Национальный состав и владение языками. Том 5.
- ORLOVA, L. V. [Орлова, Л. В.] 2010: Чисто марийская вера. http://www.ng.ru/ng_religii/2010-10-20/6_mari_el.html
- POPOV, N. S. [Попов, Н. С.] 2005: Религиозные верования. In: Марийцы. Коллективная монография. МАРНИИЯЛи, Йошкар-Ола. 228–236.
- RN 2011 = Российская нация. Становление и этнокультурное многообразие. Москва.
- SANUKOV, K. N. [Сануков, К. Н.] 1992:., Марийцы: прошлое, настоящее и будущее. <http://www.suri.ee/r/mari/sanukov.html>
- SCOLLON, RON – SCOLLON, SUZANNE 1995: *Intercultural communication: A discourse approach.*, Blackwell, Oxford.
- SEREYEV, G. A. [Сепеев, Г. А.] 2005: Расселение марийцев. In: Марийцы. Коллективная монография. МарНИИЯЛи, Йошкар-Ола. 47–64.
- ШАБАЕВ Ю. П. – САДОХИН, А. П. [Шабаев, Ю. П. – Садохин, А. П.] 2013: Дискурс гражданской и этнической идентичности. Финно-угорский мир России в материалах переписи 2010 г. <http://www.politstudies.ru/files/File/2013/3/8.pdf>
- SHAMIEV, V. K. [Шамиев, В. К.] 2010:., Чыным шылташ ом шоно. In: Марий Ушем – марий куат. Йошкар-Ола. 113–122.
- SHKALINA, G. YE. [Шкалина, Г. Е.] 2003:., Традиционная культура и современное состояние народа мари. Автореферат диссертации. Йошкар-Ола.
- SOLOVIEV, V. S. [Соловьев, В. С.] 2012: Размышления о будущем марийского народа. In: Паша ятыр, корнына кужу. Йошкар-Ола. 5–13.
- STEKELENGURG VAN, JACQUELIEN 2013: Collective identity. *The Wiley-Blackwell Encyclopedia of Social and Political Movements*. 219–225. https://www.academia.edu/1001151/Collective_Identity
- SCHWARTZ, SHALOM – MELECH, GILA – LEHMANN, ARIELLE – BURGESS, STEVEN – HARRIS, MARI – OWENS, VICKI 2001: Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology* 32/5: 519–542.
- SVECHNIKOV, S. K. [Свечников, С. К.] 2005: Марийцы в XIII–XVI веках. In: Марийцы. Йошкар-Ола, МарНИИЯЛи. 28–35.

- TAJFEL, HENRI – TURNER, JOHN 1979: An integrative theory of intergroup conflict. In: Worchel, Stephen – Austin, William (eds), *The social psychology of intergroup relations*. Nelson-Hall Publishers, Chicago.
- TAYLOR, VERTA – WHITTIER, NANCY 1992: Collective identity in social movement communities: lesbian feminist mobilization. In: Morris, Aldon – Mueller, Carol (eds), *Frontiers of Social Movement Theory*. Yale University Press, New Haven.
- TISHKOV, V. A. [Тишков, В. А. 2010]: Марий Эл. Этнодемографическая ситуация в канун предстоящей переписи. http://valerytishkov.ru/cntnt/publikacii3/kollektivn/na_puti_k/respublika6.html#
- VEDERNIKOVA ELENA 2013: Ethnolinguistic vitality of Mari: Institutional support factor. *Keelte Paljusus ja Elujõud*. 132–145.
- VOSTRIKOV, V. G. – SANUKOV, K. N. – KAZIMOV, A. S. [Востриков, В. Г. – Сануков, К. Н. – Казимов, А. Г.] 2005: История мари в XVII–XX веках. In: *Марийцы. МарНИИЯЛи, Йошкар-Ола*. 36–42
- ZAGEFKA HANNA 2009: The concept of ethnicity in social psychological research: Definitional issues. *International Journal of Intercultural Relations* 3: 228–241.

*

The collective identity of the Mari

This article presents the results of an investigation into the collective identity of the Mari people in the Mari El Republic (the Russian Federation), based on the Sign Theory of Identity (Ehala 2007, 2015) focusing on the phenomenon of the collective identity as a social sign. Parts of the Subjective vitality questionnaire and interview were used in collecting research data at fieldworks in 2013–2014 (Mari El, Russia). The analysis revealed that modern Maris have ethnic Mari and ethnic Russian national identities. The emergence of the Russian ethnic national identity is caused by a strengthening of a civic national identity due to the Russian language changing from a signal value to a core value. Absence of a clear distinction between these two identities, and a strong emotional attachment to the Russian language facilitate the process. A decrease in the use of the Mari language has an erosive effect on Mari ethnic identity. The results indicate that Mari collective identity is becoming gradually Russian-oriented.

Keywords: collective identity, core values, social sign, Mari language

ELENA VEDERNIKOVA

Ismertetések – Reviews – Rezensionen – Katsauksia – Рецензии

Daniel Abondolo – Riitta-Liisa Valijärvi (eds): *The Uralic languages*
Second edition. Routledge, London – New York, 2023. XVII + 1015 l.
ISBN 978-1-138-65084-8 (hardback), 1-032-43656-2 (paperback),
978-1-315-6509-6 (e-book)

1. A közelmúltban két nagy angol nyelvű uralisztikai kézikönyv is megjelent (Bakró-Nagy et al. 2022 és a jelen kötet), ami növeli az uráli nyelvek és az uralisztika nemzetközi láthatóságát. A *The Uralic languages. Second edition* 25 évvel az első kiadás (Abondolo 1998) után jelent meg, Daniel Abondolo mellett ezúttal Riitta-Liisa Valijärvi szerkesztésében. A kötet 22 számozott fejezetét 31 szerző jegyzi, akik az uralisztika különféle területeinek jeles kutatói és jól reprezentálják a tudományterület nemzetközi jellegét. A könyv négy nagy részre tagolható: a szerkesztők által jegyzett bevezető fejezetben (1–80) ismertetik a kötet célkitűzéseit, felépítését, valamint néhány praktikus információt a használatára vonatkozóan. Ezt követően az uráli nyelvek demográfiai adatairól, taxonómiájáról és főbb nyelvtani jellemzőiről olvashatók információk. A második fejezetben Tapani Salminen az uráli nyelvek osztályozását, demográfiai, szociolingvisztikai és revitalizációs kérdéseit tárgyalja (81–116), a harmadikban Mihail Zsivlov az uráli alapnyelv egy lehetséges rekonstrukcióját mutatja be (117–175), míg Stefan Georg az uráli nyelvcsalád más családokkal való lehetséges kapcsolatait vizsgálja (176–209). A kötet ötödik fejezetét (210–234) Simoncsics Péter jegyzi, aki az uráli nyelv tudomány kialakulását és történetét ismerteti. A további fejezetek az egyes nyelvek – illetve a balti finn esetben ág – részletes ismertetését tartalmazzák, a két záró tanulmány pedig egy-egy általánosabb nyelvi jelenséggel foglalkozik tipológiai megközelítésben: Kszenyija Sagal a vonatkozó alárendelésről nyújt átfogó ismertetést az uráli nyelvekben (939–978), Merlijn de Smit és Gwen Eva Janda pedig a határozottság kifejezésének különféle módjait vizsgálja (979–1006).

A továbbiakban a fenti felosztás alapján részletesebben ismertetem az egyes fejezeteket és bár törekszem mindegyik rész általános bemutatására,

azokat eltérő terjedelemben tárgyalom. A nyelveket bemutató fejezetekről csak egy rövidebb, összegző áttekintést adok, míg a többi fejezetet részletesebben ismertetem. Fontos hangsúlyozni, hogy jelen kézikönyv hasznára lehet mind a szűkebb, mint a tágabb értelemben vett szakmának, mivel egyrészt aktuális(abb) adatokat tartalmaz egyes rokon nyelvekről, másrészt bizonyos fejezetek jó szintézisét adják a kutatás jelen állásának.

2. A bevezetőben olvasható, hogy a szerkesztők nem törekedtek az összes urali nyelv bemutatására, azok esetében, amelyeket felvettek a kötetbe a Dixon által használt, „elméletsemleges” leírást tűzték ki célul (1). További szerkesztési elvük volt a bibliográfia minimumon tartása, de – ahogyan az később látható lesz – ezt nem sikerült teljes mértékben betartani. A kötet további fejezeteinek vázlatos ismertetését olvasva felmerülhet az olvasóban, hogy miért a kötet végén szerepel a két, általánosabb nyelvészeti kérdéssel foglalkozó rész, és az is, hogy miért éppen ez a két téma került fókuszba. A szerkesztők kiemelik, hogy a kötet az Abondolo (1998) által szerkesztetthez képest egy teljesen új munka, ezért javasolják a kettő együttes használatát, valamint más, hasonló kézikönyveket is ajánlanak tanulmányozásra (2). A kötetben a szerkesztők az IPA részben módosított változatának használatát javasolták a fejezetek szerzőinek, mivel szerintük így egy hozzávetőleges fonológiai megfeleltetés érhető el a transzkripcióban, ami nagyban fonetikai jegeken alapul (15). Véleményem szerint önmagában nem problematikus, ha az uralisztikában megszokott jelölés (UPA) helyett az IPA-t preferálják, ez könnyebbé teszi a példaanyag feldolgozását az UPA-t nem használó potenciális olvasóknak. Az viszont kifejezetten zavaró, hogy az IPA használata korántsem egységes a könyvben. Az észét, a finn és a magyar esetében követik ezen nyelvek helyesírását azzal a különbséggel, hogy a magyarban megkülönböztetik a sztenderd <e> /æ/ és a zártabb <ē> /ɛ/ hangokat, mert szerintük ez a különbségtétel hasznos a leírásban és a rekonstrukcióban egyaránt. A további részekben azonban nem igazán lehet olyan példákat találni, amelyek alátámasztanák ezt az érvelést, más fejezetekben nem alkalmazták ezt a jelölést. Hasznos lett volna részletesebben írni a glosszázási elvekről, mert azok csak nagyon röviden jelennek meg a kötet elején közölt rövidítésjegyzékben (X) és a morfémák tárgyalásakor (28). És bár a nyelvtani kategóriacímkek jelentős része ismerős lehet az egyes nyelvekkel foglalkozó korábbi forrásokból, jó lett volna egységesíteni ezeket, mivel több esetben is azonos rövidítéssel jelölnek különböző kategóriákat vagy fordítva. Például az ADJZ és az ADJ is jelölhet melléknévképzőt, de az utóbbi a melléknevet is, amit egyébként indokolatlan nyelvtani kategóriaként címkézni.

A fejezet demográfiával foglalkozó része kifejezetten jó összefoglalása a nyelvcsaládnak, a szerzők hangsúlyozzák, hogy az uráli a beszélők száma szerint – kezdve a 12 milliós magyartól a kb. 50 fős erdei és tundrai enyecig (Salminen ettől eltérő adatokat közöl a 105. oldalon) – Euráziában közepes méretűnek számít. A nyelvek meghatározásánál kitérnek nyelv és nyelvjárás elhatárolásának kérdésére, írnak a kölcsönös érthetőség, az egyedi jellemzők közötti távolság és a beszélők saját percepcióján alapuló kritériumokról, majd megállapítják, hogy összesen kb. 40-50 uráli nyelvről lehet beszélni. Emellett röviden írnak a nyelvi veszélyeztetettségről és revitalizációról (2–4).

A nyelvcsalád taxonómiájával kapcsolatban (4–15) elfogadják többek között Grünthal és munkatársai felvetését, miszerint az uráli alapnyelv felbomlása kb. 4000–4500 évvel ezelőtt történhetett az Urál keleti oldalán, részben az uráli beszélők terjeszkedése, részben eredetileg más beszélők beolvadása miatt. A felbomlás előtt a beszélők neolitikus kultúrában élhettek kisebb csoportokban, de viszonylag nagy földrajzi elterjedtségben. A nyelvcsalád felosztásában kilenc ággal számolnak, ezek a számi, balti finn, mordvin, mari, permi, magyar, manysi, hanti és szamojéd. A rekonstruálható kilenc ágat további három típusra bontják a felbomlás utáni elterjedésük alapján: az északra költöző csoportban vannak a mai számi, balti finn, permi és szamojéd nyelvek előzményei, a nagyjából nem vándorlók csoportjába a mordvin és mari nyelvek tartoznak, a harmadik, problematikusnak nevezett csoport pedig az ugor nyelveké. Ezzel kapcsolatban felmerül a kérdés, hogy az obi-ugor nyelvek északi expanzióját miért nem vették figyelembe. Az ugor nyelvek kapcsán nem foglalnak egyértelműen állást abban a kérdésben, hogy indokolt-e ugor alapnyelvet posztulálni, vagy jobban alátámasztható külön magyar és obi-ugor alapnyelv felvétele, vagy mindhárom csoport önálló ágat képez a nyelvcsaládban. Noha mintha ez utóbbi mellett érvelnének, úgy tűnik, hogy elfogadják, hogy a magyar és a manysi közelebbi rokonságban áll egymással, mint a magyar és a hanti nyelvek (12–13). Abondolo és Valijärvi emellett megerősítik azt a mára általánosnak tekinthető rekonstrukciót, amely szerint a mordvin és a mari nyelveknek nem volt közös, finn-volgai alapnyelve.

A következő alfejezet az uráli nyelvek általános jellemzése nyelvi szintek szerint, különös tekintettel a finn és a magyar adatokra, mivel ezekről a nyelvekről nincsen önálló nyelvtani fejezet a könyvben. A morfológiai alfejezet nagyon részletes. Gazdag példaanyagon mutatják be a szerzők a mássalhangzó- és magánhangzó-rendszereket, valamint a hangsúly (17–18), a magánhangzó-harmónia (20–24) és a fokváltakozás (24–25) kérdéskörét.

Az uráli nyelvek morfológiai jegyeivel kapcsolatban Abondolo és Valijärvi szerint nem szerencsés az *agglutináló* elnevezést használni, mivel több

nyelvben is előfordulnak flexiós jelenségek. Ezért javasolják helyette a *konkatenatív* terminust, ami hangsúlyozza a (toldalék)morfémák lineáris elrendezését (28). Fontos megjegyezni, hogy az alapvető négy morfológiai típusjelölést a tipológiában nem tartják kizárólagosnak, mivel az egyes nyelvek általában többféle típus jegyeit is mutatják, amelyek közül ki lehet jelölni az adott nyelv nyelvtanára leginkább jellemzőt (ld. pl. Croft 2003). A szerzők ezután áttekintik a nyelvcsaládra jellemző, flexiós (fúziós) tulajdonságokat (28–32). Ezek a nem vagy nehezen szegmentálható, azaz kumulatív morfémák, a toldalék-morfémák szuppletivitása, a nem folyamatos morfémák, valamint a névszó- és igeragozásban meglévő szinkretizmus. Kumulatívok az uráli – és általában a világ – nyelveiben a szám- és személyjelölő morfémák, például a finn *-mme* igei és birtokos személyrag, de ilyen a magyarban a *-lak* szuffixum is. Történetileg persze ezek is szételemezhetők. Emellett előfordul az eset és a szám kumulációja, például a finn nominális *-t* többesjel akkuzatívuszi szerepben. Utóbbi egyben példa a szuppletivitásra is, ha a névszói függő eseti *-i* többesjellel állítjuk szembe. A nem folyamatos morfémákat a magyar birtoktöbbsítő jellel illusztrálják, amely úgy is elemezhető, mint ami megszakítja a birtokos személyragot, pl. *barát-<a>i<m>* (30). Hasonló toldalékok előfordulnak a nganaszban és a tundrai nyenyecben is. Szinkretizmusra példa többek között a komi birtokos ragozási paradigmában az *-a*, ami egyaránt jelölhet inesszívuszt és illatívuszt is.

Az uráli nyelvekre jellemző névszói morfológiai kategóriák bemutatása előtt a szerzők röviden tárgyalják a szófaji kategóriák elhatárolásának problémáit. Megjegyzik, hogy az uráli nyelvek nagyon változatosak abban a tekintetben, hogy az inflexiós morfémákra mennyire jellemző a morfológiai alternáció. A komiban, hantiban és a magyarban ezek viszonylag egyszerű rendszert alkotnak, míg a szamojéd nyelvekben vagy az észtenben komplexek. Egyetlen rokon nyelvben sincsenek nyelvtani nemek, a névszói kategóriák a szám, személy, az eset, továbbá egyes nyelvekben a predesztináció. Az általánosságban bemutatott morfológiai jellemzés mellett a szerzők kitérnek a határozottság és az élőség összefüggésére, valamint a főnevekre és a névutókra jellemző kategóriákra. Öröndetes, hogy a szerzők az esetrendszer és a birtokos paradigmák kapcsán a komi-permjákból hoznak példát (36), mivel ez a nyelv nem szerepel önálló fejezetként a kötetben. Ugyanakkor az itt szereplő adatok némileg eltérnek a Batalova (2002) nyelvtanában szereplőktől.

Az igei morfológiával foglalkozó rész mindössze másfél oldal, a vonatkozó kérdéseket a szintaktikai alfejezetben (40–64) tárgyalják, ami kifejezetten bőséges és számos, csak a közelmúltban a kutatás előterébe került kérdést is említ. A szintagmatikus viszonyok közül ezek – a teljesség igénye nélkül – a

differentiált tárgyjelölés (DOM) és a differentiált (tárgyas) igeragozás, az igei tranzitivitás, a tagadás. Utóbbit mondat szinten is tárgyalják, megkülönböztetve a szimmetrikus (pl. az ugor nyelvek) és az aszimmetrikus tagadást használó nyelveket. Emellett bemutatják az uráli nyelvek tipikus szórendi jelenségeit, a kérdések és parancsok megformálását, valamint a kopulás szerkezeteket. Itt meg lehetett volna említeni, hogy az egzisztenciális mondatokban a kopulák mellett több nyelvben is ismert a testtartásigék kopulaszerű használata (az északi manysira ld. pl. Németh 2021). A szerzők mellett érvelnek, hogy az uráli nyelvek esetében főleg a pro-drop kategória (névmásejtés, a nyelvek azon tulajdonsága, mely szerint a névmási alany kitétele nem kötelező) felvétele. Ugyanakkor vannak olyan tipológiai jellemzők, amelyek a pro-drop jegy nélkül nem vizsgálhatók, ilyen például a személytelen névmások és a névmásejtést engedő nyelvek korrelációja (vö. Siewierska 2011).

Az utolsó alfejezet (64–68) középpontjában a lexikonnal kapcsolatos kérdések szerepelnek, elsősorban a szóképzés és a szóösszetétel, röviden pedig a reduplikáció, mindezeket azonban célszerűbb lett volna a morfológiai részben bemutatni. Összességében elmondható, hogy a fejezetben az uráli nyelvek általános jellemzése döntően a hagyományos megállapításokon nyugszik, ugyanakkor Abondolo és Valijärvi hangsúlyosan tárgyal néhány, a korábbi forrásokban kevesebb figyelmet kapott mondattani kérdést. A bevezető tanulmány további pozitívuma, hogy esetenként olyan nyelvekből is szerepelnek példák, amelyek nem kaptak önálló fejezetet a könyvben.

3. Ahogy fentebb már írtam, a könyv 2–5. fejezete a nyelvcsalád egészéről, illetve tudománytörténeti témákról szól. Tapani Salminen (81–116) a nyelvi veszélyeztetettség alapján mutatja be az uráli nyelveket és felhívja a figyelmet a módszertani és a terminológiai problémákra, például az egyes oroszországi népszámlálásokban alkalmazott nyelvi címkék visszásságaira és így az adatok nem vagy nehezen összehasonlítható voltára. Javasolja a *nyelvjárási kontinuum* (dialectal continuum) helyett a *nyelvlánc* (language chain) szakkifejezés használatát, ezzel is érzékeltetve az egyes változatok nyelvként való meghatározását (88). Az egyszerre átfogó és informatív fejezet célja az uráli nyelvek aktuális állapotának bemutatása. Salminen, korábbi véleményét felülbírálván, úgy véli, hogy minimum 50 uráli nyelvről lehet beszélni, míg vannak további változatok, amelyek státusa jelenleg kérdéses. A veszélyeztetettségük alapján az uráli nyelvek három csoportját különbözteti meg: a ténylegesen veszélyeztetett nyelvek közé tartoznak azok, ahol a beszélők száma viszonylag nagy, van néhány, a fiatalabb generációhoz tartozó beszélő, viszont az asszimiláció miatt ebben a korcsoportban a számuk folyamatosan

csökken. Ebbe a csoportba tartozik az északi számi és a vőro (võru), valamint az oroszországi nagyobb finnugor nyelvek közül az erza és a moksa, a mezei és a hegyi mari, a komi (zürjén), a komi-permják, az udmurt és esetleg az északi hanti és a tundrai nyenyec. A súlyosan veszélyeztetett nyelvek esetében csak a középső és az idősebb generáció tagjai beszélik a nyelvet, néhány ritka kivételtől eltekintve, viszont nincsenek relativizációs törekvések. A déli, a lulei, az inari, a kolta és a kildini számi, a finnségi nyelvek közül a vepsze, a lúd, a karjalai és a livvi – amit magyarul általában olonyeci karjalainak szoktak hívni, de Salminen szerint a karjalait el kellene hagyni a megnevezésből –, valamint az északi manysi, a keleti hanti, a nganaszan, az erdei nyenyec és az északi szölkup alkotja ezt a csoportot. Kérdéses, hogy ide tartozik-e az északnyugati mari, a jazvai komi és a csángó. A kritikusan veszélyeztetett nyelvek már csak néhány idős beszélővel rendelkeznek, tehát közel állnak a kihaláshoz. Ezt a csoportot az umei, a pitei, a teri számi, a vót, az izsór, a tundrai és az erdei nyenyec, és a közép-szölkup alkotja, valamint talán a déli szölkup is. Ebben a csoportosításban az akkalai számi, a lív, a keleti manysi és a kamassz kihalt nyelvnek tekinthető. Ugyanakkor az akkalai száminak lehet még néhány beszélője, a lívnek pedig viszonylag sok L2 beszélője van. Az utolsó kamassz beszélő 1989-ben, az utolsó keleti manysi pedig 2018-ban hunyt el. Ezen kívül tudomásunk van korábban kihalt uráli nyelvekről, mint a déli és a nyugati manysi, a déli hanti, a kemi számi, a jurác és a mator – ezek a 19. században haltak ki. A középkorban kihalt nyelvek a merja, muroma és a mescsera, amelyekre csak helynevek és szubsztrátumok alapján tudunk következtetni (83–85).

Salminen szerint a nyelvcsalád 11 számi, 10 balti finn/finnségi, 2 mordvin, 3 mari, 4 permi, 2 magyar, 4 manysi, 3 hanti és 11 szamojéd nyelvből áll, ezek közül 3 nem veszélyeztetett, 12-13 pedig ténylegesen veszélyeztetett, ami azt jelenti, hogy nem valószínű a kihalásuk a közeljövőben. A hazai finnugrisztikai szakirodalomban általában kevesebb nyelvvel számolnak. Salminennél a számi nyelvek – nyugatról keletre haladva – a déli, az umei, a pitei, a lulei, az északi, az inari, a már kihalt kemi, a kolta, az akkalai, a kildin és a teri számi.

A finnségi nyelvek közül a déli csoportba tartozóké problémásabb, Salminen önálló nyelvnek tartja a lív, a vót és az észti mellett a vőrot (võrut), de a krevint, a szetut, a mulgit és a tartuit nyelvjárásnak. A finn, a karjalai, az izsór és a vepsze mellett önálló nyelvként szerepel nála a livvi (olonyeci) és a lúd, amit a legkevésbé dokumentált finnségi nyelvnek tart. Öröndetes tény, hogy nemrég megjelent egy lúd grammatika (Pahomov 2024). A kvén, a tor-

nio-völgyi (Salminen meghatározásában ennek egy beszélt és írott változata a meänkieli) és az inkeri-finn nyelvváltozatként szerepel a csoportosításban.

A mordvin két fő változatát, az erzát és a moksát önállónak tartja, míg a soksa hagyományosan nyelvjárási státusát elfogadja. A mari esetében indokolt lehet legalább két, de még inkább három nyelvről beszélni, a szokásos hegyi és mezei mellett önálló nyelvként szerepel az északnyugati mari. Előbbi kettő nyelvként való besorolása azzal is indokolható, hogy mindkettőnek elég hosszú múltra visszavezethető irodalmi normája van. A permi ágból nyelvként szerepel az udmurt, a komi (zürjén), a komi-permják és a jazvai. Salminen azzal érvel a komi változatok önállósága mellett – amit sokszor meg szoktak kérdőjelezni –, hogy noha a komi nyelvek közötti különbség korántsem olyan nagy, mint mondjuk a hanti vagy a nyenyec esetében, van akkora, ami miatt önálló nyelvnek tartjuk a számi nyelveket, a karjalait és a livvit (olonyecit) vagy az erzát és a moksát. A beszermjánt és az izsmait komit ugyanakkor egyelőre nyelvjárásként kezeli. Véleményem szerint ez az érvelés elfogadható a komi nyelvek esetében. Ami viszont meglepő, hogy a keleti marit a szerző említi ugyan, de a státusát nem adja meg.

A hazai olvasóknak ennél is meglepőbb lehet, hogy a magyar nyelv mellett önállóként szerepel a csángó. Salminen szerint a magyarok azért nem tartják a csángót önálló nyelvnek, mert tipikusan soha nem hallottak csángó beszédet (101). Szerintem inkább azért, mert a hazai dialektológiában hagyományosan használt kritériumrendszernek megfelel a csángó, ugyanis van főléboltozódott nyelvváltozata (a magyar), egy jól behatárolható földrajzi területen beszélik (Moldvában) és csak korlátozottan (nincs írott változata, főként nem hivatalos regiszterekben használatos). A sztenderd magyarral való kölcsönös érthetősége azonban problémás, valamint a csángóknak önálló, a magyartól különálló identitásuk van. Mindezek ellenére a csángót hagyományosan nyelvjárásnak tartják (vö. Kiss 2001: 31–32). Emellett a 90-es évek eleje óta folyamatos kiegyenlítődés zajlik a csángó és a sztenderd változat között. Ugyanakkor nagyon hasznos, hogy a szerző – nem elsőként persze – felhívta a figyelmet a csángó klasszifikációjának problémájára, és érdemes lenne a továbbiakban új szempontokat is bevonni a kérdés vizsgálatába.

Talán kevésbé megosztó az obi-ugor és a szamojéd nyelvek besorolása (101–104). Salminen amellet érvel, hogy a ma is beszélt északi manysi mellett kihalt nyelvként érdemes felvenni a keleti, a nyugati és a déli manysit. Hasonlóképpen önálló nyelvként beszélhetünk az északi és a keleti hantiról, bár utóbbi esetében lehetséges, hogy két nyelvről van szó, valamint fel kell venni a kihalt déli hantit, ami feltehetőleg kapcsolatot képezett az őshantiból kivált további változatok között.

A szamojéd nyelvekről szólva a szerző elveti a hagyományos észak-déli felosztást, mivel véleménye szerint itt is inkább láncként ajánlott gondolni ezekre a nyelvekre. Ebbe az ágba tartozik a nganaszan, a hozzávetőleg 10 beszélővel rendelkező tundrai és kb. 15 beszélővel bíró erdei enyec, valamint a tundrai és az erdei nyenyec, a már kihalt jurác, ami az enyec és a nyenyec nyelvek között egyfajta átmenetet képezett, az északi, a középső és a déli szölkup, továbbá a kihalt kamassz és mator. A kojbal az előbbi, míg a tajgi, a mator és talán a sojot az utóbbi nyelvjárásai voltak, melyek beszélői előbb török vagy tunguz nyelvekre váltottak, majd ezen nyelvek jó része eloroszosodott. Végezetül a szerző különbséget tesz azon nyelvek között, ahol a revitalizációs törekvések még lassíthatják a nyelvvesztés folyamatát és azok között, ahol már csak a dokumentáció lehetséges vagy talán az is elkésett. Emellett pedig hangsúlyozza az oktatásnak az anyanyelv megőrzésében nyújtott alapvető fontosságát.

Az uráli alapnyelv rekonstrukciójáról szól a kötet 3. fejezete (117–175). Mihail Zsivlov szerint az uráli a világ egyik legjobban kutatott nyelvcsaládjá, a rekonstrukcióban azonban sokáig nem alkalmazták az újgrammatikusok által rigorózan kezelt hangmegfeleléseket. Ezt mutatja véleménye szerinte az a tény, hogy az uráli etimológiai szótárban (UEW) viszonylag sok szórványos hangváltozás szerepel. Viszont a tendencia a kutatásban azóta már megváltozott. A szerző szándéka áttekintést adni a kutatás jelenlegi állásáról, ebben elsősorban Helimskij, Aikio és Pystynen munkáira támaszkodik (117), az ugor rekonstrukciók pedig a sajátjai. Zsivlov vázlatosan áttekinti a köztes alapnyelvek rekonstrukciójával kapcsolatos főbb problémákat, majd bemutatja az általa elfogadhatónak tartható köztes alapnyelveket, melyek a finnségi, a számi, a mordvin, a mari, a permi (ennek felbomlásával jött létre az öskomi és az ösudmurt), a magyar és az obi-ugor alapnyelvek (utóbbiból jött létre később az ösmansyi és az őshanti, 118). Nem fogadja el tehát a finnugor alapnyelvet, ahogyan az ugor alapnyelv sem szerepel a felsorolásban. A 3.5.6. alfejezetben ugyanakkor megad egy sor olyan feltételezett hangváltozást, ami valamennyi ugor nyelvre érvényes, azzal a megjegyzéssel, hogy ezeket lehet proto-ugor innovációknak tekinteni (139).

Az itt bemutatott, rekonstruált uráli alapnyelvi vokalizmus teljesen, a konzonantizmus pedig összességében megegyezik a hagyományosan elfogadottal, de nem szerepel benne a palatalizált *ś (vö. Bereczki 2003: 36–37, 41). Az alapnyelvi fonotaxis kapcsán (117–175) a szerző szerint csak *jCC és *wCC mássalhangzó-kapcsolatok szerepelhettek szóbeljei helyzetben, míg az UEW-ben *r-kezdetűeket is megadnak. A továbbiakban a hagyományos rekonstrukciót követi, miszerint mássalhangzó-kapcsolat nem szerepelhetett

szóeleji pozícióban, de szóbeljei helyzetben lehettek gemináták (*pp, *tt, *kk), illetve mássalhangzó-kapcsolatok, elsősorban *kt, *pt, *tk. Zsivlov szerint a magánhangzó-harmónia miatt nem lehettek vegyes szórendű szavak az alapnyelvben, az *i pedig semleges hangnak számított (nem első szótagban). Fontos morfológiai jelenség lehetett az alapnyelvben, hogy a tövégi **-i* bizonyos mássalhangzóval kezdődő toldalékok előtt törlődött, tehát például, ha a *weti 'víz' tőhöz az ablatívuszi **-tä* esetrag járult, akkor a szóalak *wettä lehetett, így a *weti alaknak lehetett mássalhangzós, **wet-* allomorfiája is. A szerző viszont hangsúlyozza, hogy a szinkópa nem őrződött meg egyetlen uráli nyelvben sem (122). Emiatt viszont nem tűnik annyira meggyőzőnek az érvelés. A további alfejezetek a rekonstruált hangváltozásokat ismertetik a fent bemutatott köztes alapnyelvek sorrendjében. A fejezet érdeme, hogy nagyon gazdag nyelvi anyag szerepel benne. Az uráli > ősmagyar rekonstrukciónál (140–142) a szerző megjegyzi, hogy az alapnyelvi *č folytatása problematikus, a szókezdő *sz-* előzménye pedig nála **č-*.

A morfológiai rekonstrukciót tartalmazó rész az előzőeknél jóval rövidebb (153–158) és abból a feltételezésből indul ki, hogy amennyiben a leánynyelvi toldalékmorfémák szabályos hangmegfelelést és funkcionális egyezést mutatnak, akkor a legutolsó köztes alapnyelvre kell őket rekonstruálni, ha csak nincs meggyőző bizonyíték az adott elem másodlagos voltára (153). Sajnos a fonológiai résszel ellentétben itt nem szerepelnek szisztematikusan a rokon nyelvi megfelelők. Janhunnen rekonstrukcióját követve Zsivlov a főneveknél zéró egyes, **-ki* kettes és **-t*, valamint **-j* többesjellel számol (153), illetve **-n* szuffixummal a birtokos paradigmában. Az esetragok rekonstrukciója során három grammatikai és 3-6 lokális esettel számol, a latívuszból az **-ŋ*-en kívül lehetségesnek tartja a **-k*, **-j* és az **-s* meglétét. A névmásoknál **-t* tárgyragot feltételez, szemben a főnévi **-m* szuffixummal. A duális jele esetükben **-jn*, a plurális pedig **-k* lehetett, ami megtalálható az igei és a birtokos paradigmában is (154). Az igéknél kijelentő módban zérómorfémát, konjunktívuszi – nem pedig dezideratívuszi vagy feltételes – funkcióban **-ni*, felszólító módban E/2-ben **-k*, egyéb esetekben **-ka* toldalékot rekonstruál. A **-k* jelenidőjel rekonstrukcióját bizonytalannak tartja, múlt időre **-j*-t vagy **-č*-t (ami a hagyományos felfogásban **-š*) tart elfogadhatónak azzal a megkötéssel, hogy az előbbi a tagadó igénél, amelynek formája **-e* lehetett, fordult elő. Ennek ellentmond, hogy a magyarban az elbeszélő múlt idejű igealakok tövégi magánhangzója lehet az alapnyelvi **-j* folytatása (vö. Bereczki 2003: 54–55). Zsivlov szerint az alapnyelvben a szám-személyjelölő morfémáknak két paradigmája volt, az első a névszókból és a tárgyragozásban fordult elő, a második az alanyiban (155–158). Bereczki (2003: 56–57) vi-

szont csak egyféle paradigmával számol, a tárgyas ragozást csak harmadik személyre tételezi fel. Összességében a fejezet alapos áttekintést nyújt a fonológiai rekonstrukcióról, a morfológiáiról pedig elfogadhatót. A mondattani rekonstrukció kérdéskörére azonban Zsivlov sajnos még az említés szintjén sem tér ki.

A kötet negyedik fejezetét Stefan Georg jegyzi, a cím (*Connections between Uralic and other language families*) kissé félreérthető lehet, hiszen úgy is értelmezhető, hogy areális és kontaktusjelenségekről lesz szó. Valójában a fejezet arról szól, hogy milyen nyelvekkel próbálták rokonítani az uráli nyelveket, valamint melyek azok a tágabb, makrocsoportokkal számoló felvételek, amelyekkel a szerző szerint érdemes lehet részletesebben is foglalkozni. A tanulmány a komparatiztika területeinek rövid ismertetésével indul (176–177), majd azzal a megállapítással folytatódik, hogy bár az uráli nyelvek rokonsága alaposan bizonyított, többször felmerül a kérdés, hogy nem tartozhat-e az uráli valamilyen nagyobb makrocsoportba. Ezek közül öt elmélet kritikus ismertetését adja a szerző, de ezek előtt szerepel még egy áttekintés a hasonlóság értelmezéséről és a nyelvrokonság bizonyítékairól. Georg felhívja a figyelmet arra, hogy a feltételezett makrocsoportok igazolásához vagy rekonstruált alakokkal kell dolgozni, vagy ki kell bővíteni a rekonstrukció alapjául szolgáló nyelvek körét. Ismerteti a rekonstrukciónál előforduló típushibákat, például a rosszul idézett szóalakokat, hibás jelentések megadását, téves szegmentálást stb. (179–182). A török és a mongol nyelvek állítólagos közös eredetű szavait is inkább korai kölcsönzésnek tartja. Az átvett elemek elkülönítése a közös eredetű szavaktól alapvető fontosságú a rekonstrukcióban és fontos annak tudatosítása, hogy morfológiai elemek is kölcsönözhetők.

A fejezet további részében az esetleges makrocsoportokat tárgyalja a szerző. Az uráli és altaji nyelvek lehetséges rokonsága részben azon a megfigyelésen alapul, hogy tipológiailag ezek a nyelvek viszonylag sok hasonlóságot mutatnak és alapvetően különböznek például az indoeurópai vagy a kínai nyelvek felépítésétől. A finnugristák oldaláról már a 19. században igazolták, hogy nincs genealógiai kapcsolat az altaji nyelvekkel, ezzel a modern altaisztikában is egyetértenek (185–190). A téma áttekintése alapos és adatokban gazdag, de szokatlan, hogy az ugor-török háborút meg sem említi a szerző. Az uráli és az indoeurópai nyelvek rokonságának gondolata szintén a 19. században gyökerezik, ezt korán megcáfolták és komolyabb támogatást sosem kapott. A hamar felmerült lehetséges közös eredetű szavakról igazolták, hogy azok kölcsönzések (190–193). Az indoeurópai–uráli kölcsönzések mellett ma már az egyes leánynyelvek és köztes alapnyelvek közötti átvételekről is sokkal bővebb a tudásunk (ld. pl. Holopainen 2019). Az uráli és a jukagír

nyelvek esetleges közös eredetének gondolata Paasonentől származik, de viszonylag hamar rámutattak – például Collinder, Rédei, később Häkkinen és Aikio is –, hogy a feltételezett egyezések kölcsönzések. Emellett a jukagir nyelvek talán mutatnak néhány areális egyezést az északi szamojéd nyelvekkel, de mindez nem elegendő a nyelvrokonság igazolására (193–195). Míg a nosztratikus és a hasonló elméleteket Georg erős és jogos kritikával illeti (197–198), az uráli nyelvek esetleges rokonságát paleoszibériai és/vagy esz-kimó nyelvekkel némiképp engedékenyebben értékeli, ugyanakkor nem fogadja el a genealógiai kapcsolatot. Az összevetés ragozási paradigmákat felhasználva rekonstruált alapnyelvek hasonlításán alapul, ami önmagában nagyon kevés a genealógiai kapcsolat igazolására (195–198).

Georg ezután a szakirodalomban jól ismert tipológiai hasonlóságokat veszi sorra az eurázsiai area nyelveire vetítve, majd megállapítja, hogy érdemes lenne a tokhár nyelv lehetséges uráli areális kapcsolatait vizsgálni, illetve azt is, hogy az areális kutatások általánosságban fontosak és kívánatosak (198–203). Ez utóbbi megjegyzéssel teljesen egyetértek. Nem világos számomra azonban, hogy akkor miért nem foglalkozott a szerző ezekkel a kérdésekkel behatóbban a fejezetben, vagy miért nem szerepel önálló kontaktusnyelvészeti témájú fejezet a kötetben.

Simoncsics Péter hatalmas feladatra vállalkozott azzal, hogy alig több, mint 20 oldalon tervezte áttekinteni az uralisztika kutatástörténetét a kezdetektől hozzávetőleg a 90-es évek elejéig (210–234). Ugyan a nem nyelvészeti kutatásokat kizárja a vizsgálatából, még így is nagyon feszes az adatok bemutatása. A szerző hangsúlyozza, hogy a nyelvtörténeti vizsgálatokban mennyire fontos a tér és az idő kategóriája, részben feltehetőleg ennek nyomán alakította ki a fejezet szerkezetét. Ez azonban az olvasó számára akár nehezen követhető is lehet, mivel a kronológiai és a földrajzi csoportosítás elvei folyamatosan váltakoznak a szövegben. Az uralisztika kialakulásának tárgyalásakor a szerző egészen a kezdetekhez, Platónhoz és Pāṇinihez nyúlik vissza, megállapítva, hogy a nyelvet lehetett természeti törvényeken alapulónak vagy társadalmilag meghatározottnak tekinteni (210). Ezután ismerteti a különféle őshazaelméleteket Castréntől kezdve László Gyula és Hajdú Péter kutatásaival bezárólag (211). Itt érdemes lett volna megemlíteni a legújabb kutatási eredményeket is a témában (pl. Vigh 2021).

Az egyetemalapítások és a reformáció szerepének kiemelése után a tudománytörténeti ismertetés a 18. századi gyűjtőmunka igen részletes bemutatásával folytatódik, külön részletezve Sajnovics és a *Demonstratio* fontosságát az uralisztika megszületésében. Simoncsics többször is összehasonlításban mutat be egyes szerzőket, műveket, helyszíneket. Úgy véli, hogy míg Sajno-

vics világlátását feltehetőleg a tudomány prediktív volta (a csillagászat) határozta meg, addig Gyarmathiét inkább a medicina diagnosztikus gyakorlata, és ez a két megközelítésmód adta a nyelvészet empirikus alapjait. Ugyanígy fontosnak tartja Európában a centrum és a periféria kettősét: mivel az észti, a finn és a magyar kutatók az utóbbiba tartoztak, a német minták átvétele például termékenyen hathatott a kutatásra, de ez a hatás a Balkánt vagy a török területeket már nem érte el (215).

A 18. század a többé-kevésbé szisztematikus gyűjtőmunka megkezdésének időszaka is volt, itt a szerző elsősorban Messerschmidt és Pallas szerepét, illetve Schlözer tudományszervezői munkásságát hangsúlyozza. A 19. században a gyűjtések folytatódtak, itt Castrén és Reguly munkásságáról és hagyatékáról kapunk részletekbe menő, néhol anekdotikus ismertetést (217–219). Emellett részletesen megismerhetjük az „ugor–török” háború történetét, Budenz magyarországi tevékenységét, valamint vele párhuzamba állítva Otto Donner és tanítványai munkáját. Ahogy folyamatosan nő az uralisztika kutatóinak és eredményeinek száma, úgy válik, érthető módon, egyre inkább felsorolás-szerűvé a szöveg. A 19. század vége és a 20. század – különösen a második világháború utáni – kutatástörténete már csak nagyon vázlatosan szerepel a fejezetben. Összességében a fejezet alapos áttekintését adja a kutatástörténetnek, de az arányokon célszerű lett volna kicsit változtatni: egyfelől például Kempelen Farkas életrajza túl részletesen szerepel (215–216), ezzel szemben az észtsországi és oroszországi kutatók a finnekhez és főképpen a magyarokhoz képest csak marginálisan kerülnek bemutatásra.

4. A kötet 6–9. és 11–19. fejezete az egyes uráli nyelvek, a 10. pedig a finnégi ág bemutatását tartalmazza. A szerkesztők a bevezetőben jelezték, hogy nem volt céljuk minden uráli nyelv ismertetése, ami a terjedelmi korlátok miatt érthető. Az viszont kevésbé, hogy mi volt a nyelvek kiválasztásának szempontja. Az látható, hogy a nyelvcsalád minden ágából szerepel legalább egy nyelv, ezek egy részére viszont elérhető angol nyelvű leíró nyelvtan. A fejezeteknek próbáltak egységes szerkezetet kialakítani, ezt azonban nem sikerült maradéktalanul tartani. Az olyan esetekben, amikor az egyes nyelvtani rendszerek különbsége indokolja, ezek a különbségek nem zavarják az olvasót, de hasznos lett volna legalább a bevezető demográfiai (és esetenként tipológiai) részeket egységesíteni a könyvben. Az egyes fejezetek szerkezete tehát nagyjából hasonló: a demográfiai, szociolingvisztikai, dialektológiai és esetenként revitalizációs kérdések tárgyalása után a nyelvtani rendszer bemutatása a nyelvi szintek sorrendjében történik. A fonológiai, fonotaktikai kérdések után elsőként a névszói, majd az igei morfológiát mutat-

ják be, ezt követi a névszói, majd igei szintagmáké. Ezután szerepelnek általában – de nem kizárólagosan – a további szófajok, majd az egyszerű és az összetett mondatok. Pozitívum, hogy a legtöbb szerző a lehetőségekhez mérten részletes mondattani leírást készített, hiszen a szintaktikai vizsgálatok még mindig marginálisabbak más területekhez viszonyítva. A fejezeteket glosszázott és fordított szövegmutatványok zárják. A derivációs morfológia elhelyezése elég változatos. A nyelvek nyugatról, a számi nyelvektől kezdve a szől-kuppal bezárólag mutatják be. A leírások általános terjedelme 40-50 oldal.

Torbjörn Söder a déli számit mutatja be (235–301), a fejezetben a fonológiai és morfológiai kérdések más részekkel összevetve nagyobb hangsúlyt kapnak. A szöveg egészét tekintve leginkább egy hagyományos chrestomathia felépítését követi, bőséges példaanyaggal ellátva. A déli számitól földrajzilag távol helyezkedik el a napjainkra kb. mindössze 150 beszélőt számláló kolta számi nyelv, melyet Timothy Feist ismertet (302–346). Az előzővel ellentétben ez a rész inkább egy hagyományos leíró nyelvtani vázlatnak tekinthető. Különösen alapos az egyszerű mondatok jellemzőinek tárgyalása, ugyanakkor a szórendi kérdésekről és az összetett mondatokról csak érintőlegesen esik szó. Mindenképpen érdemes a két fejezetet párhuzamosan olvasni, ahogyan az észti nyelv északi és déli változatait bemutató tanulmányokat is. Az előbbit Reili Argus és Helle Metslang írták (347–385), míg a dél-észti változatokat, elsősorban a vöro (vöru) alapján, Helen Plado, Liina Lindström és Sulev Iva (386–432) mutatja be. A két fejezet adatai könnyen összevetethetők és ez alapján jól látszik, hogy a fonológiai és lexikális különbségek mellett néhány morfológiai jellemző is jelentősen különbözik az északi és a déli változatok között. A kötet 10. fejezete a finnségi nyelvek összefoglalása (433–480) Riho Grünhaltól, aki Salminen véleményével ellentétben nem tartja önálló nyelvnek a livvit (olonyecit). A fejezetben a nyelvtörténeti kérdések értelemszerűen hangsúlyosabbak, mint az egyes nyelvek leírásában, a finnségi nyelvek tipológiai jellemzése pedig kimerítő alaposágú.

A kötet következő fejezetei az oroszországi nagyobb finnugor nyelveket tárgyalják. Jack Rueter a moksa mordvint (481–526) ismerteti, ami szerencsés választás, mivel az erzához képest a moksa nyelvre vonatkozó leírások köre kisebb. A fejezet legalaposabban kifejtett része a névszói esetek funkcióinak, valamint a kifejezetten komplex igeragozási paradigma ismertetése. Jeremy Bradley és Jorma Luutonen a mezei mari nyelvet mutatják be (527–575), de többször is utalnak a hegyi marival meglévő különbségekre. Különösen hasznos a Volga–Káma-vidék nyelveinek ismertetése és viszonylag részletes az igevev szerkezetek, valamint az egyszerű mondatok bemutatása. Az udmurt nyelvet Pirkko Suihkonen ismerteti (576–613), az eddigi feje-

zetektől kissé eltérő felépítésben. A morfológiai és morfoszintaktikai részek kifejezetten hangsúlyosak, valamint szerepel a fejezetben egy rövid pragmatikai leírás is. Rogier Blokland a zürjént tárgyalja (614–664), noha ez a legjobban dokumentált komi nyelv, bár néhány utalás szerepel a permjákra és a jazvaira is. A fejezet erőssége az átfogó szintaktikai leírás.

Susanna Virtanen és Horváth Csilla az északi manyisi nyelvet ismerteti (665–702) rendkívül gazdag példaanyagot használva. A fejezetben mind a morfológiai, mind a szintaktikai jellemzőket kimerítően tárgyalják a szerzők, valamint külön részt szentelnek a tárgyi egyeztetés és a tranzitivitás kérdésének. Hasonlóan alapos a Csepregi Márta által jegyzett hanti fejezet (703–752), amelyben a keleti hantit, azon belül a szurgutit ismerteti, de több résznél is hivatkozik további hanti változatokra. Mind a morfológiai, mind a szintaktikai rész nagyon átfogó, a szerző emellett számos olyan kérdést tárgyal, amelyek a legutóbbi időkben kerültek a kutatások fókuszába, ilyen például a testtartásigék használata egzisztenciális mondatokban, a tévesen ergatívnek tartott szerkezetek vagy az egyeztetés a ditranzitív igés mondatokban.

A kötetben a szamojéd nyelvek viszonylag hangsúlyosan vannak képviselve. A nganaszant bemutató fejezet Wagner-Nagy Beáta munkája (753–792). A leírásban – értelemszerűen – különösen hangsúlyos a morfonológiai rész, emellett a mondattani alfejezetek is bőségesek és gazdagon vannak illusztrálva. Oleszja Hanyina és Andrej Sluinszkij a súlyosan veszélyeztetett erdei és tundrai nyec nyelvek leírását adja (793–852). A szerzők nagyon alaposan tárgyalják a fonológiai és morfológiai kérdéseket, de emellett a szintaktikaiak is kellő hangsúllyal szerepelnek. A 19. fejezetben Mus Nikolett mutatja be a tundrai nyenyec nyelvet (853–896). A kötet más fejezeteivel összevetve a bevezető tipológiai és szociolingvisztikai jellemzés kifejezetten alapos. A mondattani részek is átfogóak, különösen a tagadás és kérdő mondatok bemutatása. A nyelvi fejezetek sora a Gerson Klumpp és Josefina Budzisch jegyezte szölkup fejezettel zárul (897–938). A szerzők kimerítően tárgyalják a vonatkozó demográfiai kérdéseket, emellett pedig a kutatástörténetet is. A morfológiát, különösen annak igei részét is nagyon gondosan mutatják be.

Ebből a vázlatos áttekintésből is látható, hogy a kötet nyelvi fejezetei eltérő terjedelemben és hangsúlyokkal, de összességében kellő alapossággal ismertetik a vizsgált nyelveket.

5. Az utolsó két fejezet egy-egy nyelvi jelenséget vizsgál tipológiai megközelítésben, az uráli nyelvekre összpontosítva. Fentebb már említettem, hogy a szerkesztők nem indokolták, hogy miért ezt a két jelenséget tárgyalják a kötetben, ugyanakkor fontos leszögezni, hogy mindkettő jó választásnak

bizonyult, és általuk a szélesebb olvasóközönség is betekintést nyerhet olyan témákba, amelyeknek noha mára elég gazdag szakirodalma van, mégis jól összefoglalják a kutatás jelenlegi állását.

A 21. fejezetben (939–978) Kszenyija Sagal az uráli nyelvek vonatkozó alárendelő szerkezeteit vizsgálja, viszonylag friss szakirodalmi forrásokra támaszkodva. Példáit igyekezett úgy összeválogatni, hogy azok a nyelvcsalád minden ágát lefedjék, ugyanakkor hangsúlyozza, hogy egyes kérdésekre csak limitált adatok állnak rendelkezésre. Vonatkozó alárendelésnek az olyan alárendelő szerkezet tekinti, ami egy névszóból (fej) és az azt jelzőként módosító alárendelő mondatból áll. A főmondatnak és az alárendelt mondatnak van egy közös argumentuma, ami megjelenhet akár a fő-, akár a mellékmondatban. Az előbbieket külső, az utóbbiakat belső fejközpontú szerkezetnek nevezzük (939). A fejfőnévre utalhat névmás a másik tagmondatban (pl. *Ame-lyik kutya ugat, az nem harap.*) – ezt korrelatív szerkezetnek nevezik. A vonatkozó alárendelő szerkezetek többféle szempontból is csoportosíthatók, például a szerkezetek tartalmazhatnak két finit igét (pl. *A könyv, amit egy hete olvasok, nagyon érdekes.*), vagy a finit ige mellett egy nem finit igét, ami az uráli nyelvek esetében általában participium (vagy nominalizáció, vagy konverbum pl. *Az egy hete olvasott könyv nagyon érdekes.*). Az uráli nyelvek döntő többségében – a nganaszan kivételével – mindkét típus elterjedt, de nem egyforma mértékben. Emellett vannak megszorító és nem megszorító vonatkozó alárendelések, de ezek Sagal szerint nem mutatnak szerkezeti különbséget az uráli nyelvekben. Vannak továbbá olyan szerkezetek is, amelyekben nem szerepel kitett fejfőnév. Végezetül aszerint is osztályozhatók a szerkezetek, hogy milyen mondatrészekre vonatkozhatnak, ezek hierarchiába rendezhetők: a legtöbb nyelvben ezen mondatrészek az alany és a tárgy, aztán a részeshatározó, a függő esetű mondatrész, a legritkább pedig a birtokosra vonatkozó alárendelés (937–942).

A két finit igés alárendelő szerkezetek a nyelvcsalád nyugati nyelveiben terjedtek el leginkább. Ennek a stratégiának a megjelenése általában együtt jár az SOV > SVO alapszórendi váltással és általában areális hatás eredménye, például az észten és a komiban. Más uráli nyelvekben ennek a típusnak a használata még kevésbé általános, bár itt is megfigyelhetők különbségek. A két finit igés szerkezetben az uráli nyelvek vonatkozó névmásokat használnak, amelyek vagy szinkretikusak a kérdő és/vagy a mutató névmásokkal, vagy történetileg azokból jöttek létre (943–947).

A külső és belső fejközpontú, két finit igés szerkezetek további elemzése után (947–951), a nem-finit, másképpen igeneves szerkezetek alapos tárgyalása következik (951–971), lévén ez a típus az elsődleges és általánosságban

még ma is a legelterjedtebb. A szerző több példával is szemlélteti, hogy a participiumok és a cselekvésnevek általában ugyanazzal a morfémmal vannak kifejezve, de vonzatkeretük vagy a személyjelölő morféma megjelenése alapján egyes nyelvekben különbséget lehet tenni köztük, míg másokban nincs ilyen különbség. A nyelvek egy lehetséges további csoportosításának alapja az, hogy a vonatkozó alarendelés alanya hogyan van jelölve. Nagyon gyakori a genitívuszi esetalak vagy a participiumon személyjelölő morféma megjelenése. Sagal szerint a magyarban a tárgyias igék alanyát az *által* névutóval lehet kifejezni, a névutós jelölés egyébként az indoeurópai nyelvekre jellemző (955). A mai beszélt nyelvre már kevésbé jellemző, de az ágens participiumi (más terminológiával igei igeneves) szerkezetben a magyarban is lehetséges birtokos megformálás (pl. *az IBUSZ szervezte társasutazás retten-tően unalmas volt*). Az igeneves szerkezetek lehetnek az igeidő (aspektus, mód) kategóriák szempontjából neutrálisak vagy jelöltek. A jelöltek kifejezhetnek valós vagy relatív időt. Néhány uráli nyelvben, az igeneves szerkezeteket úgy tagadják, mint a mellékneveket (pl. *nem olvasó lány*), míg máshol tagadó participiumokat használnak, amelyek vagy képesek bármilyen mondatrészt tagadni vagy csak azok egy részét (959). A magyarban is vannak olyan, részben már lexikalizálódott alakok, amelyek szintetikusak (pl. *dolga-végezetlen ember, mosatlan pohár*).

A nyelvek különböznek abban is, hogy hányféle mondatrészt tudnak relativálni, ezt a tulajdonságot nevezzük orientációnak. A belső orientációjú participiumok csak az ige egy adott argumentumára vonatkozhatnak, míg a kontextuálisan orientáltak többre is. Ez alapján a szerző az uráli nyelveket három típusra osztja. A belső orientációjú igeneveket használók például az észti, finn, magyar, erza, moksa, valamint a számi nyelvek, tehát a földrajzilag legnyugatabbra elhelyezkedők. A főleg kontextuális orientációjú participiumokat használók a keleti és északi hanti, manysi, erdei enyec, tundrai nyenyec, nganaszan és szölkup, azaz a Szibériában beszélt nyelvek. A mari és a permi nyelvek pedig átmeneti típust képeznek a kettő között (962–967). Míg a finnben a participiumok között aktív-passzív megkülönböztetést lehet tenni, addig a magyar befejezett melléknévi igenevet Sagal ún. abszolútív orientációjúnak tartja, mivel az intranszitiv ige alanyát (S, pl. *a tegnap érkezett ismerősöm nagyon kedves*) és a tranzitív igék tárgyát (P, pl. *a tegnap olvasott könyv nagyon érdekes*) tudja relativálni. Valójában – bizonyos megkötések mellett – a tranzitív igék alanya (A, pl. *a már ovis korában is sokat olvasott lány nagyon tájékozott*) is relativálható. Célszerű lett volna a beálló melléknévi igenev felvétele is az osztályozásba. Összességében ez a fejezet a kötet egyik legjobban szerkesztett és leginformatívabb része, ami átfogó képet nyújt az

uráli nyelvekről. A tanulmány végén található összefoglaló táblázat (968–971) pedig szemléletes és hasznos segítség az olvasóknak.

A kötet záró fejezetében (979–1006) Merlijn de Smit és Gwen Eva Janda a határozottság kategóriáját vizsgálják összetett szemantikai, pragmatikai, szintaktikai szempontok szerint, sokszor az információszerkezeti kérdéseket is tárgyalva. A téma hatalmas, így a szerzőknek értelemszerűen valahogyan szűkíteni kellett a kérdéskört. A határozottságot úgy definiálják, hogy az egy adott referens azonosíthatóságának grammatikalizálódott jelölését. Az azonosíthatóság történhet a diskurzusban korábban említett információ alapján vagy pedig ki lehet kikövetkeztetni. A szerzők meglátása szerint a határozottság együtt jár az azonosíthatósággal, az ismerősséggel és az előfeltevések kategóriáival. Emellett szoros kapcsolatban van többek között a specifikussággal és a topikalitással. Az azonosíthatóságot ki lehet fejezni szövegen belüli eszközökkel, például anafórával vagy asszociációval, illetve szövegen kívüli eszközökkel, amilyen a deixis (ezt részletesen nem ismertetik) és az egyediség (979–980).

A határozottság kifejezése az uráli nyelvekben többféle módon történhet, például határozott névelővel, személyjelölő vagy egyéb affixumokkal a főnéven, a szórenddel, differenciált tárgyjelöléssel vagy tárgyas (tárgyorientált) ragozással. A határozott névelő csak a magyarban tekinthető a szerzők szerint teljesen grammatikalizálódottnak – bár nem teljesen egyértelmű, hogy milyen kritériumok alapján –, míg a finn *se*, északi *see*, északi számi *dat* 'az' névmásoknak névelő-szerű használata van (980–983). Ehhez hasonló funkcióban szerepelhetnek E/3, ritkábban E/2 birtokos személyragok is. Ezek használata sok különbséget mutat a nyelvcsaládon belül. Míg az északi samojéd nyelvekben csak deiktikusan és/vagy szituációsan, az obi-ugor nyelvekben pedig csak anaforikusan használhatók, a permi és szölkup nyelvekben mindkét funkciót ki tudják fejezni. A kétféle szuffixum közül a permi nyelvekben és a nyenyecben az E/2 birtokos személyragok affektív funkciójuk, a beszélő és a hallgató közti érzelmi közelséget jelzik (983–988). A komi nyelvekben a birtokos személyrag igenevekhez is járulhat (987). Itt a Bartenstől idézett példamondatot rosszul glosszázták, helyesen: *börd-ny-sö cry-INF-ACC.3SG*. A vepszében, az erzában és a moksában mutató névmásokból grammatikalizálódott todalékok használatosak hasonló funkcióban (988–989). Felmerülhet a kérdés, hogy az eredetileg főnévi módosító mutató névmás miért került posztnominális helyzetbe.

A szerzők kifejtik, hogy a finnségi nyelvekben a határozottság tulajdonképpen a szórenden keresztül grammatikalizálódott, mivel az egzisztenciális mondatokban XVS szórend van, fókuszált és határozatlan alannyal, a lokatív

mondatok határozott alanyt tartalmaznak, szórendjük pedig SVX. Ezután további nyelvekben mutatják be az egzisztenciális mondatok megformálását. Végül arra a következtetésre jutnak, hogy a szórend csak akkor tekinthető a határozottság jelölőjének, ha arra egy adott nyelvben nincs más általános alak annak kifejezésére, például határozott névelő vagy határozottságot kifejező szuffixum. A másik kritérium, hogy az adott nyelvben az egzisztenciális és a lokatív mondatok közötti egyetlen különbség az eltérő szórend. Mindezek alapján a finnugri és egyes számi, továbbá a szölkup nyelvek tartoznak ebbe a csoportba, bár a finn más eszközöket is használ a két mondatípus megkülönböztetésére (989–993).

A két utolsó kifejezési eszköz a differenciált tárgyjelölés (DOM), amikor a határozott tárgyak eltérő jelölést kapnak, mint a határozatlanok, valamint a tárgyas ragozás. Ez a két alfejezet leíró szempontból tekinti át az uráli nyelveket, részletesen tárgyalják a permi, elsősorban a komi, nyelvek tárgyjelölését. Ezekben ugyanis a határozatlan és élettelen tárgyak zéró morfémák, míg a határozottak és élők akkuzatívuszi esetragot kapnak. Ez viszont egyben kontrasztban áll az akkuzatívusznak a személyjelölt alakjával, ami a nem személyjelölt esetraghoz képest határozottabb referenst jelöl (993–998). DOM-ot használnak továbbá egyes számi nyelvekben, a finnugriakban, a keleti mansiban és a nganasziban. A szerzők nem említik, de a hanti nyelvekben is beszélhetünk disszerenciált tárgyjelölésről, mivel a főnevek – amelyek lehetnek határozottak vagy határozatlanok – tárgyesete zéró morfémák, míg a személyes névmások – amelyek mindig határozottak – jelöltek (vö. Csepregi 1998). A tárgyas ragozás egy tág értelemben használt kifejezés arra, hogy bizonyos nyelvekben nem csak az alany, hanem a tárgy is indexálható az ige. A legkomplexebb rendszer a mordvin nyelvekben van, ahol ezzel a paradigmával jelölik a tárgy határozottságát, számát és személyét, míg az obi-ugor nyelvekben, továbbá a nganasziban, a tundrai nyenyecben és az erdei nyenyecben a tárgy számát és határozottságát. A szölkupban és a kamassziban, valamint a magyarban a tárgyas ragozás pusztán a tárgy határozott voltát jelöli (993–1001). A fejezet összességében gondolatébresztő, a szerzők sok érdekes kérdést vetnek fel. Ugyanakkor jobb lett volna egységes szerkezetben tárgyalni a témákat, a különféle definíciók és egymással ellentétes vélemények tárgyalásakor világosan kimondani, hogy melyik meghatározást követik a szerzők, valamint több összefoglaló táblázat megadása segítette volna a szöveg könnyebb értelmezését.

A kötet fejezeteinek vázlatos áttekintése után elmondható, hogy a *The Uralic languages. Second edition* létrehozása nagy vállalkozás volt. A szerkesztők célja, hogy a kézikönyv aktualizált, de nem átfogó képet nyújtson az

uráli nyelvekről, valamint néhány, a nyelvcsalád szempontjából történetileg és/vagy tipológiailag is releváns tulajdonságáról, mindent egybevetve teljessé. Az egyes fejezetek terjedelme és színvonala nagy eltéréseket mutat, valamint a kötet sok szempontból nem egységes, ugyanakkor mindenképpen érdekes olvasmány, ami segítheti az uralisztika nemzetközi láthatóságának növelését.

Irodalom

- ABONDOLO, DANIEL (ed.) 1998: The Uralic languages. Routledge, London – New York.
- BAKRÓ-NAGY, MARIANNE – LAAKSO, JOHANNA – SKRIBNIK ELENA (eds) 2022: The Oxford guide to the Uralic languages. (Oxford guides to the world's languages.) Oxford University Press, Oxford.
- BATALOVA, R. M. [Баталова, Р. М.] 2002: Кудымкарско-иньвенский диалект коми-пермяцкого языка. Mitteilungen der Societas Uralo-Altaica. Heft 23. Moskva – Groningen.
- BERECZKI GÁBOR 2003: A magyar nyelv finnugor alapjai. 3., átdolgozott kiadás. Universitas Könyvkiadó, Budapest.
- CROFT, WILLIAM 2003: 2003. Typology and Universals [2nd ed.]. Cambridge University Press, Cambridge.
- CSEPREGI MÁRTA 1998: Szurguti osztják chrestomathia. Studia uralo-altaica. Supplementum 6. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- HOLOPAINEN, SAMPSA 2019. Indo-Iranian borrowings in Uralic: Critical overview of sound substitutions and distribution criterion. University of Helsinki, Helsinki.
<http://hdl.handle.net/10138/307582>
- KISS JENŐ (szerk.) 2001: Magyar dialektológia. Osiris Kiadó, Budapest.
- NÉMETH SZILVIA 2021: Az északi manysi *ünli* 'ül' testtartásige jelentésszerkezete és szinkrón megfigyelhető grammatikalizációs irányai. Nyelvtudományi Közlemények 117: 29–68.
- ПАНОМОВ, МИКУЛ 2024: Lüüdin grammatik. Людиковская грамматика. Heimloimed Tarttu. <https://www.karjalansivistysseura.fi/hallinta/wp-content/uploads/2024/10/Miikul-Pahomov-Luudin-grammatik-Lyudikovskaya-grammatika-2024.pdf>
- SIEWIERSKA, ANNA 2011: Overlap and complementarity in reference impersonals. Man-constructions vs. third person plural-impersonals in the languages of Europe. In: Malchukov, Andrej – Anna Siewierska (eds), Impersonal constructions. A cross-linguistic perspective. John Benjamins, Amsterdam, 57–89.
- VIGH JÓZSEF 2021: Észak- és Kelet-Európa késő pleisztocén – kora holocén természeti környezetének rekonstrukciója és a finnugor nyelvű népek őstörténete. Folia Uralica Debreceniensia 28: 449–463.

F. GULYÁS NIKOLETT

DOI: 10.52401/fud/2024/17

Pusztay János: Nyelvben mért veszteség

Savaria University Press, Szombathely, 2024. 322 l.

ISBN 978-615-6489-37-1

Folyóiratunk tavalyi számában ismertettem Pusztay János *Egy nyelvcsalád tündöklése és...?* című, az oroszországi finnugor kisebbségek helyzetét bemutató kötetét. A kisebbségek sorsát szívén viselő szerző ebben az évben is kiadott egy nyelvpolitikai tárgyú munkát, amely 40 írását tartalmazza. Ezek egy része nemzetközi és hazai konferenciákon elhangzott előadásainak szöveges változata, más része pedig az elmúlt két évtizedben különféle fórumokon megjelent cikkeinek gyűjteménye. Ismertetésemben elsősorban a könyv finnugor vonatkozású anyagáról adok részletesebb képet.

1. A kötet négy fejezetre oszlik. Az első, kilenc írást tartalmazó rész a *Nyelv és globalizáció* címet viseli (11–80).

Vannak országok, ahol a nyelvjárás érték, a közösségi fórumokon saját dialektusában megszólalót nem nevetik ki, nem minősítik tanulatlannak, ostobának. Sajnos, Magyarországon a nyelvjárás stigmatizálva van. A szerző saját példáját említi: elsős gimnazista korában azért nem kapott jelest magyarból, mert egy fogalmazásban a saját nyelvjárása ragozását használta (*má-szok, fekszek*) a tanár által elvárt alakok helyett (11–12).

Borúlátó vélekedések szerint a világ jelenleg 6–7000 nyelvének mintegy a fele el fog tűnni a századfordulóra. Még borúlátóbb nézetek szerint egy évszázad múlva csak 3–600 (a még pesszimistábbak szerint mindössze 40–50) nyelv fog fennmaradni. Az oroszországi finnugor nyelvek mind a veszélyeztetett (vagy az erősen veszélyeztetett) kategóriába tartoznak, s – hacsak nem változik a kisebbségeket nagymértékben sújtó oroszországi nyelvpolitika (másképp fogalmazva: hacsak nem történik csoda) – ezek (pár) száz év múlva el fognak tűnni (13–15, 38–40). Az eltűnés okait Pusztay János három csoportba sorolja: politikai, szociális és szakmai tényezők. A politikai okok közé tartozik a nyelvek státusza, azaz vajon államnyelv, regionális államnyelv vagy státusz nélküli-e egy adott nyelv. A szociális okok közé sorolható a nyelvi imperializmus, a globalizációból adódó kulturális nyomás, a modernizáció, a nyelvi és kulturális arrogancia. Ez mind a nyelvi presztízs csökkenéséhez, és végző soron asszimilációhoz vezet. Szakmai ok lehet a nyelv nem megfelelő szintű fejlettsége, amin a nyelvi tervezés segítségével lehetne javítani (57–59).

Az oroszországi uráli nyelvek közül az erza, a moksa, a mari, a komi és az udmurt ún. regionális státuszú államnyelv (legalábbis papíron), a többi kb.

18–20 nyelvnek semmilyen politikai státusza nincs. Sajnos, e népek és nyelvek képviselői egyre fogynak, Pusztay összlétszámukat 3,5 millióra teszi (60–61). A legutóbbi népszámlálás tükrében, az asszimilációs folyamatok felgyorsultával jómagam úgy látom, már csak kétmillió körül lehet ez a számadat. És ha ehhez hozzávesszük, hogy az uráli lakosságnak csak mintegy 60%-a használja a mindennapokban az anyanyelvét, a végeredmény elkészerítő.

1989 és 2010 között a karjalaiak létszáma 51, a vepszéké 50, a komiké 32, a mordvinoké 30, az udmurtoké 22, a mariké 15%-kal csökkent. Ezek megdöbbentő szám adatok. Papíron nő ugyan a manysik, hantik és nyenyeczek létszáma, de ez csak az ún. északi kedvezménynek (az olajkitermelés miatt lakóterületükről elüldözött kisebbségeknek nyújtott igen halovány támogatásnak) köszönhető: egy kis boldogulás reményében a betelepültek (elsősorban az olajmunkások) is őslakosként anyakönyveztetik a gyermeküket. A nyelvvesztést felgyorsítja a diaszpóra-lét: a mordvinok háromnegyede, a marik fele, az udmurtok és komi-permjákok 30–40%-a él a titulás köztársaság (mesterségesen megrajzolt) határain túl. Az oroszországi vezetők politikai törekvése egyértelmű: legyen egy nyelv, egy nép, egy kultúra (61–64).

A kisebbségi nyelvek fennmaradásának egyik (de talán a legfőbb) záloga a jól működő, anyanyelven (is) oktató iskolarendszer kiépítése. Sajnos, Oroszországban a 90-es évek euforikus hangulata után, a kisebbségek támogatására hozott intézkedések visszavonásával nagyon rossz helyzetben van az anyanyelvi oktatás. Ahhoz, hogy ez megváltozzon, nemcsak a politikai döntéshozók gyökeres szemléletváltására lenne szükség, hanem az őslakosoknak is le kellene küzdeni az anyanyelvük presztízsét teljesen leromboló hamis ideológiákat, és el kellene hinniük, hogy értékes, a közösségi terekben is használható nyelvet beszélnek (21–24).

A kisebb finnugor népek körében végzett kutatások alátámasztják azt a nézetet, mely szerint az identitás fontos, talán legfőbb hordozója a nyelv. Ezt a felmérések alapján a komik 80, a marik 76, az udmurtok 62%-a érzi így. Sajnos, az identitás – a nyelvhasználat visszaszorulásával, a nyelvi presztízs csökkenésével – folyamatosan gyengül, és előbb-utóbb bekövetkezik az identitásváltás, a többségi társadalomhoz tartozás tudata. Ez a vegyes házasságokban jelentkezik a legerősebben. Az iskolának e folyamat megállításában is nagy szerepe lenne (26–33).

De nemcsak az oroszországi kis nyelvek, hanem a nagy államnyelvek is veszélyben lehetnek. A magyart, a finnt és az észtet nem fenyegeti a kihalás veszélye, de az angol nyelv nagymérvű térhódítása miatt sokan megkongatják a vészharangot. Pusztay említ egy igen elgondolkodtató esetet: „Jó évtizede az egyik észt egyetem rektora azt javasolta, hogy az észt felsőoktatást

teljesen át kell állítani az angol nyelvű képzésre” (41). Egy 2017-es finn rádiós előadásorozatban foglalkoztak a finn nyelv jövőjével. Sokan úgy gondolják, hogy száz év múlva az uralkodó nyelv és a műveltség nyelve az angol lesz, és létrejöhet a *suolanti* (azaz *suomi* ’finn’ és *englanti* ’angol’) kevert nyelv. Egyesek szerint eljőhet az az idő, amikor a finn családokban a gyerekekkel angolul fognak beszélni (50–52). Tegyük hozzá, az oroszországi finnugoroknál ez már be is következett, egyre inkább az orosz a családok nyelve.

Szerencsére pozitív fejlemények is vannak, persze nem Oroszországban, hanem Lettországon. Úgy tűnik, valamennyire sikeres a lív nyelv és kultúra revitalizációja. Az egykor nagy kiterjedésű birodalom, Livónia névadói mára kis területre szorultak vissza, s talán már tucatnyian sincsenek. A lívek nemzeti ébredése az 1920-as–30-as években zajlott, ekkor született meg a lív himnusz is. Az újkori nemzeti ébredés a Szovjetunió széthullása után kezdődött meg, a lettek fontosnak tartják az őslakosok megmentését. Létrejött a Lívek Háza, működik a Lív Intézet, szerveznek nyelvi táborokat fiataloknak, vannak fesztiválok, honlapok működnek, szépirodalmi művek, antológiák jelennek meg, s néhány éve elkészült a lív–észt–lett szótár is. Lívül ma már csak hárman írnak verseket, egyikőjük a tartui egyetem nyelvészprofesszora, Karl Pajusalu (írói álneve: Kęmpi Kārl). Rajta kívül még a lív revitalizáció vezéralakjának, Valts Ernštreitsnek a nevét kell megemlítenünk. Magyarul is jelentek meg fordítások lívből Puszta János és Pomozi Péter jóvoltából (előbbi 2022-ben monográfiát is készített e kis népről *A borostyánkőpart népe: a lívek* címmel) (44–47; a lívek szóba kerülnek a 4. fejezetben is, 250–252).

A nyelvkihalás ellen három szinten lehetne tenni: státuszfejlesztés, korpuszfejlesztés és presztízisfejlesztés. A státuszfejlesztés politikai kategória: megvan-e az ország vezetőiben az akarat a nemzetiségek nyelvének fejlesztésére (Oroszországban nincs). A korpuszfejlesztés az egyes szaknyelvi terminológiák kialakítását célozza meg. Ebben a Puszta János vezette *Terminologia scholaris* program példamutató munkát végzett: öt finnugor nyelven (erza, moksa, mari, udmurt, komi) összesen 50 terminológiai kisszótár jelent meg (erről ld. írásomat: FUD 20 [2013]: 318–322). A presztízisfejlesztés hosszú folyamat. Meg kellene győzni az őslakosokat arról, hogy a nyelvük nem holmi csökevény, hanem teljes értékű, fejlett nyelv (64–66, 69–76).

2. A kötet második fejezete a magyar nyelvvel foglalkozik (*A magyar nyelv helyzete*, 81–174). Ebben 13 írás kapott helyet. Puszta János számos tanulmányában foglalkozik a határon túli magyarság nyelvi helyzetével. Köztudott, hogy kisebbségi létben, az erős asszimilációs törekvések hatására

a nyelv presztízse gyengül (ez még nem olyan mérvű, mint Oroszországban, de aggasztó jelek figyelhetők meg). A határontúliak közül az anyanyelvüket sokan már nem beszélik magas szinten, ugyanakkor a többségi állam nyelvét sem sajátítják el jól, így egyfajta „kétfélnyelvűség” alakul ki, ami tovább ront az anyanyelv presztízsén. Kialakul egyfajta ördögi kör: az anyanyelvet nem tudják jól használni, és nem is használhatják közösségi terekben, ezért a nyelv presztízse meggyengül, emiatt viszont nem is adják tovább a következő generációnak...

A nyelvfejlesztés egyik záloga a szaknyelvalkotás. Pusztay könyvében számos példát idéz a kárpátaljai matematika, fizika, kémia és történelem tankönyvek – sokszor nehézkes, magyartalan – terminológiájából. A terminológiaalkotásban gyakran a többségi ország nyelve a minta, emiatt (is) jönnek létre magyartalan kifejezések.

A magyar nyelv a határontúli térségekben különböző módokon változik, de a távolodás egyelőre még csak nyelvjárási szinten áll, külön nyelvekről nem beszélhetünk. Talán a csángók esetében sem, akikkel külön tanulmányban foglalkozik a szerző (161–169). Megállapítja, hogy e „madárnyelvű nép” esetében az identitásnak már nem központi része a nyelv, körükben már egyre erősebb a román nyelvi és nemzeti tudat.

Pusztay a szaknyelvek kapcsán az angol nyelv magyarországi státuszával is foglalkozik. Az anyanyelv védelmére felesküdtött akadémiánk a pályázatok sok esetben már angolul követeli meg, azaz a magyar pályázó angol nyelvű anyagát bírálják el a magyar tudósok. A nemzetköziség, a globalizáció jegyében ma már az egyetemi előmenetel feltétele az angol nyelvű publikációk sora, ez viszont hosszú távon az adott szaknyelv elsorvadásához (vagy mint a számítástechnikai területén: ki nem alakulásához) vezet.

Pusztay egyik írásában (133–139) áttekinti, az egyes nyelvek hogyan nevezik meg az ’anyanyelv’-et. A német *Mutterspache*, angol *mother tongue*, holland *moetertaal*, dán *modersmål*, francia *langue maternelle*, olasz *materlingua*, szlovák *materinsky jazyk* jelentése ’anyanyelv’, ahogy még sok más germán, újlatin, szláv és kelta nyelvben is (de a latin a *patrius sermo* ’apanyelv’ kifejezést használta), valamint a törökben, szuahéliben, vietnámban, indonézban stb. Ugyancsak ezt a szerkezetet használja a finn (*äidinkieli*) és az észt (*emakeel*), valamint a komi (*tam kyy*) és az udmurt (*anaj kyl*) is. Más finnugor nyelvekben – az orosz *родной язык* mintájára – a ’szülő nyelv’ szerkezet él, pl. mordvin *šačema kel*, mari *šočmo jylme*, komi *čužan kyy*.

3. A kötet harmadik, négy írást magában foglaló egysége a tömör *Nyelvjárás* címet viseli (175–200). Nyelvjárási kérdésekkel természetesen más tanulmányokban is gyakran találkozunk.

A jelenkori magyar társadalom eléggé negatívan viszonyul a nyelvjárásokhoz, stigmatizálja az „ízesen” beszélőket, ami végső soron a dialektusok feladásához vezet. Ez nem veszélyezteti a magyar nyelv létét, de mindenképpen szegényebbé teszi az ország nyelvi tarkaságát, lazul a szülőföldhöz való kötődés.

Vannak olyan országok, ahol a nyelvjárás érték. Például Finnországban és Észtországban nagyon támogatják a nyelvjárásokat, újságokat, könyveket adnak ki (például a Kalevalát a kelet-finnországi savói dialektusban), s akár még az egyetemi előadó is használhatja az anyanyelvjárását. Németországban vannak olyan színházak, ahol a darabokat helyi dialektusban adják elő. Így (is) próbálják elérni, hogy a fiatalok ne adják fel a nyelvjárásukat.

A határontúli magyarság fennmaradása érdekében is változtatni kellene a nyelvjárásokhoz való viszonyunkon, mert a lenézett, presztízsvesztett dialektust a beszélők szégyellik használni, hiszen helytelennek, igénytelennek érzik, s így könnyebben áttérnek a többségi társadalom nyelvére.

Pusztay János javaslatára 2020-tól december elseje hazánkban a nyelvjárások napja. Ugyancsak ő jelentette meg 2001-ben Szente Imre Kalevala-fordítását úgy, hogy abban végig jelölte a – magyar nyelvterület nagy részén használt, de az irodalmi nyelvből kitiltott – zárt *ë* hangot.

4. A könyv utolsó, negyedik fejezete ismét az uráli népekkel foglalkozik (*Nyelvrokonaink helyzete*, 201–318), ebben 14 írás szerepel. Ezeknek a témaköröknek nagy része az első fejezetben is felszínre került, de itt részletesebben, finnugor szemszögből szól róluk a szerző.

Itt olvashatunk a korábban már említett szaknyelvalkotó kezdeményezéséről, a *Terminologia scholaris* projektről, melynek célja az anyanyelvi oktatás szakszókincsének létrehozatala a kis oroszországi népeknél. Ennek eredménye a korábban említett 50 terminológiai kisszótár. A következő lépés a tankönyvírás és a pedagógusképzés modernizálása lehetne (202–209).

Nagy szerepe lehetne a nyelvmentésben a kisebbségi sajtónak, a médiának, hiszen ezek is hozzájárulnának a szókincsgyarapításhoz és végső soron a nemzeti öntudat fejlesztéséhez. Ma a finnugor területeken a rádió- és tévé-műsorok adásideje erősen korlátozott, de az internet a lakosság – elsősorban a fiatalok – rendelkezésére áll, anyanyelvükön is. Ami a nyomtatott sajtótermékeket illeti, a cenzúra erős, a falusi lapokat betiltották, a meglévők pél-

dányszáma csökken, a kulturális profilú folyóiratok már nem működnek, és a média alacsony színvonala is elriasztja az értelmiséget (212–214).

Az oroszországi finnugor nyelvek megújításának lehetőségei erősen korlátozottak. A nyelvtörvény ugyan kimondja, hogy a Mordvin, Mari, Udmurt és Komi Köztársaságban élő lakosság nyelve az oroszsal egyenértékű, ez a mindennapi gyakorlatban csak írott malaszt marad. A karjalaiak ezt a jogot nem is kapták meg, mert ők latin betűvel írnak. Az autonóm körzetekben élők nyelve se kapott hivatalos státuszt. A szomorú valóság az, hogy ezeket a nyelveket (sok más kisebbség nyelvvel együtt) sem a politikai, sem a gazdasági életben nem használják, és az oktatásban is csak kismértékben vannak jelen. A nagyobb nyelvek alkalmasak lennének arra, hogy a zárt, családi közösségekből kilépjenek (ezt a gyakorlati akadályok mellett a súlyos presztízsveszteség miatt sem teszik), de egy jelentős nyelvújításra mindenképpen szükség lenne. 1990 óta több-kevesebb sikerrel zajlik a terminológia megújítása (a korábbi neologizmusok az 1920-as–30-as években kerültek ezekbe a nyelvekbe), ebben a Pusztay János vezette Collegium Fenno-Ugricum igen jelentős szerepet töltött be (261–265).

A kötetben helyet kap „Az Oroszországi Föderáció finnugor népei asszociációja” nevű szervezet 2021-es, a finnugor politikai és kulturális közösségeket támadó nyilatkozata és a Finnugor Népek Világkongresszusa válasza, melyben visszautasítják a politikai támadásokat. Pusztay írásában részletesen elemzi e dokumentumok sarkalatos kérdéseit (266–276).

Az orosz hatalmasságok az „oszd meg és uralkodj” elv jegyében két mordvin (erza és moksa), két komi (komi-zürjén és komi-permják) és két mari (hegyi és mezei) nyelvet tartanak nyilván. Pusztay – és vele együtt több más magyarországi nyelvész is – az egy nyelv (tehát a mordvin, komi, mari) létét fogadja el, amelyeknek vannak helyi változatai, nyelvjárásai. Ebben az esetben egységes, nagyobb létszámú népekről beszélhetünk. Nem mindegy, hogy 600 ezer mordvin vagy 400 ezer erza és 200 ezer moksa jelenik meg a statisztikákban (292, 301–302). A helyzet e nélkül is súlyos: a szamojéd ágból az enyec és a nganaszan utolsó napjait éli, akárcsak a baltikumi lív és a vót, de az izsó és a vepsze sincs jó helyzetben (303–304).

A nyelvfejlés túl pszichikai síkon is lenne feladat bőven, erősíteni kellene a népek öntudatát, emelni nyelvük presztízst, a szülőknek tovább kellene hagyományozni nyelvüket a következő generációra. Ezek politikai döntések (is), felsőbb segítő szándékok nélkül nem valósulhatnak meg – márpedig erre semmiféle akarat nem mutatkozik (293–294).

Könyve utolsó írása az észti nyelv helyzetéről szól. Az észti nyelvstratégia messze földön híres, jól átgondolt program. A terminológia megújítása a

szovjet időkben sem szünetelt. Észtország IT-nagyhatalom (ők találták fel a skype-ot is), nagyon sok ember dolgozik ebben a szektorban. Köztük sok külföldi is, akik nem beszélnek észtül (saját, magyar baráti körömben is van olyan szakember, akit az észtek rendszeresen meghívnak az elektronikus aláírási rendszerük validálására). Köztudomású, hogy ennek a területnek a nyelve az angol. A kérdés az, hogyan oldható fel az anyanyelv megőrzése/fejlesztése és a globalizáció angol hegemóniája közötti ellentmondás? Megnyugtató, hogy ezen a szakterületen (egyelőre) nem tervezik az angol nyelvű képzésre átállást. A felsőoktatás vezetői azt javasolják, hogy a szakdolgozatok észt nyelven szülessenek, s ha valaki mégis angolul ír, akkor a védelem észtül történjen. Nyilvánvaló azonban, hogy a nemzetközi szintre kilépve mindenki angolul kommunikál, így elindulhat az anyanyelv eróziója (314–318).

Pusztay – ebből a fejezetből kissé kilógva – szól a magyar nyelv tudománytalan rokonításáról, a sumer, a hun és a török hipotézis tarthatatlanságáról is (222–237). Ezt a kérdést más könyveiben is részletesen körüljárja, itt csak az 1977-es, nagy sikerű *Az ugor–török háború után* c. könyvének megújított, átdolgozott kiadására utalok, amely 2020-ban látott napvilágot *Még mindig ugor–török háború* címmel.

Pusztay János évtizedek óta küzd az oroszországi finnugor népek és nyelvek helyzetének javításáért. Ez a küzdelem egyrészt konkrét tettekben nyilvánul meg (a Collegium Fenno-Ugricum megalapítása és sok éves működése, finnugor nyári egyetemek szervezése, külföldi tudósok rendszeres meghívása), másrészt nézeteinek gyakran hangot ad különféle politikai és szakmai fórumokon (nem egyszer az oroszországi hatalmasságok haragját kiváltva ezzel). A kis finnugorok iránti elkötelezettségének példái azok a könyvei is, amelyekben rendre felhívja a figyelmet a szomorú valóságra, és igyekszik felhívni erre a helyi és külhoni szakemberek és döntéshozók figyelmét. Ez a könyv újabb szomorú (de sajnos, valós) láttelet nyelvrokonaink sorsáról, reménytelen jövőjükről.

MATICSÁK SÁNDOR

DOI: 10.52401/fud/2024/18

**Tanulmányok az obi-ugor folklór köréből. Schmidt Éva írásai
Schmidt Éva Könyvtár 6.**

Szerkesztette: Csepregi Márta

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest, 2023. 260 p.

ISBN 978-963-416-391-6

1. A *Schmidt Éva Könyvtár* 2005-ben indult útjára azzal a céllal, hogy témák szerint csoportosítva tegye elérhetővé a kutató különböző helyeken megjelent írásait. Az előző kötetekbe csak magyar nyelvű munkák kerültek be, s néhány közülük azokban látott napvilágot először nyomtatásban. A mostani, 6. kötet témája az obi-ugor folklór; annyiban különbözik a korábbi összeállításoktól, hogy minden darabja újraközlés, és néhány tanulmány itt olvasható először magyarul. A húsz írás közül hat eredetileg orosz nyelven, egy pedig angolul íródott. Ezek a publikációk három évtized termései. Az 1976-tól 2006-ig tartó időszakban keletkeztek, a kötet felét az 1981 és 1986 között megjelent tanulmányok teszik ki.

Mindezek az információk a *Schmidt Éva folklorisztikai munkássága* címet viselő bevezető részben (7–13) a szerkesztő, Csepregi Márta tollából olvashatók. A publikációk négy fejezetet alkotnak: I. Ismeretterjesztés (15–32), II. Műfaji kérdések (33–164), III. Az obi-ugor énekek metrikája és stílusa (165–228), IV. Könyvismertetések (229–260).

Csepregi Márta számos értékes adatot közöl, többek között Schmidt Éva 1973 és 1985 között megjelent fordításainak és nyersfordításainak jegyzékét is (egy lábjegyzetben). Nemcsak ismerteti, hanem egyben értékeli és méltatja Schmidt Éva tevékenységének azt a részét, amellyel kapcsolatosak a kötet tanulmányai. A kiváló nyelvész és néprajztudós rendkívüli tudással felvértezve elmélyülten kutatta a hősénekeket, medvénekeket, az egyéni énekeket és az énekes meséket. Foglalkoztatta a szöveg és dallam kapcsolata, az énekköltés folyamata.

Az egyetlen változtatás, hogy néhány tanulmány végjegyzeteit lábjegyzetté alakították át, tehát egységesen lábjegyzetek szerepelnek az írásokban. A két obi-ugor nép nevei kétféle formában (vogul, osztják; máshol manysi, hanti) szerepelnek az eredeti művekben. Ezen természetesen nem változtattak a kiadvány szerkesztői.

2. Az *Ismeretterjesztés* című részben három rövidebb írást találunk. Az első a *Bárki lehet költő* (17–20). Dénes Zsófia, aki közreműködött a *Élet és*

Irodalom c. lapban való megjelentetésben, „szinte egyedülálló ismertetés”-nek (17) nevezte ezt a munkát

Ma is léteznek olyan kultúrák – ahol a nemzeti vagy korai osztálytársadalmi formák fennmaradtak. Erre kitűnő példa legközelebbi nyelvrokonaink kultúrája. Az európai népdalnak megfelelő kategória azonban mind a mai napig nem létezik, a „világi” tárgyú énekeket mindenki maga költi, és lehetőleg a kezdősorban megnevezi a dal szerzőjét. Schmidt Éva szerint a nemzeti társadalmakban az egyén szerepe és felelőssége nagyobb, mint a későbbi osztálytársadalmakban. Ebből következik, hogy fontosnak tartják megnevezni a szerzőt, valamint az, hogy konkrét, egyedi élményeket, érzéseket örökítenek meg. A téma kötetlen, a forma viszont kötött. A dallam és a szöveg egy időben keletkezik, az énekes bátran válogathat a hagyományos metaforákban; a dallam ritmusképletén lehet változtatni, azonban fontos, hogy a hangsúlyok száma ne változzon. A bonyolultabb énekkel a szerző önmagának igyekszik megszerezni a rövidke (néhány nemzedékre szóló) halhatatlanságot, összefoglalja egész életét vagy annak egy fontos eseményét. Stílus is kétféle van. Éneklésre adott alkalmat valamilyen egyhangú állapot, például véget nem érőnek tűnő utazás szánon vagy csónakon, hosszú várakozás. Szintén megéneklésre kínálkozott a dalszerző életének egy fontos eseménye vagy erős érzelmi állapota (szomorúság, öröm stb).

A *Vogulok és osztjások* (21–23) részben a szerző „majdnem-elszáradt két ágacsának” nevezi a vogulokat és osztjákat. Ebben az írásban is szó esik az egyéni énekek keletkezéséről, majd az obi-ugor szépirodalom (akkor még) ifjú tehetségeit méltatja: az osztják Jeremej Ajpint, a vogul Andrej Tarhanovot és Juvan Sesztalovot. Régebben minden valamirevaló ember köteles volt költeni tudni, gondolatait és érzelmeit finom művészi formában kifejezni. A dallamok közismertek voltak, de újat is lehetett szerezni.

A *Vadászok és dalvadászok* (25–32) ötletes cím utal a szerző gyermekkorának vágyaira és vállalt feladatára (a dalok gyűjtésére), valamint az adatközlőre és a kutatóra. Ebben az írásban Schmidt Éva mozaikszerűen eleveníti fel gyermekkorának emlékeit, majd kapcsolatait hanti és manysi ismerőseivel, szibériai gyűjtőmunkája során átélt élményeit. Egyszerre humoros és megható, kritikus és önkritikus, és összességében élvezetes stílusban közli mondanóját. Egészen a gyökerekig tér vissza: feleleveníti a nyelvrokonságkutatás 19. századi eredményeit, a magyar kutatók érdemeit. A finnugor nyelvrokonság elutasítóiról ironikusan megjegyzi: „A rokonságügyben folytatott beharcoknak, függetlenül a tudományos bizonyítástól, szemlátomást az lett a következménye, hogy a kutatás megkímélődött a túlzott anyagi és elvi támogatástól, a lakosság többsége pedig a méltatlan rokonság tudatától” (25–26).

Szemléletesen érzékelteti az obi-ugorok megváltozott életét, bemutatja egy manysi család mindennapjait.

Ezután a költészetüket méltatja, amelynek kétféle ága van: a közösségi és egyéni. A hősénekek nyelvrokonaink kevésbé ismert történelmének kincses-tára. A szerző szerint ezeknek a hősénekeknek az eszközei túlzás nélkül versenyre kelhetnek a homéroszi eposzokéval. A régi epikus énekek dallama sokszor csupán 3-4 hangból állt. Magát a történetet és a sorok első felét elfoglaló díszítő jelzőket mindenki betéve tudta. A szerző az anyaggyűjtés során szerzett tapasztalataival, kedves emlékeivel zárja írását.

3. A *Műfaji kérdések* (33–164) fejezet első darabja az *Északi vogul altatódal (műfaji összefüggések)* (35–54) címet viseli. A tanulmány keletkezésének egyik oka, hogy Jevdokija Rombangyjejeva és Kálmán Béla északi vogul folklórszövegei (1974) között szerepel egy hatsoros énekszöveg, amely a *Bölcsődal a kis kutyáról* címet viseli. A szerző figyelmét azért keltette fel, mert köztudott, hogy a finnugor népeknél aránylag kevés a bölcső-, illetve altatódal; az északi voguloktól pedig sem a műfaj terminusa, sem hiteles szövegközlés nem ismeretes. Kutyához énekelt altatódal annál kevésbé. Volt tehát egy terminus: *ūlilap*, melynek létezéséről sem tudtunk eddig. A szöveg szerzője és adatközlője egy férfi, aki a népköltészet kiváló ismerője volt.

Schmidt Éva először az obi-ugor népköltészetű műfajterminológia kifejezéseit ismerteti az olvasókkal. Két nagy csoportot különít el: az alapterminusokat és a speciális terminusok csoportját. Az alapterminusok az *ērjy* 'ének' és a *mōjt* 'rege, mese'. Ezek alfajait körülírásokkal nevezik meg, pl. *jālpəŋ mōjt* 'kozmogonikus mítosz' (próza), tkp. 'szent rege'. A szerző leszögezi, ha egy speciális, egyszavas terminussal találkozunk, feltehető, hogy ez valamilyen szómágiával (is) kapcsolatos műfajra vonatkozik, amely mágikus vagy kultikus funkciójú. Ez a „bölcsődal-szöveg” első látásra is tökéletesen megfelel a ráolvasás tartalmi, formai és egyéb kritériumainak.

Ha az *ūlilap* szó eredetét akarjuk kideríteni, akkor két alapszó jöhet szármításba: 1. É *ūl'm* 'álom'; *ū'li* 'спящий'. Az *ūl-* tőnek csak *-m* képzős származékai ismertek. A tőnek nincs *ūl/i/-l-* igei származéka, mely alvást vagy álmodást jelentene, és a műfaji elnevezés levezethető lenne belőle. A másik jelentés: É *ūli*: 1. 'vigalom, vígság, vidámság, gyönyörűség'; 2. 'becézés, dicséret, magasztalás'; 3. 'megéneklés'. Származékai: melléknév: *ūlij* 'vigaságos, gyönyörűséges stb.'; ige: *ūlil-*. Majd Rombangyjejeva néprajzi magyarázatai következnek. Az *ūlilap* szóhoz inkább a csecsemőhöz/kölyök állathoz énekelt ének kapcsolódik. Az *ūlilap* származék csak a Szigva mellől van adatolva, egyetlen jelentése van: a kérdéses műfaj neve.

A szerző megvizsgálta a mintegy 2000 lapnyi vogul népköltészeti anyagot. Bár a sorsénekekben az *ūlilan̄kwe* ige paralel szóként is szerepelhet az *ēryun̄kwe* 'énekelni' ige mellett. Munkácsi és Kannisto is az érzelmi (pl. 'gyönyörködni, vigadni') vagy a nem énekes verbális tevékenységgel (pl. 'becézni, dicsérni') fordították. Ezzel szemben újabban, a vogul anyanyelvű kutatóknál és Kálmán Bélánál még a kisebb szójegyzékekben is szerepel a 'megénekelni' jelentés, viszont a műfajra és a néprajzi vonatkozásokra nincs utalás. Az *ūlilan̄kwe* ige egy jól körülhatárolható sorsénektípushoz kötődik, vonatkozhat (lakó)helyre és háziállatra, személlyel kapcsolatban nem fordul elő az énekszövegekben. Ezek alapján elkülöníthető egy sajátos műfajcsoport: „az éneklő tulajdonképpen nemcsak a konkrét hellyel, hanem inkább ahhoz kötődő saját életmódjával van megelégedve, közvetve ezt dicséri” (40). A továbbiakban az ilyen énekeket dicsérőénekeknek nevezi a szerző.

Az *ūlilan̄kwe* ige a bevezető és záróformulákban a leggyakoribb, az éneklő itt határozza meg (verbális) tevékenységét. Például a bevezető formulában, az éneklőnek és jó sorsának dicséréte előtt (40):

„Széles-folyó-torkolati jeles falucskában,
búvármadár szálló hosszú folyóvonalcskában,
vöcsökmadár futó szép folyóvonalcskában
gyönyörködöm én, kedveske.” (χarjēn ūlile 'im)

A tárgyalt műfajok (altatódal, kölyökállatnak énekelt ének, párválasztó ének) tematikus összefüggéseit egy táblázat szemlélteti. Összegezve az *ūlilap* mind formailag, mind funkcionálisan igen közel áll a szómágiára alapuló rövid énekes műfajokhoz. Valószínű, hogy a vogul műfaji terminológia normái/tendenciái szerint ezért kapta a Szigva mellől adatolt speciális megnevezést. Rombangyejeva közlése arra utal, hogy a terminus jelentésköre szélesedik. A műfaj pontos meghatározásához rendszeres gyűjtésre, szövegekre, dallamokra és nagyszámú kiegészítő adatra lenne szükség. Tehát az *ūlilap* elég ritka, átmeneti műfaj, sok tényező kölcsönhatását sűríti magába. A műfajról feltehetően az északi vogulhoz igen közel álló, sok tekintetben archaikusabb északi osztják népköltészeti anyag vizsgálatával lehetne többet megtudni. A tanulmányt a hatsoros vers részletes szövegelemzése zárja, amelyben a strukturalizmus módszerét alkalmazta Schmidt Éva.

A következő tanulmányban *A 20. századi obi-ugor szóbeli költészet irányzatai* (55–79) kerültek a figyelem középpontjába. Az intenzív iparosítás következtében ugyanis a népköltészet műfajai is jelentős mértékben megváltoztak. Ezt a tényt kívánja alátámasztani érvekkel Schmidt Éva 90 obi-ugor szöveg segítségével. Ezeket a Herzen Pedagógiai Főiskola hallgatóitól gyűjtöt-

ték. A diákok kétnyelvűek, két kultúrát ismernek. Steinitz (1939, 1941), Kálmán (1976) és Rédei (1968) gyűjtései, valamint a szerző saját följegyzései alkotják a kutatás anyagát. Eredet szerint hat csoportba sorolható a diákok repertoárja: 1. A szülőfalu gyermekfolklórja, 2. A rokonoktól, ismerősöktől elsajátított énekek; ezek egy-egy regionális néprajzi csoport (pl. a Kazim-vidéki osztjások, vagy a Szoszva-vidéki vogulok) sajátosságait, stílusát mutatják, továbbá 3. Iskolatársaktól hallott énekek, 4. Ünnepi előadásokra szánt, többnyire az iskolákban vagy kulturális központokban elsajátított dalok, 5. A rádióban elhangzó énekek és népi együttesek előadásai és 6. Saját szerzeményű énekek.

Schmidt Éva történeti áttekintést ad az obi-ugorok lakta terület 1920 és 1978 közötti társadalmi változásairól. A kollektivizált gazdasági modell megvalósítása során nagyobb települések jöttek létre. Nyugat-Szibériába tömegesen települtek be az ország más területeiről; megváltoztak a nemzetiségi arányok: a nagy folyók mentét vegyes népesség jellemzi, míg a tiszta nemzetiségű falvak a mellékfolyók felső és középső folyásánál találhatók. Megváltozott a kultúra is, kölcsönösen hatottak egymásra a különböző nemzetiségek. Tudományos feldolgozás híján a szerző maga alkotott meg egy osztályozási rendszert. Az egyik nagy csoportot az országosan általánosan ismert dalok alkotják, amelyeket egyrészt iskolában vagy a hadseregben sajátítanak el, pl. hazafias dalok, indulók; másrészt egyéni választás alapján népszerű dalokat, slágereket tanulnak meg. A másik a helyi jellegű dalok csoportjai: lírai énekek szibériai helyekről és vidékekről (például *A Konda folyón*); lírai énekek fontos településekről (például *Szállnak a felhők Szurgut felé*); bizonyos szakmákhoz kötődő énekek (például *Az olajkirályok*); politikai jellegű mozgalmi dalok és csasztuskák.

Az új énekek megkülönböztetése könnyű, hiszen tartalmi és formai szempontból is eltérnek a régiektől. A szerző az északi obi-ugor műfajokat három szempont szerint rendszerezi, részletesen bemutatja a jellemző jegyeket. A szellemidéző énekek, azaz istenekhez és bálványokhoz szóló imákra a *memorát* elnevezést javasolja. Részletesen taglalja a sorsének fogalmát, majd bevezeti azt a rendszert, amelyben javasolja, hogy az összes sorsének típusú dalt nevezzük egyéni éneknek, és tartsuk műfajcsoportnak. Az egyik fontos érv az, hogy számos ún. sorsének nem a szerző sorsáról szól, csupán egy-egy esemény, epizód átadása.

Az egyéni énekek rendszerén belül két csoportot különít el: epikus vagy epiko-lirikus (inkább narratív) és lírikus vagy líriko-epikus (inkább leíró). Feltehetően a szubjektivitás, az egyén, az egyediség hangsúlyozása miatt kizárható az európai típusú dalok irányába történő fejlődés. Míg az európai lí-

rai dal tipizált személyeket és helyzeteket ír le, ez nem sajátja az obi-ugor énekeknek. Az is megállapítható, hogy az obi-ugor népköltészetre korábban jellemző, terjedelmes eposzok ideje is lejárt.

A továbbiakban a szerző az 1930-as évek műfaji változásaival foglalkozik Steinitz osztják gyűjtései alapján. A Steinitz által lejegyzett szövegek hagyományosak, nagy részüket legendák, imák és medveünnepi műfajok teszik ki. Ezeken kívül még két hagyományos egyéni ének található a gyűjteményben. Az új irányzatokat egyetlen Leninhez írt dal képviseli, D. N. Tyebityevtől, aki 1906-ban született a közép-obi régióban. Steinitz arra kérte egy interjú során adatközlőjét, hogy próbáljon meg alkotni egy dalt az „új időkről”. Ez az ének példája a hagyományos stílus továbbélésének. Hiányzik a kezdő és záró formula, ez azt is jelenti, hogy nincs utalás a szerző kilétére. Tyebityev a bálványénekekből néhány kifejezést is átvett.

Az 1945 utáni obi-ugor költészetről Kálmán Béla gyűjtései vallanak. Adatközlői a vogul társadalom második művelt nemzedékéhez tartoztak, mindegyikük halász-vadász családból származott. Kálmán Béla gyűjtésében nyomon követhető az új körülmények hatása. Egyedül Juvan Sesztalov az, aki szükség esetén tudatosan használja a népköltészeti mintákat. Az osztják költők vagy orosz típusú modern lírát írnak, vagy egyszerűen átköltének egy népdalt a saját ízlésük szerint (V. Volgyin, M. Sulgin).

A továbbiakban az egyéni énekek keletkezésének körülményeiről olvashatunk. Az énekek rögtönzése és előadásuk alkalmá részben egybeesik. Az énekköltés és éneklés hagyományos helyzetei két ellentétes csoportba sorolhatók. Az egyikbe az ingerszegény helyzetek tartoznak, például utazás hajóval vagy rénszarvasszánnal; hosszadalmas várakozás, valamint monoton munkavégzés. A másik helyzetet az érzelmi túláradás okozza például egy házi ünnepség vagy erős érzelmek (öröm, bánat, harag stb.).

Kálmán Béla elsőként számolt be arról, hogy az új énekek jelentős része több személyt jelöl meg szerzőként. Az általa lejegyzett darabok rövidebbek, tisztán líraiak, és lényegesen kevesebb konkrétumot hordoznak, mint a hagyományos énekek. Az új énekek, amelyekben nincs utalás a szerző nevére, annyira hasonlítanak a medveünnepi színjátékok énekeire, hogy alig lehet megkülönböztetni őket egymástól.

Összefoglalva elmondható, hogy a társadalmi és kulturális változások az obi-ugor szóbeli költészet átalakulását is magukkal hozták. Egyrészt az epikus elbeszélés ősi hagyománya elveszítette produktivitását, másrészt változott a szerzőség megítélése is. A kollektív szerzőség valamennyi műfaja hagyományosan a szakrális szférába tartozott, ennek következtében elvesztette jelentőségét. Az összes profán műfaj az egyéni szerzőségű műfajok csoport-

ját alkotta. A szóbeli költészetben nagyobb teret kaptak a kollektív szerzőségű, profán funkciójú műfajok. Továbbá elkülönülnek egy adott személy (szerző) lírai dalai, és megszűnik a medveünnepi előadás kultikus funkciója.

A huszadik század utolsó negyedében már nem lehetett egységes rendszernek tekinteni az obi-ugor kultúrát. Ennek a problémának szentelte *Az északi obi-ugorok jelenkori folklórjának problémái* (81–92) című írását a szerző. Azokat a tényezőket vizsgálja meg a tanulmány, amelyek az obi-ugor énekes folklór változását befolyásolják. Az elemzés alapjául egyrészt nyomtatásban megjelent anyag, másrészt Schmidt Éva 1980 nyarán lejegyzett saját gyűjtése (mintegy 50 ének) szolgál, másodlagos forrásként szerepel az orosz-ból hantira fordított irodalom. A 20. század elejétől fogva az 1970-es évekig az obi-ugor folklór jellegét hét külső tényező befolyásolja; ezek a keletkezés ideje, nagyobb területe (mellékfolyók vagy a „főútvonalnak” nevezett Ob mentén kialakult hagyományok), a település típusa, az énekes neme, életkora, képzettsége, valamint az orosz-szovjet és az obi-ugor kultúra kölcsönhatása, amely az iparosítás és más nemzetiségűek betelepülése révén egyre erőteljesebbé vált. E kölcsönhatások eredményeként az alkotások négy új típusa keletkezett: a) új tematika – hagyományos műfaj, b) új (néha hagyományos) tematika – új műfaj, c) orosz-ból fordított énekek és d) orosz énekek.

A 20. század elejét még egységes folklór repertoár jellemezte, ezt fokozatosan váltotta fel egy vegyes eredetű (nép- és műköltészeti) és vegyes nyelvű (hanti–manysi–orosz) rendszer. Az obi-ugor énekes műfajok rendszerükben és stílusukban is élesen különböznek a mai európai műfajoktól. Az obi-ugor rendszerben az ismeretlen, illetve kollektív szerzőjű népdal nem tipikus, ugyanis az egyéni énekek kezdő és záró formulái a szerző személyére vonatkozó utalásokat tartalmaznak. (Bár az adott időszakban már megfigyelhető volt a szerzőség elkülönítése a műtől.) Kálmán Béla (1976) anyagában a 21 északi manysi egyéni ének közül 15 énekszövegben nincs, vagy csak formálisan van megemlítve a szerző, a legtöbb esetben a fiatal adatközlők nem adták meg a szerzők adatait. A szórakoztató témájú új énekek a szerzőre vonatkozó információ nélkül terjednek. A hagyományos európai terminológiában Munkácsi Bernát nyomán ezeket az énekeket „sorséneknek” nevezik. Az orosz terminológiában a *бытовая песня* terminust használják (‘társadalmi vagy köznapi ének’). Ez igen szerencsés szakkifejezés, ha az ének funkciójára vonatkozik. A szerző (ebben az írásában is) az egyéni ének kifejezés használatát javasolja sorsének terminus helyett.

A 20. században az ének jellege és funkciói jelentősen megváltoztak. A szovjet időben nem publikáltak az obi-ugorok sámánszertartásain, áldozatbe-

mutatásain elhangzó szöveget. Ezek el fognak tűnni a régi életformával és az idősök nemzedékével együtt. Sajnos a tudománynak nem volt ideje megismerni ezeknek a műfajoknak a többségét.

Minél kevesebb speciális jegy és korlátozás kapcsolódik az előadáshoz, annál könnyebben alkalmazkodik a műfaj az új feltételekhez. A leghétköznapiabb típusnak, az egyéni éneknek van leginkább esélye megújulni.

Egy 1982-es expedíció munkájának az eredménye az *Egy kis-szoszvai osztják medvének* (93–119) című tanulmány. Schmidt Éva a Leningrádi és Tomszki állami egyetem tudományos együttműködésének keretében folklór gyűjtést végzett az obi osztjakok és vogulok között. A Kazim-torkolatvidék központi falujában, Polnovátban véletlenül találkozott a kis-szoszvai születésű Grigorij Prokopjevics Szmolinnal, tőle 51 éneket vett föl magnetofonra.

A Kis-Szoszva menti tajga híres volt gazdag coboly- és nemesvadállományáról; az itteni osztjakok sajátos gyalogos vadász kultúrát alakítottak ki. A kis-szoszvai osztjakok nyelve és szellemi kultúrája a serkáli nyelvjárás és kultúra variánsa. Az adatközlő, Grigorij Prokopjevics Szmolin 1908 körül született *tűhšəŋ-kurt* faluban. Szüleit korán elveszítette, gyerekkora egy részét Muligortban töltötte; az ottani serkáli osztják és obi-vogul nyelvjárás-változatot beszélt. Egész életét vadászattal töltötte, egy időben a kis-szoszvai rezervátum vadőreként is dolgozott. Kiváló vadász volt; 17 medvét, számtalan jávorszarvast és prêmesvadat ejtett el. Idős korára beköltözött Polnovátba, ahol a lánya is lakott. Grigorij Prokopjevics írástudatlan, az orosz nyelvet kielégítően beszélt. Fiatal kora óta vonzódott népe folklórához, melynek, bejárva az egész Közép-Ob vidékét, páratlan mestere lett. A sámánműfajokon kívül az obi-ugor folklórnak szinte minden területét művelte. Osztjákul és vogulul egyaránt mesélt, énekelt és énekeket költött.

Schmidt Évának sikerült számos művet (egyéni éneket, medveünnepi bálványéneket, hőséneket, imát stb.) lejegyeznie Szmolintól. A medve eredetének énekét az ott-tartózkodás utolsó napjaiban énekelte el, ennek eredeti (418 soros) szövegét és magyar fordítását megjegyzésekkel együtt közli a szerző. Az ének a medve égből való leeresztésének közismert változata, amely kibővül Kaltes istennő földre szállásának motívumával. Ez valószínűleg újabb, a közép-obi hitvilágra jellemző betoldás. A lejegyzést Steinitz átírásának egyszerűsített változatával végezte a szerző. Az ének zenei jellemzése (116–118) Huszár Lajostól származik, míg a poétikai jellemzését Schmidt Éva adja (118–119). Szmolin előadói stílusában két ritkán előforduló elemre hívja fel a figyelmet a gyűjtő. Az egyik a „kétnyelvű paralelizmus”, amelyben a változó paralel szavak közül a második nem osztják, hanem vogul (ritkábban

orosz) nyelvű. (Erre a 36. és 38. lábjegyzet is utal.) A másik érdekes elem a „toldalékparalelizmus”. A tő azonos marad, de a toldalék, vagy annak egy része valamely jegyében eltérő toldaléokra változik.

Medveének A. Kannisto gyűjtéséből (121–129) a címe a következő dolgozatnak. Artturi Kannisto 20. század eleji gyűjtése úgy jelent meg, hogy a vogul szövegeket Kannisto írta le és publikálta dallam nélkül, a fonográfra vett ének dallamát pedig A. O. Väisänen írta le és közölte (szöveg nélkül). Schmidt Éva Lázár Katalinnal együtt arra vállalkozott, hogy Kannisto (dallam nélkül) lejegyzett ének szövegéhez megtalálják a dallamot a Väisänen által 1905-ben fonográfra felvett dallamok közül. Väisänen precíz feljegyzéseket készített, de azóta jelentősen romlott a felvétel minősége, helyenként csak recsegés hallatszik, van, ahol kivehető a dallam, de a szöveg már nem. A viaszhengerek magnetofonmásolatán is erős, sistergő alapzaj zavarja a megértést. Ez az alapzaj egybemosta azokat a fonetikai jegyeket, melyek alapján az egyes fonémák elkülöníthetők lennének egymástól.

Műfaját tekintve „közönséges medveének”, amit az elejtett medve tiszteltére költenek a formulák egyedi esetre alkalmazásával. A jegyzetekben kérdőjellel van azonosítva Väisänen 122. számú dallamával; a fonográffelvétel az ének első kilenc sorát tartalmazza. A szerzők közlik Kannisto publikált szövegleírását, majd a kikövetkeztetett hangzó szöveget. A két szöveg összehasonlításából nyilvánvaló, hogy főleg az igei jellegű szavak különböznek. A leglényegesebb eltérést Kannisto publikációja és a hangzóanyag között a metrika okozza. A tízszótagú nominális sorokban a főnév elé bonyolult jelzős szerkezetek kerülnek. Így a hangzó sor a Kannisto-szöveg fél sorának felel meg, és több új szó is szerepel benne. A szövegek összevetéséből és elemzéséből kiderül, hogy a fonográffelvétel egyetlen sora sem pontosan azonos Kannisto publikációjával. Összetartozó szöveg és dallam esetén is lenne eltérés, hiszen az énekelvétel és a szöveglejegyzés más időpontban történt. Nemcsak a szöveg, hanem a felvételen hallható dallam is mutat különbségeket. A szerzők fontosnak tartják hangsúlyozni, hogy egy század elején rögzített medveének révén lehetővé vált a diktált és énekelt szöveg összevetése. A szöveggel kapcsolatban már Väisänennek is voltak példái arra, hogy a diktált és az énekelt szöveg jelentősen eltér egymástól. Kimutatható, mennyire eltérő eredményre vezethet, ha a dallamot nem magában, hanem a szöveggel együtt vizsgálják a kutatók.

Terepgondolatok az osztják nép és kutatása hőskoráról (131–149) című írását a szerző azzal a megállapítással kezdi, hogy „Reguly Antal 1844–1845. évi kutatóútjával alapítója lett az obi-ugor nyelvészetnek és folklorisztikának” (131). A következőkben az adatközlőnek, Nyikilov Makszimnak a kilétével foglalkozik. Mivel a Reguly által lejegyzett 12 hősének nyelve és stílusa tökéletesen egyező, nyilvánvaló, hogy az összes énekszöveg Nyikilovtól való. Az énekmondó nem osztják területről származott, hanem a vogulok lakta Szigva (Ljapin) folyó vidékéről. A 17–18. századi orosz források a ljapini népeiséget nem vogulnak, hanem osztjáknak nevezik. A szerző hozzászólja, hogy az *osztják* szó afféle gyűjtőterminus volt, több nyugat-szibériai etnikumot jelöltek vele az írásos emlékekben.

Regulynál vogulul pontosan meg van nevezve egy település, ahonnan a család származott: *Achtes uos* (*āχtas ūs*) ’Kő város’. Jelenleg nincs adat ilyen nevű településről a Felső-Szoszván. Munkácsi Bernát azonban már utalt arra, hogy zürjén fordításban egy azonos nevű helység már régen ismert: az ő idejében a berjzovi oroszok a vogul *Janig paul* (’Nagy falu’) települést nevezték így. További adatok találhatóak a Nyikilov családról a történeti forrásokban. Pontosán, ahol Reguly megjelölte, a Ljapinon Horimpauljszkije jurtiban is följegyeztek egy hasonló hangzású nevet. Írásmódja: *Nyigiljev* (*Нугылев*). A Nyigiljevekről található adatokat egy táblázat foglalja össze. A családnév ritkasága és egységes írásmódja bizonyítani látszik, hogy a különböző helyeken előforduló Nyigiljevek rokonok voltak.

W. Steinitz nyilvánvalónak tartotta, hogy a szigvai osztjákság már századokkal előtte elkezdett leköltözni az Alsó-Obra, illetve a helyben maradt lakosok pedig elvogulosodtak. Ahhoz nem fér kétség, hogy Nyikilov Makszim kétnyelvű volt, hiszen vogul szöveg is fennmaradt tőle. A Nyikilov Makszim nyelvéhez legközelebb álló tájszólást Pápay József épp ilyen kevert csoportnál, a felső-vogulkai lakosságnál találta meg: adatközlői maguk sem tudták eldönteni, hogy vogulok-e vagy osztjások. Nyikilov Makszim osztják voltának legfőbb bizonyítéka az általa beszélt (berjzovi-suriskári peremnyelvjárás jellegű) nyelv egyetlen, de fontos eleme, hogy az északi nyelvjárások *š* fonémája helyén *s* mutatkozik benne, ami a szoszvai-szigvai vogul nyelv hangfejlődési tendenciáinak felel meg.

Nyikilov Makszim hősének-szüzséinek területi megoszlásáról olvashatunk a következőkben, egy térkép is szemlélteti a földrajzi helyek és témák kapcsolatát. Nyikilov Makszim közelebbi hazája, a Szigva-vidék, csak egy énekben van képviselve: a közeli Munkesz falu hadistenének énekében. A történetek többsége (12-ből hét) az Obhoz – az obi-ugor világkép tengelyéhez – kapcsolódik. Nyikilov Makszim hősénekeinek elsődleges megoszlása-

ból látható, hogy előadójuk informáltsága az egész északi Ob-vidékre kiterjedt. Arra a következtetésre jutott a szerző, hogy régebben az obi-ugorok nyelve, kultúrája – a fejletlenebb közlekedés ellenére – sokkal egységesebb volt, és ezt részben éppen a nagyepika ismerete segítette elő.

A 2006-ban megjelent *Арӧн моньцӧт (Моньц арӧт) Песни-сказки* címet viselő kötet Bevezetésének címe is a műfajt jelöli: *Énekes mesék* (151–154). A gyűjtemény több szempontból is újszerű, hiszen az énekelt mese sokáig a hanti folklór kevéssé ismert műfaja volt. A hangfelvételek lejegyzése egyszerre két rendszerben történt: egyrészt a finnugor filológia fonematikus átírásával, másrészt módosított cirill betűs ábécével (ezt az 1990-es években Jevdokija Andrejevna Nyomiszova vezetésével hanti tudósok alkották meg). Újdonság az is, hogy Oroszországban ezzel a kötetrel elsőként mutatkozik be az énekszövegek metrikus lejegyzési és professzionális lekottázási rendszere, amelynek létrehozói az 1980-as években Schmidt Éva és Lázár Katalin voltak. A könyv figyelembe veszi az éneklés közben a szöveg alakulási folyamatának törvényszerűségeit, ezért lehetőséget ad arra, hogy eltűnőben lévő műfaj előadását meg lehessen belőle tanulni. A Bevezetés következő részében áttekintést kaphat az olvasó a hagyományos ob-ugrisztikai filológiáról, rövid, lényegre törő összefoglalót kapunk az obi-ugor nyelvek kutatásáról, a népköltészeti szövegek lejegyzéséről, nyelvészeti kutatóutakról. A szerző az 1930 és 1938 közötti időszakot aranykornak nevezi, ekkor minőségi ugrás történt, az északi népek számára megteremtették a modern írásbeliséget. Jelentős szerepe volt ebben Wolfgang Steinitznek és Valerij Csernyecovnak.

Egy elterjedt, de sokáig nem kutatott műfajjal foglalkozik a *Szüzsétípusok és az énekelt mese műfajának funkciója az északi hanti folklórban* (155–163) című írás. „Az énekelt mese a kollektív szerzőségű, profán tartalmú énekes-verses népköltészet önálló műfaja” – határozza meg a szerző a fogalmat (155). Munkácsi Bernát a mese és a hősenek közötti átmeneti műfajnak tartotta. Több elnevezés él az obi-ugorok körében, sőt előfordul, hogy azonos tájszólás beszélői, ugyanannak a településnek lakói különböző kifejezéseket használnak: *moš ar*, *moššaj ar* ’mesés ének’, *araj moš* ’énekes mese’. Az északi hantik körében a kutatók figyelme inkább a hősi eposzra irányult, így nincsenek korábbi lejegyzések. Schmidt Éva a műfaj leírásához saját gyűjtését és más kutatók (Munkácsi Bernát feljegyzéseit és I. A. Nyikolajeva) felvételeit használta fel.

A következőkben a szerző meghatározza a fő szüzsétípusokat, melyek együtteséből kirajzolódhat az énekes mese fogalma. A szerző hat fő szüzsétípust (mitikus, hősi, hétköznapi, támadásról szóló hétköznapi, mesés szüzsé)

állapít meg, amelyeknek különféle altípusai vannak. Összesen tizennyolc mese rövid bemutatásával szemlélteti a típusokat, illetve egy áttekinthető táblázatban teszi összehasonlíthatóvá a megadott szövegek jellemzőit.

4. *Az obi-ugor énekek metrikája és stílusa* (165–228) című fejezet első tanulmányában (*A verselés és a dallam összefüggése az északi obi-ugoroknál*, 167–169) a szerző az egyéni ének és a medveünnepi táncének műfajainak verselését boncolgatja. Ezekben a műfajokban a szöveg igazodik a dallamhoz. Az obi-ugor nyelvek északi nyelvjárásaira jellemző az első szótagi főhangsúly, a mellékhangsúlyok a további, páratlan szótagokra esnek. A hangsúlynak nincs jelentésmegkülönböztető szerepe, fő funkciója a mondat tagolása. Wolfgang Steinitz szerint az obi-ugor verselés alapegysége a versláb, mely hangsúlyos szótaggal kezdődik. A versláb meghatározása nyilvánvalóan a zenei hangsúlyozás szerint történt, ez majdnem mindig megegyezik a nyelvi hangsúllyal. Vagyis Steinitz időmértékes verselésről írt, megállapításai valójában a szótagszámláló hangsúlyos verselésre vonatkoznak, amelynek alapja a hangsúlyos szótagok egyenletes eloszlása és a hangsúlytalan szótagok állandó, de mennyiségileg variálódó megléte; vagyis a szegmentumokat szükségtelen verslábaknak nevezni. Schmidt Éva azzal a megállapítással zárja le gondolatait, hogy az általa felvett közép-obi skandált szövegekben ugyanazok a poétikai szabályok érvényesülnek, mint az énekekben.

A zene, a verselés és a stílus kölcsönhatása az északi hantik népköltészetében (171–178) című dolgozat alapja a szerző által gyűjtött, mintegy kétszáz énekből álló hanganyag, melyet az északi hanti nyelvjáróterület központi régióiban rögzített, a kazimi dialektus és a vele délen érintkező, serkáli alnyelvjárás vidékén, valamint a kazimitól északra fekvő, alsó-obi dialektus berjuzovi alnyelvjárásának a területén. A vizsgált régió nem egységes. Az énekek poétikájának formális oldalát a következő, egymással kölcsönhatásban lévő tényezők alkotják: a zenei felépítés (ezen belül a ritmusképlet), a dallam felépítése, strófikus szerkezete, valamint a versmérték típusai és a stílus (a formulák és a paralelizmusok).

Szimmetrikus, páros ütemekre tagolt dallamsorok alkotják az uralkodó ritmusképletet. A zenei egység az egyik főhangsúlytól a másikig terjed, és ez általában megegyezik a szöveg szerinti félsorokkal. „Nyelvi oldalról nézve a félsor a legkisebb, már jelentéssel bíró egység, mely önállóan is megjelenhet, bár a keretei az esetek többségében nem engedik meg, hogy a főbb mondatrészeket kifejezze” – fogalmazza meg a szerző (174).

A hanti nyelvben a hangsúly ritmusképző funkciója majdnem annyira fontos, mint grammatikai és kommunikatív funkciója; innen származik a hang-

súlyos szótagok gyakorisága. A közép-obi hantik népköltészetére szigorú poétikai szabályok jellemzők. Kötelező a hosszú leíró formulák és paralelizmusok szerepeltetése, emiatt az obi-ugor énekek metrikája és stílusa bonyolulttá és túldíszítetté vált. A mai közép-obi poétika kifejlődésében valószínűleg szerepet játszottak a déli irányból terjedő, bonyolult, kevésbé variálható dallamok. Megállapításait a szerző bőségesen szemlélteti kotta- és szövegrészletekkel.

Az osztják metrika másik oldaláról (179–190) szóló írás azzal kezdődik, hogy a 20. század közepén obi-ugor metrikával Robert Austerlitz és Wolfgang Steinitz foglalkozott. Mindketten ugyanazt a forrást használták fel, a Steinitz által gyűjtött 19 éneket színjai és serkáli adatközlőktől. Steinitz megállapításai megtevesztőek voltak, hiszen az időmértékes terminológiát alkalmazta a hangsúlyos verselésű szövegekre (ahogy erről már az előzőekben esett szó), és az osztják énekvers legkisebb egységének a verslábát tekintette; ezzel szembehelyezkedett Austerlitz, de mindketten szabályosnak tartották a serkáli metrikát. A következőkben a szerző közli a metrika saját meghatározású fogalmát: „A verses szöveg akusztikai, grammatikai és szemantikai modelláló rendszerekben egyidejűleg kódolt, sokszintű szabályhierarchiának megfelelő nyelvi megnyilatkozása” (183). Schmidt Éva a megelőző kutatók tanulmányai alapján kezdte el azt a kétszáz dalt vizsgálni hangzó anyaggal együtt, amelynek többsége saját gyűjtés.

Megállapítja, hogy az a kívánatos, hogy a három különböző szintű (zenei, nyelvi, metrikai) hangsúly egybeessen, de ez nem oldható meg egyszerűen, mivel a szintek ismétlődési szabályai külön rendszereket alkotnak. Vannak még az „összehangoló és áteresztő szabályok”, amelyek segítenek a dallam és a szöveg összehangolásában, ez lehetséges például a dallamsorok ismétléseivel és a paralelizmusok alkalmazásával. Austerlitz meglátása helyes volt arra vonatkozóan, hogy az obi-ugor verselés a metrumhoz kötötten szigorú szintaktikai szabályokat ír elő, és a verselés alapja a főnévi utótagú, összetett jelzős szerkezettel ellátott sor formula jellege, valamint ezek a sorok paralelizmusokat hoznak létre.

A legfontosabb metrikai egység a felsor, amelynek az önállóságát bizonyos sorfajtnál Steinitz is elismerte. A közismert dallamokra bárki maga költheti a közismert formulákból álló szöveget, valamint a viszonylag állandósult szövegű, de hosszú énekeket is inkább minden alkalommal újra költik, ahelyett, hogy megismételnék. Az énekesek azt tanulják meg hallás után, hogy helyi hagyományaik szerint a dallam hangsúlyainak milyen egybeesése a megfelelő, továbbá, hogy ezt a hatást milyen töltőelemekkel lehet elérni. Számukra nem okoz gondot, hogy ugyanazokat a formulákat el tudják éne-

kelni különböző szótagszám- és hangsúlymegoszlási változatokban. Végül a szerző saját gyűjtéséből közöl egy – Kaltes istennő medveünnepi szellemtáncához tartozó – szokatlan metrikai megoldásokat is tartalmazó Kazim-torkolati éneket dallamleírással és Lázár Katalin megjegyzéseivel kiegészítve.

Az északi hanti énekes folklór metrikájának alapjai (a verssoron belüli szint) (191–218) című rész azzal a megállapítással kezdődik, hogy az obi-ugor folklór 19. század végi és 20. század eleji gyűjtői (Reguly Antal, Pápay József, August Ahlqvist, Heikki Paasonen) hangrögzítő eszköz hiányában nem tudták a folklór zenei oldalát megörökíteni. Viszont, ha az énekelt szöveget utólag elmondták vagy speciálisan lassították az énekelt szöveget, az megváltozott: az előadók csökkentették az ismétlések számát, kihagytak jelzőket és töltőelemeket.

Az obi-ugor folklór legkorábbi hangfelvételeit K. F. Karjalainen (1898–1900) és Artturi Kannisto (1901–1906) fonográffal készítették. A felvételek rövidege és a dallamok szöveg nélküli közlése miatt a szakemberek később nem tudták részletesen elemezni az obi-ugor énekes folklór korai darabjait. Az első metrikai és részben poétikai leírás Wolfgang Steinitz érdeme, aki saját északi-hanti gyűjtései alapján elegendő hanganyagra támaszkodott. Steinitz szövegeinek részletes elemzését Robert Austerlitz amerikai kutató végezte, Kálmán Béla 1957. évi magnetofonfelvételei alapján is ő kutatta elsőként a szöveg és a dallam összefüggését a manysi énekekben. Schmidt Éva 1980 és 1982, valamint 1990 és 1992 között magnetofonnal rögzített, bőséges kazimi és serkáli nyelvjárású anyaga már elegendőnek bizonyult a metrikai modellek feltárására.

Az egymás közelében élő hantik és manysik népköltészete egy-egy földrajzi területen belül kevésbé különbözik egymástól. A rendkívül gazdag obi-ugor énekes folklór formája szoros kölcsönös kapcsolatok rendszerén alapul. Az obi-ugorok eszközkészlete szinte minimális, az énekek egyszólamúak, egy ember adja elő őket, az archaikus dallamok csak néhány hangra épülnek. A leggazdagabb költőiség és a standard versforma éppen az énekes műfajokban jelenik meg. A költészet fő szabálya a képszerűség, ennek értelmében a fontos névszói fogalmak előtt feltétlenül állnia kell valamilyen jelzős, leíró szerkezetnek; ezek együtt tesznek ki egy verssort.

A szerző részletesen írja le a legismertebb oldalt, a metrikát, azaz a szöveg alkotását úgy, hogy megfeleljen a normáknak a szótag és a szintaxis területén. A főbb megállapítások közé tartozik, hogy a szöveg stabilitása részben a műfajtól függ, részben az előadótól. A hantik csodálatos módon képesek a szövegek csaknem pontos felidézésére. Egy 50-60 soros éneket az

idősebb nemzedék éneklésben jártas képviselői első hallás után folyamatosan elő tudnak adni. Ez nem azt jelenti, hogy mindent szó szerint ismételnék, ezt a teljesítményt a metrikai szabályok ismerete és a sok gyakorlás garantálja. Az egész énekes folklór a kötött és az improvizált szöveg közötti átmeneti formában őrződik a hantik emlékezetében, a szöveget minden alkalommal újra módosítják a dallamnak megfelelően.

A sor feletti szinten a szerző megkülönböztet a nem strófikus formák között félig énekelt típust és énekelt típust. A félig énekelt típus recitatív ('énekbeszéd', 'a zene és a szöveg határán') jellegűnek is mondható. Archaikus, leginkább a kultikus epikus műfajokban fordul elő. Monoton motívumra épül, ez lehet „egyenes vonalú” (egy-két hangból álló), vagy „hullámzó” (emelkedő-ereszkedő jellegű); itt e típusok szemléltetése szöveggel és kottával történik. Előfordulhat, hogy a „zenei strófa” (az alapképlet) valamely ige közepén kezdődik, és valahol a következő mondat névszói szerkezetének a közepén ér véget. Az ügyes énekesek gyakran használják ezeket a lehetőségeket, hogy bemutassák mesterségbeli tudásukat. Az ilyen különleges éneklési módot nagyon nehéz visszaadni a fordításban (hiszen lehetséges, hogy a felsorban csak az ige egyik fele marad meg). A hanti ének szövegének a publikálása is csak a hangfelvétel alapján lehetséges, mert egyébként a gyűjtő nemigen tudja a diktálás során meghatározni a recitativok és felsorok határait. Ezért ezzel az éneklési típussal korábban nem foglalkozott a szakirodalom.

Az énekelt típus a legjellemzőbb, ebben a dallamsor megfelel a szövegsornak, a legfejlettebb forma az ABC képletű dallamsor, stabil sorrendiséggel. Rövidebb alkotások előadásában megfigyelhető bizonyos szöveg- és dallamszakaszok egymásnak való megfeleltetése, például a mondatok kezdetét és végét a zenei sor elejének és végének jelölőjével, de nagyobb terjedelmű énekeknel ez a rendszer monotóniához vezet. Jellemzőbb a zenei és a szövegsorok határának egymástól való függetlensége, ez adja a hanti éneknek a befejezetlen vagy végtelen jellegét. A határok autonóm kezelése gyakran idéz elő olyan esetet, hogy a zenei motívum a szövegegység közepén ér véget, így láncszerű szerkezetek jönnek létre, melyekben legalább egy egység mindig befejezetlen státuszú.

A strófikus forma nem nagyon jellemző a hanti folklórban. Ugyanakkor a zene és a szöveg autonóm változatossága megfelelő körülmények között lehetővé teszi 4–12 soros strófák létrejöttét. A zenei szerkezet döntő módon befolyásolja a szövegszerkesztés lehetőségeit. A déli és nyugati irányból terjedő, bonyolult dallamok az énekelt típus pozícióját erősítik, kiszorítva

ezzel a félig énekelt típust. De ez a folyamat csökkenti az énekköltés egyéni lehetőségeit.

Az obi-ugor verselés legfőbb jellemzője három elem (metrika, poétika, grammatika) viszonya egymáshoz a soron belül. Az ilyen típusú verselést szintaktikainak lehet nevezni. A hanti nyelvben nincsenek diftongusok, és szó belsejében nem állhat egymás mellett két magánhangzó. Ez a szabály nemcsak a szó belsejében, hanem a szavak határán is érvényesül. A magánhangzók torlódását különböző módokon szokták elkerülni. Az összes északi nyelvjárásban előnyben részesítik a γ zöngés réshangot attól függetlenül, hogy része-e az adott nyelvjárás fonémarendszerének.

A hantiknál a hangsúlyos verselésnek egy különleges típusát találhatjuk meg. Az énekköltés lényege abban rejlik, hogy a zenei hangsúlyoknak egybe kell esniük a szöveghangsúllyal (azaz az egyes szavak saját hangsúlyával). A verssor önmagán belül a főhangsúlyok szerint tovább tagolódik. Ez hasonlít ahhoz a metrikai típushoz, mely a magyar népi verselésben is előfordul, és „tagolónak” hívják. A legkisebb egység 1–4 szótagból áll, melyet Steinitz verslábnak nevezett. Az ugor nyelvekben a fő lexikai hangsúly az első szótaghoz kötött. A mellékhangsúlyok a sorrendben következő páratlan számú szótagokra esnek. A verselés szabályai leggyakrabban valamilyen grammatikai szabály abszolutizálásával jönnek létre. Amint Steinitz már megállapította, a hanti nyelv hangsúlyainak eloszlása leginkább a 8 szótagos, 4 hangsúlyos metrikai képletnek felel meg (ugyanolyan, mint a magyar népi versforma).

A hanti énekköltés produktivitása az egész sort kitöltő, leíró névszói formulák alkalmazásán alapul. Ezekből a félkész kifejezésekből bármely énekes bármilyen képszerű mondatot fel tud építeni. Ha minden fontos névszói mondatrész elfér egy sorban, akkor egy olyan nyelvben, mint a hanti, melyben az ige a névszói összetevők után áll, egy egész sornyi hely marad egyetlen ige számára. Az igealakok viszont általában nem hosszabbak 2–4 szótagnál. Tehát az igealakot meg kell nyújtani, hogy a hangsúly az igeen belül maradjon. Erre alkalmasak a különböző, folyamatosságot, gyakoriságot, egyszeri cselekvést kifejező (duratív, frekventatív, momentán) igeképzők. Erre a műveletre az egyes nyelvjárásokban különböző képzőket használnak. Továbbá, a képzőt nem az időjel követi, mint a beszélt nyelvben, hanem a melléknévi ige név képzője, birtokos személyraggal ellátva.

Az ilyen sort Steinitz és őt követve Austerlitz „verbális sornak” nevezte, s az elemzéskor minden ige-tartalmazó sort elkülönítettek a névszói (nominális) soroktól. Gyakran előfordul, hogy az ige-t nem nyújtják meg a szuffixumok, és az igealak olyan helyet foglal el a sorban, mint bármely másik szó,

azaz a névszói sorok metrikai szabályai érvényesek rá. Ekkor állhat a sor végén, az utolsó hangsúlycsoportban, vagy kezdődhet a második fősor főhangsúlyával, így töltve ki az egész fősort. Ha ki kell tölteni egy szótagot a metrumban, akkor ez csak szótagképző elem, vagyis magánhangzó fonéma segítségével történhet. Az északi nyelvjárásokban legtöbbször a hangsúlyos helyekre a teljes képzésű *u*-nak megfelelő magánhangzó kerül (Ni. Ser. *u*, Kaz. *o*, Ber. Sur. *u* vagy *o*). Kettőnél több töltőszótag csak kivételes helyzetben kerül egymás mellé. Ilyen esetek leggyakrabban az improvizációkban fordulnak elő.

Az éneknyelvben sokkal szabadabban lehet bánni a toldalékokkal, mint a beszélt nyelvben, de a hagyomány pontosan meghatározza a helyüket. A szerző néhány példán bemutatja, milyen alapvető eltérések vannak az éneknyelv és a beszélt nyelv között. Az énekben el lehet hagyni bizonyos toldalékokat, melyeknek a beszélt nyelvben fontos funkciójuk van. A szavak végén például nem kell kitenni a névszói esetragokat. Bizonyos ragozott nyelvtani alakokat fel lehet cserélni olyanokkal, melyek szintén előfordulnak a beszélt nyelvben, de ritkábban. Ilyen például az *-aλ* képző, mely főnévből melléknévet képez, s a beszélt nyelvi megfelelője *-pi*, *-aη*, például *kari naηk-kar sewaaλ wɔrt* 'kérges vörösfenyő kéreg [színű] hajfonatos hős', ahol a *sewaaλ* 'hajfonatos' a *sewaη* vagy a *sewpi* helyett áll. Az éneknyelvben bármely helyzetben, tehát jelzői funkciójú melléknévhez is járulhat a kicsinyítő képző. Vannak olyan szuffixumok, melyek az éneknyelvben figyelmen kívül hagynak minden szófajtani szabályt, és nyelvészeti abszurdumokat hoznak létre. Az *-ije* kicsinyítő képző és a birtokos személyragok jelzői funkciójú számnevekhez is járulhatnak.

A névszói sorokban a töltőszó a fontos szavak elé kerül jelzői funkcióban. Itt az a legalacsonyabb szintű szabály, mely majdnem mechanikusan működik, hogy a fősor elején a főhangsúlyos helyre bármelyik névszói fogalom elé oda lehet tenni az *in* 'most' szót, ezt a szót úgy használják, mint egy határozott névelőt. A *jām* 'jó' szót, hasonló árnyalatú jelentéseinek sokaságával ('jóságos, szép, kedves' stb.), erre a helyre szinte automatikusan be lehet tenni, még a szintaktikai szerkezettől és a tartalomtól is függetlenül. A gyakori használat miatt a jelentés kiüresedik, s ennek eredménye a következő kifejezés: *in jām pārtem jām jūpijn* 'most jó végem most után'. Ennek a szerkezetnek a jelentése 'végem/halálom után', ahol a *jām* szó a névutó elé kerül és nem jelent semmit. Viszonylag ritkábban történik névutók betoldása. A névutók tipikus helye a szabadon maradó utolsó hangsúlycsoport. Ugyanilyen szerkezetekben használják a *kīńsa* 'képest' hasonlítást kifejező névutót.

Az *Éneknyelvi településnevek az Ob mentén* (219–227) című tanulmány megállapítja, hogy Steinitztől származik az első feljegyzés arról, hogy az obi osztják énekek településnevei nem mindig egyeznek meg a köznyelvi elnevezésekkel. Schmidt Éva 1980-as és 1982-es gyűjtései is megerősítették ezt a megfigyelést. Az idősebbek kb. 5-6 éneknyelvi településnevet ismernek, a fiatalabbak már csak saját lakóhelyük nevét tudják. A serkáli, Kazim-torkolati osztjákoknál és obi-voguloknál a gyűjtő szinte az első nap találkozik velük. Valószínűleg rendszerük azért nem vált ismeretessé, mert Steinitz előtt a kutatók csak átutaztak ezen a területen. Schmidt Éva megjegyzi, hogy Steinitz és Csernyecov hagyatékában valószínűleg van ide vonatkozó anyag.

Ez a terület az obi-ugorság központjának számított földrajzi fekvése okán. A kultikus helyek is áttevődtek erre a területre. Steinitz egyik tanulmányában azt írja, hogy a serkáli osztjákoknál kifejlődött egy sajátos énekkultúra, amelynek fontos jellemzője, hogy az egyéni énekekre is kiterjed az archaizáló, emelkedett stílus. Az énekmondók igyekeztek egyre több elemet áttemelni a kultikus énekekből az egyéni, világi témájú művekbe. A tanulmány írásának időpontjáig az idősek körében létezett ez az emelkedett stílus. A szerző feltevése szerint eredetileg ez az adott falvak jelentőségét emelte ki, később pedig a szerző egyéni presztízsét hangsúlyozta.

A következőkben a kultikus helynevek osztályozásáról olvashatunk. A két fő csoport: 1) konkrét a) a bálványok szent helyeinek neve; b) településnevek; 2) konkretizált: földrajzi (hidro-, toponimikai stb.) nevek. A formulák leíró jellegű jelzős szerkezetek; világi témájú egyéni énekekben is előfordulhatnak. Az első típus általánosan elfogadott, mint egy adott hely megnevezése, a második típus kisebb közösségben egy meghatározott helyet jelöl, szélesebb körben azonban nem értelmezhető.

A falumegjelölések, bár több variánsuk lehet, 7-8 falunyi közösségen belül értelmezhetők. Döntő többségük a helyi bálványokkal kapcsolatos. Schmidt Éva értesülései sok szempontból megegyeznek Csernyecov nézetével, vagyis a bálványokat egy-egy vérségi csoport magáénak vallja, ember- és állatalakban képzelel el. A bálványok egymás közt különböző rokonsági viszonyokban vannak, azonos nevű, vérrokonnak tartott bálványok több (gyakran hét) faluban fordulhatnak elő. Egy falunak vagy vérségi csoportnak több bálványa is lehet, a települést jelző kifejezés általában a fő bálványra utal.

Jelenleg a falunévre utaló kifejezések a Kazim-torkolat körül inkább használatosak, mint a serkáli vidéken, ami a dél felől ható kultúraváltással függ össze. Az itt közölt településmegjelölések Vanzevát, Polnovát, Tugijani, Nyizsnyije Narikari, Muligort és Peregrjobnoje falvakban gyűjtött énekekből származnak. Egyszerűsített éneknyelvi alakban, esetragok nélkül közli őket a

szerző, összesen 13 településnevet publikál a keletkezésükre vonatkozó érdekes, rövid magyarázatokkal.

A Lochtotkurttól délre eső falvaknál Nizjamig van nyoma hasonló éneknyelvi településmegjelöléseknek, de az erős eloroszosodás és adatközlők hiánya miatt ezek eredetéről nem sikerült magyarázatot kapni. Az énekekben használatos a falvak közvetlen megnevezése is, de csak akkor, ha egy sornyi jelzős szerkezet előtagjában szerepel. A közölt térkép egy szovjet turistatérkép alapján készült. Az elnéptelenedett falvakat szóbeli közlés alapján, Steinitz és Kálmán Béla térképeinek figyelembevételével jelölte a szerző. Helyük csak a többi falvakhoz mért elhelyezkedésüket mutatja, nem méretarányos.

5. A negyedik fejezetben (231–260) könyvismertetések szerepelnek. Elsőként (231–233) Kálmán Béla 1978-ban megjelent terjedelmesebb vogul szöveggyűjteményéről (*Wogulische Texte mit einem Glossar*) olvashatunk. A magyar kutatónak nem volt alkalma beutazni a vogul nyelvterületet (Munkácsi Bernáttal ellentétben), de négy hónapos leningrádi tanulmányútjának (1957), majd egy rövidebb pótgyűjtésének (1966) az eredménye terjedelmes anyag, mintegy száz, hosszabb-rövidebb szöveglejegyzés. Az adatközlők többsége a Herzen Intézet hallgatói közül került ki, így a nyelvi anyag a vogul nyelv használatának egész területét tükrözi. Szerepel a kötetben az adatközlők életrajza, olvashatók néprajzi vonatkozású visszaemlékezések, orosz-ból vogulra fordított történetek, Juvan Sesztalov költő 30 korai lírai verse, M. P. Vahruseva, az első vogul író nő énekei, versei, visszaemlékezései. Négy nyelvjárás – szigvai, szoszvai, obi, jukondai – nyelvtani vázlatok után nyelvjárások, ezen belül adatközlők szerint csoportosítva következnek a szövegek fonematikus átírásban, német fordítással. A gyűjtést 100 lapnyi, igen részletes szójegyzék teszi teljessé – alighanem ez a legnagyobb kiadott szógyűjtés. Kálmán Béla zenész szakértők bevonásával az obi-ugor énekeket szakszerű dallam- és szöveglejegyzéssel közli. A kötetben található 33 ének az obi-ugor verselés vitás kérdéseiben döntő bizonyítékkal szolgálhat. A gyűjtemény végén a dallamokhoz kapcsolódó jegyzetek olvashatók. A fiatalság kultúrájában funkciótlan kultikus nagy műfajok (kozmogóniai monda, hősenek, medveének) – hiányoznak. A mondákat két eredetmonda, valamint a közkedvelt *Mős-nő és por-nő meséje* és az *Egy asszony unokája* történet képviseli. A szöveggyűjtemény tükrözi az elsőgenerációs vogul értelmiség kultúráját: a szerző és az ének hagyományos kötődése kezd felbomlani, egyes alkotások szerzőjére már egyáltalán nincs utalás. Az énekek többsége inkább nevezhető lírainak, mint epikusnak.

Wolfgang Steinitz *Ostjakologische Arbeiten* című művének első két kötetéről (1975, 1976) esik szó a következőkben (235–240). A német nyelvész emigrációja alatt, 1934 és 1937 között, a leningrádi Herzen Intézet munkatársaként osztják hallgatóktól gyűjtött szövegeket. Steinitzet a finnugor nyelvészet megújítójaként tisztelték. A hatalmasra duzzadt adathalmazt a harmincas évek közepétől a strukturalizmus módszereivel elsőként rendszerezte. Emellett ragaszkodott ahhoz a hagyományhoz, ami szerint a kultúra egységes egészt alkot, ezért a kutatónak egyaránt jártasnak kellett lennie a nyelvészetben és néprajzban. A sorozat néprajzi értékéhez csak Reguly gyűjtései hasonlíthatók. Steinitz egyedülálló jártassága révén az osztják irodalmi nyelv kialakításának egyik irányítója lett. Szakítva a hagyományokkal megalkotta a modern (obi-ugor) szövegközlés alapjait. Az *Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten I.* északi (szinjai és serkáli) nyelvjárású szövegeket tartalmaz.

A II., magyarázó kötetben Steinitz a lehető legteljesebb adatoltságra törekedett. Az adatközlők adatait és a gyűjtés körülményeit pontosan leírja, így kiderül, hogy kevésbé ismerős, illetve a nyelvet gyengén beszélő gyűjtőnek egészen más mesevariánsokat mondanak el. Steinitz foglalkozik az énekek verstani elemzésével, 17 énekhez a dallamlejegyzést is mellékeli. A konkrét jegyzetekben minden szokatlanabb szót, nyelvtani alakot, kifejezést röviden megmagyaráz, megadja a korábbi gyűjtésekben szereplő megfelelőiket. Utalásaiban, lábjegyzeteiben több száz vitás kérdést old meg. Néprajzi magyarázatai a kultúra valamennyi területét lefedik.

A medveünnep műfajait illetően érdekes a medvének születésének részletes leírása (II. 260–261). A gyűjtés egyik legnagyobb érdeme az osztják szellemtáncénekek lejegyzése, valamint élvezetesek a színjátékok pontos leírásai. Sok adatot tartalmaz a sámánizmusról, a sámánok megítéléséről. Az egyik rövid tanulmányban Steinitz igazságot szolgáltat Regulynak, akinek hangtani jelölését sokan bírálták. Azt bizonyítja, hogy kellő felkészültséggel Reguly ösztönösen fonematikus írása a következtelenségek ellenére is értelmezhető.

Ahogy a szerkesztő, Csepregi Márta is megjegyzi a Bevezetésben (11), a *Csernyecov vogul folklór hagyatéka* (241–254) című írás tulajdonképpen nem könyvismertetés, hanem a Tomszki Egyetemről az MTA Néprajzi Intézetébe átkerült, 1441 lapos kéziratgyűjtemény bemutatása. Csernyecov manysi nyelvű feljegyzéseinek feldolgozására nem találtak a Szovjetunióban szakembert, így a gyűjtemény Budapestre került, ahol Schmidt Éva kapta ezt a feladatot.

Csernyecov 20. századi kutató, mind néprajzi, mind régészeti-történeti műveiben a legszélesebb körben használta fel a folklór anyagot, és sokoldalú tudásával a legtöbb információt nyerte belőle. Az orosz származású Csernyecov egy neves moszkvai építész fiaként született 1905-ben. Fialat korában a műszaki tudományokhoz vonzódott, míg 18 évesen egy rokona segítségével rádiósként csatlakozott az egyik uráli geodéziai expedícióhoz. Hosszabb időt töltve a felső-lozvai és szigvai vogulok területén, elsajátította nyelvüket. Bogoraz-Tan, a sokoldalú tudós – felismerve a tehetséget és a tudást a fiatal geodézia szakos hallgatóban – átcsábította őt a leningrádi egyetem néprajzi kurzusára, ahol 1930-ban szerezte meg diplomáját. Csernyecov és az obdorszki osztályok közt felnőtt nyenyec néptanító, P. E. Hatanzejev érdeme, hogy az 1930/31-ben kidolgozott egységes latin betűs írással éppen az obi-ugorok ábécéskönyvei jelentek meg elsőként.

Csernyecov 1925 és 1938 közt szinte minden évben a terepen járt, elsősorban régészeti expedíciókkal, de folklór gyűjtéseit is folytatta. A legértékesebbnek ítélt szövegeket igyekezett publikálni, a kor lehetőségei szerint csak egy nyelven (vogulul vagy oroszul). Így keletkezett 1935-ben a *Вогульские сказки (Vogul mesék)* című orosz nyelvű kötet. Csernyecov munkáját a nyelvészet, folklór és néprajz együttes művelése jellemzi, Bogoraz-Tan alapelvei alakították munkamódszerét és sokoldalúságát. Bogoraz-Tan azt vallotta, hogy a sikeres néprajzi terepmunka feltétele a tanulmányozott nép nyelvének ismerete. Csernyecov nemcsak tökéletesen elsajátította a vogul nyelvet, hanem a felső-lozvai Jeleszin és Bachtiarov családnevű vogulok be is fogadták. Az azóta elnéptelenedett Vezsakari (*jalp ūs*) falu lakói az ő kedvéért cikluson kívül megrendezték a medve alakú Karmos öreg nagyszabású ünnepségét, engedték, hogy fényképezzen és jegyzeteket készítsen.

Schmidt Éva az előző fél évszázad leggazdagabb obi-ugor folklór forrásanyagának tartotta Csernyecov vogul nyelvű hagyatékát. Csernyecov halála után özvegye, V. I. Mosinszkaja átadta a tomszki egyetem munkatársainak a hagyatékot, amelynek kezelője, N. V. Lukina rövid idő alatt elkészült a leírással és a rendezéssel. A fordítatlan, 1441 oldalnyi vogul szöveg megfejtése és a nemzetközi normáknak megfelelő publikálása nem fért bele a szovjet szakértők munkáinak kereteibe. A szövegek xeroxmásolatát 1984 júniusában adta át a tomszki egyetem az MTA Néprajzi Kutató Csoportjának.

Az összesített oldalszámok szerint terjedelmileg legnagyobb a hősmondák kb. 250 lapnyi kategóriája, ebből több mint 150 lap tartalmazza az *Asszony-unokája* meseciklust és az orosz meséket, körülbelül 100 oldalnyi a mítoszok, hiedelemmondák, a *mos-por* témájú mesék és az egyéb mesék és a medveünnepi szellemtáncénekek. Schmidt Éva a gyűjtemény legértékesebb

verses szövegének a keleti vogulság egyik központi alakjának, a Nahracsi hősnek 533 sornyi, kondai nyelvjárásban lejegyzett hősénekét tartja, amelyet Csernyecov 1933-ban rögzített. A szerző kiadásra vonatkozó gondolatait osztja meg az olvasóval az írás utolsó részében. Ismeretes, hogy kandidátusi disszertációjának az obi-ugor medvekultusz volt a témája, ehhez a nyomtatott forrásokon és saját gyűjtésén kívül Csernyecov kéziratot hagyatékát is fel dolgozta.

Pápay osztják hagyatékának az Akadémia könyvtárában őrzött anyagát Vértes Edit fotoprint eljárással tette közzé; a próbakötet 1988-ban jelent meg, ehhez kapcsolódik Schmidt Éva *Pápay József osztják hagyatéka és néprajzi vonatkozásai* (255–260) publikációja. (Itt jegyzem meg, hogy a tartalomjegyzékben a címbeli *vonatkozásai* szó helyett tévesen a *vonásai* szó szerepel.) A szerző elismeri, hogy fotózva az osztják szöveg jól olvasható, viszont a magyar fordítás sok helyen elmosódottabb, nehezebben betűzhető ki. A próba-füzet a *Nadym-folyó melléki nép éneke* című 636 soros hősének-töredéket tartalmazza. Pápay írásaiban, életében közzétett tanulmányaiban pontosan megnevezte a feljegyzés helyszínét, az adatközlő nevét. Ezekkel az adatokkal egészíti ki Schmidt Éva az ismertetést: Pápay az Obdorszk-környéki *xiš-pū-yor* 'Fövény-faluból' származó *Pūrās* 'Öreg' nevű osztjától jegyezte le az éneket 1898–99 telén. Az obdorszki osztjákokat kultúrájukat jól őrző kisebbségi csoportnak tartja. A nadimi osztjakok a nyenyecok szomszédságában élő obi-ugorok egyik legészakibb csoportja. Pápay fő obdorszki adatközlője, Szelimov Mikolka is a *Nadimi nép éneke* című hősénekekkel kezdte énektudásának bemutatását. Pápaytól három hősénektöredéket tarthatunk nadimi eredetűnek, valamint Reguly gyűjtésében is található nadimi hősénektöredék. Valamennyi mű feleségszerző típusú énekre utal. A továbbiakban a szerző „Ló-végi város”, másképp Kis-ló-végi nemzetségű földnek” a földrajzi meghatározásával foglalkozik. Az éneknyelvi településnév az obi-ugor népköltészetben ismert, és Vezsakori falura utal, amely a Nagy-Ob partján, a Kazim-torkolattól délre fekszik. Sok hasonlóság fedezhető fel a *Tegi-Öreg éneke* című alkotás motívumai között (például a Ló-végi ember városába való indulás elemében). Mindkettő Pápay gyűjtése, két különböző nyelvjárású adatközlőtől. A *Tegi-Öreg éneke* egyes epizódjainak legközelebbi párhuzamát éppen a Reguly által lejegyzett első nadimi énektöredékben találjuk meg.

Az 1940-es évekig hét évente a Szent-városi Öreg ünnepei Tegiben voltak. Ugyanis a Tegi öreg feleségét vezsakori származásúnak tartották. Valaha szövevényes kapcsolat fűzhette a Kis-Ob menti Tegit az Északi-Jeges-tenger felé eső Nadim folyó lakosaihoz, és déli irányban Vezsakorihoz. A

még kiadatlan nadimi énektörédékek talán tartalmaznak idevonatkozó adatokat, valamint a helyi lakosság körében még élő hagyományokat kellene ehhez jobban megismernünk.

6. A kötet tanulmányai lehetővé teszik, hogy Schmidt Éva munkásságából a nehezebben hozzáférhető vagy eddig elérhetetlen dolgozatait is megismerje az érdeklődő. A gyűjtemény írásait olvasgatva egy rendkívül felkészült, hatalmas tudással rendelkező kutató képe rajzolódik ki, aki egyszerre képes könnyed, humoros, élvezetes stílusban ismereteket terjeszteni, és ugyanakkor végtelen aprólékossággal, éles logikával meglátásait bizonyítani, a különféle forrásokból kikerülő adatok sűrűjében rendszert teremteni. Alázattal és tisztelettel emlékezik meg elődeiről, saját munkájáról pedig rendkívüli szerénységgel szól. Hatalmas az az anyag, amelyet a könyv tartalmaz, de mindez csak töredéke életművének; erről a *Schmidt Éva Archivum* gazdagsága győz meg bennünket. Reméljük, mielőbb megismerhetők lesznek szélesebb körben is a már kutathatóvá vált hagyatékok darabjai, köztük a belojarszkiji gyűjtés.

Elismerés és köszönet illeti mindazokat, akik áldozatos munkájukkal hozzájárultak a kötet megjelenéséhez.

RUSVAI JULIANNA

DOI: 10.52401/fud/2024/19

Szeverényi Sándor – Várnai Zsuzsa (szerk.): „a te Columbusod, Vespuccid”. Tanulmányok Sajnovics Jánosról és a 250 éves Demonstratióról.

Studia uralo-altaica, Supplementum 12. Szeged, 2023. 126 l.

ISBN 978-963-306-971-4, ISSN 3004-1384 (Online)

Az utóbbi időben örvendetes módon megszorodtak a Sajnovics Jánossal kapcsolatos kutatások. Nemcsak hazai, hanem külföldi szerzők is foglalkoznak e témával. A magyar szerzők közül elsősorban Szij Enikő, C. Vladár Zsuzsa, Kelemen Ivett, Kontler László és Szeverényi Sándor készít Sajnovics munkásságához kapcsolódó tanulmányokat, a külföldiek közül pedig a norvég Per Pippin Aspaas.

A kötet keletkezési körülményeit Szeverényi Sándor és Várnai Zsuzsa tárja elénk az előszóban (7–10). 2020-ban a finnugrisztika és az összehasonlító nyelvészet alapművének tekintett *Demonstratio* megjelenésének 250. évfordulóját ünnepeltük. Ebből az alkalomból több konferenciát is rendeztek, jelen kötetben az MTA által szervezett *Demonstratio 250* című konferencia előadásaiból került közlésre egy válogatás. A konferencia célja az volt, hogy összehozza a különböző tudományterületek kutatóit, akik különféle szempontokat figyelembe véve foglalkoztak a *Demonstratio*-val. Az is cél volt, hogy megmutassák: Számiföld őslakosai, a számik élő nép, akik a 21. század releváns európai kisebbségét alkotják. Magát a *Demonstratio*-t magyarul is el tudjuk olvasni, C. Vladár Zsuzsa és Szij Enikő jóvoltából.

A konferenciakötetben hat színvonalas tanulmány kapott helyet. Az első Per Pippin Aspaas tanulmánya: *Skandináv óriások vállán állva? Szellemi örökség Sajnovics János Demonstratio Idioma Ungarorum et Laponum idem esse című művében* (11–33). 1768–1769-ben Sajnovics János és Hell Miksa asztronómiai expedíció keretében utazott északra, amelynek eredeti célja az volt, hogy 1769. június 3-án megfigyeljék a Vénusz Nap előtti átvonulását. Emellett azonban számos kiegészítő vizsgálatot is végeztek. Ezek során egy olyan hipotézist is teszteltek, amelyet előttük már néhányan felvetettek: a magyar és a számi nyelv rokonságát. A nyelvészeti vizsgálatok során, amelyhez Sajnovics segítségül hívott egy lutheránus lelkészt, anyanyelvi számikkal beszélgetett a csillagász, aki a számi szavakat hallás után jegyezte le. Rájött, hogy minden számi fonéma megvan a magyarban is, így tkp. akcentus nélkül ki tudta mondani a leírt szavakat. A nyelvészeti munkához Koppenhágába visszatérve látott neki, ahol több, főleg skandináv tudós munkájára alapozva megírta a finnugrisztika alapművét, a *Demonstratio*-t. (Innen a cikk címe.) Sajnovics inspirációit tematikusan lehet csoportosítani. 1) Knud Leem és Pehr Högström gondolata, miszerint egy nyelv fonetikája annak el-

sődleges jellemzői közé tartozik. 2) Ifjabb Olaus Rudbeck és Marcus Wöldike szerint nyelvek összehasonlításakor a valláson és hitvilágon kívüli szavakat kell felhasználni. 3) Johan Ihre *Glossarium Suiogothicum* című művében leírja, hogy a hangváltozások általános törvényei fontosabbak, mint a feltűnő hasonlóságok. 4) Marcus Wöldike szerint a nyelvek nyelvtani szerkezete is kulcsfontosságú a rokonság megítélésakor. 5) Ifjabb Rudbeck és Ihre azt állították, hogy a rokon nyelvek egy közös, gyakran elveszett származási nyelv dialektusai. – 1770. április elejére elkészült a *Demonstratio*, koppenhágai nyomtatásban, majd miután Sajnovicsék visszatértek Magyarországra, megjelentették a bővített kiadását is. Ennek fogadtatása vegyes képet mutat.

Aspaas után Kontler László *Egy felvilágosult reformer és három (ex-)jeszuita: Van Swieten, Hell, Kollár, Sajnovics – és a Demonstratio* című keletkezéstörténeti tanulmányát olvashatjuk (35–47). Az írás azt vizsgálja, hogy mi lehetett Sajnovicsék nyelvészeti kutatásához az inspiráció forrása, melynek megválaszolása Kontler szerint „rávilágíthat a tudástermelés környezetét meghatározó hatalmi dinamikára és kapcsolati hálók szerepére” (36). Azt feltételezi, hogy explicit bizonyíték hiányában lehetséges, hogy talán mégis volt a nyelvészeti munkának expedíció előtti előzménye és mégsem rögtönzészről volt szó. A cikk kitér a Mária Terézia korabeli egyetemi és tudományos életre, melynek a megújítása éppen Hell Miksa és Sajnovics idejében zajlott. A heliocentrikus világkép jegyében fogant műveket a Vatikán levette a tiltott könyvek jegyzékéről, és megkezdődött az újabb tankönyvek írása. Hell Miksa fontos személy volt a bécsi birodalmi tudományos életben, és patrónusként nagy szerepe volt abban is, hogy a birodalom távoli szegleteiben élő tudósoknak segítsen, többek között a magyar kollégáinak. Kontler levélrészleteket hoz fel példának arra, hogy Hell Miksa, annak bécsi helyettese, Sajnovics és Gerard Van Swieten (királyi személyi orvos, tanulmányi igazgató és udvari főkönyvtáros) valóban beszéltek arról, hogy a számik nyelvvel foglalkozni kell. Hell Miksa azonban később ellentmond magának, mert míg a kezdeményezést végső soron Van Swietennek tulajdonítja, egyre inkább magának követelte az érdemeket. A tanulmány megemlíti Kollár Ádám Ferenc császári és királyi könyvtárost is, aki lelkesen várta a *Demonstratio* magyarországi megjelenését, és nyolc hónappal a kiadás után recenziót is közölt a műről. Dicsérte magát a vállalkozást, Hell Miksát és kiváltképp Sajnovicsot, és meggyőzőnek nevezte a metodológiát, ellentétben a hun–magyar rokonság híveinek módszereivel. Kendőzetlen véleménye miatt Kollár recenziójának is szerepe volt abban, hogy a „másik oldal” hűvösen fogadta a *Demonstratio*-t.

A következő cikk C. Vladár Zsuzsa tollából származik. *A Demonstratio magyar nyelvtani forrásai* (49–60) azoknak a magyar tudományos műveknek

szegődik nyomába, amelyek ismerete nélkül Sajnovics talán nem írhatta volna meg a szóban forgó alapművet. Sajnovicsot eredetileg nem magyar anyanyelve miatt választotta maga mellé Hell Miksa, hanem mert rátermettnek tartotta őt. (Tehát C. Vladár Zsuzsa nem vallja a Kontler által vélelmezett álláspontot a nyelvészeti kutatások inspirációjára.) Sajnovics a *Demonstratio*-ban „bevallja”, hogy csillagász lévén nem kompetens a nyelvhasználat kérdésében, de anyanyelvi kompetenciája lehetőséget adott erre. Sajnovics kitűnően tudott latinul, alapvetően ismerte a grammatikai leírás mikéntjét és a terminológiát. A tudományos munka módszertana és a szakirodalom keresése nem okozott neki problémát, tudott hivatkozni, adatokat keresni, kezelni és értékelni. Ily módon „a *Demonstratio* maga is egy természettudományos módszertanú kutatás és közlemény” (51). A továbbiakban a szerző végigvesz néhány nyelvészeti művet, amelyet Sajnovics biztosan ismert: Szenczi Molnár Albert 1610-es magyar nyelvtanát és latin–magyar szótárát, Pereszlényi Pál 1682-es grammatikáját, a korábban már említett Marcus Wöldike munkáját, amely Bél Mátyás 1734-es cikkére is hivatkozik. Sajnovics a Tsétsi János-féle helyesírási összefoglalót is nevesíti a *Demonstratio*-ban. Ezek a művek nem egyforma súllyal szerepelnek. Vladár által betekintést nyerünk a magyar ortográfia történetébe, a nyelvtani gyökök (szótövek) fogalmába, a szóelemző és kiejtés elve szerinti helyesírás különbségeibe, valamint rámutat arra az ellentmondásra, hogy Sajnovics a szóelemző helyesírást tartja helyesnek (elvben) a *Demonstratio*-ban, a példákat azonban a kiejtés elve szerint adja közre. Sajnovics állításával ellentétben az akkori magyar ortográfia nem volt egységes, pedig annak egységes voltára hivatkozva vallotta, hogy a magyar helyesírás alkalmasabb a számok nyelvének leírására, mint Knud Leemé. Az összefoglalásban pedig konkrétan leszögezi, hogy a *Demonstratio* az „expedíció véletlenül kiemelkedett mellékterve volt” (58).

A következő tanulmány Kelemen Ivett *Az északi számi lelkész, Anders Porsanger jelentése Sajnovics Jánosról és a magyar helyesírásról* című cikke (61–74), melyben az első diplomás számi és Sajnovics koppenhágai nyelvmestere, a címben is szereplő Porsanger életébe is betekintést nyerünk. Ő volt az a személy, akit a Missziós Kollégium felkért Sajnovics nyelvészeti vizsgálatainak segítésére. Porsanger véleményét egy hétoldalas levélben foglalta össze, s a tanulmány fő része e levélben leírtakat mutatja be. Porsanger a Trondheimi Katedrális Iskolában és a Koppenhágai Egyetemen végzett tanulmányai után Knud Leem nyelvmestere kívánt lenni. Felettesei is ezt szerették volna, de a fiatalembernek anyagi megélhetés után is kellett néznie, ezért több munkát is elvállalt. Közben érdemi munkát végzett Leem *Lexicon Lapponicum Bipartitum* című szótárának készítésében, valamint a Seminari-

um Lapponicum adjunktusa is volt. Porsanger előrelépésként élte meg, amikor Sajnovics mellé rendelték segítőnek. A jezsuita a számít egyenrangú félnek tekintette, kölcsönösen tisztelték egymást. Porsanger lelkesen fogadta a számi helyesírás megújítását kitűző vállalkozást, bár eleinte szkeptikus volt a magyar helyesírás alkalmazásával szemben. A hétoldalas jelentésben azonban részletekbe menően láthatjuk, hogy a magyar helyesírással szemben fokozatosan megengedőbb lett, és a Sajnovicssal közös munka során csak azokkal a nyelvi változtatásokkal szemben elutasító, amelyeket ő mint számi tudós nem tart hasznosnak. A tanulmány bemutatja Porsanger szemszögéből az új ortográfiát, külön kitérve a magánhangzókra, a diftongusokra, az *i*, *i* hangokat jelölő magánhangzók kérdésére, a mássalhangzókra, a fokváltkozásra (amellyel Porsanger szerint Sajnovics nem igazán foglalkozott), a monoftongizációra, valamint hogy miért nem tartja egyáltalán megfelelőnek a finn helyesírást, annak ellenére, hogy közelebbi rokona a száminak: az ugyanis nem tartalmaz szibilánsokat. A munka gyümölcse, egy többnyelvű számi szótár valószínűleg kéziratban maradt, de nem tudni, megvan-e még valahol. Reméljük, hogy a jövőben még előkerül.

A következő tanulmány néprajzi szempontból vizsgálja a *Demonstratio* recepcióját. Mészáros Csaba *Az idegenség és az azonosság sémái, valamint Sajnovics János Demonstratiójának kritikai fogadtatása* című tanulmánya (75–102) olyan lényeges szempontokat világít meg, amelyek segíthetnek megérteni Sajnovics művének hűvös fogadtatását. A tanulmány a fogadtatás szempontjából két szempontot vesz számba: 1) a nép/nemzet és nyelv fogalma közötti kapcsolat tisztázatlansága nehézkessé tette a vitát a nyelvrokonság kérdéséről, 2) nem voltak olyan eszközök, „amelyekkel a népek közötti azonosságok és különállások megállapítása mellett kellő figyelemmel lehetnek volna a hasonlóságok és eltérések komparatív megadására a kutatók” (76). A korabeli viták keverték a nyelvrokonság és vérrokonság fogalmát, amely óriási félreértésekre adott lehetőséget. A tanulmány szerint ez azonban több, mint tudomány és áltudomány harca, „nem gyümölcsözőnek” (92) nevezi ezt a felfogást. A tanulmány a néprajzban használatos Völkerkunde, azaz az idegenség bemutatására használt módszert vázolja fel, történeti elemeket is felvillantva a cári Oroszország és a gyarmatbirodalmak példáján keresztül. A felfedezők leírásaiból a primitív és orientális másság paradigmái látszanak kiviláglani, melyek a szembenállást hangsúlyozták a fejlett európai anyaország és a fejletlen kultúrák között. Sokszor az európaiság teljes kontrasztjaként ábrázolták az őslakókat. Nem volt ez sokkal másképp a számikkal szemben sem. A helyzetet rontotta az a téveszme, miszerint a finnek és a „halzsiros” számik nem lehetnek még nyelvrokonsaink sem, mivel nem értik

meg egymást a magyarokkal, holott Sajnovics a *Demonstratio*-ban is leszögezi, hogy ez az állítás hamis. Itt jönnek képbe a szerző érvei amellet, hogy ez jelenség két forráscsoport és két séma, az azonosság és másság sémáinak konfliktusokkal terhelt egymás mellett élése. Nagyon fontos ugyanis, hogy a két séma alkalmazói mit hangsúlyoznak: a másságot vagy a hasonlóságot.

Tamás Ildikó tanulmánya zárja a kötetet (*A számi viselet szerepe a kortárs vizuális kommunikációban*, 103–126). A számi ma is élő és revitalizálódó büszke nép. A tanulmány illusztrációi segítenek elmélyedni a kortárs számi képzőművészetben. Az elnyomás korszakának rövid leírásával indít a szerző, amelynek idejében a számi kulturális jegyek, a népviselet, a motívumok, a jójkálás zárt ajtók mögé szorultak vagy teljesen kivesztek a számik gondolkodásából. Miközben a megbélyegzéssel és diszkriminációval küzdöttek, a számikról való külső leírásokban az „egzotikum” látványosan kiemelkedik. A „történelem nélküli nép” bélyegének ellenére turisztikai látványosságként is tekintettek a számikra olyan értelemben, hogy egy, a közép-európainál „fejletlenebb” sarkvidéki nép meglátogatása egyfajta időutazás: így éltek eleink. A leírások azonban a sarkvidék részeként ábrázolják a számikat, és nem a sarkvidék birtokosaiként. Ezen emelkedik felül a kortárs számi művészeti mozgalom. Felismerték, hogy a számiság markáns jellemvonásai kezdenek feloldódni, a fiatalok városokba költöznek, a hagyományos kultúra, kézművesség professzionalizálódott. A hagyományok elmélyült ismerete csak egy szűk, de tudatos réteget jellemez. Ennek szimbóluma a *duodji*, amely a számi kulturális és kézműves javak általános megnevezése és egyszersmind védjegye. Erre azért is volt szükség, mert a piacot ellepték az álszámi termékek, anyagi és szellemi veszteséget okozva a számi művészeknek. A számi művészetben kialakult egyfajta „mainstream, amelyhez minden számi művész ösztönösen igazodott” (112). A számi zászló uralkodó színei, a jójka felélesztése, a direkt és sokrétű szimbolika használata etnikai és politika szerepvállalás is. A cikkben említésre kerül Nils-Aslak Valkeapää, a jójka modernizálója, Arvid Steen grafikus és fotográfus, Hans Ragnar Mathisen költő és festő, valamint a Suohpanterror nevű számi művészeti mozgalom névtelen, ám politikailag erős aktivitást mutató művészeinek munkássága is. Ezek mind arra utalnak, hogy a számi revitalizáció sikeres.

Azt gondolhatnánk, hogy egy 250 éves műről és Sajnovics János munkásságáról már nem sok újat lehet mondani, de ők tévednek. Bizonyíték erre ez a kötet.

LUDVIG ÁDÁM

DOI: 10.52401/fud/2024/20

**Juha Kuokkala: Saamelaskielten verbijohdostyyppien
historiasta ja variaatiosta**

Helsingin yliopisto, Helsinki. 2023. 105 l.

ISBN 978-951-51-9978-2, ISBN 978-951-51-9979-9

Juha Kuokkala 2023-ban, a Helsinki Egyetemen védte meg doktori disszertációját. Az ennek alapján készült kötet a számi nyelvek igei képzőtípusainak néhány csoportját (inchoatív, frekventatív, szenzitív) járja körül. A vizsgálat célja az egyes csoportokat képviselő igeeképzők történeti háttérének ismertetésén túl azok gyakoriságának meghatározása a különböző számi nyelvekben, ezáltal az egyes származékok területi eloszlásának feltérképezése. Mindehhez a korpuszt a rendelkezésre álló megjelent, összes modernkori számi szótár biztosította. Az így kapott lexikális anyag a számi nyelvterület egészére kiterjed, ezáltal pedig az eddigiektől komplexebb, átfogóbb képet ad a számi igei derivációról.

A bevezetésben (*Johdanto*, 12–16) a szerző felvázolja a dolgozat szerkezetét, illetve a vizsgálat végső célkitűzéseit, és bemutatja a számi nyelveket, valamint azok finnugor nyelvcsaládon belüli helyét. Ezt követi az elméleti háttér és a korábbi ezirányú (uralisztikai és a fennisztikai) kutatásokat bemutató fejezet, a számi deriváció kutatástörténete (*Teoriatausta ja aiempi tutkimus*, 17–23). A harmadik fejezet (*Aineisto ja menetelmät*, 24–28) ismerteti a felhasznált szótárakat és a vizsgálati módszereket.

A magyar szokásoktól eltérően a disszertáció nem egy egységes, koherens szöveget tartalmazó munka, hanem – a jelenkori finn tudományos hagyományoknak megfelelően – Kuokkala a már korábban megjelent írásait teszi közé könyve második felében, eredeti formában (az itt lévő oldalszámok nem követik a kötet oldalszámozását), a dolgozat pedig tulajdonképpen az ezekből nyert eredmények szinopszisa.

A disszertáció ennek megfelelően az alábbi tanulmányokat tartalmazza:

1) *Saami* -(š)goahti- *inchoatives: Their variation, history, and suggested cognates in Veps and Mordvin* [A számi -(š)goahti- inchoatívumok: variációjuk, történetük és feltételezett kapcsolatuk a vepszével és a mordvinnal]. (JSFOu 97 [2019]: 154–181.)

2) *Inchoative verbs in Saami: Derivational types and their variation* [Inchoatív igék a számiban: képzőtípusok és variációik]. (Studia Uralica Upsalensia 42 [2021]: 1–38.)

3) *Kantasaamen *-(e)hčę- frekventatiivijohtimen edustuksesta nykyisissä saamelaiskielissä* [Az összjámi *-(e)hčę- frekventatív képző jelenlétéről a mai számi nyelvekben]. (In: Hämäläinen, Mika – Partanen, Niko – Alnajjar, Kha-

lid (eds): *Multilingual Facilitation*. Helsinki, 2021. 187–196. Eino Koponen társszerzőségével.)

4) *Kantasaamen sensiivisen *-kš̥e- johtimen kehityksestä ja edustuksesta nykysaamessa* [Az ősszámi szenzitív *-kš̥e- képző fejlődéséről és előfordulásáról a mai számiban]. (Nordlyd 46/1 [2022]: 141–158. Eino Koponen társszerzőségével.)

5) *On the distribution and history of Saami verbal derivatives in -š-* [Az -š- számi igei derivátumok elterjedéséről és történetéről]. (Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics 14/3 [2023]: 73–105. Társszerző: Eino Koponen.)

A negyedik fejezetben e fenti tanulmányok eredményei, és az ezekhez kapcsolódó megjegyzések, észrevételek (*Osatutkimusten tulokset ja niiden kommentointi*, 29–45) kaptak helyet.

Az első két publikáció az inchoatív képzőket, vagyis az alapige által jelzett cselekvés kezdetét jelölő derivátumokat vizsgálja. A legszélesebb körben használt számi inchoatív képző a *-koatē- (északi számi -goahti) és ennek hosszabb változata, a *-škoatē- (északi számi -šgoahti).

Az első tanulmány célja, hogy feltérképezze ezeknek a származékoknak a számi nyelvekben való előfordulását. A vizsgálat azt mutatja, hogy az adott inchoatív képző az egész számi nyelvterületen produktív. A hosszabb-rövidebb forma használatában az a kapcsolódási szabály körvonalazódik, miszerint a rövidebb forma a páros (északi számi *lohka-t* 'olvas' > *lohkagoahti-t* 'olvasni kezd') és az összevont tőhöz (északi számi *liiko-t* 'szeret' > *liikogoahti-t* 'szeretni kezd'), míg a hosszabb a páratlan tőhöz (*muitali-t* 'mond' > *muitališgoahti-t* 'mondani kezd') kapcsolódik. Vannak viszont kivételek, többek között a keleti számi nyelvekben (különösen a koltában és a kildiniben), ahol a hosszabb forma bármilyen tőhöz kapcsolódhat. A képző történetének ismertetése során a korábbi elméletek felülvizsgálata történik. A rendelkezésre álló szakirodalom ugyanis mordvin (-kad̥-/gad̥- ~ -k̆ad̆-/ğad̆-) és vepsze/lúd (-gande-/škande ~ -gade-/škade-) kapcsolatokat feltételez (többek között a fonológiai és funkcionális hasonlóság miatt), ám Kuokkala igazolja, hogy a számi -(š)goahti- képző az alapnyelvi *poatē- (északi számi *boahiti* 'jön') ige affixációjának eredményeként jött létre.

A második tanulmány a korábbi írást azzal egészíti ki, hogy bemutatja a számi nyelvekben inchoatív funkcióban működő valamennyi képzőt (a legszélesebb körben elterjedt képzők a fentebb tárgyalt *-koatē-, valamint a *-je-, illetve *-l̥e- alakokra visszavezethető képzők). Több olyan képzővel is számol, melyek nyelvspecifikusak, vagyis későbbi fejlemények (pl. a *-stV képző az északi számiban csak két ismert igeben hordoz inchoatív jelentést: *biekkastit* 'fűjni kezd', *ruohtastit* 'vágatni kezd'). A szótári anyagból gyűj-

tött inchoatív alakok száma mellett kitér azok előfordulási kritériumaira, és az alapigékkel történő kapcsolódásaik során bekövetkező morfofonológiai változásokra, valamint történetükre és egyéb (nem inchoatív) jelentésükre is.

A 3. tanulmányban az ősszámi **(e)kčē- ~ *(e)hčē-* formákra visszavezethető frekventatív képzők előfordulását és morfológiai tulajdonságát vizsgálja a szerző. A korábbi kutatások során meghatározták a frekventatív képző morfológiai korlátját: csak az **-ē* tövű (északi számi *-i*) igékhez kapcsolódik, amelyeknek a tövégi magánhangzóját a képző **ē* magánhangzója kiszorítja. A tanulmányból azonban kiderül, hogy ez a korlátozás kategorikusan csak az északi számira érvényes.

A 4. tanulmány az *-š-* képzőt tartalmazó ún. szenzitív (tapasztalást, érzékelést jelentő) igéket tárgyalja (vö. északi számi *guhkášit* 'túl hosszúnak tart' < *guhkki* 'hosszú'). A szerző célja itt is az volt, hogy a rendelkezésre álló szótárak biztosította korpusz alapján feltérképezze a számi nyelvekbeli előfordulásokat, és feltárja a történeti vonatkozásokat. Ennek kiindulópontja az inari számi *viššälšuksād* 'szorgalmasnak tart' ige, emellett további adatokat hoz az elmúlt évszázadokból, melyek azt mutatják, hogy az ilyen típusú igékben jelen lévő képzők a protoszámi **-kšē-* formára vezethetők vissza. Ez a képző balti finn eredetű (vö. fi. *kummeksua* 'fursának talál' < *kumma* 'furcsa').

Az utolsó tanulmányban a már korábbiakban említett vizsgálati célok körvonalazódnak. Kuokkala a protoszámi **-š-* vagy **-šš-* képzővel alkotott (a frekventatív és szenzitív jelentéstől eltérő, egyéb jelentésű) származékok összehasonlító, történeti áttekintését végzi el korpusza segítségével. Strukturális és funkcionális kritériumok alapján meghatározza a származékok számi nyelveken belüli megoszlását, altípusait, illetve morfofonológiai jellemzőit.

A disszertáció az egész munkát összefoglaló, átfogó fejezettel (*Kokoava katsaus*, 46–48) zárul.

Jóllehet a számi igeképzés témaköréből már több tanulmány is napvilágot látott, Juha Kuokkala dolgozatának újszerűsége abban áll, hogy minden számi nyelvet bevon a kutatásba, így az egyes képzők történetének, fejlődésének, valamint a derivátumok csoportjainak, alcsoportjainak, azok egymáshoz való viszonyának meghatározásával pontosítani, kiegészíteni, helyenként pedig javítani tudta az azokról szóló korábbi szakirodalmi leírásokat.

A számi képzők ígéretes anyagot biztosítanak a jövőbeli kutatások számára. A recenzens ezért nagy szükségét látná egy hasonlóan komplex, átfogó, hiánypótló vizsgálatnak a számi névszóképzők terén is.

KELEMEN IVETT

DOI: 10.52401/fud/2024/21

Say István: Izsór nyelvtan

Kaposvár, 2024. 152 l.

ISBN 978-615-81646-5-8

Say István figyelme évek óta a kis balti finn nyelvekre összpontosul. Az elmúlt öt esztendőben eddig összesen hét különböző balti finn nyelvről készített önálló kötetet,¹ emellett egy összefoglaló-összehasonlító munkát is kiadott. Nemrég egy kétkötetes karjalai–magyar² szótárral bővítette a reper-toárt. Legújabb munkája az izsór nyelvtan részletesebb áttekintése,³ az alábbiakban ezt ismertetem.

Say a legelső kiadványában foglalkozott az izsórral,⁴ amelyben már volt egy igen vázlatos nyelvtani fejezet is. Az előszóból (11) kiderül, hogy az azóta eltelt időszakban tudása gyarapodott, módszere finomodott, ez indokoltá tette egy új, átdolgozott változat megjelentetését. E kötet az izsór részletesebb grammatikáját mutatja be, mellőzve a népismeretet, a szójegyzéket és a szövegtárat. Munkájának alapja Vitalij Csernyavszkij izsór nyelvvvel foglalkozó kötete.⁵

1. A kötet első egysége a *Nyelvtípus* (12–17) című fejezet. Ebben Say mindenekelőtt az izsór nyelvi hovatartozását határolja körül. Az izsór a balti finn nyelvek északi ágába tartozik, legközelebbi rokona a karjalai (a déli ágba tartozik a vót, a lív és az észt). Ehhez Say két ábrát is mellékel. Az elsőt az izsórt ábrázolja a balti finn nyelvek családfáján, míg a másodikon – Pekka Sammallahti alapján – a balti finn nyelvek fejlődését. A szerző Sammallahti és Paul Ariste felfogásával összhangban kiáll amellett, hogy az izsór, a karjalai és a vepsze alkotják a balti finn nyelvek keleti ágát, elsősorban az őket ért és érő erőteljes orosz hatás miatt. Ezután 33 olyan nyelvi tulajdonságot sorol

¹ A szerző kiadványai mindenki számára szabadon elérhetők a <https://balti-finn.hu/bekoszonto/honlapon>.

² <https://balti-finn.hu/sites/default/files/karjalai-magyar-szotar-I-II-beliv.pdf>

³ A kötet elektronikus formátumban letölthető a <https://balti-finn.hu/sites/default/files/izsor-nyelvtan.pdf> címről

⁴ A korábbi kötetben Say ragaszkodott az *izsor* írásmódhoz, az *izsór* helyett. Az új kiadványban ezt már elvetette, és ő is az *izsórt* használja. A korábbi kötetéről két recenzió készült: a 2017-es, internetes változatot Maticsák Sándor ismertette (FUD 24 [2017]: 379–384), a 2018-as, kiadványról, valamint az olonyeci kivételével a balti finn nyelveket bemutató kötetekről ld. az ismertetésemet: FUD 27 [2020]: 326–333.

⁵ Чернявский, Виталий: *Ižoran keel. Ittseorastaja – Ижорский язык. Самоучитель*. [https://theswissbay.ch/pdf/Books/Linguistics/Mega linguistics pack/Uralic/Ingrian%3B Ижорский язык \(Чернявский\).pdf](https://theswissbay.ch/pdf/Books/Linguistics/Mega%20linguistics%20pack/Uralic/Ingrian%3B%20Ижорский%20язык%20(Чернявский).pdf)

fel Say, amely a finnugor nyelvek mindegyikét jellemzik, beleértve az izsórt is, pl. az első szótag hangsúlyos volta stb.

Az izsór igen erős nyelvszövetségben él az oroszsal, emiatt egyre jobban távolodik a finntől és az észttől. A fejezet végén Say szól az izsór dialektusokról, amelyek közül mára a szojkinói lett a domináns.

2. A következő fejezet hangtani kérdésekkel foglalkozik (18–33). Az izsór magánhangzókészlet nyolc rövid és ugyanennyi hosszú vokálist tartalmaz. Írásban ugyanúgy kettőzéssel jelölik a hosszú változatot, mint a finnben vagy az észttben. Az izsór diftongusokban is igen gazdag, több mint harmincat számlál. Kapcsolódási rendszerüket Say táblázatban összegzi. Alaktani fejleményként az izsórban beszélhetünk triftongusokról is. Ez három vokális, egyszótagúként való hosszan ejtése, pl. *lühüieiz* (InessPl.) 'rövidekben'.

A magánhangzó-harmónia az izsórban is jelen van. Say szól a magánhangzóváltozásokról is. Izsór sajátosság, hogy szó belseji pozícióban a vokális hosszúsága a toldalékolás során megváltozik, az ige-tövekben például gyakran megnyúlik: *johattaa* 'vezet (inf.)' – *johhaatan* (ind. praes. Sg1.).

Az izsórban összesen húsz mássalhangzó van, több, mint a finnben. Say az izsór mássalhangzórendszert is táblázatban összegzi. A konzonánsok közül a zöngés zárhangok (*b, d, g*), a zöngés szibilánsok (*z, ž*), valamint az *f* és *š* hangok jelenléte orosz hatással magyarázható. Az izsórban – az orosz eredűeket leszámítva – megvannak a geminált mássalhangzók is. A mássalhangzók hosszúságának jelentés-megkülönböztető szerepe is lehet, pl. *palo* 'tűz' – *pallo* 'gömb'. A palatalizáció az izsórban sem ismeretlen.

A fokváltakozás jelensége az izsórban sokkalta kiterjedtebb, mint például a finnben. A *b, d, g, f* és a *z, š, c* hangok kivételével, minden konzonánst érint. Három hagyományos típus különíthető el: mennyiségi, minőségi és asszimilációs, azaz teljes hasonulós típus.

A szerző csak a fokváltakozás után tér ki az izsór ábécére, holott szerintem ez a vokálisok és a konzonánsok bemutatása után célravezetőbb lenne. Ugyanez a helyzet a *kiejtés* résszel is. A hangtani fejezetet Say a helyesírás és a szóhangsúly kérdésével zárja.

3. Az alaktani rész (34–112) elején a szótövek rendszerét mutatja be Say. A szótő lehet változó és változatlan is. Gyakori, hogy az izsór szavak töve több alakú, a szó vokálisra is és konzonásra is végződhet. Utóbbi *z, r, s, t* lehet.

A névszókra jellemző, hogy nincs sajátos alapalakjuk, amely megkülönböztetné egymástól a szófajokat és a szófajcsoportokat. A névszók (és az igék)

ragozásában a legtöbb alcsoport a keleti balti finn nyelvek közül az izsórból van.

Say összesen tizenöt névszói esetet tart számon. Kiáll az accusativus megléte mellett. A négy szintaktikai eseten kívül hat helyhatározói esettel számol. Az egyéb határozók sorában ötöt ismer az izsór: translativus, essivus, comitativus, abessivus, valamint az exessivus (eredethatározó), amely hiányzik a finnből és az észtből.

Az izsórból nominativusban és accusativusban *-t*, a függő esetekben *-i* a többesjel, a többi balti finn nyelvhez hasonlóan. Az *-i* több esetben *-lo*, *-lõ* elemmel egészül ki, pl. *järvi* 'tó (Nom)' – *järvi-lõi-n* (PlGen)'.

Az izsór névszóragozási csoportjai sokkal bonyolultabbak, mint a rokon nyelveké. A szerző tizenkilenc ragozási csoportot különböztet meg, amelyeket részletesen bemutat (40–61). (Korábbi munkájában kettővel többel számolt.) Az egyes csoportok végződés szerinti meghatározása nehézkes. A csoportok ismertetése után a szerző két táblázatban összegzi az írottakat.

A névszóragozás után a szerző röviden kitér a főnevek sajátosságaira. Külön utal röviden a plurale tantumokra is, pl. *põksyt* 'nadrág'. A főnevek után a melléknevek fokozását ismerteti Say.

A szerző az alaktani áttekintést a számnevek rendszerének felvázolásával folytatja (66–68). 11-től 19-ig a *-toist* utótag társul az alap-tőszámnevekhez, pl. *kuuztoist* 'tizenhat'. 20 és 90 között a számok utótagja a *-kümment* (ez a *kümmen* 'tíz' számnév partitivusi alakja). 21-től kezdődően az izsór különírja a számokat, mint az ész. Ragozáskor minden elemet ragoznak, pl. *kahen kümmenän kaheksan* '28 (Gen)'. A sorszámnevek esetében az izsór sem a tőszámnévből képezi az 'első, második' jelentésű sorszámnevet: *ezimäin, toin*. Háromtól a tőszámnév genitivusában a tövégi vokális megnyúlik, melyhez a *-z* képző társul, pl. *kolmaaz* 'harmadik'. A törtszámnevek képzője az izsórból a *-nnez*, pl. *kolmannez* 'harmad'. Határozatlan számnevek: *paljo* 'sok', *vähhäizen* 'kevés', *kaik* 'összes, minden'. Végül Say a számhatározószókra is kitér.

A számneveket a névmások ismertetése követi (68–73). Először az izsór személyes névmásokat mutatja be a szerző. Birtokos névmás külön nincs az izsórból, a személyes névmások genitivusi alakját használják. A mutató névmások rendszere megegyezik a rokon nyelvekével, azaz van egy közelre és egy távolra mutató jelentéspár, pl. *tää* 'ez' – *noot* 'azok'. A névmások lezárásaként Say felvázolja a kérdő és vonatkozó, a visszaható, a kölcsönös, valamint az általános és határozatlan névmások rendszerét is.

A szerző ezután ismereti az izsór névutók igen gazdag rendszerét. Nyolcvanhárom mutat be, vonzatukkal együtt. Nagy részük genitivust vonz, pl. *alle*

’alá’ (73–75). Ugyanígy tesz az előljárószavakkal is, ezekből tizennyolcat ad közre, ugyancsak azok vonzatával, pl. *ilma* ’nélkül’, *enne* ’előtt (időben)’.

Az izzó határozószók között megkülönböztethetünk idő-, hely-, állapot- és módhatározószót, pl. *kottii* ’haza’, *ei konzka* ’soha’.

A névmások és a határozószók után Say az igéket rendszerezi. Először a főnévi igenéveket mutatja be, amelyből kettő létezik az izzóban.

Melléknévi igenévből kétszer kettő van: folyamatos és befejezett, aktív és passzív alakban. A korábbi izzó kötetben a szerző az egyszerű és összetett igealakok között magyarázta a participiumokat, ebben a kötetben már az igék bemutatása előtt szerepel, ez némileg szerencsésebb.

A participiumok után terjedelmesebb egységben foglalkozik Say az izzó igeragozás rendszerével (81–110). Az izzó igeragozás rendszere nagyvonalakban megegyezik a finnel és az észttel. Az igéknek három nemét ismerik: cselekvő, szenvedő, valamint a rokon nyelvekben általában nem szereplő visszaható. Négy igemódjuk van: indicativus, imperativus, conjunctivus és conditionalis. Igeszemlélet szerint az ige lehet folyamatos, befejezett és kezdő, azaz inchoatív aspektusú is. Öt igeidőt ismer az izzó: a praesens mellett három múlt időt: imperfectum, perfectum és plusquamperfectum. Eltérés a közeli rokon nyelvekhez képest a futurum megléte. Az összetett múlt idők segédigéje az *olla* létige, az összetett jövő időé a *leetä*. Say röviden összegzi az igerendszer jeleit és ragjait, majd ismerteti a lét (*olla*) ragozását.

Az izzó a múlt és jelen idejű alakokban a *noissa* ’kezd, elkezd’ jelentésű segédigével hozza létre a kezdő igeszemléletet, amelyhez a II. infinitivus kapcsolódik, például *noisi kirujuttammaa* ’írni kezdett’. Say István – Csernyavszkijtől eltérően – az *alkaa* ’kezd, elkezd’ igét nem tekinti kezdő segédigének.

Say a *tehhä* ’csinál, tesz’ igeen keresztül mutatja be az egyszerű és összetett igealakokat, pl. *teen* ’csinálok’, *olin teht* ’csináltam’. A tagadás rendszere azonos a finnével.

A korábbi kötetel azonos módon Say 15 igeragozási típust különböztet meg, amelyeket részletez is (93–109). Az egyes csoportok meghatározása nehéz, mivel egyes igék több csoportba is tartozhatnak. Tovább bonyolítja rendszert, hogy minden csoport további alcsoportokat is magában foglal. Az egyes igeragozási csoportok bemutatása után Say táblázatban összesíti az írottakat. Ugyanígy tesz az igeoldalakok összegzése során is.

Az izzó nem ismeri a klasszikus értelemben vett igeekötőket, azonban több határozószó, névutó és előljáró bizonyos igeeket követve szerkezetet alkot, kvázi „igeutóként” szerepel, pl. *panna pääle* ’felvesz’, *otaa väljää* ’ki-választ’.

Az alaktani fejezet végén Say „az egyéb szófajok” részben röviden szól az izsór kötő-, módosító- és indulatszókról.

4. A kötet következő fejezete az izsór szókészlettel foglalkozik (113–136). Az izsór alapszókinsz (Saynál eredeti szókinsz) többségében azonos a balti finn nyelvekével. Ezt Say egy több oldalas táblázatban bizonyítja, ahol az alapszókinszből kapunk egy válogatást (114–119). Benne az izsór szókinsz a finnel és az észttel került összevetésre, de a szerző megadja a szavak magyar és orosz megfelelőit is.

Az izsór újkori szókinszének bővülésére leginkább az orosz volt és van a legnagyobb hatással. A szerző egy több oldalas, orosz–izsór szóazonosságot reprezentáló táblázatot is összeállított, amelyből néhány példa: or. *думать* > izsór *duumata* 'gondol', or. *карандаш* > izsór *krandošši* 'ceruza', or. *чай* > izsór *čaaju* 'tea', or. *поезд* > izsór *poojezda* 'vonat', or. *праздник* > izsór *praaznikka* 'ünnep', or. *красить* > izsór *kraazata* 'fest'.

Az izsór szóképzésnek négy nagy csoportja különíthető el: 1) igéből ige, pl. *murtaa* 'eltör' > *murtua* 'eltörik', *istussa* 'leül' > *istutella* 'ülésezik'; 2) igéből névszó, pl. *antaa* 'ad' > *annoz* 'adag', *söövvä* 'eszik' > *söömiin* 'evés', *keittää* 'főz' > *keittäjä* 'szakács'; 3) névszóból ige, pl. *jää* 'jég' > *jäähtyä* 'kihül'; 4) névszóból névszó, pl. *liha* 'hús' > *lihaz* 'izom', *kalliz* 'drága' > *kallehusse* 'kincs', *Sooma* 'Finnország' > *soomlain* 'finn'.

Az izsór nyelvújításban a modern szavak és kifejezések megnevezésére kevés szóösszetételt alkotnak, ráadásul olykor egészen furcsa megoldásokat alkalmaznak. A szerző ebből ad közre egy rövid összeállítást, pl. *jalkalauta* 'pedál (láb + deszka)', *suuruhluu* 'tartály (nagy + vödör)', *vähäväkkiin* 'gyenge (kis + erejű)'.

A fejezet végén Say röviden szól az onomapoetikus szavakról (pl. *širissä* 'ciripel', *niaukkua* 'nyávog'), és bemutat néhány szólást is, pl. *sattaa vihmaa rankast* 'esik, mintha dézsából öntenék' (szó szerint: 'súlyosan/nagyon esik az eső'), *panna kaiken yhen kortin varraa* 'mindent egy lapra tesz'.

5. A kötet utolsó fejezetében az izsór mondattant (137–152) vázolja fel a szerző. A közlés szándéka szerint kijelentő, felkiáltó, óhajtó és felszólító mondatokat különböztethetünk meg. A kérdő mondat lehet kiegészítendő vagy eldöntendő. Lehet állító vagy tagadó. Szerkezetük szerint egyszerű, összetett, valamint többszörösen összetett mondatokkal számolhatunk az izsórban.

Az izsór szórend alapvetően kötetlen, mint a balti finn nyelvekben és a magyarban is. Az állítmány lehet igei és igei-névszói.

A magyarhoz hasonlóan az izsórbán is vannak alanytalan mondatok, pl. *Saattaa*. 'Esik'. Abban az esetben, ha több singularis alany halmozódik fel egy mondatban, akkor az izsórbán az állítmány többes számú, pl. *Karhu, suzi ja repoi külvettii kerran ruist*. 'A medve, a farkas és a róka egyszer rozstot vetett.' (Szó szerint: 'vetettek'.)

Say a mondat tárgya kapcsán bemutatja az accusativus-partitivus szembenállást. Szól a habeo-szerkezetéről, és kitér a határozókra és a jelzőkre is.

A mondattani részt Say egy kis kitekintéssel zárja a közmondásokra és a vele rokon szállóigékre. Egy példa izsór közmondásra: *Ei karhua voi väkisen panna tancimaa*. 'A medvét nem lehet erővel táncba vinni'. Say a szállóigék-nél egy izsór popdalból idéz, amelyet egy bizonyos Andrej Csepeljov írt: *Ono turha läätä korvattomaka*. 'Hiábavaló olyannal beszélni, akinek nincs füle hozzá.' (Szó szerint: Felesleges fületlennel beszélni.)

6. A korábbi izsór kötethez képest egy sokkal részletesebb nyelvtankönyvet tarthat kezében az olvasó. Dicsérendő, hogy a szerző nagy hangsúlyt fektetett a nyelvtani jelenségek részletes magyarázatára, és törekedett számos korábbi hiba korrigálására. A könyv jól használható a téma iránt érdeklődőknek, kitűnő segédkönyv lehet az egyetemi oktatásban is. Remélem, hogy a szerző a jövőben folytatja a balti finn nyelvek leírását célzó hasznos tevékenységét.

KORMOS ERIK

DOI: 10.52401/fud/2024/22

**Ahlqvist, August: Tschuwaschisches Dialektwörterbuch.
Kritisch ediert von Klára Agyagási und Eberhard Winkler**
Harrassowitz Verlag, Wiesbaden, 2024. 330 l.
ISBN 978-3-447-12127-9

A tudományok történetében nem egyszer előfordult már, hogy egy hiba, egy tévedés vagy akár valamilyen ismerethiány vezetett olyan eredményre, amely ezek nélkül a botlások nélkül meg sem született volna. Karl August Engelbrecht Ahlqvist (Kuopio, 1826. augusztus 7. – Helsinki, 1889. november 20) csuvas gyűjtése is beilleszthető ebbe a sorba.

A kiváló 19. századi finn tudós, akinek elévülhetetlen érdemei vannak a finnugrisztikai kutatások, a szibériai és Volga-vidéki finnugor nyelvek vizsgálata terén, hosszabb tanulmányokat folytatott, hogy a csuvas nyelvet elsajátítsa, illetve a kor tudományos módszereivel leírja. Tette ezt azért, mert azt a 19. század első felében heves vitát kiváltó tételt, amely a csuvas – részint kulturális, részint néhány nyelvészeti adat alapján – finnugor nyelvnek gondolta, saját gyűjtéseivel igyekezett alátámasztani. Valójában gyűjtése idején a csuvas nyelv török eredetét Wilhelm Schott doktori disszertációjával (*De lingua Tschuwaschorum*. Berolini, 1841) már bizonyította, ezt azonban Ahlqvist, úgy tűnik, nem ismerte, s így egy olyan kérdés megoldásán fáradozott (nem kis erőfeszítéseket téve a nyelv elsajátítására és tudományos igényű gyűjtésre), amely már megoldott volt. Hogy munkálkodása mégsem volt hiábavaló, azt mutatja az a tény, hogy gyűjtése után mintegy százhetven évvel az addig csak kéziratban fennmaradt csuvas tárgyú írásait két kiváló mai kutató érdemesnek találta a publikálásra. Valójában a Harrassowitz Kiadónál megjelent kötet nem is az első ebben a sorban, hiszen 2008-ban és 2010-ben Ahlqvist kéziratosa művét a Debreceni Egyetem a *Studies in Linguistics of the Volga Region* IV. és V. köteteként megjelentette (Agyagási Klára – Eberhard Winkler (Hrsg.): *August Ahlqvist, Tschuwaschiska. Tschuwaschischer Nachlass von August Ahlqvist*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2008; Agyagási Klára – Eberhard Winkler (Hrsg.): *August Ahlqvist, Tschuwaschiska. Band II. Grammatik*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2010). E korábbi két kötet és a mostani (a kutatás számára átszerkesztett és kiegészített) munka alapvető különbsége, hogy míg a korábbi két kötet inkább tudománytörténeti, a jelenlegi a kutatás számára elsősorban gyakorlati jelentőségű.

Az Ahlqvist csuvas tanulmányait közreadó szerzőpáros jól ismert a finnugrisztika és a turkológia kutatói számára. Agyagási Klára a Debreceni Egyetem Szlavisztikai Intézetének professzor emeritája, akinek a neve mára egybeforrt a csuvas nyelv történetének kutatásával. Csuvas hangtörténeti mo-

nográfiaja (*Chuvash Historical Phonetics: An areal linguistic study. With an Appendix on the Role of Proto-Mari in the History of Chuvash Vocalism*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden 2019) néhány év alatt alapművé vált, emellett a szerző másfélszáz cikke tágabb kontextusban (is) tárgyalja a csuvas és a környező nyelvek viszonyát. Érdemes talán még azt is megemlíteni, hogy nemcsak a turkológia, hanem a finnugrisztika számára is sok fontos adatot hozhat a jelenleg készülő újabb nagy monográfiája, a csuvas nyelv etimológiai szótára.

Eberhard Winkler, a göttingeni Georg-August Egyetem nyugalmazott professzora 13 monográfia és mintegy száz tanulmány és cikk szerzője. Finnugrisztikai munkásságának homlokerében a lív nyelv vizsgálata áll, de írt udmurt nyelvtant, és több tanulmányt szentelt a 18. századi, finnugorokra vonatkozó gyűjtéseknek és leírásoknak is.

A Harrassowitz Kiadó Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica sorozatának 99. köteteként megjelent csuvas nyelvjárási szótár öt fejezetet tartalmaz. Agyagási Klára jegyzi az első nagyobb, *Vorwort zur Kritischen Ausgabe des tschuwaschischen Dialektwörterbuchs von August Ahlqvist* [Előszó August Ahlqvist csuvas nyelvjárási szótárának kritikai kiadásához] című fejezetet, mely öt kisebb alfejezetet foglal magában.

A szerző elhelyezi Ahlqvist gyűjtését a csuvas nyelvre vonatkozó korai leírások és tanulmányok sorában. Három nagyobb időszakot különít el egymástól, az elsőt Strahlenberg 1730-ban *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* című tanulmánykötete nyitja meg. Része többek között az 1796-ban kiadott első csuvas nyelvtan, mely glosszáriumot is tartalmaz (*Сочинения, принадлежащие к грамматике чувашского языка*). Ezt a szakaszt Visnyevszkij 1836-os nyelvtani vázlata és szószedete zárja le (*Начертание правил чувашского языка и словарь, составленные для духовных училищ Казанской епархии*).

A második időszakra már tisztázódott, hogy a csuvas nyelv a török nyelvek közé tartozik, ekkor indulnak el a szisztematikus nyelvhasználatok, és ami számunkra szintén fontos, ebből az időszakból már magyar kutatója is van a csuvas nyelvnek. Reguly Antal 1843 és 1845 között gyűjtött, kéziratot anyagát Budenz József dolgozta fel és adta ki a Nyelvtudományi Közleményekben 1862-ben és 1863-ban. Paasonen 1908-ban Magyarországon publikálta csuvas szótárát (*Csuvas szójegyzék*. A Nyelvtudományi Közlemények XXXVII. és XXXVIII. kötetének melléklete), amely nemcsak németül, hanem magyarul is megadja a csuvas szavak jelentését. Paasonen szótára azért is fontos, mert a csuvas szavakat következetesebb latin betűs átírással adja meg, s bár szótárának alapja az anatri nyelvjárási területen gyűjtött anyag,

megjelennek virjál nyelvjárási adatok is, melyeket Paasonen zárójelben szerepeltet a szócikkekben.

A harmadik nagyobb korszakot Jakovlev 1872-es műve indítja el, melyben megalkotta a csuvas nyelv cirill betűs helyesírásának alapját (*Чăваш ачусене сырăва вĕрентмелли кĕнеке / Книга для обучения грамоте чувашских детей*). E korszak legjelentősebb alakja a monumentális, 17 kötetes szótárt, számos cikket és monográfiát megalkotó Nyikolaj Ivanovics Asmarin. (Mint látható, bár az Agyagási által felállított korszakhatárok évszámokkal is jelölhetők, ez nem automatikusan jelenti azt, hogy minden olyan mű, amely az adott dátum után keletkezett, az újabb periódusba sorolható.)

Ismeretésemben azért tértem ki ilyen hosszan a csuvas nyelv korai lejegyzésének történetére, mert Ahlqvist szótárának jelentősége ebben a kontextusban válik világossá. A gyűjtés ugyan az első korszakra jellemző indítatásból születik (amikor a csuvas nyelv török vagy finnugor eredete még vitatott volt), ugyanakkor, ahogyan Agyagási rávilágít, nem csak a gyűjtött anyag mennyisége (mintegy 4100 csuvas lexéma) helyezi Ahlqvist szótárát a második periódusba, hanem az a tény is, hogy olyan virjál nyelvjárási hangtani és szóalkotási folyamatokat rögzített, amelyek később eltűntek, az etimológiai kutatások számára azonban kiemelten fontosak.

A második alfejezet (*Philologische Anmerkungen zur Entstehung der Ahlqvist'schen tschuwaschischen Wörterverzeichnisse*) bemutatja azt a három nagyobb szótári egységet, amely Ahlqvist munkájában elkülönül egymástól, ugyanakkor a szószedetek használhatóságát előtérbe helyezve a mostani kiadásban a szerkesztők egybedolgoztak. A kéziratban bő hatvan oldalon egy olyan, előre összeállított orosz szószedet szerepel, melyet Ahlqvist a virjál nyelvjáráshoz tartozó településeken igyekezett csuvas adatokkal kitölteni, élő beszéd alapján. Az általa lejegyzett adatokat helyi értelmiségekkel ellenőriztette. Később anatri nyelvjárási anyaggal egészítette ki gyűjtését, ezt azonban nem tudta átnézetni. A mintegy 25 oldalas második rész egy csuvas–orosz index, amit feltehetőleg írásos anyag feldolgozásával állított össze a szerző. A harmadik szószedet a csuvas szavak jelentését svédül adja meg, ez a szótárrész két csuvas mese szövegét dolgozza fel.

A harmadik alfejezet (*Phonologie, Phonetik und Rechtschreibung im Manuskript von Ahlqvist*) azokkal a hangkészletbeli változásokkal foglalkozik, amelyek a 18–19. századra a két fő dialektusterületen, az északi (virjál) és a déli (anatri) csuvas alapvető eltéréseihez vezettek. Ahlqvist szótára, mely igen számos virjál adatot tartalmaz, azért is nagy jelentőségű (még ha például a redukált magánhangzók terén lejegyzései sok korrekciót is kívánnak), mert később, amikor az anatri vált az irodalmi nyelvvé, és a 20. század technikai

újításaival tulajdonképpen uralkodóvá is (például a rádió révén), a virjál dialektus számos jellegzetessége teljesen eltűnt.

Az utolsó két alfejezet a szerkesztők által használt átírási szabályokat rögzíti (*Die Grundlagen der Transkription in der kritische Ausgabe*) és a szótár szócikkeinek felépítését mutatja be (*Die Struktur der Wortartikel in der kritischen Ausgabe*). A szótár kritikai kiadásának összeállításakor a szerkesztők előtt az a feladat állt, hogy Ahlqvist leírásának minden olyan elemét megtartsák, amelyek a korabeli nyelvjárásokra jellemzőek voltak, ugyanakkor ki kellett küszöbölniük azokat a lejegyzési hibákat, amelyek részint a spontán beszéd henye artikulációja miatt keletkeztek, részint a még ki nem alakult egyéges jelölések hiányából adódtak.

Az egyes szócikkek élén a mai csuvas szótári alak latin betűs átírása áll (ezzel biztosítva, hogy a szavakat könnyen meg lehessen találni), aminek német fordítását a mai csuvas szótárak alapján adják meg a szerkesztők. A szócikk következő sorában Ahlqvist adata (szavak, szó szerkezetek) dőlt betűvel szerepel, majd szögletes zárójelben a szó tudományos értelmezése található. Ezt követi az a jelentés, amit Ahlqvist adott meg, ezt akkor is németül adják meg a szerkesztők, ha az eredetiben svédül szerepelt. A szócikkek következő részében Asmarin és Paasonen vonatkozó adatait találjuk meg. Egy példa a szócikkek felépítésére:

kēlē 'Dienst; Gebet'

kil [kēl] 'служба, (Gottesdienst)', S. 51, 'жертва, ? домъ', S. 72; *kil* [kēl-] 'молебень',

S. 31; *kil-tuný* [kēl-tuni·] 'молебень', S. 31; *kil-kiläs* [kēl-kēlās] 'молить', S. 31; *kiltudaráš* [kēl-tuDara:s] 'молить', S. 31; *kil-tuwas* [kēl-tūwas] 'молить', S. 31; *kiltuadyp* [kēltuaDäp] 'молюсь', S. 72.

Vgl. *kēl* 'моление, молитва' (Ашм. 7: 233), *kēlē* 'моление, церковная служба' (Ашм. 7: 244); Paasonen S. 63.

Van néhány olyan szó, amely ma nem található meg a szótárakban, ezek esetében maga az ahlqvisti forma dőlttel és vastagon szedve szerepel a szócikk címeiként, például:

vībār 'Wahl-; gewählt'

vyibyr [vd'bār] 'выборный', S. 11.

A kötet második nagyobb fejezetét Eberhard Winkler írta. A hat kisebb alfejezetben (*Die Person August Ahlqvist; Kontext und Verdienste; Das Interesse am Tschuwaschischen; Ahlqvists Reise zu den Tschuwaschen; Der Ertrag; Ahlqvists Bedeutung*) Ahlqvist tudósi portréját rajzolja meg és ismerteti

a Csuvasföldön tett tanulmányútjának részleteit, valamint az itt született mű alkotóelemeit és háttérét. Bár Ahlqvist egy már megoldott kutatási problémát igyekezett körbejárni, ha ezzel megkésett is, csuvas tanulmányaival úttörője lett a csuvas terepkutatásnak, és ráirányította a következő tudós generáció figyelmét arra a nem elhanyagolható hatásra, amit a csuvas nyelv a szomszédos finnugor nyelvekre gyakorolt.

A könyv 257 oldalas szótár részét egy német és egy orosz index egészíti ki.

DALLOS EDINA

DOI: 10.52401/fud/2024/23

In honorem

Zaicz Gábor 80 éves

A finnugrista nyelvészek nagy nemzedéke, amely az ún. finnugor C-szak 1963-as indulásakor fordult tudományszakunk felé, szép sorban tölti be 80. életévét. Akkoriban a három magyarországi tudományegyetemen indult a nyelvészképzés Lakó György (ELTE, Budapest), Kálmán Béla (KLTE, Debrecen) és Hajdú Péter (JATE, Szeged) irányításával. Azonnal nagy ázsioja lett a legkiválóbb tanulmányi átlagú hallgatók körében az újonnan induló szaknak. Ez a korosztály a történeti összehasonlító nyelvtudomány iránti érdeklődése és elkötelezettsége révén egyetemi doktori fokozattal kezdve lassanként kandidátusi, majd akadémiai doktori fokozatot szerzett, és közben tevékenyen részt vett az akadémiai és egyetemi tudományos kollektív munkákban. Egyidejűleg tanultak és dolgoztak, ugyanakkor elmélyítették elméleti és módszertani ismereteiket a tudományos műhelyekben. Közülük való Zaicz Gábor kollégánk is, aki 2024-ben lett 80 éves.

Zaicz Gábor 1944. április 16-án született Budapesten. 1958-tól tanult, majd 1962-ben érettségizett a fővárosi II. Rákóczi Ferenc Gimnáziumban. 1963-ban nyert felvételt az ELTE magyar–oroszc szakára, közben felvette a finnugor szakot, és külön dékáni engedéllyel török nyelvészeti specializációra is beiratkozott. 1968-ban szerzett magyar–oroszc szakos középiskolai tanári oklevelet, valamint finnugor nyelvész képesítést, török nyelvészeti specializációs záradékkal. (Később az ELTE-n 1973 és 1976 között elvégezte a török szakot is.) Finnugrisztikában a Lakó-tanítványok sorát erősíti. Az iskolatemető professzor mellett Erdődi Józseftől mordvint, Erdélyi Istvántól pedig szelkup szamojédot is tanult. Tudományos diákköri témáját is az utóbbi nyelvben találta meg (*Uráli elemek a szelkup-szamojéd alak- és mondattanban*. Megj. Acta Iuvenum, Bp. 1970). Végzés után 1968-tól 1970-ig az MTA Nyelvtudományi Intézetében lett tudományos segéderő (a magyarországi nyelvtudomány bibliográfiája munkálataiban). Kisdoktori témáját mordvintből választotta, és az értekezést már nem sokkal a végzés után közvetlenül

Erdődi József vezetésével megírta, majd meg is védte (*A földművelés terminológiája a mordvinban*. Bp. 1970).

Ezután 1970-től egészen 1995-ig tudományos munkatársként dolgozott az Intézetben. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1976-ban megjelent harmadik kötetében szereplő finnugor és ótörök eredetű címszavak nyers kéziratát készítette el, majd a háromkötetes nagy akadémiai munka mutatójának társszerkesztője lett (1984). Az Intézetben ebből következően az *Uralisches Etymologisches Wörterbuch* (1986–88) magyar etimológiai anyagának egyeztetése lett a feladata, majd a TESz átdolgozott, német kiadását is munkatársként segítette (*Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, 1993–95).

Jubilánsunk kezdettől fogva a filológiai munka, a nyelvészetben belül főként az etimológia és lexikológia iránti elkötelezettségéről tett tanúbizonyságot. Finnugor nyelvi érdeklődése igen széles: szelkup szamojéd téma, mordvin szókészlet, északi lapp a tergo-toldaléktár, finn és észt nyelvű művek recenziói, magyar szótörténet, végül a magyar mint idegen nyelv. Ebből is látható a budapesti iskola sokszínű nyelvi spektruma.

Közben az 1971–72. tanévet Finnországban töltötte ösztöndíjasként, majd Dániában (Árhus/Koppenhága, 1979–82), végül Svédországban (Uppsala, 1987–90) lett magyar lektor. Magyar lektori megbízásain túl vendégtanár volt Szaranszkban (Mordvinföld), Osakában (Japán) és Jyväskyläben (Finnország).

A 90-es évek fordulatot jelentettek jubilánsunk életében. Ekkor alakult meg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem bölcsészkarja. A magyar szakon a finnugor stúdiumok is kötelezővé váltak. Csúcs Sándor lett a szak gazdája, és kezdetben Zaicz Gábor mint óraadó tanított az intézményben. Az intézeti kutatói státuszból így fokozatosan átkerült az oktatásba. Ehhez minden bizonyítással módosított fogódzót jelentettek a külföldi egyetemeken szerzett oktatói tapasztalatok. 1995-től docensként (Csúcs Sándor külföldi megbízása idején megbízott tanszékvezetőként) látta el feladatát teljes állásban, sőt a finnugor szak bevezetése is elsősorban az ő nevéhez fűződik. Egészen 2011-ig dolgozott odaadóan a Pázmány oktatói állományában.

A tudományos minősítési rendszer megváltozásával jubilánsunknak is lépnie kellett. Zaicz nem a kisdoktorija átminősítését választotta. Mikola Tiborhoz fordult, aki a PhD-fokozat elnyerése céljából három új témát kért tőle. Ezek közül a professzor *A mássalhangzók kiesése a mordvinban* témát választotta. A jelölt a disszertációt 1996-ban nyújtotta be a Szegedi Egyetemre. Végül ennek sikeres megvédésével nyerte el a PhD-fokozatot.

Az egyetemi oktatói feladat számos – oktatási segédanyagként is használható – mű megjelentetésére készítette jubilánsunkat. Ennek egyike volt 1994-ben Zsirai Miklós *Finnugor rokonságunk* (1937) reprint kiadása, amelyhez kísérőként hat ív terjedelemben írt tudománytörténeti fejezetet, friss bibliográfiával.

Úttörő jelentőségűnek bizonyult az 1995. évi jyvaskyläi finnugor kongresszuson rendezett szimpózium vitaanyagának megjelentetése a finnugor irodalmi nyelvek kérdéséről (*Zur Frage der uralischen Schriftsprachen*). Többek között ennek nyomán lángolt fel az érdeklődés a kis finnugor népek nyelvújítása és a bibliafordítások iránt.

Zaicz Gábor kiadványszerkesztői tevékenysége megnyilatkozott kollégái tiszteletére kiadott köszöntő kötetekben is: fő-/társzerkesztője volt Kiss Lajos 75. (1997) és Csúcs Sándor 60. (2003) születésnapjára készült kiadványoknak. A tanárai és kollégái tiszteletére írt jubileumi köszöntéseknek se szeri, se száma...

Fontos munkájának tartom a Daniel Abondolo szerkesztette *The Uralic Languages* c. kötet mordvin nyelvről írott fejezetét (1998), nem különben a már újabb kiadást is megért magyar etimológiai szótárt (*Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Főszerk. Zaicz Gábor, Tinta Kiadó, Bp. 2006). Ez a mű népes gárda közös munkájával készült. A vaskos kötet újdonsága abban áll, hogy címszóként a szavak közé felvették a toldalékokat is. A függelékben pedig a címszavaknak nyelvtörténeti korok szerinti csoportosításait találjuk az adathozható első előfordulásuk alapján. Egy másik szempont volt az eredet szerinti rétegződés. A 2. kiadás új, aktualizált előszóval jelent meg 2021-ben.

A piliscsabai Pázmány Péter Katolikus Egyetem legfontosabb, nemzetközi tudományos rendezvénye a 11. Nemzetközi Finnugor Kongresszus (CIFU–11) megrendezése volt 2010 augusztusában. A kongresszus elnöke Csúcs Sándor, főtítkára pedig Zaicz Gábor volt. Ebből az alkalomból érkezéskor CD-lemezen tanulmánykötetet kaptak a résztvevők jeles finnugor kutatók tollából. A digitális anyag főszerkesztője a főtítkár volt (*Uralistics from Hungary – Уралистика из Венгрии*). A kongresszusi plenáris előadások, szimpóziumok és egyéb anyagok nyomdai megjelentetésében is elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Zaicz Gábor tudományos munkáinak listája közel 400 tételt tartalmaz. Jubilánsunk közleményeinek jelentős része az „etimológia” címszó alá tartozik, egy másik fontos vonulata a kisebb finnugor (főként a mordvin) irodalmi nyelvi egységek melletti érvelés. A tudomány világa iránti megbecsülését a tudománytörténet hajdani és jelenlegi személyiségeiről írott megemlékezé-

sek, ill. köszöntések fémjelzik. Recenziói az ismertett művek témáinak sokszínűségéről, a recenzens széles érdeklődéséről tanúskodnak. Itt jegyzem meg, hogy Zaicz Gábor megírta a Pázmány finnugor szakos epizódjának részletes történetét is, a szak alapításától megszűnéséig. A történet rövid ugyan, de részesei méltán lehetnek büszkék erőfeszítéseikre (*A finnugor szak a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen 1999–2012*. Bp. 2017). Köszöntésünkben a teljesség igénye nélkül, csak néhány jelentősebb munkáját tudtuk jubilánsunknak kiemelni. A fenti kötetben viszont megvan Zaicz Gábor teljes publikációs jegyzéke (101–128).

Külön köszönet illeti az ünnepeltet azért is, hogy jelen kiadványunk, a Folia Uralica Debreceniensia folyóirat lelkes támogatója kezdetétől fogva. Folyóiratunk hasábjain 20 tanulmányt, 11 recenziót, 10 megemlékezést (In honorem/memoriam) és két beszámolót tett közzé, továbbá egy kötetünknek társszerkesztője is. Mindig számíthattunk és számíthatunk rá a szakcikkek lektoraként is. Itt jegyzem meg, hogy 2017 és 2019 között itt jelent meg első nagyobb tudományos munkájának, a kisdoktorijának modernizált változata három részletben (*A földművelés terminológiája I–III*. [FUD 24–26], összesen 104 lap). Így lett „keretes” jubilánsunk életműve.

Zaicz Gábor vérbeli etimológus és filológus. Munkáit „fogyasztható” nyelvészeti írásoknak tarthatjuk. Gyakorlati hasznuk nap mint nap nyilvánvalóvá válik, mert segítségükkel gyorsan és kényelmesen juthatunk el a kellő információkhoz. Tanulmányainak okfejtései, következtetései szigorú szabályokat követnek. Szerkesztési elvei és gyakorlata példamutató, ma már hiánycikknek minősül. Zaicz Gábor mint nyelvész két lábbal áll a földön: adatokkal dolgozik, nem híve a ködös elmefuttatásoknak és az évszázados, evidens nézetek „átterminologizálásának”. Tanulmányainak lay out-ja kifogástalan.

Kedves Gábor! Nincs más hátra, mint gratulálni sokoldalú munkásságodhoz, köszönetet mondani a sok évtizedes barátságodért, a gyümölcsöző együttműködésért, a közös gondolkodásért és hasznos vitákért a tudomány és a világ dolgairól, munkáink kapcsán kifejtett kritikai megjegyzéseidért. Kívánunk Neked és Évának sok-sok élménydús évet, utazásokat, megérdemelt pihenést, nyugdíjas életet a Kálló esperesen és a cáki „birtokon”.

Večkeviks jalgat, ul'ed'e šumbrat!

KERESZTES LÁSZLÓ

DOI: 10.52401/fud/2024/24

Danilo Gheno 80 éves

Minden nemzetnek fontos, hogy külföldön is legyenek olyan tudósok, akik megismertetik és terjesztik nemzeti tudományainak eredményeit, sőt saját érdeklődésük jóvoltából és kutatásaik révén értékes adalékokkal járulnak hozzá a hazai szakemberek munkásságához. E tekintetben már több évtized távlatából megállapíthatjuk, hogy Olaszországban Danilo Gheno professzor emelkedett ki a szakma képviselői közül a nemzetközi finnugor kutatók terén. Danilo Gheno, a Padovai Egyetem finnugor és magyar szakának nyugdíjas vezető professzora 2024. május 8-án töltötte be 80. életévét.

Jubilánsunk az észak-olaszországi Vicenza közelében lévő Romano d'Ezzelino községben született. A híres Monte Grappa közeli Bassanóban érettségizett, majd Padovába ment tanulni. A magyar humanisták számára is jelentős szerepet játszó Padovai Egyetemen orosz–magyar szakon végzett, majd ugyanitt doktorált 1969-ben. Már egyetemi évei alatt is járt ösztöndíjasként Magyarországon, Finnországban, Németországban és az akkori Szovjetunióban. 1972-től három éven át a szegedi egyetem olasz tanszékén dolgozott lektorként.

1975-ben megpályázta a firenzei egyetemre kiírt állást, ahol rövidesen docenssé nevezték ki. A nyolcvanas évek második felében a finnországi Turku Egyetem vendégtanáraként is tevékenykedett. A kilencvenes években a magyar szak vezetője lett Firenzében, majd 1999-ben tért vissza „anyaegyetemére”, Padovába. Innen ment nyugdíjba 2008-ban, majd családjával visszaköltözött firenzei lakásukba.

Danilo Gheno egyetemi oktatóként nagyon fontosnak tartotta a nemzetközi kapcsolatok ápolását. A hungarológiai Erasmus-program egyik leglelkesebb szervezője volt, melynek keretében rendszeresen tartott előadásokat, kurzusokat Jyväskylä, Tartu, Debrecen, Bécs, Hamburg, Berlin és Párizs magyar, ill. finnugor tanszékein. Ennek keretében kialakult egy nemzetközi kutatógárda, amelynek tagjai lelkesen vettek részt a közös hungarológiai kutatásokban, konferenciák szervezésében és kiadványok szerkesztésében. Ugyanakkor azt is fontosnak tartotta, hogy a diákjai is megismerkedjenek a külföldi lehetőségekkel: tanítványait rendszeresen küldte a magyar és finn nyári egyetemekre.

A jubiláns kezdeti finnugrisztikai munkásságnak legfontosabb tétele az erza-mordvin névutókról írott disszertációja, amely két részletben jelent meg a Nyelvtudományi Közleményekben, 1975–76-ban (NyK 77/1: 45–56, 78/1: 39–70). Emellett a mordvin nyelvészet számos egyéb kérdésével is foglalkozott, pl. a tagadással, a névszók határozottságával stb. Állást foglalt a volgai

alapnyelv vitájában: logikus gondolatmenettel, világos okfejtéssel bizonyította, hogy nyelvészeti, grammatikai alapokon semmi okunk feltételezni az ún. volgai alapnyelv meglétét. A mordvin irodalmi nyelvek egységének kérdésében is osztotta magyar kollégái álláspontját.

Az ünnepelt tudományos munkásságát folyóiratunkban 60. születésnapja alkalmából már részletesen ismertettük (vö. Maticsák, FUD 11 [2004]: 173–175). Itt csak néhány szóval villantjuk föl sokoldalú tudományos érdeklődésének főbb irányait.

Jelentős hungarológiai, kontrasztív nyelvészeti munkái közül ki kell emelnünk a frazeologizmusokkal foglalkozó tematikát: közmondások, szólások, italianizmusok. Rendkívül népszerűek, a nyelvtanulásban, tanításban nagyon jól használhatók állandó szerzőtársával, az ELTE professzorával, Fábián Zsuzsannával írt könyvei: *Italianizmusok – olasz állandó szókapcsolatok, szólások és közmondások* (1986, 1989, 1991, 1993), *Olasz–magyar kifejezések és szólások szótára* (2003), *Olasz–magyar kifejezések szótára. 10000 olasz állandó szókapcsolat, szólás és közmondás a magyar megfelelőikkel* (2021), illetve a Zaicz Gáborral együtt készített *Verba manent. Suomi-unkaritalia fraseologia* (Jyväskylä, 2001). Magyar–olasz kontrasztív nyelvészeti munkái közül feltétlenül megemlítendő a magyar mondatban elsajátításának nehézségeivel foglalkozó tanulmánya és az olasz nyelvjárásoknak a magyarra gyakorolt hatását taglaló írása is.

Munkásságában mindig jelentős helyet foglaltak el a múlt jeles olasz tudósai, akiknek relevanciájuk volt a finnugor kutatástörténetben.

Az ünnepelt különösen szíven viseli a magyar kultúra olaszországi terjesztését, népszerűsítését. Ennek részei a magyar személyeket méltató írásai, enciklopédiai szócikkei, magyar írókról közölt tanulmányai. Jelentősnek tartjuk szakfordításait is, melyek segítségével az olaszországi szakemberek, diákok, nyelvészeti iránt érdeklődők jobban megismerhetik a magyar nyelvészek munkásságát. Ő ültette át olaszra Gomboz Zoltán jelentéstani és nyelvtörténeti válogatott tanulmányait (Bologna 1973), Károly Sándor jelentéstanát (Nápoly 1980), Hajdú Péter uralisztikai tankönyvét (Torino 1992), Benkő Loránd *A történeti nyelvészet alapjai* c. opuszát (Padova 2000) és Keresztes László *Gyakorlati magyar nyelvtan*-át (Debrecen 2000).

Danilo Gheno harmadik kutatási témája a fennológia: meg kell említenünk a Kalevalával és a Kanteletarral foglalkozó írásait, valamint az *Enciclopedia Italiana* számára Väinö Linnáról és Pentti Saarikoskiról írott szócikkeit is.

Az ünnepelt több jeles nyelvészeti társaságnak (Società Italiana di Glottologia, Sociétés Finno-Ougrienne, Centro Interuniversitario per gli Studi Un-

gheresi in Italia) tagja. Hosszú ideig szerkesztője volt a Firenzében megjelenő Quaderni del Dipartimento di Linguistica és a Ponto Baltica c. folyóiratnak.

Danilo Gheno a debreceni nyári egyetem kurzusain ismerkedett meg a gyakorlati nyelvvel először mint résztvevő, majd később már előadóként tért vissza. Itt ismerkedtünk meg vele igazából, és innen datálódik a későbbi barátságunk is. Ennek jóvoltából folyamatosan és rendszeresen találkoztunk különböző fórumokon, pl. kölcsönösen meghívott előadóként egyetemi kurzusokon és nemzetközi konferenciákon. Sőt, családi barátságok is szövődtek közöttünk, amelynek során többször látogattunk el a Gheno család cittadellai és firenzei otthonába. Néhányszor Debrecenben is vendégül láthattuk a Gheno-házaspárt.

Ebből következik, hogy konstatálhattuk: egy ilyen életpályát a legkritikább esetben lehet befutni, egy ilyen életművet nagyon nehezen lehet létrehozni a családi háttér nélkül. Az ünnepektől felesége, Katalin asszony és lányuk, Vera – mindketten diplomás bölcészek – nemcsak az otthoni légkör, a családi hangulat felelősei, hanem olyan szakmai partnerek is, akik mindig segítenek, amikor a családfő el-elakad a fordítások labirintusában.

Húsz évvel ezelőtt ezt írtuk: kívánjuk Neked, hogy a 70., majd 75., 80. (stb.) születésnapodon is jó egészségben olvasd a FUD 21., 26., 31. (stb.) számában írott köszöntőinket! Néhány „állomás” sajnálatosan kimaradt, de örülünk, hogy most, a 31. számban ismét köszönhetünk. Teljenek napjaid jókedvben, egészségben és örömben kedves családot körében. A debreceni kollégák nevében is barátsággal:

KERESZTES LÁSZLÓ – MATICSÁK SÁNDOR

DOI: 10.52401/fud/2024/25

Szj Enikő 80 éves

Szj Enikő Sárváron született 1944. augusztus 15-én. Középiskolai tanulmányait Pápán kezdte, majd Budapesten fejezte be. A tudomány szeretetét, a könyvek iránti tiszteletet a családjából hozta. Édesapja, Szj Rezső ismert író, művelődéstörténész, lelkész volt.

Az ünnepeltet 1963-ban vették fel az ELTE magyar–oroszcsoportnak, s hamarosan ő is tagja lett annak a szűk csoportnak, amely az újonnan induló finnugor szak hallgatóiból állt. A végzés után nem sokkal, 1969-ban került az ELTE-re, ahonnan 40 év elteltével, 2009-ben vonult docensként nyugdíjba, legalábbis a hivatalos papírok szerint, hiszen munkakedve töretlen a mai napig. 1993-tól a Károli Gáspár Református Egyetemen is tanított.

Szj Enikő tudományos munkásságát négy nagyobb egységbe lehet sorolni: finnugor nyelvészet (azon belül is főként permisztika), finn művelődéstörténet, finnugor tudománytörténet és magyar mint idegen nyelv.

Finnugristaként elsősorban lexikológiai kérdésekkel foglalkozik. Ilyen témájú volt bölcsészdoktori értekezése (*A szövés-fonás szókincse a permi nyelvekben*, 1970) és kandidátusi disszertációja is (*Az udmurt (votják) rokonságnevek*, 1987). Ez utóbbi könyv formában is napvilágot látott, oroszul (*Тепмины родства в удмуртском языке*. Вр, 1998). Emellett számos szacikke is szól e témáról, ezek főként a Nyelvtudományi Közleményekben jelentek meg. Hiánypótló, az egyetemi oktatásban igen jól használható a *Finnugor Hol – Mi* címet viselő, 273 ábrát és térképet tartalmazó gyűjteménye. Finnugrisztikai munkásságának része a Vikár Lászlóval együtt szerkesztett, válogatott *Erdők éneke. Finnugor népek 100 népdala* (1985).

Szj Enikő nevét a (művelt) nagyközönség is ismeri, ismerheti. Ő a szerzője a nagy sikerű Panoráma Útikönyvek sorozat Finnországról szóló vaskos, 516 oldalas kötetének. Ez 1979-ben jelent meg, ennek előzménye a zsebkönyv alakú „kis” útikönyv volt 1973-ból (bővített kiadás: 1977). Ez a kötet lényegesen több, mint egy útikönyv. Az is persze, hiszen a szerző minden jelentősebb településről részletes adatokat ad közre, de emellett rengeteg művelődéstörténeti információt is megoszt az olvasókkal. Példaértékű a finn történelemről és a művészetekről szóló fejezet, ezek önálló kötetekben is megállnák a helyüket. Ez a könyv természetesen a finn oktatásban is meghatározó szerepet tölt be a mai napig.

Aki ismeri Enikőt, valószínűleg többször arra a következtetésre jutott, hogy a fejébe be van építve valamilyen mikroszámítógép, amely adatok (tíz)ezreit képes tárolni, s onnan bármikor elő tudja varázsolni Minna Canth életrajzát, Mannerheim csatáinak részletes kronológiáját, Albert Edelfeldt összes fest-

ményének listáját, Sibelius fiatalkori műveinek jegyzékét, a helsinki Säätytalo építésének körülményeit, a Tamperei Színház színészeinek szerepeit és így tovább, a végtelenségig...

A művelődéstörténet szorosan összefügg a finn–magyar kulturális kapcsolatok történetével. Szíj Enikő e területnek is az egyik legszakavatottabb ismerője. Számos cikkében, de főleg előadásában, beszélgetéseiben tesz tanúbizonyságot elképesztő ismereteiről (ld. számítógép a fejében). Talán nincs is a 20. századi kapcsolatoknak olyan szegmense, amelyet ne ismerne, amelyről ne olvasta volna el az idevágó szakirodalmat. Szerencsére ezen tudás egy részét írásban is átadta az érdeklődőknek. E téren legjelesebb munkája a hasonlóan alapos finn kultúrtörténész, Viljo Tervonen munkásságának bemutatása a magyar közönség számára (*Viljo Tervonen válogatott írásai a magyar–finn kapcsolatok történetéről*. Bp, 1996). Kettejük munkássága alapján igen részletes kép rajzolódik ki a két testvérnép kulturális kapcsolatainak történetéről.

Nehéz kérdés, hogy az utókor mit őriz meg egy-egy tudós munkásságából, melyek azok a munkák, amelyek évtizedekkel később is komoly hatást gyakorolnak a következő nemzedékekre. Azt hiszem, Szíj Enikő esetében Sajnovics és Gyarmathi munkásságának kutatása, a két híres könyv kiadása ez a terület, de felfér a képzeletbeli dobogóra a Reguly-örökség gondozása is.

Szíj Enikő (is) fontosnak tartja a korai források minél pontosabb megismerését és megismertetését. Ennek szellemében indította útjára a 90-es években a Bibliotheca Regulyana sorozatot. Ennek első kötete *Sajnovics János 1769–70. évi naplója* (Deák András fordításában, Szíj Enikő kísérettanulmányával, jegyzeteivel), a 2. rész a koppenhágai *Demonstratio* magyar fordítása (1994), a 3. kötet az *Affinitas* átültetése (1999). A 7. kötet ismét Sajnovicsé, a koppenhágai *Demonstratio* sajtó alá rendezése (2021). A két *Demonstratio*-t a (több mint) szerkesztő, jegyzetelő Szíj Enikő C. Vladár Zsuzsával, a jeles tudománytörténésszel együtt készítette, utóbbi a latin nyelvű eredetiek magyar fordítója. Az *Affinitas* fordításában Vladár Zsuzsa és Koszorús István dolgozott együtt. A finnugrisztikában jártas olvasóknak nem kell hangsúlyozni, mennyire fontos ezeknek a műveknek az értő, nagy jegyzetapparátussal felszerelt magyar fordítása. A koppenhágai és nagyszombati verzió azonosságai-eltérései is számos izgalmas kérdésre adhatnak választ. (Erre a kötetre a szakma is azonnal és pozitívan reagált, ld. Csúcs 2022, Kelemen 2022, Szeverényi 2022.)

A Bibliotheca Regulyana sorozat 4–6. kötete a névadó munkásságával foglalkozik. A 4. rész Reguly zenei gyűjtéseit gyűjtötte csokorba (*Reguly Antal „hangjegyre szedett” finnugor dallamai*, 2000; Lázár Katalinnal közösen adta ki Szíj Enikő), az 5. kötet Reguly 1843–46 közötti útinaplójának orosz

fordítása (*Календаріум. Дневник венгерского путешественника-исследователя с 29 сентября 1843 г. по 5 марта 1846 г.*, 2000), a 6. kötet pedig – Vladár Zsuzsa szavaival élve – „összegző forrásgyűjtemény”, amelyben Reguly itthoni munkássága, kapcsolati hálója, térképészeti tevékenysége és a róla írott bibliográfia kapott helyet (*Reguly és a „tudomány zománcza”. Életrajzi és kortörténeti adalékok I.*, 2013). – E hiánypótló kötetek nagymértékben segítenek megismerni Reguly Antal munkásságát, feltárni annak még fémér foltjait.

Tudománytörténeti munkái közül meg kell még említeni a *Turán* c. folyóirat finnugor mutatóját, amelyet Egey Emesével állított össze 2002-ben.

Szíz Enikő munkásságának fontos eleme a magyar mint idegen nyelv oktatása is. 1972 és 1975 között a moszkvai Lomonoszov Egyetem magyar nyelvi lektora volt (szerteágazó finnugor kapcsolatainak jelentős része ebből az időszakból gyökerezethető). Ennek a munkának az eredménye a *Курс венгерского языка* (Бр., 1979), orosz anyanyelvűeknek írott, több oroszországi kiadást (1998, 2000) is megért magyar nyelvkönyve (tudomásom szerint előtte csak egy ideológiával átitatott, a tanításban nehezen használható háromkötetes próbálkozás született a hetvenes években, s Szíz Enikő óta másról nem tudok, így tehát a maga nemében unikumnak számít ez a nyelvkönyv).

Csepregi Márta említi 1994-es köszöntőjében, hogy Szíz Enikő a moszkvai kapcsolatainak köszönhetően a nyolcvanas években ún. „cseregyakorlatokat” tudott szervezni magyar egyetemistáknak: 1983 és ’90 között nyaranta tíz-tíz magyar hallgató juthatott el így az egyébként zárt területekre, finnugor rokonainkhoz terepmunkálatokra. A kapcsolatrendszerét Vladár Zsuzsa találoán így jellemezte köszöntőjében: „egymaga egy teljes nagykövetség” (Vladár 2024: 503). A Finnugor Népek Világkongresszusa Magyar Nemzeti Szervezete oszlopos tagjaként részt vett mindenben, ami a szovjet/orosz határnyitás és -zárás között a nyelvrokonnok javára történhetett.

Szíz Enikő a finn–magyar és finnugor kapcsolatoknak nemcsak „elméleti szakembere”, hanem a különböző társaságoknak aktív tagja, vezetője is. A Magyar–Finn Társaság elnöke (1998), ebben a minőségében a testvérvárosi konferenciák szervezője; a Kalevala Baráti Kör alapító elnökségi tagja (1984); az 1992-ben létrejött Finnugor Népek Világkongresszusa elnökségi tagja. Az 1996-os magyarországi kongresszus anyagát ő rendezte sajtó alá (magyarul és oroszul). – Munkásságát számos kitüntetéssel ismerték el.

Kedves Enikő! A debreceni tanszék nevében jó egészséget, töretlen munkakedvet kívánunk!

Irodalom

- CSEPREGI MÁRTA 2014: Szij Enikő 70 éves. *Finnugor Világ* 19/4: 9–11.
- CSEPREGI MÁRTA 2004: Szij Enikő pályaképe. In: Csepregi Márta – Várady Eszter (szerk.), *Permiek, finnek, magyarok. Írások Szij Enikő 60. születésnapjára. Urálistika Tanulmányok* 14. ELTE, Budapest. X–XIV.
- CSÚCS SÁNDOR 2022: Még egyszer Sajnovicsról. *Finnugor Világ* 27/3: 35–39.
- KELEMEN IVETT 2022: A koppenhágai Demonstratio. Sajnovics János, Bizonyítás: a magyar és a lapp nyelv azonos. 1770. *Magyar Nyelv* 118/3: 366–370.
- SZEVERÉNYI SÁNDOR 2022: Tudomány és történet: Sajnovics János Demonstratiójáról és annak koppenhágai kiadásának magyar fordításáról. *Magyar Könyvszemle* 138/4: 554–559.
- VLADÁR ZSUZSA 2024: Szij Enikő 80 éves. *Magyar Nyelv* 120: 502–506.

MATICSÁK SÁNDOR

DOI: 10.52401/fud/2024/26

In memoriam

150 éve született Artturi Kannisto

Artturi Kannisto, a vogul nyelv egyik legjelentősebb kutatója 1874. május 12-én született a dél-finnországi Hämeenlinnához közel fekvő Kylmäkoskiban (a települést ma hiába keressük a térképeken, 2010-ben egybeolvadt Akaa községgel). Gazdálkodó családban jött világra, de a családja fontosnak tartotta a tanulást, művelődést: édesapja alapította a település első népiskoláját.

Kannisto Hämeenlinnában járt líceumba, s már korán megfertőzte a nyelvészet iránti érdeklődés. Első finnugor tárgyú olvasmányai Szinnyei József finn nyelvű munkái voltak. Hetedik osztályos korában beszerzi Szinnyei és Antti Jalava magyar nyelvkönyvét, s ennek alapján kezd el magyarul tanulni. Természetes tehát, hogy 1893-tól az egyetemen is a nyelvészetet választja. Jalavától magyarul, Arvid Genetzől (aki a líceumban is tanára volt) osztyákul tanult, az abban az évben professzorrá kinevezett E. N. Setälától pedig elsajátította a kor legújabb nyelvészeti módszereit. Egyetemi tanulmányait 1899-ben fejezte be, de már közben elkezdte publikációs tevékenységét. Első munkái – a korszellemnek megfelelően – népnyelvi tárgyak voltak, szülőföldje nyelvjárásáról írt hang- és alaktani dolgozatokat (1897, 1901).

Élete sorsfordító éve 1901 volt, ekkor indult el keleti gyűjtőújtjára a Finnugor Társaság ösztöndíjasaként. Az 1883-ban alapított Társaság szívügyének tartotta a rokon népek nyelvének, kultúrájának, néprajzi hagyatékának feltárását, ennek érdekében számos fiatal kutatót küldtek el messzi vidékekre. A szervezett munka eredményeként a Társaság gondozásában 35 (általában többkötetes) szótár jelent meg a balti finn, lapp, ill. az oroszországi finnugor és szamojéd nyelvekből, valamint számos népköltészeti gyűjtemény is napvilágot látott. A Társaság több olyan elkötelezett fiataalt küldött terepre, akik később tudományterületük meghatározó alakjaivá váltak. Így jutott el K. F. Karjalainen az osztyákokhoz, Heikki Paasonen a mordvinokhoz, Yrjö Wichmann a votjokokhoz.

Kannistót a Társaság a vogulokhoz küldte. A vogul nyelvről akkor már bizonyos ismeretekkel rendelkezett a finnugor nyelvésztársadalom, hiszen Reguly és Munkácsi jóvoltából már viszonylag jelentős mennyiségű szöveg állt a kutatók rendelkezésére, de Kannisto gyűjtőmunkája eredményeképp ez a tudás nagymértékben megnövekedett.

Kannisto 1901 szeptemberében indult útra, s öt évet terepen töltve, 1906 decemberében tért haza (közben a sok nélkülözés, a rideg viszonyok miatt pihenésre kényszerült, 1905 tavaszán négy hónapra hazatért erőt gyűjteni).

Kannisto nyelvi és néprajzi anyaga rendkívül sokszínű. Az ő jóvoltából maradt fenn sok olyan nyelvi adat és kultúrtörténeti információ, amely az eloroszosodó, kihálófélben lévő vogulság emlékét őrzi. (Az 1917-es bolsevik hatalomátvétel után Szovjet-Oroszország határai lezárultak, s csak a birodalom bukása után, a 90-es évek elején nyíltak meg újra a nyugati tudósok előtt.) Kannisto szinte az egész vogul nyelvterületet bejárta, tizenegy nyelvjáróterület anyagát gyűjtötte össze, köztük eltűnőfélben lévőkét is. Végigjárta Pelimka és Vagilszk vidékét, gyűjtött a Lozva, a Tavda és a Konda folyók mentén. A legtöbb anyaga a kondai és az északi területekről való. Nemcsak elszigetelt szavakat gyűjtött, hanem igyekezett szövegkörnyezetbe helyezve lejegyezni és értelmezni őket. Összességében mintegy 30 000 cédulát készített. A századeleji gyűjtőmunkák sarkalatos kérdése a lejegyzések pontossága. E tekintetben (is) nagyon gondos, megbízható munkát végzett.

A szóanyag mellett hatalmas mennyiségű népköltészeti szöveget is lejegyzett, mitológiai anyagokat (keletkezéstörténetek, ráolvasások, varázsigék), hősénekeket, medvénekeket, mondókákat. Számos vogul dallamot is lejegyzett, ezt 150 viaszlemezen vitte haza. A mindennapi és a szellemi élet szókincse (életmód, lakás, öltözködés, hitvilág, eszközök nevei, leírásai) mellett jelentős a tárgyi gyűjtése is: 650 tételből álló anyagának legértékesebb darabjai a hímzett ruhák, áldozati kendők. Külön kiemelendő a fényképgyűjteménye.

Hazatérve Kannisto elkezdte feldolgozni, rendszerezni hatalmas gyűjtését. Szótára ugyan életében nem jelent meg (erről ld. később), de több olyan tanulmányt publikált, melyek a vogul nyelv (és a finnugrisztika) legnagyobb kutatói közé emelték. 1919-ben védte meg doktori disszertációját (*Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wogulischen vom qualitativen Standpunkt*), amely a Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia (Mémoires de la Société Finno-Ougrienne) 46. számaként látott napvilágot ugyanabban az évben. Ebben az alapvető munkában bemutatja a vogul magánhangzók nyelvjárási megfeleléseit, a magánhangzó-váltakozások rendszerét, és igyekszik rekonstruálni az ősvogul előzményeket. Ugyancsak hangtani rendsze-

rezés a *Die Vokalharmonie im Wogulischen* (FUF 1921), melyben bizonyítja, hogy az ősvogulban megvolt a harmónia. Megemlítendő még az *Über einige wogulisch-ostjakische Vokalentsprechungsverhältnisse* c. tanulmánya is (FUF 1921).

A legjelentősebb munkái közé tartozik másik nagy dolgozata, a *Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen* című, 264 lapos munka, amely a FUF 1925-ös évfolyamában jelent meg. A vogul nyelv legjelentősebb, nyelv- és kultúrtörténeti szempontból legfontosabb jövevényszórétege a tatár. Kannisto 554 szót sorol ebbe a rétegbe. Az átadó nyelv a tobolszki tatár volt, melyből a déli és keleti vogul nyelvjárásokba lényegesen több szó került be, mint a nyugatiba és főleg az északiba.

A vogul nyelv régi lakóterületeit lokalizálja a helynevek segítségével a *Vogulien aikasemmista asuma-aloista paikannimitutkimuksen valossa* (1923) c. tanulmányában. Ebben igazolja, hogy a vogulok korábban a mostani lakhelyüktől délnyugatra éltek. Főbb néprajzi, népköltészeti tárgyú írásai: *Über die Tatuierung bei den ob-ugrischen Völkern* (1933), *Über die Bärenzeremonien der Wogulen* (1938, finnül: *Voguulien karhumenoista*, 1939), *Vogulilainen karhulaulu* (1939), *Voguulien kohtalolauluista* (1930).

Kannisto egész életében az általa gyűjtött anyagot gondozta, ezek alapján készítette fentebb említett, úttörő jellegű munkáit, azonban életében sem szótára, sem népköltészeti gyűjtése nem jelent meg, ezt az utókor vállalta magára. Az általa gyűjtött vogul dallamok kiadását még megérte, ezt A. O. Väisänen adta ki Karjalainen osztják anyagával együtt (*Wogulische und ostjakische Melodien*, 1937). Népköltési gyűjteményét Matti Liimola rendezte sajtó alá, a hat *Wogulische Volksdichtung* 1951 és 1963 között látott napvilágot. Ezekben mitikus énekek, hősénekek, mesék, medveénekek, medveünnepi szövegek, mondókák, találós kérdések kaptak helyet. Kannisto még meg tudta csinálni a szövegszerkesztések nagy részét és a fordításokat, de a végleges anyag filológiai aprómunkája tanítványára maradt.

A Kannisto 30 ezer cédulányi szógyűjtésén alapuló szótár csak 2013-ban látott napvilágot (*Wogulisches Wörterbuch*). A szóanyag előkészítését Matti Liimola végezte el, majd halála után Vuokko Eiras folytatta a szerkesztést. 2009-es nyugdíjba vonulása után Arto Moisio fejezte be a munkát. Keresztes László a szótárról írt 2014-es recenziójában jogosan sérelmezi, hogy Liimola neve semmilyen formában nem szerepel a szótárkészítők között. Az impozáns szótárhoz (még) nem készült szómutató, e nélkül az anyag igen nehezen használható.

Kannisto egyetemi karrierje is szépen alakult. 1910 és 1929 között a finn nyelv tanáraként dolgozott, közben, 1920-ban kinevezték a helsinki egyete-

men a finnugor nyelvészet magántanárává (dosentti), majd 1927-ben (53 éves korában) ún. „ylimääräinen professori” lett belőle (ezt magyarra szó szerint „létszámfelettiként” lehetne fordítani, itt azt jelzi, hogy a „rendes” professzor (ebben az időszakban: Yrjö Wichmann 1920–32 és Y. H. Toivonen 1934–48) mellett ő is megkapta ezt a tudományos címet.

Fontos tisztséget töltött be a Finnugor Társaságban is, 1919 és 1935 között a szervezet titkáráként, majd haláláig annak vezetőjeként dolgozott. Az ő kezdeményezésére született meg a terepmunkára küldött tudósok által gyűjtött szóanyagok kiadása, a Lexica Societatis Fenno-Ugricae sorozat, amelyben, mint fentebb említettem, ez idáig 35 szótár jelent meg.

És még egy érdekes adalék: ő alkotta meg az (állítólag) leghosszabb, 102 betűből álló (lefordíthatatlan), finn szót, amely a következő: *kumarreksitutes-kenteleentuvaishkollaismaisekkuudellisenneskenteluttelemattomammuuksissansakaankopahan* (<https://375humanistia.helsinki.fi/humanistit/artturi-kannisto>).

Kannisto érdemeit külföldön is elismerték: számos tudományos társasági tagság mellett 1931-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjává választották, majd 1935-ben a budapesti és a debreceni egyetem díszdoktorává avatták.

Kannisto 1943. március 10-én hunyt el, 69 éves korában.

Irodalom

LIIMOLA, MATTI 1943: Artturi Kanniston elämäntyö. Virittäjä 47: 139–145.

RAVILA, PAAVO 1943: Artturi Kanniston muisto. Virittäjä 47: 135–139.

KERESZTES LÁSZLÓ 2014: Artturi Kannisto, Wogulisches Wörterbuch. Folia Uralica Debreceniensia 21: 238–241.

ZSIRAI MIKLÓS 1943: Kannisto Artúr. Magyar Nyelv 39: 169–176.

MATICSÁK SÁNDOR

DOI: 10.52401/fud/2024/27

100 éve született Erdélyi István

A 21. században az egyetemistának nincs keményfedelű indexe. Pedig ennek alapján nyomon követhető, hogy melyik félévben mit tanult, a kapott jegy azt is elárulja, hogy az adott tárgyból mennyire sikeresen felelt, és tanára aláírása azt is megmutatja, hogy kinél vizsgázott vagy teljesített órát. Az én egykori leckekönyvemben Erdélyi István neve ötször szerepel: 1966-ban (harmadévesként), 1966/1967-ben és 1967/1968-ban (negyed- és ötödévesként).

Erdélyi István Budapest mellett, Nagytétényben született egy évszázada, 1924. június 27-én. 1942-ben érettségizett a budapesti piarista gimnáziumban, és belépett a piarista rendbe. 1948-ban megszerezte a budapesti Pázmány Péter Egyetemen a finnugor és a magyar nyelvtudományi, illetőleg a görög nyelv és irodalom területén a doktori fokozatot. Ugyanebben az évben, a teológiai abszolutórium megszerzését követően pappá szentelték. Ezután két évig egyházi iskolában hitoktatóként működött. 1950-ben, a szerzetesrendek feloszlását követően elvesztette egyházi állását. Visszatért szülei nagytétényi házába, és ezek kétezer holdas birtokán kezdett gazdálkodni. Hét éven keresztül mezőgazdasági munkásként működött, egészen az ún. „szövetkezeti alosztály” megszűntetéséig. Az az állítás, hogy bármikor is magyar–német szakos középiskolai tanár lett volna (ld. Finnugor életrajzi lexikon 1990: 70), téves.

Végül is Vértes Edit fedezte fel a félreállított piaristát. Ajánlására 1959 májusától az MTA Nyelvtudományi Intézetének finnugor osztályán mint külső munkatárs jutott munkához. 1965 júniusában tudományos munkatársnak nevezték ki. Ekkor kezdődött egy sor hivatalos külföldi útja – részben kutatások, részben kongresszusi részvételek: Helsinki (1965, 1967, 1970), Kelet-Berlin (1965), Hamburg (1968) és Tallinn (1970). 1966–68-ban ő volt az ELTE-n a szamojéd nyelvek tanulmányi megbízottja. 1969 augusztusától részt vett egy hathónapos tanulmányúton az Egyesült Államokban: a bloomingtoni Indiana Egyetemen a finnugor nyelvek szemantikájáról tartott előadásokat. 1971 októberétől 1973 decemberéig a Göttingeni Egyetem finnugor szemináriumában az uráli nyelvtudomány bibliográfiájának egyik szerkesztőjeként dolgozott, és az egyetemen emellett több féléven át a szamojéd nyelveket tanította. (A szamojéddal részben autodidakta módon, részben talán N. Sebestyén Irén révén ismerkedett meg.) Ezen kívül az egyik egyházközségben papi állást is betöltött. Szerződésének lejártá után nem jött vissza hazájába, hanem egy Hannover melletti településre költözött. 1974-től minden kapcsolatát megszakította otthoni barátaival. Híre kelt, hogy Magyarorszá-

gon beszervezték, és erről munkái méltatása helyett – ahogy szokás – az interneten számoltak be. 1976. május 8-án váratlan infarktus vetett véget életének. Göttinga junkernbergi temetőjében nyugszik.

Erdélyi finnugrisztikai tudományos tevékenységét az a tizenkét év jelenti, amikor az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa volt, vagyis 1959-től 1971-ig. Első jelentős műve Juhász Jenő kéziratos munkájának átdolgozása, bevezetővel és szómutatóval ellátása volt (*Moksa-mordvin szójegyzék*. Budapest, 1961). Időközben intézeti tervmunkájával, *A magyar szókészlet finnugor elemei* (I–III. Budapest 1967, 1971, 1978) című szótár elsősorban uráli kori etimológiáinak elkészítésével foglalkozott. Emellett főleg mordvin és osztják nyelvtani és dialektológiai kutatásokat végzett, de olykor egy-egy mordvin szövegközlést és szamojéd etimológiát is publikált (például NyK 65: 137–145, NyK 66: 393–396).

A Nyelvtudományi Intézet igazgatóságának kezdeményezésére 1964-től intenzíven a szamojéd nyelvek vizsgálatára tért át. Részt vett a szegedi egyetem (JATE) finnugor tanszékének kutatómunkájában. Ennek eredményeként jelent meg szelkup szójegyzéke (*Selkupisches Wörterverzeichnis*. The Hague – Budapest, 1969). Erdélyinek az volt az elképzelése, hogy kandidátusi munkáját a déli szamojéd mássalhangzó-rendszerről írja, de e munkának csak az anyaggyűjtésig jutott el. Amerikai útjának tervében a szamojéd mondat szerepelt, még közelebbről az összetett mondat. A tallinni finnugor kongresszuson tartott előadásában e témakört mutatta be (CTIFU 1975/1: 726–728). 1967-ben Hajdú Péter *Chrestomathia Samoiedica* című művének lektora, és az NyK-hoz beérkezett tanulmányok állandó szaklektora volt.

Az 1960-as évek elejétől kezdve egy évtizedig az ELTE finnugor tanszékének munkájából is kivette részét, így a Reguly által összegyűjtött osztják és vogul dalokat szerkesztette szótárrá. Ezek kiadásáról nem tudok; Wolfgang Steinitz még 1965-ben felajánlotta neki, hogy Kelet-Berlinben megjelenhetne az ún. Reguly-szótár. Sikeres volt viszont a Pápay összegyűjtötte osztják hősénekek hazai publikálása (*Ostjakische Heldelieder aus József Pápay's Nachlaß*. Budapest, 1972).

Még egy munkát bízott rá a Nyelvtudományi Intézet: ő készítette *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (TESz) részére a finnugor etimológiák szövegtisztítását, és megadta a szócikkek bibliográfiai adatait (ezt a feladatot a harmadik kötetben, az S- betűkezdetűt én folytattam). 1966-ban Rédei Károly vezetésével a finnugor osztályon megkezdődtek az *Uralisches Etymologisches Wörterbuch* munkálatai, amelynek 1971-ig Erdélyi is oszlopos tagja volt. Az előkészítő munkálatok során elkészítette a szelkup nyelvjárások fonematikus átírását és a kamasszra is egyszerűsítést javasolt (vö. *FU-transkrip-*

tion yksinkertaistaminen. Helsinki, 1973. 134–140). A 60-as évek végén magyar–szovjet közös munkálat keretében az intézeti és a moszkvai munkatársak egy háromkötetes finnugor kézikönyvet készítettek, amelybe Erdélyi a finnugor nyelveknek más nyelvekhez való viszonyáról és a finnugor nyelvek eredeti szókincséről írt egy-egy fejezetet (vö. *Основы финно-угорского языкознания*. Moszkva 1974. 42–50, 397–411, 434–438).

Az addigi érdeklődési körét – elsősorban a mordvin, az osztják és a szelkup szóképzlet hangtani és szóképzleti problematikája mellett – a 60-as évek második felétől kezdve több más témával is kibővítette; egyik nevezetes előadása a hamburgi Martinus Fogelius szimpóziumon hangzott el a volgai finnugor népek őstörténetéről (vö. *Ural-Altäische Jahrbücher* 41: 286–291).

Negyvenhetedik életévét betöltötte, amikor a göttingeni nagy bibliográfiai vállalkozás szerkesztését elvállalta. E munkához én is küldtem neki Helsinkiből – az ottani egyetemről és könyvtárakból – gyűjtött lapp anyagot. A feladatot elvégezte, Wolfgang Schlachter főszerkesztő és a szakma elismerte Erdélyi kitartó, fáradtságos munkáját. Különösen ennek hatalmas magyar része volt rendkívüli teljesítmény (vö. *Bibliographie der uralischen Sprachwissenschaft*. 1830–1970. Band I. Ungarisch. 1–5. Lief. München 1974–1976).

Csúcs Sándorral és Honti Lászlóval voltunk a tanítványai. Nagyon szerettük, és elismertük értékeit. Néhány foglalkozást az otthonában tartott, ahol apáca szomszédjai kitűnő ételekkel is megvendégeltek minket. A finnugor nyelvész Erdélyi Istvánt megbízhatóság, igényesség és hatékonyság jellemezte. Munkatársai nemcsak rendkívüli önfegyelmel dolgozó tudósként ismerték, hanem olyan emberként is, aki bárkit önzetlenül megsegített, aki humorával egy pillanat alatt hangulatot teremtett, de aki nagyon érzékeny volt, és gyakran ellentétben állt önmagával és a világgal is. Korai halála nagy vesztesége volt az uralisztikának.

ZAICZ GÁBOR

DOI: 10.52401/fud/2024/28

E számunk szerzői

Antal M. Gergely	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest; HUN-REN BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest
Baksa Máté	Debreceni Egyetem
Bíró Bernadett	Szegedi Tudományegyetem
Csepregi Márta	HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest
Dallos Edina	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
F. Gulyás Nikolett	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
Juhos Meri	Debreceni Egyetem
Kacskovics-Reményi Andrea	HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest
Kelemen Ivett	Debreceni Egyetem
Keresztes László	Debreceni Egyetem
Koivunen, Tomi	Turkui Egyetem; Debreceni Egyetem
Kormos Erik	Debreceni Egyetem
Ludvig Ádám	Debreceni Egyetem
Maticsák Sándor	Debreceni Egyetem
Németh Szilvia	HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest
Pukánszky Alexandra	Debreceni Egyetem
Rusvai Julianna	Nyíregyházi Egyetem
Sipos Mária	HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest
Sipőcz Katalin	Szegedi Tudományegyetem
Sivonen, Jari	Oului Egyetem
H. Varga Márta	Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest
Vedernikova, Elena	Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest
Zaicz Gábor	Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA

- 1. 1989 pp. 142 Red. Keresztes László – Kiss Antal
- 2. 1991 pp. 222 Red. Keresztes László – Kiss Antal – Maticsák Sándor
- 3. 1994 pp. 160 Red. Keresztes László – Kiss Antal – Maticsák Sándor
- 4. 1997 pp. 260 Red. Nyirkos István – Kiss Antal – Maticsák Sándor
- 5. 1998 pp. 262 Red. Nyirkos István
- 6. 1999 pp. 246 Red. Keresztes László – Maticsák Sándor
- 7. 2000 pp. 216 Red. Keresztes László – Maticsák Sándor
- 8. 2001 pp. 761 Red. Maticsák Sándor – Zaicz Gábor – Tuomo Lahdelma
- 9. 2002 pp. 224 Red. Keresztes László – Maticsák Sándor – Dusnoki Gergely
- 10. 2003 pp. 270 Red. Keresztes László – Maticsák Sándor – Dusnoki Gergely
- 11. 2004 pp. 184 Red. Keresztes László – Maticsák Sándor – Dusnoki Gergely
- 12. 2005 pp. 194 Red. Keresztes László – Maticsák Sándor – Dusnoki Gergely
- 13. 2006 pp. 258 Red. Keresztes László – Maticsák Sándor
- 14. 2007 pp. 218 Red. Keresztes László – Maticsák Sándor – Petteri Laihonen
- 15. 2008 pp. 242 Red. Keresztes László – Maticsák Sándor – Petteri Laihonen
- 16. 2009 pp. 234 Red. Keresztes László – Maticsák Sándor – Petteri Laihonen
- 17. 2010 pp. 275 Red. Keresztes László – Maticsák Sándor – Petteri Laihonen
- 18. 2011 pp. 231 Red. Maticsák Sándor – Keresztes László
- 19. 2012 pp. 264 Red. Maticsák Sándor – Keresztes László
- 20. 2013 pp. 404 Red. Maticsák Sándor – Keresztes László – Susanna Virtanen
- 21. 2014 pp. 290 Red. Maticsák Sándor – Keresztes László
- 22. 2015 pp. 431 Red. Maticsák Sándor – Keresztes László
- 23. 2016 pp. 359 Red. Maticsák Sándor – Keresztes László
- 24. 2017 pp. 413 Red. Maticsák Sándor – Keresztes László
- 25. 2018 pp. 371 Red. Maticsák Sándor – Keresztes László
- 26. 2019 pp. 362 Red. Maticsák Sándor – Keresztes László
- 27. 2020 pp. 353 Red. Maticsák Sándor – Keresztes László
- 28. 2021 pp. 569 Red. Maticsák Sándor – Kelemen Ivett
- 29. 2022 pp. 305 Red. Maticsák Sándor – Keresztes László – Kelemen Ivett
- 30. 2023 pp. 399 Red. Maticsák Sándor – Keresztes László – Kelemen Ivett
- 31. 2024 pp. 407 Red. Maticsák Sándor – Keresztes László – Kelemen Ivett

Megrendelhető – tilaukset – to be ordered from – bestillbar – заказ:

Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék
H-4032 Debrecen, Egyetem tér 1. – Tel.: (36-52) 512 923
E-mail: enagy.katalin@mnytud.arts.unideb.hu

Interneten elérhető: http://finnugor.arts.unideb.hu/fud_honlap/